ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ ZABITLARI 1926

Hazırlayan
AHMED NEDİM

işaret

işaret

ANKARA

İSTİKLÂL MAHKEMESİ ZABITLARI

1926

ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ ZABITLARI - 1926

●

Yayına Hazırlayan
Ahmed Nedim

*Başta **'Şapka Mazlûmları'** olmak üzere*
İstiklâl Mahkemeleri'nin bütün Mazlumlarına...

İŞARET YAYINLARI: 68
BELGELERLE İSTİKLÂL MAHKEMELERİ: 1

●

KİTABIN ADI: ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ ZABITLARI-1926 ■ YAYINA HAZIRLAYAN: AHMED NEDİM ■ BELGELER: TBMM ARŞİVİ ■ TRANSKRİPSİON: KOMİSYON ■ SAYFA DÜZENİ: DÖNÜŞ ■ DÜZELTİ: İŞARET ■ DİZİN: ERDİNÇ TOKLU ■ KAPAK: YAZIEVİ İLETİŞİM HİZMETLERİ ■ İÇ BASKI: GÜMÜŞ OFSET ■ KAPAK BASKISI: ORHAN OFSET ■ CİLT: KİLİM MÜCELLİTHANESİ ■ BASILDIĞI YER: İSTANBUL ■ BİRİNCİ BASKI: KASIM - 1993 ■ ISBN: 975-350-042-4

ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ ZABITLARI - 1926

YAYINA HAZIRLAYAN: AHMED NEDİM

işaret yayınları
Ankara Cad. No: 107/63 Cağaloğlu- 34410 İstanbul Tel: (0 212) 519 17 28

Yayıncının Notu;

Yayınevimiz yeni bir dizinin yayınına daha başlıyor: ***'Belgelerle İstiklâl Mahkemeleri'.*** *Dizinin ilk kitabını yayınlarken İstiklâl Mahkemeleri'nin orjinal belgelerinin bir bölümünü de kamuoyunun dikkatine sunuyoruz. Bu mutluluğumuzu bütün emeği geçenler ve okurlarımızla paylaşırken; şu dileğimizi ısrarla bir kez daha belirtmek istiyoruz: İstiklâl Mahkemeleri ve bu mahkemelerin icraatları; sadece yargılananların ya da müslümanların sorunu olmaktan da öte, bu ülkede yaşayan, kendini tarihe ve insanlığa karşı sorumlu hisseden tüm aydınların ve ilgililerin bir vicdan ve namus borcudur. 70 yıl gibi hayli uzun ve suskun geçen bir anlaşılmaz dönemin sonrasında; ilk kez günışığına çıkan bu belgelerin ilkini yayınladık ama, bunun devam etmesini ve son olmamasını diliyoruz. Benzer çalışmaların da ortaya çıkabilmesi için her türlü hassasiyeti göstereceğimizi belirtmek istiyoruz. Sadece adlarını sıralamak bile birkaç sahifeyi dolduracak olan tüm emeği geçenlere minnet ve şükanlarımızı arzediyoruz.*

İÇİNDEKİLER

TAKDİM ix
GİRİŞ xiii

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÛMETİ DÖNEMİNDE İSTİKLÂL MAHKEMELERİ VE ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ

I. BÖLÜM
ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ ZABITLARI
(Günümüz Diliyle ve Dipnotlarıyla)

I- TUTUKLAMA VE MUHÂKEME KARARLARI 3

II- SANIKLARIN MUHÂKEMLERİ 11

GİRESUN DÂVÂSI SANIKLARININ MUHÂKEMELERİ

- Babaeski Eski Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Muhâkemesi 13
- Hâfız Muharrem'in Kayınpederi Gostuvarlı Hasan Efendi, Kardeşleri Abdullah ve Abdulgaffar ile Sürmeneli Hamal Ali Rıza'nın Muhâkemeleri 24

- Fatih Türbedârı Hacı Hasan Efendi'nin Muhâkemesi 33
- Konyalı Hacı Tâhir Efendi'nin Muhâkemesi 40
- Dağıstanlı Fettah Efendi'nin Muhâkemesi 49
- Eğinli Berber Mustafa'nın Muhâkemesi 55
- Yağlıkçı Hüseyin Efendi'nin ve Kardeşi Mustafa'nın Muhâkemesi 59
- Hâfız Nâfiz Efendi'nin Muhâkemesi 69
- Muharrirlerden Ömer Rıza Efendi'nin Muhâkemesi 75
- Dağıstanlı Seyyid Tâhir Efendi'nin Muhâkemesi 83
- Erzurumlu Hacı Süleyman Efendi'nin Muhâkemesi 88
- Aziz Mahmud Efendi'nin Muhâkemesi 94
- Makriköylü Hasan Efendi'nin Muhâkemesi (sonu eksik) 103
- İskilipli Atıf Hoca'nın Muhâkemesi (son kısmı) 109
- Ali Haydar Beyin Muhakemesi (baş kısmı) 116
- Hâfız Osman'ın ve Gevelizâde Yahya'nın Muhâkemesi 119
- İhsan el-Mevlevî'nin Muhâkemesi 124
- Yüzleştirme Muhâkemeleri: 129

ERZURUM DÂVÂSI SANIKLARININ MUHÂKEMELERİ

- Erzurumlu Zühdü Efendi'nin Muhâkemesi 141
- Erzurumlu Mehmed ve Birâderi Hoca Osman'ın Muhâkemeleri 157
- Erzurumlu Sâmih Bey'in Muhâkemesi 164
- Erzurumlu Muhsin Bey'in Muhâkemesi 170
- Erzurumlu İbrahim oğlu Câfer'in Muhâkemesi 181
- Erzurum'dan Hacı Bey'in Muhâkemesi 200
- Kara Sabri'nin Muhâkemesi 204
- Kitapçı İsmail'in Muhâkemesi 206
- Sabuncuzâde Mustafa Efendi'nin Muhâkemesi 217
- Murâkıb Ali Bey'in Muhâkemesi 220
- Hasankale Telgraf Müdürü Hâlid'in Muhâkemesi 224
- Askerî Müteahhidlerden Battal Oğlu Hazer'in Muhâkemesi 226
- Uşaklı Saatçi Hâlid'in Muhâkemesi 233

UŞAK DÂVÂSI SANIKLARININ MUHÂKEMELERİ

- Uşaklı Saatçi Süleyman'ın ve Babası Mustafa'nın Muhâkemeleri 236
- Kâmil Paşazâde Muhsin'in ve Ayıntebizâde Sâlih'in Muhâkemeleri 240
- Ali oğlu Ahmed'in Muhâkemesi 243
- Uşaklı Süleyman'ın ve Ayıntebizâde Sâlih'in II. Muhâkemeleri 251
- Yemenli Yusuf'un Muhâkemesi 258

III- İDDİANÂME VE MÜDAFAALAR 271

- İddianâme 273
- Müdafaalar 280

IV- KARARLAR 287

II. BÖLÜM
İSTİKLÂL MAHKEMELERİ İLE İLGİLİ BELGELER VE EKLER

I- BELGELER 297

A- İSTİKLÂL MAHKEMELERİNİN İLGİ ALANLARINA GİREN KÂNUNLAR VE ÇALIŞMALARI İLE İLGİLİ BELGELER

- Hıyânet-i Vataniyye Kânunu ile Kimi Maddelerinin Tâdili Hakkındaki Kânunlar 299
- Firâriler Hakkında Kânun 302
- İstikâl Mehâkimi Kanûnu 303
- Şer'iyye ve Evkâf ve Erkân-ı Harbiye Vekâletlerinin İlgâsına Dair Kânun 305
- Tevhîd-i Tedrisât Kânunu 306
- Hilâfetin İlgâsına ve Hânedân-ı Osmânî'nin Türkiye Cumhûriyeti Memâliki Hâricine Çıkarılmasına Dâir Kânun 307
- Takrîr-i Sükûn Kânunu 308
- Şapka İktisâsı Hakkında Kânun 308
- Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedârlıklar ile Birtakım Ünvanların Men ve İlgâsına Dair Kânun 309
- Tablo I: Birinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri Âzaları 310
- Tablo II: İkinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri Âzaları 311
- Hareket-i Askeriyye Mıntıkasında ve Ankara'da Birer İstiklâl Mahkemesi Teşkîli Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve BMM. Hey'eti-i Umûmiyyesi Kararı 312
- Ankara İstiklâl Mahkemesi Beyannâmesi 314

B-ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ'NİN BU DÂVÂSI İLE İLGİLİ BELGELER

-Tâhir'ül Mevlevî Bey'in Hâtıralarından 315
- Necip Fâzıl Kısakürek'in Kaleminden 325

C- BU KİTABIN YAYINLANMASI İLE İLGİLİ BELGELER

- TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un Hasan Mezarcı'ya yazısı 338
- TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un İnsan Hakları Komisyonu'na yazısı 339
- TBMM İnsan Hakları İnceleme ve Araştırma Komisyonu Alt Komisyon Raporu 340

II- EKLER 343

A- ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ'NCE "ŞAPKA İSYÂNI" İLE İLGİLİ OLARAK YAPILAN MUHÂKEMELER - KARARLAR

- Yasaklar, Kânunlar ve İstiklâl Mahkemeleri 345
- Tepkiler ve İnfiâller 347
- Muhâkemeler ve İdâmlar 348

B- ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ'NDEN KALAN İSİMLER

-İskilipli Mehmed Âtıf Efendi 353

-Babaeski müftüsü HAli Rıza Hoca 357
-Tâhir'ül Mevlevî Bey 359
-Ömer Rıza Doğrul 360

C- ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ'NİN ÂZALARI

D- ASRIMIZIN İLK ÇEYREĞİNDE İZ BIRAKAN CEMİYETLER - FIRKALAR

- Osmanlı İttihât ve Terakkî Cemiyeti 365
- Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası 370
- Cemiyyet-i Müderrisîn 374
- Teâlî-i İslâm Cemiyeti 376
- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti 378
- İkinci Grup 380
- Muhâfaza-i Mukaddesât ve Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti 382
- Cumhûriyet Halk Fırkası 383
- Terakkiperver Cumhûriyet Fırkası 385

E-DİZİN 387

III. BÖLÜM
ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ ZABITLARI
(metin)

- Metinler (Osmanlıca) 393

TAKDİM

Bu rejimin temellerinde kan vardır, zulüm vardır, ihânet vardır. Dahası, edilen yeminleri verilen sözleri, inkâr vardır.

Osmanlı devletinin üç-beş devşirme ve masonun elinde oyuncak olduğu ve sürüklendiği Birinci Cihan Harbi felâketi sonrasında; felakete sebep olanlar hiçbir hesaba çekilmeksizin ellerini kollarını sallaya sallaya yurtdışına kaçmışlar, pâyitaht İstanbul dahil memleketin her köşesi işgal felaketine uğramış, ümmet sun'i nifak tohumlarıyla birbirine düşürülmüş, devlet acz ve çaresizlik içerisinde bırakılmıştır.

Halife'ye, içine düşülen çıkmazdan kurtuluş yolları önerenler, istedikleri maddî ve manevî desteği aldıktan sonra edilen bağlılık yeminlerini ve verilen şeref sözlerini unutmuşlar, şahsî diktatörlüklerini kurmak ve iktidarlarını pekiştirmek uğruna hertürlü ihâneti ve namussuzluğu bir hak olarak kullanabilmişlerdir..

İşte İstiklâl Mahkemeleri bu zulmün ve ihânetin en açık ve en acımasız ibret belgeleridir. Yeni bir cihad da istiklâl gibi kutsî ve yüce bir emel uğruna verilen mücadelede ortaya çıkabilecek ihânet gibi badireleri atlatmak için kurulan bu mahkemeler, kısa bir süre içerisinde zulmün en acımasız çarkları haline gelebilmişlerdir.

Allah'ın hiçbir kula ve makama tanımadığı yetkileri adâlet adına kullandıklarından söz edenler, hiç şüphesiz ki ilahî adâletin önünde dökülen bunca mazlumun kanının hesabını vereceklerdir.

Hakk adına halkın meclisi olduğunu iddia ederek işe başlayanlar; İstiklâl Mah-

kemeleri aracılığıyla haksızlığın en adi ve sefil davranışlarını ortaya koymaktan çekinmemişlerdir. Bu müstebitler kendilerinden yaptıklarının hesabını soracak bir vicdan ve bir izân sahibi bırakmaksızın bütün hakikatleri unutturacaklarını, bütün vicdanları susturacaklarını sanmışlardır.

Cumhûriyet ve demokrasi yaftasına sığınarak 70 yıl boyunca bildiklerini okumuşlar ve okutmuşlardır.

Biz, Büyük Millet Meclisi'nde, hertürlü tehdide ve engellemelere rağmen Hakk'ın ve hakikatin ortaya çıkması gerektiğini elimizden geldiğince haykırmaya çalıştık. Bütün bu hakikatler gün yüzüne çıkıncaya kadar da sesimizi yükseltmeye devam edeceğiz. Çünkü, bu millet dini, tarihi ve coğrafyası ile barışmaya mecburdur ve mahkumdur.

Meclis'te ve İnsan Hakları Komisyonu'nda yapmaya çalıştığımız da bu hakikatin ve barışın önündeki engelleri kaldırmaya çalışmaktan başka bir şey değildir.

Şayan-ı şükrandır ki; sesimiz duyulmaya ve yankısını bulmaya başladı. Dün adını anmanın bile yasak olduğu Said-i Nursi hazretlerine bugün İade-i İtibar sağladık. Mazlum ve şehid İskilipli Âtıf Hoca'nın dosyasını da meclisin gündemine getirdik. Daha sırada yüzlerce mazlûm, binlerce dosya var. Sadece mazlûmların ahını yerde bırakmamakla kalmayacak, zalimlerin zulmünün de hesabını soracağız!

70 yıldır kat kat kilitli bodrumlarda gizlenmiş belgeleri de bunun için çıkartıyor ve gerçek sahiplerine, milletimize tevdi ediyoruz.

Hakk'ın ve hakikatin savunulmasında yalnız değiliz. Olmadık, olmayacağımızı da ümit ediyoruz. Hakikatlerin meclisin ve kamuoyunun gündemine gelmesinde çok değerli dostlarımızın gerçekten büyük yardımları oldu. Bir kadirşinaslık borcu olarak bütün emeği geçenler adına üç değerli parlementer kardeşimi; Ş. Urfa milletvekili İ. Halil Çelik, K. Maraş milletvekili Ökkeş Şendiller ve Yozgat milletvekili Mahmut Orhun'u burada şükranla yad ediyorum.

Biz, karanlığa çakılan bir kibrit olduk, geçmişimiz ne kadar zulüm dolu olsa da geleceğimizin o kadar aydınlık olacağına yürekten inanıyoruz. Bütün zulme ve engellemelere rağmen; 'Onlar istemese de Allah nurunu tamamlayacaktır....'

Allah'a kul olanlara ve O'nun Şeriatına uyanlara selam olsun.

Hasan MEZARCI
İstanbul Milletvekili

GİRİŞ

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ HÜKÛMETİ DÖNEMİNDE İSTİKLÂL MAHKEMELERİ VE ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ (1920-1923)

I- BÜYÜK MİLLET MECLİSİ VE İSTİKLÂL MAHKEMELERİ'NİN KURULUŞU

Birinci Cihan Harbi sonrasında devletin ve memleketin içine düştüğü bunalım ve çıkmazların aşılması, daha da ötesi *İstanbul* dâhil işgal edilen vatan topraklarının kurtarılması konusunda hemen bütün görüşler tek bir noktada birleşmişti: Mutlaka yeni bir mücâdele başlatılmalıydı ve bu kavganın Pâyitaht'tan yürütülmesi artık mümkün değildi. Mücâdelenin lider kadrosu da belirlenmişti; *Mustafa Kemâl Paşa, Hüseyin Rauf Bey ve Kâzım Karabekir Paşa...*

1919 yılının Kasım'ı ile 1920 yılının Nisan'ı arasındaki gelişmeler herkesin mâlumu; *Balıkesir Kongresi sonrasında ortaya konulan tavır... Maraş ile birlikte milis güçlerin işgâle karşı başlattıkları direniş.. Vilâyet-i Şarkî Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması.. Amasya tamimi... Erzurum Kongresi ve Temsil Heyeti'nin seçilmesi...Çerkez Ethem kuvvetleri ile verilmeye başlayan cephe savaşları... Sivas Kongresi kararı ile kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bütün memlekette teşkilâtlanması... Son bir umut olan seçimler sonrasında toplanan Meclis ve kabûl edilen Mîsâk-ı Millî... İstanbul'un İngilizler tarafından işgâli sonrasında Meclis-i Mebûsân'ın basılması ve dağıtılması... Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin toplanması...*

Meclis'in toplanması ile birlikte alınan ilk iki karar, hem bu yeni mücâdelenin ne adına yapılacağını ve hem de hangi yöntemlerin kullanılacağını tesbit etmişti, zâten. Duâlarla açılan *Büyük Millet Meclisi'nin* ilk oturumunda *"hilâfet-i seniyye ve devlet-i hazret-i pâdişâhiye bağlılık"* yemini edilirken, alınan ilk karar ile de verilecek silahlı mücâdele için gerekli ordunun kurulabilmesi amacıyla *Hıyânet-i Vataniye Kânunu* çıkartılıyordu.

Gerçi, siyâsal kavganın daha *Sivas* ve *Erzurum'daki* ilk bölümlerinde bile;

Mustafa Kemâl Paşa'nın şahsî birtakım hesaplar peşinde koştuğu ve bu hırsın ileride daha büyük gâileler açabileceği husûsunda şüpheler de uyanmadı değil. Ama, gerek mücâdelenin en tanınmış siyâsî kimliği *Hüseyin Rauf Bey* ve gerekse kumanda ettiği ordu ile memleketin yegâne askerî gücü olan *Kâzım Karabekir Paşa'nın*, ne bu şüphelerin doğurduğu yılgınlık ile uğaşacak vakitleri ve ne de *Mustafa Kemâl Paşa'nın ;"Haddi daha da aşacak davranışlara yetecek gücü"* vardı. Zaten *Meclis*'te açılmıştı. *"Milletin kıblegâhı"* olan 420 mebûslu bu yerde, hilâfet ve şeriata aykırı bir sözü bırakınız söylemeyi, aklından geçirebilecek insanların sayısı üçü beşi geçmezdi. Dahası, kimsenin şahsî kaprisleri ile uğraşılacak vakit de yoktu, zaten. Hiç bir mebûs, alınan veya alınması gereken her kararın ertesinde kendi hesaplarını yapabilme durumunda olmamalıydı, olamazdı da.

Büyük Millet Meclisi açıldığında, hemen hiç bir mebûsun, başkan kim olsun diye bir hesabın peşinde olmadığı bilinen bir gerçekti. Herkes, Ankara'nın geçici bir toplanma yeri olduğunu düşünüyor, bütün mesâilerini de devleti ve milleti ile yeniden bütünleşmiş bir İstanbul'a kavuşmak için hasrediyordu. Üstelik riyâset makamı için düşünülen üç adaydan *Hüseyin Rauf Bey*, Malta'da sürgündeydi. Son meclis reisi *Celâleddin Arif Bey*, İstanbul'da göz hapsinde tutuluyor, *Kâzım Karabekir Paşa* ise, ordusunun başında Ermeniler'e karşı savaşıyordu. Hem, *Mustafa Kemâl Paşa "yâver-i hazret-i padişâhî"* değil miydi, zaten?

Meclis'in gündemindeki en önemli mesele, işgâle karşı verilecek mücâdelede savaşacak insan gücüydü. Birinci Dünya Savaşı'nda hesapsız bir biçimde kırılan ordudan elde kalanlar tehris edilmiş, asker kaçaklarının açtığı büyük gâileler de iç huzûru tehdit eden büyük bir tehlike durumuna gelmişti. *Hıyânet-i Vataniye Kânunu* bunun için kabûl edildi. Ancak, beklenen ve umulan hedeflere ulaşmaktan uzak kaldı. Anadolu insanı, yaklaşık on yıldır süren savaşlardan bıkmış usanmış; her biri birer bozgunla neticelenen *Trablusgarb, Balkan ve Cihan* harpleri insan gücünü de tüketmişti. Üstelik, *Ankara*'daki meclis, her ne kadar Halîfe'ye bağlılık yeminleri etse de; İstanbul'daki Şeyhülislâmlık makâmının ve vilâyetlerde sözü dinlenir hocaların kulağına kar suyu kaçmıştı bile: *"Yine mi İttihatçılar.. yine mi inkılâpçılar* .. "sözleri dört bir yanda söylenir olmuştu. İstanbul'da bir hükûmet zâten vardı ve çekilen bütün bu felâketler de İttihatçılıktan, İnkılâpçılıktan gelmemiş miydi?

Meclis, bütün memleketi kontrol altında tutmaktan uzaktı ve mer'iyyette bulunan adlî sistem de böyle bir kânunun derhal uygulanmasını zâten mümkün kılmıyordu. Bu tür suçlara bakmakta olan sivil bidâyet mahkemeleri ve askerî harp divânlarının büyük bir kısmı kendini *Ankara'ya ve Büyük Millet Meclisi'ne* bağlı görmediği gibi, memleketin içinde bulunduğu şartlar da mahkemeleri, verdikleri kararları uygulayabilme gücünden mahrum bırakmıştı.

Mustafa Kemâl Paşa, meclisin sadece üç ay çalışabildiği ilk dönemi sonrasında, riyâsetin verdiği güçle, düşlediği otoriter yapının ilk ciddi uygulamalarını başlattı. Meclis alelacele tâtile sokuldu ve aynı zamanda birer mebûs olan ordu komutanları da cephelere sevkedildi. Son dönemin en büyük kurmayları sayılan ve her biri birer ordu komutanı olan; *Sakallı Nurettin, Mersinli Cemâl, Câfer Tayyar,*

Refet, Şükrü, Halit, Ali Nâilî Paşalar; aslında mevcutları birer tabur bile olmayan hâyalî tümenlerin komutanları sayılarak Ankara'dan uzaklaştırıldılar. Hüseyin *Rauf Bey ve Ali İhsan Paşa* Malta'da sürgünde, *Kâzım Karebekir Paşa*, Ermenistan seferi sebebiyle doğuda idi. *Ali Fuad Paşa* ise, biraz da zorla, *Moskova*'ya büyükelçi gönderilmişti. Şimdi sıra, bütün bir yaz üzerinde çalışılan kararların, biraz da dikensiz gül bahçesine dönen bu meclisten geçirilmesine gelmişti. Hem zâten, Meclis'in açılışı üzerinden geçen altı aylık süreye rağmen düzenli orduya geçişi sağlayacak insan desteği sağlanamadığı gibi; her gün daha da artan soygun, saldırı, ayaklanma ve firâr gibi olayların önü alınamıyordu.

Meclis, yeni çalışma yılının başlangıcı olan 1 Eylül 1920 günü, hayli eksik bir kadro ile toplanabildi. Asker mebûsların *Ankara*'ya dönmelerine izin verilmediği gibi, muhafazakâr ve muhâlif kimi mebûslar da meclis riyâsetinin emriyle halkı yeni mücâdeleye katılmaya teşvik ve irşâd için *Anadolu*'ya dağıtılmıştı.

İlk oturumda söz alan ve konuşmasına *"Mustafa Kemâl Paşa'nın iznini ve desteğini aldığını"* açıkca belirterek başlayan *Menteşe mebûsu Dr. Tevfik Rüştü Bey; Meclis adına çalışacak ve çok geniş yetkilere sahip olacak olan İhtilâl Mahkemeleri kurulmasını"* istedi. Âzalarının doğrudan Meclis Başkanı emrinde olacağı bu mahkemelerin kurulmasına ilişkin teklif derhal Adliye encümenine havâle edildi ve orada aynen benimsenerek kurulması istenilen bu mahkemelere; *"İstiklâl Mahkemeleri"* ismi verildi. 2 Eylül 1920 günü bir diğer teklif de hükûmet adına *Millî Müdafaa Vekâleti*'nce verildi ve *"ivedilikle görüşülmesi"* kaydıyla o da encümene hâvale edildi. *"Firar Cerâimini İrtikâp Edenler Hakkında Kânun Tasarısı"* adı verilen bu teklif ile de, işin ceza hükümleri belirleniyordu. Bu iki teklif bir arada düşünüldüğünde; her ikisinin de *Mustafa Kemâl Paşa'nın* fikri olduğu ve şahsı hakkında öteden beri söylenmekte olan *"diktatörlük kuruyor"* iddialarını geçersiz kılmak için böyle bir yöntem izlenildiği rahatlıkla anlaşılıyordu.

Teklifler ilgili encümende görüşülürken bu kez üçünücü bir hamle daha yapıldı ve devreye *Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa* da girdi. *Fevzi Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın* emri ile yaptığı konuşmasında; *"bu yeni kânunu uygulaması istenilen harp divanlarının ve hâkimlerinin bu vazifeyi hakkıyla yapabilecek bir durumda olmadıkları... verilecek cezâların da derhal uygulanması gerektiği..."* mâzeretini dile getirdi ve *"bu kânunları İstiklâl mahkemeleri uygulasın, idâm cezâları da bu mahkemeler tarafından derhâl uygulansın..."* teklifini yaptı. Bütün bu teklifler birleştirilmiş tek bir kânun olarak aynen benimsendi ve üstelik *"Hiyaneti Harbiye Kânunu'na göre cezalandırılırlar"* sözü de ceza şekli açıkça ortaya konulmadığı gerekçesiyle, *"idâm olunurlar"* diye değiştirildi.

Meclis'e *"Firariler Hakkında Kânun"* adı ile gelen ve ivedi olduğu gerekçesiyle üzerinde tartışma yapılmasına izin verilmeden yarım saat içerisinde kabul edilen 11 Eylül 1920 günlü ve 21 sayılı bu kânun toplam 9 maddeden oluşuyordu. Kânun'un ilk iki maddesinde vatanın içinde bulunduğu durumu ve bu kânuna dâhil suçlar belirlendikten sonra; üçüncü madde ile *Meclis*'in kudret ve otoritesini sağlamak gayesiyle geniş yetkilerle donatılan ve her birisi *Meclis*'ten seçilecek üç mebûsla icrâda bulunacak olan olağanüstü mahkemelerin kurulması karar altına

alınıyordu. Mahkemelerin nerelerde kurulacağı ve hangi mıntıkaları kapsayacağı konusunda Meclis reisine ve hükûmete selâhiyet tanınıyor ve hiç olmazsa, idâm kararlarını uygulama yetkisi Meclis'e terkediliyordu. Beşinci maddede bu mahkemelere *"İstiklâl Mahkemeleri"* adı veriliyor ve altıncı madde ile de bu mahkemelerin kararlarının kesin olduğu ve her makâmın mutlak bu kararları uygulamakla vazifeli oldukları açıklanıyor, sonrasında mahkemelerin kuruluşları ve uygulanış biçimleri ile ilgili hükümlere yer veriliyordu.

18 Eylül günü, *İsmet Bey*'in imzasını taşıyan ve *İstiklâl Mahkemeleri*'nin kurulması için gerekli bölgeleri gösteren bir bildiri Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na verildi. Hükûmet teklifine göre; *Kastamonu mıntıkasında: Kastamonu vilâyeti ve Bolu livasını; Eskişehir mıntıkasında: Eskişehir, Bilecik, Kütahya livalarını; Konya mıntıkasında: Konya vilâyetini ve Afyonkarahisar sancağını; İsparta mıntıkasında: İsparta, Antalya, Denizli, Muğla livaları ile Aydın vilâyetini; Ankara mıntıkasında: Ankara vilâyeti, Yozgat, Çorum livalarını; Kayseri mıntıkasında: Kayseri, Kırşehir, Niğde, Silifke livalarını; Sivas mıntıkasında: Maraş, Kozan sancaklarını; Ma'murat'ül Aziz mıntıkasında: Ma'murat'ül Aziz vilâyetini; Diyarbekir mıntıkasında: Diyarbekir vilâyetini; Bitlis mıntıkasında: Bitlis vilâyetini; Refâhiye mıntıkasında: Giresun, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarkî, Erzincan livalarını; Erzurum mıntıkasında: Giresun kâzalarından maada Trabzon vilâyetini, Erzurum livasını ve Beyazıt sancağını; Van mıntıkasında ise: Hakkâri sancağı dahil bütün Van vilâyetini* kapsayan birer *İstiklâl Mahkemesi* kurulması isteniliyordu.

İsmet Bey teklifte ayrıca, kurulması düşünülen bu ondört *İstiklâl Mahkemesi*'nden yedisinin *(Kastamonu, Eskişehir, Konya, İsparta, Ankara, Kayseri, Sivas)* derhal ve diğer yedisinin ise lüzum görüldüğünde kurulmasını da istiyordu. Dahası, hükûmet tarafından kânuna yeni bir ek daha yapılıyor ve İstiklâl Mahkemeleri'nin bakacağı dâvâların sınırları hayli genişletiliyordu. Böylelikle firarların önünü almak için düşünülen ve kurulan mahkemeler, her türlü sosyal ve siyâsal olaylara müdâhale edebilecek ve tek bir kişiden emir alacak birer devrim mahkemeleri hâline geliyordu. Meclis, kendi irâdesini tamamen devre dışı bırakan bu teklifi, ikişer gün arayla yapılan üç oturumda da kabûl etmedi. 26 Eylül'de yapılan son oturuma Mustafa Kemâl Paşa da katıldı ve oturumu bizzat yönetti.

"İstiklâl Mahkemeleri Kânunu'nun birinci maddesine ek" maddesi ile; *"Komutanların meratib-i askeriye arasında itaat ve inzibat te'minine ma'tuf hukuk ve selâhiyetleri mahfuz kalmak üzere istihlâs ve istiklâl-i vatan ve hilâfet için mücadele eden Büyük Millet Meclisi'nin âmal ve makâsidine münâfi olarak düşman maksat ve menfaatini terviç yolla teşvikât ve tahrikât ve ıfsadâtta bulunanlar ve memleketin kuva-yı maddiye ve maneviyesini her ne suretle olursa olsun kesr-i tenkise sây edenler ve düşman hesabına askerî ve siyasî câsusluk edenlerle 29 Nisan 1336 (1920) tarihli Hiyânet-i Vataniye Kânunu'nun muhtevî olduğu mevaddan dolayı maznûn-u aleyh bulunanların icrâ-i muhâkeme ve tenfiz-i hüküm selâhiyeti İstiklâl Mahkemeleri teşekkül eden mıntıkalarda muhâkim-i mezkûreye verilmiştir. Elyevm bidâyet mahakiminde derdest-i rü'yet bulunan mevat İstiklâl*

Mahakimine devredilmeyip bidâyet mahkemeleri tarafından intac edilecektir." denilerek daha önceki kânun ile sadece asker kaçaklarına bakmakla yükümlü olan *İstiklâl Mahkemeleri*'nin yetkisi, vatan hainliği, memleketin maddî-manevî kuvvetlerini bozmaya çalışmak, câsusluk suçlarını da içine alacak şekilde genişletildi. Meclis, ilk planda kurulmasına karar verilen 8 İstiklâl Mahkemesini ve üyelerini şöyle belirledi:

Ankara İstiklâl Mahkemesi *âzalıklarına: Ayıntap mebûsu Kılıç Ali Bey, Cebelibereket mebûsu İhsan Bey, Elaziz mebûsu Hüseyin Bey ve Kütahya mebûsu Cevdet Bey;*

Eskişehir İstiklâl Mahkemesi *âzalıklarına: Antalya mebûsu Rasih Efendi, Bursa mebûsu Muhittin Bahâ Bey, Kütahya mebûsu Haydar Bey ve Denizli mebûsu Yusuf Bey;*

Konya İstiklâl Mahkemesi *âzalıklarına: Kengiri mebûsu Tevfik Efendi, Bursa mebûsu Osman Nuri Bey ve İsparta mebûsu Hacı Tâhir Efendi;*

İsparta İstiklâl Mahkemesi *âzalıklarına: Biga mebûsu Hâmit Bey, Biga mebûsu Hamdi Bey, Eskişehir mebûsu Hüsrev Sâmi Bey ve Maraş mebûsu Tahsin Bey;*

Sivas İstiklâl Mahkemesi *âzalıklarına: Saruhan mebûsu Mustafa Necâti Bey, Canik mebûsu Emin Bey, Bursa mebûsu Necat Bey ve Dersim mebûsu Mustafa Zeki Bey;*

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi *âzalıklarına: Saruhan mebûsu Refik Şevket Bey, Kozan mebûsu Dr. Fikret Bey, Bitlis mebûsu Yusuf Ziya Bey ve Mardin mebûsu Necib Bey;*

Pozantı İstiklâl Mahkemesi *âzalıklarına: Bayezit mebûsu Âtıf Bey, Kastamonu mebûsu Abdülkadir Kemali Bey, İçel mebûsu Şevki Bey ve Ergani mebûsu Sırrı Bey;*

Diyarbekir İstiklâl Mahkemesi *âzalıklarına: Malatya mebûsu Sıtkı Bey, Bursa mebûsu Şeyh Servet Efendi, Çorum mebûsu Sıddık Bey ve Canik mebûsu Nâsfiz Bey.*

II- BİRİNCİ DÖNEM İSTİKLÂL MAHKEMELERİ'NİN ÇALIŞMALARI

İstiklâl Mahkemeleri üyeleri olan ve hemen tümü *Mustafa Kemâl Paşa* yanlısı olan mebûslar bir çalışma proğramı yapmak ve ortak bir tavır belirlemek gâyesiyle, 27 Eylül günü Meclis'te bir araya geldiler. Bu toplantıda, mahkemelerin ***"hiç bir kanûn maddesine bağlı kalmadan kendi vicdânî kanaatleri ile karar verecekleri"*** gibi hukuk ve adalet mefhumları ile asla bağdaşmayan ve sakıncaları ileride daha da açık bir biçimde görülecek olan bir ictihâd benimsendi. Âzalar, bütün memlekete dağıtılmak üzere ortak bir beyannâme de kaleme aldılar. Beyannâmenin mahkemelerin bakacakları dâvâlar ile ilgili bölümünde ısrarla firar suçları üzerinde duruludu ve *"vatının birliğinin ve bütünlüğünün tehlikede olduğundan"* bahisle bütün halk ve yetkililer mahkemeye ve mahkeme kararlarına mutlak itaate çağrıldı ve *"mahkemelerin, meclisin mutlak otoritesini sağlamak için her türlü cezâî tedbirleri en sert bir biçimde uygulayacakları"* tehdidine de yer verildi.

Aslında biri reis üç üyeden oluşan *İstiklâl Mahkemeleri* âzalıklarının hemen tümüne dörder üye seçildi. Böylelikle, üyelerden birinin hastalık ve sâir sebeple vazife yapamaması halinde de mahkemelerin çalışmalarını sürdürmesi sağlanmış oldu. Bütün bu hazırlıklara rağmen yine de mahkemeler; mebûsların vazife yerlerine gitmemeleri, istifaları veya hastalık gibi sebeple izinli sayılmaları neticesinde çalışmalarını sağlıklı ve sürekli olarak sürdüremedi.

Birinci Dönem *İstiklâl Mahkemeleri*'nin hepsinin görev süresi 17 Şubat 1921'de sona erdi. Fakat, baktığı dâvâların muhtevâsı sebebiyle Ankara *İstiklâl Mahkemesi*'nin vazifesi, İkinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri'nin görev sürelerinin bitişi olan 31 Temmuz 1922 tarihine kadar sürdü. Bu dönem içerisinde kabul edi-

len kimi kânunlar ve özellikle de *"Hıyânet-i Harbiyye ve Vataniyye"* kânunun'da yapılan kimi değişiklikler ile de mahkemelerin yetkileri ve bakmakla yükümlü oldukları dâvâlar daha da sınırsız hâle getirildi. Çalışma süreleri boyunca mahkemeler sadece Meclis Reisi *Mustafa Kemâl Paşa*'dan direktif aldılar ve bütün yazışmalarını aynı makâm aracılığıyla sürdürdüler. Bu arada 8 Ocak 1921 günü yapılan oturuma, Meclis Reisi sıfatıyla yeni bir teklif daha veren *Mustafa Kemâl Paşa*, çalışmakta olan 8 mahkemenin yanısıra *"görülen luzûma binâen Trabzon ve Elâziz merkez alınarak iki İstiklâl Mahkemesi'nin daha kurulmasını"* teklif etti. Bu da kabul edildi ve *İstiklâl Mahkemeleri*'nin sayısı ona çıkarıldı.

Birinci dönem İstiklâl Mahkemeleri içinde en dikkate değer konumda olan *Ankara İstiklâl Mahkemesi* idi. Bu önem, mahkemenin Ankara'da bulunmasından da öte diğer mahkemelere göre daha farklı ve değişik konulara bakmasından kaynaklanıyordu. Âzalarının tümü Mustafa Kemâl Paşa'nın teklifi ile seçilen bu mahkeme, bütün çalışmalarını âdeta onun özel sekretaryası olarak sürdürdü ve hemen bütün yargılamalarını siyâsal ve politik dâvâlar üzerine yaptı. Bu nedenle de, adı geçen mahkemenin çalışmalarını bir sonraki bölümde ayrıntılı olarak değerlendirmeyi uygun bulduk.

Birinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri arasında, baktığı dâvâlar ile *Ankara İstiklâl Mahkemesi*'nin muhtevâsına en yakın konumda olanı *Eskişehir İstiklâl Mahkemesi* idi. Eskişehir ve çevresi gerek cepheye yakın oluşu ve gerekse İstanbul Ankara güzergahında önemli bir durak olması sebebi ile bu mahkeme de, *Kuvvâ-yı İnzibâtiye*'ye katılmak, bozgunculuk, câsusluk ve benzeri siyâsal suçlar ile ilgili muhâkemeler yaptı. Bu dâvâlar arasında Millî Mücâdele'ye büyük hizmeleri geçmiş olan *Karzak Süleyman Paşa*'nın, *Büyük Millet Meclisi* aleyhine faliyette bulunduğu suçu ile idâm edilmesi hayli düşündürücüdür. Mahkeme'nin baktığı ilginç bir dâvâ da; kendisi bir süre sonra *Ankara İstiklâl Mahkemesi* tarafından vatana ihânet suçundan idâm cezasına çarptırılacak olan *Çerkez Ethem*'in şikâyeti üzerine devrin İçişleri Bakanı *Refet Bey* hakkında lüzûm u muhâkeme kararı vermesidir. Bu şikâyet sonrasında *İsmet Paşa*'nın *Çerkez Ethem Bey*'e iddiâsını geri alması için yaptığı bütün teklif ve ısrara rağmen şikâyet geri alınmamış ve mahkeme *Refet Bey*'i Eskişehir'e çağırarak ifadesine başvurmuş idi. Daha sonra ise, muhâkemesine gerek olmadığı kararına varmıştı.

Eskişehir İstiklâl Mahkemesi vazifeye başladığı 5 Ekim 1920 tarihinden 19 Şubat 1921 tarihine kadar geçen sürede toplam 201 dâvâda 3487 sanığı yargıladı. Bu sanıklardan 671'i idâm cezasına , 272'si ise kalebentlik ve kürek cezasına çarptırıldı. Kısa süreli hapis, dayak ve para cezalarına çarptırılan sanık sayısı ise 11. 270 idi.

Bu dönem mahkemeleri arasında *Isparta* ve *Denizli* bölgesinde faaliyet gösteren ve bir ara *İtalyan* işgali altındaki *Antalya, Muğla* ve *Marmaris* bölgelerinde de çalışmalarda bulunan *Isparta İstiklâl Mahkemesi* ise, 21 Ekim 1920 tarihinden 22 Şubat 1921 tarihine kadar vazifede bulunduğu 4 aylık süre içerisinde toplam 144 dâvâya baktı. Daha çok kısa süreli hapis cezası uygulayan mahkeme, altısı gıyâben olmak üzere, onüç de idâm kararı verdi.

Birinci dönemde kurulan İstiklâl Mahkemeleri arasında vazifesi bakımından diğerlerinden daha farklı bir gaye ile kurulanı *Konya İstiklâl Mahkemesi* idi. Bu mahkeme, *"Konya İsyanı"* diye bilinen ünlü *Delibaş Ayaklanması*'nın çıkış sebepleri ile bölgede ayaklanma gerekçesiyle yapılan geniş çaplı idâmları soruşturmak ve *Büyük Millet Meclisi*'nin bölgede hayli zayıflamış durumda bulunan sevgi ve otoritesini yeniden te'sis etmek gâyesi ile gönderilmişti. Kendilerine yeteri kadar destek vermediği kanaatiyle *Ankara Hükûmeti* tarafından zâten baştan mahkûm edilmiş olan *Konya*'da ufak bir isyân çıkması bahane edilerek *Mustafa Kemâl Paşa*'nın emirleri ile 12 ayrı *Divân-ı Harp* kurulmuştu. Bu mahkemeler de, bölgedeki otuz bine yakın ahaliyi bir hafta içinde sorgulamış ve 741 kişiyi, *Meclis Reisi* ve *Başkumandan* sıfatıyla *Mustafa Kemâl Paşa*'nın imzaladığı kararlar ile idâm etmişti. Aynı kararlar çerçevesinde,1156 sanık ise ağır hapis ve sürgün cezâsı ile bölgeden uzaklaştırılmıştı. Askerî mahkemeler aracılığıyla verilen bu fecî kararlar sonrasında bölgede *Büyük Millet Meclisi*'ne ve hükûmetine karşı büyük bir tepki ve soğukluk meydana gelmiş idi. Meclis'te olaya karşı duyulan tepkinin gitgide büyümesi üzerine bölgeye gönderilen *İstiklâl Mahkemesi, Divân-ı Harp* kararlarını yargılayacağı yerde, hızını alamayarak Konya âhalisinden 43 kişiyi idâma mahkûm etmiş, 3122 sanığı ise, muhtelif hapis cezalarına çarptırmıştı.

Diğerlerinden daha sonra teşkilâtlanan bir diğer mahkeme de *Pozantı İstiklâl Mahkemesi* adıyla Adana ve bölgesinde kuruldu. Bölgedeki asker kaçakçılığı, câsusluk, firar ve gasp suçlarına bakmak üzere kurulan bu mahkeme, dönemin İçişleri Bakanı *Dr. Adnan (Adwar) Bey*'in teklifiyle ve *Büyük Millet Meclisi*'nin 15 Kasım 1920 tarihli kararıyla kurulmuştu. Vazife yaptığı 2 ay gibi kısa bir süre içerisinde 32 sanığı cezalandırdı ve gösterilmesi istenilen o "kahredici yumruğu" ortaya koymaktan çekinmedi. Bu sanıklardan; 3'ü asker kaçağı, 1'si jandarma katili, 1'si soyguncu, 2'si câsus suçlamasıyla toplam 7 kişi de, asılarak idâm edildi.

En çok idâm kararı veren mahkeme, *Sivas İstiklâl Mahkemesi* idi. 20 Ekim 1920 tarihinde 15 Mart 1921 tarihine kadar toplam 4 ay görev yapan ve çalışmalarını daha çok *Amasya*'da yaptığı için resmî kayıtlara adı *Amasya İstiklâl Mahkemesi* olarak geçen bu mahkeme, bölgedeki silahlı Rumlar'ın oluşturduğu Pontus Rum çeteleri ile uğraşmak için gitti ve eşkiyalık, eşkiyaya yardım, çete kurmak ve çeteleri himâye suçundan 374'ü Rum, toplam 456 sanığı yargıladı. Bunlardan 132 Pontuscu idâm edilirken, diğerleri de ağır hapis cezâları ile cezâlandırıldı. Başkaca bir yetkisi yok iken, kendi kendine yeni vazifeler icâd eden *Amasya İstiklâl Mahkemesi,* müslim-gayrimüslim eşitliğini sağlamak gayesiyle olsa gerek (!) dört gün boyunca *"Şehir Klubü"*nde aralıksız içilen boğma rakı sofalarında verdiği kararlar ile asker kaçağı, şekâvet, firâr ve asayişi bozma suçlarından 141 müslümanı da ipe gönderiverdi. Bu satırların yâzarının, dönemin yüzlerce tanığından tek tek derlediği ifâdelere göre; *Amasya İstiklâl Mahkemesi*, böylelikle idâmlarda 132-141 berâberlik sağlıyor *(arada müslümanlar aleyhine olan dokuz farkı da siz mahkemenin son 34 idâm kararını gecenin geç saatlerine bırakılmış olmasına verin, mâlüm o sıralarda Amasya'da henüz elektirik yoktu ve idâmlar idâre lambaları ışığında yapılyordu) "Wilson prensiplerindeki eşitlik kararına Ankara Hü-*

kûmeti'nin ne kadar bağlı olduğunu da (!)" ispat etmiş oluyordu. Üstelik, Millî Mücâdele'nin ilk yıllarında ve herkesin sırt çevirdiği bir dönemde *Mustafa Kemâl Paşa*'yı bağrına basan *Amasyalılar* da böylece lâyıkıyla ödüllendirilmişlerdi!

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi ise, 16 Ekim 1920-2 Mart 1921 tarihleri arasında yaptığı çalışmaları ile "gezginci mahkeme" örneğini adâlet literatürüne ilk kez sokmuş oldu. Kastamonu, Çankırı ve İnebolu şehirlerinde faaliyetlerde bulunan mahkeme, bu bölgelerde baktığı 244 ayrı dâvâda 515 kişiyi cezalandırdı. Bu sanıklardan 182 kişi idâma, 258 sanık kürek, sürgün ve ağır hapis cezalarına çarptırıldı. İdâmlar, bizzat mahkeme üyelerinin de hazır bulunduğu merâsimlerle sanıkların kendi ikâmet mahallerinde uygulandı. Asıl sanığın bulunamadığı yerlerde vekâleten kardeşinin bile idâm edildiği bu kararlar sonrasında Kastamonu ve havâlisi de yola geldi. (!) Şapka giy denildi , şapka giydiler. Aya git denilseydi, oralara da giderlerdi şüphesiz.!

Birinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri'nin vazifelerine, Reis *Mustafa Kemâl Paşa* ile Bakanlar Kurulu Başkanı durumundaki Erkân-ı Harbiyye Reisi *Fevzi Çakmak Paşa* yaptıkları konuşmalar ile, mahkemelerin sürelerinin uzatılmasını ve sayılarının ona çıkarılmasını istemelerine rağmen Meclis'in, *"kurulduğu günden itibaren fevkalâde hizmeti görülmüş olan ve fakat şimdilik ihtiyaç kalmadığı düşünülen İstiklâl Mahkemeleri'nin faaliyetlerine Ankara İstiklâl Mahkemesi hariç tutularak şimdilik nihayet verilmesine, mahkeme âzalarının derhal meclise davetlerine, mahkeme evraklarının ise âit oldukları nizamî mahkemeler ve Divan-ı Harpler'e devrine"* kararı ile 17 Şubat 1921 tarihinde son verildi. 97 numaralı bu karar bütün İstiklâl Mahkemeleri'ne bildirildi. Meclis'in 11 Mart 1921 tarihinde yapılan bir diğer özel oturumunda da, her *İstiklâl Mahkemesi* adına birer âza söz alarak yaptıkları çalışmalar ve aldıkları kararlar hakkında mebûslara bilgi verdiler. Böylelikle *Ankara İstiklâl Mahkemesi* hariç tutulursa, bu birinci dönemde kurulan *İstiklâl Mahkemeleri*'nin vazifeleri de sona ermiş oldu.

III- BİRİNCİ DÖNEM ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ

Reisliğini *Cebelibereket Mebûsu İhsan Bey*'in yaptığı *Ankara İstiklâl Mahkemesi*'nin diğer âzaları; *Ayıntap Mebûsu Kılıç Ali Bey, Elaziz Mebûsu Hüseyin Bey ve Kütahya Mebûsu Cevdet Bey* idi. Bütün âzaları *Mustafa Kemâl Paşa*'ya geçmişte gösterdikleri bağlılık ve sadakat ile tanınmış bu muhâkeme; firârilik, şâkilik ve eşkiyâlık gibi esas kuruluş gayesi olan suçlarla ilgili hemen hiç bir dâvâya bakmaksızın; ihânet, bozgunculuk, câsusluk, yolsuzluk gibi siyâsal meselcler ile ilgilendi. Bu meyanda siyasî kimliği öne çıkan sanıklar ve bu dâvâlara karıştığı iddia edilen cemiyet ve parti üyelerini de yargıladı. Mahkeme bütün yargılamaları, *Mustafa Kemâl Paşa*'nın ya doğrudan ya da meclis veya hükûmet aracılığıyla gönderdiği dosyalar üzerinde yaptı.

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin *vatana ihânet* suçlaması ile yaptığı muhâkemeler içerisinde kararlan büyük yankılar uyandıran en önemli iki dâvâ; *Sadrıâzam Dâmad Ferid Paşa* ve kimi âyân üyeleri ile *Çerkez Ethem* ve kardeşlerinin muhâkemeleri idi:

İzmit Mebûsu *Hamdi Namık Bey*'in kimi arkadaşları ile birlikte hazırlayarak Büyük Millet Meclisi'ne verdikleri bir önerge 9 Mayıs 1920 günü kabul edilerek; *"İstanbul'da hükümette bulundukları süre içinde yaptıkları faaliyetler ile millî mücâdele aleyhinde faaliyetlerde bulundukları ve icra-yı karar ettikleri.."* gerekçesiyle eski *Sadrıâzam Dâmad Ferid Paşa ile âyândan Hâdi, Rıza Tevfik ve Reşat Halis Beyler* hakkında luzûmu muhâkeme kararı verildi. Karar, *Ankara İstiklâl Mahkemesi*'ne gönderildi. Adı geçen sanıkların gıyâbında muhâkemeleri yapıldı ve *"vatanın ve hilâfetin kurtuluşu için çalışan Büyük Millet Meclisi'nin gâye ve e-*

mellerine aykırı olarak, Sevr Sulh antlaşmasını imzaladıkları ve memleketin düşman işgâline sebep oldukları için" idâmlarına karar verildi. Oy birliği ile alınan bu karar diğer İstiklâl Mahkemeleri'ne de bildirildi. Mahkeme, aynı dâvâ ile birlikte, *Mustafa Kemâl Paşa*'nın meclis kararına eklediği bir fezlekeye dayanarak, *İstanbul Hükûmeti* tarafından kurulan ve hilâfet ordusu diye de adlandırılan *Kuvvâ-yı İnzibâtiye* kuvvetlerinden esir alınanlar ile *Kuvvâ-yı İnzibâtiye'ye* bizzat katılmadığı halde, böyle bir gücün oluşmasında etkili olanların muhâkemelerini de yaptı. Bu sanıklar arasında, *İstanbul*'dan *Anadolu*'ya kaçarak *Milli Mücâdele*'ye katılmak isteyenleri engelleyenler ile düşmana haber verenler ve düşmana erzak satanlar da vardı. Sanıklardan büyük bir kısmı idâm cezâsına çarptırıldı. İdâmdan kurtulabilenler ise, çok ağır hapis cezâlarına çarptırıldılar.

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin vatana ihânet suçuyla yaptığı en önemli muhâkemesi, *Çerkez Ethem* ve kardeşlerinin dâvâsı idi. Kuruluş isimleri *"Kuvvâ-yı Milliye"* olan ve daha sonraları ise *"Kuvvâ-yı Seyyâre"* diya adlandırılan bu kuvvetler; Meclis kurulmadan çok önce, *Aydın* ve yöresinde *Yunan* işgâline karşı koymuş ve *Anadolu*'da ilk büyük silâhlı direnişi başlatmış idiler. *Büyük Millet Meclisi* açıldıktan sonra, kuvvetlerini meclisin emrine vererek *Anadolu*'nun birçok yerinde meydana gelen isyânları da bastıran bu kuvvetlerin halk ve meclis katındaki itibârları çok yüksek idi. Hizmetleri Meclis tarafından defâlarca takdirlerle karşılanan ve hemen herkesin gözbebeği durumunda bulunan bu kuvvetlerin *Mustafa Kemâl Paşa*'nın direktifleriyle Garp Cephesi Kumandanı *İsmet Paşa* emrine verilmek istenilmesi üzerine çıkan siyâsal gerginlikler bir süre sonra silâhlı mücâdeleye dönüştü. Şahsî kaprisler sonucu kısa sürede biribirinin kardeşi ve tamamlayıcısı iki ordu, 6-10 Ocak 1921 tarihleri arasında savaştı ve *Kuvvâ-yı Seyyâre* yenildi. *Çerkez Ethem* ve kardeşleri ile *Kuvvâ-yı Seyyâre*'nin önde gelen komutanları işgâl altındaki Yunan bölgesine geçmek zorunda kaldı. *Ankara İstiklâl Mahkemesi, Yunanlılar*'a sığınmış olan *Ethem* ve kardeşleri ile kimi arkadaşlarını da yine *Mustafa Kemâl Paşa*'nın emriyle ve gıyablarında vatana ihânet suçuyla yargıladı. *Çerkez Ethem,* kardeşleri *Yüzbaşı Tevfik* ve Saruhan Mebûsu *Reşit* ile İzmir'li *Yüzbaşı Ethem, Jandarma Yüzbaşısı Sâmi, Erkân-ı Harp Yüzbaşısı Halil,* Kütahya'lı *polis memuru Artin,* Manyas'lı *Şevket, Çerkez Ahmet Ağa, İhtiyat zabiti Reşat, Binbaşı Abdullah* ile Mülkiye kaymakamlarından *Ömer Lütfü* idâma mahkum edildiler.

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin bu dönemde yaptığı bir diğer siyâsî muhâkeme de, *"Yeşil Ordu ve Komunist Partisi Sanıkları Dâvâsı"* idi. *Yeşil Ordu Cemiyeti,* Ankara hükûmetini destekleyen tek devlet konumundaki Bolşevik Rusya ile var olan dostluğun ve işbirliğinin daha da artırılması gâyesiyile ve bizzat *Mustafa Kemal Paşa'nın* teşvikiyle kurulmuş bir cemiyetti. Zaten kurucularınının büyük bir kısmı da *Büyük Millet Meclisi* mebûsu idiler. *Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Çerkez Ethem* tarafını tutması ve *Sovyet Hükûmeti* ile de 16 Mart 1921'de *Moskova Antlaşması* imzalanması sonrasında, Genel Kurmay'ın da ikâzı ile bu cemiyet mensuplarının yargılanmasına başlandı. Aralarında *Büyük Millet Meclisi* üyelerinden *Tokat mebûsu Nazım, Afyon Karahisar mebûsu Mehmet Şükrü ve Bursa mebûsu*

Şeyh Servet Efendi'nin de bulunduğu bu sanıklar hakkındaki karar da 9 Mayıs 1921 günü açıklandı. Bu karar ile, *"gizli bir komünist partisi teşkil ederek hükûmet aleyhinde faaliyetlerde bulunulduğu"* iddiasıyla *Tokat mebûsu Nazım Bey ve Baytar Binbaşı Sacıoğlu Salih* müebbet hapis cezâsına, diğer kimi sanıklar ise 3 ile 15 sene arasında değişen kürek cezasına çarptırıldılar.

Bu dönemde *Ankara İstiklâl Mahkemesi*'nin baktığı önemli siyâsî dâvâlar arasında câsusluk olayları da önemli bir yere sahipti. Genelde İngilizler ya da Yunanlılar adına câsusluk yaptıkları iddiâ edilenlerin yargılandığı bu dâvâlarda da kimi sanıklar hakkında idâm cezaları verildi ve uygulandı. Haklarında câsusluk suçlamasıyla idâm kararı verilen bu sanıklar arasında; *İngilizler* lehine câsusluk yaptığı iddiâsıyla 13-14 Ekim 1920 gecesi asılan *Doktor Ahmet İhsan* ve yine *İngilizler* lehine câsusluk yaptığı suçlaması ile 20-21 Ekim gecesi asılan Kadıköy inzıbat subayı *Mahmut Hamdi* ile bizzat *İngilizler* tarafından câsusluk maksadıyla *Ankara*'ya gönderilen ve 24 Mayıs 1921 günü Karaoğlan çarşısında asılan *Mustafa Sagir* dikkati çeken isimler idi.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, vazife yaptığı süre içerisinde "yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma" iddiâsıyla kimi üst düzey ordu mensuplarını ve devlet memurlarını da yargıladı. Bu tür iddiâlar ile muhâkeme edilmek istenilen kişiler arasında Garp Cephesi Komutanı *İsmet Paşa* emriyle mahkemeye sevkedilen Birinci Ordu Komutanı *Ali İhsan Sabis Paşa* ile Sakarya Savaşı'nı kâzanan tümen komutanlarından Albay *Hulusi Bey* de vardı. Fakat her iki sanık da aleyhlerinde suçlanacak bir delil bulunamadığından yargılanmadılar.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmetinin faaliyette olduğu dönemde 29 Eylül 1921-31 Temmuz 1922 tarihleri arasında çalıştı. 13.000'i aşkın sanığı yargıladı. Bu sanıklardan 553'ü idâma mahkûm edilirken, 12191 maznûn da çeşitli hapis ve para cezalarına çarptırıldı.

IV- BAŞKUMANDANLIK KÂNUNU VE İKİNCİ DÖNEM İSTİKLÂL MAHKEMELERİ

İstiklâl Mahkemeleri'nin Meclis kararıyla kaldırılışından bir süre sonra ordunun *Kütahya* ve *Eskişehir* bozgunlarına uğraması ve daha gerilere çekilmeleri esnasında firar ve kaçakçılık olaylarının da artmasıyla büyük bir panik yaşanmaya başlandı. Ayrıca soygun, ayaklanma ve benzeri olaylarda görülen artış da, özellikle cepheye yakın bölgelerde, her geçen gün daha da vahim sonuçlar doğuruyordu. Birbiri ardına gelen bütün bu başarısızlıklar, Meclis'te adına *II. Grup* denilen oldukça güçlü bir muhâlefet hareketini de ortaya çıkartmıştı. Hattâ hükûmet, Meclis'i ve Bakanlıklar'ı Kayseri'ye taşıması yolundaki kararını da, sayıları yetmişe ulaşan bu muhâlefet grubunun sert direnişleri karşısında geri alınmak zorunda kalmıştı. Böyle bir ortamda, bir hayli sert ve asâbî davranışları ile dost ya da muhâlif bütün mebûsları tedirgin eden bir ruh hâli içerisinde bulunan *Mustafa Kemal Paşa* 'nın; aldığı her türlü askerî ve adlî tedbirlere rağmen, bir bakıma Meclis'i de işe dâhil etmek demek olan *İstiklâl Mahkemeleri*'nin kurulmasını tekrar gündeme getirmesini hemen herkes, yeniden birlik ve bütünlük sağlamaya yönelik bir faaliyet olarak algıladı. Paşa'nın başkanlığında yapılan hükûmet toplantısı sonrasında *İcrâ Vekilleri Heyeti Reisi ve Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Çakmak Paşa,* meclise 23 Temmuz 1921 tarihinde bir teklif vererek; *"ordunun sağ cenâhında bulunan mıntıkada Kastamonu merkez olmak üzere bir ve yine ordunun sol cenâhı olan mıntıkada da Konya merkez olmak üzere ikinci bir İstiklâl Mahkemesi'nin kurulmasını"* istedi.Teklif Meclis'te görüşülürken, *Samsun* ve *Amasya* civarında tekrar baş gösteren *Pontusçuluk* faaliyetlerinin ve *Rum* çetelerinin önüne geçmek amacıyla da Samsun'da üçüncü bir mahkemenin kurulmasına da karar verildi. Zaten

faaliyette olan *Ankara İstiklâl Mahkemesi* ile birlikte mahkemelerin sayısı dörde çıkmış oldu. *Ankara İstiklâl Mahkemesi* için yeni bir üye seçiminin yapılmadığı *Büyük Millet Meclisi*, 28 ve 30 Temmuz tarihlerinde de yeni kurulan *İstiklâl Mahkemeleri* için âzaları seçti. Büyük bir kısmına kendilerine *Birinci Grup* adı verilen hükûmet yanlısı mebûsların seçildiği yeni âzalar şunlardı:

Konya İstiklâl Mahkemesi'ne *Karasi mebûsu Hacîm Muhiddin Bey, Bursa mebûsu Muhiddin Baha Bey, Urfa mebûsu Saib Bey ve Denizli mebûsu Yusuf Bey;*

Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'ne *Saruhan mebûsu Mustafa Necâti Bey, Kengiri mebûsu Neşet Bey, Canik mebûsu Hamdi Bey ve İzmir Mebûsu Mahmud Esad Bey;*

Samsun (Amasya) İstiklâl Mahkemesine *de, Canik mebûsu Emin Bey, Bursa mebûsu Necâti Bey, Burdur Mebûsu Veli Bey ve Sinop Mebûsu Şevket Bey*

Zâten Meclis'teki konumu hayli kritik bir durumda bulunan *Mustafa Kemâl Paşa*'nın kendisine bağlı yirmi civarında mebûsu da Ankara'dan uzaklaşacak durumda bırakmasının sebebini anlayabilmek için sadece beş gün yetti. *İstiklâl Mahkemeleri* heyetleri'nin *Ankara*'dan ayrılmasına izin vermeyen *Paşa*, 5 Ağustos 1921 günü, önce bütün Meclis'i emrinde bulunan *Topal Osman* kuvvetleri ile sardı. Sonra da altıyüz yıllık gelenek içerisinde tek bir Osmanlı padişâhına bile tanınmamış olan yetkilerin kendisine tanınmasını mebûslardan ricâ! etti. Hiç bir encümenle görüşülmeden doğrudan genel kurula gelen ve hayli sert tartışmarla geceyarısı kabûl edilen bir oturum sonrasında *Büyük Millet Meclisi, Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa*'ya, meclisin sahip olduğu bütün yetkileri şahsında toplamak ve yürütmek üzere üç ay süreyle Başkumandanlık yetkisi veren bir kânunu kabul etmek zorunda kaldı. Hemen bütün mebûslar yedi saattir binanın içerisindeydi ve kimse ne dışarı çıkabiliyor ve ne de içeri girebiliyordu. Hukuk ve siyâset dilinde adı **diktatörlük** demek olan bu yetki, ilkine benzer taktik ve tehditlerle üç kez daha üçer ay süreyle uzatıldı. *Başkumandanlık kânunu* ile mutlak otorite durumuna gelen *Mustâfa Kemal Paşa*, böylelikle *İstiklâl Mahkemeleri*'ni de doğrudan kendisine bağlamış oldu. Böylece, istediği yerde istediği mahkemeyi kurabilecek ve dilediği yerdeki mahkeme üyesini değiştirip yerine yenilerini atayabilecek güce de kavuşmuş oldu.

Kânunun kabûlü ile birlikte Meclis tarafından İstiklâl Mahkemelerine seçilmiş bulunan kimi üyelerin vazifelerinden istifâları istendi. *Konya İstiklâl Mahkemesi âzası Sâib Bey* yerine *İçel mebûsu Ali Efendi; Kastamonu İstiklâl Mahkemesi âzası İzmir mebûsu Mahmud Esad Bey* yerine *Trabzon mebûsu Hamdi Bey; Samsun İstiklâl Mahkemesi âzası Sinop mebûsu Şevket Bey* yerine de *Yozgat mebûsu Bahri Bey, Başkumandanlık* emri ile atandılar. Çalışmalarına başlayan *Ankara, Konya, Kastamonu ve Samsun İstiklâl Mahkemeleri'nin* yanısıra görülen lüzum üzerine yine *Başkumandanlık* emri ile 8 Eylül 1921 tarihinde *Yozgat İstiklâl Mahkemesi* de kuruldu. Bu mahkemenin üyeliklerine de, yine aynı emir ile ; *Konya mebûsu Refik Bey, Menteşe mebûsu Ethem Fehmi Bey, Üsküdar mebûsu Mazhar Bey, Lâzistan mebûsu Ziya Hurşit Bey, Hakkâri mebûsu Mazhar Müfit Bey ve Necip*

Bey atandılar. 6 Ağustos 1921-22. Temmuz 1922 tarihleri arasında faaliyette bulunan bu *İstiklâl Mahkemeleri,* doğrudan *Başkumandan Mustafa Kemâl Paşa*'nın direktifleri ile çalıştılar. *Başkumandan*'larına olan bağlılıklarını daha da pekiştiren bu mahkemelerin bütün âzalarına, Mustafa Kemâl Paşa tarafından *"verdikleri idâm cezâlarını mahallinde ve derhal uygulama hakları da"* verilmiş; idi. Mahkemelerin bu dönem faaliyetleri arasında önemle üzerinde durduğu konuların başında, Başkumandanlık yetkisi ile çıkartılan *"Tekâlif-i Milliye"* emirlerinin hiç tâvizsiz uygulanması geliyordu.

Bir bütün halinde daha önceki sayfalarımızda değerlendirdiğimiz *Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin* dışındaki diğer *İkinci Dönem İstiklâl Mahkemeleri'nin* faaliyetlerine gelince;

13 Ağustos 1921 günü mahallî *Açık Söz* gazetesinde yayınladığı beyannâme ile vazifesine başlayan *Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin* başkanlığını *Saruhan mebûsu Mustafa Necati Bey* yapıyordu. Mahkeme bu beyanname ile *"asker kaçakları ile devletin maddi ve mânevî kuvvetlerini kırıp yıkmaya çalışanlar hakkında din ve milletimizin selâmeti namına en sert cezaların uygulanacağı ve kaçaklar için fevkalâdeden olmak üzere beş günlük bir mühlet verildiği, bu süre içinde teslim olanların affedilip kıtalarına sevk edilecekleri, silah altına çağırılanların sürelerini geçirdikleri takdirde firarî sayılacakları"* duyuruldu. Bu suçlardan adlî mahkemelerde ve harp divanlarında tutuklu bulunan sanıkların da derhal kendi mahkemelerine gönderilmelerini istedi. *Kastamonu İstiklâl Mahkemesi,* birinci dönemde başlattığı *"gezginci mahkeme"* alışkanlığını bu dönemde daha da geniş-leterek sürdürdü. *Çankırı, Kastamonu, Bolu, Düzce, Adapâzarı* ve *İzmit* şehirlerinde çalıştı. Buralarda onbinden fazla sanığı yargıladı. Verdiği çok sayıdaki idâm kararlarını da *-İstiklâl Mahkemeleri, artık doğru dürüst bir kayıt da tutmuyor ve astıkları kelle sayılarını haftada bir Başkumandan'a bildirmekle yetiniyorlardı-* yine seyri zorunlu gösteriler ile şehirlerin en işlek caddelerinde infâz ettirdiler.

Hacim Muhiddin Bey başkanlığındaki *Konya İstiklâl Mahkemesi* de vazifesine mahallî *Babalık* gazetesinde yayınladığı 12 Ağustos 1921 tarihli beyannâme ile başladı. Mahkeme, iki maddelik bu beyannâmesi ile, *"cephelerinden firar etmiş kişiler... başka bir suç işlememiş iseler... bir hafta içerisinde askerlik şubelerine teslim oldukları takdirde bu defaya mahsus olarak affedileceklerini; başka suç işleyen firârîler ile bunları muhafâza edenlerin... yakalanmalarına yardım etmeyenlerin... hükümetçe emredilen hizmetlerden kaçanların... şiddetle cezalandırılacaklarını"* açıkladı. *Konya İstiklâl Mahkemesi,* ağustos ve eylül aylarında *Konya*'da çalıştı. Bu süre içerisinde toplam 295 dâvâda 1022 sanığı yargıladı. 57 sanığa idâm, 93 sanığa müebbed hapis ve kürek, 575 sanığa ise kısa süreli hapis ve dayak cezaları verdi. Sonra, bu mahkeme de gezmeye başladı.1 Ekim 1921'de *Karaman*'a gelen mahkeme; burada kaldığı on gün içerisinde 8 kişiyi idâm cezasına çarptırdı. Muhâkemelerini 10-20 Ekim günleri arasında Ereğli'de de sürdüren mahkeme; ikisi Ereğlili onu Pozantılı olmak üzere oniki sanığı daha astırdı. Üç ay kadar daha *Konya, Akşehir, Burdur, Isparta* ve *Antalya* bölgelerinde gezici olarak çalışmalarını sürdüren mahkemenin bu döneme âit belgelerine de rastlayamadık.

Öyle anlaşılıyor ki, *Konya İstiklâl Mahkemesi* âzaları da *Başkumandan*'a bağlılıklarını artık yeteri kadar ispatlamış oldukları için, haftalık telgraflarla çalışmalarını Ankara'ya iletmekle yetiniyorlardı.

17 Ağustos 1921 günü vazifesine başlayan ve çalışma bölgesi olarak *Sivas, Tokat, Amasya, Samsun, Ordu ve Giresun'u* seçen *Samsun İstiklâl Mahkemesi* de, aynı bölgede geçen dönemde faaliyette bulunan *Sivas İstiklâl Mahkemesi* gibi devamlı *Amasya'da* çalıştı ve resmî kayıtlarda bile adı çoğu kez *Amasya İstiklâl Mahkemesi* olarak geçti. Mahkeme bu kez, *Pontus* meselesinin yanısıra, yeni kurulan Merkez ordusunun ve mahallî karakolların da yardımıyla, asker kaçaklan ve bakâyalar (süresi geldiği halde askere alınmayanlar veya gitmeyenler) dâvâsı ile de ilgilendi. Mahkeme kaçak durumundaki bu sanıkların tümünü de kendisi yargılamadı. Emsâl sayılabilecek kimi yargılamalarda bulunduktan sonra karakollar ve askerlik şûbeleri vâsıtasıyla listeler alıyorlar ve sanıklar hakkında yapılacak uygulamaları telgrafla iletiyorlardı. *İstiklâl Mahkemeleri*'nin adına ve icraatlarına özellikle de Amasyalılar hiç de yabancı değildi. Mahkeme, dört ay gibi kısa bir sürede cepheye onbeş bini aşkın yeni asker sevkine muvaffak oldu. Bütün *İstiklâl Mahkemeleri* içerisinde hiç bir mahkeme, *Amasya İstiklâl Mahkemesi*'nin sağladığı bu başarıya ulaşamadı. Özellikle de Amasya ve civârından yapılan ve hemen tamamının yaşları 15-19 ilâ 45-50 arasında değişen bu asker sevkiyâtı -*Tokat yolları niye taşlı, sanırım anlaşılmıştır artık- Millî Mücâdele*'yi gerçekleştiren silâhlı kuvvetlerin neredeyse yarısına eşitti. Cihan harbi felâketinde bile 47 bin insanı barındıran Amasya'nın şehir nüfusu 1927 yılında ancak13 bine ulaşabilmişti ve içlerinde de sadece 4700'ü yetişkin erkek idi.

Amasya İstiklâl Mahkemesi, artık, doğrudan mahkeme binası olarak kullanılan Yeşilırmak kıyısında *"Şehir Klubü"*ndeki eğlencelerden ve köylerden zorla toplanan çocuk ve ihtiyarların cepheye sevk emirlerini vermekten fırsat bulduğu ölçüde, asıl kuruluş gâyesi olan *Pontus* meselesi ile de uğraştı. Bölge, tarihin ilk çağlarından beri Rum'ların Anadolu'da en yoğun olarak yaşadıkları yerlerden birisi idi. Rumlar, daha 1904 yılında *Merzifon*'da bir *Pontus Cemiyeti* kurmuşlar ve *Merzifon Amerikan Koleji* ile *Samsun'daki Metropolitanlığı* da kendilerine merkez üs olarak seçmişlerdi. Kiliseler tarafından da desteklenen ve yerli Rumlar arasında destek bulmuş olan bu cemiyet kısa sürede hayli yaygın ve nüfûzlu bir konuma gelmişti. Rum çeteciler, oluşturdukları silâhlı çeteler ile müslüman köylerine ve inzibât birliklerine de saldırıyorlar ve hem ahâlinin ve hem de devletin bölgeden uzaklaştırılması için büyük ve ciddi bir baskı uyguluyorlardı. Bölgede önce bir *Pontus Rum Devleti* kurmak ve sonra da bu devleti Yunanistan ile birleştirmek ideali için çalışan bu eşkiyâların *Amerikan ve İngiliz* hükümetlerinin siyâsal ve askerî himâyeleri yanında en büyük destek hiç şüphesiz ki *Fener'deki Rum Patrikhânesi* aracılığıyla *Yunan Krallığı*'ndan geliyordu. Rumlar bastırdıkları ve yabancı devlet mümessillikleri vâsıtasıyla hemen bütün dünyaya dağıttıkları haritalar ile, merkezi *Samsun* olmak üzere *Batum'dan İnebolu'ya* kadar uzanan ve *Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane* ve *Erzincan*'ın bir kısmını içine alan topraklar üzerinde bir *Pontus Devleti* kurmak istiyorlardı. Bu amaç için, bölgeye 30 binden fazla Rum âilesini göç ettirmişlerdi. Müslümân ahâliyi cebir ve şiddetle

yerlerinden etmeye çalışan *Rumlar,* bu silâhlı faaliyetlerine *Birinci Dünya Savaşı* içinde başlamışlardı. Savaşın ilk yıllarında idcallerindeki bölgenin bir kısmını işgâl eden *Ruslar*'ı kurtarıcı olarak gören *Pontuscular, Bolşevik ihtilâli* ile *Rusya*'nın savaştan ve işgâl ettikleri bölgelerden çekilmesi sonrasında bölgede tekrar Osmanlı Devleti hâkimiyetini kurunca, çalışmalarını gizli olarak sürdürmeye başlamışlardı. Meclis, *Millî Mücâdele*'nin bu en büyük iç tehlikesi karşısında, düşmanla doğrudan cephede savaşan *Kâzım Karabekir Paşa* emrindeki Şark ve *Ali Fuad Paşa* emrindeki Garp ordularının yanında, bu tehlikeyle mücâdele edecek olan bir *Merkez Ordusu*'nun kurulmasına da karar vermişti. Karargâhı Amasya'da olan onbin mevcudlu bu ordu,1921 yılı başlarından itibâren çetelerin bastırılması hareketine başladı. Merkez Ordusu'nun mevcudu 1922 yılında, 20.000'e çıkarıldı ve 1922 yılı sonuna kadar 10.886 çete mensubu yakalandı. Bu çeteciler, divan-ı harplerde yargılandı ve silâhlı mücâdeleye karışmış olanların tamamı idâm edildi. Çatışmalarda 11.188 asi de ölü ele geçirilmişti. Sağ ele geçirilen sanıkların Askerî makamlarca yapılan sorgulamaları sonrasında, silâh ve cephâneleri teminden de öte, *Pontus* isyânının politik merkezi olduğu ortaya çıkartılan *Samsun Metropolitliği* ile bağlı kiliselerde de aramalar yapıldı. Kiliselerde önemli miktarda cephâne ile bir çok gizli yazışma belgeleri ele geçirildi. Başta *Metropolit* olmak üzere yakalanan bütün papazlar ile sağ ele geçirilen eşkiyâlardan muhâkemeleri henüz yapılmamış olanlar *İstiklâl Mahkemesi*'ne verildiler. Mahkeme vazifeye başladığı tarihten son muhâkemesini yaptığı 10 Ekim 1921 gününe kadar Pontus isyânı dâvâsında, üçü Müslüman, 174'ü Rum olmak üzere 177 kişinin idâmına karar verdi. İdâm kararları derhal uygulandı. Suçları sâbit görülen ve fakat ele geçirilemeyen sanıklardan 74 kişi de gıyâben idâma mahkûm edildi. 10 sanık da kürek cezasına çarptırıldı. 34 sanık şüpheli görülerek *Millî Mücâdele*'nin sonuna kadar sürgüne gönderildi. Bütün suçluların mal ve mülküne el konmasına da karar verilmiş idi. Fakat, ne bu yargılamalar esnâsında ve ne de daha sonrasında Fener'deki Rum Patrikhânesi hakkında hiç bir kanûnî işlem yapılmadı. Üstelik hilâfet memleket hâricine kovulurken patrikhânenin İstanbul'da kalmasına da izin verildi. Öyle münâsip görülmüştü.

Mahkeme, bu dönemde eşitliği sağlıyamadı. Sadece 64 müslüman asabildi (!)

Başkumandanlık emriyle kurulan ve âzalarının tümü *Başkumandanlık* emriyle atanmış bulunan bir diğer mahkeme de *Yozgat İstiklâl Mahkemesi* idi. *Başkumandan Mustafa Kemal Paşa,* 8 Temmuz1921 günü yayınladığı bir emir ile, Yozgat ve civarında çıkartıkları isyânları bastırılmış olan *Koçgiri Aşireti*'nin meselesini mahalinde incelemek ve bölgede hayli artmış bulunan asker kaçakları meselesine bir çare bulmak gâyesiyle bir İstiklâl Mahkemesi kurulmasına karar verdiğini duyurdu. 22 Eylül 1921'de *Yozgat'a* gelen mahkeme vazifesine 3 Ekim'de başlayabildi. *Yozgat İstiklâl Mahkemesi,* sadece isyân ve firâriler meselesiyle ilgilenmekle kalmadı. Baktığı dâvâlar arasında, bölgede hayli kalabalık olan Rumlar'ın faal olarak katıldıkları câsusluk, düşmana hizmet ve yardım suçları da vardı. Mahkeme bu tür suçlara, *Amasya İstiklâl Mahkemesi* kararlarına göre oldukça yumuşak sayılabilecek şekilde 5-15 sene arası kürek cezaları verdi ve vazifede bulunduğu 3 Ekim 1921 tarihinden 3 Ağustos 1922 tarinhine kadar geçen on aylık sürede çeşitli suçlardan ötürü 268 kişiyi cezâlandırdı.

İstiklâl Mahkemeleri'nin çok geniş yetkilerle çalışması ve verdiği hukuk dışı insafsız kararlarla Meclis'in irâdesini yansıtmanın çok ötesinde âdeta yeni bir diktatörlük kuruyor endişesi, daha *Başkumandanlık kânunu* yürürlükte iken, Adliye encümeni üyeleri *İstiklâl Mahkemeleri*'nin kaldırılmasına dâir bir önergeyi Meclis'e sunmuşlardı. Mahkemelerin sorumluluk bölgelerindeki her işe karışmaları ve yaptıkları keyfî yargılamalar ve uygulamalar yüzünden bazı ordu kumandanları da mahkemelerin çalışmalarına karşıydılar. Komutanlar bu rahatsızlıklarını sık sık hükûmete ve mebûslara iletmişlerdi. Ancak, teklifin genel kurulda görüşülmesi esasında hükûmet adına yapılan konuşmalar ve içinde bulunulan savaş durumu da göz önünde tutularak, bu önerge reddedildi.

Sakarya Zaferi'nden sonra cephelerde uzun bir devre savaş olmaması, cephe dışı bölgelerde güvenliği sağlamak üzere kurulan *Merkez Ordusu*'nun gösterdiği başarılar ile asker kaçağı, ayaklanma ve diğer suçların önemli derecede âzalması, özellikle de düzenli ordunun kuruluşunu tamamlamış bulunması, mebûsların hemen tamamını *İstiklâl Mahkemeleri*'ne gerek kalmadığı düşüncesine yöneltti. Meclis, 5 Temmuz 1922 günü yaptığı toplantıda *Başkumandanlık* yetkisininin tekrar uzatılmasına gerek olmadığına, *İstiklâl Mahkemeleri*'nin durumunu görüştüğü 20 Temmuz 1922 günü yapılan gizli celse de de, *Mustafa Kemal Paşa*'nın Başkumandan iken kendi yetkisi ile atamış olduğu *İstiklâl Mahkemeleri* üyelerinin derhal Meclis'e geri çağrılmalarına karar verdi.

Başkumandanlık kânunu'nun yürürlükte olduğu yaklaşık bir yıllık sürede mahkemelerin yetkisi hiçbir sınır tanımaz hâle gelmişti. Daha önceleri meclis'in yetkisinde bulunan idâm cezalarının uygulanması hükmü de Başkumandanlık emri ile mahkemelere devredilmişti. Meclis, insiyâtifi tekrar eline almak ve üzerinde bulunan yargı irâdesine karşı en büyük engel olarak ortada bulunan *İstiklâl Mahkemeleri*'nin durumu ile mahkemelere verilmiş bulunan *"idâm kararları mahkeme emriyle infâz edilir"* yetkisini görüşmek ve tekliflerini genel kurula sunmak üzere bir özel komisyon oluşturdu. *Encümen-i Mahsûsa* diye adlandırılan bu özel komisyon tarafından hazırlanan yeni *"İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki kânun teklifi"* Meclis'te öncellikli olarak görüşülmeye başlandı.. 31 Temmuz günü başlayan bu görüşmeler neticesinde *"İdâm hükümleri Büyük Millet Meclisi'nce bilûmum mesâisinde evvel tercihân tetkik ve tasdik olunduktan sonra infâz olunur"* maddesi kânuna yeniden eklendi. *Yeni İstiklâl Mahkemeleri* kânunu, eski kânunun ve daha önceki *Hiyânet-i Vataniye Kânunu*'nun görüşülmelerindekinin aksine, hemen hiç bir itiraz olmaksızın aynı gün oylamaya sunuldu ve büyük bir çoğunlukla kabul edildi. Meclis tarafından kabûl edilen bu yeni kânunla *İstiklâl Mahkemeleri'nin* yetkileri kısıtlanıyor, mahkemeler tekrar meclis emrine giriyor ve böylelikle *Mustafa Kemal Paşa'nın* otoritesine karşı da etkili bir önlem alınmış oluyordu. Yeni kânun ile ayrıca mahkeme üyeliklerinin seçiminde de mutlak çoğunluk oyu şartı getiriliyordu.

İstiklâl Mahkemeleri'nin keyfî icraatlarına ve dahası *Mustafa Kemal Paşa*'ya karşı muhâlefetin bir zaferi sayılabilecek bu kararların alınmasındaki en büyük pay, hiç şüphesiz, *İcrâ Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey*'e âit idi. *Rauf Bey*, Anadolu'daki Millî Mücâdele'yi başlatan üç liderden birisi ve Sivas Kongresi ile kurulmuş bulunan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti*'nin de ikinci

reisi idi. 1919 yılında yapılan seçimler sonrasında, cemiyetin reisi *Mustafa Kemâl Paşa*'nın bile katılmaya cesâret edemediği İstanbul'daki meclis toplantılarına bütün tehlikeleri göze alarak katılan *Hüseyin Rauf Bey*, son *Osmanlı Meclis-i Mebûsan*'ının tamamına hâkim olan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk* grubunun lideri olarak bulunduğu bu meclisten de İstanbul'u işgâl eden İngilizler tarafından zorla çıkartılarak, Malta'ya sürgüne gönderilmiş idi. İki yıl kadar kaldığı sürgünden döner dönmez Meclis'e katılmış bulunan *Hamidiye kahramanı Rauf Bey*, mebûslar tarafından derhal başbakanlık vazifesine getirilmiş idi. *Yeni İcrâ Vekilleri Heyeti reisi, Mustafa Kemal Paşa*'nın liderlik hırsının aksine, her dönemde meclisin üstünlüğüne inanmış bir demokrat ve hilâfete bağlılığı ile tanınmış muhafazakâr bir şahsiyet idi.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, 18 Temmuz 1922 günü, hükûmet adına meclise yeni bir tezkere vermiş ve *Samsun İstiklâl Mahkemesi*'nin kaldırılmasıyla bölgede oluşan boşluğu doldurmak için, *"görülen lüzûma mebnî olarak"* Amasya ve havalisi dâhilinde yeni bir *İstiklâl Mahkemesi'nin* kurulmasını istemiştir. Bu karar da fazla tartışılmadan kabûl edildi ve mahkemenin yeni üye seçimine 14 Ağustos 1922 günü başlandı. Seçilmek için gerekli olan sayı ancak16 Ağustos günü yapılan üçüncü tur oylama sonunda sağlanabildi. Seçimler sonunda *Necati Bey başkanlığa, Osman Nuri Bey savcılığa, Hamdi ve Hakkı Beyler de mahkeme âzalığına* seçildiler. Ancak, âzalardan üçü meclise başvurarak vazifelerinden aflarını dilediler. Meclis'te yeni âzalıklar için yapılan bir kaç tur oylamadan da sonuç alınamadı. Bu arada Merkez ordusu *Pontuscular*'a karşı yeni bir askerî harekete da başlamıştı. Meclis, âzalık seçimlerinin askıya alınmasını ve yapılmakta olan askerî harekâtın sonucunun beklenilmesini uygun buldu. Bir ay kadar sonra, 27 Kasım 1922 günü, hükûmet adına meclise yeni bir takrir veren *Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey, "Pontus eşkiyâsı te'dip edildiğinden Amasya İstiklâl Mahkemesi'ne lüzûm kalmadığını, esasen istıfa edenlerin yerine seçim yapılamamasının da bunu gösterdiğini"* beyân etti. Meclis de, zâten askıda olan âza seçimlerinden vazgeçerek mahkemeyi kaldırdı.

1922 yılı sonlarında Meclis'in gündemine *İstiklâl Mahkemeleri* meselesi yeniden geldi. *Büyük Taaruz* ile *Yunan* orduları *İzmir*'de denize dökülmüş ve yaklaşık üç yıldır işgâl altında bulunan *Anadolu* toprakları düşmandan temizlenmiş idi. *Dahiliye Vekâleti*'nin müracaatı üzerine Meclis, 18 Eylül 1922 günü aldığı bir karar ile; *"kurtarılmış bölgelerde işgâl sırasında yapılan zulûm ve haksızlıkları tesbit gâyesiyle"* mebûslardan oluşmuş bir tahkîkât komisyonu görevlendirilmişti. Komisyon, yaptığı kısa bir inceleme gezisi sonrasında; *"..işgal süresi içerisinde bölgede vukûa gelen zülmü araştırmak ve meydana gelen olayların fâilleri ile düşmanla işbirliği yapanları cezâlandırmak.."* gayesiyle olağanüstü yetkilerle donatılmış bir mahkemenin vazifelendirilmesini teklif etti. Teklif, *İstiklâl Mahkemeleri* kurulması konusunda selâhiyetli kılınmış bulunan *Encümen-i mahsûsâ'ya* hâvale edildi ve komisyon 2 Aralık 1922 günlü toplantısında *"kurtarılmış bölgelerde geçici ceza mahkemeleri kurulması için"* Meclis'e sunulmak üzere bir tutanak hazırladı. *Dahiliye Vekâleti* de Komisyon kararına yaptığı zeyl ile bölgede üç ayrı *İstiklâl Mahkemesi*

kurulmasını istiyordu. Teklif, Meclis'in üç ayrı oturumunda tartışıldı. *Karahisarısâhip Mebûsu Mehmet Şükrü Bey,* bu bölgelere *"verdiği idâm kararları uygulama yetkisine hâiz İstiklâl Mahkemeleri gönderilmesini"* istedi. *İcrâ Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey,* Dahiliye Vekâleti'nin Meclis'e sunduğu 10 Aralık 1922 tarihli yazısıyla teklif ettiği üç mahkemenin kurulmasının Bakanlar Kurulu'nca da uygun bulunduğu bildirildi, ancak idâm yetkisinin mutlaka meclisin emrinde olmasını istedi. 14 Aralık'ta yapılan oylama ile encümenin ve Dâhiliye Vekâleti'nin birleştirilmiş bu teklifleri reddedildi. Dahiliye Vekâleti'nin yeni bir takriri meclise geldi. Vekâlet, bu teklifinde; *"kurtarılmış bölgelerde mahallî inzibât teşkilâtlarının çok zayıf olduğunu, âsayiş ve otoritenin sağlanılmasında muvaffakiyet sağlanılmadığını, cürüme sebebiyet verenlerin de serbetçe dolaştıklarını.."* bildiriyor ve Meclis'i vâzifeye dâvet ediyordu. Teklif hakkında yapılan konuşmalar esnasında, İzmir gibi bir mahalde bile sadece130 polisin bulunduğunu belirtmesi, mahkemelerin kurulmasını isteyen görüşleri haklı çıkarır bir durum ortaya koydu. *Büyük Millet Meclisi* 26 Aralık 1922 günü aldığı bir karar ile *"İşgâl ve harpten sonra kurtarılan bölgelerde meydana gelen fevkalâde hal için; birincisi, Bursa, Bilecik, Eskişehir ve Karasi bölgesinde, ikincisi Kütahya, Karahisar, Aydın, Denizli civarında, üçüncüsü de İzmir ve Saruhan civarında vazife yapmak üzere"* üç ayrı *İstiklâl Mahkemesi* kurulması teklifini uygun buldu. Bu mahkemeler, daha çok *Yunanistan*'a göç eden *Rumlar*'ın geride bıraktığı emvâlin dağıtılması ile uğraştı.

Cumhûriyet öncesi dönemde, *Büyük millet Meclisi* kararı ile kurulan son *İstiklâl Mahkemesi* ise, *Elcezire İstiklâl Mahkemesi* oldu. Bu İstiklâl Mahkemesi'nin kurulmasına duyulan ihtiyaç, *Millî Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp) Paşa'nın* Meclis'e sunduğu bir teklif ile ortaya çıktı. *Kâzım Paşa; "Meclis'in 31 Temmuz 1922 tarihinde kabûl ettiği Firâriler Hakkındaki kânunun bazı maddelerinin uygulanması maksâdına mâtuf olarak, firâriler hakkında hüküm yürütmek üzere, Diyarbakır merkez alınarak Elcezire bölgesinde bir İstiklâl Mahkemesi kurulmasını"* istedi. Meclis tarafından yetkileri hayli dar tutulmuş bulunan ve sadece bölgede yeniden görülen asker kaçakları meselesinin halline çalışacak olan bu mahkemenin kuruluşu ve âzalarının seçimi 2 Mart 1923 günü karar altına alındı. *Ankara, Adana* yolu ile 7 Mart 1923'de *Urfa*'ya gelen mahkeme, 9 Mart'ta da *Diyarbakır*'a ulaştı.. *Elcezire İstiklâl Mahkemesi,* vazifede bulunduğu 9 Mart-11 Mayıs 1923 tarihleri arasında bütün bölgeyi dolaştı. 16-19 Mart tarihleri arasında bulunduğu *Diyarbakır*'da 29; 3-8 Nisan tarihleri arasında bulunduğu *Mardin*'de 11; 16-19 Nisan'da tarihleri arasında bulunduğu 12; 24 Nisan tarihleri arasında bulunduğu *Siverek*'te 4; 28-29 Nisan tarihleri arasında bulunduğu *Diyarbakır*'da 6; 5-8 Mayıs tarihleri arasında bulunduğu *Elaziz*'de 16 ve 10-13 Mayıs'ta tarihleri arasında bulunduğu *Malatya*'da 12 olmak üzere toplam 90 ayrı davayı sonuçlandırdı. Çeşitli suçlardan 37 sanığı cezâlandırdı. Mahkeme âzaları, 16 Mayıs 1923'de tekrar *Ankara*'ya döndüler.

Bu mahkeme, *yasama-yürütme-yargı* güçlerinin her üçünü de bünyesinde toplamış bulunan Birinci Büyük Millet Meclisi'nin faaliyette bulunduğu 23 Nisan 1920 - 13 Ağustos 1923 tarihleri arasında kurduğu toplam 19 *İstiklâl Mahkemesi*'n in sonuncusu idi.

Ahmed Nedim

I. BÖLÜM

ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ ZABITLARI(*)

(*) *Bu zabıtlarda yer alan sanıklar; Büyük Millet Meclisi'nin 28 Teşrinisâni (Kasım) 1341 (1925) gün ve 671 no ile kabul ettiği "Şapka İktisâsı Hakkında Kanun"a muhâlefetten yine aynı ay içerisinde Sivas, Kayseri, Erzurum, Maraş ve Giresun illerinde çıkan isyanlarla alâkalı görünen maznûnlardır.*

Şapka Kanunu ve uygulanışı ile ilgili olarak Ankara 2. İstiklâl Mahkemesi'nin icraatları hakkında daha ayrıntılı bilgi için kitabın baş tarafındaki ***İstiklâl Mahkemeleri ve Ankara 2. İstiklâl Mahkemesi*** *yazımızın yanısıra, ileri sayfalardaki* **Belgeler** *ile* ***Muhâkemeler-Kararlar*** *bölümlerine bakılabilir.*

Tamamı Oniki defter (402 Sayfa) olan bu zabıtlardan dördüncü ve beşinci defterlerin tümü (103-170. sayfalar) ile altıncı defterin 10 sayfasının (181-189. sayfaları) eksik olduğunu bir kez daha hatırlatalım.

I- TUTUKLAMA VE MUHÂKEME KARARLARI (*)

(*) İstiklâl Mahkemeleri'nin işleyişi şu şekilde oluyordu; Herhangi bir bölgede kurulan İstiklâl Mahkemesi ilgili vilâyetlere yayınladığı bir beyannâme ile hangi dâvâlara bakacağını açıklıyor ve Valilikler (veya Sıkıyönetim Komutanlıkları)'den kendi bölgelerinde bu suçlardan sanık durumunda bulunanların tutuklu olarak savcılıklar (veya Askeri Makamlar) tarafından hazırlanan iddiânâmeler ile mahkemenin bulunduğu bölgeye gönderilmeleri isteniliyordu.

Vilâyetlerden Mahkemeye gönderilen dosyalar üzerinde ön inceleme yapan Mahkeme Heyeti muhâkeme edecekleri sanıklar hakkında "Tutuklama ve Muhâkeme Kararı" alıyor ve hangi tarihte muhâkeme edileceklerini (bu tarihler çoğu zaman boş bırakılarak) ilân ediyorlardı.

İncelediğimiz defterlerde Giresun, Erzurum ve Uşak'ta şapka aleyhine çıkan olaylarla ilgili olarak İstiklâl Mahkemesi'nin Ankara'daki yargılamalarına esas olan (Üçü Zeyl-i karar başlığıyla) 5 Tutuklama ve Muhâkeme kararı bulabildik. En az bir bu kadar daha kararın olması gerekli. Ancak, bilinen nedenlerden dolayı ulaşamadık. Okurlarımıza ve araştırmacılara bir dayanak olması bakımından yine dâvâ sanıklarından Tâhir'ül-Mevlevî Bey'in kendi hatıralarında yayınladığı Tevkif ve Muhâkeme kararını da kitabımızın 9'uncu sayfasında vermeyi, uygun gördük.

KARAR(*)

Bazı kişilere mürâcaatla; mebûs olacağından ve dinin ayaklar altında kaldığından söz etmek ve levha satmak bahanesiyle Karasi (Balıkesir) ve civarında çalışmalarda ve hükûmetin icraatları aleyhinde beyanatta bulunmak suçlarından sanık, Fatih'de, Malta Çarşısı Talat Bey Hanı'nda oturan, Operatör Binbaşı Hacı Receb Beyoğlu *Yusuf Kemâl* hakkındaki evrak, savcılık makamının 122 numaralı iddiânâmesiyle mahkememize gönderildi. İncelendi ve değerlendirildi:

Müzakere sonunda sanığa isnad olunan suçun mâhiyetine bakarak tutuklu olarak muhâkemesinin yapılmasına ve hakkında ilk gözaltına alındığı tarihten geçerli olmak üzere tevkif müzekkeresi kesilmesine karar verildi.

Sene 24 Teşrîn-i evvel 1341 / 24 Ekim 1925

Âza	Âza	Reîs
Rize Mebusu	Gaziantep Mebusu	Afyon Mebusu
Ömer	(Kılıç) Ali	Ali

(*) Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne Mahsus Zabuname-1341 (1925), defter no: 1, s: 1, (kısmen sadeleştirilmiştir) TBMM Arşivi..

Zeyl-i Karar (*)

Cumhurreisi Hazretleriyle hükûmet erkânı aleyhinde bulunmak ve halîfesiz namaz kılınamayacağı gibi beyânatla halkı hükûmet aleyhine isyana teşvik ve dini siyasete âlet etmek ile sanık olarak Kula Savcılığı'nın 16 Eylül 1341 (16 Eyül 1925), 17 Teşrîn-i evvel 1341 (17 Ekim 1925) tarihli geçici tevkif müzekkereleriyle tutuklu; Uşak Kasabası'nın Hacı Safer Mahallesi'nden Saatçi Mustafa Efendi oğlu *Süleyman Sâmi* ve yine aynı meseleden sanık olarak 31 Teşrîn-i evvel 1341 (31 Ekim 1925) tarihli geçici tevkif müzekkereleriyle tutuklu Uşaklı Saatçi Ahmed oğlu *Mustafa* ve Arzuhâlci Gürcü Kâmil Paşazâde *Muhlis*, Hacı Ali oğlu *Ahmed*, Ayıntabîzâde Râsih oğlu *Muhammed Sâlih* efendilerle,tutuksuz sanık Emin oğlu *Saatçi Hâlid* efendiler haklarındaki evrak, İddiâ Makamının 10 Teşrîn-i sâni 1341 (10 Kasım 1925) tarihli iddiânâmesiyle mahkememize gönderildi; incelendi ve değerlendirildi:

Müzakere sonucu; Sanıklardan *Saatçi Hâlid Efendi*'nin evrâkı incelendi: Hakkında, dosyada Süleyman'ın mücerred ifadesinden başka aleyhinde suçlanabilecek başka bir delil şu an mevcut olmadığından tutuksuz olarak, diğerlerinin ise iddiâ ve isnâd olunan suçun mâhiyetine bakarak tutuklu olarak yargılanmalarına ve ilk gözaltına alındıkları tarihlerden geçerli olmak üzere haklarında geçici tevkif müzekkeresi yazılmasına ve muhâkemenin .../.../... târihine atılmasına karar verildi.

Sene 10 Teşrîn-i sâni 1341 (10 Kasım 1925)

Âza	Âza	Reîs
Rize Mebusu	Gaziantep Mebusu	Afyon Mebusu
Ömer	(Kılıç) Ali	Ali

(*) *Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne Mahsus Zabıtnâme-1341 (1925), defter no: 1, s: 2, (kısmen sadeleştirilmiştir) TBMM Arşivi..*

Zeyl-i Karar (*)

Hiyânet-i Vataniyye maddesinden sanık *Saatçi Süleyman* ve arkadaşlarının muhâkemesi esnasında bu meseleden maznûn ve tutuksuz bulunan Uşak'da yerleşik Saatçi Emin oğlu *Hâlit Efendi* hakkında yeni ithamlara sebep olabilecek deliller ve resmî ihbarlar görüldüğünden maznûn *Hâlid Efendi*'nin de tutuklu olarak muhâkemesinin yapılmasına ve hakkında geçici tevkif müzekkeresi kesilmesine ve sanığın tutuklu olarak gönderilmesi hususunda Kütahya Vilayeti'ne yazılmasına oybirliğiyle karar verildi.

4. 1. 1926

Âza	Âza	Reîs
Rize Mebûsu	Gaziantep Mebûsu	Afyon Mebûsu
Ömer	(Kılıç) Ali	Ali

(*) *Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne Mahsus Zabıtname-1341 (1925), defter no: 1, s: 3, (kısmen sadeleştirilmiştir) TBMM Arşivi..*

KARAR (*)

Erzurum İrtica İsyanı ile alâkalı ve işbu hâdisenin düzenlenmesinde ve ortaya çıkmasında âmil ve dâima hükûmet tarafından yapılan yenilik hareketlerine muhalefetle ve dini çıkarlarına âlet ederek ötede beride hükûmet aleyhinde propagandada bulundukları iddiâsıyle sanık olarak savcılık iddiânâmesinde düzenlenmiş listede isimleri yazılı Erzurum'un Bakırcı Mahallesi'nden Hüseyin oğlu *Samih Bey* ve otuz sekiz arkadaşları ile muhâkemeleri sırasında bu dâva ile alâkaları olduğundan mahkemelerinin birleştirilmesine karar verilen yine belirtilen listede isimleri yazılı *Uşaklı Saatçi Süleyman* ve altı arkadaşı haklarındaki savcılık makamının dâvâ evrakı 17 Kânûn-ı sâni (Ocak) 1926 tarih ve 16 numaralı iddiânâmesiyle mahkememize gönderildi, incelendi ve değerlendirildi.

Yapılan müzakerelerde; adı geçen sanıklar hakkında iddiâ olunan fiillerin *Hiyânet-i Vataniyye*'den bulunması dolayısıyle kendilerinin muhâkemelerinin tutuklu olarak yapılması için haklarında geçici tevkif müzekkeresi kesilmesine ve mahkeme gününün de .../.../... tarihine atılmasına oybirliğiyle karar verildi.

Âza	Âza	Reîs
Rize Mebusu	Gaziantep Mebûsu	Afyon Mebûsu
Ömer	(Kılıç) Ali	Ali

(*) *Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne Mahsus Zabıtnâme-1341 (1925), defter no: 1, s: 3 (bu karar zabıt defterinde, Erzurumlu ve Uşaklı sanıklar için iki kez yazılmıştır.) (kısmen sadeleştirilmiştir) TBMM Arşivi.*.

TEVKİF MÜZEKKERELERİMİZİN VÜRÛDU (*)

...Büyük odaya taşındığımızın gâliba ikinci günü idi ki hapishâne kâtibi odamıza geldi ve isimlerimizi yazıp gitti. Ertesi gün de tevkîf müzekkerelerimizi getirip dağıttı.

Bu müzekkerelerin altında *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara İstiklâl Mahkemesi Riyâseti"* imzası vardı. 17 Kânunisânî 1341 (M. Kasım 1926) tarihinde doldurulduğu halde -tevkîfimiz tarihi bulunan- 7 Kânunievvel 1341(M. Ekim 1926)'den muteber olacağı tarihin zeylinde yazılıydı.

Ben, hukukçu olmamakla beraber, savcılıktan tevkîf müzekkeresi verilmeyince kimsenin hapis ve tevkîf edilemeyeceğini biliyordum. Ondan dolayı müzekkeresiz nasıl tutuklu bulundurulduğumuza da akıl erdiremiyordum. Onun için kendi kendimi:

-Ankara hapishânesindeyiz, ama hâlâ nezâret altında bulunuyoruz, diye tesliye ediyordum.

Biraz gecikmiş olan müzekkerelerin verilmesi, bizi tereddütten kurtardı. Artık bal gibi tutuklu idik. Yalnız müzekkerede suçumuz ve o cürümün ceza kânunundaki hangi maddeye temas ettiği yazılı değildi. Yâni basılı müzekkerede suçun çeşidine göre doldurulması lâzım gelen boşluklar açık

(*) Tahir'ul Mevlevi; Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemeleri, Nehir Yayınları, İstanbul 1990 Sh. 265-266

kalmıştı. Ben bunu kendimce bir işâret saydım ve hakikaten cürmüm olmadığına hükmettim. Acı bir hâtıranın acıklı bir yadigârı olmak üzere sakladığım o müzekkerede ismim *"Tâhir Efendi bin Safvet"*, ikâmet yerim *"Dersaadet"* diye gösterilmiş. Matbu metni de şu yazıyı taşıyordu:

"Evrâk-ı müteferriası ve müddeiumûminin iddiâsi nazâr-ı dikkate alındıktan sonra balâdan isim ve şöhret ve evsâfı muharrer maznûnun aleyhine isnat olunan... fi'li Ceza Kânûnu'nun .....nci maddesinde musarrah bulunduğu vech ile ....kabîlinden olduğundan kendisinin tevkîfi lâzım gelmekle her mübâşir silâhlı kuvvetler memurunun merkûmu tevkıf ve Ankara Tevkîfhanesine isal ve teslime ve mezkur tevkifhâne müdürünün de kendisini kabul ve hıfza memur ve silâhlı kuvvetler memurlarına müracaatla işbu müzekkerenin ibraz ve iraesi hâlinde kendilerinin bu babta iktiza eden muâveneti ifâya mecbur bulunduklarını mübeyyin işbu muvakkat tevkîf müzekkeresi bet-tahrîr imza ve temhîr kılındı. 17 Kânunisânî 1926"

"7 Kânunievvel 1341 tarihinden mu'teberdir."

II- SANIKLARIN MUHÂKEMELERİ

GİRESUN DÂVASÎ SANIKLARININ MUHÂKEMELERİ

I. CELSE (20 K.S. 'Ocak' 1926)

MAHKEME HEYETİ

Reîs	Âza	Âza
(Kel) Ali (Çetinkaya)	(Kılıç) Ali	Reşid Gâlib
Afyon Mebûsu	Gaziantep Mebûsu	Aydın Mebûsu

Birinci Defter (Sayfa: 3-34)

Babaeski Eski Müftüsü Ali Rıza Efendi'nin Muhâkemesi

- **Reîs:** İsminiz?
- **Maznûn:** *Ali Rıza**.
- **S:** Pederinizin ismi?
- **C:** Muhammed Coşkun.
- **S:** Doğum tarihiniz?
- **C:** 1287 (M. 1872).
- **S:** Evli misin?
- **C:** Bekârım. Şimdiye kadar hiç evlenmedim.
- **S:** Mesleğiniz?
- **C:** İlmiye.
- **S:** Aslen nerelisin?
- **C:** Batumluyum. Fakat Giresun'un Karaağaç Köyü'ne hicret etmişiz.
- **S:** Kimlerle hicret etmişsiniz?
- **C:** Çok kalabalık muhâcirler imiş. Ben o zaman 10-12 yaşımda idim.

(*) Ali Rıza (Hoca, Babaeski eski müftüsü) bu dâvânın bir numaralı sanığı olarak yargılandı ve 3 Şubat 1926 tarihinde açıklanan karar ile idama mahkum edildi. 3/4 Şubat 1926 gecesi Ankara'da Büyük Millet Meclisi önünde asılarak idam edildi. Hayatı hakkında daha geniş bilgi bu kitabın sonundaki ***İsimler*** *bölümündedir.*

- **S:** Karaağaç Kazası hangi nâhiyenindir?

- **C:** Bu köy muhâcirleri sevk için teşkil edilmiştir. Abdal Nâhiyesi'nindir. 20-30 hâne hicret etmişiz.

- **S:** Batum'un neresinden nakletmişsiniz?

- **C:** Acârâ-yı ulyâ'dan.

- **S:** Yani kendinizi Gürcü mü addediyorsunuz?

- **C:** Evet. Aslen Gürcüyüm.

- **S:** Ne lisânı bilirsiniz?

- **C:** Arapça, Gürcüce, Türkçe bilirim.

- **S:** Kaç yaşınıza kadar Abdal Nâhiyesi'nde kaldınız?

- **C:** Oradan 1307 (M. 1892) senesinde İstanbul'a geldim. Tahsil ile meşgul oldum. O zaman 15-16 yaşında vardım.

- **S:** Nereye?

- **C:** Fatih'e.

- **S:** Hayatınızı hep medresede mi geçirdiniz?

- **C:** Evet.

- **S:** Hocalarınız kimlerdi?

- **C:** Usul dersine devam ettiğim hocam *Batumlu Hoca Abdullatif Efendi* idi.

- **S:** Yaşıyor mu?

- **C:** Evet. Şimdi İzmir'in Ödemiş Kazası'nda oturuyor. Sonra bendeniz *İcâzet aldıktan** sonra tefsîr ve hadîs-i şerîf derslerine devam ettim. Hocanın biraderi merhum *Gürcü Hacı Ahmed Efendi, Tırnovalı Hacı Muhammed* ve *Tırnovalı Hacı Ömer Efendi* lerin derslerine devam ettim.

- **S:** Ne vakit icâzet aldın?

- **C:** 1322 (M. 1906) olacak.

- **S:** Tarlalarda cerre filan gittiniz mi?

- **C:** Talebeliğimde Çatalca, Keşan, Kavala ve Drama'ya gittim.

- **S:** İcâzet aldıktan sonra ne yaptın?

- **C:** İcâzet aldıktan sonra yine 5-6 sene İstanbul'da kaldım. *Balkan Harbi* 'nin** öncesinde müfti olarak Babaeski'ye tayin edildim. *Balkan Harbi*'nin çıkması üzerine gidemedim. Harpten sonra bütün memurları gönderdiler. Bendeniz de o meyanda Babaeski'ye müftü olarak gittim.

(*) İcâzet almak:Medreselerde öğrencilere verilen ve meslekleriyle ilgili hocalık yapabileceklerini gösterir belge, diploma, şahadetname.

(**) Balkan Harbi; kendi aralarında imzaladıkları Balkan İttifakı ile birleşen Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki savaş, 8 Ocak-30 Mayıs 1913 (26 Şevvâl-23 C.âhire 1331) tarihleri arasında 7 ay 23 gün süren bu savaş, Osmanlı'nın kesin yenilgisi ve (Edirne dahil) hemen bütün Rumeli topraklarının kaybıyle sonuçlanmıştır.

- **S:** Müftülüğünüz hangi tarihten hangi tarihe kadardır?

- **C:** 1329'da (M. 1914) başlıyor. Hükûmetimizin bu defa işgaline kadar yani Yunan işgalini defettiği vakte kadar orada müftü idim.

- **S:** Yani Babaeski'yi Yunanlılar işgal ettikden sonra siz de orada kaldınız. Yeniden *Millî Ordu** geldi. Oraları kurtardı. Siz de kurtuldunuz mu yoksa yerin dibine mi geçtiniz?

- **C:** Bizi de hapsettiler.

- **S:** Suçunuz ne imiş?

- **C:** O vakit Belediye Reisini ve şehrin ileri gelenlerini umumiyetle tevkif etmişlerdi. Biz de o meyanda tevkif edilmişdik.

- **S:** Sen kendi şahsını söyle.

- **C:** *Millî Ordu* Babaeski'ye gelince beni tevkif ettiler. Tevkifden sonra hapisde bulundum.

- **S:** Tevkifinin sebebi ve mahiyetini anlat. Suçun ne imiş?

- **C:** Yunan işgalinde müftülük ettim diye tevkif ettiler. *Dîvan-ı Harp* on sene kürek cezası verdi.

- **S:** *Hiyânet-i Harbiye ve Vataniye* 'den** dolayı değil mi?

- **C:** Evet sonra hükûmet af kanunu çıkardı. Biz de o meyanda çıktık.

- **S:** Şimdi de bütün milletin çocukları gibi bu vatanda teneffüs ediyorsunuz. Açık söyle sen Yunanlılara ne yapmışsın da seni mahkûm ettiler?

- **C:** Benim Yunanlılara birşey yaptığım yok.

[Babaeskililer'in *Ali Rıza Efendi* hakkındaki dosyada saklı şikâyetnâmesi okundu.]

- **S:** Yunanlılar geldiği vakit siz müftü vazifenizde mi bulunuyordunuz?

- **C:** O vakit Babaeski'de değildim. İstanbul'da bulunuyordum.

- **S:** Orada bizim askerî güçler ve *Terakki Cemiyeti*** vatanı müdafaa etmek istiyordu, fakat bazı ihtilâflar oldu. Siz demek ki onlarla anlaşamadınız ve İstanbul'a çekildiniz öyle mi?

- **C:** Belki öyle olmuştur.

- **S:** İhtilâfınız ne esas üzerine idi?

(*) Milli Ordu (Kuvâ-i Milliye); Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde açılan Büyük Millet Meclisi emrinde oluşturulan ve İstiklâl harplerini (Sakarya, Dumlupınar, Büyük Taarruz) kazanan silahlı kuvvetler.

(**) Hıyânet-i Harbiye ve Vataniye Kanunu;Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin 2 nolu kararı olarak 29 Nisan 1920'de kabul ettiği 14 maddellik kanun. İstiklâl Mahkemeleri'nin kuruluşuna da esas olan bu kanunun tam metni için kitabın sonundaki **Belgeler** *bölümüne bakınız.*

(***) İttihat ve Terakki Cemiyeti; 23 Ağustos 1908 (10 Ağustos 1324-3 Kasım 1918-23 Muharrem 1337). II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan sürede iktidarın ve siyasetin yegâne gücü olan bu parti hakkında genel bir değerlendirme kitabın sonundaki **Cemiyyetler-Fırkalar** *bölümündedir.*

- **C:** İhtilâfımızı bilmiyorum, birşey olmadı ki.

- **S:** Mümkün değil. Tekirdağı'nda mutasarrıf kaçtı. Siz kaçtınız. Anlat kimlerle ne sûretle ihtilâfınız vardı?

- **C:** O vakit kaymakam bendenize *"Sen izinli İstanbul'a git"* dedi.

- **S:** Yâni *"bunlarla sen anlaşamıyorsun çekil git!"* dedi öyle mi?

- **C:** Evet öyle birşey oldu. Ben de İstanbul'a geldim.

- **S:** Sonra Yunanlılar işgal etti ondan sonra gittin.

- **C:** Hayır efendim ben gitmiyordum. Şimdi şikâyetnâmede imzası olan Rasim Ağa, Selim Efendi, Katrana Köyü imamı Ârif Efendi İstanbul'a geldiler. *"Her hâlde siz yine Babaeski'ye geliniz, eğer gelmezseniz biz de buradan hicret edeceğiz"* dediler, rica ettiler, gitmedim. Ahâli 3-4 defa heyet gönderdi. Kendileri yol masrafı olmak üzere 7-8 lira para getirdiler. Rasim Ağa kendisi de beraber olduğu hâlde beni aldılar, oraya götürdüler.

- **S:** Yani Yunanlılarla ancak sen anlaşabilirsin diye mi?

- **C:** Hayır başka münasip müftü bulunamadı da onun için. Kendim elimden geldiği kadar çalıştım. Buna bütün memleket şahittir. Hizmet etmişimdir.

- **S:** Ne gibi?

- **C:** Ahâliye yapılan hakârete zulüm ve işkenceye mâni oldum. Elimden geldiği kadar hizmet ettim.

- **S:** Yâni sıkılmadan bugün dahi Yunanlılar'la anlaşarak iyi birşey yaptığını söylüyürsun.

- **C:** Hâşâ efendim! Hâşâ! Birkaç kişi garazıyle böyle söyleyebilir.

- **S:** Resmen bir *Dîvan-ı Harp* * seni mahkûm etmiştir. Hıyânetin ortaya çıkmıştır. Oradan kimler sürüldü? Anlat!..

- **C:** Çok sürgün olundu.

- **S:** Senin vasıtanla kaç kişi?

- **C:** Hayır, benim vasıtamla yoktur. Yunanlılar bütün Edirne vilâyetinden bin kişi nefy etti. Son zamanda oradan giderken, köyleri yakıyorlardı. İngilizler de geldiler. Yunan askerlerini bizzat kendim yakalatmış ve İngilizler'e teslim eylemişimdir.

- **S:** O senin hüsn-ü niyetine değil, ilâhî adaletin gerçekleştiğine ve kendine suni bir siper yaptığına delâlet eder. Ayvalık'ta *Millî Ordu*'yu Rumlar da karşıladılar. Şimdi onu sadâkatlerine mi verelim?

(*) Divan-ı Harb (Dîvan-ı Örfî); Günümüzdeki karşılığı askeri sıkıyönetim mahkemesi. Bu mahkeme zabıtlarında iki ayrı Divan-i Örfî sözkonusudur. Bunlardan birincisi Mütareke döneminde İstanbul'da kurulanıdır ki, daha çok savaş suçlusu olarak eski İttihat ve Terakkiciler yargılanmıştır. Diğeri ise; Anadolu'da işgal altında bulunan kasaba ve şehirler kurtarıldıktan sonra o bölgenin ordu komutanlığı emrinde kurulan ve işgal dönemi işbirlikçilerinin yargılandığı mahkemedir.

[Bir yazıyı işaretle]

Bu yazı senin değil mi?

- **C:** Benimdir. Hapishâneden çıktığım zaman Babaeski'ye gitmiştim. O vakit yazdım.

- **S:** Bu, vâlinin senin hakkındaki emrinin sûretidir. Bu sûreti niçin aldın?

- **C:** Açıkta duruyordu, aldım.

- **S:** Bu yazı, senin hıyânetinin belgesidir. Bence, tekrar bir hıyânet günü gelirse intikam almak için değil mi?

- **C:** Hâşâ!

[Kırkkilise Valisi'nin yazısının sûreti okundu.]

- **S:** Bu sûreti neye alıyorsun söyle!

- **C:** Babaeski sandığında alacaklarım vardı. Hapishâneden çıkınca gitmiştim. O vakit birtakım kin sahibi insanlar beni orada tutmak istemediler. Beni Kırkkilise'den İstanbul'a gönderttiler. O yazının sûretidir.

- **S:** Ben sana ne söyleyeyim. Emel bir kimsenin kalbini karartırsa, artık utanmak ta kalkar. Bak, memlekette büyük bir infial olduğunu ve seni öldürmek istedikleri tezkirede de yazılıyor.

- **Kilisli Ali Bey:** Yâni milletin gözüne Yunan gavuru gibi görünüyorsun.

- **C:** Hâşâ!..

- **Reîs:** Öyle işte. Bu âdem affoldu çıkdı, amma vuracaklar diyor. Affolduktan sonra nerde vakit geçirdin?

- **C:** Fatih, Bahr-i Sefîd (Akdeniz Caddesi) Çifte Aya Kurşun Medresesi'nde.

- **S:** Eskiden beri orada tanıdığın hocalar kimlerdir?

- **C:** Fatih hocalarının hemen tamamını tanırım.

- **S:** *İskilipli Âtıf Hoca*'yı* tanır mısın?

- **C:** Evet tanırım. Birlikte talebelik yaptık.

- **S:** Giresun'un Abdal Nâhiyesi'nden *Hâfız Muharrem*** ile nereden ta-

---

(*) Âtıf Hoca (İskilipli); Son dönemin en büyük din alimlerinden birisi ve bu mahkemenin en önemli sanığı. Savcı'nın hakkında düzenlediği iddianâmede en fazla üç yıl hapis cezası istemesine rağmen; insanlığın en büyük mazlumlarından birisi olarak mahkemenin kararı sonucu 3/4 Şubat 1926 gecesi Ankara'da Büyük Millet Meclisi önünde asılarak idam edildi. Davası ile ilgili belge, bilgi ve yazışmalar yaklaşık 70 yıldır (Parlementerler ve araştırmacılar da dahil) hiç kimseye verilmedi. Meclis arşivinden çıkartığımız ve ilk kez yayınlanan bu dosyalarda da İskilipli Atıf Hoca ile ilgili bölümlerin ya kasten verilmediğini (4. ve 5. defterler) ya da yırtılarak verildiğini (6. defterin 181-189 sayfaları) gördük.

Atıf Hoca'nın hayatı ve eserleri ile ilgili bir değerlendirme kitabın sonundaki **İsimler** *bölümündedir.*

(**) Hâfız Muharrem (Giresunlu); Halkı şapka aleyhinde isyana kışkırttığı ve isyan çıkarttığı suçlamasıyla yine aynı mahkeme tarafından Giresun'da 16-18 Aralık 1925 günleri yapılan

nışırsınız?

- **C:** Memleketim olmak itibarıyle ekserisini tanırım. Orası benim ikinci vatanımdır.

- **S:** Demek oradan tanışıyorsunuz?

- **C:** Evet.

- **S:** İstanbul'daki arkadaşlığınızın derecesi nedir?

- **C:** Arkadaşlığımız yok. Memleketli olmak sebebiyle tanıştık. Kendisi İstanbul'a gelmiş. Bunun biraderi de vardır.

- **S:** Biraderi kimdir?

- **C:** *Hâfız Emrullah Nâbi.** Giresun'da bakkallık eder.

- **S:** Sen onu bırak, *Hâfız Muharrem* ile İstanbul'daki münasebetini söyle.

- **C:** Ben İstanbul'a son zamanlarda gelince o adada bir yerde hoca idi. Sonra İstanbul'da görüştük. Memlekete gideceğini söyledi. Kendisi memleketine gitmiş, görüşemedim. Hatta görüşemedik diye mektubu vardır.

- **S:** Nasıl görüşemediniz? *Muharrem* 'in ifadesi vardır.

- **C:** Giderken görüşemedim, bendenizde bu hususa dâir mektubu vardır.

- **S:** Ne vakit ve kimden kaç gün evvel görüştünüz?

- **C:** 10-20 gün evvel.

- **S:** Gideceğini ne biliyordunuz?

- **C:** Hayır bilmiyordum. *"Memleketten mektup alırsam gideceğim"* diyordu.

- **S:** Niçin gidiyor?

- **C:** Bilmiyorum.

- **S:** Hangi gün hareket etti?

- **C:** Bilmiyorum.

- **S:** İstanbul'da nerede ikâmet ederdi?

- **C:** Son zamanlarda Karagümrük'te bir câmi odasında oturuyormuş.

- **S:** Siz nerede görüştünüz?

- **C:** Bir kere Karagümrük'e gitmiştim. Doktor Şemseddin Bey'i görecektim. Onu bulamayınca câmiye uğramıştım. Onu câmide gördüm. Nerede oturuyorsun, dedim. *"Burada oturuyorum"*, dedi. O kadar.

- **S:** Şapka meselesi üzerine onunla ne konuştunuz?

---

muhâkeme sonunda idama mahkum edilen ve 18/19 Aralık 1925 gecesi Giresun'da asılarak idam edilen hoca. Ankara II. İstiklâl Mahkemes'inin Giresun Dâvâsı ile ilgili yargılama ve karar için kitabın sonundaki ***Muhâkemeler-Kararlar*** *bölümüne bakılabilir.*

(*) Hâfız Emrullah Nâbi (Giresunlu, Hâfız Muharrem'in kardeşi); Giresun Dâvâsı sanıklarından. Bu dâvâ ile ilgili yargılama ve karar için kitabın sonundaki ***Muhâkemeler-Kararlar*** *bölümüne bakılabilir.*

- **C:** Şapka meselesi üzerine birşey yoktu.

- **S:** Sen tam gideceği günlerde görüştün ve belki uğurlanmasında da bulundun.

- **C:** Vallahi gittiğinden haberim bile olmamıştır. Hatta bana oradan mektup yazıyor, giderken görüşemedim diyor.

- **S:** Peki bununla bir defa görüştüm, diyorsun. İyice yakınlığınız olmazsa sana mektup yazar mı?

- **C:** Karaağaç Köyü'nde şehid biraderimin çocukları vardır. Orada da bu *Muharrem* 'in kardeşi vardır. Çocuklar hasta idi. Kardeşi küçük hafız vasıtasıyle mektuplaşırdık. Münasebetimiz bundan ibarettir. Ne giderken görüştüğüm vardır, ne de şapka meselesi mevzubahis oldu. O daha yazmaya...

- **S:** Onun ne zaman ve ne için gittiği tesbit edilmiştir. İfadeleri vardır ve ondan dolayı da idam edilmiştir. Haberin yok mu?

- **C:** Bilmiyorum.

- **S:** Öyle ise haberin olsun. Sonra mektuplarda bir *hasta* parolası vardır. Bu *Muharrem Efendi* 'nin ifadesinde açıkça söylediği gibi sizinle tesbit edilmiş bir paroladır. Yani Giresun'da *Muharrem Efendi* şapka meselesini bahane ederek isyan hazırlığı hakkında *hasta* kelimesiyle size mâlumat vermektedir. Bunlar nedir?

- **C:** İzah edeyim. Bunun biraderi 5-6 sene, *Balkan Harbi* 'ne kadar benim yanımda bulundu. Kendisi *Harb-i Umûmi* 'de* asker idi. Bu çocuğun fena bir hastalığı vardı. Geçen sene tedavi ümidiyle İstanbul'a gelmişdi. Hastalığını âilesinden kimseye anlatmak istemiyordu. Üşüttüğünden dolayı erkeklik gücünden ve zürriyetini sürdürme nimetinden mahrum olmuş. Tedavi olamadı, sonra memleketine gitti.

- **S:** Boşuna yorulma. Bu *hasta* kelimesi hıyânetinizden dolayı mahkemeye düştüğünüz takdirde kullanmak için aranızda kararlaştırdığınız bir şeydir. Boşuna uğraşma!..

[Muharrem'in dosyada saklı ifadesinden bir kısmı okundu.]

- **S:** Ne dersin?

- **C:** İşte bu *hasta* meselesidir.

- **Kılıç Ali Bey:** Hayır! Bu *hasta* meselesi değildir. Onu Yunanlılar'a yuttur.

- **S:** Bak, gördüm ki; mektubun en görünmeyecek bir yerine sıkıştırıl-

(*) Harb-i Umûmî; 1914-18 tarihleri arasında süren Birinci Dünya Harbi'ne halk arasında verilen addır. Cihan Harbi diye de anılan bu savaşta Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları ile ittifak ederek İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaş açmıştı (11 Aralık 1913/1332). Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütârekesi ile (30 Ekim 1918/1337) yenik ayrıldığı bu savaştaki kayıpları 600.000'den fazlaydı.

mıştır. *Muharrem Efendi* de ifade etti. Sen de açık söyle!

- **C:** Efendim, biraderi *Hâfiz Emrullah Efendi* de böyle bir hastalık yoksa..

- **S:** Öyle birşey yoktur. Biz Giresun'da muhâkeme yaptık. *Emrullah Efendi* filan hepsini gördük. *Muharrem Efendi* açık söylemiştir. Şimdi dedin ki; *"ben onu gideceği günden beş gün evvel gördüm"*, halbuki beraber bilet almışsınız.

- **Kılıç Ali Bey:** *Muharrem*'i de uğurlamışsınız.

- **C:** Hayır efendim, ne yolcu ettim, ne de giderken görüştüm.

- **S:** Siz Başkurşunlu Medresesi'nde 13 numaralı odasındasınız değil mi?

- **C:** Hayır efendim, o başka *Ali Rıza*'dır.*

- **S:** *Muharrem Efendi* ile kaç defa mektuplaştın?

- **C:** Bir kere mektup geldi.

- **S:** Sen kaç defa yazdın? Bir defa mı, iki defa mı?

- **C:** Bilmiyorum.

- **Kılıç Ali Bey:** Mektubun bir defasında *"Bir mektubunu aldım, üç mektup yazdım niçin cevap vermiyorsun"* diyorsun.

- **C:** Mektubu onlar vasıtasıyla köye yazıyor ve çocuklardan haber alıyordum.

[Muharrem'in ifadesi okundu.]

- **S:** Sen *Derviş Hüseyin*'i** de biliyorsun.

- **C:** Bilmiyorum. Memlekete çoktan beri gitmedim.

- **S:** Dur bak, *"Derviş Hüseyin madem gâibden haber veriyor bu şapka meselesinin sonu ne olacaktır. Bunu sor. Ona göre hasta meselesiyle haber ver dedi,"* diyor. *Muharrem* oraya geldi, teşkilat yaptı. Halkı isyan ettirirken suçüstü yakalandı.

- **C:** Giderken ihtimalki bu mesele üzerinde başka hocalarla görüşmüştür.

- **S:** Senin için söylüyor.

- **C:** Efendim benimle görüştüğü yoktur.

- **Kılıç Ali Bey:** Sen zaten eski hıyânetini de inkâr ettin.

- **C:** Ne gibi?

- **Kılıç Ali Bey:** Bana soruyorsun.

- **Reîs:** Yunanlılar zamanında hıyânet ettin, hizmet ettim diyorsun.

- **C:** 2-3 Kin dolu insan aleyhde söyleyebilir. Benim memlekette çok hizmetim vardır.

(*) Ali Rıza Efendi (Sürmeneli); Bu dâvâ sanıklarından Mahkemesi kitabın 24-32'nci sayfalarındadır.

*(**) Derviş Hüseyin (Giresunlu); Şapka Kanun'una muhalefet suçundan yine aynı mahkeme tarafından Giresun'da yargılanmış ve 18 Aralık 1925 günlü karar ile 15 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Giresun Dâvâsı ile ilgili yargılama ve karar için kitabın sonundaki **Muhâkemeler-Kararlar** bölümüne bakılabilir.*

- **S:** Sana soruyorum. Sen şu toprağa ayak bastın geldin. Süleymaniye'de sana medrese filan vermişler. Bu kadar şeye karşı şu diyete yarayacak ne yaptın?

- **C:** Mesleğim dahilinde ne kadar çalışabildimse çalıştım.

- **S:** Bu millet 10-15 sene altında silahıyla kan dökmüştür. Mal feda etmiştir. Harap olmuştur. Yine boynunu eğmemiştir, uğraşmıştır. Sen ise hıyânet etmişsindir. Zaten başka türlü yapamazdın ki. Yunanlılar zamanında onu nefy ettirdin. Halkı mukavemet edecek diye şunu bunu astırdın, kestirdin. Şimdi de utanmadan hizmet ettim diyorsun. Sen bu mektubu kimin vasıtasıyla alırdın?

- **C:** Fatih Türbedârı *Hacı Hasan Efendi* * vasıtasıyla.

- **S:** Pekâla ne münasebetle sen *Hacı Hasan Efendi*'ye adres veriyordun?

- **C:** Efendim *Hacı Hasan Efendi* benim hemşehrimdir. Esasen talebeliğimizde beraber idik, o vakit türbe de açıktı.

- **S:** Sen diyorsun ki biz bununla görüşmedik, kalktı gitti. Sonradan sana niçin mektup yazıyor, onu soruyorum. Demek ki giderken adres verdin?

- **C:** Efendim, birederi *Emrullah* her vakit bana mektup yazardı. Ne kadar mektup gelmiş ise, *Hacı Hasan Efendi* vasıtasıyla gelir.

- **S:** *Emrullah*'ın ne seninle, ne *Muharrem*'le hiç alâkaları yoktur. Melânet seninle *Muharrem*'de, hiç başka birşey değil. Sen mektup yazdığın vakit doğrudan doğruya *Emrullah*'ın adresine mi yazıyordun?

- **C:** Evet.

- **S:** *Muharrem* sana yazdığı mektupda kimseye selam yazar mıydı?

- **C:** Evet yazardı. Kimlere selam yazdığını unuttum.

- **S:** Urfa'da asılan *İbrahim Ethem* 'i ** tanırsın değil mi?

- **C:** Tanıdığım adam değildir.

- **S:** Ya ifadende kitapların ona âit olduğunu söylemişsin.

- **C:** Efendim girdiğim odada birçok defter ve kâğıtlar vardı. Bunu polis efendilere de söyledim. 10 adet kadar *Mûcize-i İslâmiye*** kitabı vardı. Onlar meyanında bu da çıktı. Şu an bile bu kitab neye âittir, ne idi, *İbrahim* kimdir bilmiyorum. Medrese odasını açtılar, ben de girdim, oturdum.

(*) Hacı Hasan Efendi (Fatih Türbedarı); Bu dâvâ sanıklarından; Mahkemesi kitabın 33-39'uncu sayfalarındadır.

(**) İbrahim Ethem (Urfalı); Şapka Kanunu'na muhâlefet ve halkı isyana teşvik suçundan dönemin Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından Urfa'da asılarak idam edilen Mazlum.

(***) Mûcize-i İslâmiye (Mûcize-i Ahlâk-ı İslâm); Ebüşşefik Efendi'nin 1331 (1915) yılında İstanbul'da, Matbaa-i Bahriye'de basılan 44 sayfalık kitabı.

Bugün bile de orada mektebe, medreseye âit birçok kitaplar var. Hatta bu hususu ifademde de söyledim.

- **S:** Giresun köylerinde vaktiyle sizinle beraber okumuş iki hoca daha var: *Abdullah ve Hoca Hüseyin Efendiler.**

- **C:** Onları tanımıyorum.

- **S:** Onlar seni tanıyor.

- **C:** O zaman 200-300 talebe vardı, ben kim olduklarını bilemem.

- **S:** Bir defa bu *hasta* kelimesi etrafında söylemek istediğin söz akla, mantığa yakın ifadeler değildir. Çünkü eğer sen *Emrullah Efendi*'nin hastalığından bahsedecek olsaydın açık olarak yazardın. Orası kapalı yazılmış ve binâenaleyh aranızda rumuzlu bir meseleye işarettir. Onun için bir defa *Muharrem Efendi* ile özel bir gaye gizliliği ile mektuplaştığını kabul ediyoruz. Şimdi orayı geçiyorum. *İskilipli Âtıf Efendi* ile münasebetinizin derecesi hakkında izahat ver.

- **C:** Onunla hiçbir münasebetimiz yoktur. Yalnız kendisini şahsen tanırım.

- **S:** Onun son çıkardığı 2-3 eseri var.

- **C:** Eserleri okuduğum birşey değildir.

- **S:** İşte bunlar orada asılan *İbrahim Edhem* 'inkiler gibi yeniliğe ve medeniliğe karşı yazılmış eserlerdir.

- **C:** Ne onları ve ne de bunları bilmiyorum. Hatta orada polis efendiler sordukları vakit ben de kimin olduğunu bilmiyorum dedim. Orada 300 parça evrak kalmıştır.

- **Âzadan Ali Bey:** Odayı açtıkları vakit niçin, bunları alsınlar diye haber vermedin?

- **C:** Haber verdim. Medresenin eski teşkilat defterleri de vardı.

- **S:** *Âtıf Efendi* 'nin nerede oturduğunu ve neci olduğunu biliyor musunuz?

- **C:** Efendim *Âtıf Efendi* talebe idi. Hoca oldu. Hatta ben *Âtıf* olduğunu da bilemem. Talebelikte *İskilipli Mehmed* diye anılırdı.

- **S:** *Tahir Efendi* 'yi** nereden tanırsın?

- **C:** Fatih hocalarındandır.

---

*(*) Abdullah ve Hoca Hüseyin Efendiler (Giresunlu); Giresun davasında yargılanan bu sanıklardan Hoca Abdullah idam edilmiş ve bu kitapta adı çoğunlukla Derviş Hüseyin olarak geçen Hoca Hüseyin ise 15 sene hapis cezasına çarptırılmıştır. Giresun Davası ile ilgili yargılama ve karar için kitabın sonundaki **Mubâkemeler-Kararlar** bölümüne bakılabilir.*

(**) Hoca Tâhir Efendi; (Konyalı, Hacı) Bu dava sanıklarından. Mahkemesi kitabın 40-48'inci sayfalarındadır.

- **S:** *Fettah Efendi* 'yi?*

- **C:** O da Fatih hocalarındandır.

- **S:** Bunların ikâmetgâhları neredediir?

- **C:** Fatih civarında bir yerde oturuyorlar. Fakat evlerini bilmiyorum. *Âtıf Efendi* 'yi bazan kitapçılarda görürdüm. Bir dükkânda otururdu. Fakat ne yapar bilmiyorum.

- **S:** Bu *Hâfız Muharrem* 'in kayınpederi *Gostuvarlı Hasan Efendi* ** ile de tanışıyor musun?

- **C:** Birkaç sene evvel bir kere görmüştüm. Kendini şahsen tanırım.

- **S:** O niye gidip yemek yediğinizi söylüyor.

- **C:** Evet efendim. *Muharrem Efendi* iki sene evvel onun kızını almıştı. Gittik, bir akşam yemek yedik. Başka birşey yoktur. Yalnız şunu açıklamak isterim ki, o mektuptaki *hasta* kelimesinde hiçbir maksad yoktur.

- **S:** Böyle bir hastalık sorulacaksa bu sûretle yazılır mı? Bir kadından filan bahsediyorsun da niçin orasını gizli tutuyor ve köşeye sıkıştırıyorsun?

- **C:** Efendim arzettiğim veçhile bu *Hâfız Emrullah* hastalığını bütün âilesinden gizli tutmak istiyordu.

- **S:** Pekâla isyan tertip ederken yakalanan bir adam 500-1000 kişilik bir cemaat huzurunda muhakemesi yapılırken bunu söylemez mi idi? Bunu açık olarak bütün millet huzurunda söylemiştir. Bu kurnazlığı sen biliyorsun da o bilmez mi?

- **C:** Belki başkası için söylemiştir.

- **S:** Senin için söylüyor. Bugünlük muhâkemen kâfidir, çıkınız.

***

(*) Hoca Fettah Efendi (Dağıstanlı); Bu dâvâ sanıklarından Mahkemesi kitabın 49-55'inci sayfalarındadır. Hayatı hakkında daha geniş bilgi için kitabın sonundaki **İsimler** *bölümüne bakılabilir.*

(**) Hasan Efendi (Gostuvarlı, Muharrem'in Kayınpederi) Bu dâvâ sanıklarından Mahkemesi kitabın 24-33'üncü sayfalarındadır.

Gostuvarlı Hasan Efendi ve Kardeşleri Abdullah, Abdulgafur Efendiler ile Sürmeneli Hamal Ali Rıza'nın Muhâkemeleri

- **Reîs:** İsminiz?
- **Maznûn:** *Hasan.*
- **S:** Babanın?
- **C:** Abdurrahman.
- **S:** Aslen nerelisin?
- **C:** Gostuvarlıyım.
- **S:** İstanbul'a ne vakit geldin?
- **C:** *Balkan Harbi* 'nden sonra.
- **S:** Yâni Sırplar istilâ ettikten sonra çıktınız.
- **C:** Evet.
- **S:** İstanbul'da nerede oturdunuz?
- **C:** Hacı Kadın, Tavanlı Çeşme, 20 numarada.
- **S:** Kendi evin mi, kira mı?
- **C:** Kendi evim.
- **S:** Memlekette ne iş tutardın?
- **C:** Haffaf (Ayakkabıcı, Kavvaf)'lık.
- **S:** Burada ne iş yaparsın?
- **C:** Biraderlerimle beraber zâhirecilik ediyorum.
- **S:** Biraderlerin kim?

- C: *Abdullah ve Abdulgafur.**
- S: Evli misin?
- C: Evliyim.
- S: Sâbıkan var mı?
- C: Ne Gostuvar'da, ne de burada sâbıkam vardır.
- S: *Hâfız Muharrem* ile ne vakit akraba oldunuz.
- C: Tahminen 1-2 sene oldu.
- S: Nerden tanıştınız ve nasıl münasebet peyda ettiniz.
- C: Kızımı istedi. O zaman Fatih'de çocuk okuturdu.
- S: Erdek'e gidip geldikten sonra mı, evvel mi?
- C: Daha evvel.
- S: Nasıl tanıdınız da kızınızı aldı?
- C: İstedi, aldı. Fakat kızım bir sene kadar evvel vefat etti.
- S: Çocuğu kaldı mı?
- C: Hayır.
- S: Vefat ettikten sonra *Muharrem Efendi* ile konuşmanız devam etti mi?
- C: Kendisi Erdek'te idi. İstanbul'a geldi. 5-6 hafta kadar durdu. Sonra pederinden mektup gelmiş, gideceğim dedi, gitti. Sonra oradan bana kız bulun diye mektup gönderdi.
- S: Mektupta daha başka ne yazıyordu.
- C: İşte o kadını çağırın, inşaallah gidin hükümetten muamelesini yaptırasın, ona harçlık veresin, bir dikiş makinesini alıp gönderesin, diyor.
- S: Babaeski müftüsü bir *Ali Rıza* var, onu nereden tanırsınız?
- C: Damadım kızımı aldıktan sonra onu alıp bir akşam geldi, o zaman gördüm.
- S: Bu *Ali Rıza Efendi* 'ye sizin vasıtanızla *Muharrem Efendi* 'den mektup geldi mi?
- C: Bir mektup geldi. Benim küçük bir çocuk vardır. Onunla gönderdim. Çocuk da vermemiş bir ay üzerinde kalmış, mektubu çocuğun üstünde buldular.
- S: Sonra. *Muharrem* 'in kardeşi *Emrullah* 'ı tanır mısın?
- C: O bir defa gelmişti.
- S: O da *Ali Rıza* 'ya sizin vasıtanızla mı mektup gönderiyor?
- C: Evet efendim.

(*) Abdullah ve Abdulgafur Efendiler; Tek suçları Giresun'da idam edilen Hâfız Muharrem'in kayınpederi olan Gostuvarlı Hasan Efendi'nin kardeşleri olmak olan bu iki sanığın dâvâyla doğrudan bir ilgileri yoktur. Boşu boşuna iki ay kadar hapis yattıktan sonra ilk celsede serbest bırakılmışlardır.

- **S:** Mektupta bir Süleyman Ağa'dan bahsediliyor. Bunu tanır mısın?
- **C:** Bilemem efendim.
- **S:** Ali Rıza Efendi var Giresun müftüsü, tanır mısın?
- **C:** Evet.
- **S:** Muharrem'le en son nerede görüştün?
- **C:** Karagümrük Medresesi'nde.
- **S:** Gideceği günü mü?
- **C:** Evet.
- **S:** Senden başka kim vardı?
- **C:** Yalnız benimle çocuğum vardı. Memlekete gideceğim, gelin eşyaları vapura götürelim, dedi.
- **S:** O gün *Âtıf Efendi, Tâhir Efendi, Fettah Efendi* de bulunmuş.
- **C:** Ben kimseyi görmedim.
- **S:** Sen *Âtıf Hoca* 'yı tanır mısın?
- **C:** Hayır.
- **S:** Sizin bulunduğunuz sırada başka gelip görüşen olmadı mı?
- **C:** Hayır.
- **S:** *Muharrem Efendi* ifadesinde bunların gelip görüştüğünü söylüyor.
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** Siz o sabahleyin mi gittiniz?
- **C:** Öğle zamanı idi zannederim.
- **S:** Yanında ne kadar oturdunuz?
- **C:** Eşyalarını alıp arabaya yüklettik, vapura girdik.
- **S:** Demek evvelce hangi gün, hangi saatte vapura gideceğini aranızda kararlaştırdınız?
- **C:** Hayır birden bire *"babamdan mektup geldi, gideceğim"*, dedi.
- **S:** Hakikaten babasından mektup gelmiş mi?
- **C:** Ben mektubu görmedim. Bana öyle söyledi.
- **S:** Giderken ne götürdü?
- **C:** Kitaplarını aldı, götürdü.
- **S:** Demek odasını boşalttı. Bir kısmını sizin odaya mı bıraktı?
- **C:** Evet.
- **S:** Vapura kadar sizden ve oğlunuzdan başka kimse gelmedi mi?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** Odada iken de kimse gelmedi mi?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** Sen vapurda ne kadar kaldın?
- **C:** İşim vardı, vapura girdim. Kendisine karpuz aldım. Haydi sana Allah selâmet versin dedim, çıktım.

- **S:** *Berber Mustafa* kimdir?
- **C:** Tanımam.
- **S:** *Hâfız Nâfiz* kimdir?
- **C:** Onu da tanımam.
- **S:** Bunda bir yanlışlık var *Hasan Ağa! Muharrem* 'in ifadesinde vardır ki *Fettah Efendi, Tâhir Efendi* ve *Âtıf Efendi* kendisini teşyi (yolcu) etmişlerdir.
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** Belki siz gelmezden evvel odasında görüşmüşlerdir.
- **C:** Belki fakat, benim haberim yok.
- **S:** Senin oğlun da buradadır değil mi?
- **C:** Hayır efendim bıraktılar.
- **S:** O kaç yaşındadır?
- **C:** 11-12 yaşında.
- **S:** *Ali Rıza Efendi* 'ye gelen mektup niçin oğlunun yanında kalmış?
- **C:** Götürsün diye çocuğa verdim. Mektebe gitmiş, unutmuş.
- **S:** Bu *Muharrem Efendi* ile *Ali Rıza Efendi* evinize düğün esnasında geldi de mi görüştünüz?
- **C:** Hayır efendim, düğünden sonra geldiler.
- **S:** Ondan sonra görüştünüz mü bu *Ali Rıza* Efendi kimmiş?
- **C:** Ondan sonra görüşmedik. *Muharrem Efendi,* ben hâfızlığa çalışırken bu *Ali Rıza Efendi* beraberdi demişti. Bu kadar işittim.
- **S:** Kardeşlerin de *Muharrem Efendi* 'yi tanır mı?
- **C:** Bir defa görüştüler, tanırlar.
- **Reîs:** [Diğer maznûna hitâben]: Adın?
- **Maznun:** *Abdullah.*
- **S:** [Diğerine] Senin?
- **C:** *Abdulgafur.*
- **S:** Üçünüz kardeş misiniz?
- **Hasan Ağa:** Evet efendim.
- **S:** En büyük ve en küçüğünüz kimdir?
- **Hasan Ağa:** En büyük ben, ortanca *Abdullah,* en küçüğü *Abdulgafur* 'dur.
- **S:** *Abdullah* sen ne iş tutarsın?
- **Abdullah:** Zahirecilik yaparım.
- **S:** *Abdulgafur* sen?
- **Abdulgafur:** Ben de.
- **S:** Dükkânınız nerededir?
- **Abdullah:** Yemiş'de.

- **S:** *Abdulgafur* sen de evli misin?
- **Abdulgafur:** Evliyim efendim.
- **S:** Okuyup yazman var mı?
- **Abdullah :** Benim yoktur, *Abdulgafur* 'un vardır.
- **S:** Evli misin.
- **Abdullah:** Evet.
- **S:** Şimdiye kadar mahkemeye filan düştünüz mü?
- **Abdullah:** Hayır efendim. İşimizden başka birşey bilmeyiz.
- **S:** *Muharrem Efendi* 'yi tanır mısın?
- **Abdullah:** İki defa görüştüm.
- **S:** Nerede?
- **Abdullah:** Yeğenimizi aldıktan sonra iki defa mağazamıza geldi.
- **S:** Düğünden sonra belki davetli filan oldu da geldi?
- **Abdullah:** Hayır efendim, öyle şeyden haberim yok.
- **S:** Sen nerede otursun?
- **Abdullah:** Erenköyü'nde.
- **S:** *Abdulgafur* sen?
- **Abdulgafur:** Cibali'de efendim.
- **S:** (*Abdullah*'a) Bu *Muharrem Efendi* 'nin memlekete gideceğinden senin haberin oldu mu?
- **Abdullah:** Sonradan haberimiz oldu?
- **S:** Niçin gitmiş?
- **Abdullah:** Babası çağırmış.
- **S:** (*Abdulgafur* 'a dönerek) Senin haberin oldu mu?
- **Abdulgafur:** Bendeniz o vakit hasta idim.
- **S:** (*Hasan*'a dönerek) Bu teşyi (uğurlama) esnasında *Ali Rıza* isminde Sürmeneli biri bulunmuştur.
- **Hasan:** Ben tanımam efendim.

[Ali Rıza Efendi'nin ifadesi okundu]

- **S:** Bu *Arnavud Hasan Efendi* siz olsanız gerek, değil mi?
- **Hasan:** Evet.
- **S:** Sen medresede beraber kaldığını söylüyorsun. Bu ise başka bir yerden kalkıp gittiğinizi söylüyor.
- **Hasan:** Ben görmemişim efendim.
- **S:** Görmemişim olur mu? Bize şüphe verme. Bu adamın ifadesine ne dersin? Bu *Müftü Ali Rıza* değil, *Sürmeneli Ali Rıza* 'dır.
- **Hasan:** Tanımam şimdi. Burada tanıdım, evvelce tanımazdım.

"Sürmeneli Ali Rıza'nın Muhâkemesi"

- **Reîs:** Adın ne?

- **Maznûn:** *Ali Rıza.*
- **S:** Nerelisin?
- **C:** Sürmeneliyim.
- **S:** Kaç yaşındasın?
- **C:** 42 yaşındayım.
- **S:** Nerede oturuyorsun?
- **C:** İstanbul Başkurşunlu Medresesi'nde, 13 numaralı odada.
- **S:** Ne vakitten beri İstanbul'da bulunuyorsun?
- **C:** *Harb-i Umûmî* 'den beri.
- **S:** Hep o medresede misin?
- **C:** Hayır efendim. Evkaf bir ev almışdım. Yangında yandı. Ondan sonra yenisini alamadım, gittim. Medrese köşelerinde duruyorum.
- **S:** Ne iş yaparsın?
- **C:** Haftada altı günüm var. Üçünde hademelik yaparım, üçünde de Sirkeci'de ayakta biletçlik ederim. Vapurlara, yelkenci *Sâdıkzâdeler* 'in* biletini keserim.
- **S:** Tahsilin ve okuyup yazmaklığın var mı?
- **C:** Hayır efendim. Yalnız 315'de (M. 1900) hâfızlığa çalışmıştım.
- **S:** Giresunlu *Hâfız Muharrem* 'i tanır mısın?
- **C:** Ben Sirkeci'de biletleri dağıttım geliyordum. Temmuzun yirmi beşiydi. Bana harçlığım yok, yarım bir bilet ver, dedi. Ben veremem, mal sahibi değilim dedim. *Lütfi Bey* 'e söyledim. *Lütfi Bey* ona bir yarım bilet aldı. Sonra kendisi geçti, gitti.
- **S:** Bu *Muharrem* 'in kayınpederi *Hasan Ağa* 'yı tanır mısınız?
- **C:** Hayır, tanımam.
- **S:** Polise verdiğin ifade hatırında mıdır? *"Arnavud Hasan Efendi* 'ye rastgeldim" diye söylemişsin. Bak imzaların var.
- **C:** Bir sakallı, kavun karpuz getirdi. Fakat kayınpederi midir, değil midir bilemem dedim.

[Ali Rıza'nın İstanbul'daki ifadesi okundu.]

- **S:** Bak senin söylediğin gibi değil, sen onu eskiden de biliyorsun.
- **C:** Efendim bendenize bu *Muharrem* 'i evvelce gördün mü diye sordular. Karagümrük'de bir evlenme ilmuhaberi lâzım oldu, yaptırırken bunu görmüşdüm. Sonra Sirkeci'de gördüm bunu tanıdım arkasında yeşil bir hırkası vardı.
- **S:** Demek evvelce gördün ve tanıştın.
- **C:** Evet, orada gördüm; fakat hiçbirşey konuşmadım, gözümle tanıdım.

(*) Sâdıkzâdeler ve Sâdıkzâde Lütfi Bey; XIX. yüzyılın son çeyreğinden XX. yüzyılın ortalarına kadar İstanbul ile Karadeniz sahilleri (Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Hopa) arasında yük ve insan taşımacılığı yapan ünlü armatör âile ve bu âilenin o dönemdeki reisi.

- **S:** İsminin *Muharrem* olduğunu filan...

- **C:** Hayır efendim, bilemem.

- **S:** Peki nasıl ifade verdin öyleyse, orada verdiğin ifade başka türlüdür.

[Ali Rıza'nın eski ifadesi tekrar okundu.]

- **S:** Bak şimdi söylediğin ifade ile bunun arasında ne kadar fark var. *Hasan Efendi* ile tanışmışsın. Vapura kadar gitmişsiniz. Niçin doğru söylemiyorsun?

- **C:** Aklımda kalmadı ki.

- **S:** Orada verdiğin ifade doğru mudur. Bu *Hasan Efendi* 'yi tanır mısın?

- **C:** Hayır.

- **S:** Peki *Hasan Efendi* 'nin *Muharrem Efendi* 'nin kayınpederi olduğunu bilmeden nasıl soruyorsun? Gitti mi, gitmedi mi demek onu biliyorsun?

- **C:** Belki ben şaşırdım.

- **S:** Anlat doğrusunu!

- **C:** Yemiş'de bu *Hasan Efendi* 'nin dükkânı var. İsmini oradan biliyordum.

- **S:** *Hasan Efendi* 'nin kayınpederi olduğunu nereden bildin?

- **C:** Kayınpederi olduğunu bilmiyorum.

- **S:** [*Hasan* 'a hitâben] *Hasan Efendi* sen söyle. Sen bütün buna rastgelmediğini söyledin.

- **Hasan Ağa:** Ben bunu bilemem, belki bu bizi biliyor.

- **Ali Rıza:** Beyefendi, ben kendim yağ satmağa gidiyordum. Bir sakallı elinde kavun karpuz gider. Ben de bunların dükkânlarını bilirim. *Hasan Efendi* diye ismini işittim.

- **S:** Peki *Muharrem Efendi* hakkında niçin görüşüyorsunuz? *Muharrem Efendi* gitti mi, gitmedi mi diye. Sonra kalkıp vapura gidiyorsunuz. Şu hâlde bu adamın *Muharrem Efendi* 'nin kayınpederi olduğunu ne biliyorsun?

- **Ali Rıza:** Ne bileyim.

- **S:** Şu hâlde ifadelerin doğru değil, *Muharrem Efendi* 'nin nereye ve niçin gittiğini biliyorsun.

- **Ali Rıza:** Hâşâ efendim.

- **S:** İfadeni doğrult. *Hasan Efendi* 'nin *Muharrem* 'in kayınpederi olduğunu biliyor musun?

- **Ali Rıza:** Hayır efendim, küçük çocuk söyledi.

- **S:** [*Hasan Efendi* 'ye] Söyle bakalım, bu adamla görüştünüz mü?

- **Hasan Ağa:** Hayır efendim.

- **S:** Olmadı. İfadeniz çok noksan düşüyor. Nasıl oldu da görüşüyorsunuz?

- **Hasan Ağa:** Ben görüşmedim efendim.

- **Reîs** [*Ali Rıza* 'ya]: Sen bu *Hasan Efendi* 'yi orada gördün mü?

- **Ali Rıza:** Evet yanında bir küçük çocuk vardı. Bu onun kayınpederidir dedi.

- **S:** Vapura gittin mi?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Niçin ifadende vapura kadar gittiğini söylüyorsun?

- **C:** Geçmiş vakit, ifadem Ağustos'ta alındı. Ben görüşse idim ondan bana mektup gelmesi lâzımdı.

- **S:** Canım orada görüşmeniz, gidip gelmeniz onun yaptığı fenalığa iştirâk ettiğiniz fikrini vermez ki. Bunun için size ceza vermeyiz. Hak ve hakikati araştırıyoruz, ne görüştüyseniz söyleyin. İfadenizi şüphede bırakırsanız zararınıza olur. Onun için vapura kadar neden gittin?

- **Ali Rıza:** Hayır vapura gitmedim. Zaten orada iskele üstünde idim.

- **S:** Peki bunun *Muharrem* 'in kayınpederi olduğunu biliyordun değil mi?

- **C:** Hayır efendim, çocuk söyledi.

- **S:** İşte, ifadende *"beraber yürüdüm"* diyorsun.

- **C:** Hayır, belki ben unuttum.

- **S:** Şimdi senin kaçamak ifadenden şunu anlıyorum. Sen onun ifadesini tekzib ederek söylemedin. Geveleyerek söylüyorsun. Sen *Muharrem* 'le tamamen kafadarsın. Orada başka türlü, burada başka türlü ifade verilmez. Doğrusu ne ise anlat!..

- **C:** Beyim ben, orada bilet veririm. Bu efendiyi evvelce tanımam. Bu *Muharrem* dediğiniz hoca geldi. Bana bir yarım bilet ver, dedi. Ben veremem dedim. *Sadıkzâde* 'nin oğlu *Lütfi Efendi* 'ye hoca efendinin harçlığı yokmuş. Bir yarım...

- **S:** Giresunlu imiş, Giresun'a gidiyor dedin.

- **C:** Hayır demedim.

- **S:** İşte ifadende imzan vardır.

[Hasan Efendi'nin ifadesi okundu.]

- **Reîs** [*Hasan* 'a hitâben]: Bu ifaden doğru mu?

- **Hasan:** Hayır efendim, ben görmemişim. Belki bunu çocuk söylemiştir.

- **S:** Bu, senin polis müdüriyetinde verdiğin ifadedir. Vapura kadar biz uğurladık, bir de ahbâbı *Ali Efendi* vardı. Diyorsun ki işte bu *Ali Rıza* 'dır.

- **C:** Ben bu adamı bilmiyorum.

- **S:** İşte ifaden vardır. Burada hâkim heyeti karşısında yalan söyledin.

- **S:** [*Ali Rıza* 'ya] Sen neredensin?

- **Ali Rıza:** Benim koltukculuk ettiğime dâir vesikam vardır.

- **S:** Biz senin koltukcu olup olmadığını araştırmıyoruz. Onun mânâsı yok. Biz *Muharrem Efendi* ile olan münasebetinizi araştırıyoruz.

- **Ali Rıza Efendi:** Hayır yoktur.

- **S:** [Hasan'a hitâben] Sen bunun *Muharrem* 'in ahbabı olduğunu biliyorsun ve hâkim heyetine karşı yalan söyledin.

- **Hasan:** Hâşâ, ben söylemedim. Ben çocuğu bıraktım, eve geldim.

- **S:** Eey, ifadende *Ali Efendi* geldi diye neden söyledin?

- **Hasan:** Belki söylemişim.

- **S:** Demek *Ali Efendi* isminde bir ahbâbının oraya geldiğini biliyormuşsun.

- **C:** Vallahi ben de şaşırdım, bilemem ki.

- **S:** *Fettah Hoca* 'yı tanıdığını söylüyorsun.

- **C:** Hayır tanımam.

- **S:** Bir de Nâfiz Efendi var, onu tanıyorsun değil mi?

- **C:** Hayır.

[Hasan Efendi'nin ifadesinin diğer bir kısmı okundu.]

- **Reîs:** Bak bunda da eksik söyledin. Şimdi dedin ki babasından mektup aldı. Derhal hareket etti. Halbuki orada başka söylemişsin. Son ifadende *Ali Rıza* 'nın *Muharrem*'in ahbâbı olduğunu açıkça söylüyorsun. Sonra hepsini tanıdığını bildiriyorsun. Ben soruyorum. Tanımıyorum diyorsun.

- **Hasan:** Ben sizin sorduğunuzdan, eskiden tanıyıp tanımadığımı anlamak istediğinizi anladım. Halbuki onu müdüriyyette görmüştüm.

- **S:** İkinizin ifadeleri de doğru değildir. Müsbet bir kanaatimiz oluşmuyor. *Muharrem* le şu veya bu sûrette konuştuğunuz zannını veriyor.

- **Ali Rıza:** Müsâade ederseniz söyleyim. Bana *Muharrem* 'in kayınpederi olduğunu *Hasan* söylemiştir.

- **S:** Nerede söyledi?

- **Ali Rıza:** Câmii'nin yanında. Ben *Muharrem* 'in kayınpederiyim, dedi. Benim biletçi olduğumu bilir. Sen buralarda bir hoca gördün mü dedi. Benden bilet aldı. 430 kuruş verdi. 20 kuruşu bana dellâliye olarak verdi. Vapura gitti dedim. Daha birçok şeyler söyledim, yazmamışlar.

- **S:** Şimdilik o kadarını doğru söylemeğe lüzum gördün. Diğerlerini yine yalan söylüyorsun. Zaten tamamen yalan söyledin.

- **C:** Hayır efendim. Çok şeyleri söylediğim hâlde yazmamışlar.

•••

- **Savcı Bey:** Efendim, *Abdullah* ile *Abdulgafur* 'un alâkaları görülemediğinden tahliyelerini arz ve istirham ederim.

- **Reîs:** *Abdullah* ile *Abdulgafur* 'un bu meselede alâkadar olmadıkları hâkim heyeti tarafından görülmüş ve tahliyelerine karar verilmiştir. Diğerlerinin tutuklu muhâkemelerine devam olunacaktır.

II. CELSE (21 Ocak 1926)

MAHKEME HEYETİ

Reîs	Âza	Âza
(Kel) Ali (Çetinkaya)	(Kılıç) Ali	Reşid Gâlib
Afyon Mebûsu	Gaziantep Mebûsu	Aydın Mebûsu

Fatih Türbedârı Hacı Hasan Efendi'nin Muhâkemesi

- **Reîs:** Adın nedir?
- **Maznûn:** *Hasan.*
- **S:** Hacı mısın?
- **C:** Evet hacıyım.
- **S:** Pederinin adı nedir?
- **C:** Mustafa.
- **S:** Doğum tarihin nedir?
- **C:** 93 (M. 1877) doğumluyum.
- **S:** Evli misin?
- **C:** Üç çocuğum var.
- **S:** Nerelisin?
- **C:** Batumluyum.
- **S:** Babaeski müftüsü *Ali Rıza Efendi* 'nin hemşehrisi misiniz?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Onlarla hicret zamanı mı hicret ettiniz?
- **C:** Onlann ne vakit hicret ettiklerini bilmiyorum. Biz Giresun'a hicret ettik.
- **S:** Oradan İstanbul'a ne vakit geldiniz?
- **C:** 1312'de (M. 1897). İstanbul'a geldik.
- **S:** O vakit siz kaç yaşında idiniz?
- **C:** Ben küçüktüm.

- **S:** Tahsilin nedir?

- **C:** 1312'de (M. 1897) İstanbul'a geldim. O vakitten beri İstanbul'da, Fatih'de Medrese'de idim. Fakat, fakirlik münasebetiyle tahsilimi ikmâl edemedim. 1319'da (M. 1903) Fatih müezzini oldum.

- **S:** İstanbul'da nerede oturuyorusunuz?

- **C:** Fatih civarında Çarşamba Caddesinde, Cedîd Abdurrahim Medresesi'nde oturuyorum.

- **S:** Demek 1319'da (M. 1903) müezzin oldunuz?

- **C:** Evet 1339 (M. 1923) senesine kadar müezzin idim. Ondan sonra Fatih türbedârı oldum.

- **S:** Siyasî partilerin hangisiyle münasebetin var?

- **C:** Hiç birisiyle münasebetim yoktur.

- **S:** İşgal zamanında hayır kuruluşları vardı. Onların hangisine bağlı idiniz?

- **C:** Hiç birisine intisâbım yoktur, efendim.

- **S:** *A'dâ-yı Vatan,* * *Teâlî-i İslâm*** cemiyetlerine?

- **C:** Hiç birisiyle alâkam yoktur.

- **S:** Fakat Fatih muhiti bu cemiyetlerle dâima alâkadar olmuştur.

- **C:** Benim hiçbir alâkam yoktur, efendim.

- **S:** Şimdi âileniz nerede oturuyor?

- **C:** Cedîd Abdurrahim Medresesi'nde.

- **S:** Ne vakitten beri?

- **C:** 1335'de (M. 1919) esaretten döndüm. Onlar oraya gelmişler. O vakitten beri oradayız.

- **S:** Nerede esir oldunuz?

- **C:** Filistin cephesinde.

- **S:** O medreseye ne sûretle girdiniz?

- **C:** *Harikzedeleri* *** koyuyorlardı. Ben de harikzede idim, girdik.

- **S:** Bu hemşehrin *Ali Rıza Efendi* 'yi nereden tanırsın?

- **C:** Hemşehrilik dolayısıyla.

- **S:** Hangi seneden beri tanıyorsun?

(*) A'dâ-yı Vatan Cemiyeti (Osmanlı İ'lâ-yı Vatan Cemiyeti); 15 Teşrinisâni 'Ekim' 1325 (1919) tarihinde İstanbul'da kurulan ve Millî Ordu'nun zaferi üzerine dağılan parti.

(**) Teâli-i İslâm Cemiyeti; Cemiyyet-i Müderrisin'in devamı olarak İstanbul'da 19 Şubat 1335 (1919) tarihinde kurulan ve şeriata dayalı devlet esasını savunan parti. İskilipli Âtıf Hoca'nın da kurucuları arasında bulunduğu ve başkanlığını yaptığı bu cemiyet hakkında da kitabın sonundaki ***Cemiyetler-Fırkalar*** *bölümüne bakılabilir.*

(***) Harikzedeler; Yangın geçirmiş, yangın felâketine uğramış kişi ve âileler. Böyle büyük felaketlere uğramış âileler, devlet tarafından medrese ve diğer vakıf yerlerinde ücretsiz olarak iskan edilir ve kendilerine sosyal yardımlar verilirdi.

- **C:** 1315 (M. 1900) senesinden beri tanırım. Medreselerimiz birbirine yakın idi.

- **S:** O da sizin civarınızda bir medresede oturuyor.

- **C:** Evet efendim. Kurşunlu Câmii'nde oturuyor.

- **S:** Bu *Rıza Efendi* evlendi.

- **C:** Evlenmedi.

- **S:** Onun Babaeski'de müftülüğünü bilir misin?

- **C:** Ben asker idim.

- **S:** 1335'de (M. 1919) askerden geldiğinizi söylüyorsunuz, o da o zaman Babaeski'den izinli ve kaçarak gelmiş.

- **C:** Babaeski'de bulunmuş. *Kuvâ-yı Millîye* oraya geçtikten sonra mahkûm olmuş.

- **S:** O Babaeski'den siz de askerden geldikten sonra görüştünüz mü?

- **C:** Tekirdağı mahbushânesinden çıkmış (idi).

- **S:** Hayır, o vakit değil, daha evvel gelmiş idi.

- **C:** Onu bilmiyorum.

- **S:** Demek, Millî Ordu Trakya'yı işgal ettiği zaman tevkif edilmiş, mahkûm olmuş. Sonra Tekirdağı'nda hapsedilmiş ve bilâhare afdan istifade etmiş, çıkmış. Sen de ondan sonra görüştün.

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Tevkif olunduğunuzdan biraz evvel olan temaslarınızı söyle.

- **C:** Kendisiyle câmide görüşürdük, dâima câmiye gelir.

- **S:** Medresesi câmiye yakın mıdır?

- **C:** Yakındır.

- **S:** *Giresunlu Hâfız Muherrem* 'le olan münasebetin derecesi nedir?

- **C:** Bendeniz onu tanımam efendim.

- **S:** Bu adam Fatih ve Süleymaniye medreselerinde bulunmuştur. Uzun zaman oralarda hayat geçirmiş. Demek hiç tanımıyorsun.

- **C:** Hiç tanımıyorum.

- **S:** *Ali Rıza Efendi, Hâfız Muharrem* 'den gelen mektuplar getirdi. Sizin orayı adres göstermiş. *Hâfız Muharrem* 'den kaç mektup geldi?

- **C:** Bilmiyorum efendim.

- **S:** Mektup geldikçe kendisine nasıl verdin?

- **C:** Câmide veriyordum. Bazan da arkadaşı uğrar mektubunu alırdı.

- **S:** Mektuplar nereye gelirdi?

- **C:** Türbeye gelirdi efendim.

- **S:** *Hâfız Muharrem* isminde birisiyle haberleştiğini ve gelen mektupların ondan olduğunu sana bahsetmedi mi?

- **C:** Bahsetmedi.

- **S:** Bu *Ali Rıza Efendi* 'ye nereden mektup gelirdi.
- **C:** Bir iki mektup Borçka'dan aldı. Orada yiğeni varmış.
- **S:** Sana ne münasebetle bundan bahsetti?
- **C:** Orada yiğenim var dedi.
- **S:** Daha başka nerelerden geliyordu?
- **C:** Kütahya'dan geldi diye kendisi söyledi.
- **S:** Pekâla bunlardan bahseder de *Hâfız Muharrem*'den gelen mektuplardan bahsetmez olur mu?
- **C:** Onlardan bahsetmedi.
- **S:** Bir *İskilipli Âtıf Hoca* var, tanır mısın?
- **C:** Hayır efendim tanımam.
- **S:** Nasıl tanımazsın. Fatih'in en tanınmış bir hocasıdır.
- **C:** Bendeniz ismini ve şöhretini işitirdim; fakat şahsen tanımam.
- **S:** Peki. *Âtıf Efendi* tarafından gazetelerde yazılan yazıları parça hâlinde niçin aldınız?
- **C:** Kendisinin şöhreti, ilmi ve fazlı varmış.
- **S:** Demek ilmi ve fazlı olduğunu işittiniz ve makalelerini gazetelerden kestiniz de şahsını tanımıyorsunuz öyle mi?
- **C:** Tanımam efendim.
- **S:** Sinop'a nefy edildiğini filan işittiniz mi?
- **C:** Hayır bilmiyorum.
- **S:** *Mustafa Sabri* 'nin* kafadarı olduğunu ve *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* teşkil ettiğini ve bu cemiyet nâmına Anadolu aleyhine beyannâmeler neşrettiklerini gazetelerde görmedin mi?
- **C:** Görmedim efendim.
- **S:** Demek bu kestiğin parçaları gördün.
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Peki, bu parçaları gazetelerden çıkardığın vakitler *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'ni teşkil etmiş idi.
- **C:** Bilemiyorum efendim.
- **S:** Sana şunu söyleyeyim ki şahsınız ve sözleriniz bize ne kanâat verirse, kanûnu onun üzerine tatbik ederiz. **İnkâr filan edeyim deme! Temyizsiz, istinafsız bir mahkeme karşısında bulunuyorsun. Ufak bir yalan söylersen okkanın altına gidersin.** Bildiğin şeyleri inkâr etme! Ufak bir meseleden dolayı onunla görüşmüş olmaklığın bir cürüm teş-

---

(*) Mustafa Sabri Efendi; Osmanlı Devleti'nin (Medeni Mehmed Efendi'den önceki) son Şeyhülislâm'ı. VI. Mehmed Vahidüddin'in saltanatı süresince kurulan beş Damat Ferid Hükümeti'nin dördünde Şeyhülislâmlık vazifesinde bulunmuştur.

kil etmez. O da maznûn mevkufundadır. Mahkûm mevkufunda değildir. Ona da sual soracağız.

- **C:** Efendim bildiklerimi doğru söylemeğe mecburum. Bugün dünya, yarın ahiret.

- **S:** Şu hâlde siz *Âtıf Efendi* 'yi pek iyi tanıyorsunuz.

- **C:** Hayır efendim, tanımam.

- **S:** Sizin bu inkârınız, kendisini çok iyi tanıdığınız zannı veriyor.

- **C:** Tanımam efendim.

- **S:** Böyle makâleler diğer hocalar tarafından da yazılıyordu. Onların makâlelerini görüp almadınız da niçin yalnız *Âtıf Hoca* 'nın makâlelerini topladınız?

- **C:** Efendim, bendeniz o iktidârı hâiz olmadığım için o makâleler muhteviyâtını terviç etmiş değilim.

- **Kılıç Ali Bey:** Bu cevap değildir.

- **S:** *Âtıf Hoca* 'nın *şapka, taaddüd-i zevcât, tesettür*(*) hakkında kitapları vardır. Onları da tedârik ettin mi?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Pekâla, ya bu yazıları nasıl ele geçirdin ve niçin kestin?

- **C:** O vakit kesilmiş efendim. Şimdi elime geçseydi, geçmiş şeyler derdim.

- **Kılıç Ali Bey:** O vakit İstanbul'da İngilizler vardı, değil mi?

- **S:** Bu makâleyi sakladığına göre bunun ifade ettiği mânâsı ve gâyesi hakkında bir fikrin, bir amacın olacak ki bunları kesmişsin.

- **C:** Bendeniz o iktidara hâiz olmadığım için bu yazıları benimseyip destekleyecek bir faaliyette değilim.

- **S:** Pekâla, bunu 335 (M. 1919) senesinden beri neden saklıyorsun?

- **C:** Evrâk-ı perîşan arasında kalmış.

- **S:** Belki *Âtıf Hoca* söyleyecektir ki, sen de *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* âzâsından idin.

- **C:** Pekâla, kendisine sorunuz efendim.

- **S:** *Fettah Efendi* 'yi tanır mısın?

- **C:** Tanırım, câmide filan görüşürüz.

- **S:** Onunla ne vakitten beri tanışırsın?

- **C:** 10 seneden beri tanırım.

- **S:** *Tâhir Efendi* 'yi?

- **C:** Onu tanımam efendim.

(*) Âtıf Hoca'nın şapka, taaddüd-i zevcât, tesettür hakkında kitapları; Mahkeme reisi tarafından isimleriyle değilde muhtevaları ile hatırlatılan bu eserler hakkında daha geniş bilgi kitabın sonundaki İskilipli Âtıf Hoca bölümündedir.

- **S:** Bu *Ali Rıza Efendi* 'nin sana bir mektubu var. Şubat 341'de (M. 1925) yazmış. Bu mektupta birtakım hocalardan bahsediyor, selam yazıyor. Anlaşılıyor ki sen *Ali Rıza Efendi* 'ye çok yakınsın.

- **C:** Hemşehrilik dolayısıyla efendim.

[Adı geçen mektup okundu.]

- **S:** *Recep Efendi* kim?

- **C:** Hemşehrimizdir, Fatih kayyumudur.

- **S:** *Hâfız Mehmet* kimdir?

- **C:** Onların kapı hademesidir.

- **S:** O da Batumlu mu?

- **C:** Hayır, fakat oraya yakın bir yerli.

- **S:** *Tâhir Efendi* kim.

- **C:** *Laz Tâhir Efendi* hademedir.

- **S:** *Hasan Fehmi Efendi* kim?

- **C:** Sinop mebûsu. Şimdi Kastamonu mebûsu olan *Hasan Fehmi Efendi* 'dir.

- **S:** Amcazâdesi kimdir?

- **C:** Amcazâde *Hüseyin Efendi* var.

- **S:** Diğer *Hüseyin Efendi* kimdir?

- **C:** Hemşehriden bir *Hüseyin Efendi* daha var.

- **S:** *Abdullatif Efendi* kim?

- **C:** *Abdullatif Efendi,* şimdi Ödemiş müftüsüdür.

- **S:** Bu *Abdullatıf Efendi, Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'nde bulundu mu?

- **C:** Hayır efendim. O öyle şeylerle meşgul olmaz.

- **S:** Bunlar da hemşehrilerin mi?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** *Hacı İzzet Efendi* kim?

- **C:** İnegöl'dedir.

- **S:** *Ali Rıza Bey,* İnegöl'de olan bir adamı sana sorar mı?

- **C:** Sorarmış efendim.

- **S:** Şimdiye kadar siyasetle iştigal etmedim diyorsun; fakat siyasetle iştigal ederek memleket için zararlı olmuş irticâî hareketler yapmış, "*Tarîkat-ı Salâhiyyecilerin Muhâkemeleri*"ni* muntazaman saklamış, hilâfetin lağvine âit olan gazeteleri de almışsın.

(*) Tarîkat-ı Salâhiyyecilerin Muhâkemeleri; Mütareke döneminde İstanbul'da kurulan Tarîkat-ı Salâhiyye Cemiyeti mensupları hakkında; "Millî Mücadele döneminde Büyük Millet Meclisi ve Millî Ordu aleyhinde faaliyetlerde bulunmak ve Hilâfetin kaldırılışına muhalefet etmek..." iddialarıyla İstanbul İstiklâl Mahkemesi tarafından 27 Mayıs -15 Ağustos1925 tarihleri arasında yapılan yargılama.. Kamuoyu tarafından daha çok Lütfi Fikri Bey Dâvâsı olarak bilinmektedir.

- **C:** Efendim, hükûmetin icraatından memnun olarak, bir hatıra olarak sakladım.

- **S:** Aksini kabul etmen için başka bir sebep var mıdır. Aksini isbat edebilir misin. Bu icraattan neden memnun oldun?

- **C:** Evvelâ maaşım azdı, şimdi çoktur. Otuz lira alıyorum. Evvelden sürünüyordum, şimdi rahat yaşıyorum.

- **S:** Demek senin akîdelerin maaşa bağlı.

- **C:** Bugünkü hükûmet bana son derece iyi bakıyor. Tabii onun icraatından memnun olurum.

- **S:** Biz bunun aksini kabul ediyoruz.

- **C:** Vicdân-ı âliniz buna kani ise ne diyeyim.

- **S:** Çünkü kendi hesabına gelen yerleri ifade ettin. Fakat dâvânın aydınlanması için gereken noktaları hep inkâr ediyorsun.

[Maznûn'un muhâkemesi burada son bulmuştur.]

***

Konyalı Hacı Tâhir Efendi'nin Muhâkemesi

- **Reîs:** İsminiz?
- **Maznûn:** *Hacı Tâhir.*
- **S:** Pederinin adı?
- **C:** *Halil Müslim.*
- **S:** Doğum tarihin kaç?
- **C:** 79 (M. 1864) doğumluyum.
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evet.
- **S:** Nerelisin?
- **C:** Konyalıyım.
- **S:** Neresinden?
- **C:** Konya'nın içinden.
- **S:** Kaç seneden beri İstanbul'da bulunuyorsun?
- **C:** 306'dan (M. 1891) beri.
- **S:** Tahsilinize Konya'da başladınız değil mi?
- **C:** Evet, sonra da Hicaz'da.

- **S:** Hicaz'da kaç sene kaldınız?
- **C:** Üç sene kaldım. Ondan sonra İstanbul'a geldim.
- **S:** İstanbul'da ne vakit *icâzet* aldınız?
- **C:** 308'de (M. 1893) *icâzet* aldım, 328'de (M. 1912) kendim *icâzet* verdim.
- **S:** İstanbul'da hangi medresede hocalık ediyorsunuz?
- **C:** Bayezid Medresesi'nde.
- **S:** Şimdiye kadar siyasetle iştigal ettiniz mi? Fırka hayatına girdiniz mi?
- **C:** Bir buçuk sene kadar *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası* 'nda* bulundum. Bilâhare memlekete hizmet edemeyecekleri kanaatına vardım, istifa ettim.
- **S:** *Hürriyet ve İ'tilâf*'a hangi senelerde girdin?
- **C:** 328 (M.1912) senesinin ortasında girdim, 329'da (M.1913) istifa ettim.
- **S:** *Mahmud Şevket Paşa*** meselesinde tevkif edildiniz mi?
- **C:** Hayır, âilem Sapancalı olduğu için Sapanca'da bulunuyordum.
- **S:** Hangi tarihte istifa ettiniz?
- **C:** 328 (M. 1912) nihâyetinde.
- **S:** Yani *Mustafa Sabriler, Sâdıklar**** firar ettiği zaman sen de kendini istifa etmiş farzettin.
- **C:** O vakit daha firar etmedilerdi.
- **S:** Sen o fırkaya ne münasebetle girdin?
- **C:** Benim fırkacılıkla işim yoktur. Adamın birisi millete bu yolla hizmet edelim dedi.
- **S:** O adam kim?

(*) Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası; 8 Teşrinisâni 1327 (21 Kasım 1911) tarihinde İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ne karşı kurulan ve Sadrıâzam Memduh Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesi üzerine kendini fesheden parti. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, iki sene kadar süren bu ilk döneminde, İ'ttihât ve Terakkî Cemiyeti'nin karşısındaki en büyük muhalefet hareketi olarak görünmüştür. Mütâreke döneminde yeniden faaliyete geçen ve 1918-1922 yıllarında iktidarı elinde tutan güç olarak koyu bir İttihâtçı düşmanlığı sergileyen Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası üzerine daha geniş bir değerlendirme için kitabın sonundaki ***Cemiyetler-Fırkalar*** *bölümüne bakılabilir.*

(**) Memduh Şevket Paşa; İttihât ve Terakkî'nin Sadrıâzam'ı iken 6 Recep 1331 (11 Haziran 1913) günü bir suikast sonucu öldürülen Osmanlı paşası ve devlet adamı. Ölümü ile Osmanlı topraklarında, beş yılı aşkın bir süre İttihât ve Terakkî'nin ezici bir diktatöryasına da vesile olan Memduh Şevket Paşa ve suikasti ile ilgili yargılamalar hakkında bu kitabın sonundaki ***Hürriyet ve İ'tilâf*** *fırkası bölümünde ayrıntılı bilgi verilmiştir.*

(***) Mustafa Sabri'lerin ve Sâdık'ların firârı; Memduh Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesi sonrasında iktidardaki İttihat ve Terakkî'nin zulmünden korkarak kendisini fesheden Hürriyet ve i'tilâf Fırkası'nın ileri gelenlerinin Osmanlı Meclisi'ni ve İstanbul'u terketmeleri.

- **C:** Karagümrük'te Hüseyin Efendi isminde bir kömürcü idi. Millete hizmet edelim, filan dedi girdim. Fakat sonradan nedâmet ettim.

- **S:** Bir kömürcünün aklı ile *Hürriyet ve İ'tilâf*'a girdin, bir buçuk sene sonra anladın ki yanlış girmişin!..

- **C:** Evet.

- **S:** Buna inanılır mı? Hangi şubeye kaydoldun?

- **C:** Karagümrük'e.

- **S:** Evin orada mıydı?

- **C:** O civarda oturuyorduk.

- **S:** Ne vazife görüyordun?

- **C:** Vazifem yoktu.

- **S:** Vazife filan almadın mı?

- **C:** Hayır, kendi hâlimdeydim. Kulübe bile çok devam etmezdim.

- **S:** Kulüpte yönetim kurulu üyeliği filan almadın mı?

- **C:** Hayır.

- **S:** Demek bir buçuk sene devam ettin. Sonra ne anladın da istifa ettin?

- **C:** Baktım birbirleriyle uğraşmaktan başka bir iş yaptıkları yok. *Mustafa Sabri* ve *Sâdık Bey* kendi menfaatleri için çalışıyorlar, istifa ettim. Hayırlı bir eserleri, millete yararlı bir işleri yok idi.

- **S:** İstifa ettim, diyorsunuz. Kaydınızı sildirdiniz mi? Yoksa kaydınız kaldı mı?

- **C:** Ben gazete ile istifa ettiğimi ilân ettirdim.

- **S:** Hangi gazete ile?

- **C:** Pek hatırıma gelmiyor, hatta geçenlerde ilân ettim. Fırkanın kapatılışı sırasında doldurulan çuvalın içindeki evrak arasında ismim çıkmış idi, ilân ettim.

- **S:** Pekâlâ! *Boşonun, Artinin, Agopun* girdiği fırkaya neden girdin?

- **C:** Ne bileyim efendim.

- **S:** 335 (M. 1919) senesinde memlekette buhran ve felaket başladığı zaman *Ders Vekâleti* (*) üyeliğine kaydolmuşsunuz, nasıl oldu?

- **C:** 334 (M. 1918) Şubatında tâyin olundum. Benim gıyâbımda *Haydarîzâde İbrahim Efendi*(**) tâyin etmiş. O vakit lüzum görülmüş, beni de tâyin etmişler.

- **S:** Başka defa böyle âzalık yaptınız mı?

(*) Ders Vekâleti; Osmanlı devletinde Şeyhülislâmlık makamına bağlı olarak çalışan ve bütün ülkede, her derecede eğitim kurumlarının plân ve programlarını yapan kurum.

(**) Haydarîzâde İbrahim Efendi; Osmanlı ilim adamı ve Şeyhülislâm'ı. Dârü'l-Hikmet-i'l İslâmiyye âzası iken; 1918-1920 yılları arasında kurulan çeşitli hükümetlerde dört kez Şeyhülislâmlık makamında bulunmuş olan Haydarîzâde'nin Meşîhâtte geçen toplam vazifesi 9 ay 20 gündür.

- **C:** Hayır efendim.
- **S:** *Harb-i Umûmî* senelerinde İstanbul'da mı idiniz?
- **C:** Evet.
- **S:** Bir tarafa sürüldünüz mü?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** *Haydarîzâde* sizi tanır mı?
- **C:** Hukuk Mektebine gidiyordu. O vakitten tanışırız.
- **S:** Demek görüşürdünüz?
- **C:** O vakitten görüşürdük. Sonra görüşmez olduk.
- **S:** *Ders Vekâleti* 'nde vazifeniz ne idi?
- **C:** Talebelerin dersleri ve barınmalarıyla ilgili emirleri ve yönetmelik leri uygulamak idi.
- **S:** O fetvâlar meselesinde filan sizden görüş soruldu mu?
- **C:** Hayır efendim o bize âit değil.
- **S:** O vazifen ne vakte kadar devam etti.
- **C:** *Şeyhülislâmlık makamının kaldırılmasından** evvel beni Sultan Selim'deki *Medresetü't-Tahassusîn*** müdüriyetine nakl etdiler. Medreselerin kapatılmasında müdüriyette bulundum.
- **S:** Millî idare geldiğinde seni mahkeme altına filan almadılar, değil mi?
- **C:** Hayır efendim, müdür idim.
- **S:** Mustafa ile tanışırsınız değil mi?
- **C:** Hocalarımız birdi. Ders vekilinin damadı idi. Benim de hocam o idi, onun da hocası o idi.
- **S:** Bu Ders Vekâleti'nde olduğunuz ve mektep müdüriyetinde olduğunuz sıralarda temasınızın derecesi ne idi?
- **C:** Hepsinden elimi çektim. Hatta görüşmüyordum.
- **S:** *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası* âzâsı sırasında isminiz defterde mevcuttur. Yâni istifa ettim dediniz ise de aksine vesika vardır. Ne ise orayı geçelim,

---

(*) Şeyhülislâmlık makamı ve İlgâsı; Osmanlı devlet yapısı içerisinde Sadâret makamı ile birlikte en önemli iki kurumdan birisi olan Şeyhülislâmlık makamı, aynı zamanda halife de olan Osmanlı padişahları adına, devletin bütün İslamî müesseselerini yöneten ve yönlendiren kurum idi. Adı XIX. yy.'dan itibaren Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti olarak değiştirilen ve nâzırı,doğrudan Padişah tarafından atanan bu makama devletin bütün câmi, medrese ve vakıf kurumları bağlı idi. Bütün ülkedeki eğitimi düzenleme ve yönlendirmenin yanında fetvâ vermeye de tek yetkili makam olan bu müessese, gerektiğinde, padişahı bile tahttan indirme hakkına da sahipti. Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti, Millî Mücâdele döneminde Ankara'da kurulan hükümetler içerisinde de yine aynı isimle ve benzer yetkilerle bir süre devam etmiş, Büyük Millet Meclisinin 3 Mart 1340 (1924) tarihinde kabul ettiği 429 sayılı "Şer'iyye ve Evkâf ... Vekâletlerinin İlgâsı" hakkındaki kanun ile ortadan kaldırılmıştır.

(**) Medresetü't-Tahassusîn; Osmanlı eğitim sistemi içerisinde yer alan ve günümüzdeki karşılığı lisanüstü eğitim olan yüksekokul.

onlar geçmiş. Şimdi söyleyiniz, Babaeski müftüsü *Ali Rıza Efendi* ile nereden ve nasıl tanışırsınız?

- **C:** Bu adam eskiden talebe idi. Ben kendisini tanımazdım; fakat görürdüm. Bundan sekiz dokuz ay evvel Fatih Câmii'nde namaz kılarken görüştük. Kendisi Gürcüdür. Benim de ailem Gürcü olduğu için görüştüm. Fakat uzun boylu münasebetim yoktur.

- **S:** Giresun'daki hâdiseyi çıkartan ve idam olan *Hâfız Muharrem* i ne sûretle ve nereden tanırsınız?

- **C:** Efendim üç-dört sene evvel bu adam Kur'ân okutuyordu. Oğullarımı onun mektebine vermiştim. Sonra bu adam kayboldu. Ben de çocuklarımı Maârif mektebine verdim. Temmuz ile Ağustos arasında Karaköy'de onu gördüm. Sen nerede idin dedim. Çanakkale tarafında muallim idim, âilemden mektup aldım, geldim dedi.

- **S:** Görüşmeniz ne kadar devam etti?

- **C:** Sade pazar yerinde geldiğini gördüm. Nereden geldin ve nerede oturuyorsun diye sordum. Karagümrük'te oturuyorum, dedi.

- **S:** Giresun'a gideceğini o gün pazarda mı bahsetti?

- **C:** Evet efendim. Pederden mektup aldım, gideceğim dedi. Kayınpederi de söyledi ansızın memleketine gitmeğe teşebbüs etti ve gitti, dedi. Bir kere Eylül başlarında memlekete gideceğini bana o vakit söyledi.

- **S:** Tâbii o sıralarda şapka meselesi çıkmış idi?

- **C:** Bilmiyorum.

- **S:** *Hâfız Muharrem* ifadesinde dedi ki: *"Ben hareket edeceğim günü sabahı Hoca Fettah Efendi, Tâhir Efendi geldiler, beni uğurladılar"*, diyor.

- **C:** Kasem billah ederim ki yalan.

- **S:** Birden bire kestirme, görüşmüş olabilirsiniz, bir müddet sonra kayboldu.

- **C:** Bu adam câmiye namaz kılmak için gelirdi.

- **S:** Yâni ilk uzun kayboluşu?

- **C:** Evet efendim. Bizim uğurladığımız keyfiyeti sırf yalandır. Zîra bu adam hısım akraba olmadığı gibi akrânım ve emsâlim de değildir, niçin uğurlayayım?

- **S:** Vapura kadar gitmişsiniz. Odasında ziyaret etmişsiniz. Memleketine gideceğini söyledi diyorsunuz. O ansızın memlekete gitmiştir. Siz sabahları falan câmide belki görüşürdünüz, farzedelim onu uğurladınız. Hiç böyle *Âtıf Efendi* ve *Fettah Efendi* ile beraber bulundunuz mu?

- **C:** Hayır efendim, yalandır.

- **S:** İfadesi zabıtlardadır. Hareket edeceği gün kimlerle görüştüğünü kendisi söylemiştir.

- **C:** Hayır efendim, yalandır. Ben onu niçin uğurlayayım.
- **S:** *Fettah Efendi* ile tanışıyorsunuz değil mi?
- **C:** Tanışırım.
- **S:** *İskilipli Âtıf Efendi* ile.
- **C:** Onunla tanışıklığımız yok. *Âtıf* iki tanedir, hangisi suâl buyuruluyor?
- **S:** *İskilipli Âtıf Efendi* 'yi soruyorum. Diğer *Âtıf Efendi* kimdir?
- **C:** Bir de Kırkkiliseli Âtıf Efendi var. *İskilipli Âtıf Efendi* 'ye Ders Vekâleti'nde bulunduğum zaman kendisi müdür idi. Talebenin özel işleri için kendisi müdür olmak münasebetiyle gelir görüşürdük.
- **S:** O sırada bir de *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* te'sîs etmiştir, biliyorsunuz değil mi?
- **C:** Öyle bir cemiyet olduğunu işitiyordum.
- **S:** Siz o cemiyete dahil miydiniz, girmeniz için size de teklif vâki oldu mu?
- **C:** Hayır dahil değildim ve girmek için de teklif vâki olmadı. *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası*'ndan sonra hiç bir fırka ve cemiyete intisâb etmedim.
- **S:** Bir de *Cemiyet-i Müderrisîn** isminde bir cemiyet vardı.
- **C:** Hayır efendim. Ona da dahil değilim.
- **S:** *Âtıf Efendi* ile son zamanlarda görüşür mü idiniz?
- **C:** Bir yakınlığım yokdur.
- **S:** Onun şapka hakkında son bir eseri vardır.
- **C:** Böyle bir eseri olduğunu bu sefer işitdim. Te'lif, tab' ve neşretdiğini hiç duymadım.

[Hâfız Muharrem'in söz konusu ifadesi okundu.]

- **S:** Ne dersin?
- **C:** Kendisi baskıya uğramış olduğu için.
- **S:** Ne gibi baskı?
- **C:** Söz söylemek gayesiyle söylemiş efendim ne diyeyim.
- **S:** Ben sana söyleyeyim, bayrak çekmiştir, adamları başına toplamıştır. O sıra tutulmuş ve idam olunmuştur. Tiyatro binasında 1000-1500 kişinin huzurunda söylediği sözlerdir.
- **C:** Yalan ve iftiradır efendim.
- **S:** Niçin iftira etsin. O size gâibden haber veren *Derviş Hüseyin* 'den bahsetti mi?

(*) Cemiyyet-i Müderrisîn; Mütâreke döneminde, İstanbul başta olmak üzere bütün memleketteki müderrislerin haklarını korumak amacıyla kurulan ve hemen bütün müderrislerin çok büyük katılımlarıyla kasabalara değin teşkilatlanan ilmî dernek. Sonraları Teâlî-i İslâm Cemiyeti'ne dönüşen ve başkanının İskilipli Âtıf Hoca olması nedeniyle adı bu mahkeme zabıtlarında oldukça sık geçen bu dernek hakkında daha ayrıntılı bilgi kitabın sonundaki ***Cemiyetler-Fırkalar*** *bölümündedir.*

- **C:** Öyle birşey işitmedim efendim.

- **Kılıç Ali Bey:** Ne mecbûriyet vardır ki size iftira ediyor.

- **C:** Kim bilir.

- **Kılıç Ali Bey:** Kim bilir olur mu? Mâkul söyle.

- **S:** Herhangi bir kimse için söylememiştir. Esâsen tanışıyorsunuz, görüşmekliğiniz onun yaptıklarına katıldığınız mânâsına gelmez. O doğrudan doğruya şapka giymemek için ve ahâliye giydirmemek için gitmiştir. Siz de onunla şapka meselesi çıktıktan sonra, bu adam bu vazife ile oraya gitmiştir.

- **C:** Hayır efendim. Kendisi akl-ı selim sahibi değildi, yalan söylemiş.

- **S:** O, işi idare edememiştir, çabuk tutulmuştur. Halka *tecdîd-i nikah* ettirmiştir.* Gazeteler yazdı, okumadın mı?

- **C:** Okumadım.

- **S:** *Hâfız Muharrem* 'in idam edildiğini işittin mi idi?

- **C:** Ağızdan işittim.

- **S:** Sizin hakkınızda böyle sözler söylediğini işittiniz mi idi?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** İdam edildiğini ağızdan işittim diyorsun, kimden işittin?

- **C:** Gazete okuyanlar söyledi.

- **S:** Siz hiç tevkif edilmedim dediniz mi? Ama...

- **C:** Tevkif edildim, mahkûm olmadım.

- **S:** Mesele ne idi?

- **C:** *Cer*** münâsebetiyle Bursa'ya gitti idim. Orada bir ders okuttum. Garazkar bir adam, derste bunu söyledi diye aleyhimde ihbârâtta bulunmuş, beni Dîvân-ı Harb'e verdiler. *Dîvân-ı Harb* çağırdı, muhakeme ettiler. 33 gün kadar mevkuf kaldım. Bu müddet zarfında şâhit getirdiler. Şâhitler biz işitmedik, dediler. Bunun üzerine o adamın yazdığının iftiradan ibaret olduğu şâhitler huzurunda anlaşıldığından beni tahliye etdiler.

- **Savcı Bey:** Vaaz ne üzerine idi?

- **C:** Âyet-i kerîme'nin meâli şu idi: *"Allah'ın Kur'ân'ına iyi sarılın."* Akâid-i İslâmiye'den bahsettim.

- **S:** Bundan dolayı çağırmazlar, her hâlde siyaset karıştırdın.

(*) Tecdid-i nikah ettirmek; Nikah tazelemek. İslam hukuku geleneği içerisinde kimi zaman büyük günahlarda bulunan kişinin tövbe ettikten sonra bir hocanın huzurunda nikahını tazelemesi. Burada kasdedilen mânâ ise; Hâfız Muharrem'in Giresun halkına "şapka giymek suretiyle" büyük günah işlediklerini iddia etmesi olayıdır.

(**) Cerre çıkmak;Eskiden medresenin belirli bir sınıfına yükselmiş öğrencinin ya da icâzet almış hocanın köy ve kasabaları gezerek câmilerde vaaz ve nasihatlarda bulunması karşılığında o yerin ahâlisinin öğrenci ve hocalara tahsiline devam edebilmesi için aynî ve nakdî yardımlarda bulunulmasıydı. Bu gelenek genellikle Ramazan aylarında yapılırdı.

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Evrâkının içinde bir şiir vardır, bunu sen mi yazdın?

- **C:** Hayır ben şâir değilim. Şiirle iştigal etmedim. 1326'da (M. 1921) çocuğum Fatih Rüşdiyesi'ne gidiyordu. Mektebi için Fatih'te kitap satılıyordu. Bu kitapları *Silifkeli Ali Efendi* nâmında birisi satıyordu. Oradan buradan, vefat edenlerin evlerinden perâkende kitap getirir ucuz ucuz satardı. Ben de bazı nâdide eserler bulur alırdım. Çocuğa bir riyâzî kitabı lâzım oldu. Oradan hesap ve mâlûmât-ı diniyyeye dâir kitap aldım. İşte bu şiirler o kitapların içinden çıktı.

- **S:** Bunlar kimin terekesi imiş?

- **C:** Bilmiyorum.

- **S:** Bu böyle kitap arasından çıkacak birşey değil. Bunu özel bir gaye ile saklamışsın. Senin *Hürriyet ve İ'tilâfçı* olduğun, o rûhu taşıdığın bundan da anlaşılıyor.

[Sözkonusu şiirler okundu.]

- **C:** Benim değil efendim.

- **Ali Bey:** Hocam, senin evrâkının içinden çıktı.

- **C:** Çocuk koymuş efendim.

- **Reîs:** Hocam, ruhun karanlık, geçmiş şey, onu bırakalım. İzmir Kula'dan bir mektup var. *"Asıl maksada yönelik mektubu Kula'dan arz edeceğim"* diyor.

- **C:** Efendim, bu mektubu yazan adam Kulalıdır. Karagümrük'te komşumuz idi. Kendisi Kula'ya sıla için gidiyordu. Bir takım kullanılmış elbise almış idi.

- **S:** Evvela bu adam necidir?

- **C:** Hocalardandır. kullanılmış elbise almış, elbiseleri orada satacakmış.

- **S:** Askerî Hoca ile tanışır mısınız? O da öyle, seyahate çıktı.

- **C:** Tanımam. Bu adam; eğer ticaret revaç bulursa size para gönderirim, siz de kullanılmış elbise alıp gönderirsiniz, dedi. Sonra İzmir'de *Mustafa Efendi* isminde birisi var. Onun vasıtasıyla gönderirsen o da bana gönderir, demişti. Bilâhare mektup ve para aldım. 5.5 liralık elbise aldım, kendisine gönderdim. Sonra 7.5 liralık bir, 15 liralık bir elbise aldım, gönderdim. Evvelkileri Şark Ambarı'na teslim ettim. Bu *Mustafa Efendi* İzmir'de tüccar imiş. İzmir hükûmetinden sorabilirsiniz.

- **S:** Emin Efendi ne vakit gitmiş idi?

- **C:** Temmuzda.

- **S:** Bu *Mehmed Emin Efendi* toplumsal mevkisi itibarıyla nasıl adamdır?

- **C:** Münzevî bir hocadır.

- **S:** İcâzetli mi?

- **C:** Evet efendim.
- **S:** Şimdi nerededir?
- **C:** Ben buraya gelmezden o da Kula'da idi.
- **S:** Bu adamı uğurladın mı?
- **C:** Hayır.
- **S:** Fakat mektubunda *"lütfen uğurlamaya gelişiniz için teşrîfinizden memnun kaldım"*, diyor.
- **C:** Gümrükte işim vardı. Oraya gitmiş idim. Ona orada tesadüf ettim, uğurlama dediği odur.
- **S:** İzmir'e vardığında niçin sana telgraf veriyor?
- **C:** Kula'ya ulaştığına dâir.
- **Kılıç Ali Bey:** Demin bir Kırkkiliseli Âtıf Efendi'den bahsettin. Bu adam nerede oturur?
- **C:** Bazan Fatih Câmii şerîfine gelirdi.
- **Kılıç Ali Bey:** Karagümrük'te mi oturuyor?
- **C:** Hayır.
- **Kılıç Ali Bey:** Bu adam *Şeyh Muharrem* ile görüşür mü idi?
- **C:** Bilmiyorum.
- **Reîs:** Burada tutuklu bir *Süleyman Efendi* * var. Onunla münasebetiniz ne derecededir?
- **C:** Münasebetim yoktur.
- **Ali Bey:** *Süleyman Efendi* 'nin câmiye gidip onun namazına iştirak ettiniz mi?
- **C:** Fatih Câmi-i şerîfi dururken niçin oraya gideyim, efendim.

[Hacı Tâhir Efendi'nin muhâkemesi burada son bulmuştur.]

***

(*) Süleyman Efendi (Erzurumlu Hacı); Bu dava sanıklarından. Muhâkemeleri bu kitabın 88-93'üncü sayfalarındadır.

Dağıstanlı Fettah Efendi'nin Muhâkemesi

- **Reîs:** Adın?
- **Maznûn:** *Fettah.*
- **S:** Pederinin adı?
- **C:** *Hacı Mehmed.*
- **S:** Nerelisin?
- **C:** Dağıstanlıyım.
- **S:** Kaç doğumlusun?
- **C:** 298 (M. 1882).
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evet.
- **S:** Çoluk çocuğun var mı?
- **C:** Var.
- **S:** Nerede oturuyorsun?
- **C:** İstanbul'da Karagümrük civarında oturuyorum.
- **S:** Ev kendinizin mi?
- **C:** Evet.
- **S:** Dağıstan'dan ne vakit hicret ettiniz?
- **C:** 298'de (M. 1873) geldik, doğumumu yanlış söyledim.
- **S:** Nerede yerleştiniz?
- **C:** Önce medresede oturduk.

- **S:** Sen o vakit yanlız mı geldin?

- **C:** O vakit yanlız ve tahsil için geldim. Sonra icâzet aldım, derse çıktım. Bilâhare evlendim Mimar Sinan Mahallesi'nde oturdum. Yangından sonra Karagümrük Muhtesib İskender Bey Mahallesi'ne geçtim.

- **S:** Demek İstanbul'da tahsil ettiniz, icâzet aldınız, hocalık ediyorsunuz. *Meşîhat*'te* memurluğunuz var mı?

- **C:** Yoktur efendim. *Dersiâmlık* ** ettim, vakit geçirdim.

- **S:** Siyasî hayata girdiniz mi?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** *Hürriyet ve İ'tilâf*'a intisab ettiniz mi?

- **C:** İntisab etmedim.

- **S:** Başka fırkalara.

- **C:** Katiyyen efendim. Öyle kabiliyetim yoktur. Ben kendimi bilirim.

- **S:** *Dersiâm* lık yaptınız değil mi?

- **C:** Evet.

- **S:** *Huzurda* bulundunuz mu? ***

- **C:** Son zamanda bulundum.

- **S:** *Vahideddin* 'in **** huzur derslerinde hangi tarihten hangi tarihe kadar bulundun?

- **C:** 336'dan (M. 1920) itibaren üç sene kadar *muhatab* ***** sırasında bulundum.

- **S:** Size ne kadar tahsisat verilirdi?

- **C:** On lira verilirdi.

- **S:** Altın!

- **C:** Tabii, o zaman...

(*) Meşihât Dâiresi; Osmanlı devlet yapısı içerisindeki en önemli kurumlardan birisi. Şeyhülislâmlık makamına bağlı bir daire. Devletin bütün idârî ve adlî sistemlerinde yapılan işlerin 'Şer-i Şerîf'e' (İslâm Şeriat'ına) uygun olup olmadığının incelendiği ve fetvâsının verildiği yer idi. Bu makam da " Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti'nin ilgâsı" ile Cumhuriyet döneminde kaldırılmıştır.

(**) Dersiâm; Câmilerde dinî ilimler konusunda vaaz vermeye yetkili kişi.

(***) Huzur'da bulunmak; Osmanlı Devlet'inin son günlerine kadar süren bir gelenek. Genellikle Ramazan aylarında Saray'da, Padişah huzurunda yapılan ve âlimler ile saray erkânının katıldığı ilmi sohbetlere verilen ad.

(****) Vahideddin; (VI. Mehmet Vahidüddin) Otuzaltıncı ve son Osmanlı padişahı. Kardeşi V. Mehmet Reşad'ın ölümü üzerine 4 Temmuz 1918'de tahta geçti. Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihli "Saltanatın İlgâsı" kararı ile yurt dışına çıkarıldı. Sürgünde bulunduğu İtalya'da 15 Mayıs 1926'da öldü. Cenazesinin yurda getirilmesine izin verilmedi. Şam'da Sultan Selim camii avlusuna gömüldü..Mezarı Türkiye toprakları dışında olan ilk ve tek padişah'tır.

(*****) Muhatab; Huzur derslerinde bulunan, sadece soru sorulduğunda cevap veren âlimlere verilen ad.

- **S:** Maaş!

- **C:** Maaşımız vardı.

- **S:** Senden başka *Vahideddin* 'in diğer huzur hocaları kim idi?

- **C:** Biz *muhatab* idik, ders okutan başkadır. 8 tanesi ders okutur, *mukarrer*dir.*

- **S:** *Âtıf Efendi* hangisine dahildir?

- **C:** O daha huzura girmemiş idi.

- **S:** O da dahil imiş, ya mukarrer veya huzurda muhatabdır.

- **C:** *Mukarrer* değil idi *muhatab* ise bilmem.

- **S:** Sizin zamanınızda mukarrerler kimler idi, say bakalım?

- **C:** *Hacı Eşref Efendi* vardı, vefat etti. Sonra *Arapgirli Hüseyin Efendi, Vildan Efendi* Üsküdar'da oturuyordu, o da vefat etti. *Batumlu Abdüllatif Efendi...*

- **S:** Ödemiş'teki *Abdüllatıf Efendi* mi?

- **C:** Evet.

- **S:** İşgal zamanında oraya mı geldi?

- **C:** Bilmem fakat orada mukarrerlik yapıyordu.

- **S:** Diğerleri?

- **C:** Diğerleri hatırıma gelmiyor, aradan zaman geçti.

- **S:** Sen düşün, bunların isimlerini hatırla yaz, Yarın bana ver.

- **C:** Peki efendim.

- **S:** Siz Sinop'a sürüldünüz değil mi?

- **C:** Evet, orada iki sene kaldık. Oradan Çorum'a naklolunduk. Üç seneyi aşkın da orada bulundum.

- **S:** *Mahmud Şevket Paşa* meselesinde değil mi?

- **C:** Evet efendim, mâlûm-ı âlîniz o vakit bin bu kadar kişiyi kaldırıp götürdüler. Ben da onların içinde idim.

- **S:** *İskilipli Âtıf Efendi* de sizinle beraberdi değil mi?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Hocalar daha kimler vardı?

- **C:** Ders hocalarından 15-16 tane vardı.

- **S:** Yunanlılar zamanında Babaeski müftülüğünde bulunan *Batumlu Ali Rıza Efendi* 'yi tanıyor musunuz?

- **C:** Talebelik zamanında benim arkadaşımın hocası idi. Müftülükten geldikten sonra Fatih'te, câmide tesadüf ettim o kadar.

- **S:** Tabii Karagümrük Câmii'nde filan görüşürdünüz!

- **C:** Karagümrük Câmii'nde görmezdim. Fatih Câmii'nde bazan görürdüm.

- **S:** İlk ifaden öyle değildir.

(*) Mukarrer; Huzur'da doğrudan ders veren âlimlere verilen ünvan.

[İlk ifadesi okundu.]

- **C:** Siz *Ali Rıza* 'yı sordunuz, ben de onu söyledim efendim.

- **S:** Hâ!.. *Hâfız Muharrem* 'i sorayım.

- **C:** *Hâfız Muharrem*, Karagümrük'te otururdu. Fakat ben kendisini câmide görürdüm. Bazı kere imam izinli olduğu vakit imamın izniyle o namaz kıldırırdı. O münasebetle câmide görürdüm.

- **S:** Tabii görüşürdünüz?

- **C:** Hayır efendim görüşmezdim. Yalnız câminin içinde merhaba deriz, o kadar.

- **S:** Son zamanlarda O Giresun'a gitti, haberdar oldunuz mu?

- **C:** Hayır efendim. Gittikten sonra haber aldım. Onun Giresunlu olduğunu bile sonradan işittim.

- **S:** *Hacı Tâhir Efendi* ile görüşür müsünüz?

- **C:** Karşılıklı görüşüp konuşmam yoktur.

- **S:** Bu *Muharrem Efendi* Giresun'da şapka meselesinden dolayı etraf köylüyü isyana teşvik etmiş, isyan etmek isterken yakalandı ve cezasını gördü. Bu adam Giresun'a hareket ederken kimlerle görüştün dedik: *"İskilipli Âtıf Hoca, Tâhir Efendi, Fettah Efendi geldiler görüştük"*, dedi.

- **C:** Katiyyen efendim, ne münasebet! *Hacı Tâhir Efendi* ile çokça görüşüyoruz. Olsa söylerdi. Katiyyen uğurlamadık.

- **S:** Pekâla böyle neden söylüyor?

- **C:** Uğurlayanlar varsa onlara sorarsınız, inşaallah bizim uğurlamadığımız sabit olur.

- **S:** Uğurladığınızdan dolayı maznûn mevkiinde bulunmuyorsunuz. Onun Giresun'a gidişinin gizli bir maksadı vardır.

- **C:** Maksadını bilmem.

- **S:** Şimdi onu bırak, siz onun Giresun'a gittiğini kimden işittiniz?

- **C:** Câmide bazan imamlık yaptığını arz etmiş idim. kayboldu. Nerede diye sorulduğu vakit Giresun'a gitmiş diyorlardı.

- **S:** Kimden işittiğini söyle.

- **C:** Hatırlamıyorum. Ben, kahvede bile oturan bir adam değilim. Kimlerle görüştüğünü de bilmiyorum ki onlara sormuş olayım.

- **S:** Siz siyasetle uğraşmadım, diyorsunuz. Halbuki evrakınızın içerisinde *Kafkas Teâlî Cemiyeti* 'ne* girmeniz hakkında bir kâğıt var.

- **C:** Evet böyle bir kâğıt çıkmıştır. Bu kâğıdı bana *Seyyid Tâhir* verdi. O beni bu cemiyete yazacakmış, sonra bu cemiyet siyasî değildi. Para toplayacaklardı ve Kafkasya'dan gelen mağdurlara yardım edeceklerdi. Hatta bu cemiyete hiç gitmedim de.

(*) *Kafkas Teâli Cemiyeti; Mütâreke döneminde İstanbul'da kurulan bu dernek hakkında daha geniş bilgi kitabın sonundaki Dağıstanlı hacı Tâhir Efendi bölümünde verilmiştir.*

- **S:** *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası* 'nın defterlerinde isminiz vardır. Esâsen *Mahmud Şevket Paşa* meselesinde sizi tevkif etmeleri buna delâlet eder. O sırada Hürriyet ve İ'tilâfcılıkla bilinen adamları tevkif etmişlerdi.

- **C:** O vakit 1500'e yakın adam gitmiş idi. Bunların hepsi fırkacı değildi. Müzevir şerrine uğrayanlar çok oldu.

- **S:** Onlar *Tarîkat-ı Salâhiyyecilerin* filan muhâkemesinde çok elimizden geçti. *Mustafa Sabri* ile tanışıyorsunuz değil mi?

- **C:** Mâlûm-ı fazîletleridir ki bizim meslek kıdem ile, silsile iledir. Biz ondan eskiyiz; fakat o nasılsa işini uydurdu, şeyhulislâm oldu. Fakat Fatih'de hoca olmak münasebetiyle hocalar birbirlerine rast geldikleri yerlerde merhaba filan derler. Bazan da kahvede otururduk o meselede, Söğüt müftüsü *Mustafa Efendi* nâmında birisi onun meşîhatı zamanında bir tezkere yazdı. Git tavassut et de bana müftülüğümü versin, dedi. Bu efendi benim talebelik arkadaşım olduğu için gittim. Fakat kabul etmedi. Fakat o da ma'zûl olarak kaldı, o kadar.

[Hâtıra defterinden bir beyit okundu.]

- **S:** Buradaki tarih, *Mahmud Şevket Paşa* 'nın katli tarihine düşüyor.

- **C:** Sinop'a *Şükrü Paşa* * isminde biri de sürgün gitmiş idi. O paşa bir çok şeyler yazmış idi. Biz de haksız bir biçimde sürüldüğümüz için kalbimiz kederli idi. Onları istinsah etmişim.

- **S:** Bu tarih *Mahmud Şevket Paşa* 'nın katli değil mi?

- **C:** Vallahi bilmiyorum.

- **S:** Şurada bir tezkere var. İhrâcat gümrük memuru vefat etmiştir, yerine *Ali Efendi* 'yi tâyin ettir ve *İsmail Paşa* 'yı** gör diyorlar. Bu *İsmail Paşa* kimdir?

- **C:** Tezkeredeki imza nedir efendim?

- **Kılıç Ali Bey:** *Salih* kulunuz diye birisi.

- **C:** Hatırlıyamıyorum.

- **S:** Siyasetle iştigal etmedim. Hürriyet ve İ'tilâf'a dahil olmadım, diyorsun. Ama dahil olduğun anlaşılıyor. *İsmail Paşa, Amasyalı İsmail Paşa* olsa gerek. O da müftü idi. *Erzincanlı Mustafa* isminde birisi Mustafa Sabri'ye bir dilekçe göndermiş. Sana da bu dilekçeyi tâkip etmen için yazıyor. Talebeniz imiş, Yozgat'ın Köse Yusuf köyünde otururmuş.

- **C:** Biz Çorum'da iken *Erzincanlı Mustafa* orada idi. Sonrada Yozgat'a gitmiş idi. O yazmıştır.

(*) Şükrü Paşa; II. Meşrutiyet sonrası açılan Osmanlı Meclis-i Mebûsanı'nda Sivas Mebûsu. (1908), Hürriyet ve İ'tilâf Fırkâsı'nın Meclis idâre hey'et-i üyesi (1911). Mahmut Şevket Paşa'nın katli sebebiyle Sinop'a sürülmüştür.

(**) İsmail Hakkı Paşa; Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan Amasya Mebûsu (1908) Mutedil Hürriyetperverân Fırkası kurucu üyesi (1909) ve başkanı (1911). Hürriyet ve İ'tilâf kurucu üyesi ve Meclis İdâre heyeti âzâsı (1911).

- **S:** Yâni dilekçeyi tâkip etmek için siz de *Mustafa Sabri* 'ye gidip aracılık edecektiniz?

- **C:** Evet, evvelce de arz ettim. Söğütlü için de gitmiş idim. *Mustafa Sabri* kabul etmedi.

- **S:** Şimdi onu sormuyorum.

- **C:** Bunu tâkip etmedim.

- **S:** Yâni kanâat hâsıl oldu ki: Vatan felâketi başladığı günlerde siz böyle din perdesi altında vatanın mukadderâtıyla oynamışsınız. O anlaşıldı. Tahsilin ve belki de bedeninizin varlığı bu topraklarda canlanıp büyüdüğü hâlde *Kafkâsî Cemiyeti* teşkîline kalkıyorsun. Yâni vatan sizi âğûşuna alır, büyütür, besler sonra siz de böyle yaparsınız.

- **C:** Efendim, o cemiyet Kafkasya göçmenleri için teşekkül etmiş idi. Fakat gitmedim de...

- **S:** Ondan sonra yine bu vatanın böğründe bir çıban gibi büyüdünüz.

[İsa Ruhi Paşa'nın tezkeresi okundu.]

- **S:** Bak gördün mü, *İsa Ruhi Paşa* burada muhâkeme oldu. Siz Kafkasyalılar orada ayrıca kendi kendinize bir hava çevirmeye kalktınız ve bu hayırlı dediğiniz iş ile etrafında bir kuvvet olmak üzere Kafkasyalılar'ı toplayacaksınız. 336'da (M. 1920) Kafkasya'ya ne hizmette bulunacaksınız? Bu cemiyet bu maksatla toplanmıştır. *A'lâ-yı Vatan* ve sâire gibi..

- **C:** Efendim kuruldu, 5-6 gün devam etmedi. Dağıldılar, çekip gittiler.

- **S:** 336'da (M. 1920) bütün Anadolu kan ağlıyordu. Boğaz boğaza kavga ediyordu. Ona hizmet etmek hiç hatırına gelmedi mi? Din ile oynadınız, ilmiyye sınıfını bu hallere kadar getirdiniz.

- **Kılıç Ali Bey:** Millet Anadolu'da bu kadar kan döktü, sen kaç paralık iş yaptın?

- **S:** Bursa'ya gitmek için meşîhatten izin istiyorsun, o vakit ne idin?

- **C:** O talebeliğimiz zamanında olan meseledir.

- **S:** Hayır talebeliğiniz zamanında değil.

- **C:** Esâsen ben talebeliğim zamanından başka Bursa'ya gitmedim.

- **S:** Burada ifade etmişlerdir. Dağıstanîler toplanarak, *Vahideddin* 'in etrafında on bin kişilik bir süvari kuvveti toplamak istenmiştir. Demek ki *Vahideddin* sizin gibi serserileri başına toplayacak da iş yapacak!

- **C:** Efendim, talebeliğimiz zamanında Bursa'ya gidilirdi, âdet idi.

***

Eğinli Berber Mustafa'nın Muhâkemesi ve Hoca Ali Rıza ile Yüzleştirilmesi

- **Reîs:** Adın nedir?
- **Maznûn:** *Mustafa*
- **S:** Pederinin adı?
- **C:** *Osman.*
- **S:** Nerelisin?
- **C:** Eğinliyim.
- **S:** Kaç doğumlusun?
- **C:** 304 (M. 1888).
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evliyim.
- **S:** Nereden evlisin?
- **C:** Kendi memleketimden getirdim.
- **S:** Memleketinden ne vakit geldin?
- **C:** İlk gelişim 319 (M. 1904) dur. Sonra tekrar gittim. Büyük harpten 2-3 sene önce yine geldim. O vakitten beri buradayım.
- **S:** Senin başka kaydın nerededir?
- **C:** Süleymaniye'dedir.
- **S:** Eğin'in neresindensin?
- **C:** Argonon köyünden.

- **S:** Türkçe mi konuşursunuz, Kürtçe mi?

- **C:** Türkçe.

- **S:** Köy kaç hânedir?

- **C:** Evvelce 60 hâne vardı, şimdi 40-50 hâne kaldı.

- **S:** Ne vakitten beri berbersin?

- **C:** 319'da (M. 1904) geldim. Dârüşşafaka'ya girecektim; fakat giremedim. 2-3 sene sonra sanata başladım.

- **S:** Bu tarîkat mensuplarına âit olan külâhı ne vakitten beri giyiyorsun ve o tarîkate ne vakit intisab ettin?

- **C:** Harbden sonra.

- **S:** Mürşidin kimdir?

- **C:** Mürşid filan bilmiyorum, hoca vaaz ederdi.

- **S:** Hangi hoca efendi?

- **C:** *Süleyman Efendi,* ben de dersinde bulunurdum.

- **S:** *Giresunlu Hâfız Muharrem Efendi* sûfiyyûndandır değil mi?

- **C:** İfadem mâlumdur. Orada söyledim ki birkaç sene evvel Fatih civarında çocuk okuturdu. O münasebetle o adamı tanıdım.

- **S:** İfadeni bırak! *Muharrem Efendi* aynı mezhep ve meslekte olduğuna göre seninle yakından tanışıp bilmesi lâzım.

- **C:** Pek o kadar bilmem efendim.

- **S:** Peki *Muharrem Efendi* 'nin de, bu *Süleyman Efendi* 'nin müridleri sırasında olduğunu bilmez misin?

- **C:** Ben müridlik filan bilmem efendim. Müridlik kim ben kim.

- **S:** *Hoca Süleyman Efendi* 'nin, zikirlerinde bulunmak sûretiyle...

- **C:** Hoca efendi şeyh değildir. Vâiz ve nâsihtir.

- **S:** Niçin beyaz takke taşıyorsun?

- **C:** Efendim, beş parmak bir değildir. Zât-ı âlîniz memursunuz birşey giyersiniz. Ben sanatkârım bunu giyerim, öteki başka birşey giyer.

- **S:** Beyaz takke Sûfiyyûn tarîkatına bağlandığınıza delâlet eder.

- **C:** Ne için delâlet etsin. Ben Tarîkat-ı Muhammediyye bilirim, başka bilmem.

- **S:** *Muharrem* 'le ne vakitten beri tanışırsın?

- **C:** 3-4 sene evvel tanıdım; çocukları okuturdu.

- **S:** Giresun'a ne vakit gitti?

- **C:** Bilmem efendim, haberdâr değilim.

- **S:** Babaeski eski müftüsü *Ali Rıza Efendi* 'yi?

- **C:** Yanımda ekmek satan dükkân vardı. O münasebetle benim yanıma gelir giderdi. Oradan tanırım.

- **S:** *Muharrem Efendi* 'nin Giresun'a gittiğinden falan bahsederler mi idi?

- **C:** Sadece işimle meşgul olduğumdan pek öyle şeylerden haberdâr değilim efendim.

- **S:** Peki senin tarafından *Ali Rıza Efendi* niçin *Muharrem Efendi* 'ye selam yazıyor. Selam yazıyorum diye sana söyledi mi?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Pekâlâ niçin yazıyor?

- **C:** Ne bileyim ben, tarafımdan yazmış, benim katiyyen haberim yoktur.

[Ali Rıza Efendi salona getirildi.]

- S (*Ali Rıza Efendi* 'ye): *Ali Rıza Efendi!* Siz *Muharrem Efendi* 'ye yazdığınız mektuplarda bazı kimselerden selam yazıyorsunuz, o meyanda *Berber Mustafa* 'dan selam yazıyorsunuz. Bunu niçin yazdınız?

- **Ali Rıza:** Efendim ben *Berber Mustafa* 'nın dükkânında tıraş olurum.

- **S:** *Muharrem Efendi* Giresun'da iken...

- **C:** Hayır efendim, her zaman orada tıraş olurum. Kendisinin *Muharrem Efendi* ile tanışıklığı olduğundan ve *Muharrem Efendi* 'nin bana yazdığı mektuplarda da *Berber Mustafa* 'ya selam yazması sebebiyle selam yazmışımdır.

- **S** (*Berber Mustafa* 'ya): Söyle bakalım!

- **Mustafa:** Bilmiyorum beyim, haberdâr değilim.

- **S:** Demek *Muharrem Efendi* 'nin kendisine selam yazdığını söyledin, bu da selam yazdıydı öyle mi?

- **Ali Rıza:** Efendim, esasını hatırlayamıyorum. Çünkü bunun dükkânının bitişiğinde bir ekmekçi dükkânı vardı, ekmek alırdım. Belki orada söyledim de yazdım; nasıl olduğunu hatırlamıyorum.

- **Reîs** (*Berber Mustafa* 'ya)**:** Senin *Muharrem Efendi* ile münasebetinin kuvvetli olduğu anlaşılıyor.

- **Mustafa:** Katiyyen efendim!

- **S:** Peki! Bilmediği adama selam yazar mı?

- **C:** Efendim çocukları tıraş ederdim. Bizi ahbâb diye bilmiş, ben ona selam yaz filan demedim.

- **S:** Sana onu sormuyoruz. Giresun'da yaptığı işlerle, selam meselesini arıyoruz.

- **C:** Efendim, kanâat hâsıl olsun ki haberdâr değilim.

- **S:** Kanâatimiz aksine hâsıl oldu. Fatih türbedârı *Hasan Efendi* 'yi tanır mısın?

- **C:** Tanımam.

- **S:** *Hoca Tâhir Efendi* 'yi?

- **C:** Onu tanırım, birkaç defa tıraş etmişimdir.

- **S:** *Fettah Hoca* 'yı?

- **C:** Tanımam.

- **S:** *Muharrem Efendi* 'nin kayınpederi *Hasan Efendi* var; onu tanır mısın?

- **C:** Bir defa tıraş ettim.

- **S:** Bir defa tıraş etmekle *Muharrem Efendi* 'nin kayınpederi olduğunu nasıl anladın?

- **C:** Efendim çocuğunu tıraş ederdim de *Hasan* 'ı ondan biliyorum. Başka bilmiyorum.

- **Reîs:** Haydi çık!

•••

Yağlıkçı Hüseyin Efendi ve Kardeşi Ispartalı Mustafa'nın Muhâkemesi

- **Reîs:** İsmin nedir?
- **Maznûn:** *Hüseyin.*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** *Hacı Osman.*
- **S:** Nerelisin?
- **C:** Ispartalıyım.
- **S:** Doğum tarihin?
- **C:** 83
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evliyim.
- **S:** Ne iş yaparsın?
- **C:** *Yağlıkçı**
- **S:** Ispartalıyım dediniz. İstanbul'a ne vakit geldiniz?
- **C:** 40 sene kadar oldu.
- **S:** Nakil sûretiyle mi geldiniz?
- **C:** Bütün âile geldik.
- **S:** İstanbul'da kimin var?
- **C:** Biraderim var.

(*) Yağlıkçı; Bez üzerine tahta kalıplarla renkli desen basarak mendil, elbezi yapıp satan kişi.

- **S:** Beraber mi çalışırsınız?
- **C:** Evet.
- **S:** Bir evde mi otururlar?
- **C:** Evet, üç birader bir evde otururuz.
- **S:** Okuyup yazman var mı?
- **C:** Biraz var.
- **S:** Tahsilin nedir?
- **C:** Memlekette mektebte okudum.
- **S:** Dükkânınız nerede?
- **C:** Birisi çarşıdadır, birisi de ..
- **S:** Bu *Hoca Âtıf Efendi* ile nereden ve ne sûretle tanışırsınız?
- **C:** Bendeniz bunu tanımazdım. Bizim dükkân sahibi *Hoca Hasan Efendi*(*) var. O Seydişehirli'dir. Eşi ise Ispartalı'dır. Bu *Âtıf Efendi* işte bu *Hasan Efendi* ile bizim dükkâna geldiler, oturdular.
- **S:** Hangi tarihlerde?
- **C:** Üç sene kadar evvel.
- **S:** Yani *Hoca Âtıf Efendi* ile tanışmanızın başlangıcını söylüyorsunuz!
- **C:** Evet, tahminen altı ay, bir sene kadar sonra bir daha geldiler.
- **S:** Bu ilk geliş, millî idareden evvel, İstanbul'un işgal altında bulunduğu zaman olacak. İşgal zamanında siz İstanbul'da mı idiniz?
- **C:** Evet.
- **S:** Sonra?
- **C:** Üçüncü defa olarak akşam üzeri yine geldiler. Biraz oturdular, Makriköyü'ne (Bakırköy) gidecek treni beklediler, sonra gittiler, başka tanımam.
- **S:** Peki dükkânınız arandığında bu şâyia hakkındaki kitap bulundu değil mi?
- **C:** Evet, oradan o iki kitabı getirdiler.
- **S:** Bu kitaplar nereden elinize geçti?
- **C:** *Âtıf Hoca* iki paket getirmiş idi.
- **S:** Bu ne vakit oluyor?
- **C:** Eski, Ramazandan evvel, paketleri getirmiş. Bendeniz dükkânda yoktum. Biradere, bunlar Isparta'ya gönderilecek diye söylemiş.
- **S:** Isparta'da kime gönderilecek imiş?
- **C:** Nereye gönderileceğini birader sormamış, oraya bırak birader gelince kendisine söylerim, demiş.
- **S:** Nereye gönderileceği paketin üzerinde yazılı değilmi imiş?
- **C:** Hayır, paket sarılı idi, bendeniz dükkâna geldim. Bu kitaplar nedir?

(*) Hoca Hasan Efendi (Seydişehirli); Bu dâvâ sanıklarından. Muhâkemesi Makriköylü (Bakırköylü) Hasan Efendi başlığıyla kitabın 103-107'nci sayfalarındadır.

diye sordum. Birader de, bizim dükkâna *Hacı Hasan Efendi* ile gelen hoca efendi bu kitapları getirdi, dedi. Bu kitapları Isparta'ya gönderin, demiş. Ben de biradere bunun bizimle ne alâkası var? Bu kitapları niçin alıkoydun, dedim. Benim memleketim köydür. Her zaman oraya mekteb kitabı gönderiyorum. Birader bu kitapları da öyle birşey zannetmiş. Bu kitapları sen mi aldın, dedi. Hayır dedim. sonra *Zeynelâbidin Efendi** geldi. Ona dedim ki kuzum şuna bak bunlar nedir? Baktı, bunlar *Âtıf Efendi* 'nin eserleridir, dedi. Sen *Âtıf Efendi*'yi tanır mısın? dedim. Tanırım, dedi. Peki götür ona ver, dedim.

- **S:** Bu *Zeynelâbidin* kimdir?
- **C:** İstanbul'da talebedir.
- **S:** Peki siz bu kitaplarla niçin bu kadar alâkadar oldunuz?
- **C:** Efendim, bendeniz bunların ne kitabı olduğunu bilmiyordum. *Zeynelâbidin Efendi* 'ye gösterdim. Bunlar *Âtıf Efendi* 'nin eserleridir, dedi. Sen bunu tanır mısın, dedim. Tanırım dedi. Al götür dedim.
- **S:** Şu hâlde pakette bir yazı olduğuna göre ve sizin de bu beye kitabı iâde etmek istediğinize göre sizin *Âtıf Efendi* 'nin gönderdiği kitaplardan mâlumâtınız olduğu anlaşılıyor.
- **C:** Öyle birşey yok, efendim.
- **S:** Niçin gönderiyorsun?
- **C:** Ne vazifem efendim, *Âtıf Efendi* 'ye gönderiyorum.
- **S:** Şimdi *Âtıf Efendi* mâdemki bunu getirmiş koymuş, üzerinde yazı yoktur; şu hâlde evvelce bunlar hakkında sizin Efendi ile görüştüğünüz anlaşılıyor?
- **C:** Hâşâ, tanımam efendim, üç defa gördüm.
- **S:** Anladım! Fakat mantık kabul eder mi ki, size Isparta'da nereye gideceği belli olmayan iki paket kitap getiriyor, siz de onu geri çeviriyorsunuz. Şimdi bundan bu kitapların sence yâhud kardaşınca mâlum olan bir kitap olması lâzım gelir ve bilinen bir kimseye göndermek için aracılık edeceğiniz anlaşılır.
- **Hüseyin:** Efendim kitapları kendisi getirmiş.

(*) Zeynelabidin Efendi (Ispartalı); Yağlıkçı Hüseyin Efendi'nin yardımıyla okuyan bir medrese öğrencisi. Geçmişte kalan bir olay sebebiyle kin tuttuğu İskilipli Âtıf Efendi ve İstanbul'daki diğer kimi dersiâmlar hakkında "şapka aleyhtarıdır" diye ihbarda bulunan bu zat Hocaefendinin asılarak şehâdetinin ve onca mazlumun zindanlarda sürünmesinin başlıca âmilidir.

İstanbul Emniyet Müdürlüğü 'ne ve İstiklâl Mahkemesi'ne yaptığı ihbarların devlet arşivlerinde olması gerekir. İhânetinin ve garezinin tanıklarından birisi de, bu mahkeme ile ilgili hatıralarını yazan Tâbirü'l Mevlevî Bey'dir. Rejim tarafından hangi yağlı kemiklerle mükâfaatlandırıldığı, kalan ömrünü nelere hasrettiği ve nasıl öldüğü bilinmiyor.

- **Reîs:** Sana diyorum ki, *Âtıf Efendi* 'nin bu kitapları göndermekte her hâlde bir maksadı olduğunu anlamış olacaksınız.

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Olmaz ki! Bu söylediğim şekilden herhangi birisi olacak.

- **C:** Bendeniz *Âtıf Efendi* 'yi iyi tanımam, ben kendisine göndereyim demedim ve böyle birşey de görüşmedim. Bu adam bu kitapları getirmiş, maksadı ve kitapların ne olduğunu da bilmiyorum. Ben angaryacı değilim, dedim, göndermedim.

- **S:** O talebe açıp bakmadı mı?

- **C:** Baktı, bunlar *Âtıf Efendi* 'nin eseridir, dedi. Mâdem ki sen *Âtıf Efendi* 'yi tanıyorsun -sana zahmet olmazsa- bu kitapları götür kendisine ver, ben böyle şeyler göndermem, dedim.

- **S:** Bu böyle olamaz. Çünkü siz kitaplarda birşey hissetmeseniz, bu adam bu kitapları niçin getirmiş, dursun da soralım diye anlamak istersiniz. Çünkü siz ticaretle iştigâl ediyorsunuz. Sizde bu kitapları herhangi bir ticarethâneye göndermek istiyor zannı hâsıl olur ve bunu da anlamak istersiniz!

- **C:** Katiyyen efendim.

- **S:** Peki niçin o talebe ile gönderiyorsunuz?

- **C:** Efendim, o efendi fakirdir. Ben bazan ona bakarım. Şu kitapları götür ver, dedim.

- **S:** O efendi kitapları nere götürmüş?

- **C:** Nûr-ı Osmâniye kapısında medreseye götürcekti, götürmemiş, geri getirdi. Dükkâna koydum. Biradere bu kitapları kendisi geldiğinde alsın, götürsün, dedim.

- **S:** Pekâlâ! Kitaplar gözünün önünde açılıyor, *Âtıf Efendi* 'nin olduğu tahakkuk ediyor, sonra o talebe efendi vasıtasıyla kitapları gönderiyorsun?

- **C:** Evet.

- **S:** Ya sizde bulunan diğer kitaplar nereden çıktı?

- **C:** Kalan iki kitabı bendeniz bilmiyorum. O efendi o gün o kitapları açtı, belki bu sûretle bu iki kitap kalmıştır. Ben de onu çekmeceye koymuşum. Belki böyle olmuştur.

- **S:** Olmadı.

- **C:** Bendeniz kitap almadım, yüzünü görmedim. Kitapları biradere bırakmış. Benim dükkânım çarşıda iki tanedir. Bazan yukarıdaki dükkânda, bazan da aşağıdaki dükkânda otururum.

- **S:** *Âtıf Efendi,* bu kitaptan üç bin nüsha bastırdığını, bin altı yüzünün hükûmet tarafından toplatıldığını elde olmayanlarınsa değişik yerlere dağıtıldığını söylemiş ve dağıtılan yerlerin isimlerini ve ne miktar kitap verdiğini

açıklayan bir liste vermiştir. Bu listede *Yağlıkçı Ispartalı Mustafa Efendi* vasıtasıyla Isparta'ya elli nüsha gönderdiğini söylüyor.

- **C:** Katiyyen efendim! Isparta'ya elli nüsha değil bir nüsha bile göndermiş isem cezama râzıyım.

- **S:** Sizde kalan kitaplar hakkında bir fikir ver.

- **C:** Kitapları *Zeynelâbidin Efendi* aştı. İhtimal ki kitaplardan ikisi orada kalmıştır. Başka birşey bilmiyorum.

[Maznûn'un polis müdüriyetinde alınan ifadesi okundu.]

- **S:** Polis müdüriyetinde verdiğin ifade ile şimdiki ifaden arasında bir zıtlık var. Sen dedin ki; kitapları *Âtıf Efendi* 'ye *Zeynelâbidin Efendi* ile gönderdim. Hâlbuki anlaşılıyor ki; mesele daha bir çok safhalar geçirmiştir.

- **C:** Bendeniz diyorum ki, *Zeynelâbidin Efendi* kitapları *Âtıf Efendi* 'ye teslim etmemiş.

- **S:** Demin bunları niçin söylemedin, zabıtlar var, bizi demin yalancı çıkarıyordun.

- **C:** Estağfirullah efendim!

- **S:** Ben sana sordum, paketin üzerinde yazı varmı idi? dedim, yoktu; *Zeynelâbidin Efendi* geldi paketi açtırdık baktı, aldı götürdü, dedin!

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Şimdi bu iki kitap nereden çıktı?

- **C:** *Zeynelâbıdin Efendi* kitap paketini açıp baktığı sırada o iki kitap kalmış olsa gerektir. Belki ben de çekmeceye koydum, orada unutuldu, kaldı.

- **S:** Gerektir deme, açıkça alıkoydum de.

- **C:** Hayır efendim, alıkoysam alıkoydum derim. Neden saklayayım, hatta açıp okumadım, ben böyle şeylerden anlamam.

- **S:** Zaman zaman *Âtıf Efendi* 'nin dükkânında bulunduğuna dâir mâlumât vardır!

- **C:** Katiyyen! *Âtıf Efendi* 'nin dükkânına gitmem ve dükkânının nerede olduğunu da bilmem. Dükkânına gittiğimi değil *Âtıf Efendi* 'ye yolda selam verdiğimi bir adam söylerse cezama râzıyım.

- **S:** İmam-Hatip Mektebi'nde bir *Mahmud Efendi*(*) var, onu tanır mısın?

- **C:** Tanımam.

- **S:** *Ahmed Şîrânî* 'yi?

- **C:** Tanımam.

(*) Aziz *Mahmud Efendi (İstanbullu); Bu dâvâ sanıklarından. Bütün mahkeme boyunca İskilipli Atıf Hoca aleyhine ifade veren tek sanık. Muhâkemesi kitabın 94-102'nci sayfalarındadır.*

- **S:** *Eşref* adını?
- **C:** Tanımam.
- **S:** Bir de *Gazel Hasan* diye bilinen biri var?
- **C:** Tanımam.
- **S:** Sizin çarşı kapısında kahveci *Tatar Osman** var mı?
- **C:** Bizim dükkân örücüler kapısında, onu tanımam.
- **S:** Daha eski senelerden beri bu adamlarla görüşüp tanıştığına dâir polis kayıtlarında bilgi var.
- **C:** Tanımıyorum efendim.

Ispartalı Mustafa'nın Muhâkemesi'ne geçildi.

- **Reîs:** Adın ne?
- **Maznûn:** *Mustafa.*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** *Hacı Osman.*
- **S:** Doğum tarihin?
- **C:** 87 (M. 1881).
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evet.
- **S:** Kardaşınla yağlıkçılık mı yapıyorsun?
- **C:** Evet.
- **S:** Aslen Ispartalı mısınız?
- **C:** Evet
- **S:** Siyasî fırkalara girdiniz mi?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** *İskilipli Âtıf Efendi* 'yi tanır mısın?
- **C:** Tanırım efendim.
- **S:** Kimin vâsıtasıyla tanıştın?
- **C:** *Hoca Hasan Efendi* vâsıtasıyla tanıştık. 2-3 sene evvel bizim dükkâna getirmiş idi.
- **S:** Siz bu *Hasan Efendi* 'nin dükkânında kaç seneden beri oturuyorsunuz?
- **C:** 314'den (M. 1898) beri.
- **S:** 314 tarihinden beri bu *Hasan Efendi* ile görüşür müsünüz?
- **C:** Dükkân *Hasan Efendi* 'nin kayınpederinindir. *Hasan Efendi* 'ye sonradan intikal etti.
- **S:** Üç sene evvel *Hasan Efendi* vâsıtasıyla *Âtıf Efendi* ile tanıştık di-

---

(*) Mahkeme reisinin Hüseyin Efendi'ye tanıyıp tanımadığını sorduğu Ahmed Şîrânî, Eşref, Gazel Hasan ve Tatar Osman isimleri muhtemelen muhbir Zeynelâbidin Efendi'nin Âtıf Hoca ve velînimeti Hüseyin Efendi ile birlikte ihbar ettiği Kapalıçarşı esnafından olsa gerekir.

yorsun. *Âtıf Efendi* ile *Hasan Efendi* 'nin münasebeti çok eskidir. *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'nde, medreselerde beraber bulundular.

- **C:** Bunları bilmem efendim. Bize üç sene evvel getirdi, görüştük.
- **S:** Bu *Âtıf Efendi* nerede oturuyor?
- **C:** Bilmiyorum efendim.
- **S:** Dükkânı var mı?
- **C:** Bilmem efendim.
- **S:** İfadesinde sizin vasıtanızla Isparta'ya şapka hakkında elli kitap gönderdiğini söylüyor, ne dersin?
- **C:** Hayır efendim, göndermedi, kendisinden sorunuz?
- **S:** Size o elli kitabı getirdi mi?
- **C:** Getirdi.
- **S:** Ne vakit?
- **C:** 8-9 ay evvel getirdi. Hatta benim işim vardı iki paket getirdi.
- **S:** Dükkânda sen mi var idin, biraderin mi?
- **C:** Ben var idim.
- **S:** Bağlanmış paket hâlinde mi getirdi.
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Ne dedi?
- **C:** Bıraktı, gitti. Bendeniz zannettim ki mektep kitaplarıdır. Biz memleketteki çocuklara kitap gönderirdik.
- **S:** Bunu filan yere göndereceksiniz, falan demedi mi?
- **C:** Yalnız gönderin dedi.
- **S:** Nereye?
- **C:** Nereye olduğunu söylemedi. Bendeniz zannettim ki memleketten sipariş edilmiş de birader almış. İşimle meşgul oldum. Sonra birader geldi. Bunlar ne? dedi. Size memleketten sipariş gelmedi mi? dedim. Hayır, dedi.
- **S:** Siz ticaret hayatında böyle mi yaparsınız. Bir adam birşey getirse niçin getirdin diye sormaz mısınız?
- **C:** İşim vardı, müşteri vardı.
- **S:** Kitapları kapının eşiğine koydu kaçtı mı?
- **C:** Oturduğumuz yer dardır, oraya bıraktı gitti.
- **S:** Ne dedi?
- **C:** Gönderiniz, dedi. Bu kadar. Biz memlekete kitap gönderirdik. Biradere sipariş geldi de onları getirdi sandım. Birader geldi, bunlar nedir dedi. Bilmem bir hoca getirdi dedim. Sipariş mi verdin dedim, hayır öyle birşey yoktur, dedi.
- **S:** Biraderin ne vakit geldi?
- **C:** O gün geldi, söyledim. Sonra *Zeynelâbidin Efendi* geldi. Birader

Zeynelâbidin Efendi 'ye dedi ki: *"Şu paketleri bir hoca getirmiş, bak"* dedi. O efendi kitaplara baktı. Bunlar *Âtıf Hoca* 'nın kitaplarıdır, dedi. Biz de al götür, kendisine ver dedik. Götürdü fakat vermemiş.

- **S:** *Zeynelâbidin Efendi* gelip bakıncaya kadar siz hiç alâkadar olmadınız mı? Ne olduğunu anlamadınız mı?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Açıp bakmadınız mı?

- **C:** Hayır hiç bakmadık.

- **S:** *Zeynelâbidin Efendi* geldiği vakit kitaplardan ne münasebetle bahsedildi?

- **C:** Efendim birader bu efendiye fukâradır diye gazete verirdi. Kitaplara baktı. Ben bunları tanırım. *Âtıf Hoca* 'nın kitaplarıdır, dedi. Birader de öyleyse bize öyle kitap lâzım değil; bunları götür kendisine ver, dedi.

- **S:** Anladık o genç sizin himâyenizde, fakat ne münasebetle o kitaplardan bahs açılıyor ve orada duran kitapları nasıl açıyor?

- **C:** Birader gazete ile beraber kitapları da verdi. Bunlara bak dedi. O da ben bu kitapları tanırım. *Âtıf Efendi* 'nin kitaplarıdır, dedi. Öyle ise götür kendisinie ver dedik, götürdü; fakat verememiş.

- **S:** Niçin gönderiyorsunuz?

- **C:** Efendim böyle kitabın bize lüzûmu yok, biz ne yapalım.

- **S:** Demek *Zeynelâbidin Efendi* kitapları aldı, götürdü. Gidiş o gidiş öyle mi?

- **C:** Hayır efendim, sonra *Âtıf Efendi* kitapları istedi. *Zeynelâbidin Efendi* ile gönderdik, dedik. Hayır almadım, dedi. Onun üzerine kitapları *Zeynelâbidin Efendi* 'den istedik. Kendisi geldi, kitaplarını aldı götürdü.

- **S:** Kitapları göndermek üzere size teslim ediyor. Sonra da geldi götürdü diyorsun?

- **C:** Hoca kitaplarını bizden istiyor.

- **S:** Kitapları göndermeyeceğiniz ne vakit mevzûbahis oluyor ki hoca gelip istiyor?

- **C:** Efendim geldi istedi. *Zeynelâbidin Efendi* sana kitapları vermedi mi? dedik. Hayır, dedi.

- **S:** Yalan söylüyorsun?

- **C:** Estağfirullah efendim.

- **S:** Size kitapları gönderin diye getirdi, nereye gönderileceğini söylemedi. Sonra kitapları verin diye niçin geliyor?

- **C:** Efendim *Hoca Âtıf Efendi* 'ye, biz kitapları *Zeynelâbidin Efendi* ile gönderdik, dedim. O da gelmedi, dedi.

- **S:** Anladık. Isparta'ya gönderilmek üzere size teslim ettiği kitapları niçin tekrar geliyor da sizden istiyor?

- **C:** Bize kitabın lüzumu yok, açmadık bile. Verdik aldı götürdü.

- **S:** *Âtıf Efendi* niçin kitapları istemek için geldi! Burada şarlatanlıkla iş bitmez. İkinci defa geldiğinde kitapları verin dedi, diyorsun. Bu nereden çıkıyor, onu anlamak istiyorum?

- **C:** Bendeniz kitapları al, dedim.

- **S:** Sen dedin ki, kitapları kendisi istedi.

- **C:** Al dedik, aldı götürdü.

- **S:** Ne oldu, kitapları gönderdiniz mi, dedi değil mi?

- **C:** Göndermek lakırdısı yok efendim.

- **S:** Kitapları geri almak sözü bu mânâya gelir. İnsanca öyle konuşulur. Hayvanca senin dediğin gibi atlama sûretiyle konuşulur. O size kitapları gönderdiniz mi der. Siz de göndermedik dersiniz. Öyle ise kitapları verin der, siz de peki dersiniz. İşte konuşmak böyle olur. Kitapları gönderdiniz mi diye sormağa geldi değil mi?

- **C:** Kitapları göndermedik, dedik. Kitaplarını aldı gitti. Kendisine sorun.

- **S:** Niçin geldi?

- **C:** Kitapları almağa geldi.

- **S:** Hayır kitapları almağa gelmedi. Kitapları gönderdiniz mi diye sormağa, hatta parasını istemeğe geldi. Senin kardaşının bu yolda ifadesi vardır. O zaman, kitapları göndermedik al, dedi iseniz o başka.

- **C:** Efendim biz kitabı göndermedik. Kendisinden sorun. Eğer gönderdi isek cezama râzıyım.

- **S:** Peki dükkânınızda kalan iki kitap nereden kaldı?

- **C:** Paketi *Zeynelâbidin Efendi* açmıştı. İhtimal ki o dökmüştür.

- **S:** Senin gözün kör mü?

- **C:** Müşteri vardı, efendim.

- **S:** Bir talebe paketi açar da kitapları döker mi?

- **C:** Biz ne kitaptan anlarız ve ne de paketi açtık. Ne olduğunu bilmeyiz.

- **Âzâdan Rize Mebûsu Ali Bey:** *Âtıf Efendi* 'nin ifadesine göre kendilerine gelen kitap yalnız şapka hakkındaki kitaptır. Hâlbuki burada *"Tesettür-i Şer'î"** hakkında bir kitap da vardır. Bunlar size ayrıca gelmiştir.

- **S:** Şu sözleriniz, hareketlerinizin art niyetten uzak olmadığına ve doğru yola gitmediğinize delâlet etmektedir. *"Efendim, o vakit kitapçılarda bu kitaplar satılıyordu, ben de aldım."* Yâhut, *"paketin içinden iki tanesini*

(*) *Tesettür -i Şer'i; İskilipli Âtıf Hoca'nın 1339 (1923) tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Âmire de basılmış 16 sayfalık risâlesi. Eser hakkında daha geniş bilgi kitabın sonundaki* ***İskilipli Âtıf Hoca*** *bölümündedir.*

bıraktık" dese idin, mesele yoktu. Fakat bozuk rûhun ondan kaçıyor. Bir hâkim heyeti karşısında yalan söyleyerek anlatmak istiyorsun.

- **C:** Estağfirullah efendim.

[Maznûn'un polis müdüriyeti'nde alınan ifadesi okundu.]

- **S:** Niçin orada söylediğin gibi doğru söylemiyorsun da geveliyorsun?
- **C:** Estağfirullah efendim.

[Sözü edilen Zeynelâbidin Efendi'nin İstanbul Polis Müdüriyeti'nde alınan ifadesi okundu.]

- **S:** Isparta'nın Barla nâhiyesinde hangi hayır cemiyeti vardı?
- **C:** Memleketteki fakir fukarâya muâvenet ederek...
- **S:** Parayı nereden topladınız?
- **C:** Hemşehrîlerden.
- **S:** Bu cemiyeti ne vakit teşkil ettiniz?
- **C:** Harb-i Umûmîden evvel. 325 (M. 1910)-326 (M. 1911) de.
- **S:** *Zeynelâbidin Efendi* 'nin ifadesine dikkat ettin mi? Kitaplar Isparta müftüsüne gönderilmek üzere size verilmiş. Çocuk bundan haberdâr ki ifadesinde söylüyor. Sonra kitapları ona vermişsiniz.
- **C:** Hayır efendim, nasıl ona veririm. Kitapları *Âtıf Efendi* 'ye verilmek üzere kendisine teslim ettim.
- **Rize Mebûsu Ali Bey:** Bunlar kitap paketlerini dükkânda açtıklarını söylüyorlar. *Zeynelâbidin Efendi* ise evinde açtığını söylüyor.
- **Mustafa:** Hayır dükkânda açtı.
- **S:** Öyle ise o yalancı, siz doğrucu!

[Yağlıkçı maznûn Hüseyin Efendi ile kardaşı Mustafa Efendi'nin zabıt varakası okundu.]

- **Reîs:** Kitapları aldığınız üzerinde iki kardaş arasında tamâmen mutabakat yoktur. İâde etmek husûsunda ise; *Zeynelâbidin Efendi* 'nin ifadesi ile ifadeleriniz arasında mutâbakat yoktur. Bu kitapları gönderdiğinize dâir birşey yoktur. Belki de göndermediniz. Fakat almak, iâde etmek husûsunda doğru bir mâlumât vermediniz. Kanâatimiz bu merkezdedir.

Haydi çıkın!

***

III. CELSE (21 K.S. 'Ocak' 1926)

MAHKEME HEYETİ

Reîs	Âza	Âza
(Kel) Ali (Çetinkaya)	(Kılıç) Ali	Reşid Gâlib
Afyon Mebûsu	Gaziantep Mebûsu	Aydın Mebûsu

Hâfız Nâfiz Efendi'nin Muhâkemesi

- **Reîs:** İsminiz?
- **Maznûn:** *Nâfiz.*
- **S:** Hâfızsınız değil mi?
- **C:** Evet.
- **S:** Babanızın ismi?
- **C:** *Hacı Ömer.*
- **S:** Nerelisin?
- **C:** İstanbulluyum.
- **S:** İstanbullu musunuz?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Neresindensiniz?
- **C:** Maltepe dışında Topkapı'da oturuyorum.
- **S:** Kendi eviniz mi?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Numarasını söyleyiniz.
- **C:** 22 efendim.
- **S:** Evli misiniz?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Çoluk çocuğunuz var mı?

- **C:** Var efendim. 13 yaşında bir oğlum bir de kızım var.
- **S:** Mesleğiniz?
- **C:** Bedestende saatçıyım efendim.
- **S:** Tahsiliniz?
- **C:** Yok efendim.
- **S:** Okuyup yazmanız?
- **C:** İmza edecek kadar efendim.
- **S:** Sabıkanız?
- **C:** Hiçbirşeyim yok efendim. İlk defa buraya geliyorum.
- **S:** Siyasî partilerden hangisine bağlısınız?
- **C:** Şimdiye kadar hiç bir partiye girmedim efendim.
- **S:** Seçim kampanyalarına karıştınız mı?
- **C:** Hayır efendim. Yalnız kâğıt getirirler, şunu imza et derler, imza ederim, sandığa atarım.
- **S:** Pekâlâ *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası* 'nın verdiği muhtıra sende ne arıyor?
- **C:** Bendeniz Edremit'e gitmiştim ve orada üç sene kalmıştım eve kiracı koymuşlar, ondan kalmış efendim.
- **S:** Amma da yaptın ha! Eve koyduğunuz kiracı evden çıkarken evrâkının bir kısmını alır, bir kısmını da bırakır mı?
- **C:** Bundan başka süprüntü hâlinde bir çok defter, kitaplar bırakmış. Çocuklar da bunları da kitap falan zannederek dolaba atıvermişler. O vakitten kalmış.
- **S:** Kiracılarınız kim imiş?
- **C:** Muhyiddin Bey midir nedir, bilmiyorum.
- **S:** Bilmem olmaz, o hâlde bu kitaplar, kâğıt size âid.
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** Bu kâğıtlar nerede kalmış?
- **C:** Metrûk bir şekilde dolabın üzerinde.
- **S:** Siz bunları biliyor mu idiniz?
- **C:** Hayır efendim. Hatta polis efendiler evimi ararken şurada da bir sürü kâğıtlar var onlara da bakınız diye kendim gösterdim. Ben bunların böyle fena birşey olduğunu ne bileyim.
- **S:** Tanıdığın kimseler yok mu?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** Bak şurada bir kitap var ve *Kuvâ-yı Millîyye* aleyhinde yazılmıştır. Bu nedir?
- **C:** Yemin ederim ki bunu şimdi zât-ı âlînizin elinde görüyorum.
- **S:** Evinizin kiracısını demek bilmiyorsunuz?

- **C:** Hayır efendim! Ben Edremit'te iken kiracıyı koymuşlar.

- **S:** Kontratonuz filan yok mu?

- **C:** Bilmem efendim. Ben oradan yazdım, artık geliyorum kiracayı çıkarınız, dedim, çıkarmışlar.

- **S:** Bu kitabı da bilmiyor musun?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Fakat bak kitapta neler yazılı *"Sabun köpüğünden başka bir özelliği olmayan bu isyânın hedeflerinden birisi de Hürriyet ve İ'tilâf fırkasıdır"* diyor. Yâni Anadolu'nun mücadelesini bak ne şekilde görmek istiyor.

- **C:** Yemin ederim ki bilgi sahibi değilim.

- **S:** Olur mu? Evrâkının arasında ne çıktı ise hep vatan aleyhine olan şeyler.

- **C:** Ben kimim ki efendim, hem niçin olsun. Ben siyaset falan bilmem ki.

- **S:** Edremit'e ne vakit gittin?

- **C:** Kurbandan evvel gittim, kurbandan sonra İstanbul'a geldim.

- **S:** Hangi kurban?

- **C:** Geçen kurban efendim.

- **S:** Niçin gittin?

- **C:** Orada damadım Tekel Müdürü *Muhyiddin* var. Onun yanına gittim. Üç sene oturdum.

- **S:** 329 (M. 1914) da mı gittin?

- **C:** Tarihi bilmiyorum.

- **S:** Edremit işgalden kurtulduktan sonra gittin değil mi?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** İşgal esnasında nerede idin?

- **C:** İstanbul'da idim.

- **S:** Evrâkının arasında bir tezkere var *"Tanaş geldi ise Topkapı 'ya gönder, gelmedi ise siz geliniz çok lâzımsınız"* diyor, bu nedir?

- **C:** Efendim Tanaş bahçıvandır. Tanıdığım *Binbaşı Atâ Bey* vardır. O zat bir bahçıvan istiyor, orada zannederim bunun için bir de kart vardır.

- **S:** Bu Atâ kimdir?

- **C:** Üsküdar'da galiba ordu komutanı yanında yâverdir.

- **S:** Şimdi mi?

- **C:** Evet.

- **S:** Alay yâveri mi?

- **C:** Gâliba, fakat şimdi terfî etti.

- **S:** Kızkardeşin nerede?

- **C:** Topkapı dışında.

- **S:** Bir müddet evvel size Burhaniye'den yazılmış bir mektub var, bu kimdendir?

- **C:** Damadım *Muhyiddin Bey*'dendir.*

- **S:** Bu *Muhyiddin Bey* nerelidir?

- **C:** Ispartalı efendim.

- **S:** Bunun ile ilk önce nerede tanıştınız?

- **C:** Efendim bu adam evvelce tersânede idi. Orada iken kızımı istedi, verdik. Sonra oradan Topkapı'ya geldik.

- **S:** Kızkardeşinizi siz mi gelin ettiniz?

- **C:** Kızkardeşim değil, kızımdır efendim.

- **S:** Nerede gelin ettiniz?

- **C:** Sarıgüzel'de.

- **S:** O vakit neci idi?

- **C:** Tersânede idi.

- **S:** Hangi senede?

- **C:** Tarihi hatırlayamam; fakat 16 sene evvel idi.

- **S:** Ne vakitten beri tekel idaresinde idi?

- **C:** 5-6 senedir.

- **S:** Burada bir mektub da çocuk hasta olunca gezersin mi diyor, ne diyor, birşey var. Bu nedir? Ne demek istiyor?

- **C:** Arz edeyim efendim. kızımın karnında su var idi, sürekli hastaca idi. Bendenize diyor ki: *"Bunun dâimâ gezmesi, tebdîl-i hava etmesi lâzım imiş, sen gel de bunu gezdir"* diyor. Mesele bu efendim.

- **S:** Bir hocadan bahsediliyor, bu nedir ve kimdir?

- **C:** Efendim onu da damadım yazıyor, bu hocada siyatik illeti varmış, damadla tanışıyormuş, İstanbul'a ameliyat olmağa gelmiş...

Üçüncü Defter (Sayfa: 69-102)

- **C:** Damadım diyor ki, bunu iyi bir operatöre ameliyat ettiriver, diyor. Sonra Operatör Hakkı Bey'e müracaat ettik, 90 lira mukabilinde hastahaneye yatırıldı. Ve ameliyat yapıldı.

- **S:** Bu hoca kimmiş?

- **C:** Bilmiyorum efendim.

- **S:** Şurada ufak bir notun var: *"Selam ederim, siz vapurda ben tramvayda. Onlar vapura bindiği gün ben de tramvaya"* diyorsun, bu nedir?

(*) *Mubiddin Bey; (Ispartalı) Mahkemenin bu bölümündeki sanık Hacı Nâfiz Efendi'nin Edremit'te Reji (Tekel) müdürü olan damadı. Memleketi nedeniyle İskilipli Âtıf Hoca ile bağlantısı olabileceği şüphesiyle tahkikât geçirmiştir.*

- **C:** Arzederim efendim: Kızım İstanbul'dan ayrılıyorken kendisini vapura götürmüştüm. Uğurladım. Dönüşte tramvaya bindim. Bayezid'den çıkarken deniz görünüyor. Esasen hasta olduğu için şöyle gönüllerini alayım diye not etmişim. Sonra mektup yazarken bunu böyle aynen yazdım, zannederim.

- **S:** Burhaniye'de *Hâfız İdris* kimdir?

- **C:** Esnaftan birisidir. Orada tanıştık.

- **S:** Ne yazıyor?

- **C:** Selam, kelam yazıyor.

- **S:** *Giresunlu Hâfız Muharrem* isminde birisi var. Onu nereden tanıyorsun?

- **C:** Kendisi Fatih'te muallim idi.

- **S:** Ne zaman?

- **C:** Beş-altı sene evvel.

- **S:** Sonra?

- **C:** Çocuğumu bunun mektebine verdim. Fakat baktım ki çocuk hiç ilerlemiyor. Oradan aldım rüşdiyeye verdim. Orada bir defa görüşmüş idim.

- **S:** Sana ne münasebetle selam yazıyor?

- **C:** Haberim yok efendim.

- **S:** Bir de *Babaeski eski Müftüsü Ali Rıza Efendi* var. Onu nereden tanıyorsun?

- **C:** Onu polis müdüriyetinde de sordular. Tanımıyorum, dedim. Nasıl tanımıyorsun? dediler. Tanımıyorum, dedim. Yine nasıl tanımıyorsun? dediler, o adamı getirdiler. Benim için, bunu tanıyor musun? dediler. O zaman hatırıma geldi. Beş-altı sene evvel görmüşdüm. Onu bir defa görmüşdüm. Palabıyık *Ali Efendi* derler dedim.

- **S:** Amma yaptın hâ. Altı sene evvel gördüğün ve bir defa gördüğün bir adamı böyle açık bir biçimde filan nasıl tanırsın?

- **C:** Böyle efendim.

- **S:** *Berber Mustafa*'yı tanıyor musun?

- **C:** Onun dükkânı evimin tam karşısındadır. Oradan tanırım.

- **S:** *Hacı Tâhir Efendi Hoca*'yı?

- **C:** Tanımam efendim.

- **S:** *Fettah Efendi*'yi?

- **C:** Tanımam efendim.

- **S:** Demek *Hâfız Muharrem*'i o kadar tanırsın?

- **C:** Evet.

- **S:** Son zamanlarda Giresun'a falan giderken görmedin mi?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** *Babaeski eski Müftüsü Ali Rıza Efendi* Babaeski'den geldikten sonra hapsoldu. Mâlumâtın yok mu?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Câmide falan görmedin mi?

- **C:** Görmedim efendim.

- **S:** Sen hangi câmiye gidersin?

- **C:** Semtimizde bir câmi var oraya giderim.

- **S:** Ne câmii?

- **C:** Takyeci Câmii.

- **S:** Tarîkata intisâbın var mı?

- **C:** Yoktur efendim.

- **S:** Hangi kahvelere devam edersin?

- **C:** Kahveye de çıkmam. Ben esnafım. Sabahleyin erkenden dükkânıma giderim. Akşamı evime gelirim.

- **Savcı Bey:** Efendim, Fatih'de *Hoca Süleyman Efendi* 'nin derslerine devam ediyor mu imiş, kendisinin durumuna bakılacak olursa sûfîlerden olduğu anlaşılıyor.

- **S:** Gidermi idin?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** *Muharrem Efendi* 'yi *Hacı Süleyman Efendi* 'nin mektebinde tanıdım diyordun?

- **C:** Hayır efendim. Malta çarşısında bir medresede ders verir idi. Diğer talebeye baktım, imrendim. Çocuklar hayli saygılı, ben de benim çocuğu hâfız edeyim dedim ve mektebe verdim. Fakat baktım ki çocukta liyâkat yok. Aldım rüşdiyeye verdim.

***

Muharrirînden Ömer Rıza Efendi'nin Muhâkemesi

- **Reîs:** İsminiz nedir?
- **Maznûn:** *Ömer Rıza**
- **S:** Babanızın ismi?
- **C:** *Mustafa Nâfiz.*
- **S:** Doğumunuz?
- **C:** 1890 efendim.
- **S:** Niçin mesela 1310 yâhud 13 falan demiyorsun da böyle 1890 diyorsun?
- **C:** Bizim Kahire'de böyle efendim.
- **S:** Şu hâlde *Kahireli Ömer Rıza* 'yı muhâkeme ediyoruz, öyle mi?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Yâni Arapsınız?
- **C:** Mısırlıyım efendim.
- **S:** Ne vakitten beri Türkiye'desin.
- **C:** 1914 senesinden beri efendim.
- **S:** Yani *Harb-i Umûmî* 'nin başladığı sıralarda?
- **C:** Evet efendim.

(*) *Ömer Rıza Efendi (Doğrul); Son dönemin önde gelen gazeteci ve yazarlarından. Şâir Mehmed Âkif Ersoy'un damadı. Bu dâvâ sanıklarından. Hayatı hakkında daha geniş bir değerlendirme için kitabın sonundaki* ***İsimler*** *bölümüne bakınız.*

- **S:** Evli misiniz?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Kimin kızını aldın?
- **C:** Şâir *Mehmed Âkif Bey* 'in.*
- **S:** Ne vakit evlendin?
- **C:** 1917'de efendim.
- **S:** Yani *Harb-i Umûmî* içerisinde?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Demek o sırada İstanbul'da idiniz?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** *Mehmed Âkif Bey* 'le nerede ve nasıl tanıştınız ve münâsebetiniz neredendir?
- **C:** 1911 senesinde kendileri Kahire'ye gelmişlerdi. Orada görüşdük. O zamandan beri tanırım.
- **S:** Ne münâsebetle tanıştınız?
- **C:** Gazeteci olmam sebebiyle.
- **S:** Siz gazeteci mi idiniz?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Hangi gazetelere yazı yazdınız?
- **C:** *Hizbü'l-Vatanî*'nin** *El-İlm* nâmıyla bir gazetesi çıkıyordu.
- **S:** *Hizbü'l-Vatanî* 'nin *El-İlm* Gazetesinde mi?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Hayır.
- **C:** Arzedeyim efendim. O gazete ilk önce *El-Livâ* idi. O kapatıldı. *El-İlm* oldu. O da kapatıldı. Şimdiki ismi *El-Ahbâr* 'dır.
- **S:** Demek İstanbul'da evlendiniz?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Beraber mi oturuyorsunuz?
- **C:** *Harb-i Umûmî* 'de beraber idik. Şimdi değiliz efendim.
- **S:** Niçin?
- **C:** Kendisi *Millî Mücâdele* başladığı zaman Ankara'ya geldiler. Ve burada çalıştılar. Bunun üzerine bendeniz orada âilem ile yalnız kaldım. Sonra yine bir müddet beraber oturduk. Tekrar ayrı oturduk.

(*) *Mehmed Âkif (Ersoy) Bey; İstiklâl Marşı şâiri. Meşrutiyet sonrası gelişen siyâset ve fikir hareketleri içerisinde İslamcılık ve Ümmetçilik düşüncelerinin önde gelen savunucularından. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde Burdur Mebûsu ve İkinci Grup üyesi. Şapka ve kıyâfet inkılâbına muhâlefet ettiği için Mısır'a sürüldü.*

(**) *Hizbü'l-Vatanî; Mısır'ı İngiliz mandasından kurtarmak ve tam bağımsızlığını savunmak amacıyla kurulan El-Vafd Partisi'nin destekleyicisi olarak kurulan cemiyet. Ömer Rıza Doğrul bu cemiyetin çıkarttığı El-Livâ, El-İlm ve El-Ahbar (bu sonuncusu yayınını günümüzde de sürdürmektedir) gazetelerinin İstanbul muharririydi.*

- **S:** Hâlen siz Mısır tabî'yyetindesiniz değil mi?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Şu hâlde *Mehmed Âkif Bey* 'in kızı da sizin tabî'yyetinize giriyor?

- **C:** Tabii efendim.

- **S:** 1914 senesinde niçin Türkiye'ye geldin?

- **C:** Efendim, Mısırlıyız. Fakat aslen Mısır'da yerleşmiş bir Türk âilesiyiz. Gerek merhum peder ve gerekse bendeniz yaz aylarında birkaç ay vatan toprağı kokusuyla ve hava almak bahânesiyle İstanbul'a veyâhud İzmir'e geliriz. Yazı burada geçiririz. Bendeniz o sene arzettiğim gazetede çalışıyordum. Bana iki ay izin vermişlerdi. Verilen bu izinden istifâde ile hava değişikliği gayesiyle 1914 senesi Haziranı'nda İstanbul'a geldim.

- **S:** Gezmek için mi gelmiştin?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Harp başladı mı idi?

- **C:** Henüz başlamamış idi?

- **S:** İstanbul'da ne kadar vakit geçirecekdiniz?

- **C:** 2-3 ay kadar.

- **S:** Peki niçin memleketinize geri gitmediniz?

- **C:** *Hizbu'l-Vatanî*'de çalışıyordum. O sıralarda *Hidiv Abbas Hilmi Paşa** İstanbul'da bulunuyorlardı. Kendisi bir suikasta uğramışlardı. Bundan dolayı bütün Mısır tüccarları, devlet ve hükûmet ileri gelenleri ile gazeteciler geçmiş olsun dileklerini iletmek için İstanbul'a gelmişlerdi. Bunlar arasında *Hizbu'l-Vatanî*'nin ileri gelenleri de var idi. İngilizler, *Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa* 'ya derhal Mısır'a hareket ediniz, diye bir telgraf çekmişlerdi. Fakat Paşa hasta bulunuyordu. Cevâben gidemiyeceğini söyledi. Bunun üzerine ikinci bir telgraf daha geldi. İtalya veya İsviçre'ye gidiniz dediler. Bu teklifi de kabul etmedi. Bunun üzerine kendisini devirdiler.

- **S:** O hikâyeyi bırakınız, maksadı anlat.

- **C:** Peki efendim. O zaman İngilizler'in tâkip ettiği siyâset bizi pasif bırakmak idi. Nitekim bütün muharrir arkadaşlarım *Harb-i Umumî*'nin ilânı üzerine Malta'ya sürmüşlerdi. Ve bütün *Harb-i Umumî* müddetini orada geçirdiler. Bunun üzerine bendeniz belki memlekete hizmetim olur ümidiyle kaldım.

- **S:** Tahsiliniz nerede?

- **C:** Mısır'da efendim.

- **S:** Hangi mekteplerde okudunuz?

(*) *Hidiv Abbas Hilmi Paşa; Mısır'ın Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki Hidivi. Bu yıllarda Mısır, savaşta Osmanlı devletinin düşmanlarından İngilizlerin mandası altında idi. Hidiv Abbas Hilmi Paşa, İngilizler'in bütün baskısına rağmen Mısır'a dönmeyerek İstanbul'da kaldı. Osmanlı'ya bağlı bir politika izlediği için İngilizler tarafından azledildi.*

- **C:** Efendim, evvelâ haseneyi yâni ilk mektebi sonra tevfîkiyeyi yâni orta tahsili ikmâl ettim. Ondan sonra da Hukuk Fakültesine girerek orayı bitirdim.

- **S:** İngilizce'yi nerede öğrendiniz?

- **C:** Bütün Mısır mekteplerinde dersler İngilizce'dir, efendim.

- **S:** İstanbul'da bulunduğunuz sırada vazifeniz ne idi?

- **C:** Mısır'da yayınlanmakta olan El-Ahbar gazetesi'nin İstanbul muhabirliğini yapıyordum.

- **S:** Başka vazifeniz?

- **C:** *Tasvîr-i Efkâr*(*) Gazetesi'nde İngilizce ve Arapça mütercimliği yapıyordum. Bazan dinî makâleler yazıyordum.

- **S:** Meselâ?

- **C:** Vatan Gazetesi'nde *Ali Hikmet Nâhid* imzalı ve Mısır muhabirimizden kaydıyla bir makâle var idi. O makâleye cevap yazdım. O makâlede Mısır'daki Türk teb'asının Mısır'daki kapitülâsyonlardan faydalanmalarını öğütlüyordu. Bendeniz de yazdığım cevapta; Mısırlılar'ın tam bağımsızlık için çalıştıklarını, binâenaleyh kapitülâsyonların yakında kaldırılacağını ve esâsen...

- **S:** Yâni Türkler'in kapitülâsyonlardan istifâde etmemesini demek istiyorsun, açıkça söyle!

- **C:** Müsaade buyurunuz efendim. Açık söylüyorum. Bir kere kardeşlik gibi bağlılıklar adına bunun mevzûbahis edilmemesini rica eden gayet ölçülü bir makâle idi.

- **S:** Siz Türkiye'de oturuyorsunuz. Onun havasıyla yaşıyorsunuz. Onun ekmeğini yiyorsunuz. Sonra da Türkler'in aleyhinde Mısır menfaatlerini müdâfaa ediyorsunuz ve Mısır'ın istiklâli için yazı yazıyorsunuz?

- **C:** Kesinlikle öyle değildir, efendim. Türkiye aleyhinde birşey yazmış değilim.

- **S:** Fakat Türk'ün menfaatlerini reddediyorsunuz?

- **C:** Efendim. Meselenin öncesi vardır. Bir kere İngilizler'in kapitülâsyon husûsunda tâkip ettikleri siyâset mâlum-ı âlîleridir. İngilizlerin gerek *Lord Milner*(**) raporunda ve gerekse 22 Şubat 1922 beyannâmelerinde bütün kapitülâsyon haklarını kendi ellerinde toplamak...

(*) Tasvîr-i Efkâr; Kurucusu ve sahibi Ebûzziyâ Tevfik olan ve 31 Mayıs 1325 (1909) - 5 Mart 1341 (1925) tarihleri arasında 4356 sayı yayınlanan gazete. Tasvîr-i Efkâr zaman zaman sıkıyönetim mahkemeleri tarafından kapatılmasına rağmen, değişik isimlerle yayınını 16 yıl sürdürebilmişti. Kullandığı isimlerden en yaygını Tevhîd-i Efkâr idi.

(**) Lord Milner; Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz Mandası'ndaki Mısır'da yarı bağımsız bir Meşrûtî Krallık kurulmasını savunan bir rapor hazırlayan ve bu raporu doğrultusunda Mısır'da Nasır ihtilâline kadar devam eden dönemi başlatan kişi.

- **S:** Ben İngilizler'in bakış açısını sormuyorum. Türkler'in aleyhinde Mısırlıların menfaatlarını himâye ediyorsun. Yâni Türkler'in menfaatları aleyhinde bulunuyorsun.

- **C:** Türkler'in menfaati aleyhinde bulunmadım. Bilakis binlerce makâle yazdım. Millî dâvânın müddetince Türk dâvâsının lehinde Musul Meselesi hakkında gün gün Türkler lehinde yazılmış sayısız makâlelerim vardır. Nüshalar tedkik buyurulursa hakikat ortaya çıkar beyefendi. Bunların hepsi ortadadır ve bilinmektedir.

- **S** [Gazeteleri göstererek]: *El-Ahbar*'daki makâleleriniz bunlar mıdır?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** İmzanızı *Ömer* diye atıyorsunuz?

- **C:** Evet.

- **S:** Gazetede kırmızı kalemle işâret edilen yeri Türkçe'ye tercüme et.

- **C:** Peki efendim. Tercümesi: *"Bir temasın vasıtası muhabir"*dir.*

- **S:** Yani siz?

- **C:** Evet.

- **S:** Sonra?

- **C:** Ki [O, yani kendisi] Mısırlıdır. Sonra Türkleşmiştir. Sonra *El-Livâ* ve *El-Ahbâr* gazetelerine yazdıklarını neşretmeye başlamıştır. Sonra o gazetelerde orada [Mısır'da] neşrettiklerini öbür gazetede [Türkiye'de] neşretmekte ve bu sûretle her iki memleketin kamuoyunu aydınlatmakta idi.

- **S:** Hepsi bu kadar mı?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Şu gazetedeki baş makâle nedir?

- **C:** Yabancılara tanınan imtiyazlar hakkındadır, efendim.

- **S:** Sonra?

- **C:** Mısır'da bulunan bir Türk muhâbirin yazısıdır. Fakat üst başlığı benim değildir.

- **S:** Makâle senindir ammâ!

- **C:** Evet.

- **S:** Makâle senin olur da başlığı senin olmaz mı?

- **C:** Başlığı koymak benim vazifem değildir. Vazifem mektupla olayları bildirmektir. Üst başlığını onlar koyarlar.

- **S:** Biz de inanırız değil mi?

- **C:** Bilmem efendim.

- **S:** Yazdığınız makâleler arasında mühim fıkralar var. Bak ne diyorsun: *"Türkiye kendini Avrupa devlet ve milletleri arasında mı sayıyor."* Bu nedir?

(*) *Muhabir'in, yani Ömer Rıza'nın Türkiye-Mısır ilişkileri ile bu ilişkilerde kendi katkısını anlattığı bir makâleden söz edilmektedir.*

- **C:** Böyle birşey yazdığımı hatırlayamıyorum efendim. Benim kalemimden, hiçbir vakit böyle birşey çıkmamıştır.

- **S:** Tedkik edeceğiz. *Dâru'l-Hikmet-i İslâmiyye** veyâhud diğer mekteplerde öğretmenlik yaptınız mı?

- **C:** *Vefa* ve *Mercan Sultânî* (Lise)'lerinde İngilizce öğretmenliği yaptım.

- **S:** *Abdülazîz Çâvîş*'la** münâsebetiniz var mı?

- **C:** Tanırım, fakat münâsebetim yotur.

- **S:** Kayınpederinizle beraber burada çalışmıştır.

- **C:** Evet Mısırlıdır, tanırım.

- **S:** Onun son zamanlardaki yayınladıklarından haberli misiniz?

- **C:** Evet 2-3 makâle yazmıştır. Ondan sonra siyâsetten çekilmiş ve öğretmenlik mesleğine girmiştir.

- **S:** Niçin?

- **C:** Diğer tarafı daha faydalı bulmuştur da onun için.

- **S:** Bizim aleyhimize yazdığı makâleleri hatırlar mısınız?

- **C:** Okudum efendim.

- **S:** Onun dâ *Hizbu'l-Vatanî* 'den olduğunu hatırlar mısın?

- **C:** Oraya mensup değildir efendim.

- **S:** Yaa! Öyle mi?

- **C:** Bağımsız bir muhabirdir efendim. Kendisi *Hizbu'l-Vatanî Reîsi Ferid Bey* 'le*** sürekli münâkaşa ve kavga içinde idi.

- **S:** Öyle ise ben söyliyeyim: Kendisi *Hizbu'l-Vatanî* 'nin tamamıyla bir adamı idi. Ve öteden beri Türkiye'de tüfeylî olarak geçinmiş bir adamdır.

- **C:** Bendeniz *Abdülazîz Efendi* 'yi müdafaa kasdıyla söylemedim efendim.

(*) Hikmet-i İslamiyye Medreseleri; 12 yıllık bir eğitim proğramı uygulamakla birlikte, birdiğerinden farklı ve karmaşık bir sisteme sahip İstanbul Medreselerinin; 18 Eylül 1330 (1914) tarihinde çıkartılan 24 maddelik bir nizamnâme ile aldığı ad.

Yeniden teşkilatlandırılan Dârü'l-Hilafeti'l İslâmiyye Medreseleri'nde 12 yıllık eğitim üç bölüme ayrılmıştı. Bu bölümler; Tâli Kısm-ı Evvel (daha sonra İbtidâ-i Hariç), Tâli Kısm-ı Sânî (daha sonra İbtidâ-i Dâhil) ve Âli (daha sonra Sahn) Medreseleri. Her bölümde eğitim müddeti dörder (1915'ten sonra üçer) yıl idi. Bütün Osmanlı eğitim kurumları gibi Darü'l-Hilâfeti'l-İslâmiyye Medreseleri de 3 Kasım 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisât Kanunu ile lağvedilmiştir.

(**) Abdülazîz Çâvîş (1876-1929); aslen Tunus'lu bir ailenin çocuğu olarak İskenderiye'de doğdu. Mısır'da el-Ezher ve İngiltere'de Cambridge'de okudu, el-Liva gazetesini çıkardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Mehmed Âkif Ersoy ile birlikte Avrupa'daki müslüman askerlerle konuşmalar yapmak ve Osmanlı politikalarını anlatmak üzere Berlin'e gönderildi. Vaft ve Hizb-i Vatânî'nin destekleyicilerinden olan Çâvîş yazdığı sayısız makale ve eserleriyle yüzyılımızdaki İslâmî uyanışın önemli isimlerinden birisidir.

(***) Ferid (Vecdi) Bey; Mısır'da kurulan Vaft Partisi'nin İngiliz sömürüsüne karşı verdiği bağımsızlığı desteklemek amacıyla İstanbul'da kurulan. Hizb-i Vatanî Cemiyeti'nin (Vatan Cephesi) reisi olan Mısır asıllı politikacı.

- **S:** *Hizbu'l-Vatanî* 'den değil dedin de onun için söylüyorum. Türk kendisinden başka hiçbir kimseden bir fayda görmemiştir. Bilakis dâima zarar görmüştür. Bu Araptır öteki Çerkes artık ilâ. Bunlardan bıktık usandık.

- **C:** Gâyet doğru efendim.

- **S:** Öyle söylersin ama bir Türk (ile), vatanında evlenmişsin. Daha sual sormadan Mısırlı olduğunu söylüyorsun. Mâdemki oranın bağımsızlığını istiyorsun git orada çalış.

- **C:** Bendenize doğum yerim soruldu. Kahireli'yim dedim.

- **S:** Ne olursan ol. Türk vatanında, Türk vatandaşları arasında yaşamağa hakkın yok.

- **C:** Bendeniz burada bir yaşam kavgası vermeye çalışıyorum.

- **S:** Dâima Türk vatanı aleyhinde yazıyorsun.

- **C:** Katiyyen vâki değildir, reîs beyefendi. Sizi temin ederim ki Türklerin aleyhine yazdığım bir makâle yoktur ve vâki değildir.

- **S:** *Tevhîd-i Efkâr*'da* çalıştınız değil mi?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Sen de biliyorsun ki, *Tevhîd-i Efkâr* gazetesi'nin neşriyâtı bu memleketin menfaatlerinin zararına olmuştur. Ve bu resmen ortaya çıkarılmıştır. Bilhassa şu ve bu sûretle dinî konularda yazılan makâleler meydandadır.

- **C:** Bendenizin dinî konularda yazdığım yazılar meydandadır.

- **S:** Şimdi anlaşılıyor ki El-Ahbâr Gazetesi'nin şu ve bu sûretle aleyhimizde bulunduğu ve bilhassa senin aracılığınla İstanbul'dan yazılan haberler de meydandadır.

- **C:** Senelerce yazmış olduğum yazılarım mâlumdur, meydandadır.

- **S:** **Sana daha açık söyliyeyim mi? Kendimizden başkasının bu toprakta oturmasını istemiyoruz.** Cemiyetinize filan inanamıyoruz. Ancak Türk olduğunu Türküm demekle ve bunu açıkça isbat etmekle sana inanacağız. Mükemmel İngilizce biliyorsun. İngilizler hesâbına gizli bir isimle casusluk yapmadığın ne mâlum. Bunu ne sûretle temin edersin?

- **C:** Katiyyen kabul etmem efendim. Bendeniz sürekli İngilizler'le çarpışmış, didişmiş bir adamım.

- **S:** Ben söylemiyorum, yâni bu vatanda bir Türk evlâdı sıfatıyla ve memleketin selâmeti ve saâdeti için az çok çalışmış bir ferd sıfatıyla söylüyorum ki bu böyledir.

- **C:** Ne diyeyim efendim.

(*) Tevhîd-i Efkâr; Ebûzziyâ Tevfik Bey'in çıkarttığı Tasvîr-i Efkâr gazetesinin mahkeme kararlarıyla kapanışlarından sonra yeniden çıkarken aldığı isimlerden en ünlüsü. Gazete, 1327 (1911)-1341 (1925) döneminde en çok Tevhîd-i Efkâr ismi ile yayınlanmıştır.

- **S:** Onu bırak, sana soruyorum. Kayınpederinizin *(Şair Mehmed Âkif Bey) "İkinci Grub"** ile çalışdığını ve inkilâp esnâsında muhâlefette yer aldığını biliyorsun değil mi?

- **C:** Bilmiyorum. Bendenize dâimâ tarafsız olduğunu söylerdi ve hiçbir gruba intisab etmediğini ve bağımsızlık fikrini muhâfaza ettiğini söylerdi.

- **S:** Demek bağımsızlık fikrini muhâfaza ettiğine dâir mâlumâtınız var?

- **C:** Mâlumâtım, kendi beyânâtından anladığımdır efendim. Kendisi burada idi, ben İstanbul'da idim.

- **Reîs:** Şimdilik muhâkemeniz kâfidir.

***

(*) İkinci Grup; Millî mücâdele amacıyla Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi'nde iktidarda bulunan Müdâfâ-i Hukuk Teşkilâtı (sonra CHP)'na karşı çıkan muhâlefet harekatine verilen ad. Mehmed Âkif Bey'in de aralarında bulunduğu İkinci Grup üzerine genel bir değerlendirme kitabın sonundaki ***Fırkalar-Cemiyetler*** *bölümündedir.*

Dağıstanlı Seyyid Tâhir Efendi'nin Muhâkemesi

- **S:** İsminiz?
- **C:** *Tâhir*
- **S:** Pederinizin?
- **C:** *Abdurrahim.*
- **S:** *Seyyid* misiniz?*
- **C:** Evet.
- **S:** Soyadınız nereden?
- **C:** Hz. Hüseyin'in soyuna mensûbuz, ünvânımıza onun için seyyid derler.
- **S:** Dağıstanlısınız?
- **C:** Evet.
- **S:** Hâlen Dağıstanlı mısınız?
- **C:** 35 senedir Türkiyeli'yim. Tahsilim, ikâmetim hep burada.
- **S:** İstanbul'un neresinde oturuyorsunuz?
- **C:** Kocamustafapaşa'da oturuyorum.
- **S:** Hangi mahallede?

(*) *Seyyid; Hz. Muhammed (A.S)'ın kızı Hz. Fâtıma ile yeğeni Hz. Ali'nin evliliklerinden doğan çocukları. Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere "Şerif", Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere "Seyyid" ünvanı verilirdi. Her iki soydan gelenler de Peygamber nesli (Ehl-i Beyt) sayıldıkları için İslâm âleminde çok büyük ilgi ve alâka görmüşlerdir.*

- **C:** Ramazan Efendi Câmii civârında, 17 numaralı hânede.

- **S:** Dağıstan'da kimseniz var mı?

- **C:** Birader ve dayızâdelerim var.

- **S:** Evli misiniz?

- **C:** Evli idim. 10-15 sene evvel âilem vefat etti.

- **S:** Geçmiş hayatınızı anlatınız.

- **C:** Esâsen Halep'de bulunuyorum. Pekin'e, Çin'e vâiz olarak hükûmet tarafından gönderildim. Beş sene Pekin'de kaldım. Orada hayır cemiyetleri, mektepler kurdum.

- **S:** Niçin gittiniz?

- **C:** Hükûmet tarafından elli lira maaşla gönderildim.

- **S:** Ne yapacak idiniz?

- **C:** Oradaki müslümanları irşâd edecek idim.

- **S:** Hangi hükûmet göndermişti?

- **C:** 1326 senesindeki hükûmet. Meşrûtiyetin hemen sonrasında efendim.

- **S:** Ne yapacak idiniz?

- **C:** Efendim, orada 80 milyon Müslüman var. Onları iktisad, maarif ve din husûsunda irşâd edecektim ve çalıştım. Hatta Pekin'de 12 tane mektep açtım.

- **S:** Sonra?

- **C:** *Seferberlik* 'de* döndüm, geldim. Gönüllü olarak harbe iştirak ettim. *Mehmed Fâzıl Paşa*** ile Bağdad, Mâmuratü'l-aziz, Kuttü'l-Âmâre'de fahri süvâri yüzbaşısı olarak çalıştım. Ahlad, Malazgird havâlisinde ve daha birçok yerlerde bulundum.

- **S:** Çocuğun var mı?

- **C:** Şimdi yok. Yalnız bir kızım var idi. Şimdi Kangırı'da (Çankırı) Asliye Mahkemesi'nde görevli bir kişiye, verdim.

(*) *Seferberlik;Osmanlı devletinin birinci dünya harbine girmesi üzerine Padişah V. Mehmed Reşad'ın halife sıfatıyla* ***'Cihâd-ı Ekber'*** *ilânı sonucu yapılan asker alımlarına halk arasında verilen ad.*

(**) *Mehmed Fâzıl Paşa (Dağıstanlı); Dağıstanlı müslümanların efsânevî lideri Şeyh Şâmil'in kayınbiraderi. Çarlık ordusunda subay olarak yetişti. İmam Şâmil'in ordularında komutanlık yaptı. Yenilgiyle biten mücâdele sonrasında İstanbul'a sığındı ve Osmanlı Ordusu'na girdi. Askerî dehâsı ve başarıları ile kısa sürede general oldu. Sultan II. Abdülhâmid Han'ın yaverliğinde bulundu. 1910'da Birinci Ferik (Korgeneral) rütbesi ile Musul valisi ve komutanı iken isteği ile emekli oldu. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine tekrar göreve çağrıldı. Kendisini çok seven Irak'taki yerli Türk, Kürt ve Arap halklarından oluşturduğu kuvvetlerle Irak ve havalisi milis kuvvetleri adıyla İngilizler'e karşı savaştı. Milisleri ile büyük başarılar sağladı. İngilizler'in Cihan harbindeki ilk büyük hezîmeti olan Sabis Muhârebeleri'nde şehîd düştü. (9 Mart 1915).*

- **S:** Türkiye'ye hicret ediyorsun sonra *Âlem-i İslâm** hesâbına Çin'e gidiyorsun?

- **C:** *Âlem-i İslâm* hesabına değil, hükûmet hesabına gönderildim efendim.

- **S:** Şimdi ne yapıyorsun?

- **C:** Oturuyorum. *Millî Mücâdele* zamanında Anadolu'ya pekçok kişiyi gönderdim.

- **S:** Kimi, nereye gönderdin?

- **C:** İnebolu'da *Nedâî Bey*** vâsıtasıyla İzmit taraflarından da elime geçen esirleri filan.

- **S:** Siz nerede kaldınız?

- **C:** İstanbul'da efendim.

- **S:** Niçin?

- **C:** Çalışmak için. Hatta Anadolu'ya geçmek için *Hâfız Besim Bey*'e*** haber gönderdim. Sizi de göndereceğim, dedi. Fakat biraz bekleyiniz size haber gönderirim, dedi. Nihâyet harp açıldı, gitmem geri kaldı. Bunu *Nedâî* ve *Hâfız Besim Beyler* bilirler.

- **S:** *Yeni Kafkasya**** gazetesi çıkarıyorsun değil mi?

- **C:** Evet.

- **S:** Ne maksat takip ediyorsun?

- **C:** Kafkasya'da mevcut Türkler'le diğer Türkler'in tanışmalarını temin ve millete hizmet etmek emeliyle çıkarıyorum.

- **S:** İmtiyaz sâhibi ve yazıişleri müdürü kim?

- **C:** Her ikisi de benim efendim.

(*) Âlem-i İslâm Cemiyyeti; Balkan Harbi sırasında kurulan ve I. Dünya Savaşı sonlarına kadar çalışmalarını sürdüren örgüt. İktidardaki İttihâd ve Terâkkî Cemiyeti'nin gizli haberalma ve câsusluk örgütü olan Teşkilât-ı Mahsûsâ'ya bağlı olarak çalışan Âlem-i İslâm Cemiyeti; İngiliz, Rus, Çin ve Japon imparatorluklarının sömürgesi altındaki ülkelere (Mısır, Afganistan, Hindistan ve Uzakdoğu) gönderdiği ilim adamları ile yerli halkı irşâd etme gayesinin de ötesinde, Panislâmizim politikasına bağlı iç isyanlar çıkartma faaliyetlerinde bulunuyordu.

(**) Nedâî Bey; Millî mücadele yıllarında İstanbul'dan Ankara'ya ve cephelere gönderilen asker, silah ve cephanenin sevki, İstanbul'dan denizyolu ile İnebolu'ya ve oradan da karayoluyla Ankara'ya yapılıyordu. Nedâî Bey, Büyük Millet Meclisi hükûmeti'nin İnebolu temsilcisidir.

*(***) Hâfız Besim Bey; Millî Mücadeleye katılmak için İstanbul'dan kaçan ve kaçırılan asker, silah ve cephaneyi sağlayan gizli kuruluşlar olan **Karakol Cemiyeti** ve **Mim Mim Grubu**'nun önde gelen şahsiyetlerinden birisidir.*

(****) Yeni Kafkasya Mecmuâsı; Bu dâvâ sanıklarından Dağıstanlı âlim Seyyid Tâhir Hoca'nın sahipliğini ve bağımsız Azerbaycan Cumhûriyeti (1920-22)'nin ilk (ve tek) cumhurbaşkanı Mehmed Emin Resülzâde'nin de başyazarlığını yaptığı 15 günlük edebî ve siyâsî dergi. 1923-1928 tarihleri arasında 205 sayı yayınlanmıştır.

- **S:** Kaç nüsha çıkarıyorsun?

- **C:** Ayda iki defa çıkarıyorum ve 2000 nüsha ancak basılabiliyor.

- **S:** Buraya kimler yazı yazıyor?

- **C:** *Resülzâde Emin Bey** yazar.

- **S:** Nerelere gönderirsin?

- **C:** Anadolu'ya gönderiyoruz, efendim. Buraya Ankara'ya da gönderiyoruz.

- **S:** Yurtdışında nerelere gönderiyorsunuz?

- **C:** Onu *Emin Bey* bilir. Kendisi milliyetçidir, mecmuanızda hizmet edeyim dedi, kabul ettim. Mecmuada çalışıyor.

- **S:** Bu *İskilipli Âtıf Hoca* ile münâsebetiniz nereden başlar?

- **C:** Hiçbir münâsebetim yoktur. Herkes beni milliyetçi, ittihatçı bilir. Bendeniz kendisine yolda rast gelirsem selamlaşırız, bütün münâsebetimiz bundan ibârettir.

- **S:** Şimdi söylediğiniz sözden bir nükte çıkarırsak *Âtıf Efendi* millîciler'in düşmanı mânâsı çıkar.

- **C:** Hayır efendim! Böyle bir kasdım yok. Bunu ifade etmek isterim.

- **S:** Siz millîcisiniz, o nedir?

- **C:** O da millîcidir. Herkes millîcidir. Arzetmek istediğim kendisi ile görüşmem yoktur.

- **S:** *Hacı Tâhir Efendi* 'yi tanır mısın?

- **C:** Ders hocalarındandır.

- **S:** Görüşür müsün?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** *Fettah Efendi* 'yi?

- **C:** Ona da senede 1-2 defa rast gelirim. Bu kadar, selamlaşırız.

- **S:** *Giresunlu Muharrem Efendi* 'yi?

- **C:** Tanıdığım şahıs değil.

- **S:** Karagümrük'de filan oturdun mu?

- **C:** Ben esâsen oralara çıkmam. Kocamustafapaşa'da otururum. Doğru Bayezid'e gelirim.

(*) Emin Bey (Resulzâde); Bağımsız Azerbaycan'ın (1918-1920) ilk Cumhurbaşkanı. Çarlık Rusya'sının yıkılması ile bölgeyi hâkimiyetleri altına almaya çalışan komünistlere karşı başkanı olduğu Müsâvât Partisi lideri olarak mücâdele verdi. Halil Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusu'nun desteği ile Azerbaycan Milli Şurâsı'nı kurdu ve bağımsızlık kararı sonrasında Cumhurbaşkanlığına getirildi. Sovyet Ordusu'nun Azerbaycan'ı işgâli üzerine önce Ankara'ya ardından İstanbul'a geldi. İstanbul'da kurduğu çeşitli dernek ve çıkarttığı gazeteler ile Azerî'ler başta olmak üzere Kafkasya'daki müslüman halkların Sovyet boyunduruğundan kurtarılarak bağımsızlıklarına kavuşmaları için mücâdelesini sürdürdü. Yaptığı çalışmalar Komünist Rusya ile ittifak içerisinde olan Ankara Hükümeti'ni sürekli rahatsız etti. İstanbul'da öldü. Karacaahmet mezarlığına gömüldü.

- **S:** *Babaeski eski Müftüsü Ali Rıza* var, onu tanır mısın?

- **C:** Tanımam efendim.

- **S:** Urfa'da asılan *İbrahim Edhem*'i nasıl tanıyorsunuz?

- **C:** Efendim; Bayezid Medresesi'nde hemşerilerden *Cemal Efendi* bana; *'Hâfız İbrahim Edhem Efendi 'yi tanır mısın,'* dedi. *'Tanımam'* dedim. Onun üzerine, *'bu böyle böyle vaaz eder hâfızdır,'* dedi. Bildiğim bundan ibârettir.

- **S:** Siz şapkayı ne zaman giydiniz?

- **C:** Efendim başım hasta olduğu için sarık da olsa, şapka da olsa dâima başımı açık bulundururum. Başım uğuldamaya başlar. Bendeniz 10-15 sene evvel şapka giydim. Bendeniz *Harb-i Umûmî*'de *Lozan'da Mahkûm Milletler Konferansı** var idi. Oraya Dağıstan mümessili olarak gittim. Almanya, Viyana ve bütün Avrupa'yı dolaştım. Ve bu milletin ilerlemesi uğrunda çalıştım. Varım yoğum, bu milletin uğruna fedâ olsun. Bu gün de son nefesime kadar çalışırım. Hükûmetim de beni bilir, Cumhûriyetim de bilir. Ben ilerleme ve yükselmek uğrunda çalışarak çır çıplak kalmış bir adamım. Başka hiçbir maksâdım yoktur.

***

(*) Mazlûm (Mahkûm) Milletler Konferansı; Ekim devrimi ile yıkılan Çarlık Rusya'sının hâkim olduğu topraklar üzerindeki çeşitli milletler'in (özellikle de kafkas müslümanları) Bolşevikler'in hâkimiyetini kabul etmeyerek kendi bağımsız devletlerini kurmaları amacıyla bir ittifak oluşturmak için 1918 başlarında Lozan'da toplanan konferans. Konferans delegeleri gerek kendi iç meselesi ve gerekse İngiliz-Fransız hükümetleri engellemeleri nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı.

Erzurumlu Hacı Süleyman Efendi'nin Muhâkemesi

- **S:** İsminiz?
- **C:** *Hacı Süleyman.*
- **S:** Babanızın?
- **C:** *Hacı Mehmed.*
- **S:** Doğumunuz?
- **C:** 81 (H. 1281/M. 1865) efendim.
- **S:** Evli misiniz?
- **C:** Evet.
- **S:** Nerelisin?
- **C:** Gürcistanlıyım.
- **S:** Neresinden?
- **C:** Batum ile Erzurum vilâyetinin arasında Yusufeli kazasındanım.
- **S:** Gürcü müsün?
- **C:** Evet.
- **S:** Bu Gürcülüğü, Araplığı, Çerkesliği ruhunuzdan ne vakit çıkaracaksınız bilmiyorum ki... Türkiye'de doğar, Türkiye'de büyür burada yer, içersiniz. Niye yok Gürcüyüm, Çerkesim bilmem neyim dersiniz?
- **C:** Orada doğmuşum efendim. İstanbul'da yerleşmişim.
- **S:** Gürcüce bilir misiniz?
- **C:** Hayır efendim. Yalnız Türkçe bilirim.

- **S:** İttihatçılar zamânında sürüldün mü?
- **C:** Hayır efendim. Ben sessiz, kendi halinde biriyim.
- **S:** Bir tarîkata bağlımısınız?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** Sûfiyyûndan mısın?
- **C:** Evet efendim. Hiç kimse ile temâsım yoktur... Fatih Câmi-i şerîfinde iki sene evvel vaaz ederdim.
- **S:** *İcâzetli* hocalardan mısın?
- **C:** Evet.
- **S:** Tahsilin nerede?
- **C:** Taşralarda okudum. 313'de (M.1897) Bayezid'den *icâzet* aldım.
- **S:** Nerede ders okuturdun?
- **C:** Müderris olmadım. Fatih Câmii'nde vaaz ederdim.
- **S:** Siz Yusufeli'li olduğunuzu söylüyorsunuz. Fakat künyeniz Erzurum'dadır.
- **C:** Erzurum'da medresede talebe idim. Nüfus kâğıdım oradan çıkartılmıştır.
- **S:** Oralara hiç gittiniz mi?
- **C:** 40 sene oluyor ki ne gittim, ne de birşey yaptım. Mektup bile yazmadım.
- **S:** *Erzurumlu Osman* isminde birisi var idi tanır mısın?
- **C:** Orada hiç kimseyi bilmem.
- **S:** Şimdi nerede oturuyorsun?
- **C:** Fatih civârında, Haraççı Muhiddin Mahallesi'nde.
- **S:** *Şeyh Hacı Osman* 'ı tanıyor musun?
- **C:** Tanımıyorum.
- **S:** Sizin sûfiyyûndan ne kadar mürîdiniz var?
- **C:** Yok efendim.
- **S:** Eskiden?
- **C:** Fatih Câmi-i şerîfinde vaaz ederken 40-50 kişi var idi. Bazan 100 oluyordu. Hava iyi olursa cemaat fazlalaşır. Hava bozuk olursa cemaat az olur. Biz cemaatımızı tahdid edemeyiz.
- **S:** Siz *Nakşibendî Tarîkatı* 'na girdiniz mi?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** Sizin başınıza giydiğiniz beyaz takye ve beyaz sarık neye delâlet eder?
- **C:** Hiçbirşeye delâlet etmez. Peygamberimizin sünnetinden diye giyeriz. Yoksa, tarîkata filan delâlet değildir.
- **S:** Zikirlerinizi filan nerede yaparsınız?

- **C:** Zikrimiz filan yok efendim. Mescid kenarında bir odam var. Yangın felâketine uğrayanlardan olduğumuz için yönetimin izniyle oraya odalar yaptık. Çoluk çocuk oradayız. Sofası büyük olduğu için bazan orada toplanır şehitlerimizin ruhuna mevlîd filan okuruz. Milletin selâmet ve saâdetine duâ ederiz. Bizim husûsî zikrimiz yoktur.

- **S:** Bu beyaz takye ile beyaz sarığın sûfiyyûn alâmeti olduğunu biliyorsunuz. Nitekim buraya gelenler var idi. Tabii ki bunları biliyorsunuz, kimlerdir?

- **C:** İstanbul Polis Müdüriyeti'nde komşularımı sordular. Etraftan kimseyi tanımam dedim. Müdüriyette gıyâbımda şu bu diye yazdılar.

- **S:** Giresun'dan bir *Hâfiz Muharrem Efendi* var. O da sûfiyyûndandır. Tabii senin kiyâfetin gibi başında beyaz takye ve sarığı var idi.

- **C:** Bazıları böyle yalandan bizim kılığımıza girerler efendimiz.

- **S:** Hayır o mutlak sûrette sûfiyyûndandır. Fatih'de Süleymâniye Medresesi'nde tahsili var. Karagümrük'te câminin bir odasında oturuyordu.

- **C:** Onu bilmem efendim.

- **S:** Siz arkadaşlarınızın şeklinden, kıyafetinden, sarığından birbirlerinizi tanırsınız da onları tanımaz olur musunuz?

- **C:** Bendeniz münzevîyim efendim.

- **S:** Onların size çok büyük hürmetleri var siz ne derseniz onu yaparlar.

- **C:** Böyleleriyle görüşdüğüm yok efendim.

- **Ali Bey:** *Yûşa Tepeleri*'ne* senede bir defa gittiğiniz..?

- **C:** Evet giderdik efendim. Arkamdan 300 kişi geliyordu. Bu kadar kişi arasında kimin kim olduğunu nasıl teşhis edebilirim. Hamdolsun oraya gittik, duâ ettik. Duâmız kabul oldu. Muzaffer olduk.

- **Ali Bey:** Duâ ile millet muzaffer olmaz.

- **C:** Duâ da lâzım, kılınç da efendim.

- **S:** Şam, Halep taraflarından gelmiş bir adamla bir çiftlik meselesi olmuş?

- **C:** Evet efendim, Saçmacının birisi geldi.

- **S:** Nereli imiş?

- **C:** Bilmem efendim. Geldi bana dedi ki: *"Sana bir iyiliğim var."* Nedir? dedim. *"Mekke'de bir tekkem var. Seni oraya götüreyim. Rahat edersin"* dedi. Ben de hayır istemem, bana tekke filan lâzım değil, dedim. Ve defol git diye koğdum.

(*) Yuşa Tepeleri; İstanbul Beykoz'da Karadeniz'e hâkim bir tepe ve bu tepede Hz. Yuşâ'nın makamı kabul edilen ziyaretgâh. Bütün İstanbullular'ca ziyâret edilen bu yerde, senede bir gün, hemen bütün dergâh, tekke ve tarikat mensupları toplanırlar ve büyük bir çoşku içerisinde devletin muzafferiyeti, ümmetin selâmeti için dua ederlerdi.

- **S:** Kim olduğunu niçin anlamadın?
- **C:** Ne bileyim efendim. Ne vazifem.
- **S:** Onun mürâcaatından şüphe mi ettin?
- **C:** Tabii efendim. bana birçok saçmalıklar söyledi.
- **S:** Lehçesi Türkçe mi idi, yoksa Arapça şîve ile mi söz söylüyordu?
- **C:** Türkçe idi efendim.
- **S:** Kıyâfeti nasıl idi?
- **C:** 50 yaşlarında kadar bir adam idi.
- **S:** Başında sank mı var idi?
- **C:** Hatırlamıyorum.
- **S:** Kalpak mı var idi, şapka mı?
- **C:** Unuttum efendim, hatırlayamıyorum.
- **S:** Böyle karşı karşıya gelip de görüştüğün adamın kıyâfetini insan unutur mu?
- **C:** Ne bileyim efendim, aradan 6 ay geçti.
- **S:** Seni nerede geldi buldu?
- **C:** Evime geldi.
- **S:** Evrâkınız içerisinde *Mehmed İbrahim* adına bir *Sened-i hâkânî** çıkıyor bu nedir?
- **C:** Kendisi demirhânede ustalardan birisidir. Benden ödünç para aldı ve rehin olarak bunu bırakdı efendim.
- **S:** Nerelidir?
- **C:** Bilmiyorum efendim.
- **S:** Ne kadar aldı?
- **C:** 50-100 lira kadar aldı.
- **Ali Bey:** Efendim kendisi hiçbir işle uğraşmadığı hâlde şuna buna 100 liraya yakın bir parayı borç verebilmek için nasıl kudreti oluyor?
- **S:** Sen ne ile geçinirsin?
- **C:** Karşılıksız hediyeler, bağışlar ile efendim.
- **S:** Nasıl bağışlar?
- **C:** Hediye filan verirler.
- **S:** Kimler?
- **C:** Zenginler efendim. Fakat 6 ayda bir defa olursa olur. Onları israf etmem. İktisad ederek artırırım ve böyle başı sıkılanlar olursa gelirler veririm.
- **S:** Kaç evlisin?
- **C:** İki evliyim.
- **S:** Âilelerin nerededir?

(*) Sened-i hâkânî; Osmanlı Devleti'nde kişilere âit emlâk ve arâzîyi gösterir tapu belgesi.

- **C:** Medresedeler efendim. Birisi bir odada, diğeri diğer odada oturur. Evvelki karım 70-80 yaşında kötürümdür. Diğeri de 50 yaşındadır. Hastalıklıdır. İki de çocuğum var. Birisi oğlan diğeri kızdır. Kızım 7 yaşında, oğlum 11 yaşındadır.

- **S:** Şu vaazlarınızda yakalık takanlarla, potin giyenlerden alış-veriş etmeyiniz, dediniz mi?

- **C:** İşte onu kabul edemem efendim. Çünkü yalandır.

- **Ali Bey:** Ya onlar gelir söylerlerse?

- **C:** Gelsin söylesinler saçmadır, yalandır. Bizim şeriatımızda ve dinimizde bütün müslümanları kardeş biliriz, öyle şey olur mu?

- **S:** Senin müridlerin sana mürid kayd edildikleri ve senin özel sohbetlerine dâhil oldukları vakit birşey verdiler mi?

- **C:** Bizim öyle bir kayıd defterimiz filan yoktur, efendim.

- **S:** Fakat birçok müridlerin var. Elbette sana birşey veriyorlar?

- **C:** Esâsen senin 10 komşun vardır, gücü olan senede bir defa filan bir hediye verir.

- **S:** Kız filan alacakları vakit senin iznin gerekli olur mu?

- **C:** Hayır efendim, meselâ bir kabahat yapdıkları vakit git hükûmete temizle deriz.

- **S:** Sen şimdi ne söylersen söyle. Sizin herhâlde kendinize mahsûs tarîkiniz üzerine zikriniz, duâlarınız var. Umûmî kıyâfetten de ayrı olarak bir kisve taşıyorsunuz. Bunları reddedemezsin ya. Şimdi sen söyle sizin tarîkinizin hedefi nedir?

- **C:** Anlayamadım efendim.

- **S:** Siz sûfiyyûn mesleğindensiniz. Hedefiniz nedir?

- **C:** Bizim bir hedefimiz yok, efendimiz.

- **S:** Siz Ehl-i Sünnet misiniz?

- **C:** Elhamdulillah efendimiz.

- **S:** Hanefî misiniz?

- **C:** Evet.

- **S:** Zikirlerinizin gâyesi nedir?

- **C:** Fakir cemâati ticârete teşvik ederim. Gece namazlarını kılarız.

- **S:** Gündüz namaz kılmaz mısınız?

- **C:** Kılınmaz olur mu efendim.

- **S:** Sizin hareketinizin genel İslâmî esaslardan farkı nedir?

- **C:** Hiç farkımız yoktur.

- **S:** Zikirlerinizde kadınlar da bulunurlar mı?

- **C:** Cuma günü vaaz ederim. Ayrıca kadınları toplarım. Fakat erkek bulunmamak şartıyla.

- **S:** Senden tarîkat izni alanlar var?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Hülâsa, siz kendi kendinize bir âlemsiniz, sen de böyle bir yol almış gidiyorsun?

- **C:** Hayır efendim. Hükûmetim ne emrederse onu yaparım. Nitekim mescidi kapat dediler, kapattım. Cemaatı dağıttım. Şimdi inzivâdayım.

- **S:** Siyasî fırkaların hangisine intisap ettiniz?

- **C:** Hiçbirisine efendim.

- **S:** İşgal senelerinde *Hürriyet ve İ'tilâf*'a girmek için teklif filan vâki olmadı mı.

- **C:** Hayır efendim. Hiçbir teklif vâki olmadı. Esâsen siyâsetten filan anlamam ki.

- **S:** Belki müridlerinizden filan istifâde etmek için bir kuvvet elde etmek istemişlerdir.

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Şimdilik muhâkemen kâfi. Haydi çık.

***

Aziz Mahmud Efendi'nin Muhâkemesi

- **Reîs:** İsminiz?
- **Maznûn:** *Aziz Mahmud.*
- **S:** Babanızın ismi?
- **C:** *Mehmed Sâdık.*
- **S:** Doğumunuz?
- **C:** 307 (M. 1892) efendim.
- **S:** Bekâr mısın?
- **C:** Evet.
- **S:** Nerelisin?
- **C:** İstanbullu'yum
- **S:** Neresinden?
- **C:** Fatihliyim
- **S:** Aslen İstanbullu musunuz?
- **C:** Evet.
- **S:** Tahsiliniz nerede?
- **C:** Rüşdiye, idâdiye ve *Dârü'l-Hilâfe*'de* okudum. Hepsini İstanbul'da tamamladım.

(*) Dâr'ü-l Hilâfe; İstanbul'un hilâfet merkezi olması sebebiyle bu kente verilen ad. Yine bu sebeple İstanbul'daki medreseleri taşradakilerden ayırdedebilmek maksadıyla bu şehirdeki okullara Dâr'ü-l Hilâfe Medreseleri denilirdi.

- **S:** Hangi rüşdiyede?
- **C:** Eğrikapı Rüşdiyesi (ilkokul)'nde.
- **S:** İdâdi?
- **C:** Mercan İdâdisi (Lisesi)'nde.
- **S:** Mesleğiniz?
- **C:** Memurum efendim.
- **S:** Hangi memuriyetlerde bulundun?
- **C:** Efendim, 325'de (M. 1910) askerî imamlık vazifesinde bulundum. 20 yaşından küçük olanları memuriyette istihdam etmiyorlardı. kadro uygunluğu kararı alamadım, çekildim. Ondan sonra İşkodra'da bulundum.
- **S:** Ne münâsebetle?
- **C:** Efendim, İşkodra Sahrâ Topçu Kumandanı *Hüseyin Hüsnü Bey** dayım idi.
- **S:** Niye gittin?
- **C:** Pederim vefat etmişti. Dayımın yanına gittik.
- **S:** Sonra?
- **C:** Tekrar geldim. Tahsile devam ediyordum. Seferberlikte asker oldum. Tâlimgâha sevkedildim. 5-6 defa ameliyat oldum, çürüğe çıkardılar. Oradan levâzım mektebine gönderdiler. Oradan levâzım ihtiyat zâbiti olarak çıktım.
- **S:** *Milli Mücâdele*'de nerede idin.
- **C:** Efendim dimâğiyeden rahatsız idim. 9'ncu ameliyatım Gümüşsuyu Hastahânesi'nde yapılıyordu. Hastahânede idim.
- **S:** Sonra?
- **C:** 338 (M. 1922) senesine kadar hastahânelerde vaktimi geçirdim.
- **S:** O zamana kadar ne yaptın?
- **C:** Vazifede idim.
- **S:** Hangi vazifede.
- **C:** *Ders Vekâleti Birinci Sınıf Kitâbeti*'nde** efendim.
- **S:** Hangi Şeyhülislâm zamanında?
- **C:** *Tevfik Paşa**** kabînesi zamanında.

(*) Hüseyin Hüsnü Paşa; Ferik (Orgeneral) rütbesiyle Selânik Redif fırkası komutanı iken İstanbul'daki meşhur 31 Mart hâdisesini bastırmak üzere Rumeli'nden toplanarak İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun ilk komutanı. Daha sonra bu vazifeyi 3. Ordu komutanı Memduh Şevket Paşa devralmıştı.

(**) Ders Vekâleti Birinci Sınıf Kitâbeti; Günümüzde Tâlim Terbiye Kurulu İlköğretim Müfettişliği ya da İlköğretim Genel Müdürlüğü karşılığı makâm.

(***) (Ahmed) Tevfik Paşa; Osmanlı Devleti'nin son Sadrıâzam'ı. Son üç Osmanlı Padişahı döneminde 4 kez Sadâret makamında bulundu. İlk üç Sadrıâzamlığı (sırasıyla 1327/1909'da 21 gün, 1337/1918-19'da 2 ay 1 gün ve yine 1337/1919'da 1 ay 13 gün)'da çok kısa sürelidir. Damad Ferid Hükûmeti'nin istifası sırasında Padişah VI. Meh-

- **S:** Ondan sonra?
- **C:** Devam ettim efendim.
- **S:** Yani *Haydarîzâde (İbrahim Efendi)* zamanında?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Matbuatla meşgul oldunuz mu?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** *Sebîlü'r-Reşâd* 'da* filan çalışmadın mı?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** Sonra ne oldu?
- **C:** Gümüşsuyu Hastahanesi'nden ameliyattan sonra çıktım.
- **S:** Memuriyete geçtikten sonra tekrar mı ameliyat oldun?
- **C:** Evet. Tebdîl-i hava verdiler. Tebdîl-i hava (hastalık veya ameliyat sonrası uzun zamanlı izin) müddetim doldu. Bendeniz de Ders Vekâleti genel sekreterliği emrine naklen alındım. O vakitler *Hayri Bey, Dâru'l-Hilâfet Teşkîlâtı* 'nı yapıyordu. Teşkilâtda *İbtidâ-yı dâhil müdüriyet-i umumisi kitabet-i umûmiyyesi* 'nde** çalıştım.
- **S:** Oraya ne vakit geldin?
- **C:** 16 K.S. 1336 (M. 1920) da.
- **S:** Yani *Mustafa Sabri* zamanında?

---

med Vahidüddin tarafından dördüncü kez Sadâret'e getirildi (21 Teşrinievvel 'Ekim' 1339/1920) 2 sene 14 gün süren bu son Sadâreti boyunca Anadolu'daki Milli Mücadele Hareketi'ni ve Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni destekleyen politikalar izledi. Gerçekçi ve olgun bir devlet adamı tavırlarını sergiledi. Büyük Millet Meclisi'nin 1 Teşrinisâni 'Kasım' 1341/1922 tarihli "Saltanât'ın İlgâsı" hakkındaki kanun sonrasında Milli Hükümet temsilcisinin İstanbul'a gelmesi ile birlikte 4 Teşrinisâni 'Kasım' 1341/1922 tarihinde Sadâret Mührü'nü Sultan Vahîdüddin'e iâde ederek Osmanlı Devleti'nin fiili varlığını sona erdirdi.

Cumhuriyet döneminde siyâsetten uzak kaldı. Ayazağa'daki köşkünde (şimdiki Park Otel) inzivâya çekildi. 1930'da İstanbul'da öldü.

(*) Sebilü'r-Reşâd; Sahipliğini Eşref Edip'in başmuharrirliğini Mehmed Âkif'in yaptığı haftalık dergi. 21 Ağustos 1324/1908-5 Mart 1341/1925 tarihleri arasında 182 sayı yayınlanmıştır.

Derginin 21 Ağustos 1324/1908-4 Şubat 1327/1911 tarihleri arasındaki ilk 182 sayısı Sırât-ı Mustakîm adıyla çıkmıştır. Başlangıçta İstanbul'da çıkan dergi İstiklâl Savaşı ile birlikte Anadolu'ya taşınmış, yayınını Kastamonu, Ankara ve Kayseri'de sürdürmüştür. 1922'de tekrar İstanbul'a taşınan dergi 1925 yılında kabûl edilen "Takrîr-i Sükûn Kânûnu"na dayanılarak 6 Mart günü Bakanlar Kurulu kararı ile kapatılmıştır.

(**) İbtidâ-yı dâhil müdüriyet-i umûmisi kitâbet-i umûmiyesi; Bütün İstanbul Medreselerini ortak bir müfredât ve eğitim bütünlüğü içerisinde toplamak amacıyla 1330/1914 tarihinde yürürlüğe giren nizamnâme ile kurulan Dârü'l-Hilâfeti'l Âliyye Medreseleri'nde İbtidâ-i Hâriç (İlköğretim) ile Âli (yüksek eğitim) arasındaki bölüme İbtidâ-i Dâhil (Ortaöğretim) adı verildi. Âtıf Hoca'nın İbtidâ-i Dâhil Müdiriyet-i Umûmi (Ortaöğretim Genel Müdürü) olduğu bu kurumda Aziz Mahmud Bey de bir süre Kitâbet-i Umûmiyye (Genel Sekreterlik)'de memur olarak çalışmıştı.

- **C:** Hayır efendim, *Nûri Efendi*(*) zamanında.

- **S:** Sonra?

- **C:** *Tevhîd-i Tedrîsât Kânûnu*(**) çıkıncaya kadar oraya devam ettim, lağvı üzerine Maârif'e devredildik.

- **S:** Memuriyetin devam etti mi?

- **C:** Evet efendim. İstanbul İmam-Hatip Mektebi kâtipliğinde bulundum.

- **S:** Cemiyetlerle iştigal ettiniz mi?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** *Teâlî-i İslâm Cemiyeti*'nin Kâtib-i Umûmiliği (Genel Sekreterliği)'nde bulunmuşsunuz.

- **C:** Hayır efendim. Kendi üyelerine sorarsınız. Resmî vazifem hâricinde kitap toplamak ve okumak ile meşgul oldum. Hatta çok kitap okuduğum için doktor menetti. Fakat yine çalışmaktan kendimi alamıyorum. *Doktor Mehmed Kâmil Bey*'den bu husûsu sorabilirsiniz.

- **S:** *Hoca Âtıf Efendi* ile ne vakitten tanışırsınız?

- **C:** Efendim arzettiğim memuriyete geldiğim vakit orada kendisi Genel Müdür idi. Ve 1338 (M. 1922) senesine kadar Genel Müdür olarak bulundu. Ondan sonra *Medresetü'l-İrşâd* (da) *Hikmet-i Teşriî muallimliğine*(***) tayin edildi. Münâsebetim oradan başlar. Bu münâsebetim de tabii resmî vazife dolayısıyladır. Husûsiyetim yoktur.

- **S:** Onun o sıralarda *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'ni teşkil ettiğini biliyorsunuz değil mi?

- **C:** İşittim efendim.

(*) Medenî Mehmet Nuri Efendi; Osmanıl Devleti'nin son Şeyhülislâmı. Rumeli Kazaskeri iken ilk kez Damat Ferit Paşa'nın beşinci hükûmetinde Şer'iyye ve Evkâf Makamı'nda bulunmuştur. Son Osmanlı hükûmeti olan Tevfik Paşa kabinesinde de ikinci kez aynı vazifeye atanmış ve 2 seneyi aşan bu son Şeyhülislâmlığı süresince daha önce âsî ve haklarında ölüm fetvâları verilen Ankara'daki Milli Mücâdele liderlerini ve İstiklâl Harbi'ni destekleyici davranışlar içerisinde olmuştur.

(**) Tevhîd-i Tedrîsât Kânûnu; Cumhûriyet'in ilânından sonra 3 Mart 1340/1924 tarihinde kabul edilen "Şer'iyye ve Evkâf Vekaleti'nin İlgâsı" hakkındaki 429 nolu kanun hükümleri gereği yine aynı gün kabul edilen 430 numaralı kanun. Bu kanun ile eskiden Şer'iyye ve Evkâf Vekâletine bağlı olan bütün medreseler, mektepler ve bütçeler Maarif Vekâleti adı altında yeniden örgütleniyordu.

Tevhîd-i Tedrisât Kânûnu Türkiye Cumhûriyeti'nin lâiklik prensiplerine geçişindeki en önemli uygulamalarından birisi olan T.T.K'nın tam metni kitabın sonundaki ***Belgeler*** *bölümündedir.*

(***) Medresetü'l İrşâd ve Hikmet-i Teşriî Muallimliği; Daha önceleri Medresetü'l Vâizîn (Vâizler Mektebı) ile Medresetü'l Eimme ve'l Hutebâ (İmam ve Hatipler Mektebi) olarak hizmet veren iki medresenin birleştirilmesi ile vâiz ya da İmam-hatip yetiştirmek üzere kurulan Medresetü'l İrşâd'ta, Âtıf Hoca'nın Felsefe ve Hukuk Felsefesi hocalığı yapması....

- **S:** *Müderrisîn Cemiyeti?*

- **C:** Bilmiyorum efendim.

- **S:** Nasıl bilmiyorsun, o diğerinin açıkta olanıdır. bilmeniz lâzım!

- **C:** Mesleğim olmadığı için bilmiyorum efendim.

- **S:** Siz bir eser filan telif ettiniz mi?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Evrâkınız arasında çıkan bir defterde *"Hilâfet ve Saltanat'ın Hakîkati"** başlığıyla bir yazınız var, bu nedir?

- **C:** Efendim, Meşrûtiyetin ilânında *Beyân'ü-l Hak*** nâmıyla bir gazete çıkmış, bendeniz ondan haberdâr değilim. Bendeniz kitâbete geldiğim zaman arzettiğim gibi *Âtıf Efendi* Genel Müdür idi. Bendenize, *"Kâtip efendi, benim Beyân'ü-l Hak yazılarım vardır. Şu defteri al oraya bunları çıkarıver."* dedi. Ben de o sûretle bunları asıl vazifemi engellemeden bu deftere çekiyordum. Bu odur.

- **S:** Yani (Âtıf Hoca'nın) genel müdürlüğü zamanıda 335 (M. 1919)-336 (M. 1920) senelerinde?

- **C:** Hayır efendim. Bendeniz o vakit orada değildim. 337 (M. 1921) senesinde naklen geldim. Kendisi o vakit orta kısmın genel müdürü idi.

- **S:** Ne kadar yazdın?

- **C:** 3-4 sâhife kadar birşey yazdım. Fakat sonra meşgâlem çok yazamam, dedim. Ve kendisinden af talep ettim. İşte bu da o sûretle kaldı.

- **S:** Şimdiye kadar niçin vermediniz?

- **C:** Efendim teşkilât dağıldı. Eşyâlar nakledildi. O sırada *Beyân'ü-l Hak* gazetelerini ver dedi, verdim. Diğer bir kısmı kaldı. Onları da vereyim mi dedim. Hayır madem ki yazmışsın istemez dedi.

- **S:** Hâlbuki ilk sorgunda *"tamam değil almam"* dedi, diyorsun.

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Bunları senin şahsına âit olmak üzere mi terkettiler. Yoksa mektebin kütüphânesine mi terkettiler?

- **C:** Orasını bilmiyorum. Bırak kalsın, dedi.

(*) Hilâfet ve Saltanât'ın Hakîkati; İskilipli Âtıf Hoca'nın Beyân'ül Hak dergisinde yayınlanan ve Birinci Dünya Harbi esnâsında halîfe ve padişah olan V. Mehmed Reşad'ın 'Cihâd-ı Ekber' fetvâsını yorumlayan makâlesi.

Mahkemenin ilerleyen safhalarında sanığa sorulan ve İskilipli Âtıf Hoca'nın kimi dergilerde yayınlanan bu makâlelerinin hemen tümünün özel kalemi olan Aziz Mahmud Bey tarafından temize geçirildiği anlaşılmaktadır.

(**) Beyân'ül Hak; Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayın organı olarak Pazartesi günleri çıkan dinî, edebî, siyâsî ve fennî haftalık gazete. 22 Eylül 1324/1908-22 Teşrinievvel 'Ekim' 1330/1914 tarihleri arasında 182 sayı, çıkan derginin başyazarı (Şeyhülislâm) Mustafa Sabri idi. İslâmcı düşünce ağırlıklı politika izleyen Beyân'ü-l Hâk'ta devrin hemen bütün âlimlerinin yanısıra İskilipli Âtıf Hoca'nın da makâleleri yayınlanmıştı.

- **S:** *Âtıf Efendi*'nin *Firenk Mukallitliği ve Şapka** kitabı da var. Evrâkınız arasında bulunmuştur, ona ne dersiniz?

- **C:** Efendim, bendeniz *Son Telgraf*ta** *Süleyman Nâzif Bey*'in bir makâlesini gördüm. Orada *"Bir Hoca Efendiye Cevap"**** diye bir yazı var idi. O gazeteyi önce okudum. Düşündüm ve acaba bu hoca efendi kimdir? dedim. Ve bu yazıyı *Süleyman Nâzif Bey*'e ne gibi bir sebep yazdırıyor dedim ve merak ettim. Sonra *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinde *"Frenk Mukallitliği ve Şapka"* diye bir ilân gördüm. O gün *Dîvân-ı Muhâsebât* (Sayıştay)'a gidiyordum. *Âtıf Efendi*'nin dükkânının önünden geçerken gözüme buna âit bir ilân ilişdi. Bunu da okumakta ve almakta bir mahzur var mıdır? dedim.

- **S:** Kime diyorsun?

- **C:** Kendi kendime efendim.

- **S:** Sonra?

- **C:** Acaba bunun yayın izni alınmış mıdır? diye kendi kendime düşünüp edip dururken gazetelerin ilânı aklıma geldi. Bunun üzerine kendisine bunun yayın izni verilmiş midir? dedim. Evet herkes alıyor, dedi. Bendeniz de alabilir miyim? dedim. Hay hay dedi. Ve bu sûretle aldım. Yarısına kadar okudum. Baktım ki, önemli birşey.

- **S:** Ne gibi önemli birşey?

- **C:** Fıkıhçıların görüşlerini naklediyor.

- **S:** Hangi fıkıhçıların?

- **C:** Hatırımda kalmadı efendim.

- **S:** Ne maksadla yazdığını *Âtıf Efendi* söylemedi mi?

- **C:** Sormadım efendim.

(*) Firenk Mukallitliği ve Şapka; İskilipli Âtıf Hoca'nın 'Âtıf Efendi Kütüphânesi' dizisinin üçüncü kitabı olarak İstanbul'da 1340/1924 yılında yayınladığı 32 sayfalık eseri. Şapka kânûnundan iki yıl önce yazılan ve TC. Maarif Vekâleti'nin izni ile basılan bu risâle 'Kurdun suyunu bulandıran kuzu' misâli halkın şapkaya olan tepkisinin sebebi olarak gösterilmiş ve böylece çıkan kânûna iki yıl önceden muhâlefet gibi dünya hukuk tarihinde eşi ve benzeri görülmemiş bir mantıkla Hocaefendi'nin asılmasının sebebi olmuştur.

(**) Son Telgraf; 14 Haziran 1340/1924 tarihinden itibaren İstanbul'da günlük olarak yayınlanmaya başlayan resimli akşam gazetesi. Mes'ul Müdürü, Lütfi Bey (sonra Kerim Ömer) idi.

(***) Süleyman Nâzif ve 'Bir Hocaefendi'ye Cevap' makalesi; 1 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen Şapka Kânûnu sonrasında İskilipli Âtıf Hoca'nın 'Frenk Mukallitliği ve Şapka' adlı eseri hükümet tarafından toplatılmış ve bütün yurtta tek nüsha bile bulundurulması yasaklanmış idi, üstelik bununla da kalınmamış Hoca'ya bütün 'İlerici' kalemler tarafından büyük saldırılarda bulunulmuştu. Bu saldırıların (ve dolayısıyla rejime ihbarları) en şirreti ve insafsızı -maalesef- Süleyman Nâzif Bey'den gelmiş idi. Mahkemenin bu bölümünde Süleyman Nâzif Bey'in saldırıları ve Âtıf Hoca'nın cevapları sözkonusu edilmektedir. Bu konu hakkında daha ayrıntılı bir çalışma tarafımızdan yayına hazırlanmakta olduğundan mahkemenin bu safhasında geçmekte olan polemikler hakkında ayrıca bilgi vermeyi -şimdilik- gereksiz gördük.

- **S:** Evrâkınız arasında bir de el yazmasıyla *Terakkiyât-ı Medeniyye ve Medeniyyet-i Şer'iyye* diye birşey var. Bunu nereden aldınız?

- **C:** Efendim evvelce arzettiğim gibi Hoca *Beyân'ü-l Hak* gazetesinde kendisini müdâfaa ediyormuş. Bunu bana temize geç demişti. Müsveddesini *Âtıf Efendi* yazmıştır.

- **S:** Ne olacak imiş?

- **C:** Bilmiyorum efendim.

- **S:** Niçin sende kaldı?

- **C:** Tamamlayamadığım için diğerleriyle beraber kalmış.

- **S:** Peki, resim ve heykel meselesi münâsebetiyle *Süleyman Nazif Bey*'e *Cevab* adıyla yazılan makâle nedir?

- **C:** Efendim Medreseler Tüzüğü gereği, haftada bir kere mektep öğrencileri vaaz ve konferans verirler. Kendilerini bu gibi şeylere alıştırmak için mevzular verilir yâhud mevzuunu talebe kendisi seçer ve bu sûretle ilmî hitâbete ve makâlelere alıştırmak için kendilerine bu gibi vazifeler verilirdi. Bu sûretle bunu talebeden birisi yazmış. Elde mevcud yönetmelik der ki *"Talebeden harhangi birisi birşey yazarsa onu idâreye gösterecekdir."* Yalnız, siyâsî olmamak şarttır. Bunu idâre tedkik eder ilmî mâhiyette ise o makâle yayınlanır. Herkes onu okur. İşte bu da o vakit *İleri gazetesi* 'nde* *Süleyman Nâzif Bey* bir makâle yazmıştı. Talebe buna cevap yazmış. Bize verdiler. Nakil esnâsında bende kalmış.

- **S:** Hâlbuki ilk sorgunuzda bu yazı benim değildir. Kimin olduğunu bilmiyorum diyorsun!

- **C:** Evet yine öyle efendim. Yazı benim değil. Talebenin hangisinin yazdığını bilmiyorum.

- **S:** *Âtıf Efendi* 'nin orada dersi var mı idi?

- **C:** Yok idi efendim.

- **S:** Bunların hepsinden anladığımız şudur. siz Âtıf Efendi ile fikren, zihnen gâyet yakın bulunuyorsunuz ve aynı yol üzerinde yürüyorsunuz.

- **C:** Hayır beyefendi, bilakis evraklarım arasında azlim hakkında ufak bir kâğıd vardır.

- **S:** Ne azli?

- **C:** Efendim, *Âtıf* diyor ki; *"bu adam medrese ruhuyla uyumlu değildir. Bunun buradan ayrılması lâzımdır,"* diye genel müdürlüğü zamanında azlimi yazıyor.

(*) İleri gazetesi; Sahipliğini Feridun Fikri'nin, Müessese Müdürlüğünü Halil Lütfi'nin başyazarlığını ise Celâl Nuri (İleri)'nin yaptığı günlük gazete. 1-393. sayılar arası Âti adıyla çıkan gazete 1918-1927 tarihleri arasında 2436 sayı yayınlanmıştı. Yenilikçi ve sol düşünceye sahip gazete, Süleyman Nâzif'in İskilipli Âtıf Hoca ve Şapka Risâlesi aleyhine en sert tenkitleri yayınlamıştı.

- **S:** Yâni ne demek istiyor?

- **C:** Benimle geçinilemez diyor.

- **S:** Kime yazıyor?

- **C:** *Ders Vekâleti Meclisi* 'ne yazıyor.

- **S:** Hangi sene?

- **C:** 1338 (M. 1922) de efendim. Hatta bu tezkere kendi yazısı ve kendi mühürüyledir.

- **S:** Medrese ruhuyla uyumlu olmadığınız ve kendisiyle geçinemediğinizin sebepleri hangi noktalardadır?

- **C:** Bilmem ki efendim.

- **S:** Nasıl olur, tabii görüşlerinizde, eğitimciliğinizde bir görüş ayrılığı vardır ki, bunun üzerine böyle bir mürâcatta bulunmuştur. Böyle birşey olmadıkça yazmaz.

- **C:** Beyefendi, bendeniz ameliyat olmuştum, evimde yatıyordum. 10-12 gün kadar evimde kaldım. Vazifem boş geçiyor idi. Bu sırada benim hakkımda yazıyor ve *"değiştiriniz"* diyor. Bunun üzerine *Ders Vekâleti Meclisi* diyor ki; *"Niçin idâre edemiyorsunuz? Yeterliliği yoksa ayırabiliriz. Fakat gayet beceriklidir. Nasıl olur,"* diye cevap veriyor.

- **S:** Evrâkının arasında dediğin gibi böyle bir vesika yok?

- **C:** Var efendim. Hatta polis müdüriyetinde sordular.

- **S:** Fakat fikir ayrılıklarınızı açık olarak söylemiyorsunuz?

- **C:** Beyefendi, mâdemki açık söylemekliğimi istiyorsunuz meseleyi bütün açıklığıyla arz edeyim: *Bendeniz şimdiye kadar dâimâ kendi başıma yaşadım. Hiçbir sûretle particilik etmedim. İşte* (Âtıf Hoca) *particilik yüzünden benim azlime kadar gittiler.*

- **S:** *Hürriyet ve İ'tilâfa* gitmediğin için mi?

- **C:** Evet efendim. **Ben onlarla aynı fikirde olsa idim, onlarla beraber olmaklığım lâzım gelirdi. Ve onların zamanında daha ziyâde yükselirdim.**

- **S:** Size kim teklif etti?

- **C:** O vakitler teklif ettiler.

- **S:** Fakat sizi bu mertebeden daha yüksek mevkiye getiremezler ya. Sizi herhâlde kendilerine yakın gördüler ve sizi oraya getirdiler, onun için herhangi bir cemiyete girmemiş olmanızı kabul edemeyiz.

- **C:** Katiyyen efendim. Belgeleri lütfen inceleyiniz. Durum aydınlanır.

- **S:** Peki ama memuriyetin devam etmiş?

- **C:** Beyefendi, bu benim kazanılmış bir hakkımdır ve kânûnun bahşettiği bir haktır.

- **S:** Peki ama onlar o vakit hakka filan bakıyorlar mı idi?

- **C: Efendim, bana o dereceye kadar kinleri var idi ki; meselâ bugün hem ilmiyyeden, hem mülkiyyeden olduğum hâlde beni mahallede imâmet yapamazsın diye yasaklıyorlardı.***

- **S:** Şimdi onu bırak *Âtıf Efendi* ile olan münâsebetinizi biraz daha genişçe izah ediniz?

- **C:** Münâsebetim yok efendim. Fakat resmî vazife dolayısıyla tanıştık. Bana yaptığı (tek) şey dediğim gibi azlimi istemek oldu. Hatta onun bu hususta yazdığı kâğıdı hâtıra olmak üzere saklamıştım.

- **S:** *Âtıf Efendi* seni de mi parti düşüncesine sürüklemek istiyordu?

- **C:** Öyle zannediyorum.

***

(*) Aziz Mahmud Bey'in İskilipli Âtıf Hoca'nın onca sene yanında bulunmasına ve büyük yardımlarını görmesine rağmen bu mahkemede Hoca aleyhine ifâde vermesinin de ötesinde ondan kin ve nefretle bahsetmesini anlamakta ve yorumlamakta da güçlük çektiğimizi belirtmek isteriz.

Makriköylü (Bakırköy) Hasan Efendi'nin Muhâkemesi

- **Reîs:** İsminiz?
- **Maznûn:** *Hasan Fehmi.*
- **S:** Pederinizin?
- **C:** *Hasan.*
- **S:** Doğumunuz?
- **C:** 1298 (M: 1877) doğumluyum.
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evet.
- **S:** Nerelisiniz?
- **C:** Aslen Seydişehirliyim.
- **S:** Şimdi nerede oturuyorsunuz?
- **C:** İstanbul'da.
- **S:** Hangi seneden beri?
- **C:** 1308 (M. 1893) senesinden beri.
- **S:** Tahsiliniz nerede?
- **C:** İstanbul'da Fatih'te.
- **S:** *İcâzet* aldınız mı?
- **C:** Evet derse (de) çıktım.
- **S:** Mesleğiniz nedir?
- **C:** Şu an İstanbul Müfettişliği kâtibiyim.

- **S:** Hayatınız itibarıyla asıl mesleğiniz nedir?

- **C:** İlmiyyedenim efendim.

- **S:** Siyâsî hayatınızı söyleyiniz?

- **C:** Meşrûtiyet'in başlarında *İttihad ve Terakkî Fırkası* 'na girdim. Isparta'da *İttihad ve Terakki* 'nin şûbe reîsi idim. Sonra İstanbul'a geldim. Tedrisatla meşgul oldum.

- **S:** Isparta'da ne iş tutardın?

- **C:** Âilem orada idi. Aynı zamanda dersiâm idim. Tâtil zamanlarında âilemi görmeye giderdim. İstanbul'a geldiğimde siyâsetten çekildim.

- **S:** *Hürriyet ve İ'tilâfa* girdiniz mi?

- **C:** Hayır efendim. *Millî Hükûmet* İstanbul'da kuruluncaya kadar siyâsetle iştigal etmedim. **Sonra zatınızın delâletiyle Cumhûriyet Halk Fırkası'na girdiğimden ve şahsınızın yakın güvenine mazhâr olduğumdan dolayı Halk Fırkası Bakırköy muhâsibi oldum.**

- **S: Sus! Delâletim falan yok. Bundan sana delâlet edenler mesuldür.** Bakırköyü'nde bir *Hasan Efendi* çıkıyor, kendisi iyi tedkik ve tahkik edilmiyor, Halk Fırkası'nın Bakırköy muhâsibi oluyor. Fakat zaman bakılmaz gün geçer buraya gelirsin.

- **C:** Hükûmetin adâletine binâen.....

- **S:** Sen şimdi onu bırak da hayâtını anlat. *Mütâreke senesi** insanlar için bir ölçü olmuştur. Kim vatanperverdir, kim vatan hâinidir? Bu devre tamamıyla onu tahlil etmiştir. Şimdi 335 (M.1919) senesinden beri yâni mütâreke devresinden itibâren hayatınızı anlatınız.

- **C:** *Mülâreke* devresinde hiçbirşeyle meşgul olmadım. Yalnız eğitimle meşgul oldum.

- **S:** *Teâlî-i İslâm Cemiyyeti* 'ne âza oldunuz mu?

- **C:** Efendim onu arz edeyim. Bu cemiyet önce bir *Cemiyyet-i Müderrisîn* olmak üzere kurulmuştu. Bütün dersiâmlar burada âza idi. Tabii ben de âza bulundum.

- **S:** Hangi tarihde?

- **C:** *Mütâreke* 'nin öncesinde.

- **S:** İstanbul dışından birçok hocalar geldiler değil mi?

- **C:** Evet.

- **S:** Siz dışarıya gitmediniz değil mi?

- **C:** Hayır efendim.

(*) *Mütâreke Seneleri (dönemi); Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenilerek çekildiği tarih olan Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından (30 Ekim 1918) Saltanat'ın İlgâsı'na (1 Kasım 1922) kadar geçen 4 yıl.*

Bu dönem İstanbul'unda, işgal altında olmasına rağmen, çok hızlı ve renkli politik tartışmalar var idi.

- **S:** Artık o sıralarda, hayır cemiyetleri, İslâmî partiler, *İngiliz Muhibler Cemiyeti** filan diye birtakım siyâsî faaliyetler baş göstermiştir. O sıralar *Cemiyet-i Müderrisîn* nerede ve nasıl sözkonusu oldu da bu cemiyet kuruldu.

- **C:** Efendim bir toplantı yapmışlar.

- **S:** Nerede?

- **C:** Şehzâdebaşı'nda İbrahim Paşa Medresesi'nde toplandılar ve *"böyle böyle bir Cemiyet-i Müderrisîn teşkil edeceğiz, bu sûretle müderrislerin haklarını korumuş olacağız"* dediler. Meslekleri sebebiyle bütün müderrisler gidiyorlardı. O meyanda ben de gittim.

- **S:** O toplantıda siz varmı idiniz?

- **C:** Var idim, efendim.

- **S:** Başka kimler var idi?

- **C:** Hatırlayamıyorum.

- **S:** Peki ben sorayım sen cevap ver. *Mustafa Sabri* var mı idi?

- **C:** Yok idi.

- **S:** *Âtıf Hoca*?

- **C:** Var idi.

- **S:** *Fettah Efendi*?

- **C:** Yok idi.

- **S:** *Hoca Tâhir Efendi*?

- **C:** Yok idi.

- **S:** Peki kimlerden oluşmuş idi?

- **C:** Ekserisi Fatih dersiâmlarından idi. İsimlerini söylerseniz arzederim efendim.

- **S:** Cemiyetin hedefi ne idi?

- **C:** Dersiâmların hakları sözkonusu idi.

- **S:** Ne gibi hakları?

- **C:** Efendim orada sözkonusu ettikleri şey Mütâreke senelerinde bazı müderris efendilerin sıraları gelmeksizin terfi ve yükselmelerinden dolayı

(*) İngiliz Muhibler Cemiyeti (The Friends of England Association); İstanbul'un işgali sırasında İngiliz hükûmeti ve İngiliz Yüksek Komiserliği'nin emriyle ve İngiliz parasıyla, İngiliz kontrolü altında, İngiliz politikalarının savunuculuğunu üstlenmek amacıyla Türkler tarafından kurulan cemiyet.

Başkanlığını Şûrâ-yı Devlet âzası, Âdalet Müsteşarlığı ve Divân-ı Harb sorgu yargıçlığı gibi vazîfelerde de bulunmuş olan Sâid Molla'nın yaptığı cemiyetin kurucuları ve üyeleri arasında dönemin birçok ünlü devlet adamı, askerî ve sanatçıları da vardı. Sadece İstanbul'da bile 20'yi aşkın şubesi bulunan İngiliz Muhibleri Cemiyyeti, Milli Mücâdele yıllarında açıkça İngiliz işgalini ve mandasını savunmuş idi. Üyelerinden bir kısmı da İstiklâl Mahkemelerinde yargılanan cemiyet, aynı zamanda Milli Ordu'ya karşı birçok isyânın tertipçisi veya teşvikçisi idi.

ortaya çıkan yolsuzluğu araştırmak idi. *Meclis-i Mebûsân'ın dersiâm'ların* (terfîsi) ***hakkında**** bir tasnîfi vardır. Dokuz hakka taksim etmişlerdi. Harb-i umûmî zamanında bazı efendiler nasılsa tertip sırasını atlayarak terfi etmişler. İşte bu gibi yolsuzlukları önlemek için gerekli girişimlerde bulunmak üzere bu cemiyet kuruldu.

- **S:** Yani *İttihatçılar* zamanında aşağı-yukarı vâki olan yolsuzluğu önlemek için değil mi?

- **C:** *İttihatçılar* filan sözkonusu olmadı efendim. sadece ilmî gâye ile oluştu efendim.

- **S:** Yönetim Kurulu'nda kimler var idi?

- **C:** Bendeniz var idim. *Âtıf Efendi* var idi. *Erzincanlı Hasan Efendi* var idi.

- **S:** Siz o vakit nerede idiniz?

- **C:** *Fetvâhâne***de,* idim. Esâsen 1324 ınkilâbı (1908, II. Meşrûtiyet'in ilânı)'ndan sonra *Fetvâhâne*'ye alındım.

- **S:** Başka?

- **C:** Hatırlayamadım. İsmen sual buyurulursa arz edeyim.

- **S:** Bu cemiyet ne kadar devam etti?

- **C:** Zannederim iki seneye yakın bir zaman devam etti.

- **S:** Demek siz iki sene yönetim kurulunda bulundunuz?

- **C:** Efendim gerçi yönetim kuruluna seçildim. Fakat ara sıra devam ederdim.

- **S:** 1335 (M. 1919) senesinde nerede idiniz?

- **C:** Yine *Fetvâhâne*'de kâtip idim. Siyâsetle iştigal etmedim.

- **S:** Başka ne memuriyetlerde bulundunuz?

- **C:** *Hayri Bey*'in kurduğu *Hey'et-i Te'lîfiye****** var idi. Eskiden kurulmuş idi. Onun âzasından idim. Sonra danışma memurluğuna tayîn edildim.

- **S:** *Hey'et-i Te'lîfiye*'de ne maaş alıyordun?

- **C:** 1750 kuruş alıyordum. Sonra 2000 oldu.

(*) Meclis-i Mebûsân'ın Dersiâmlar'ın terfîsi hakkında kânun; Ders vekili başkanlığında toplanan tanınmış ulemâdan müteşekkil heyetin senede bir defa yaptığı imtihan ile medrese hocalarından her sene en fazla 15 kişiyi dersiâm olarak seçerdi. Dersiâmlık için ehliyet verilen bu 15 kişi ilk dört sene Hazîne-i hassâ'dan dörder lira maaş alırlar, dördüncü senenin sonrasında ise her derecede daha da arttırılmak şartı ile ikiyüz kuruş maaş bağlanırdı, Dersiâm'lar ilmî ve meslekî kıdemlerine göre dokuz dereceye ayrılır idi.

(**) Fetvâhâne; Şeyhülislâmlık makamına bağlı olarak çalışan ve müftüler ile Şer'iyye mahkemelerinin mürâcaatları durumunda başvurular ile ilgili şeriât hükümlerini fetvâlar hâlinde yayınlayan dâire.

(***) Hey'et-i Te'lîfiye; Maarif Vekâleti'nin kuruluşu ile birlikte oluşturulan ve bakanlıkça yayınlanacak eserlerin incelenmesi vazifesini üstlenen kurul.

- **S:** Danışma memurluğundan ne alıyordunuz?

- **C:** *Fetvâhâne*'de belli bir kural içerisinde terfi sistemi vardır. Bunun için 250 kuruş zam ettiler.

- **S:** Bu memuriyetiniz esnâsında *Haydarîzâde* ile *Mustafa Sabri* Şeyhülislâm bulunuyorlardı. O zamanın şartlarına göre sizi almakta hiçbir mahzur görmüyorlar mı idi?

- **C:** Evet. Esâsen *Haydarîzâde* zamanında danışma memuru oldum.

- **S:** Kurumun kaldırılışına kadar memuriyetiniz devam etti mi?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Şimdi anlat bakalım. *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'ni nasıl teşkil ettiniz?

- **C:** Efendim şurasını arz edeyim ki, *Mustafa Sabri* zamanında fetvâhâneden çıkarılacak insanlar var idi. Bir liste tanzim edilmiş o listenin başında ben de bulunuyormuşum. Fakat onu tatbik etmeden vazifeden uzaklaştırıldı.

- **S:** Yani o beyannâme meselesi dolayısıyla mı?

- **C:** Mütâreke devresinde halk arasında bir keşmekeş vardı. Bendenize *Cemiyet-i Müderrisîn'i Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'ne katarak müderrislerden başka insanları da içeriye alalım, bir vahdet olsun dediler. Bunun üzerine bendeniz dedim ki, eğer siyâsetle iştigal edecekse bendeniz katiyyen yokum. Katiyyen siyâsetle alâkadar değil, dediler. Ve bunun için özel bir madde koydular ve yine bendenizi yönetim kuruluna seçmişler. Sonra bendeniz (evimi) Bakırköyü'ne naklettim. Ve devam edemedim.

- **S:** Evvelce nerede oturuyordun?

- **C:** Fatih'te. Sonra devam edemeyince benim haberim olmaksızın İstifa etmiş saymışlar. Ve yönetim kuruluna da diğer bazı kimseleri seçmişler. Bir cuma günü namaz kılmak üzere Fatih'e geldim. Fakat yetişemedim, Şehzâde Câmii'nde kıldım. Orada eski tanıdıklardan bazı kişilere rastladım. Cuma namazından sonra cemiyete uğrayalım dediler. Zaten cemiyet Şehzâde karakolunun karşısında idi. Ben Fatih'e gideceğim müsâade edin, dedim, ısrar ettiler.

- **S:** Israr edenler kimler?

- **C:** *Âtıf Efendi, Erzurumlu Hasan Efendi* ve sâire. Bendenizden habersiz bilmediğim kişileri de almışlar, cemiyete gittik. Yukarı çıktık. yönetim kurulu toplandı.

- **S:** Kimler vardı?

- **C:** *Konyalı Abdullah, Âtıf Efendi, Tâhirü'l-Mevlevî* ve gıyâbımda alınan daha bazı zevât. *Mustafa Sabri*'nin *Zeki* adında bir dâmâdı vardı, o geldi. Toplantıda söz aldı. Dedi ki: *"Hükûmet tarafından görevle geliyorum. Hükûmetin size bir teklifi var."*

- **S:** Yâni *Ferid Paşa** kabînesinin mi?

- **C:** Evet. Dedi ki, İngilizler bütün dernekleri genel bir incelemeden geçirmişler. *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'nin siyâsetle iştigal etmediğinden ve halk arasında kötü bir şöhreti olmadığından bu cemiyet nâmına Anadolu'ya bir beyannâmenin yazılıp atılmasını...

***

Burada 3. defter (sh: 69-122) sona ermekte. Daha sonra gelen 4 ve 5. defterler (sh: 123-170) ise, kayıptır. Daha doğru bir ifâde ile, İnsan Hakları Komisyonu'nun istemesine ve TBMM Başkanı'nın yazılı emirlerine rağmen Meclis Arşivi'nde görevli çok sayın kişiler tarafından verilmemiştir. Yaptığımız inceleme ve araştırmalara göre 'kayıp olduğu söylenen' bu iki defterde;

a) Aziz Mahmud Bey'in Muhâkemesi bitmekte ve muhtemelen Âtıf Hoca ile yüzleştirilmesi yapılmakta.

b) 26 Ocak günü yapılan V. Celse'de ise; sırasıyla Kitapçı Aziz ve Mihran Efendiler ile bu muhâkemelerin tek yazılı tanıklığını bırakmış olan Târir'ül Mevlevî Bey'in muhâkemesi yapıldıktan sonra İskilipli Âtıf Hoca'nın muhâkemesine geçilmekte idi. Tam iki defter dolusu süren bu muhâkeme esnasında, sanıklardan birçoğu da salona alınarak Âtıf Efendi ile yüzleştirilmişti.

İskilipli Âtıf Hoca'nın muhâkemesinin ve yüzleştirmesinin 7. defterde de sürdüğü görülmekte...

Bütün hatâ ve sevâplarıyla artık tarihde intikâl etmiş olan İstiklâl Mahkeleleri'ne âit belge ve evrakları devlet ve millet adına muhâfaza etmek ve araştırmacıların hizmetine sunmakla yükümlü bulunan bu çok çok sayın ilgililerin, TBMM Başkanı'nı, Başkanlık Divânı'nı, İnsan Hakları Komisyonu'nu ve Milletvekilleri'ni hangi gâye ve akla hizmetle kandırmaya ve aldatmaya çalıştıklarını anlamak ve izâh edebilmek çok güç, hatta imkansız.

Biz, bu konu hakkındaki şikâyet ve i'tizârımızı Rabbimize yapıyor ve takdiri yüce milletimizin vicdanlarına havâle ediyoruz.

"Kalmasın Allah'ım dünyada bir hakikat nihân..."

A.N.

***

(*) Damat Ferid Paşa; Son dört Osmanlı padişahının enîstesi ve Sultan Abdülmecid'in kızı Medihâ Sultan'ın ikinci eşi. Sıradan bir sefaret kâtibi iken yakışıklılığı sayesinde Saray'a damat olan ve bütün ihtirasına rağmen ne Sultan İkinci Abdulhamid ve ne de V. Mehmed Reşad döneminde devlet işlerine karıştırılmayan bu kişinin VI. Mehmed Vahiddüddin'in saltanatında Sadrıâzam olarak tam beş kez hükümet kurması gerek devlet ve gerekse ümmet için büyük bir talihsizlik olmuştur. 650 yıllık Osmanlı Devleti süresince Damat Ferid'ten daha kötü ve art niyetli devlet ve siyâset adamı gelmemiştir.

V. CELSE (26 K.S. 'Ocak' 1926)

MAHKEME HEYETİ

Reîs	Âza	Âza
(Kel) Ali (Çetinkaya)	(Kılıç) Ali	Reşid Gâlib
Afyon Mebûsu	Gaziantep Mebûsu	Aydın Mebûsu

Altıncı Defter (Sayfa: 171-204)

İskilipli Âtıf Hoca'nın Muhâkemesi (son kısım)

- **S:** Hâlbuki o böyle söylemiyor. Diyor ki; *"Beş tane Sebîlürreşad idârehânesinden aldım, onları sattım. Tekrar gittim, kalmadı dediler."* Sonra onlar size haber vermişler, siz on tane getirmişsiniz.

- **C:** 10 mu 20 mi pek iyi bilmiyorum. Parasını peşinen vermişti.

- **S:** Şimdi *Rizeli Âsım Efendi* 'ye gelelim, bu kimdir?

- **C:** *Âsım Efendi* Bayezid dersiâmlarındandır ve kitap ticaretiyle meşgul olur bir adamdır. Bu adam, hatta Hind'e filan kitap gönderir. Kitabım basıldıktan sonra bir gün dükkânıma geldi. *"Bundan bana bir miktar ver, Rize'ye göndereceğim,"* dedi. 30 tane veresiye olarak verdim. Veresiye defterine tabii kaydettim. Bir hafta sonra parasını getirdi, mesele budur.

- **S:** Resmî soruşturma evrâkına ve 16 Teşrîn-i sânî 341 (16 Kasım 1925) tarihinde yapılan bir faturaya göre paket eşyâ ile beraber Rize'ye gitmiş ve orada dağıtılmıştır.

- **C:** Defterin tarihine lütfen bakınız, ona ben bir defa kitap verdim. Tarihi de 30 Teşrînievvel 340 (30 Ekim 1924) dır.

- **S:** Onu bırak, o başka. Bu fatura sebebiyle 16 Teşrînisânî 1341 (16 Kasım 1925) tarihinde gönderilmiştir.

- **C:** Bu tarihde *Mustafa Âsım* burada yoktu. Polis müdüriyetinde bir polis memurunun huzurunda çıkardığımız kayıt 340 (1924) Teşrînievvel veya Teşrînisânîdir. Ondan başka kitap göndermedim.

- **S:** Bunu kim gönderdi?

- **C:** Bilmiyorum, efendim. O zaman zaten toplu kitap kalmamıştı. Hepsi hükûmete geçti.

- **S:** *Güvelizâde* kimdir?

- **C:** Bendeniz *Güvelizâde* filan tanımam. Bu liste *Mustafa Âsım* 'ın mıdır, başkasının mıdır?

- **S:** *Mustafa Âsım*'ın değildir. Nuruosmaniye Hocası *Osman Efendi Hulûsi Efendi* 'ye kitap listesi göndermiş, Vali'nin tahkîkâtından bunu anladık.

- **C:** Efendim, arzettiğim tarihten sonra *Şapka Risâlesi* nâmında bir kitap gitmemiştir.

- **S:** Ben gittiğini sormuyorum.

- **C:** Hayır efendim, gitmemiştir. Bu efendiler tanıdığım adam değildir.

- **S:** Şimdi onların da ifadesi alınacaktır. Muhâkemeye bu hususda devam edeceğiz.

- **C:** Ben göndermedim. O hâlde sahtedir efendim.

- **S:** Ne sahte?

- **C:** Bendeniz *Mustafa Âsım* 'a teslim ediyorum. Fakat şimdi bendenizin bilmediğim bir adam karşıma çıkıyor.

- **S:** Bu kitaptan 3000 nüsha bastırdığını söylüyorsun. Şapka meselesi çıktıktan sonra sen Anadolu'ya gönderiyorsun yâni bu kitaplar 341 T.. 'Kasım' (M. 1925) de gitmiştir.

- **C:** O vakit bende kitap yoktu. Yâni hükûmet almıştı.

- **S:** Vaziyet gayet sarihdir. 16 T.S. 341 (M. 1925) tarihli fatura ile sizin kitaplarınız da gönderiliyor. Toplanılmış olan bir kitap nasıl oluyor da tekrar böyle toplu olarak gönderiliyor?

- **C:** Kim gönderiyor efendim?

- **Kılıç Ali Bey:** Sen gönderiyorsun!

- **C:** Bendeniz arzettiğim tarihde *Âsım Efendi* vâsıtasıyla 30 kişiye gönderdim. Daha fazla göndermedim. Bu efendiyi niçin buraya çağırıp da karşılaştırmıyorsunuz?

- **S:** Bu resmî bir ticarethânedir. İcâb ederse getiririz.

- **C:** Resmî faturayı bendeniz görmeliyim. Ondan sonra gelsin söylesin.

- **Ali Bey:** Bir adam kitaphâneden verilen siparişleri alıyor ve bir sandık içinde gönderiyor?

- **S:** *"245 kuruş alırsınız. Diğer siparişlerinizi de inşaallah ileride alacağım"* diyor. Sonra bu gönderilen adam da ifadesinde diyor ki; *"Âtıf Efendi 'nin kitaplarından 30 tane çıkmıştır"?*

- **C:** T.S. 341 (M. 1925) de bendenizde tek bir kitap yoktur efendim. Hükûmete tamamen teslim ettim. Tek bir kişi çıksın gönderdiğimi söylesin.

- **Ali Bey:** Bu 30 kitabı nasıl bulmuş?

- **C:** Kim ise karşıma gelsin. *"Âtıf Efendi 'den 30 tane kitap aldım"* diyorsa cezâma râzıyım. Yüce Hakim Heyeti takdir buyururlar ki işin en mühim noktası burasıdır. Hakîkaten böyle birşey çıkarsa cezama râzıyım. Bendeniz 30 tane *Âsım Efendi* vâsıtasıyla gönderdim, başka göndermedim.

- **S:** Bu yön isyânla alâkadar olan en önemli yöndür. Ve isyânı ilgilendiren bölümdür. Sen de bunun için bu dâvâya dâhil edildin?

- **C:** Hakîkat nasıl diğer mesele ortaya çıkmış ise; bunda da ortaya çıkacaktır. Yüce heyetinizin adâletinden eminim. Ben katiyyeten Rize'ye kitap göndermedim.

- **S:** Kırklareli'nde müftü efendiye 50 tane göndermişsin. Niçin müftü efendiye gönderdin?

- **C:** Sattırmak için gönderdim. Arkadaşlarımdandır. Parasını göndermedi.

- **S:** Samsun'da *Sâlim Efendi* 'ye göndermişsin, bu kimdir?

- **C:** Kendisi *Çorumlu* 'dur. Samsun'da ticaret yapar, kendisini tanıyorum.

- **S:** Kastamonu'da makina tamircisi *Necâti Efendi*, bu kimdir?

- **C:** Kastamonuludur. Kaldırılan *Meşîhat* 'ta kâtip idi. Memlekete giderken 20-30 tane aldı. Fakat parasını göndermedi.

- **S:** *Tavukçuzâde* 'nin hesâbı ne oldu?

- **C:** Parayı göndermedi.

- **S:** Biga'da tüccardan *Evliyâzâde Hilmi Efendi*, bu kimdir?

- **C:** Bunu ticaret vâsıtasıyla tanıyorum. İstanbul'a tavşan derisi filan getirmişti. Ben orada aracı oldum. O sûretle dükkânıma geldi. kitap verdim. Satmış, parasını getirdi.

- **S:** Ne vakit?

- **C:** Zannedersem ekim, kasım olacak.

- **S:** Perâkende satılan diyorsun?

- **C:** *Süleyman Nâzıf* ile olan tartışma zamanındaki satışı hesap etmek için oraya kaydedilmiştir, efendim.

- **S:** Matbaacılara, dostlara hediye sûretiyle verilen diyorsun?

- **C:** Evet efendim. Tahminî yüz kadar verilmiştir.

- **S:** Şimdi 1390 aded oluyor. Yukarıdan aşağıya bir takımlarının iâde edildiğini, bunların miktarını bilmiyorsunuz. Bunlar nerede kaldı?

- **C:** Efendim, Şubat'tan sonra İstanbul'da perâkende satış defteri tutmadım. İşkodra'dan bir muallim geldi, 40 tane kadar o aldı. Silistre'den bir kitapçı geldi, 20-30 tane de o aldı. Şumnu'dan bir kitapçı geldi, o da 50 kadar aldı, götürdü. Bosna'da talebemden *Hâmid Efendi* vardı. Birisiyle para

göndermiş ona da elli kadar verdim. Yâni peşin para ile satılan deftere kaydedilmez. Veresiye olanları deftere kaydettim. O kayıtlar veresiye defterinden çıkmıştır. Bu sûretle hükûmet benden 1600 küsur kitap aldıktan sonra bende bir tane kitap kalmamıştır. Yalnız beni aradıkları gün kitaplarımın arasında üç nüsha buldum.

- **S:** Giresun'daki *Muharrem Efendi* 'yi ve *Hasan Efendi* 'yi tanıyorsunuz değil mi?

- **C:** Yüce huzurunuzda bendenizin bunları tanımadığım ortaya çıkmıştı.

- **S:** *Muharrem Efendi* 'yi ve *Hasan Efendi* 'yi tanıdığınızı söylediniz.

- **C:** Evet *Hasan Efendi* 'yi tanırım. *Muharrem Efendi* 'yi tanımadığım ise mahkemeniz tarafından ortaya konulmuştur.*

- **S:** Hâlbuki o ifadesini değiştirmiştir. *Fettah Efendi* 'nin de *Tâhir Efendi*'nin de onunla Giresun'a gittiği gün temas ettiklerini gösterir deliller vardır.

- **C:** Efendim, burada üye mevkiinde bulunan beyefendilerden bir beyefendi daha vardır ki; şimdi onu burada göremiyorum. Hatta subay efendi de vardı. Bunların huzûrunda söyledi ve kulaklar işitti ki; ben *Muharrem Efendi* 'yi tanımıyorum. Bendenizi bu nedenle sorumlu tutmamanızı ricâ ederim.

- **S:** Sizin karşınızda inkâr ederse onu düşünüp taşınmadan kabul edelim mi?

- **C:** Hayır efendim. Fakat bu zât benim gördüğüm ve tanıdığım şahıs değildir. Bendenizden niçin korksun da inkâr etsin.

- **S:** Biz bütün bu olayların birbirleri arasındaki ilgilerine bakarız.

- **C:** Bendeniz o zâtı orada gördüm. Kendisi de beni ilk defa gördüğünü söyledi

- **S:** Demek onu Giresun'a uğurlamadınız?

- **C:** Katiyyen efendim.

- **S:** *Tâhir Efendi* 'yi tanır mısınız?

- **C:** Tanırım.

- **S:** Görüşür müsünüz?

- **C:** Yolda rast gelirsek selamlaşırız.

(*) Burada sözü edilen, Giresun'da 4 Aralık 1925 günü çıktığı ileri sürülen isyân hareketi sonrasında değişik bölgelerden toplanan sanıkların yine aynı İstiklâl Mahkemesi tarafından Giresun tiyatro binasında 16-18 Aralık 1925 günleri arasında yapılan yapılan mahkemedir.

Şeyh Muharrem ile Hoca Abdullah'ın idâm edildiği bu mahkemeye İstanbul'da tutuklanan Âtıf Hoca da sanık olarak getirtilmiş ve mahkeme heyetinin bütün zorlamalarına rağmen sanıların ifadeleri ile de Hoca'nın hiç bir rolü ve suçu olmadığı açığa çıkmıştı. Ancak Âtıf Hoca serbest bırakılmayarak Ankara'ya gönderilmiş ve şu an okumakta olduğunuz bu muhakeme sonucunda da asılmıştı.

- **Kılıç Ali Bey:** *Tâhirül-Mevlevî** söylüyor ki: *"Teâlî-i İslâm Cemiyeti 'nde âzadır."*

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** *Hacı Tâhir Efendi* arkadaşınmıdır?

- **C:** Hayır. *Tâhir Efendi*'yi tanırım. Fakat evine gittiğim zât değildir.

- **S:** *Hürriyet ve İ'tilâfcılık*'la tanınmış olduğunu burada söyledi. Bir defa bu tarzda kitap satışı dünyanın hiç bir tarafında görülmemiştir. Kitap gönderdiğiniz adamların hemen hepsi kitap satacak adamlar değildir?

- **C:** Gönderdiğim adamların hepsi memleketlerinde itibar sahibi olan adamlardır beyefendi.

- **S:** Onlar kitap satmazlar.

- **C:** Bendeniz kitapçıya sattıramazdım. İstanbul'da yeni her kimin kitabı çıkarsa çıksın en fazla yüz, iki yüz satılır, diğerleri kitapçılarda kalır. Nitekim *Men'-i Müskirât*** kitabından Ankara'ya da gönderdim, satılmadı, iâde ettiler. Eskişehir'de de hiç satılmadı. Şehirinde itibarlı bir adama gönderilirse onun hatırı için herkes alır. Çünkü pahalı değildir. Tânesi on kuruştur.

- **S:** Bu kabul edilebilir bir ifade değildir.

- **C:** Hakikat böyledir.

- **S:** Kitabın basıldığı ve dağıtıldığı, sevk edildiği günler, memleketin tarihi için en acılı günlerdir. Fesat kaynadığı, isyân çıkacağı günlerdir. Bütün bu hareketin bir gizli gayeye delâlet eder.

- **C:** Eğer Kürdistan'a göndermiş olsa idim buyurduğunuz doğru idi. Fakat ben Anadolu'nun göbeğine gönderdim. Karahisar'a gönderdim.

- **S:** İmkân bulsa idin orayada gönderirdin.

- **C:** Gizli bir maksadım olsa idi, oralara da göndermek için çâreler bulurdum.

- **S:** Buradaki isimler hep görünümü kurtarmak için yazdığın isimlerdir.

- Zât-ı âlîleriniz gazetecilikle iştigal ediyorsunuz. Yazdığınız makâlelerden hiç yayınlanmayanlar var mı?

- **C:** Bazan olur.

- **Ali Bey:** Hilâfet Meselesi münâsebetiyle yazıp da neşretmediğiniz makâle var mı?

(*) Tâhir'ü-l Mevlevî; Bu dâvâ sanıklarından. Suçu, İskilipli Âtıf Hoca'nın arkadaşı olması, Frenk Mukallitliği ve İslâm kitabından da şapka kânûnundan iki yıl önce 5 adet satması.

Tâhir'u-l Mevlevi Bey'in de muhâkemesi kayıp 4 ve 5. defterlerde. Atıf Hoca'nın hapishâne çilesinin ve idâmının en canlı tanıklarından olan Tâhir Bey'in bu dâvâ ile ilgili olarak gizlice yazdığı hâtıraları 1990 yılında Nehir Yayınları arasında çıktı. Hayatı ve eseri üzerine geniş bir değerlendirme kitabın sonundaki ***İsimler*** *bölümündedir.*

(**) Din-i İslâm'da Men'-i Müskirât; İskilipli Mehmed Âtıf Efendi'nin Matbaa-i Âmire'de 1340 (1924) yılında yayınlanan 32 sayfalık kitapçığı.

- **C:** Neşrolunmuştur. Bir forma bastırdım.

- **Ali Bey:** Hilâfetin nasb ile mi, tayin ile mi olacağına dâir olan makâleniz neşrolundu mu?

- **C:** Evet, Beyânülhak'da neşrolundu. Bundan bir forma da bastırdım. Fakat bunun için birşey mi buyurulur efendim.

- **S:** Bir suç teşkil ettiği için sormuyorlar. Yalnız sizin düşüncenizi ve mefkûrenizi anlamak için soruyorlar. Biz sizin işlerinize bakıyoruz. Sen merak etme. Sen en karanlık günlerde Teâlî-i İslâmcılık yap, *Mustafa Sabri* 'nin yanında yer al da sonra karşımızda şöyle böyle söyle. Sözleriniz hiçbir gerçeğe uygun değildir.

- **C:** Bu husus için size belge gösterdim.

- **S:** Ne belge?

- **C:** *Mustafa Sabri* ile bu beyannâme meselesini görüşse idim, tekzib etmezdim.

- **S:** Bilakis, bu sizin kasdınızın devamı için yapılmış bir tertib olur.

- **C:** Niçin öyle olsun, ben de onlarla beraber olur, beyannâmeyi tasdik için ısrar ederdim ve imza ederdim. Hâlbuki açıkça muhâlefet etmişimdir. Resmî vesika gösteriyorum. Hakkımda olumlu kanaat sahibi olmak lâzım gelir ve gelmelidir. Tasdik etmiyelim diye en fazla ısrar eden oldum. Eğer Mustafa Sabri ile alâkam olsa idi ısrar etmezdim.

- **S:** Belge göster?

- **C:** Belgeyi arzediyorum: *Vakit Gazetesi*'nin* 1034'üncü nüshasında tekzibnâmem duruyor. Şimdi bu durup dururken bendenize vesika sormak bilmem nasıl olur!

- **S:** Sen bu tekzibnâmeyi ancak bir gizli maksad için yaparsın.

- **C:** Ne maksadı beyefendi?

- **S:** Çünkü gördünüz ki bunlar Yunan tayyâreleriyle atıldı ve aksi tesir yaptı. Anadolu halkı Millî Mücâdeleye daha fazla destek vermiştir. Siz de bu kötü durumdan kurtulmak için bunu yaptınız.

- **C:** Eğer öyle olsa idi onlarla beraber olurdum, cemiyete devam ederdim. Hâlbuki devam etmedim. Bu da bir delildir. Eğer devam etse idim, bu düşünceniz akla gelebilirdi.

- **S: Sus! Bizi çileden çıkarma!** Hürriyet ve İ'tilâf'tan ve *Mustafa Sab-*

(*) Vakit gazetesi; Mehmet Âsım ve Hakkı Târık (Us) kardeşlerin çıkarttığı ve Ahmet Emin (Yalman)'ın başyazarlığını yaptığı meşhur gazete. İlk sayısının çıktığı 22 Teşrinievvel 'Eylül' 1337-1917'den Harf İnkılâbı gereği latin alfabesiyle çıkmağa başladığı 1 Kanûnievvel 'Kasım' 1928 tarihine kadar Osmanlıca 3944 sayı yayınlanan Vakit gazetesi çeşitli dönemlerde birkaç kez kapanmış ve Evkat, Muvakkit, Mütevakkit adlarıyla da yayınlanmıştı.

n'den destek alarak bu cemiyeti kurduğun buradan belli oluyor. Sen hâlâ onlardan ayrıyım diyorsun. Biz budala olmalıyız ki, bu sözlere inanalım. Bol bol atıyorsun. **Çıkarın!**

***

VI. CELSE (31 Ocak 1926)

MAHKEME HEYETİ

Reîs	Âza	Âza
(Kel) Ali (Çetinkaya)	(Kılıç) Ali	Reşid Gâlib
Afyon Mebûsu	Gaziantep MebÛsu	Aydın Mebûsu

Şeyh Ali Haydar'ın Muhâkemesi

- **Reîs:** Adın?
- **Maznûn:** *Ali Haydar**
- **S:** Babanın adı?
- **C:** Mehmed Şerif.
- **S:** Kaç yaşındasın?
- **C:** 60.
- **S:** Evli misin, çocukların var mı?
- **C:** Evet evliyim. Çocuklarım var.
- **S:** İstanbul'da nerde oturuyorsun?
- **C:** Çarşanba'da (Fatih)
- **S:** Esâsen Kafkasyalısın değil mi?
- **C:** Ahıskalı'yım
- **S:** Nereye ve ne zaman hicret ettin?
- **C:** 309 (M. 1894) tarihinde Erzurum'a hicret ettim.
- **S:** Mesleğiniz?

(*) Ali Haydar (Şeyh, Fâtih Dersiâmlarından); Bu dâvâ ile ilgisi İskilipli Atıf Hoca'nın Frenk Mukallitliği ve İslâm adlı eserinden Bandırma'ya göndermesi sebebiyledir. Hâlidî Tarîkatı'nın şeyhi olan Ali Haydar Efendi'nin muhâkemesi esnâsında Âtıf Hoca'yı küçümser bir ifâde kullanması oldukça manidar!...

- **C:** Fatih'te dersiâm idim.
- **S:** Anadolu'da hemşehrilerin filan nerede var?
- **C:** İnegöl'de *Hâfız Ahmed Efendi* isminde bir kayınbiraderim var.
- **S:** Nerelidir?
- **C:** Kendi memleketimden.
- **S:** Bu *Hoca Âtıf Efendi*'yi nereden tanıyorsun?
- **C:** Meşhur *Çarşanbalı Hoca*'dan beraber ders okuduk.
- **S:** Bandırma'ya seninle kaç kitap gönderdi?
- **C:** Efendim arz edeyim. Bu adam ile mesleklerimizde muhâlefet vardır. Ben Hâlidî Tarîkatı'na bağlıyım. Bu adam bütün tarîkatları reddeder. Kendisiyle bir düşmanlığım yok.

Hâkkâklar (Kapalıçarşı civarında bir sokak)'da dükkân açmıştı. Ben terziye giderken dükkânın önünden geçmek lâzım geliyor. Bir iki defa dedi ki: *"Fevkalâde ihtiyacım var. Matbaacı da masraflarını da sonradan alacak. İnsanlığını esirgeme de aracı ol şu kitapları sattırıver"* dedi. *"Tâhirül-Mevlevî, yağlıkçılar vasıta oldular sattırdılar. Sen de sattır"* demişdi.

Damadım, Bandırma Asliye Mahkemesi üyeliğine tâyin olunup gitmişti. Sonra Manyas'a Sulh Hâkimi yaptılar. Çocuklar, hâlâ benim yanımda idi. Onlar da yakında gideceklerdi. Onların eşyâsını vapura yerleştirirken ve çocukları vapura bindirirken *Atıf Efendi* elime bir paket verdi. *"İşte bu yüz kitaptır sattırıver,"* dedi. Beni utandırdı. Ben de çocuklara verdim, tenbih ettim: *Satılırsa parasını gönderirsiniz, satılmazsa geri gelecek* dedim. Paketi de eşyânın içerisine bırakmışlar, unutmuşlar. Dâmâdım eşyâları açınca bu kitapları görür.

O sırada elden 5-10 tanesini almışlar. Sonra bana yazıyor ki: *"Eşyânın içinden bir paket çıktı. Çocuklar ne olduğunu unutmuşlar anlatamıyor. Kapağının üzerindeki fiyattan (mıdır), birkaç tane telef oldu. Benim meşgul olmaya vaktim yoktur. Bunlar ne olacak?"* diyor. Ben de onları olduğu gibi geri gönder, dedim.

- **S:** Niçin?
- **C:** Efendim, *Süleyman Nâzif Bey*'in eleştirileri çıktı. İyi görmedim. Dâmâdım Bandırma Emânetçisi *Hacı Mustafa* ile geri yollamış. Ben de *Âtıf Efendi*'ye götürdüm, teslim ettim.

Bu defa, evimde bir kitap çıktı, onu da Bandırma'ya gönderirken bana hediye vermişti. **Cenâb-ı Hakk'a hamdolsun ben ondan istifâde etmem. Onun ilmi benden aşağıdır.**

O risâle burada ise, göreceksiniz ki içinde 2-3 satırla ben onu ifade etmişim. *Süleyman Nâzif Bey*'in değerlendirmesi üzerine merak ettim. Aldım okudum. Kendisi para yapayım diye o kitabı şişirmiş. Satılığa çıkarmış.

Bandırma'da 25 tane satılmış. Karşılığı olan iki lirayı verdim. Ve kalan 75 nüshayı da iâde ettim.

***

Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları'nın 6. defterinin bu sayfadan sonra gelen 10 sayfası (Sh. 181-189) yırtılarak imha edilmiş veya verilmemiştir. Bize ulaşmayan bu bölümde muhtemelen Şeyh Ali Haydar ile İskilipli Âtıf Hoca'nın yüzleştirilmesi vardı. TBMM.'nin o çok sayın görevlilerinin böyle bir korumaya (!) neden ihtiyaç duyduklarını anlayabilmekte güçlük çektiğimizi ve bu milletvekillerimizin şahsında bütün bir millete karşı yapılmış bir sahtekârlık olarak görüyor ve bu davranışlarını şiddetle kınadığımızı bir kez daha belirtmek istiyoruz.

Koparılan bu sayfalarından sonra zabıtların yayınlanmasına 190. sayfadan itibaren devam ediyoruz. (A.N.)

***

Nuruosmaniye Câmii İmamı Hâfız Osman ve Gevelizâde Yahya Efendi'nin Muhâkemeleri

- **[S: Adınız?**
- **C:** ***Osman...*****']****
- **S:** Pederinizin?
- **C:** *İlyas.*
- **S:** Nerelisiniz?
- **C:** Rizeliyim.
- **S:** Doğumunuz?
- **C:** 299' (M. 1884) luyum.
- **S:** Evli misiniz?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Mesleğiniz?
- **C:** İmâmet
- **S:** Nerede?

(*) Hâfız Osman (Rizeli, Nuruosmaniye Câmii imamı); Bu davada sanık olarak yargılanmasının ve ceza almasısının sebebi Ispartalı Zeynelabidin Efendi'nin diğer kimi hocalarla birlikte Hafız Osman Efendiyi'de şapka alehtarıdır diye şikayet etmesidir. Tâhirü'l Mevlevî Bey'in hatıralarında anlattığına göre; bu şikâyetin altında yatan gerçek, Hafız Osman Efendi'nin ahlaksız bir davranışı yüzünden (muhtemelen erkek çocuklarına sarkıntılık) Zeynelabidin Efendi'yi tokatlayıp camiden kovması imiş.

(**) Bu bölüm deki eksik sayfalardan. Nuruosmaniye câmii imamı Hâfız Osman'ın muhâkemesinin başlangıç bölümünün böyle olması gerektiğini düşünerek ekledik.

- **C:** Nûruosmâniye'de.
- **S:** Kaç seneden beri imamsınız?
- **C:** Beş seneden beri.
- **S:** Nerede ikâmet edersiniz?
- **C:** Nuruosmaniye'de câmi görevlisi odalarında.
- **S:** Bu *Âtıf Efendi* 'yi tanıyorsunuz değil mi?
- **C:** Uzaktan tanırım. Husûsiyetim yoktur.
- **S:** Hemşehriniz *Mustafa Âsım* 'ı* tanıyorsunuz değil mi?
- **C:** Evet tanırım. İstanbul'da iken görüşüyorduk.
- **S:** Rizede'ki *Hulûsî Efendi* 'yi* tanır ve mektuplaşırsınız değil mi?
- **C:** Tanırım. Fakat altı aydan beri bana mektup yazmıyor. *Mustafa Âsım*'a mektup yazar.
- **S:** Siparişleri?
- **C:** Son defâki siparişi de *Mustafa Âsım* yazdı. Bunu *Mustafa Âsım* gönderdi.
- **S:** Sen?
- **C:** Ben evinin ihtiyaçları için lâzım olan şeyleri gönderirdim.
- **S:** Ne gibi?
- **C:** Son defâ su tulumbası gönderdim. Ondan başka birşey göndermedim.
- **S:** *Âtıf Efendi* 'nin şapka kitaplarından göndermediniz mi?
- **C:** Hayır kitabın şeklini bile görmedim.
- **S:** Bunun gönderildiğine dâir sana birşey söylemedi mi?
- **C:** *"İstanbul'da iken bu şapka kitaplarından Hulûsî Efendi'ye gönderdim. Satılırsa daha göndereceğim,"* dedi.
- **S:** Bu *Yahyâ Efendi* vâsıtasıyla mı?
- **C:** Evet
- **S:** Bunu niçin göndermiş?
- **C:** *Âtıf Efendi*'nin ifadesine göre ticaret için imiş.
- **S:** Böyle ticaret olur mu?
- **C:** Vapurda bana öyle söyledi. *"3000 kitap bastırdım. 1600 tanesini Vâli aldı. Diğerini hükûmet soruyor,"* dedi. Bu kadar görüştük.

(*) Mustafa Asım ve Hûlusî Efendiler; Her ikisi de Rizeli olan ve "Şapka kanununa muhalefet, halkı hükümet aleyhine isyâna teşvik" suçlaması ile yine aynı İstiklâl Mahkemesi tarafından 11-14 Aralık 1925 günlerinde Rize'de yapılan mahkemede isyanla ilgileri olmadığı bizzat Mahkeme Heyeti tarafından ortaya çıkarılan bu kişilerin de tek suçları Atıf Hoca'nın arkadaşı olmalarıdır. Davaya dahil olmadıkları halde bu kişilerden hâlâ Ankara'daki mahkemede de söz edilmelerinin asıl sebebi; Mahkeme Heyeti'nin ısrarla bu olaylar ile Atıf Hoca'nın kitabı arasında ilgi kurma gayretkeşliğidir. Tutanaklardan da rahatça anlaşılabileceği gibi gerek Giresun ve gerekse Rize olayları ile İskilipli Atıf Hoca'nın hiç bir ilgisi yoktur ama, Hoca asılır. Kim bilir, belki de mahkemeye öyle emredilmişti.

(Rize'den Gevelizâde Yahyâ'nın Muhâkemesine geçildi)

- **Reîs:** İsminiz?
- **Maznûn:** *Yahyâ.**
- **S:** Pederinizin?
- **C:** *Ömer.*
- **S:** Doğumunuz?
- **C:** 305 (M. 1890)
- **S:** Nerelisiniz?
- **C:** Rizeli.
- **S:** Rize'de kimleriniz var?
- **C:** Birâderim var. Kitapçıdır.
- **S:** Siz burada ne ile meşgulsünüz?
- **C:** Komisyonculukla.
- **S:** Bu *Âtıf Efendi* 'nin kitaplarından sizin vâsıtanızla Rize'ye kaç defa gönderildi?
- **C:** Kaç defa gönderildiğini bilmiyorum. Yalnız *Mustafa Âsım Efendi Hulûsi Efendi* 'ye kitap gönderirdi. Lâkin ne kitap gönderdiğini bilmiyorum. Paket hâlinde, üzerine Rize'de *Hulûsi Efendi* 'ye diye yazardı.
- **S:** Sen içindeki kitapların *Âtıf Efendi* 'ye âid olduğunu biliyor musun?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** *Osman Efendi* biliyor da sen niçin bilmiyorsun? Gönderen sizsiniz?
- **C:** Paket hâlinde idi, efendim.
- **S:** *Osman Efendi, Hulûsi Efendi* 'ye hiç para göndermiş mi idi?
- **C:** *Mustafa Efendi* dışarıya gidince bir defa göndermişti. Efendim, bunun geçen Ağustos'ta gönderildiğini şimdi hatırlıyorum. Hâlbuki Ağustos ayından, Eylül'e kadar *Hoca Mustafa Âsım Efendi* İstanbul'da idi. O gönderdi. O İstanbul'dan gittikten sonra *Osman Efendi* 'ye sipariş vermiş.
- **S:** T. S. 1341 (M. 1925) tarihli faturada *"Birâder bunun sandığında bir paket vardır. Hâfız Hulûsi 'ye verirsiniz (245) kuruş alırsınız."* diyor. Bu paket nedir?
- **C:** *İbn-i Battuta*** isminde bir tarih kitabıdır.
- **S:** Bu yazı senin el yazın mıdır?

(*) Gevelizâde Yahyâ (Rizeli, İstanbul'da oturur); Ne şapka ne kitap ve ne de isyanla hiç bir ilgisi bulunmayan bu kişinin suçu; Rize'deki kitapçı Hulûsi Efendi'nin kardeşi olması ve ona bir paket göndermesidir. Sonunçta berat etmiştir ama, üç ay pisi pisine hapis yattıktan ve türlü eziyetlerden geçtikten sonra..

(**) İbn Battuta (Seyâhatnâmesi); Ünlü XIV. yy. gezgini İbn Battuta'nın hemen bütün Asya ve Afrika ile Endülüs'ü kapsayan ve 29 yıl süren gezisinde tuttuğu notlardan ve anlattıklarından İbn Cuzayy tarafından yazılan "Tuhfetü'n-nuzzâr fi qarâibi'l emsâl ve'l-acâibi'l-efsâr" adlı Arapça seyahatnamesinin Mehmet Şerif Paşa tarafından Türkçe'ye yapılan tercümesi (1917-1919).

- **C:** Evet.

- **S:** Bu kitabı sana kim verdi?

- **C:** *Hulûsi Efendi* ısmarladığı ufak bir kitap pusulasını bendenize bıraktı. İşte bu kitabı ısmarlamıştı. Ben de gittim kitapçı *Hilmi Bey*'den* sordum. Tarih kitapları satılan yeri gösterdi. Şark Kütüphânesi'nin altındaki bir kütüphaneden aldım.

- **S:** Niçin bunu hesâba geçirmediniz de buraya ayrıca yazdınız?

- **C:** Elden bir paradır. Birâderin hesâbına yazdım.

- **S:** *Osman Efendi*'nin gönderdiği ne vakit idi?

- **C:** Ağustosdan evvel.

- **S:** [*Osman Efendi*'ye] ne kitapları göndermiştiniz?

- **Osman:** Ceza Kânûnu, Felsefe gibi kitaplar göndermiştim.

- **S:** [*Yahyâ*'ya]: Şimdi bu paketin ihtivâ ettiği kitapların tarihe âid olduğunu ne ile ispat edersin?

- **Yahyâ:** O kitabı satan kütüphâne tarihini yazar.

- **S:** Kardeşinle yazmış olduğu faturada kardeşinin hesâbına bunu kaydetmiş midir?

- **C:** Etmişdir.

- **S:** Peki, defterinde bul bakalım.

- **C:** [Aradıkdan sonra] Bulamadım, efendim. Bazan bendeniz elden olan birşeyi diğer faturaya yazardım.

- **S:** Siz Mısır'daki *Mustafa Âsım* ile haberleşiyorsunuz değil mi?

- **C:** Bir gün geldi. *"Ben ceviz alıp İskenderiyye'ye gidiyorum. Orada ceviz pahalıdır. İskenderiyye'ye gideceğim. Eğer orada Bursa havlusuna ihtiyaç olursa sana ısmarlayacağım,"* dedi. Ben öyle iş yapamam, dedim. Sonra bankadaki parasını mutemed yazdırdım dedi. Ben de madem ki bankada paran var, gelir alır gidersin, dedim. *"Hayır sen alırsın"* dedi, gitti. Sonra bankaya parası geldi. Makbuz yazmıştı. Gittim parayı vermediler. Kendisi size bir mektup yazarsa o zaman verebiliriz dediler.

- **S:** Şimdi asıl meseleye gelelim. *Âtıf Efendi* mi, yoksa *Mustafa Âsım Efendi* mi gönderdi?

- **C:** Şimdi iyice hatırlıyorum ki, *Mustafa Âsım Efendi* göndermişdir.

- **S:** [*Osman Efendi*'ye] Siz göndermediniz mi?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Yâ! gönderildiğine dâir *Mustafa Âsım* ile konuştuğunuzu söylüyorsunuz?

(*) Kitapçı Hilmi (Çığıraçan) (1880-1963); 1896'da kurduğu İslâm Kütüphânesi'nin ismini Kütüphâne-i İslâm ve Askeri olarak değiştiren ve dinî-tarihî, askerî yayınlarıyla ünlenen kişi. Cumhûriyet'ten sonra da Hilmi Kitabevi ismiyle geniş halk kitlelerine seslenen eğitici ve öğretici nitelikte resimli ve renkli halk hikayeleri vesâir kitaplar yayınladı.

- **C:** Kendisi geldi. Câmide namazını kıldı. Bugün *Âtıf Efendi* 'nin dükkânına uğradım. Otuz kitap aldım, dedi.

- **S:** Ne vakit?

- **C:** Ağustos sıralarında.

- **S:** Yâni şapka meselesi çıktığı zamanlarda?

- **C:** İhtimal o vakittir. Otuz kitap aldım. *Yahyâ Efendi* 'ye verdim. *Hulûsî*'ye gönderdim. Satılırsa daha göndereceğim, dedi.

- **S:** Zaten kitabın satışı da o sûretle başlamıştır. Şimdilik kâfi, haydi çıkınız.

•••

İhsan el-Mevlevî'nin Muhâkemesi

- **S:** İsminiz?
- **C:** *İhsan.**
- **S:** Pederinizin?
- **C:** *Ali Rızâ.*
- **S:** Doğumunuz?
- **C:** 307 (M. 1892).
- **S:** Nerelisiniz?
- **C:** İstanbul Saraçhâne başındayım.
- **S:** İstanbul'da kimin var?
- **C:** Pederim, birâderim var.
- **S:** Sizin mesleğiniz nedir?
- **C:** Orta öğretimde *mümeyyiz* (imtihânlarda gözcülük yapan hoca)'im.
- **S:** Önceleri?
- **C:** Asker idim.
- **S:** Mümeyyiz nasıl oldunuz?

(*) İhsan el-Mevlevî; Bu dâvâ sanıklarından olan Tâhir'ül Mevlevî ve Suud'ül Mevlevî'nin yakın dostu ve arkadaşı. Bütün bir dâvâ boyunca bu üç kişi birlikte hareket etmişler ve muhâkemelerinde de aynı sorulara muhatab olmuşlardır.

Mevlevî tarîkatı mensuplarından olan bu üç arkadaştan en ağır cezayı Suud'ül Mevlevî'nin alması (10 sene kürek cezası) diğer iki sanığın ise beraat etmesi oldukça manidârdır.

- **C:** *Köprülüzâde Fuâd Bey*(*) müsteşar olunca.

- **S:** Sizi nereden tanır?

- **C:** Edebiyatla meşgul olduğumdan tanır.

- **S:** Asker iken ne vazîfede idiniz?

- **C:** Redif Fırkası, Birinci Piyâde Alayı, İkinci Tabur hesap memur muâvini idim.

- **S:** Askerlikten ne vakit çıktınız?

- **C:** 340 (M. 1924) Martında istifa ettim.

- **S:** O zaman nerede bulunuyordunuz?

- **C:** İstanbul'da.

- **S:** Yâni *Mütâreke* senelerinde İstanbul'da idin?

- **C:** Evet.

- **S:** Askerlikten emekliliğin var mı?

- **C:** Yok.

- **S:** Neden?

- **C:** İstifa ettim.

- **S:** Sen daha açık söyle, askerlikten atıldın mı?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Biz künyenize bakacağız. *Mütâreke* senelerinde İstanbul'da ne yapardınız?

- **C:** Yine asker idim. Kadıköy Muhâfız Taburu'nda idim. İngilizler'in işgali üzerine bizleri İstanbul'a naklettiler. Sonra İstanbul'da alay lağvedildi. Bir ay kadar açıkta kaldım. Sonra *Meclis-i A'yân Muhâfız Bölüğü*(**) hesap memurluğuna tâyin edildim. Oradan bendenizi 338 (M. 1922) de Ankara Askerlik Şûbesi hesap memurluğuna tâyin ettiler.

- **S:** Ne vakte kadar *Meclis-i A'yân Muhâfız Bölüğü*'nde kaldın?

- **C:** 338 (M.1922) Teşrînlerine (Ekim, Kasım) kadar.

- **S:** O vakte kadar bölüğü yoktu, devam etmedi. Arada 2-3 sene kadar fasıla var. *Kuvâ-yı İnzibâtiye*(***) alaylarından hangisine tâyin olundun?

- **C:** Hiç tâyin olunmadım. Biz hazır kıt'a hâlinde Kadıköy'de idik. Benim inzibâtiyecilerle alâkam yokdur.

- **S:** Açıkta mı durdun?

(*) Köprülüzâde Fuâd Bey (1890-1966); Edebiyat tarihçisi, yazar, devlet adamı. Türkiye'deki Türkoloji çalışmalarını başlatan ve Demokrat Parti'nin kurucularından birisi olarak uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı yapan profesör.

(**) Meclis-i A'yân Muhâfız Bölüğü; Osmanlı Meclisini Mebûsân ve Âyan' korumakla vazifeli askerî birlik.

(***) Kuvâ-yı İnzibâtiye; Millî Mücâdele yıllarında Anadolu'da İstiklâl mücâdelesi veren Kuvvâ-i Millîye'ye (BMM Ordusu) karşı olarak İstanbul'daki Dâmâd Ferid Hükümeti tarafından oluşturulan ve 1920-21 yıllarında İzmit, Adapazarı, Düzce bölgesinde yer yer silahlı mücâdele veren askerî birlikler.

- **C:** Evet.
- **S:** Senin tarîkata intisâbın var mı?
- **C:** Mevlevî tarîkatına var efendim.
- **S:** Ne vakitten?
- **C:** Efendim, küçük idim. Pederim tarafından intisap ettirilmişim. Konya'da düğün varmış. Pederimi çağırdılardı. Ben de gittim. Yirmi gün kaldık.
- **S:** Niçin gittiniz idi?
- **C:** Pederim Karagöz oynatırdı. Orada düğüne gitti.
- **S:** Buraya doğrudan doğruya mı mümeyyiz olarak tâyin edildin?
- **C:** Hayır kâtip olarak.
- **S:** Vekil kimdi?
- **C:** *Vâsıf Bey**
- **S:** Kaç kuruş maaş alırsın?
- **C:** 3000 kuruş.
- **S:** Burada mücâdele senelerinde o kadar fedâkârlık edenler, çalışanlar aç kalırlar. Senin gibi pis, murdar bir adamı getirir oraya sokarlar. İstanbul'da kimlerle mektuplaşırsın?
- **C:** *Tâhir'ul-Mevlevî*** ile bir de *Suûd'ul-Mevlevî**** ile tanışırım.
- **S:** *Suûd Bey*'le ne münâsebetle tanışırsın?
- **C:** Ben Âyan dâiresinde hesap memuru iken o da orada kâtip imiş o münâsebetle tanırım.
- **S:** O da sizin tarîkattan mıdır?
- **C:** Evet.
- **S:** Mektuplaşır mısınız?
- **C:** 340 (M. 1924) senesinde bir defa yazmıştım.
- **S:** Bir defa mı yoksa?
- **C:** Bir iki mektup yazdığımı hatırlıyorum.
- **S:** 340 (M. 1924)'dan sonra?
- **C:** Ondan sonra yazmadım. Zîra fevkalâde meşguldüm. Onun için mektup filan yazmaya kimse ile görüşmeye vaktim yoktu.

(*) Vâsıf (Çınarlı) Bey; BMM. 2. dönem Saruhan (Manisa) Mebusu ve II. İnönü Hükümeti'nde (6 3 1924 - 22 11 1924) Maarıf vekili.

(**) Tâhir'ü-l Mevlevî; Bu dâvâ sanıklarından. Suçu; İskilipli Âtıf Hoca'nın arkadaşı olmak Frenk Mukallitliği ve İslâm kitabından şapka kanûnundan iki yıl önce 5 adet satmak. Çıkardığı Mahfel dergisinde Âtıf Hoca'nın da makaleleri yayınlanmıştı.

Muhâkemesi kayıp 4 ve 5. defterler de Atıf Hoca'nın hapishane çilesinin ve idâmının en canlı tanıklarından. Bu dâvâ ile ilgili olarak gizlice yazdığı hatıraları 1990 yılında Nehir yayınları arasında çıktı. Hayatı ve eseri üzerine geniş bir değerlendirme kitabın sonundaki **İsimler** *bölümündedir.*

(***) Suûd'ü-l Mevlevi; Bu davâ sanıklarından. Muhâkemesi kayıp 4 ve 5. defterlerde olduğu için yayınlayamıyoruz. Hayatı hakkında daha geniş bilgi kitabın sonundaki ***Tâhir'ül Mevlevî*** *bölümündedir.*

- **S:** Kimlerden mektup alırsın?

- **C:** Birçok muallimler işleri için mektup yazıyorlardı.

- **S:** Bir mektep müdürü *Râsim Bey* var o kimdir?

- **C:** Bizim kalemde bir kâtip *Râsim Bey* vardı. Vona'ya *Leylî İbtidâî Mektebi* müdürü tâyin edildi. Trabzon'da Vona Limanı'dır.

- **S:** Sana yazdığı mektupta: *"Haydar Bey şapka giydi mi? İktisâdî ve dinî mahzurlarla buna hücum ediyor mu?"* diyor. Bu *Haydar Bey* kimdir?

- **C:** Orta öğretim dairesinde müdür muâvinidir.

- **S:** Bu mesele nedir?

- **C:** Her hâlde aralarında daha evvelce bir münâkaşa geçmiş olacak ki böyle yazıyor. Ben bilmiyorum. Bu *Râsim Bey* daha şapka kanunundan evvel şapka giymiş bir gençtir.

- **S:** Sultan Reşad Türbedârı *Mustafa Nuri Efendi* ile nereden tanışırsın?

- **C:** Evimiz Eyüb'dedir, o münâsebetle tanırım.

- **S:** Sen ona Ankara'nın durumu hakkında ne bilgi verdin?

- **C:** Yeni geldiğimiz zaman ev bulma sıkıntısından henüz yerleşemediğimden bahsettim. Bir de evlenmek meselesi vardı. Onu yazdım.

- **S:** Kaç senesinde evlendiniz?

- **C:** 335 (M. 1919) de evlendim. Fakat 340 (M. 1924)'da eşimden ayrıldım. Ondan sonra beni evlendirmesi için bu zâta mürâcaat etmiştim. O da münâsib birşey buluruz demişti. Mesele budur.

- **S:** 4 T. Ş. 341 (M. 1925) tarihli bir belge ile imzanız altında *Gazi Paşa*'ya Mevlevî tekkeleri hakkında birşey yazıyorsun bu nedir?

- **C:** Bendeniz bunu yalnız temize çektim. 340 Teşrînlerinde (Ekim, Kasım) (M. 1924) Konya'dan *Abdülhalim Çelebi** gelmiş, ziyâretine gittim. Orada *Veled Çelebi Efendi*** de vardı. *Abdülhalim Çelebi, "Konya'daki Mevlevî arazileri hakkında Gazi Paşa hazretlerine mürâcaat ettim. Kabul edildim"* dedi. Hâlbuki kabul edilmediğini hissettim. Bu tezkereyi yazmış. Bize okudu. Bana senin yazın iyidir. Şunu temize çek, dedi. Bendeniz de temize çektim.

- **S:** İmza kimin?

- **C:** Kendisinin.

- **S:** Siz öteden beri bu Mevlevîlik için adam akıllı çalışıyor, uğraşıyorsunuz.

(*) Abdülhalim Çelebi; Mevlâna'nın 19. kuşaktan torunu. Babası'nın vefatı ile Konya Mevlâna Dergâhı'na Postnişin oldu. İstiklâl harbi sırasında kurdurduğu Mevlevi Alayları ile birlikte harbe iştirak etti. 1. Dönem BMM.'de Konya Milletvekili sıfatı ile bulundu ve reis vekilliği yaptı. 1925 yılında ölen Abdülhalim Çelebi İstiklâl Madalyası sahibi ve 700 yıllık Mevlevi tarikatının Anadolu topraklarındaki son şeyhi idi.

(**) Veled Çelebi (İzbudak) Şeyh Abdülhalim Çelebi'nin muhibi ve vekili idi.

- **C:** Uğraştığım yok efendim.

- **S:** En son defa *Suûd'ul-Mevlevî* ile hangi tarihlerde muhâberede bulundun?

- **C:** 340 (M. 1924) Ağustos, Eylül'ünden sonra ne mektup yazdım, ne de aldım.

- **S:** Seni Maârif Vekâleti'ne gûya zamanın ihtiyacına göre Mârif makinesinin bir kısmını işletmek için koymuşlar. Hâlbuki sen kapkara tekke taraftarısın. Bütün yazışmaların bunu gösteriyor.

- **C:** Benim vekâlete geldiğimden beri yenilik uğrunda çalıştığımdan bütün vekâletin bilgisi vardır.

- **S:** Biz buna inanırsak aptallık etmiş oluruz. Size inanılmaz, bu zikzaklardan geçen katiyyen inkılâb adamı olmaz.

- **C:** Beyefendi, bendenizin tekkelerin kalkması taraftarı olduğumu herkes bilir.

- **Ali Bey:** *Abdulhalim Hilmi Efendi* 'nin vermiş olduğu şeyi niçin düşüncesine aykırı olarak hilâfına yazdın?

- **C:** Efendim orada bulunmuş oldum. Hatırını kırmamak için yazdım.

- **Ali Bey:** İnsan kanâatlerinden Hatır için fedâkarlıkda bulunmaz.

- **Reîs:** Kâfi çıkınız.

***

YÜZLEŞTİRME MUHÂKEMELERİ

Makriköylü (Bakırköy) Hasan Efendi ile İskilipli Âtıf Hoca'nın Yüzleştirilmesi

- **S:** Siz geçenki muhâkemenizde Fatih'de toplandıkdan sonra *Teâlî-i İslâm Cemiyeti*'ne bir daha uğramadığınızı ayrıldığınızı söylüyordunuz öyle mi?

- **C:** Evet.

- **S:** Hâlbuki evrâkınız arasında *Mustâfa Sabri* 'nin dâmâdı da dâhil olduğu hâlde gazetecilik şirketi tüzüğü çıkıyor?

- **C:** Efendim *Cemiyet-i Müderrisîn* 'den *Teâlî-i İslâm*'a dönüştükten sonra böyle bir gazetecilik şirketi kurulması için bir tüzük yapmışlar. Benim de adımı kurucu olarak koymuşlar. Sonradan o yarım kaldı.

- **S:** *Zeki* 'nin ikinci defa Teâlî-i İslâm'ı kurulduğunda yönetim kurulunda olduğunu söylemiyorsun?

- **C:** Katiyyen *Zeki*'nin tekrar cemiyeti kurduğundan haberim yoktur.

- **S:** Yönetim kurulu üyeleri arasında ismin vardır. Bak okuyayım: *İskilipli Mehmed Âtıf, Seydişehirli Hasan Fehmi, Bergamalı Mehmed Zeki, Konyalı Abdullah Ârif, Karahisar-ı Şarkîli (Afyonkarahisar) Ahmed Râsim, Dârendeli Hâlid Yektâ.** Bu kimdir?

- **C:** Bayezid dersiâmlarından.

- **S:** *Konyalı Ârif* kimdir?

---

*(*) Teâlî-i İslâm Cemiyyeti ve bellibaşlı üyeleri üzerine yapılmış bir değerlendirme de kitabın sonundaki **Cemiyetler-Fırkalar** bölümündedir.*

- **C:** Şimdi Diyânet İşleri Personel Dâiresi Müdürüdür.

- **S:** *Tikveşli Ömer Faruk* kimdir.

- **C:** Efendim bu saydığınız insanlar cemiyetin ilk kuruluşu sırasında var. Beni de yönetim kuruluna seçmişler. Ya bir defa gittim ya iki defa. Samimiyetime itimad buyurunuz.

- **S:** Zerre kadar senin samimiyetine itimad etmem. En koyu İ'tilâfcılar olan *Râsim Avni* ve *Âtıf Hoca* ile görüşüyorsun, sonra senin samimiyetine inanayım. Hiç bu olur mu?

- **C:** Bendenizin *Hürriyet ve İ'tilâf*'a ne girmişliğim ne de onlarla dostluk ve samimiyetim var. Eğer isbat olunursa emrinize hazırım.

- **S:** Evrâkın arasında bir de *Şûrâ-yı Saltanat** nizamnâmesi var. *Şûrâ-yı Saltanat*'ta bulundun mu?

- **C:** Efendim İzmir'in işgali üzerine *Dârülfünûn*'dan filan heyetler geldi. *Seyid beyler* filan da vardı. Bendenizi de medreseler adına katmışlar.

- **S:** Arkadaşların kimlerdi. Yalnız mı idin?

- **C:** Hayır, fakat kim olduklarını bilmiyorum. Bir yığın insan orada söz söyledi.

- **S:** Öyle padişahın tac ve tahtı etrafında toplanmaya karar verdiniz?

- **C:** Hayır efendim. İzmir işgali içindi.

- **S:** Onu biz biliriz öyle olay hiç bilinmez mi, anlat!

- **C:** Orada bir program tertip etmişler.

- **S:** Sen de söz aldın mı?

- **C:** Hayır.

- **S:** Meclisi ilk evvel *Vahideddin* açdı. *Ferid Paşa* nutuk söyledi, izahat verdi. Devletlerin adâletinden söz etti, değil mi?

- **C:** Evet, birşeyler söyledi. Geçmiş gün.

- **S:** Vallâhi hayrettir. Sen *Halk Fırkası* 'na** nasıl girdin, herkesin gözünü boyadın?

- **C:** Seçmişler. Benim kabahatim var mı?

- **S:** Nasıl yok, sen böyle kötü ruhlu bir adam olarak nasıl *Halk Fırkası* sırasına geçer sonra mutemed de olursun.

- **C:** Maddeten birşeyim var mı?

- **S:** Maddeten sizin demirlenmekliğiniz lâzım. Memleketin selâmeti için böyledir.

(*) Şûrâ-yı Saltanat; İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Sadrazam Damad Ferid Paşa'nın teklifiyle 26 Mayıs 1337/1919 tarihinde Yıldız Sarayı'nda yapılan toplantı. Üç Saat süren ve hiçbir karar alamadan dağılan Şûrâya yeni ve eski kabîne üyeleri, Âyân azâları, bazı paşaların yanısıra Siyâsî Partiler ile Baro, Dârülfünûn ve Matbuat'tan temsilciler katılmıştı.

(**) Halk Fırkası; Cumhûriyet Halk Partisi.

- **C:** Memleketin selâmeti için fedâ olsun. Mâdemki vatan söz konusudur.

- **S:** Vatan söz konusu olduğu için değil hâinliğin ve kötülüklerin için. Sizler yaşadıkça bu memleket rahat olmaz. 99 kalıba giriyorsun sonra büyük bir cesâretle söz söylersin *Şûrâ-yı Saltanat*'ta neticede neye karar verdiniz?

- **C:** Neticeyi bilmiyorum. Herkes söz aldı. *Galib Kemâlî Bey** söz söyledi. Bendeniz yalnız onun sözüne iştirak ettim.

- **Ali Bey:** İştirak etmek tabii anlamayı gerektirir.

- **C:** Farkında değilim.

- **S:** [*Âtıf Hoca*'ya] Siz *Teâlî-i İslâm Şirketi* kurdunuz mu?

- **Âtıf Hoca:** Hayır efendim. Para toplandı, fakat kuramadık.

- **S:** Ne kadar topladınız?

- **C:** 150 lira kadar.

- **S:** Hangi tarihde?

- **C:** 133 6 (M. 1920) da.

- **S:** 1336'da mı, 1337 (M. 1921) de mi?

- **C:** 1336'da olacak.

- **S:** Nizamnâme 1337'dedir?

- **C:** Belki 1337'dedir. Fakat 1336'da olacak.

- **S:** Hani diyordunuz ki bu *Hasan Efendi* uzaklaşdı, gelmedi. O beyannâme meselesinden dolayı *Mehmed Zeki* 'ye darıldı. Hâlbuki *Mehmed Zeki* de beraber olduğu hâlde bir şirket teşkil etmişsiniz.

- **C:** Efendim bu 1336 (M. 1920)'dadır.

- **S:** O topladığınız 150 liranın defteri nerededir?

- **C:** Kaybolmuş. Cemiyetin veznedârı *Erzincanlı Hasan Efendi* idi. Defteri o tutardı.

- **S:** *Konyalı Abdullah Ârif* kimdir?

- **C:** Konya'dadır, dersiâmdır.

- **S:** *Dârendeli Hâlid Yektâ?*

- **C:** İstanbul'dadır, dersiâmdır.

- **S:** *Karahisar-ı Şarkîli Ahmed Râsim?*

- **C:** *Râsim Avni Hoca*'dır.

- **S:** *Konyalı Ârif?*

(*) Galib Kemâlî (Söylemezoğlu) Bey; Büyükelçi sıfatıyla Tahran (1917) ve Moskova (1918)'da bulundu. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini protesto amacıyla vazifesinden ayrıldı. Sevr anlaşmasını kınayan iki kitabı nedeniyle Dâmât Ferid tarafından dışişlerindeki vazifesine son verildi. Ali Rıza Paşa hükûmeti tarafından tekrar hariciyeye alındı. Stockholm ve Kopenhang (1921-23)'de büyükelçilik yaptı. Cumhûriyet döneminde aktif görev verilmedi.

- **C:** Diyânet İşleri Riyâseti'nde personel daire başkanı. O zannedersen 1337 (M. 1921)'de Anadolu'ya geçmişti.

- **S:** Maksûdiye Hanı'nda 1337 numarada tüccar *Mehmed Nûri* kimdir?

- **C:** Hatırlayamıyorum.

- **S:** Tüccardan *Tikveşli Ömer Fâik?*

- **C:** Tüccardır. İstanbul'da Kumrulu Mescid'de oturur.

- **S:** Ne münâsebetle aranıza girdi?

- **C:** Cemâate dâhildir.

- **S:** Şimdi sıra ile bunların içinden *Hürriyet ve İ'tilâf*'a mensup olanları söyle? *Hâlid Yektâ* dâhil midir?

- **C:** Değildir.

- **S:** *Konyalı Ârif?*

- **C:** Dâhil değildir.

- **S:** *Mehmed Fevzi?*

- **C:** Bunu hatırlayamadım.

- **S:** Demek dâhil olanlar siz bir, *Râsim Avni Hoca* iki.

- **C:** Bendeniz katiyyen *Hürriyet ve İ'tilâf*'da değildim. Onu bir kaç kez arzettim.

- **S:** Ben size sormuştum. *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'ne dâima muhâlifleri üye almak esasını takip ettiğinizi. *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* dostlarından *Mehmed Tâhir*'in *Sebîlürreşad*'daki yazısı bunu açıkça belirtmektedir.

[Sebîlürreşad Gazetesi'nden okundu.]

O âna kadar doğrudan doğruya muhâlifleri seçiyordunuz.

- **C:** Efendim, bu *Zeki* vaktiyle *İtilâfcı* değildi. Bizimle sürgüne gittiler. Dönüşte bir *Sulh ve Selâmet Cemiyeti** kurulmuştu. Bunların büyük bir kısmı orada idi ve *İsmail Hakkı Paşa*'nın riyâsetinde idi.

Yedinci defter (Sayfa: 205-238)

Bendeniz iki ay kadar *Sulh ve Selâmet Cemiyeti* 'ne devam ettim. Bu *Mustafa Sabri* 'ye dâmât olduktan sonra *Hürriyet ve İ'tilâf*'a girdi. *Teâlî-i İslâm Cemiyeti*'nin ilk teşkîlinde bunlar var idi. Sonra çıktılar ve cemiyetin öyle kayda değer birşeyi yoktu. Herkes giriyordu. Sonra taşralarda da üyemiz vardı.

(*) Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyyeti; İttihât ve Terakkî'nin çeşitli yerlere sürgüne yolladığı kişiler tarafından İTC'nin kendini tasfiye ettiği dönemde 20 Teşrinisâni 1334-Kasım 1918'de Satvet Lütfi (Tözün) liderliğinde kurulmuş fırka. Koyu bir İttihâtçı düşmanlığı takip eden parti, fazla bir varlık gösterememiş, 14 Kânûnisânî 'Ocak' 1335-1919'da Selâmet-i Osmaniye Fırkası ile birleşerek Sulh ve Selâmet-i Osmaniyye adını almışsa da İstanbul'un işgali üzerine dağılmıştır.

Sözün kısası âzadan *Muğlalı Hayri Efendi* var İttihadcıdır. Yönetim kurulu üyelerinden idi. Bir de bendeniz müdür olduğum için ekseriya medrese ile alâkaları olanlar cemiyete gelirdi.

- **S:** Nizamnâmenizin dördüncü maddesi bak ne diyor.

[Dördüncü madde okundu.]

Demek ki partici adamlar cemiyetinize dâhildir.

- **C:** Efendim, zaten memlekette bir partiye girmeyen adam yoktu ki. Ya *İ'tilâfcı* ya *İttihâdcı*. Bunun ikisinin arasında orta bir cemiyet yapılacak. Dinî bir cemiyet teşkil edecek. Bu tüzük kendi kanâatim değildir. Heyetin yaptığı şeydir. Cemiyetin particilikle alâkası olmadığını o madde gösteriyor.

- **S:** Hepiniz particisiniz.

- **C:** Fert başka cemiyet başkadır. Fertlerin başka yerde çalışması olabilir. Fakat cemiyete girdiği zaman onun tüzüklerine uygun hareket etmek zorundadır. O madde onun için konmuştur.

- **S:** Burada biz çok mahkeme yaptık. O zamanın siyâseti; **doğru yolda görünüp hayır kurumları kurmak, partiler kurmak, kendilerinden saf bir şekilde istifade edeceği düşünülen kimseleri toplamakdır.** Ve siz tamamen bu siyâsete âlet olmuşsunuzdur. Sen yâhud senden başkaları o beyannâmeleri bastırıp ta Yunan uçaklarıyla millet arasına attıktan sonra artık susmamak, durmamak lâzımdır. Hata olduğunu itirâf etmelisin. Hâlbuki onu da demezsin, inadına söylersin.

- **C:** Beyefendi bendeniz zât-i âlînize resmî belge sundum ve *Ferid Paşa* hükûmetine karşı kalemimle mücadele ettiğimi açıkça isbat ettim.

- **S: Ne ile isbat ettin? Sıkılmıyor musun, bunu nasıl söylüyorsun. Biz senin söylediğin sözlere inandık mı? İnanmak mecburiyetinde miyiz?**

- **C:** Vakit gazetesinin 1134 üncü nüshasında ki tekzibi kim yazdı?

- **S:** Ben de sana cevap verdim, bunu din perdesi altında kötülüklerinize daha fazla devam etmek için yaptınız.

- **C:** Beyefendi ben deli olmalıyım ki, kendi yaptığım işleri kendim yalanlayayım.

- **S:** Cemiyet nâmına rol yapıyorsunuz. Sana sorarım. Tüzüğünüzde vatan müdâfaasına, mücadeleye âid ufak bir madde, bir fıkra göster.

- **C:** Beyefendi bu bir hayır cemiyetidir..

- **S: Sus, sus bir parça utan! Saçın, sakalın ağarmış, utanmak nedir zerre kadar bilmiyorsun.**

- **C:** Hatta cemiyetin vatan için hizmet yaptığını da arzettim. Gemlik meselelerinde muhtıra verdik.

- **S:** Hoca, kendiniz bu hâli bilerek ve bilmeyerek, câhilâne, gâfilâne hareketlerle memleketin başına felâket getirdiniz. Bâri, **sus şimdi!** Suçlamalara ne diyorsun onu söyle.

- **C:** Bir defa Sümbüllü Hanı'nda bulunan faturayı veren kimdir? Orada bir zat var. Onu lütfen *Aziz Efendi* 'den tahkik buyurun.

- **S:** Dinle; senin verdiğin mektupda nerelere ne gönderdiğin yazılmıştır. Toplam kitapların nerelere dağıtıldığının tarihlerini göstermişsin. Biz Rize'de de araştırma yaptık. Muhâkeme yaptık. Anladık ki tam şapka çıktığı sıralarda senin şapka kitabın oraya gitmiştir.

- **S:** [*Osman Efendi* 'ye] *Mustafa Âsım Efendi* kitap meselesini sana ne vakit söyledi.

- **Osman:** Eylül idi.

- **S:** [*Âtıf Hoca*'ya] **Sen istediğin kadar şarlatanlık yap.**

- **Âtıf Hoca:** Beyefendi, bu adâlet heyeti huzûrunda tabiatıyla bu meselede hukûkumu savunacağım. Ben *Mustafa Âsım*'a 30 kitap sattım. Hatta Rize'ye gittim, göndermedim. O bana beş bin kuruş verdi, aldı...

Nevşehirli Hasan Efendi: Reîs Bey! Müsaade buyurulursa kendisinden birşey sorunuz. Bendeniz bir siyâsî partiye mensup olmuş muyum? Bir fırkanın kapısından ayağımı atmış mıyım?

- **S:** Sen evvela *Âtıf Efendi* 'nin hangi partiden olduğunu söyle de.

- **C:** *Sulh ve Selâmet*'te olduğunu kendisi söyledi.

- **S:** *Hürriyet ve İ'tilâf*'ta.

- **C:** Kat'iyyen işitmedim.

- **S:** Hem maznûn mevkîindeki *Âtıf Efendi* 'nin seni tezkiye etmesi usulden değildir, çıkınız.

Yağlıkcı Hüseyin ve Birâderi Mustafa ile Âtıf Hoca'nın Yüzleştirilmeleri

- **Reîs:** [Âtıf Hoca'ya] Size geçen gün bu yağlıkcızâdeler ile olan münâsebetinizle ilgili bir suâl sorduk, bir paket mi idi, iki mi?

- **S:** Hüseyin Efendi'ye mi verdin?

Atıf Hoca: *Hüseyin Efendi* 'ye vermedim efendim. Bendeniz *Mustafa Efendi*'ye verdim.

- **S:** Sonra üç beş gün sonra gelip istediğini söyledin, o da kendisine verilmesini temin edekcekdi.

- **Yağlıkcı Hüseyin:** Evet efendim.

- **S:** Peki *Âtıf Efendi* diyor ki, ben beş altı ay sonra geldim ve o sırada aldım.

- **Hüseyin:** Hayır efendim. Yaz mevsimi idi. Ya mayıs, ya haziran aylarında o vakitlerdi, kitabı geri aldı.

- **S:** Yani birkaç ay sonra.

- **C:** Ya mayıs ya haziran aylarında idi. Bendeniz tamamıyla verdim. Fakat ne vakit olduğunu bilmiyorum.

- **S: Gördün mü, benim asabîleştiğimin sebebini. Ağzından çıkan sözün gerçeğe uygun olmadığını anladığımdan ileri geldi.** Beş gün sonra *Âtıf Efendi* 'ye verilmiş başka. Beş altı ay sonra verilmesi yine başka. Sen biliyor musun, beş altı ay sonra olduğunu?

- **C:** Evet efendim, biliyorum.

- **S:** Sen ne diyorsun, kardeşim bana gönderdi ne lüzûmu var. *Zeynelâbidin Efendi* 'ye verdik dedi idin değil mi?

- **Yağlıkcı Mustafa:** *Âtıf Efendi* 'yi gördük demedim. *Zeynelâbidin Efendi* istedi bu kitapları gönderdik.

- **S:** Şimdi ifâdenizi çeviriyor musunuz?

- **C:** *Zeynelâbidin Efendi* 'ye verdik fakat kaç gün sonra olduğunu bilmiyorum.

- **S:** İstiklâl Mahkemesi yalan sunmayı pek dinlemez, neden hatırlamıyorsun!

- **C:** Meşguldüm efendim, ondan.

- **S:** Sen cevap ver. Bu kitapları kaç gün sonra verdi?

- **C:** Bendeniz kitapları görmedim. Bendeniz *"Zeynelâbidin al şu kitapları götür,"* dedim. *Zeynelâbidin Efendi* kitapları götürmemiş, onu da birâderim dedi ve o sûretle haberim oldu. Bendeniz ara sıra dükkânın önünden geçerdi, görürdüm. Sonra mayıs veya haziranda gördüm ve o sûretle hatırladım.

- **S:** [*Âtıf*'a] Sen söyle bir ikisi noksandı, dedin.

- **Âtıf Hoca:** Evet. Kaç tane noksan olduğunu bilmiyorum.

- **S:** [*Hüseyin Efendi* 'ye] Seçim zamanı çalıştınız mı?

- **C:** Hayır.

- **S:** [*Mustafa*'ya] Sen söyle!

- **C:** Hayır çalışmadım.

- **S:** *Cemal Paşa*(*) ile münâsebetiniz nasıldır?

(*) Cemal Paşa (Mersinli); Balkan ve II. Dünya Harplerinde kolordu ve ordu komutanlıklarında bulundu. Mütâreke döneminde kurulan Ali Rıza Paşa hükümetinde Harbiye nâzırı (Kasım 1919 - Mart 1920) olarak vazife aldı. Anadolu'daki Millî Mücâdele hareketini destekledi ve büyük hizmetlerde bulundu. Son Osmanlı Meclis-i Mebûsân'ına Isparta Milletvekili olarak katıldı. İngilizlerce Malta'ya sürüldü. Malta dönüşü Büyük Millet Meclisi'nde Isparta Milletvekili olarak yer aldı. (1921-1923) İkinci Gruba mensup muhâlif mebuslardandı. Daha sonra Terekkiperver Parti kurucuları arasında da yer aldı.

- **Hüseyin:** Münâsebetim yoktur, yalandır.

- **S:** Bunu bu kadar inkâr ederken hiç Allah korkusu yok mu sende? *Cemal Paşa* dâimâ dükkânınızda, bütün gün alâkadarsınız.

- **C:** Katiyyen kabul etmem efendim.

- **S:** Böyle siyâsetle uğraşacak adam biraz cesur olması lâzım. Siyâsete giren herşeyi gözüne alır. Sizin siyâsetle uğraştığınızı herkes bilir. *Cemal Paşa*'yı *Mehmed Nâdir Bey*'i* mebûs çıkarmak için az mı uğraştınız.

- **C:** Bizim ne hükmümüz var, paşayı nasıl mebûs çıkaralım.

- **S:** Biraz olsun doğru söylemez misiniz?

- **C:** *Cemal Paşa*'nın adamı bir defa bendenizden gülyağı numûnesi aldı.

- **S:** [*Mustafa*'ya] Sen söyle.

- **C:** Yok, beyim!

- **S:** Bütün ifâdelerinizde ne bir maznûn gibi, ne bir şâhid gibi hiç doğru söylemediniz. Bütün sözlerinizde tezat vardır, çıkınız!

- **Âtıf Efendi:** Huzûr-ı âlîlerinde *Hâfız Osman Efendi* 'nin izah ettiği üzere eylülde *Mustafa Âsım Efendi* 'nin ona teslim ettiği anlaşılıyor.

- **S:** İşittim, diyor. *"Câmî'de buluştuk, Âtıf Efendi 'nin şapka kitaplarından Rize'ye gönderiyorum diye söyledi."* diyor.

- **Âtıf Hoca:** Kendisi kitapçılık işiyle uğraşır. Memlekete gönderip göndermediği bana âit değildir. Benden kitap almış, parasını peşin vermiş.

- **S:** Sen şimdiye kadar para ile kitap satmadım diyordun?

- **C:** Bir hafta sonra parasını verdi. Kitap onun oldu. Göndermesi bana âit değildir.

- **S:** Yâni o ne yapmalıydı?

- **C:** Bendenizden aldıktan sonra ne yaparsa yapar. Kendi malı istediği gibi tasarruf eder.

- **S:** Ben de sadece bunu sormuyorum ya. Hiç kitap satmakla ilgisi olmayan adamlara gûya bedeli daha sonra gönderilmek üzere gönderdin.

- **C:** Veresiye başkadır. Bunu peşin olarak aldım. Kendi malını istediği gibi kullanacağından kitapları eylüle kadar bırakmış da ondan sonra göndermiş. Yâhud daha evvel göndermiş ondan ben niçin mesul olayım. Kayıt 1340 T.S. (M. 1924) dedir.

- **S:** Meselenin ince noktasını anladık değil mi?

- **C:** Efendim, ben adâlet huzûrunda araştırılmasını istedim.

- **S:** Ona biz dikkat ederiz.

(*) Mehmed Nadir Bey; Büyük Millet Meclisi'nin 1. döneminde Isparta Mebûsu. Meclis'te bulunduğu zaman içerisinde muhafazakârlığı ve muhalifliği ile tanındı.

- **S:** [*Sâlih*'e] Sen *Âtıf Efendi* 'den kaç kitap geldiğini söyledin?
- **Sâlih:** Adedini hatırlayamıyorum.
- **S:** Bunları yaktın mı idi?
- **C:** Evet.
- **S:** Dükkânda tekrar arama yaptılar. İki tane buldular, getirdiler.
- **C:** Ben eşyâları bir yere naklettirdim. Onların içerisinde kalmıştır.
- **S: Ben sana adam akıllı söylettirmek için tekrar tekrar söylettirdim.** Bu kitapların olmadığını söyledin. Toptan yakdım, dedin. Sonra her ihtimale karşı orada bulunacağını düşündük. Orada arama yaptırdık ve bulduk.
- **C:** Belki sehven kalmıştır.
- **C:** Nâmusum ve âilem üzerine yemin ederim ki, ben o kitapları yaktım.
- **S:** Maznûnlara yemin düşmez ve **yemin bizim üzerimize hiçbir tesir yapmaz.** *Âtıf Efendi* ile sen hangi cemiyetler kurulması üzerine yazıştınız?
- **C:** Hiç bir cemiyet üzerine yazışmadık.
- **S:** *Teâlî-i İslâm Cemiyeti?*
- **C:** Hayır efendim. Yalnız *Seydişehirli Hasan Efendi Fetvâhâne*'den bendenize bir mektup yazmış, Uşak'ta *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* şûbesinin açılması hakkında, fakat açmadım, öylece kaldı.
- **S:** Sen geçen defa *Âtıf Efendi* yazdı, demiştin.
- **C:** Hayır efendim. O vakit buyurdunuz ki, *Âtıf Efendi* Teâlî-i İslâm Cemiyyeti hakkında size mektup yazmadı mı? dediniz. Ben de *Âtıf Efendi* değil *Seydişehirli Hasan Efendi* yazdı, dedim.
- **S:** *Hasan Efendi* 'yi nereden tanıyorsunuz?
- **C:** *Hasan Efendi* bir tarihte Uşak'a gelmiş idi, o vakitten tanırım.
- **S:** Hangi tarihte geldi.
- **C:** 1320 (M. 1905)-1321 (M. 1906)'de.
- **S:** *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası* kurduğunuz vakit bunların hangisiyle haberleştiniz.
- **C:** Ben siyâsî fırkalardan hiçbirisine dâhil değildim.
- **S:** Hürriyet ve İ'tilâf fırkasına yazıldığına ve Uşak'ta şube kurduğuna dâir ifâden vardır.
- **C:** Hayır efendim, benim siyâsî partilerle alâkam yoktur.
- **S:** Sizin orada kimler teşkil etti.

- **C:** Particilikle iştigal etmediğim için bilmiyorum.

- **Savcı Bey:** Memleket mi kendisini *İ'tilâfcı* olarak tanıyor?

- **C:** Bilmiyorum efendim.

- **S: Anlaşılıyor ki İstiklâl Mâhkemesi kânunlarına biraz daha şiddet lâzım. Senin gibi muzır adamlara bir iki suâl sorduktan sonra hemen hükmü vermeli.** Hem parti kurarsın, hem de burada utanmadan bilmiyorum dersin.

- **C:** Memleketi öyle tanıyor musun buyurdular, ben ne bileyim.

- **Savcı Bey:** *Âtıf Efendi* ile başka ilişkileriniz var değil mi?

- **C:** Vardır.

- **S:** Neye dâir?

- **C:** Ticârete dâir. Av derileri gönderdim. Sonra iç borçlanma tahvilleri bankadan değiştirilecek idi. Onları değiştirmeğe bendenizin vakti müsâit olamadı. Değiştirmesi için *Âtıf Efendi*'ye bıraktım.

- **S:** Sen geçen gün *Teâlî-i İslâm*'ın şûbesi kurulması hakkındaki mektubu *Âtıf Efendi* yazdı, demiştin.

[Sanığın evvelki mahkemedeki ifadesi okundu.]

- **Reîs:** [*Âtıf Efendi*'ye] Kitapları yakmış da sana iki lira vermiş öyle mi?

- **Atıf Efendi:** Efendim yaktığını bilmiyorum. Bana para verdi, kitaplar satılmadı, dedi.

[Hasan Efendi salona getirildi.]

- **Reîs:** *Hasan Efendi* bu *Salih Efendi*'yi tanır mısın?

- **Hasan Efendi:** Tanırım, Uşaklıdır.

- **S:** Nereden tanırsın?

- **C:** İstanbul'da tahsilde idi.

- **S:** Kendisiyle düşmanlığınız var mı? Haberleşir misiniz?

- **C:** Hayır.

- **S:** Uşak'da *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* teşkîli için kendisine mektup yazdığını söylüyor.

- **C:** Hatırlamıyorum.

- **S:** [*Salih*'e] Sen söyle?

- **Salih:** Evet. Uşak'ta bir Teâlî-i İslâm Cemiyeti kurulması hakkında *Hasan Efendi* bana mektup yazdı. Fakat ben açmadım. Öylece kaldı.

- **S:** Isparta'da kime yazdınız?

- **C:** *Hâfız İbrahim Efendi*'ye.

- **S:** *Hâfız İbrahim* cevap vermiyor, reddediyor. Bana böyle birşey yazılmamıştır, diyor.

- **C:** *Cemiyyet-i Müderrisîn* için yazdım.

- **S:** Peki buna niçin *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* teşkîli için yazıyorsun da *İb-*

rahim Efendi 'ye neden *Cemiyyet-i Müderrisîn* için yazıyorsun?

- **C:** Efendim partinin ismi ilk defa *Cemiyyet-i Müderrisîn* idi.

- **S:** *Cemiyyet-i Müderrisîn* namına mı yazdın?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** [*Âtıf Hoca*'ya] Maârif Vekâletinde bir *İhsan El-Mevlevî* var. Onunla tanışır mısın?

- **C:** *İhsan Mahvî* olacak.

- **S:** Onu tanır mısın?

- **C:** *İhsan Mahvî Bey*'i tanıyorum.

- **S:** [Kitabı göstererek] Şu senin *Şapka, Frenk Mukallidliği* hakkında olan kitabın değil mi?

- **C:** Evet, o kitabın müsveddesi.

- **S:** Kitabın kapağındaki fotoğrafı neden yırttın?

- **C:** Bilmiyorum efendim.

- **S:** Kitabın üzerinde *M. K. Paşa*'nın resmi olduğu için mi yırttın yoksa resim günahtır diye mi?

- **C:** Efendim benim *M. K. Paşa* hazretlerine pek büyük hürmetim vardır. Memlekete bu kadar büyük hizmeti var.

- **S:** Sen onu bırak.

- **C:** Evde çocukların elinde gezerdi, onlar yırtmıştır.

- **S:** Yalnız kitabın burası mı çocukların elinde sürünür. Resim kitabın kabından oyulmuş ve kasden çıkarılmış.

- **C:** Bu orada burada kalmış bir müsvedde idi, yırtılmış.

- **S:** Bu *İhsan Mahvî* kim, nereden tanıyorsun?

- **C:** *Tâhir'ül-Mevlevî Bey*'in *Mahfel gazetesi* 'nde* yazı yazardı. Oradan tanıyorum. Sonra buraya geldiğini *Tâhir Bey*'den işittim. Maârif Vekâleti'ne bir dilekçe ile mürâcaat etmiş, muallimlik istemiştim. Burada o dilekçenin takibini rica etmiş idim.

- **S:** Maârif Vekâleti'nden ne istiyordun?

- **C:** İstanbul İmam ve Hatip Mektebi'nde yeni muallimlikler açılacak diye işitmiştim. Maârif Vekâleti'ne *"Ben Dârülfünûn'dan çıktım. Muallimlikte tecrübem vardır. Bana bir muallimlik verin"*, diye mürâcaat etmiştim. Sonra bu *İhsan Mahvî Bey* dilekçeyi takip etmiş. Neticede yazıyor ki, tâyin edileceksiniz diyorlar. Maârif Müdüriyeti bana vazife verdi, gidemedim.

- **S:** Ona mektup yazacak ve peşini takip ettirecek derecedeki münasebetin nasıl hâsıl oldu. Onu soruyorum.

- **C:** Bendeniz *Mahfel gazetesi*'ne yazı yazdım O da yazı yazardı.

(*) Mahfel; Tâhir'ül-Mevlevî tarafından 1338/1922-1344/1926 tarihleri arasında 68 sayı yayınlanan aylık dinî, ilmî edebî dergi.

- **S:** Yâni aynı hedefe doğru çalışmış insanlarsınız?

- **C:** Bendeniz kendi düşüncelerimi basın hürriyetinden istifade ederek yazdım.

- **S:** Bir *Mesud el-Mevlevî* var.

- **C:** Onu da tanırım.

- **S:** Nereden?

- **C:** *Tâhir'ül-Mevlevî Bey*'le aynı odada otururdu. Biri hattat idi, diğeri gazete çıkarırdı.

- **S:** Nerede?

- **C:** Bâb-ı Âlî'de bir oda tutmuşlardı. Ben arasıra oraya uğrardım.

ERZURUM DÂVÂSI SANIKLARININ MUHÂKEMESİ

I. CELSE (31 K.S. 'Ocak' 1926)

MAHKEME HEYETİ

Reîs	Âza	Âza
(Kel) Ali (Çetinkaya)	(Kılıç) Ali	Reşid Gâlib
Afyon Mebûsu	Gaziantep Mebûsu	Aydın Mebûsu

Erzurumlu Zühdü Efendi'nin Muhâkemesi

- **S:** Adınız?
- **C:** *Zühdü.*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** *Muhammed.*
- **S:** Nerelisin?
- **C:** Erzurumluyum.
- **S:** Neresinden?
- **C:** Aşağı Mumcu Mahallesi'nden.
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evliyim efendim.
- **S:** Sâbıkanız var mı?
- **C:** Hayır.
- **S:** Hâlen mesleğiniz nedir?
- **C:** Ticaret.
- **S:** Daha evvel ne idiniz?
- **C:** Daha evvel Erzurum Sulh Mahkemesi hâkimi idim.
- **S:** Erzurum'da hangi senelerde bulundunuz?
- **C:** 1334 (M. 1918) den 1339 (M. 1923) senesi nihâyetine kadar bulun-

dum. Erzurum İstînâf Mahkemesi* âzalığından Sulh hâkimliğinden sonra Kars'a tâyin edildim. Sonra yine Erzurum Sulh Mahkemesi Hâkimi oldum. 339 (M. 1923)'da istifa ettim. 1334'den 1339 (M. 1923)'a kadar orada bulundum. Yalnız, bir buçuk senelik bir zamanı Kars'da geçirdim.

- **S:** Erzurum'da iken mi istifa ettiniz?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Sonra İstanbul'a gittiniz. Ticarete başladınız.
- **C:** Hayır efendim. İstanbul'a yeni geldim.
- **S:** Hangi tarihte geldiniz?
- **C:** Cumhûriyet'in ilânından birkaç gün sonra yâni T.Ş.nin üç veya dördünde hareket ettim.
- **S:** *Erzurum Hâdisesi* 'nden** evvel mi?
- **C:** Hayır. Yirmi gün kadar evvel gittim.
- **S:** Olay ne zaman oldu?
- **C:** 1325 Teşrin'inde (24-25 Kasım 1925) olmuş, gazetelerde öyle okuduk.
- **S:** İstanbul'a niçin gittiniz?
- **C:** Koyun götürdüm.
- **S:** Demek 1339 (M. 1923) da istifa ettiniz, Erzurum'da kaldınız.
- **C:** Evet, istifa ettim. Ticaretle meşgul oldum.
- **S:** Ne gibi ticaret?
- **C:** Kantariye, şeker, kahve, çay ticareti yaptım. Sonra müteahhitlik te yaptım.
- **S:** Arkadaşların kim idi?
- **C:** Amcazâdelerim *Ali* ve *Nâzım Beyler.*
- **S:** Onlar necidir?
- **C:** Tüccardır.
- **S:** İstanbul'a ne ticareti yapmak için gitmiş idin?
- **C:** On, oniki bin kadar koyun götürdüm.
- **S:** Koyunlar kime âid idi?
- **C:** Efendim bendeniz mağazada ortak bir konumda bulunuyordum. Üçte ikisi onlara, üçte biri bendenize âid idi. Bu koyun ticareti için hâriçten iki arkadaş aldık, büyük sermaye ile işe başladık.
- **S:** Onlar kimlerdir?

(*) İstînâf Mahkemesi; Eski hukuk sisteminde ilk dereceli mahkemeler ile Yargıtay arasında kalan Bölge Temyiz Mahkemeleri.

*(**) Erzurum Hâdisesi; Şapka İktisâsı hakkındaki kânûnun uygulamalarını protesto amacıyla 24-26 Kasım 1925 tarihleri arasında çıkan olaylar. Hükümet ve İstiklâl Mahkemesi tarafından isyan olarak değerlendirilen bu hâdise üzerine genel bir değerlendirme kitabın sonundaki **Mahkemeler - Kararlar** bölümündedir.*

- **C:** *Ağa Bey* vardır ki; o da halamın kocasıdır. Bir de onun ortağı *Gazzal Bey* vardır. Onlarla bir şirket yaptık sığır vebâsı hastalığı çıktığından dolayı koyun piyasasında biraz durgunluk hâsıl oldu. Belki beş on para kazanırız diye koyun getirdik.

- **S:** Nereden topladınız?

- **C:** Bendeniz koyun almadım. Koyunlar Erzurum'dan alınmıştır. *Ağa Bey* ile *Gazzal Bey* almıştır. Kimlerden aldıklarına dâir pusulaları vardır.

- **S:** Senden başka İstanbul'a kim gitti?

- **C:** Yalnız bendeniz gittim.

- **S:** Hangi tarihte İstanbul'a vardınız?

- **C:** Ya 2, ya 3 T.S. (Kasım)'da olacak.

- **S:** Ne vâsıta ile gittiniz?

- **C:** Otomobil ile.

- **S:** Bayburt'ta kaldınız mı?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Gümüşhâne'de?

- **C:** Hayır.

- **S:** Trabzon'da?

- **C:** Trabzon'da Kafkas Palas'da 2, 3 gün kadar kaldım.

- **S:** Kiminle beraber?

- **C:** Arkadaşlarımdan *Yüzbaşı Baha Bey* isminde birisi vardı. Otomobilde beraber idik. Bir de banka memurlarından *Hikmet Bey* isminde birisi vardı.

- **S:** Kafkas Oteli'nde bunlarla beraber mi kaldınız?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Trabzon'da kimlerle münâsebetiniz var?

- **C:** Mağazanın komisyoncusu *Bekârzâde Ali Efendi* 'dir. Koyunun komisyoncusu *Dericizâde Zekeriyya Reîs* 'dir.

- **S:** Ben münâsebetin olanları soruyorum.

- **C:** Başka kimseyi tanımıyorum.

- **S:** Eşraftan filan?

- **C:** Hayır efendim. Zâten 12 seneden beri Erzurum'dan çıkmıyorum.

- **S:** *Hâmit Bey* 'le* tanışmaz mısınız?

- **C:** *Hâmit Bey*'i Erzurum vâliliğinden tanırım.

- **S:** Akrabalığınız var mıdır. Bu sefer görüştünüz mü?

(*) Hamit Bey; Millî Mücâdele yıllarında önce Canik (Samsun) Mutasarrıfı (28 Mayıs 1919-22 Ocak 1920) sonra Trabzon Vâliliği (17 Şubat-24 Mayıs 1920) vazifelerinde bulundu. İdarî bir anlaşmazlık yüzünden bir süre Ankara'da merkeze alındı. 14 Ekim 1920'de Erzurum Valiliği vazifesine atandı. Bu vazifesinden 1 Ekim 1921'de Elazığ Vâliliği vazifesine atanması sebebiyle ayrıldı. Deli Halit lakabıyla tanınırdı.

- **C:** Hayır efendim, vâli iken tanırım. O vakit ben de Sulh hâkimi idim. Akrabalığım yoktur.

- **S:** İstanbul'da nereye indiniz?

- **C:** Şahin Paşa Oteli'ne.

- **S:** Hep orada mı kaldınız?

- **C:** 7 gün kadar orada kaldım. *Bahâeddin Efendi* Ankara'ya gitti. Odaya bir yabancı aldılar. Ben de oradan çıktım.

- **S:** *Bahâeddin Efendi* nerelidir?

- **C:** Hüviyetini bilmiyorum. Tesâdüfî yol arkadaşlığı yaptık. Önceden çıktım. Mektepte iken yattığım pansiyon vardı. Osman Bey Gazinosu'nun karşısında bir madamın pansiyonudur. Yine oraya gittim. Boş oda varmış orada kaldım.

- **S:** Erzurumlular'dan kimler vardı?

- **C:** Erzurumlu iki zâbit geldi, fakat isimlerini bilmiyorum.

- **S:** *Hüseyin Avni Bey*le* görüştün mü?

- **C:** 10-15 gün sonra görüştüm.

- **S:** *Necati*** ve *Mithad Beylerle?****

- **C:** *Mithad Bey*'le 2-3 defa görüşdüm. *Necati Bey*'i de bir defa Midhat Bey'in mağazasında gördüm.

- **S:** *Midhat* ve *Necati Beyler*'le hukûkunuz fazla değil mi.

- **C:** Fevkalâde bir hukûkumuz yoktur, konuşuruz.

- **S:** Sulh hâkimliğinden niçin istifa ettiniz?

- **C:** 15-16 nüfus âile efrâdım vardır. Maaşım onları idâre edemiyordu.

(*) Hüseyin Avni (Ulaş) Bey; Avukat, Vilâyet-i Şarkıyye Müdâfâ-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucusu ve yönetim kurulu üyesi. Erzurum Kongresi'nde Doğubeyazıd delegesi, İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda ve Ankara'da toplanan ilk Büyük Millet Meclisi'nde Erzurum mebûsu. Birinci Meclis'te M. Kemal ve Müdâfâ-i Hukuk (sonra CHP) hareketine karşı oluşan muhâlefetin ve İkinci Grup hareketinin önde gelen liderlerinden birisi. İnkılâplar'a karşı oluşturulmaya çalışılan Erzurum Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti'nin kurucusu.

(**) (Süleyman) Necati (Gürer) Bey; Albayrak gazetesi sahibi, Vilâyet-i Şarkıyye Müdâfâ-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucusu ve yönetim kurulu üyesi. Erzurum Kongresi'nde Karaköse delegesi, İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda ve Ankara'da toplanan ilk Büyük Millet Meclisi'nde Erzurum mebûsu. Birinci Meclis'te oluşan muhalefet hareketi İkinci Grup üyesi. Erzurum Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti'nin üyelerinden.

(***) Mithad Bey; Erzurum eski Maarif Müdürü. Albayrak gazetesi kurucularından ve yazarlarından. O da Vilâyet-i Şarkıye Müdâfâ-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşunda yönetim kurulu üyesi olarak vazife aldı. Millî Mücâdele döneminde Erzurum mebûsları Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beyler'in adamı tavırı ve davranışları içerisinde bulundu. Albayrak'ta yayınlanan ve idâreyi eleştiren bir yazısı yüzünden Kâzım Karabekir Paşa tarafından tutuklanması kararına Vâli Hamit Bey'in karşı çıkması üzerine, Hamit Bey Elazığ Vâliliği'ne sürülmüş ve bu olay Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni Beylerin Meclis kürsüsünden M. Kemal ve K. Karabekir 'e çok sert eleştiriler yöneltmelerine sebep olmuştu.

Harb-i Umûmî bizi çok sıkıntılara soktu. Esirlerin geride bıraktıkları ve çoluk çocuğumun çokluğu dolayısıyla maaşım yetmiyordu. Hep hazır yiyor idik. Hatta öyle bir vaziyette bulunuyordum ki, kayınpederimi Ermeniler şehit ettiğinden kayınvâlidem ve baldızım da benim yanıma gelmişlerdi. Mecbûrî olarak ticarete atıldım.

- **S:** Mebûslardan hangisiyle münâsebetiniz vardır.

- **C:** Hiçbirisiyle. seçimler zamanında tab'-ı dimâğîden ve mideden hasta idim. Memuriyette fazla çalıştığımdan "Enlice" denilen bir yere çekilmiş idim. Ne ikinci seçmenlerle işim vardır, ne de ilişkim.

- **S:** Ben sana bir nasihat edeyim. Kaçamak cevaplarla mahkemeyi bitireyim dersen aleyhine çıkar. Suç teşkîl etmeyen birtakım meselelerin cevabından korkak insanlar gibi kaçarsan aleyhine olur. Seçimlerdeki durumunu sordum. Ben hasta idim, dedin.

- **C:** Araştırınız doğru çıkmazsa mesuliyeti kabul ederim.

- **S:** *Midhat* ve *Necati Bey*'le dostluğunuz eskidir değil mi?

- **C:** Evet vardır, efendim. *Müdâfaa-i Hukuk*'da* beraber çalıştık. Birlikte teşkilât yaptık.

- **S:** *Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti*** nasıl teşkil edildi?

- **C:** Böyle bir cemiyet teşkil etti. Fakat nasıl kurulmuştur, tüzüğü nedir, hükümete verilmiş midir? Onları bilmiyorum.

- **S:** Bilmeniz icab eder. Onun hakkında biraz izahat ver! *Müdâfaa-i Hukuk*'u nasıl kurdunuz, başka kimler vardı?

- **C:** Bendeniz, *Midhat Bey*. Şimdi burada Maârif Vekâleti'nde Orta Öğrenim müdürü bulunan *Cevad Bey, Ahmed Bey* vardı. Başka hatırıma gelmiyor. İsimlerini lütuf buyursanız olup olmadıklarını söylerim. Sonra *Hüseyin Avni Bey* vardı.

(*) Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti; Sevr anlaşması ve Osmanlı topraklarının işgali üzerine doğuda Vilâyet-i Şarkıye Müdâfâ-i Hukuk Cemiyeti olarak kurulan ve Erzurum Kongresi'ni düzenleyen cemiyet. Daha sonra Anadolu ve Rumeli Vilâyetleri Müdâfâ-i Hukuk Cemiyeti adını alan ve Millî Mücadeleyi gerçekleştiren siyasal güç. Daha sonra (Cumhûriyet) Halk Fırkası adını alacak olan bu parti kısaca Müdâfâ-i Hukuk diye anılırdı. Müdâfâ-i Hukuk hakkında genel bir değerlendirme kitabımızın sonundaki ***Cemiyetler-Fırkalar*** *bölümündedir.*

(**) Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti; Osmanlı Meclis-i Mebusânı ile Büyük Millet Meclisi'nde Erzurum mebûsları olarak bulunan ve ilk Müdâfâ-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları olan Celâlettin Arif, Hüseyin Avni, Necati ve Hoca Râif Beylerin, Mustafa Kemal Paşa ile inkılâplarına karşı demokratik mücadele vermek amacıyla Erzurum'da oluşturmaya çalıştıkları cemiyyet. Hükûmet ve İstiklâl Mahkemesi tarafından Erzurum İsyânı'nın tertipleyicisi olarak gördükleri bu cemiyetin genel bir değerlendirmesi için de kitabımızın sonundaki ***Cemiyetler-Fırkalar*** *bölümüne bakılabilir.*

- **S:** 1335 (M. 1919) senesi başlarında bu *Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti* sizinle beraber mi kuruldu?

- **C:** Biz o vakit *Müdâfaa-i Hukuk* 'ta bulunuyorduk. Şimdi mebûs bulunan *Hoca Râif Efendi** orada bulunuyordu. Kendisiyle 34 (M. 1918) seçimlerinden beri aramız açıktı. Kendisi mebûs olmak istiyordu. Biz de mebus olmasını uygun görmüyorduk. Onun için aramız açık idi. Onun üzerine bunlar *Muhâfaza-i Mukaddesât ve Müdâfaa-i Hukuk* adıyla bir cemiyet açtılar. Bu Muhâfaza-i Mukaddesât kelimesi dikkat çekici görüldüğünden bunun kaldırılması kendilerine söylendi, kaldırdılar. *Müdâfaa-i Hukuk* dediler ve bu öylece kaldı.

- **S:** Bir gazete çıkarıyor idiniz, ismi ne idi?

- **C:** *Albayrak Gazetesi*** çıkıyordu. Fakat tamâmen Müdâfaa-i Hukuk'un değildi.

- **S:** Siz mi çıkarıyordunuz?

- **C:** Hayır! Bu gazete tamâmen *Midhat Bey*'le *Necati Bey*'e âiddir. Bir de *Müştak Sıdkı* yazıyordu.

- **S:** Sizin de az çok iştirâkiniz vardır?

- **C:** Hayır efendim. İmtiyaz Sahipliği ve bütün menfaatleri kendilerine âiddir.

- **S:** Şu hâlde sizin yerinize *Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti* mi geçti.

- **C:** Öyle bir vaziyet oldu.

- **S:** Bunların kuruluşları ve yapıları hakkında mâlumat veriniz?

- **C:** Beyefendi, bendeniz bu cemiyetin kânûnî bir sûrette kurulmadığı kanaatindeyim. Seçim gibi filan birşey olmadı. O vakit vazifeden istifade edilmek sûretiyle bir cemiyet yapıldı ve bu meydana çıktı. Fakat seçmenleri kimlerdi, belli idi.

- **S:** Başta bulunan kimlerdi?

(*) Hoca Raif (Dinç) Efendi; Müderris, Vilâyet-i Şarkıye Müdâfâ-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucusu ve yönetim kurulu üyesi. Erzurum Kongresi'nde Erzurum merkez delegesi, ve kongre sonucu seçilen dokuz kişilik Hey'et-i Temsiliye üyesi. Sivas Kongresi sonucu bütün Misâk-ı Millî sınırlarını kapsayacak şekilde oluşturulan Anadolu ve Rumeli Vilâyetleri Müdâfâ-i Hukuk Cemiyeti azası. İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nda ve Ankara'da toplanan ilk Büyük Millet Meclisi'nde Erzurum mebûsu. Birinci Meclis'te M. Kemal ve Müdâfâ-i Hukuk (sonra CHP) hareketine karşı oluşan muhâlefetin ve İkinci Grup hareketinin hatibi. Hilâfet ve şeriat taraftarı. İnkılâplar'a karşı oluşturulmaya çalışılan Erzurum Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti'nin de fikir babası ve kurucusu.

(**) Albayrak gazetesi; Sevr anlaşması ile Ermeniler'e bırakılmasına karar verilen vilayetlerimizden olan Erzurum'da bu anlaşmayı geçersiz kılmak amacıyla kurulan Vilâyet-i Şarkıye Müdâfâ-i Hukuk Cemiyyeti'nin yayın organı olarak Midhat ve Necati Beyler tarafından kurulan gazete. Günümüzde de yayını sürdürmekte olan Albayrak gazetesinin tarihimizde, Millî Mücâdele'de ilk ve en önemli yayın organı olarak çok özel ve anlamlı bir konumu vardır.

- **C:** *Râif Hoca,* vefat eden *Tevfik Efendi,* evvelce *Müdâfaa-i Hukuk*'dan idi, sonradan o tarafa iltihak etti. Bir de *Kuyrukçuzâde Rıza Bey* vardı. Zannedersem, kati olarak söyleyemem; Müftü dâhil mi idi, değil mi idi, bilmiyorum. Gizli bir halde idiler.

- **S:** Bunların Erzurum'da zaman zaman görülen çalışmalarını izah ediniz.

- **C:** Bunların açık bir biçimde ortaya konulan çalışmalarını bilmiyorum. Fakat *Muhâfaza-i Mukaddesât* ismini taşıdığı için taassuba az çok dayanak olabilir. Bunların çalıştıklarını gördüğüm yoktur.

- **S:** Erzurum'da *Terakkiperver Fırka** teşkîlâtı var mıdır?

- **C:** Yoktur.

- **S:** Bu hususta size bir taraftan teklif geldi mi?

- **C:** Hayır efendim. Bendeniz aslında siyâsete karşıyım, 30 seneden beri siyâsetten çekildim.

- **S:** Son isyan esnâsında idam olunan *Şeyh Hacı Osman Efendi* **kimdir?

- **C:** Bendeniz bunların hiç birini tanımam. Gazetede isimlerini gördüm. Bendeniz bu gördüğüm isimlerden ikisini tanırım. Birisi *Gulâmîzâde Âkif Ağa* derler. Koyun ticaretiyle meşhurdur. Bir de *Hızarcı İsmâil* diyorlar ki, çapulcunun biridir. Hâkimliğim zamanında belki 10-15 defa ceza verdiğim bir adamdır. Bu ikisinden başkasını tanımıyorum.

- **S:** Erzurumlu olduğunuz hâlde tanımamak olur mu?

- **C:** Tanımıyorum efendim. Tanıdıklarımı arzettim.

- **S:** Siz İstanbul'a giderken İstanbul'a gelen hemşehrîlerinize rastgeldin mi?

- **C:** Trabzon'da rastladım. Bir kör vardı, o da koyun ticaretiyle meşguldür. İsmini bilmiyorum. Bir de *Karslı Hacı Cebbar* isminde bir tüccar gördüm. Trabzon'da bir gün kaldılar, sonra gittiler.

(*) Terakkîperver Fırka: Herbirisi Millî Mücâdele'nin en önde gelen şahsiyetleri olan ve Büyük Millet Meclisi'nde mebus olarak bulunan Kâzım Karabekir, Hüseyin Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Mersinli Cemal ve Refet Paşalar ile onlarla aynı düşüncedeki diğer kimi mebûslar tarafından Mustafa Kemal ve Cumhûriyet Halk Fırkası'na karşı olarak ikinci mecliste kurulan muhâlefet partisi. Kuruluşu ile birlikte bütün insanımızın umudu haline gelen ve girdiği bütün seçimlerde Cumhûriyet Halk Fırkası'nı bozguna uğratan parti, Şeyh Said İsyânı bahane edilerek kapatıldı ve sorumluları daha sonra hayâlî İzmir Suikastı Dâvâsı'nda yargılandı. Daha geniş bilgi kitabın sonundaki ***Cemiyetler-Fırkalar*** *bölümündedir.*

(**) Şeyh Hacı Osman Efendi: Erzurum Hâdisesi sonrasında; 'Dini siyasete âlet etmek, şapka kânûnu'na muhâlefet, halkı isyâna teşvik ve isyânı tertip' suçlarıyla Erzurum Divân-ı Örfî Mahkemesi tarafından yargılanarak idâm edilen şeyh. Bu bölümde muhâkemeleri yapılan Erzurum'lu sanıklara yöneltilen suçlamalar da aynı dâvâ ile ilgilidir.

- **S:** Şu *aday listesini** oku bakalım. Bunları sizin adaylarınız arasında olanlar zannederim.

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** *Midhat Bey, Necati Bey, Tevfik Bey* var.

- **C:** Arzedeyim efendim. *Midhat Bey, Necati Bey, Hüseyin Avni Bey Müdâfaa-i Hukuk*'çudur. Bir de en aşağıda *Cevad Bey* vardır. Diğerlerini tanımam.

- **S:** Emekli kaymakam *Faruk Bey* var o sizden mi?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Yüzbaşılıktan ayrılma *İsmail Efendi?*

- **C:** O İlk önceleri vardı. Sonra çekildi.

- **S:** *İsmail Efendi* 'nin *Bakü Konferansı* 'na** gönderilmesinden haberdâr mısınız?

- **C:** Evet.

- **S:** Müdâfaa-i Hukûk'un da katılımı vardır değil mi?

- **C:** Hayır yoktur. *Kâzım Karabekir Paşa* dâvet etti gittik. O zaman Ba-

---

(*) Dâvânın bu bölümünde mahkeme heyeti, maznûn Zühdü Efendi'ye, Lozan Konferansı'nın onaylanmaması üzerine yenilenmesine karar verilen Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönem mebuslarının seçildiği seçimlerde Erzurum'dan aday olan namzetlerin listesi hakkında sorular sormaktadır. Parti olarak sadece Cumhûriyet Halk Fırkası'nın katıldığı bu seçimler sonunda meclisin hemen tamamı bu fırka tarafından doldurulmuştu. İlk toplantısını 11 Ağustos 1923 tarihinde yapan ikinci meclisde bulunan Erzurum mebûsları şunlardı: Kâzım Duru, Hâlet Sağıroğlu, Münir Hüsrev Göle, Rüştü Paşa, Râif Dinç Hoca ve Ziya Gözübüyük. Seçilen bu mebûslardan sadece Rüştü Paşa ve Hoca Râif Efendi, Mustafa Kemal ve Halk Fırkası muhalifi idiler. Aynı seçimlerde bağımsız namzed olarak adaylıklarını koyan Hüseyin Avni, Mithad, Necati, Doktor Sadi, Alemdarzâde Tevfik, Kâzım ve İsmail Beyler ise seçilememişlerdi. Hemen hepsi Millî Mücâdele'nin ve Birinci Meclis'in önde gelen şahsiyetleri olan bu muhâliflerin bir kısmı daha sonra Terakkiperver Parti içerisinde muhâlefetlerini sürdürmeye çalışmışlarsa da, baskıyla ve birer bahaneyle siyâsetten uzaklaştırılmışlardı. Ancak rejimin kininin bitmediği ve hâlâ intikam peşinde koştuğu anlaşılmakta. Bu dâvâ maznûnlarının, her ne kadar isyân hadisesinden yargılansalar da, muhâkemelerinin gerçek nedenin ve tek suçlarının muhâlefette olmak olduğu açıkca anlaşılmakta. Bu tezimizin en büyük ispatı yine mahkemenin kendisi ve sanıklar için verilen insafsız hapis cezalarıdır.

(**) Bakü Konferansı (Bakü I. Şark Milletleri Kurultayı); 1917 Ekim Devrimi sonrasında Bolşevikliğin Rusya'da ihtilâli ele geçirmesinden sonra toplanan III. Enternasyonal'in aldığı karar gereği Bakü'de 1-8 Eylül 1920 tarihleri arasında yapılan konferans.. Sovyet Komünist Partisi denetim ve riyâsetinde yapılan konferansa çoğu müslüman ülkelerden 1891 delege katılmıştı. Türkler 235 delege ile konferansın en kalabalık grubu idi. Konferans'a katılan Türk delegeleri genel bir çizgi ile dört gruba ayırmak mümkün idi. Bunlar; Ankara Hükûmeti'nin temsilcisi olarak Ankara'dan katılanlar, Kâzım Karabekir Paşa'nın emri ile ve Doğu Vilayetleri Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti'nin nâmına Cevad Dursunoğlu'nun başkanlığında Trabzon ve Erzurum delegeleri olarak katılanlar, Türkiye Komünist Fırkası delegeleri olarak Mustafa Suphi başkanlığında katılanlar ve sürgündeki İttihât ve Terâkki Cemiyeti nâmına Enver Paşa'nın riyâsetinde katılanlar idi.

kü'den alınan haberlerin çelişkili olması nedeniyle iki askerîyeden, iki üç tane de sizden gönderelim dedi. Bunların içinde *Cevad Bey* bir de dâvâ vekîli *Mesud bey* vardır. Demin *Müdâfaa-i Hukuk*'ta bulunanların isimlerini sormuştunuz, şimdi hatırıma geldi. Bu *Mesud Bey* de *Müdâfaa-i Hukuk*'ta idi.

- **S:** *Cevad Bey*'le *Mesud Bey* mi gitti?

- **C:** Evet.

- **S:** Askerlerden?

- **C:** *Binbaşı Erzurumlu Şükrü Bey* bir de binbaşı Harputlu -şimdi kaymakamdır, İstanbul'da askerî sicilde bulunur- Ârif Bey.

- **S:** Şimdi şu namzetlerin seçilip sıralaması hakkındaki görüşlerinizi söyleyiniz.

- **C:** Ne gibi efendim.

- **S:** Meselâ *Rüştü Paşa* var, eski mebûs *Necati Bey* var, *Hüseyin Avni Bey, Midhat Bey, Doktor Sâdi Bey, Kâzım Bey, Alemdarzâde Tevfik Bey* bunlar hangi değerlerine bakılarak konulmuştur.

- **C:** Bir diğerinin kuvvetine dayanacaklardı. Yoksa ortak özellikleri olan bir kuvvet değildir. Meselâ Bayburt'tan *Alemdarzâde Tevfik Bey* 'i almışlar ki oradan diğer namzetler rey alsın.

- **S:** Şimdi belediye reîsi değil mi?

- **C:** Bilmiyorum.

- **S:** Oradan geçtin.

- **C:** Katiyyen bilmiyorum efendim. Ben *Tevfik Bey* 'i Sivas'tan tanırım. Eskiden beri *Alemdarzâde Çil Tevfik* derler.

- **S:** Doktor *Sâdık Bey* nerelidir?

- **C:** Bayburtludur.

- **S:** *Kâzım Bey* jandarmadır değil mi?

- **C:** Evet efendim. Kendisi Kars'ta bulunuyor, Erzurumludur.

- **S:** *İsmail Hakkı* nerelidir?

- **C:** Erzurumludur.

- **S:** *Kaymakam Hakkı?*

- **C:** O da Erzurumlu, şimdi İzmir'de bulunuyor.

- **S:** *Cevad Bey?*

- **C:** Orta okul müdürü.

- **S:** Yâni demek istiyorsun ki sizin de dâhil bulunduğunuz bir grubun, bir zümrenin adayları içerisindeler. Onlar birbirlerine dayanacaklar edecekler; fakat siz de bu grubun destekçileri sırasındasınız.

- **C:** Bendeniz onlarla samimî görüşürüm. Fakat seçimlere katiyyen iştirak etmedim ve seçimler hakkında bir özel değerlendirmem yoktur. Ve bunlara da söyledim ki kat'iyyen karışmayınız, diye.

- **S:** Hükûmete karşı muhâlif tanınmışsınız?

- **C:** Kimler diyor efendim.

- **S:** Hep öyle biliriz.

- **C:** *Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti,* muhâlefetimizi ilân etmiştir. Yoksa bizim muhâlefetimiz yoktur.

- **S:** Yani hükûmete karşı.

- **C:** Kat'iyyen efendim.

- **S:** Sana soruyorum. *Yusuf Ziya Bey*'i* Erzurum'da muhâfaza eden ve Van'a doğru sevk eden hangi kuvvet idi.

- **C:** Bilmiyorum.

- **S:** Şark'ta bir hâdise oldu ya!

- **C:** Evet.

- **S:** Bunu muhâfaza edenler senin en yakın arkadaşlarındır.

- **C:** Arzedeyim efendim. Şimdi hatırladım. Firar ettiği gece bendeniz Hasankalası'nda idim.

- **S:** Ne işin vardı?

- **C:** Amcazâdemin oğlunu evlendiriyorduk. Orada deprem oldu. Gece duramadan geldik. Bu da firar etmiş. Neticede Osman Efendi'nin evinden çıkmış.

- **S:** *Hafikli Osman Efendi mi?*

- **C:** *Hoca Osman Efendi* nâmında birinin evinden çıktı. Oraya *Midhat Bey* 'in tavsiyesiyle gittiği söylenildi. Muhâkeme oldu. Neticede altışar ay hüküm giydiler. Sonra ne oldu bilmiyorum.

- **S:** Bu *Hoca Osman Efendi* ile akrabalığınız var mıdır?

- **C:** Yoktur efendim.

- **S:** *Midhat Bey* 'in alâkası olduğu kesindir. *Midhat Bey* ise senin en yakın arkadaşlarındandır.

- **C:** Evet.

- **S:** Şu hâlde sizin hareketiniz *Muhâfaza-i Mukaddesâtçılar* tarafından çıkarılmış bir sözden ibâret değil, doğrudan doğruya bir hedefe yöneliktir.

- **C:** Sizi gençliğim nâmına yemin ederek temin ederim ki o olayın ertesi günü bendeniz Erzurum'a gittim. *Midhat Bey*'in mağazasına uğradığım zaman bu hususta bendenize hiç bir bilgisi olmadığını söyledi. Namusumla temin ederim ki bana bu hususta birşey söylememiştir. Sonradan o durum tesadüfen ortaya çıkınca *Midhat Bey* 'in de bunda alâkası vardır diye düşündük ve neticede kendisini fenâ hâlde suçladık, niçin böyle yalancılığa sığınıyorsun, diye.

- **S:** Pekâlâ. *Necati* 'nin Terakkiperver Fırka teşkil etmek üzere Erzu-

(*) Yusuf Ziya Bey; Şeyh Sâid İsyânı ile ilgili olarak yargılanan ve isyânda Erzurum bölgesi komutanı olduğu suçu ile idâm edilen kişi.

rum'a geldiğini bilirsin. Bu işi kimlerle yapacaktı. Arkadaşları sizden başka kimler olabilir?

- **C:** Efendim, insan hayatta bir ticaret şirketi kurabilir. Fakat bir siyâsî hayatı veyâhud hükümetin tâkib ettiği yenilikleri baltalamak için öyle 3-5 senelik arkadışımdır diye kayıtsız, şartsız onlara gider bağlanır mı?

- **S:** Şu hâlde onların öyle bir yönde gittiğini kabul ediyorsun. Yanlış yapıyorlar değil mi?

- **C:** Evet efendim, gazeteler yazdılar. Fotoğraflarını çıkardılar. Onları gördüm. Fakat onu görmek ve onlarla arkadaş olmakla bendenizin o partiye girdiğim neye dayanarak kabul ediliyor, buyuruluyor. Eğer ufak bir katılmışlığım ortaya çıkarsa bendeniz herşeye râzıyım.

- **S:** Siz şapkayı ne vakit giydiniz.

- **C:** Trabzon'da giydim.

- **S:** Erzurum'da niçin giymediniz.

- **C:** Bendeniz Erzurum'dan çıktığım vakit şapka meselesi söz konusu değildi.

- **S:** O vakit şapka giyilmesi hakkında Bakanlar kurulu kararı çıkmış idi.

- **C:** Arzedeyim efendim. Posta ile birkaç şapka gelmiş idi. Bir kısmını daha dışarı çıkarmadan posta memurlarına dağıttılar. Memurlar şapkasızdı. Cumhuriyet bayramında memurların şapka giymesi lâzım idi. Memlekette bir tane bile şapka yoktu. Bendeniz çıktığım zaman ahâli arasında şapka meselesi söz konusu olmuyordu. Yalnız sarık meselesi vardı.

- **S:** Sizin evinizde bir şapka şifresi bulunmuştur.

- **C:** Bu Erzurum İstînâf Mahkemesi Savcılığı'nda bulunduğum zaman belki şifreli telgraf gelmiştir, açmıştır.

- **S:** Harfler sizin yazınız mıdır?

[Harfler gösterildi.]

- **C:** Bendenizin değildir.

- **S:** Pekâla! Bu şifre anahtarı nedir?

- **C:** Olsa olsa İstînâf Mahkemesi Savcılığım zamanında açtığım şifredir. Belki o vakit bana bir telgraf gelmiştir ve ben onu açmışımdır.

- **S:** Bu öyle resmî bir şifreye benzemez.

- **C:** Çift kelime mi efendim?

- **S:** Evet çift kelime.

- **C:** Şifre çözülsün, o halde.

- **S:** Ne meydana çıkar.

- **C:** Şifre çözülmüş mü efendim?

- **S:** Şifre halinde!

- **C:** Bendeniz çözülmüş zannettim.

[Şifre kendisine tekrar gösterildi.]

- **C:** Bu bendenizin değildir, efendim.

- **S:** Hükûmet evinizde usûlüne uygun bir arama yapmıştır, bunu bulmuştur.

- **C:** Müdâfaa-i Hukûk'un olmasın efendim?

- **S:** Artık orasını siz bilirsiniz.

- **C:** Bendeniz bilmiyorum ki. Beş on sene önce olan bir hadise.

- **S:** Arama ile ilgili zabıt tutanağını oku.

[Okudu.]

- **C:** Mâlum-ı âlîniz beyefendi, bununla bir şahsın diğer bir şahısla haberleşmesine imkân yoktur. Çünkü şifre, kelime üzerine değil harf üzerinedir.

- **S:** Onu biz takdir ederiz.

- **C:** Tabii takdir edersiniz. Araştırılması için emir veriniz. Müdâfaa-i Hukuk'un olmasın?

- **S:** Müdâfaa-i Hukûk'un olması ihtimâli yoktur. Çünkü diğer arkadaşlarınızda böyle birşey yoktur.

- **C:** Lütuf buyurursanız bir daha bakayım.

- **S:** Eğri büyrü, Kürtlerin harflerine benziyor.

- **C:** Bendenizde böyle birşey yoktur. Üç seneden beri siyâsetle ufacık bir alâkam olduğu ortaya çıkarsa en büyük cezaya râzıyım.

- **S:** İstanbul'a hareket edeceğiniz zamana kadar, yani 3 T.S. (Kasım) tarihine kadar şapka giymediğinizi itiraf ediyorsunuz. Hâlbuki sizin ve emsâlinizin memlekette başını yukarı tutup ta ben de varım diyenlerin şapka giymemeleri câhil halkı tahrik etmiştir. İsyâna sevketmiştir. Siz de onların sorumluları arasında bulunuyorsunuz.

- **C:** Bendeniz üç seneden beri o kadar çekingen bir vaziyet almışımdır ki hiç bir kimse ile temâsım yoktur. Ne bir cemiyete üye oldum, ne de bir meclise girdim. Âilemin geçiminden başka düşündüğüm yoktur. Memleketin yüksek tabakasından olmayı çoktan beri unuttum beyefendi. Bendenizi geçim sıkıntısı sürükledi. Eğer bendenizin öyle yüksek konumda bulunduğum veyâhud temas ettiğim, veyâhud bir topluluğa, bir cemiyete gittiğim ortaya çıkarsa en büyük cezaya râzıyım. Çünkü gece gündüz çalışmak mecburiyetindeyim.

- **S:** Bu isyânı hazırlayanların memlekette kişiliklerinin bir değeri var mıdır ki halkı isyân ettirmişlerdir.

- **C:** Yoktur efendim. Bakkal, kasap diyorlar.

- **S:** Peki, bu ahâli nasıl peşlerine düşer?

- **C:** Bendeniz orada olsaydım, bu hususta fikrimi ortaya koyardım.

- **S:** Böyle kasap Ali'nin, bakkal Veli'nin teşvîkiyle bu iş olmaz. Her hâlde sebep mevcuttur. Akıl ve mantık bunu kabul eder. Bu öyle Hasan'ın, Hüseyin'in yapacağı bir iş değildir. Düşünülmüş, taşınılmış ihtilâl gibi birşey yapılmak istenilmiş. Bunun mutlaka bir sebebi vardır. Erzurum'a gelen mebûslarınızla tabii görüşürsünüz.

- **C:** Kat'iyyen efendim.

- **S:** *Rüşdü Paşa** ile filan...

- **C:** Kat'iyyen efendim.

- **S:** Onların hangi tarihte hareket ettiğini biliyor musun?

- **C:** Bendenizden evvel hareket ettiler.

- **S:** Oraya kimler gelmiş idi?

- **C:** *Rüşdü Paşa* geldi. Bendeniz Kars'ta idim.

- **S:** Niçin?

- **C:** Kars'ta manifatura şûbemiz vardı, kapattık.

- **S:** Onu idâre eden kimdir?

- **C:** *Erzurumlu Râsim Bey* vardır. İki bin beş yüz lira kadar paramızı yedi. Bundan hesapları ve mağazayı devraldım.

- **S:** Demek bu adamlar isyân yapmaz. Ahâliyi başlarına toplayabilecek adamlar değildir.

- **C:** Bendeniz kuvvetlerinin şekillerini görmediğim için anlayamadım.

- **S:** Bunun başka bir kaynağı var.

- **C:** Ne sûretle ortaya çıkmış, ânî bir başkaldırı mı? Yoksa bir iki gün düşünülmüş de ondan sonra mı başlamış? Bu hususlarda mâlûmattar değilim. Mâlûmatım olsa arzederdim. Yalnız deminki kâğıt ebced hesabı olmasın efendim.

- **S:** Değildir.

- **C:** Damga Kânûnu evrâklarının içinden çıktı ise evrâklar kayınpederindir. Kendisi *Duyûn-i Umûmiye*'de** idi. Onların şifresi olmasın?

(*) Rüşdü Paşa (Tümgeneral, Erzurum Mebûsu); Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında değişik alay ve tümenlerde komutan olarak bulundu. Millî Mücâdele yıllarında önce 15. Kolordu Komutan Vekili ve Trabzon Vâli Vekili, daha sonra da 9. Kafkas Tümeni Komutanı ve 9. Kolordu (Doğu Cephesi) Komutan Vekili olarak vazife yaptı. Kâzım Karabekir Paşa'nın en büyük yardımcısı ve cephenin ikinci önemli adamı idi. 6 Ağustos 1923 tarihinde komutanlık vazifesinin yanı sıra Erzurum Mebûsu olarak TBMM'ye girdi. Terakkiperver Fırka kurucuları arasında yer aldı. Tümgeneral ve Mebûs olarak mecliste üye iken, yasal dokunulmazlıklarına rağmen 15 mebûs arkadaşı ile birlikte 'İzmir Suikastı Dâvâsı'nda aynı İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılandı ve idâm cezasına çaptırıldı. Cezası 13 Temmuz 1926'da İzmir'de infâz edildi.

(**) Duyûn-ı Umûmiye; Osmanlı Devleti'nin batılı banka ve devletlerden aldığı yüksek fâizli borçlarını ödeyememesi üzerine; İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya hükümetlerince kurulan ve bu borçlarının, başta bütün ithâlat ve ihracât tarifeleri ile gümrük ve tekel vergileri olmak üzere, devletin temel gelirlerine doğrudan el konulması sûretiyle tahsilâtını yapan kuruluş.

- **S:** Damga kânûnu yoktur.

- **C:** Zabıt varakasında yazıyordu.

- **S:** [Muâyene olunmuştur.] Damgası varmış. Bir adedi resmî olmak üzere otuz adet şifredir. Kâğıt üzerinde [elif bâ] harfleri yazılı ve altında şifre rakamını andırır rakamlar yazılı, bir de masa telefonu çıkmıştır. Şimdi söyle bakayım. Bu isyânın sebepleri ve başlatanları kimlerdir?

- **C:** Arzettim, bulunsa idim her hâlde kendi düşüncelerimi arzederdim. Tabii bir taasubun mahsülüdür. Başka birşey değildir. Fakat bu taassub ne taraftan gelmiş, ne sûretle teşvik edilmiş o hususta bir fikir beyân edemem.

- **Savcı Bey:** Efendim bildiği şeyleri gizlemekte olduğu anlaşılıyor. Çünkü *Erzurum Hâdisesi* meydana gelmeden daha birkaç gün evvel İstanbul'da bulunan Erzurumlu talebeler âilelerine durumunuzun bildirilmesi diye telgraflar çekmişlerdir. Erzurumla açıkça ilgisi mevcut olan bu zâtın en seçkin adamlarla temâsına dayanarak böyle bir hâdise çıkacağını bilmesi lâzım gelirdi.

- **C:** Arzedeyim, efendim. Bendeniz yalan söylemem. Nâmusum ve gençliğim ile temin ediyorum böyle birşey olacağını katiyyen kestiremezdim. 25. akşamı Akşam Gazetesi'nde hâdiseyi okudum. Böyle birşeyin olacağı katiyyen hatır ve hayâlimden geçmezdi. 25 T.S. Erzurum'dan bir mektup aldım. Mektup evrâkımın içindedir. Hiç mâlumattar değilim. Arzettim. Bu hâdise bir taassubun mahsülüdür. Fakat kişilerin alâkası nedir? Kimler ve ne sûretle sebebiyet vermişlerdir? Bunları zât-ı âlîleri daha güzel anlarsınız. Bendeniz mutaassıb bir adam değilim. Şapka giymiş, giymemiş gibi şeyler hatır ve hayâlimden geçmez. Taassubun hangi derecede olduğunu anlamak için orada bulunmak veyâhud onlarla karşılıklı görüşme yapabilmemizin imkân ve ihtimâli yoktur.

- **S:** Bu *İsmail Hakkı Efendi* ile hukukunuz?

- **C:** Gayet basittir.

- **S:** Bunun mahkemeye verildiğini iki ay hapse mahkûm olduğunu biliyorsun değil mi?

- **C:** Evet.

- **S:** Mesele ne idi?

- **C:** Onun bir mektubu vardı. Mektubunda başımızdan Türk'ten başka unsurları defetmek filan gibi birşeyler yazılmış idi. Bendenizin yardımcım idi. Bendeniz her ihtimâle karşı mahkemede bulunmadım. Netice itibarıyla birşeyle karşı karşıya kalmayayım diye.

- **S:** Ne demek istiyordu?

- **C:** *Anâsır-ı sâire*'yi başımızdan kaldıralım.

- **S:** *Anâsır-ı sâire* nedir?

- **C:** Maksad-ının ne olduğu kendisinden sorulsun, efendim. Maksadının ne olduğu polis müdüriyetinde sorulsun.

- **S:** Tabii siz orada hâkimsiniz.

- **C:** Polis müdüriyetinde ifade vermiştir. Türk unsurundan başka başımızda kimse bulunmasın, harbi istemiyoruz diye.

- **S:** Erzurum'da Erzurumlular bulunsun öyle mi?

- **C:** O kelime yoktur. Niçin yazılmasın diye ona sorulduğu zaman ona karşı Amerika'da bilemem hangi Amerikalı yazmışta bunu alan zincirleme on bir adam yazsın demiş.

- **S:** İşte o girişimimizin bir maksâdı var. O sözlerin sahibi sizin ayarınızda emsâliniz fikir arkadaşlarınız arasındadır.

- **C:** Erzurumlular Erzurum'da bulunsun fikrinden ne netice çıkar efendim.

- **S:** Her birinizin bir yerinden çeke çeke yaptığınız muhâlefet memlekette en nihâyet kan akmasına sebep olmuştur.

- **C:** Aynı suâli bize *Kâzım Paşa** 1336 (M. 1920) da sormuştu.

- **S:** Ne gibi?

- **C:** Erzurum Erzurumluların imiş. İstiklâl yapmak istiyorlarmış, bilmem ne imiş. O vakit *Dîvân-ı Harb*'e kadar gittik. Bidâyet Hâkimliği'yle Kars'a tâyin edilmiştim. İfademizi aldılar. Beş gün serbest bırakmadılar. Ondan sonra da çıktım, gittim.

- **S:** Sâbıkanız var mıdır diye sorduğum zaman yoktur dediler. Bunu niçin söylemedin.

(*) Kâzım (Karabekir) Paşa; (Korgeneral) Millî Mücadele hareketinin (Mustafa Kemal ve Rauf Orbay Paşalar ile birlikte) üç liderinden birisi. Osmanlı ordusunun son asırlarda yetiştirdiği en büyük komutan ve kurmaylarından birisi olarak Balkan ve Birinci dünya Savaşları'nda büyük hizmetlerde bulundu. Mondros Mütâkeresi sonrasında ilkin Erzurum'daki 15. Kolordu Komutanlığı'na (2 Mart 1919-14 Haziran 1920) ve daha sonra bütün Doğu Cephesi Komutanlığı'na (14 Haziran 1920-21 Ekim 1923) atandı. Bu vazifelerde iken; İstiklâl savaşının ilk, tek ve en büyük silahlı kuvvetinin komutanı olarak hem Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Büyük Millet Meclisi'nin toplanmalarını sağladı ve hem de 1920-1922 yılları arasında bizzat yönettiği ve muzaffer olduğu muhârebeler ile bütün doğu cephesini Rus ve Ermeni işgalci güçlerden temizledi. Ermeni hükûmeti ile Gümrü ve Sovyet Rusya ile Kars anlaşmalarını imzaladı. Cumhûriyet sonrasında yeniden oluşturulan 1. Ordu'nun ilk müfettişi (komutanı) oldu. Birinci ve İkinci Meclis'te Edirne Milletvekili olarak bulundu. Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele liderlerini dışlayan ve 'diktatörlüğe' doğru yönelen hareket ve tavırlarına şiddetle karşı çıktı. Millî Mücadele'nin önde gelen komutanları olan arkadaşları Hüseyin Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar, Mersinli Cemal, Refet Paşalar ve kendileri aynı düşüncedeki kimi mebûslar ile birlikte Terakkiperver Cumhûriyet Fırkası'nı kurdu ve genel başkanı oldu. Partisi kapatıldı ve kendisi de İzmir Suikastı Dâvâsı'nda yargılandı. Berat etti ise de önce ordudan sonra Meclis'ten uzaklaştırıldı.

- **C:** Yoktur.

- **S:** Bu anlattığım mahkeme değil mi?

- **C:** Arzedeyim. *Dîvân-ı Harp* reîsine mürâcaat ettim. *"Bizimle alâkanız yoktur. Paşa'ya kendiniz mürâcaat ediniz, dedi. Paşa'ya mürâcaat ettim. Benim bu iş ile alâkam yoktur. Memûriyet yerime gitmek için gelmiştim, dedim. Serbest bırakıldım."*

- **S:** Hâkim heyetinin bu soruşturmaya dayanarak bir kanâati vardır ki; o da Erzurum isyanını bir ay evelinden İstanbul'da bulunan Erzurumlular, hemşerilerini aramışlardır. *"Sıhhatinizi bildiriniz"* diye telgraflarla mektuplarla Erzurum'dan sormuşlardır. Binâenaleyh senin Erzurum'dan hareketini söylediğini maksâda uygun olarak kabul edemeyiz. Bir hâkim efendi on bin koyunluk bir sermayeyi nasıl yapabilir? On bin koyun asgarî beş liradan 50 bin lira eder.

- **C:** Daha fazla, 150 bin liralık efendim. Ben o şirkette ortak bir konumda idim.

- **S:** Üçte birinin senin olduğunu söyledin?

- **C:** Emek ve işçilik benimdir. Sermaye onundur. Bunu Erzurum Vâlisi de bilir.

- **S:** Ben sana Erzurumlu olman nedeniyle tekrar soruyorum. Bu isyânın sorumlusu kimdir? Bir *Şeyh Osman*'ın arkasından bu kadar ahâli kalkar mı?

- **C:** Orada bulunsa idim, değerlendirmelerini arzederdim. Demin arzettim. Bir taasubun mahsülüdür. Bir Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti var. Bu cemiyet hâlen mevcut mudur, değil midir? Bunların bunda ne derece alâkaları vardır. Bunları zât-ı âlîleri daha iyi tetkik buyurursunuz.

- **Reîs: Sizin hepinizi de temizleriz. Siz de beğenirsiniz, herkes te beğenir, memleket te rahat eder. Çıkınız!..**

***

Erzurumlu Mehmed Efendi'nin ve Birâderi Hoca Osman'ın Muhâkemeleri

- **Reîs:** Adın nedir?
- **C:** *Mehmed.*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** *Mevlüd.*
- **S:** Kaç yaşındasın?
- **C:** 65 yaşındayım.
- **S:** Ne iş tutarsın?
- **C:** Rencberim.
- **S:** Hoca mısın?
- **C:** Hayır, hoca değilim.
- **S:** Sâbıkanı söyle.
- **C:** Meşrûtiyetin sonrasında Sinop'a sürüldük. Seferberlik başlarında hatırı sayılan mebûslar dediler ki *"Vâliden müsâade alalım, ekinler biçilsin."* Bunun için de bizi *Dîvân-ı Harb*'e aldılar, sonra salıverdiler. Başka birşeyim yoktur.
- **S:** Sürgünde ne kadar kaldın?
- **C:** 39 gün kaldım. 6 gün de vapur bekledim. Kırk beş günün içerisinde döndüm, geldim.
- **S:** *Osman Efendi* senin kardeşin mi?
- **C:** Evet.

- **S:** İdâm olunan *Osman Efendi* mi? Yoksa burada bulunan *Osman Efendi* mi?

- **C:** Buradaki *Osman Efendi* kardeşimdir.

- **S:** Sen siyâsî fırkalara girdin mi?

- **C:** Hayır

- **S:** *Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti* 'ne girdin mi?

- **C:** Hayır, o günden beri bir yere girdiğim yoktur.

- **S:** Bu şapka, sarık meselesi hakkında *Râif Hoca* ile ne konuştunuz?

- **C:** Harmandan çarşıya şeker almak için gitmiştim. Dediler ki bez sarıkları çıkartıyorlar. Hoca *Râif Efendi* dedi ki Bakanlar Kurulu kararıdır.

- **S:** *Râif Efendi* sana nerede dedi?

- **C:** Bana söylemedi. *Attar Refik* ile *Sâkıb Efendi* hin dükkânında söylemiş. Sonra ben çarşıdan geçerken polis arkamdan seslendi. Niçin sarık sarıyorsun, dedi. Dedim ki buna yasak yokmuş. Bakanlar Kurulu'nun kararı var, dedi. Ben de mâdemki Bakanlar Kurulu'nun kararı varmış başımdan çıkarayım, dedim ve hemen çıkardım. Sonra polis, başına kabalak sar dedi. Bizim orası kış soğuk olunca sarardım. Soğuk olmazsa sarmıyorum efendim.

- **S:** *Râif Efendi* sarığı çıkarmayın mı demiş?

- **C:** Hayır efendim. Karar sarık hakkındadır. Ağabâniye hakkında birşey yoktur, demiş. *Sâkıb* ve *Refik efendiler* de böyle söylediler.

- **S:** *Rüşdü Paşa* mı söylemiş yoksa *Râif Efendi* mi?

- **C:** *Râif Efendi.*

- **S:** Sana mı söyledi?

- **C:** Hayır efendim, onlara söylemiş, ben onlardan işittim.

- **S:** Bu isyân çıkaralanların başında bulunan *Şeyh Hacı Osman Efendi* 'yi tanır mısın?

- **C:** Çocuk iken bizim odada okurdu. Sonra pederi başka bir oda yaptı, oraya gitti. Kendisiyle konuşmam, yalnız adını işittim.

- **S:** Peki nasıl oldu da sizin halk bunun sözlerine inanarak bayrak çekdi?

Sekizinci Defter (Sayfa 239-270)

- **C:** Ne bileyim efendim. Ovacık köylerinde alacağım vardı. Birâderle gitmiştik. Kaynanamın oğlu vefat etmiş idi. Onun tâziyesine gitmiş idik. Teşrîn-i sânînin 17. (17 Kasım 1925) günü gittik. 29'unda Erzurum'a geldik. Nâhiye müdürü dedi ki, sizi Erzurum'dan istiyorlar. Soruşturma için memurlar gönderdiler. Jandarma Yüzbaşısı gitti, tahkîkat yaptı. Evrâkımız buraya geldi mi, gelmedi mi bilemiyorum. Eğer şu hâlim olsaydı derlerdi ki, Niçin böyle yaptınız?

- **S:** Kardeşin *Osman Efendi* ile beraber mi oturuyorsun?

- **C:** 1334 (M. 1918) de ayrıldık. Ben Dere Mahallesi'nde oturuyorum. O kızkardeşimizin yanında Murad Paşa Mahallesi'nde oturur.

- **S:** Burada Dere Mahallesi'nde yazılı?

- **C:** Böyle yazılıdır. Fakat Murad Paşa Mahallesi'nde oturuyor.

- **S:** Aranızda kaç yaş var?

- **C:** 12-13 yaş var.

- **S:** Şapkayı ne vakit giydin?

- **C:** Ovacık'dan geldik. Jandarma kumandanı dedi ki yarın öğleye kadar şapka giyilecek. Giymeyen olursa ceza görecek, dedi. Ben de saat on birde küçük mahdûmumu çarşıya gönderdim, iki tane getirttim.

Hoca Osman'ın Muhâkemesi'ne geçildi.

- **S:** Adın?

- **C:** *Osman.*

- **S:** Babanın adı?

- **C:** *Mevlüd.*

- **S:** Hoca mısın?

- **C:** Hoca oğluyum.

- **S:** Erzurum'un hangi mahallesindensin?

- **C:** Dere Mahallesi'nden.

- **S:** Evli misin?

- **C:** Bekârım.

- **S:** Hiç evlenmedin mi?

- **C:** Evlenmedim.

- **S:** Doğum Tarihin kaç?

- **C:** 1888.

- **S:** Sanatın nedir?

- **C:** Şimdi *bezzazlık** ediyorum. Eskiden rençber idim.

- **S:** Bu *Mehmed Efendi* ile aranızda kaç yaş fark vardır.

- **C:** 12-13 yaş.

- **S:** Sâbıkanızı söyleyin?

- **C:** Hiç bir sâbıkam yok.

- **S:** *Yusuf Ziya meselesinden*** dolayı tevkif olmadın mı?

- **C:** Alındım. 20 gün kadar tevkifhânede yattım. Sonra temyiz ettik karar temizden bozularak geldi. Mahkeme tekrar beraatımıza karar verdi.

- **S:** Bu *Yusuf Ziya*'yı sen nereden tanırdın?

(*) Bezzaz; Çoğunlukla dokuma bez ya da parça satan kişi, manifaturacı.

(**) Yusuf Ziyâ Meselesi; Dâvânın önceki bölümlerde de söz konusu edilmişti. Eski Bitlis mebûsu Yusuf Ziya Bey'in Şeyh Sâid İsyanı'na karıştığı gerekçesiyle Erzurum'da O'na yataklık edenlerle birlikte yargılanması hadisesi.

- **C:** Tanımazdım. *Midhat Bey*'in adamı *Hâlid* getirdi.
- **S:** Onun Bitlis eski mebûsu olduğunu bilmiyor muydun?
- **C:** Hayır.
- **S:** Anlat nasıl geldi?
- **C:** *Midhat Bey*'in hizmetçisi *Hâlid* getirdi.
- **S:** O nerelidir?
- **C:** Sivaslı. *Midhat Bey*'in mağazasında hizmetçidir. *Midhat Bey*'in selamı var, bunu misafir edeceksin, dedi. O gün deprem olmuş idi. Ben dedim ki: *"Midhat Bey'in konağına ne olmuş, niçin kendi konağına almamış?"*, dedim. Konak tehlikeli imiş, âilesiyle açıkta duruyorlar, dedi. Peki buyursun, dedim. Fakat bizde de çadır yok. Binanın içinde yatmağa râzı olursa gelsin, dedim. Geldi, o gece kaldı. Bendeniz sabahleyin dedim ki: *"Ben dükkâna gidiyorum, evde kimse yoktur. Kapı kilidi mandallıdır,"* dedim. Mâlum-ı âliniz bir misafire ben gidiyorum, sen de kalk git denilmez.
- **S:** Evde kimse yok muydu?
- **C:** Evdekiler korkudan komşuların çadırına gitmişlerdi. Ben sabahtan dükkâna gittim, saat dörtte geldim, baktım ki kimse gelmemiş.
- **S:** Gece mi, gündüz mü?
- **C:** Gündüz efendim. Artık sabah olmuştu. Baktım potinleri merdivende yok. Belki kalkmış gitmiştir dedim. Polis geldi, seni komiser istiyor dedi. Komiser'in yanında Midhat Bey'in adamı Hâlid de vardı. Arama yaptılar. *Yusuf Ziya Efendi* yattığı odanın yatağı içinde saklanmış, orada buldular. Benim burada gizlendiğinden haberim yok dedim.
- **S:** Potinleri içeride gördüm dedin?
- **C:** Hayır efendim, görmedim. Dedim ki her hâlde kalkmış gitmiştir.
- **S:** Demek senin eve saat ikide geldi?
- **C:** Evet.
- **S:** Kaçta yattı?
- **C:** Üçte.
- **S:** Ne konuştunuz?
- **C:** Ben dedim ki: *"Sen Midhat Bey'in akrabası mısın"*, dedim. *"Hayır, değilim"* dedi. Ben, Bitlis mebûsu *Ziya*'yım, dedi. *Midhat Bey*'in birâderi mebûs olduğu için konuşuruz, dedi. Yemek vermek istedik. İsteğim yoktur, dedi. Çay koydum, içti. Vakitsiz geldin, dedim. *"Ben vakitsiz gelmedim. Bir polis geldi, seni vâli çağırıyor dedi. Sonra beni polis müdürünün odasına götürdü. Bana bir sigara verdi. Sigaranın yarısını içmeden deprem oldu. Bütün memurlar dışarıya döküldüler. Beş dakika kadar ses, sadâ olmadı. Sonra baktım ki kimse yok hep gitmişler. Ben de oradan gittim,"* dedi. Erzurum'da anbar memuru birâderim vardır, dedi. Ne münâse-

bet birâderin varken *Midhat Bey*'in evine gidiyorsun, dedim. Birâderin evini tanımıyordum. *Midhat Bey*'in evini ararken bu adam bana tesâdüf etti. Kendisine sordum. Evet biliyorum, dedi. Öyle ise beni oraya götür dedim. Bir yere gitti, sonra geldi. Sonra seni bir yere götüreyim, diye beni buraya aldı, geldi, dedi. Adam da bana *Midhat Bey*'in selamı var, bu gecelik misafir etsin, dedi. Peki, dedim.

- **S:** Demek *Midhat Bey* ile sen iyi görüşürsün.

- **C:** *Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti*'nde idi. O münâsebetle görüşdük.

- **S:** Demek siz *Müdâfaa-i Hukuk*'da çalıştınız?

- **C:** Ben sekiz mahalleden ibâret olan birinci şûbede idim. Sonra *Midhat Bey* mahallemizin civarına geldi. Bizimle komşu oldu. O münâsebetle yollamış.

- **S:** Şu hâlde sen *Yusuf Ziya*'yı pekâla biliyorsun ve bildiğin hâlde evine aldın, sakladın.

- **C:** Ben onun ne ismini bilirim, ne de yüzünü gördüm.

- **S:** Aldılar, getirdiler, senin evinde sakladılar?

- **C:** *Hâlid*'in ifadesi ortadadır. Mahkemede o yolda ifade etmiştir.

- **S:** Size karşı bir *Muhâfaza-i Mukaddesât* cemiyeti kurdular. Onda da âza mıydın?

- **C:** Hayır efendim, bulunmadım.

- **S:** Seni davet etmediler mi?

- **C:** Hayır efendim, dâvet de etmediler, gitmedim de...

- **S:** Onu kimler kurdu?

- **C:** İşittiğime göre *Kuyrukçuzâde Rıza Bey*, bir de *Hacı Bekir Ağa 'nın oğlu Ağa Efendi*, bir de *Müftü Efendi*.

- **S:** *Raif Efendi* yok mu?

- **C:** Evet o da var. Diğerlerini bilmiyorum.

- **S:** Peki *Midhat Bey*, eski mebûsunuz *Necati Bey* ile orada sonradan bir parti kurmak için uğraştılar. *Terakkiperver Parti* için tabii eski arkadaşlarını aradılar.

- **C:** Bendenizin ne gittiğim var, ne de aradıkları vardır.

- **S:** Sen orada çalıştın, sana teklif etmediler mi? Ettiler de sen mi gitmedin?

- **C:** Ne girdim, ne de teklif ettiler.

- **S:** Peki onlar kimleri başına toplayacaklardı. Tabii senin gibi tanıdıklarını başlarına toplayacaklardı. Onlardan orada yeniden faaliyete geçmelerini istediler. Tabii size mürâcaat ettiler?

- **C:** Benim o kadar görüşmüşlüğüm yoktur.

- **S:** Bunların bir parti kurmak istediklerinden haberin yok mu?

- **C:** Ondan da haberim yok.

- **S:** Bunları ikinci defa mebûs yaptırmak için çalıştılar. Sonra Jandarma *Kâzım Bey*'i, *Ârif Bey*'i, *Cevdet Bey*'i mebûs yapmak için uğraştılar.

- **C:** Bunları da tanımam.

- **S:** *Necati*'yi tanırsın?

- **C:** Mebus olduğu için tanırım.

- **S:** *Midhat*'ı tanırsın?

- **C:** Evet.

- **S:** Bunlar için iyi çalıştılar, çabaladılar, fakat mebûs çıkaramadılar. Mebûs seçimi zamanında orada değil miydin?

- **C:** Oradaydım.

- **S:** Peki onlar bir tarafta çalıştılar. *Râif Efendi* filanda diğer tarafta çalıştılar, biliyor musun?

- **C:** Çalışanlar kimlerdir ve ne sûretle çalışmışlardır, bilmiyorum.

- **S:** Siz mahallenizin ihtiyar heyeti azasısınız değil mi?

- **C:** Evet.

- **S:** Peki şapka giymek için emir verildiği hâlde neden giymediniz?

- **C:** Bendenize gayr-ı resmî olarak mâlûmat verdiler. Köydeydim. Teşrîn-i evvelin yirmisinde gitmiş idim. Köyden döndüğümde muhtar bana dedi ki: *"İhtiyar Heyeti ile muhtarlar şapka giyeceklerdir. Fakat bana gayr-ı resmî mâlûmat verildi,"* dedi. Birgün sonra tekrar köye gittim. Resmî olarak tebliğât icra edilmedi. Bunu bana muhtar söyledi. Ya polis veyâhud dâireye çağırıp tebliğâtta bulunmadılar. Şapka giyeceksiniz demediler. Resmen tebliğ olunduğunda biz Ovacık köyünde idik.

- **S:** Sarığı da çıkarmadın?

- **C:** Çıkar dediniz, çıkardım. Sonra yeşil bağlanmışdım. Onu da çıkar dediler çıkardım.

- **S:** Sen köylere ne vakit çıktın?

- **C:** 2 Eylülde Bezicik köyüne gittim. Çuval filan göndermek üzere T.S.'nin beşinde geldim. T.S. (Kasım)'nin 17. günü birâderimle Ovacık Nâhiyesi'ne gittik. T.S.'nin beşinci gününe kadar ziraatımızla arazimizin işi ile meşgul olduk.

- **S:** Köye sen ne vakit ve niçin gitmiş idin?

- **C:** Efendim [1]328 (M. 1913) senesinden Ovacık Nâhiyesi'nde alacağımız vardı. Onları almağa gittik.

- **S:** 1328'den kalan olur mu?

- **C:** Sonra nakit para vermiştim. 1325 (M. 1910) 1326 (M. 1911) da âşar almıştım ki Geyik Karyesi'nde de alacağım vardı.

- **S:** Bir defa isyândan dört gün evvel Erzurum'u terk etmekte hiç bir se-

bep yoktur. 1328 (M. 1913) senesinden olan alacağını almak için iki kardeş birden gitmezsiniz.

- **C:** Maksâdımız yalnız o değildi. Dayımızın oğlu âniden vefat etmişti. Onun kayınpederi aynı zamanda dayımızdır. Bu sûretle hem alacağımızı almak ve hem de mallarımızı kışlağa vermek için gittik. Ve aynı zamanda dayımıza tâziye verecektik.

- **S:** Bunlar laf. Sen Erzurum'daki isyânı nasıl haber aldın?

- **C:** Hiç mâlûmatım yoktur.

- **S:** Ya sizi köyde mi yakaladılar?

- **C:** Geyik Karyesi'nde alacağım vardı. Oraya gitmiştim. Nâhiye müdürü ile birkaç jandarma geldi. Hatta alacağımızı da nâhiye müdürüne orada söyledim. Bizi orada yakaladılar, getirdiler.

- **S:** Anlamadım. Haydi çık!

***

Erzurumlu Sâmih Bey'in Muhâkemesi

- **Reîs:** Adın nedir?
- **Maznûn:** *Sâmih.*
- **S:** Babanın?
- **C:** *Hüseyin.*
- **S:** Kaç doğumlusunuz?
- **C:** 1308 (M. 1893)
- **S:** Nerelisiniz?
- **C:** Doğumum Hemşin'dir. İkâmetgâhım Erzurum'dur. Bakırcı Mahallesi'dir. Esâsen pederim Erzurum'dan hicret etmiş. 1336 (M. 1920) da tekrar İstanbul'dan Erzurum'a geçmiştim.
- **S:** Hemşin'den mi muhâcir oldu idiniz?
- **C:** Hayır, Erzurum'dan.
- **S:** Pederiniz neci idi?
- **C:** Hayvan alır satardı.
- **S:** Sâbıkanız var mı?
- **C:** Yok efendim.
- **S:** Hiç mahkemeye düşmediniz mi?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** Evli misiniz?
- **C:** Evet.

- **S:** Siz Ticaret Odası üyelerindensiniz değil mi?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Hükûmet size devlet memuriyeti sırasında şapka giymek için tebliğâtte bulundu mu?

- **C:** Devlet memuriyeti sırasında tebliğâtta bulunmadı. Yalnız olaydan bir hafta evvel Dâhiliye Vekâleti'nden alınan emir gereğince; *"Ticaret Odası üyelerinin de memurlar gibi şapka giymeleri mecbûrîdir,"* diye emir geldi. Reîs orada yoktu. Emri bendeniz aldım. Derhal üyelere ve reîse tebliğ ettim.

- **S:** Giydiniz mi?

- **C:** Giydim efendim. Fakat bendeniz çiftliğe gitmek mecbûriyetinde idim.

- **S:** Çiftlik nerede?

- **C:** Pasin Kazâsı'nda. Giyerken cebimde Trabzon'dan almış olduğum kasketim vardı.

- **S:** *Oktruva** memuru *Şevket Efendi* 'ye vilâyet önünde rast gelmiş ve birtakım sözler söylemişsiniz?

- **C:** Onu bendenize Erzurum'da polis müdürü de sordu. Fakat ben o zâta böyle birşey söylemedim.

- **S:** Vilâyet'in önünde tartışmadınız mı?

- **C:** Vilâyet'in önünde değil efendim. Kolordu Vezne Dâiresi önünde. Erzurum ekmek ihâlesi vardı. Memurlar şapka giymeğe başladığı zamanlardı. Kendisi de henüz şapka giymemiş idi. Bununla aramızda tartışma vardır. 784 numara ve 16 Temmuz tarihli telgraf getirilecek olursa mesele aydınlanır Bundan evvel de çarşıda dehşetli kavga ettik. Bana küfretti. Bunu bilen tanınmış tüccarlar vardır.

- **S:** Niçin küfretti?

- **C:** *Oktruva* satıldığı zaman, *oktruvanın* hangi biçimde toplanacağına dâir bir târife yapılamamış. Bundan dolayı tüccar çok zorluklarla ve güçlüklerle karşı karşıya kaldık. Bütün tüccarlar dışarıya satılan maldan oktruva alınmaz diye itiraz ettiler. O sırada Erzurum vâlisi izinli idi. Vâli vekîli vardı. Gittik, buna bir uygun çözüm bulun dedik. Bulunan çözüm şekline bu râzı olmadı. Ankara'ya kadar geldi. Dâhiliye Vekâleti'nden bir telgraf verdiriyor. Evvelce Dâhiliye'ye sorulduğu zaman Dâhiliye Vekâleti bizim iddiâmız doğrultusunda cevap vermişlerdi. Fakat buraya gelip te işi için uğraştıktan sonra bir telgraf veriyor diyor ki: *"Eğer Sâmih Bey yine hükümetin emrini dinlemezse bildiriniz, mahkemeye mürâcaat edelim."* Ben-

---

(*) Oktruva; Eski dönemlerde, bazı mallardan şehre girerken alınan vergidir. Bu vergiyi toplama işi açık arttırma yolu ile satılığa çıkartılırdı.

denizle beraber kayınbiraderim *Mehmed Bey* bir de *Zühdü Efendi* var. Diyor ki: *"Bunlar yine hükümetin emrini dinlemiyorlarsa haber veriniz."* Bu zannediyordu ki oktruva rüsûmunun alınmamasına gûya biz sebep oluyormuşuz. Gûya halk geliyor da kânûnî yönünü bizden soruyormuş. Biz de şöyle vermek lâzım gelir diyormuşuz da bundan dolayı vergiyi topluyamıyorlarmış. Bir de dara meselesi üzerinde ihtilâf vardı. Manifaturada oktruvası dara ile diğerleri darasız idi. Bu hepsini darasız istiyordu. Kavga ettik. Hacı Ahmed Han'ı önünde bendenize hücum etti. Orada *Hacı Abdullah Çilingirzâde Ömer Efendi* daha birçok kimseler vardı.

- **S:** Bu ne vakit oluyor.

- **C:** Tarihini hatırlayamıyorum. Zannedersem memurlara şapka giyilmesi emrinin henüz verildiği zamanlardı. Zâten Erzurum'da diğer sınıfa son zamanlarda izin verildi. Sonra arz ettiğim gibi ekmek kontratının ihâlesinde bu adam da gelmiş, pey sürüyordu. Ortağı benim yakama asıldı. Orada bir han vardı. O han ahâlisi ile âdeta bir gizli anlaşma yapmışlar.

- **S:** Anladık. Geçimsizlik var demek istiyorsun. Şimdi sen çiftliğe isyândan kaç gün evvel gittin?

- **C:** Bir hafta evvel.

- **S:** Çiftlikte ne işin vardı?

- **C:** Bendeniz her zaman çiftliğe giderim. Ondan birkaç gün evvel âilemi çiftiliğe götürmüştüm. Bendeniz Trabzon'da iken âilem köyde çocuk düşürmüş. Geldiğim zaman pirinç kontratosuna iştirâk edecektim Âilem de fena hâlde hasta, gelemeyecek bir hâlde idi. Gözleri de ağrıyordu. Yazın hayvanlar için ahır yaparız. Onlar için de gittim. Köyde iki gün kaldım. Baktım ki âilem gelemiyecek bir hâlde. Pirinç kontratları için Erzurum'a geldim. Hükûmet tabibi, âilen artık orada kalmamalıdır. Derhal göndermelisin, diye bendenize ısrar etti. Gittiğimin ikinci günü âilemi gönderdim. Dokuz gün orada kaldım. Perşembe günü Erzurum'a gelmiş olduğuma göre isyândan bir hafta evvel gitmiş oluyorum.

- **S:** Trabzon'a niçin gittin?

- **C:** Bayburd'da kibrit işim vardı. Onun için gittim. Hem de yağ götürdüm. 10-12 gün kadar kaldım.

- **S:** Trabzon, Gümüşhâne, Rize'ye ve Erzurum'a doğru bir şapka meselesi geliyordu. Ankara'da meclisde bir gürültü olmuş, *Zeki Bey, Râif Hoca, İsmet Paşa* vurulmuş diye bir şâyia oldu.

- **C:** Bendeniz işitmedim, efendim.

- **S:** Fakat herkes işitti?

- **C:** O zaman orada olsaydım bendeniz de işitirdim.

- **S:** Trabzon'da nerede kaldın?

- **C:** *Hacı Hamzazâde Ârif Bey*'in evinde kaldım.

- **S:** Siz çiftliğe giderken şapka ile mi gittiniz?

- **C:** Hayır efendim. Şapka cebimde idi. Zâten on güne kadar giyiniz denilmişti. Derhal giyilecek diye emir etselerdi, derhal giyerdim efendim.

- **S:** O münâkaşayı yaptığınız zaman *Şevki Efendi* 'nin başında şapka yok muydu?

- **C:** Yoktu efendim.

- **S:** *"Bu şapkayı sadece sen giyiyorsun, ahâli sana küfrediyor"* falan demişsin?

- **C:** Vallâhi efendim, söylemedim.

- **S:** Muhsin Bey, seninle beraber mi oturur?

- **C:** Hayır efendim. 1336 (M. 1920) da İstanbul'dan beraber geçtik. Bendenizin muhâlif tanınmam sırf Erzurum Vâlisi *Zühdü Bey*'in* şahsî kanaatidir. Bu da sırf *Muhsin Bey*'le aralarında olan muhâlefetindendir. *Muhsin Bey*'e, *"Sen muhâlifsin!"* diye birkaç defa söylemiş. Bendeniz de onun akrabasıyım.

- **S:** *Muhsin Bey*'e mi muhâlifsin demiş?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Demek *Muhsin Bey* muhâlifdir?

- **C:** Hayır efendim. Vâli bey öyle demiş.

- **S:** 1339 (M. 1923) da *Zühdü Bey* vâli miydi?

- **C:** Evet efendim. Sonra bendeniz muhâlif vaziyette olmadığımı her yönüyle isbat ederim.

- **S:** İsbat et!

- **C:** Gazi Paşa hazretleri Erzurum'u teşrîflerinde şerefi bana düşsün diye husûsî yatak yaptırdım. Herhangi bir vakit hükümetten birisi Erzurum'a gelse ne işim olursa olsun hemen karşılamaya giderim. Muhâlefetteki insanlar ile ne samimiyetim ne de tanışıklığım vardır.

- **S:** Pekâla, ticaret âzâsı olduğun ve hükûmetin muhâlifi olmadığın hâlde niçin şapkayı giymedin?

- **C:** Giydim efendim.

- **S:** Sonra *Şevki* 'nin ifadesi senin söylediğin gibi değildir.

- **C:** Bendeniz Ankara'dan çektiği telgrafı arz edersem mesele aydınlanır. Sonra emrederseniz *Şevki Efendi* 'nin şahsına dâir bir iki söz arz edeyim.

- **S:** Dâvâna âid olanı söyle.

(*) Zühdü Bey; Erzurum Hâdisesi sırasında (24 Kasım 1925) Erzurum Vâlisi. Halkın vilâyet önündeki nümâyişini "İsyân" olarak değerlendiren ve Garnizon Komutanı Hasan Paşa İle birlikte, hâdise esnâsındaki tavırları sebebiyle hayli eleştiri almış olan kişi.

- **C:** Dâvâya âid olanı söyledim. Bu zât evvelce bakkal çırağı idi. Erzurum'da 60 bin liralık *emvâlim zâyi* oldu diye hükûmete mürâcaat eti.

- **S:** Neden zâyi olmuş?

- **C:** Gûya ki Ruslar tarafından alınmış, malı yağma edilmiş. Bu öyle bir dereceye geldi ki, her vâli geldikçe mürâcaat ederdi. İşi o kadar ileriye götürdü ki *Ferid Paşa* Hükûmeti ile muhâbere etmiş ve o zaman hoş görünmek için *Ermeni Vak'ası** sorumluları hâlâ gözümüzün önünde, bunlar korunuyor diye *Ferid Paşa* Hükûmeti'ne telgraflar keşîde etmiş. Maksad kendisini oraya da hizmet ediyor göstererek o 50-60 bin lirasını kurtarmak idi. Sonra bu zât *Müdâfaa-i Millîye* 'nin kuruluşu sırasında İstanbul'dan gelirken şüpheli eşhâsdan diye geçmesine müsâade edilmemiştir.

- **S:** Daha var mı?

- **C:** Yoktur efendim. Bunları hep sonradan öğreniyorum.

[Şevki Bey'in ifadesi okundu.]

- **S:** Buna ne dersin?

- **C:** Beyefendi, bendeniz bunu söylemedim. Söylemiş olsaydım arz ederdim. Nâmusum üzerine arz ederim ki böyle bir söz söylemedim. Bu adamın bendenize olan husûmeti de söylediğim şeylerden görünüyor. Bendenizin şapkaya muhâlif olmadığımı şununla da isbat ederim, efendim. Erzurum'a ilk defa subay şapkası getiren benim. Subaylara satan da benim. Hatta bendenizin ifademi aldıkları gün jandarma kumandanı almış olduğu şapkanın bedelini verdi. Ordu Kumandanlığı'ndan suâl buyurulsun. Kars'da, Erzurum'da, Sarıkamış'da askerî şapkaların bütünü benim mağazamdan tedârik edilmiştir.

- **S:** Fakat *Şevki Efendi*'ye rastladığın zaman birşeyler konuştuğun anlaşılıyor.

- **C:** Görüşdük efendim, fakat *oktruva* meselesi üzerine konuştuk.

- **S:** Orada ifadeni aldıklan zaman *oktruva* meselesini niçin söyemedin.

- **C:** Söyledim, efendim.

- **S:** Öyle birşey yok?

- **C:** Söyledim, efendim. Hatta ifademi alırlarken polis müdürü; *"Bununla aranda husûmet olduğunu biliyoruz ama, sen yine söyle"* demişti. Erzurum'dan Ticaret Odası'ndan sorulsun bu adamla aramızdaki husûmet doğrulanmazsa her türlü cezaya râzıyım, efendim.

(*) Ermeni Vak'âsı; Birinci Dünya Savaşı yıllarında 16 Şubat 1916 günü Rus Çarlığı orduları tarafından işgâl edilen Erzurum'da, Bolşevik devrimi ile çekilen Rus askerlerinin silâh ve cephânelerine el koyan Ermeni çetecilerin 1917 kışından şehrin Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk ordusu tarafından kurtarıldığı 12 Mart 1918 tarihine kadar geçen sürede yaptığı mezâlim ve soykırım. İşkence ve ırza geçmelerin yanında bu süre zarfında 25-30 bin müslüman'ın (13 bini Erzurum'da) Ermeni çeteciler tarafından katledildiği bilinmekte...

[Kendi ifadesi okundu.]

- **S:** Sen küfrettiğini falan söylüyorsun, fakat o şapka meselesinden değil diyorsun?

- **C:** Beyefendi! Kümesli Hanı'nın ahâlisi ile bil mecbûrî bir mukâvele yaptırmış idi. Bendeniz Hacılar Hanı'ndayım. O handa aynı şeyi tatbik etmek istiyordu. *"Tahsîl-i Emvâl Kânûnu'nu* tatbik ettiriyorum,"* dedi. Hatta dedim ki ne kazansanız hiç ehemmiyeti yoktur, dedim. Ortağı da dedi ki *"Vallâhi doğru söylüyorsun."* Sonra 30-40 gün evvel ahâliden kimsenin şapka giydiği yoktur.

- **S:** O devlet tahsildârı. Belki giymiştir.

- **C:** Giymedi efendim. Bendenizin dediğim Erzurum'da ekmek ihâlesinin günü idi. Sorunuz efendim.

- **S:** Demek partilerle alâkan yoktur.

- **C:** Yoktur, efendim. Çiftliğimde uğraşırım.

- **S:** Pekâla, isyân hakkında değerlendirmeni söyle, bunun tahrikçileri kimlerdir, içyüzü nedir?

Dokuzuncu Defter (Sayfa: 271-304)

- **C:** Beyefendi, isyân zamanında orada bulunmadığım için gerçeği bilemiyorum. İsyândan sonrada tutuklanmam sözkonusu oldu. Gazetelerden aldığım bilgilerden edindiğim kanâat şudur. Bunu hoca ve şeyh sınıfı düzenliyor. Orada hoca ve seyyid sınıfının câhil halk üzerinde etkileri vardır. Halkı sürükleyebilirler. Hatta tetkik buyurulursa belediye seçmenlerinin ve ikinci seçmenlerin tümü hocalardandır. Bu iş için önceden bilgim olmadığı için pek kestiremedim.

- **S:** *Hacı Osman Efendi* 'yi tanır mısın?

- **C:** Şahsen tanımam, ismini işittim.

- **S:** Onun İstanbul'a gidip geldiğini biliyor musun?

- **C:** Hayır, bilmiyorum efendim.

- **S:** Bilmezsin onun için buraya gelirsin.

- **C:** Efendim lütfen genel görünümüme bakınız, suç işleyecek vaziyette bir adam mıyım, efendim.

- **S:** Görünüme bakılmaz, kalbe bakılır.

- **C:** Ben şapkaya aleyhtâr olsam şapka satar mıyım?

- **S:** Çıkınız!

(*) Tahsil-i Emvâl Kânûnu; BMM tarafından uygulamaya konulan bu kânun ile Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşları yıllarında (1914-1922) işgâl altında bulunan vilâyetlerin halklarının uğradıkları zarar ve ziyânlarının gönüllü vergi tahsildarlıkları ile telâfi edilmesi amaçlanmıştı.

Erzurumlu Muhsin Bey'in Muhâkemesi

- **Reîs:** Adın ne?
- **Maznûn:** *Muhsin*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** Edhem.
- **S:** Erzurum'un hangi mahallesindensiniz?
- **C:** Câmii Kebîr Mahallesi'ndenim, efendim.
- **S:** Aslen nerelisiniz?
- **C:** Aslen İstanbulluyum, efendim.
- **S:** *Samih Bey*'in kayınbirâderi misiniz?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Erzurum'a ne vakit geldiniz?
- **C:** 15 Eylül 1336 (M. 1921) da. Erzurum'da amcam *Hakkı Paşa** vardı.
- **S:** Askerî paşa mı?
- **C:** Hayır efendim sivil idi.
- **S:** Erzurum'da ne sebeple bulunuyordu?

(*) Hakkı Paşa (Erzurumlu); Erzurum'un Rus ve Ermeni işgâli altında kaldığı iki yıllık süre (16 Şubat 1916-12 Mart 1918) boyunca şehirdeki halkın temsilcilerinden birisi olarak müslüman ahâlinin hak ve hukûkuna işgâlci güçlere karşı savunmaya çalışan başıbozuk paşası. Hakkı Paşa, hem Ermeni komitacıları tarafından şehid edilmiş ve hem de daha sonraları Ermeniler ile işbirliği yaptığı iddiası ile suçlanmıştı.

- **C:** Amcamın Erzurum'da arazisi var idi. Zirâatla meşgul idi. Onun bir halası var idi ki; benim de büyük halam idi. İşgalden sağ çıkamadı. Erzurum'un kurtuluşunda Ermeniler amcamı öldürmüşlerdi. Çoluk çocuğu kalmıştı. Erzurum'un kurtuluşundan bir saat evvel kendisi balta ile Ermeniler tarafından öldürülmüş. Bunun sebebi de şudur. O zaman Ermenilere karşı koymak için yapılan teşkilâtın bu defa Erzurum hâdisesinde idâm edilen *Kalayızâde Âkif Ağa* ve diğer iki muhtar tarafından ihbar edilmesi üzerine Ermeniler tarafından öldürülmüştür.

- **S:** Bunu ne gibi belgeye, bilgiye dayandırarak söylüyorsun?

- **C:** Araştırdım, efendim.

- **S:** Amcan ne gibi teşkilât yapıyormuş?

- **C:** Erzurum'da askerî silâh deposu vardı. O zaman orada Azerbaycan Ermeni Komitesi varmış. Bunların kaçarken katliâm yapacaklarını öğrenmişler, orada Ermenilere karşı koymak için depoyu basıp silâh almak istemişler. Fakat ertesi günü iki mahalle muhtarı -demin idâm edildiklerini arz ettiğim muhtarlar- haber vermişler.

- **S:** Âilesinden kim vardı?

- **C:** Âilesi bir kız çocuğu ile erkek çocuğu. 11-12 yaşlarında.

- **S:** Siz geldikten sonra bu söylediğiniz adamlar hakkında bir dâvâ açmadınız mı?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Niçin?

- **C:** Erzurum'a yeni gelmiştim. *Edip Hoca*'nın kardeşi *Nusret Efendi*(*) vardır. O *Erzurum Tarihi*(*) diye bir tarih yazmıştı. O tarih kitabında amcamı Erzurum katliâmını yaptı ve halk arasında tanınmış lakâbıyla olmak üzere Laz olan *Hakkı Paşa* falan tâbirini kullanmıştı. Bu kitabı gördükten sonra tahkik mecbûriyetinde kaldım.

- **S:** Ne yaptın?

- **C:** *Nusret Efendi* 'ye cevap vermek istedim.

- **S:** Ondan da vazgeçtin?

- **C:** Hayır efendim. *Nusret Efendi* o zaman mebûs idi. Birşey yapamayacaktım. Onun için susmaya mecbur oldum.

- **S:** Şu hâlde söylediğin sözler savunmanıza dayanarak olamaz. İstanbul'da ne iş görürdünüz?

- **C:** 1328 (M. 1913) de Mekteb-i Hukuk'dan çıktım. 1329 (M. 1914) da Kadıköy'de bir tuhâfiye mağazası açtım. [1]330 (M. 1915)'da asker oldum. *Sâlih Ağa* müfrezesiyle...

(*) Nusret Efendi ve Erzurum Tarihi; Tarihçi Mehmet Nusret'in İstanbul'da 1328/1921 tarihinde yayınladığı ve özellikle I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki Ermeni mezâlimini anlatan "Tarihçe-i Erzurum" adlı risâlesi...

- **S:** Hangi *Sâlih Ağa?*

- **C:** Rumelili yüzbaşı bir *Sâlih Ağa* vardı. Onun müfrezesiyle Poti'ye çıkarılmak üzere bizi Kızılırmak vapuruna bindirdiler. Fakat bir İtalyan vapuru batırıldığından bizi karadan gönderdiler. Ulukışla'ya çıktık. Ulukışla'da sâhil grubuna iştirak ettik.

- **S:** Hangi sâhil grubuna?

- **C:** 38. Fırka'ya. Hopa ve Ahtı taraflarında.

- **S:** Ulukışla'ya çıktık diyorsun?

- **C:** Evet Ulukışla'ya çıktık. Kayseri ve Niğde yoluyla Pülümür'e gittik.

- **S:** Kaç ayda gittiniz?

- **C:** Zannedersem 25 günde.

- **S:** Gidinceye kadar dağılmadınız mı?

- **C:** 1000'den fazla mevcûdumuz vardı. Hiç bir tânesi dağılmadı.

- **S:** Bunun çoğunluğu herhâlde asker kaçakları idi?

- **C:** İstanbul'da genel hapishâneden çıkarmışlar ve müfrezeye vermişler.

- **S:** *Yâkup Cemil Fırkası* olmasın?

- **C:** Hayır efendim. Bu *Sâlih Ağa,* Rumeli'de çete tâkibâtında uzun boylu bulunmuş bir adam idi. 1333 (M. 1917) nihâyetinde İstanbul'a gittim. O zamanda terhis olduk, o sûretle askerlikten de ayrılmış oldum.

- **S:** Sonra?

- **C:** 1336 Eylülüne (M. 1920) kadar İstanbul'da ticaretle meşgul oldum. Sonra eniştem İstanbul'a geldi, âilesini aldı, Erzurum'a götürdü.

- **S:** Annen nerelidir?

- **C:** Hemşinli'dir.

- **S:** Baban?

- **C:** Rizeli'dir.

- **S:** Evli misiniz?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Sâmih ile ne vakit akraba oldunuz?

- **C:** 1336'da efendim. İstanbul'da evlendi. Âilesini aldı Erzurum'a gitti.

- **S:** Orada ne yapardı?

- **C:** Kendisi Hemşinli'dir. Hicret etmişti. Vâlidesi filan Akdağ'da idi. Kendisi İstanbul'a ufak tefek şeyler getirir, satardı.

- **S:** Anladık, o Erzurum'a gidiyor, siz de âilenizle beraber mi Erzurum'a gittiniz.

- **C:** Hayır, efendim. Yalnız olarak gittim.

- **S:** Nereye çıktınız?

- **C:** Trabzon'a çıktım efendim.

- **S:** Elinde vesika filan var mı?

- **C:** Tabii efendim.

- **S:** İstanbul'dan nasıl çıkarıldınız?

- **C:** Polis müdüriyetine mürâcaat ettik. Seyahat varakası aldım. 1336 (M. 1920) da birşey demiyorlardı.

- **S:** Polis müdürü kimdi?

- **C:** Bilmiyorum efendim.

- **S:** Sonra?

- **C:** Erzurum'a geldim.

- **S:** Erzurum'da nasıl hayat geçirdin?

- **C:** Erzurum'a gelirken eniştemle beraber mal almış getirmiş ve beraber satmıştık. Bundan sonra da iki ay kadar Maârif Müdüriyeti vekâletinde bulundum. Bilâhare Kars'tan Ermeniler çekildikten sonra *Sanâyi Mektebi*'nin* kurulması için gerekli olan âletleri ve eşyâları almağa gittim. Bu sûretle Kars'tan demirciliğe, dokumacılığa, halıcılığa âid birçok malzeme getirdim. Ve Erzurum'da bir Sanâyi Mektebi tesis edildi. 1337 (M. 1921) başlarında da İstanbul'a gittim.

- **S:** Yâni *Mücâdele-i Millîye* devam ederken?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Niçin İstanbul'a gittin?

- **C:** Kayınbirâderimle müşterek işimiz vardı. Ona mal getirecektim. Hatta Trabzon'a geldiğim zaman Ankara'nın müsaadesi olmadan bırakmıyorlardı. Mürâcaat ettik. Buradan müsâade ettiler. Bu sûretle İstanbul'a gittim. İstanbul'da bir ay kaldım.

- **S:** İstanbul'da sorguya çekildin mi, yoksa aldıran soran olmadı mı?

- **C:** Birşey soran olmadı efendim. Sonra Erzurum'a döndüm.

- **S:** Yine aynı yolla mı?

- **C:** Hayır, evvela Ankara'ya geldim.

- **S:** Niçin?

- **C:** Bendeniz Erzurum Maârif Müdür vekîli idim. Kars'dan döndüğüm zaman Maârif Müdürlüğü'ne *Cemal Bey*'i tâyin etmişlerdi. Ankara'ya memuriyete geri dönmek için geldim. O zaman Maârif Vekîli *Hamdullah Suphi Bey*** idi.

- **S:** Âileni almağa gittiydin niçin getirmedin?

- **C:** Ankara yoluyla geldiğim için getirmedim. Sonradan enişte gitimiş idi. O aldı, getirdi.

(*) Sanâyi Mektebi; Günümüzde Erkek Sanat Enstitüsü ya da Teknik Lise karşılığı okul.

(**) Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey (1886-1966); Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Antalya Mebûsu olarak katıldı. İlk Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nde Doktor Rıza Nur'un yerine Maarif Vekilliği'ne getirildi. Bu vazifesi 12 Temmuz 1922'ye kadar sürdü. Aynı zamanda iyi bir edebiyatçı ve hatip de olan Hamdullah Suphi Bey, Türkçülük akımının liderlerinden ve Türk Ocakları'nın da kurucularından idi.

- **S:** Ne vakit?
- **C:** 1337 (M. 1921)'de.
- **S:** Senden ne kadar sonra?
- **C:** Biraz sonra efendim.
- **S:** Enişten de âilesini getirmemiş miydi?
- **C:** İlk gittiğinde getirmemişti.
- **S:** Siz Kadıköy'de hangi mahallede otururdunuz?
- **C:** Osman Ağa Mahallesi'nde Bahâriye Caddesi'nde.
- **S:** Kirâ ile mi otururdunuz, kendi eviniz miydi?
- **C:** Kirâ ile otururduk. Kendi evimizde amcam otururdu.
- **S:** Âilenize kim bakıyordu?
- **C:** Peder ve vâlidem var, onlar bakarlardı.
- **S:** Pederin necidir?
- **C:** Galata Gümrüğü'nde depo başmemuru idi.
- **S:** O vakit memur muydu?
- **C:** Evet yine oradaydı.
- **S:** Ne vakit emekli edildi?
- **C:** Bir sene oluyor.
- **S:** Yâni kurtuluştan sonra?
- **C:** Evet, fakat yaşlılığı sebebiyle emekli edilmiştir. Geçen sene mâliye müfettişleri Erzurum'a gelmişlerdi. Emekli edilmesi için bendeniz de rica etmiştim. Kendisi 75-76 yaşında idi.
- **S:** Ankara'ya geldin, sonra ne oldu?
- **C:** *Hamdullah Suphi Bey* bendenize *Erzurum Dâru'l-Muallimîn** Müdürlüğü'nü vermek istedi. Ve o sûretle elime bir de kâğıt verdi. Burada İnebolu yoluyla Erzurum'a gittim. Fakat Erzurum'da *Dâru'l-Muallimîn* açılmadığı için açıkta kaldım. Esâsen harcırah filan da vermemişlerdi.
- **S:** *Dâru'l-Muallimîn* açılmadan nasıl memuriyet verilir?
- **C:** Açılacak diye.
- **S:** O hâlde o memuriyet kadrosu yok demektir.
- **C:** Bilmem efendim.
- **S:** Sonra?
- **C:** Amcamın arâzisinde zirâat yaptım. Sonraları vekil harçlık yaptım. Ufak tefek ihâlelerde bulunarak ticaret de yaptım.
- **S:** Belediye Encümeni üyesi oldun?
- **C:** 1341 (M. 1925)'de belediye âzâsı oldum.
- **S:** Sen ne münâsebetle belediye encümen üyesi oluyorsun?
- **C:** Efendim, karekterim ve yapım itibârıyle intizâmı severim. Bendeni-

(*) *Günümüzde öğretmen lisesi karşılığı*

zin görüştüğüm kişiler subaylar ve memurlar idi. Bunların arzusuyla bendeniz de belediye âzâsı oldum.

- **S:** Subaylar böyle şeylere karışır mı?

- **C:** Rey veriyorlardı, efendim.

- **S:** Pekâla, bu şapka meselesi tebliğ edildiği zaman nasıl değerlendirdin de şapka giymedin?

- **C:** Bendenize tebliğ edilmedi. Bendeniz 1 Ağustos'ta belediyeden ayrıldım. Sonra Teşrînievvel (Kasım-1925)'de istifa etmiş saymışlar. Fakat bendeniz arzettiğim gibi izin almak sûretiyle 1 Ağustos'ta ayrılmıştım.

- **S:** Niçin izin aldın?

- **C:** Kars'a gittim, yağ alıp getirdim. Ağustos'un 15'inde geldiğim hâlde belediyeye devam etmedim. Bu sûretle belediyeden ayrılmak istedim.

- **S:** Niçin?

- **C:** Belediyede hiçbir iş görmek imkânı olmadığı için. Çünkü ben de bir Türk'üm. Beyinsiz olarak yaşamak istemem. Caddeler diz kapaklarına kadar çamur içinde. Gece sokaklar kara kılıklara bürünmüştür. Ben de bulunduğum yerin temiz olmasını ve medenî bir hayat geçirmesini isterim. Bu maksatla belediyeye girdim. Fakat bu arzularım gerçekleşmedi. Çünkü arkadaşlarımdan biri bir tekke şeyhi, birisi Kürt ağası, diğer bir tanesi tahsildar.

- **S:** Senin gibi bir yabancının oraya encümen üyesi olması daha normal değildir, mantık dışıdır. Belediye Encümeni üyesi demek o memleketin varolan kimliği ve değerlerini temsil edecek kimse demektir. Sen ne hakla üye oluyorsun? Yâni sen nesin, oraya niçin üye oluyorsun?

- **C:** Bendeniz hizmet ederim emeliyle oldum, efendim.

- **S:** Onu bırak. Hâdise günü neredeydin?

- **C:** Evimdeydim.

- **S:** Ne vakit çıktın?

- **C:** Saat üç'te (15.00'de) çıktım, efendim. Hükûmet'in yanında geçip te Lala Paşa Meydanlığı'na geldiğim zaman saat dördü vuruyordu.

- **S:** Nereye gidiyordun?

- **C:** Kızkardeşimin yanına gidiyordum.

- **S:** Onunla beraber oturmuyor musun?

- **C:** Ayrı oturuyorum.

- **S:** Ne ile geçiniyorsun?

- **C:** Tarlalarım var. Zirâat yapıyorum. Onlarla geçiniyorum.

- **S:** Nerede tarlaların var?

- **C:** Tukan'da pederimin ve amcamın arâzisi var.

- **S:** Pederin İstanbul'da ya?

- **C:** Pederim İstanbul'da olsun. Orada arâzisi var, efendim.

- **S:** Orada ne münâsebetle arâzisi bulunuyor?

- **C:** Efendim, dedemin dâmadı Erzurum tahsildarıymış. Bu adam çalışmış orada arâzi almış. O öldükten sonra arâzi büyük babama kalmış. Ondan da evlâdlarına kalmış. Bu sûretle bir hisseye de babam sahip olmuş. Ben de ondan faydalanıyordum.

- **S:** Arâzi ne kadardır?

- **C:** İki bin dönüm kadar vardır.

- **S:** Bu arâziye kim bakıyordu?

- **C:** Amcam bakıyordu.

- **S:** Demek bu arâziden geçiniyordun?

- **C:** Yalnız bununla değil, ihâlelere katılıyordum. Meselâ hastânenin, mekteplerin sabunu, makarnası, sonra askeriyenin ununu taahhüd etmiştim.

- **S:** Sen nereye gidiyordun?

- **C:** İsyân hâdisesi olduğu zaman kızkardeşimin yanında ufak bir yetim çocuk var. Onu bana koşturuyor ve diyor ki; *"Aman silâh atılıyor, dışarıya çıkmayasın."* Çünkü ben duymamıştım.

- **S:** Yâni Sâmih Bey'in eşi mi?

- **C:** Evet. Silâh atılıyor, dışarı çıkmasın diye göndermiş. Çocuk geldiği zaman duydum, daha duymamıştım. Çocuklar o da sabahleyin mektebe gitmek için hazırlanıyorlar. Ve çay hazırlanıyordu. Bu sebeple evin içinde bir gürültü oluyordu. Çocuk anlattı, hizmetçiye dedim ki, *"kapıyı kapat, benim haberim olmadan kimseye açma!"*, susun filan, dedim. O sırada silah sesi duyduk. Aradan yarım saat geçti, çıktım. Beylik Fırını'nın iâşe zâbiti *Mustafa Efendi* gelmişti. Ona sordum, bu ne iştir, dedim. Mustafa Efendi dedi ki, *"Hükûmetin önüne toplanmışlar, silâh atıldı, şöyle oldu, böyle oldu"* diye anlattı. Hatta askerî kömür müteahhidi *Hurrem Bey* var, o gelmişti. Dedim ki *"Kızkardeşime gideceğim Hükûmetin önünden geçebilir miyim?"*, *"Hükûmetin önünde nöbetçiler var, geçemezsin"*, dedi. Ben de arka sokaktan geçtim. Giderken *Vâli Bey* (Zühdü Bey)'le *Hasan Paşa* - ya rast geldim. Telgrafhâneye gidiyorlardı. Hükûmetin köşesinde polis *Hasan Efendi* vardı. Orayı geçtim. Lala Paşa Camii'nin önüne geldiğim zaman manifaturacı *Cevad Efendi* 'yi gördüm. Yüksekde durmuş bakıyordu.

(*) Hasan Paşa; 24 Kasım 1925 tarihinde bir grup halkın şapka aleyhine başlattıkları nümâyiş esnâsında Erzurum'da Müstahkem Mevki komutanı vazifesinde bulunuyordu. İsyân olarak değerlendirilen ve Erzurum Hadisesi olarak bilinen bu hâdise sırasında Hasan Paşa, askerlerin fâiller üzerine ateş açmasını emrini veren kişi olarak tarihe geçti. Erzurum Hâdisesi'nin genel bir değerlendirmesi kitabın sonundaki **Mahkemeler-Kararlar** *bölümündedir.*

- **S:** Paşa filan ne yapıyor?

- **C:** İsyân bastırılmış, yalnız nöbetçiler duruyordu. Ortada kimse yoktu, herkes dağılmış.

- **S:** Koltuğunda filan birşey var mıydı?

- **C:** Bir kasketim vardı. Koltuğumdaydı. Biraz aşağıya gittim. Ticaret Odası'nda *Kitapçızâde Sâlim Bey* vardır. O kardeşiyle beraber gidiyordu. *"Nereye gidiyorsunuz,"* dedim. Nihâyet kızkardeşime gittim. On beş dakika sonra kızkardeşimden çıktığım zaman *Komiser Hasan Efendi* iki nöbetçi ile yukarıdan aşağıya geliyordu. O da beni gördü.

- **S:** Kızkardeşine mi gittin?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Sana niçin haber göndermiş?

- **C:** Kardeşimdir. Bilmeyerek belki dışarıya çıkar da bir kazaya uğrar diye.

- **S:** Orada kim varmış?

- **C:** Kızkardeşim var. Bir de kayınvâlidesi var ki hastalıklıdır. Hizmetçiler var.

- **S:** Biraz evvel *Sâmih Bey* 'i sorguladık. Âilesini almak için çiftliğine gittiğini söyledi. Şimdi o mu doğru söyledi sen mi?

- **C:** Bendeniz öyle biliyorum efendim.

- **S:** Biliyorsun ki o Pasinler'de idi, orada yakaladılar ve geldiler.

- **C:** Kızkardeşim evdeydi. Sonra *Sâmih Bey* Trabzon'dayken kızkardeşim bir çocuk düşürmüştü.

- **S:** Onu bırak olay günü bulunmadı, birkaç gün önce gitmiş. Biraz evvel sorduk, âilesini götürmeğe gitmişti.

- **C:** Âilesi evdeydi, efendim.

- **S:** Âilesi evde yoktu. Eşi tarafından haber de gönderilmemiştir. Bu düzmece bir ifadedir!

- **C:** Efendim *Sâmih Bey*'i lütfen çağırınız orasını aydınlatsın. Yalan söylemeğe hiç bir mecbûriyetim yok. Hakîkat ne ise nâmusum üzerine temin ederim ki öyle söylüyorum.

[Sâmih Bey salona getirildi.]

- **S:** (*Sâmih Bey*'e hitâben) Sen hâdiseden evvel çiftliğe niçin gittiydin?

- **Sâmih:** Âilem hastaydı. Onu gönderecektim. Sonra bir ahır yapılmıştı. Üstünün kapanması lâzımdı.

- **S:** Sonra geldiler, seni tevkîf ettiler.

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Âileni kime bıraktın?

- **C:** Gittiğimin ikinci günü âilemi Erzurum'a gönderdim.

- **S:** Kiminle?

- **C:** Kendi arabamla.

- **S:** Vâliden?

- **C:** Vâlidem inmeli idi. Erzurum'da kalmıştı. Yalnız eşim orada idi. Sonra hizmetçiler vardı. Araba ancak onları aldı. Gittiğimin üçüncü günü âilemi gönderdim.

- **S:** Demek iki gün evvel gönderdin?

- **C:** Oraya gittim ya bir gece, ya iki gece kaldım, gönderdim.

- **S:** Orası doğru değil. Doğruyu söyle.

- **Muhsin:** Soracağınız her suâle nâmusum üzerine söz veriyorum ki doğru cevap veririm efendim.

- S (*Muhsin Bey*'e hitâben): Şapka giymek için vâli bey tarafından sana tebliğat yapılmış mıydı?

- **Muhsin:** Hayır efendim.

- **S:** Bir polis ile şapka meselesi hakkında görüşdün mü?

- **C:** Erzurum'da iki defa sorguya çekildim.

- **S:** Onu biliyoruz. Sorduğuma cevap ver. Bir polis ile aranızda şapka meselesi hakkında söz geçti mi?

- **C:** Bu adamı getirdiler. Gûya bendeniz demişim ki nedir bu şapka. Şapka... Hâlbuki katiyyen böyle birşey dediğim yoktur. Kendisi çoğunlukla Kürtleri, izlemeye memurdur. İstihbârât memurudur. Sözgelimi bendeniz şapka aleyhinde olsam bir sivil memura gidip söyleyecek kadar dengesizlik yapar mıyım?

- **S:** Belediye müfettişlerinden Şâhid *Ömer Efendi* 'nin ifadesi var. Bu efendi'yi tanıyor musun?

- **Muhsin:** Tanırım efendim.

[Belediye müfettişlerinden Şâhid Ömer Efendi'nin ifadesi okundu.]

- **S:** Bununla bir geçmişin filan var mı?

- **C:** Efendim, bu belediyede müfettiştir. Babası da üç mahallenin muhtarı ve Erzurum'da ahlâksız tanınmış bir adamdır. Babasını 30 lira ile belediyede çalıştırıyorlardı. Sıradan ve geçici bir sözleşme ile ihâle edilmiş olan bir iş için bu adama sırf otuz lira vermek için ayrıca memur edilmişti. Hâlbuki her bölgenin müfettişleri bu vazifeyi zâten yapıyorlardı. Bu adamın maaş senedini getirdikleri zaman ben vermedim. Benim bulunduğum iki ay zarfında on para alamadı.

- **S:** Parayı sen mi veriyordun?

- **C:** Hayır, encümen veriyordu. Fakat haksız idi. Böyle bir vazifenin ve böyle bir adamın lüzumsuz olduğunu söyleyerek verilmemesini savundum vermediler.

[Belediye müfettişlerinden *Ömer*'in ifadesi okunmağa devam edildi.]

- **S:** Ne dersin, âsilerle beraber kaçtığını görmüş?

- **C:** Bendenizin evde bulunduğumu yedi tâne mevcut çocuk ve ihtiyar ve hizmetçi kadın ve sonra kapıdan çıktığımı ve geçtiğim yolları *İâşe Zâbiti Mustafa Bey, Hürrem Bey, Cemal Ahmed Ağa, Polis Hüsnü Efendi, Sâlim Bey* gördüler.

- **S:** Başka saatte de onlara rast gelmiş olursun?

- **C:** Evimden çıktığım zaman *Mustafa Efendi* ile karşı karşıya geldim.

- **Savcı Bey:** *Reîs Beyefendi!* Saat dörtte çıktığını söylüyor. Söylediği alaturka saat mıdır?

- **Reîs:** Cevap veriniz!

- **C:** Erzurum'da alaturka saat kullanıyoruz. *Vâli Bey'le Kumandan Paşa* (Vâli Zühdü Bey ve Garnizon Komutanı Hasan Paşa) telgrafhâneye giderlerken bendeniz rast geldiğim zaman sokaklarda ne silâh sesi duyuldu, ne da adam vardı.

- **S:** Kızkardeşinin sana çocuk göndermesi seni oraya çağırması pek mâkul birşey değildir.

- **C:** Nâmussuzum ki, öyledir Reîs Beyefendi, sözlerim gerçeklerden başka birşey değildir.

- **S:** Nâmusdan filan bahsetme. Böyle mâneviyat üzerine mahkeme huzûrunda teminât filan vermek olur mu, sen hukuk okumuşsun?

- **C:** Lütfen inanınız, o adamın gösterdiği yanlışlara karşı bendeniz de diğer bir şekil gösteriyorum.

- **S:** Polisle olan sorgunuzda onun ifadesine karşı ne söylediniz?

- **C:** Böyle birşey hatırlamıyorum.

- **S:** O polis memuru ile geçmişiniz var mı?

- **C:** Yoktur efendim. Yalnız hana gelir. Esâsen oradan tanırım, o kadar.

- **S:** Kızkardeşinize giderken başınızda kasket mi vardı?

- **C:** Hayır efendim. Fes vardı. Hatta o gün Polis Müdürü bey bile kalpakla çıkmış.

- **S:** Siz şapka da giymediniz. Belediye üyeliğinden istifa da ettin?

- **C:** Efendim, istifâ etmiş sayıldım. Ben ayrıldığım zaman şapka filan yoktu.

- **S:** Usûlen istifa ettiniz mi?

- **C:** Vazifeme devam etmedim. Hatta niçin istifa etmiş sayılmayı tercih ettiniz? diye bendenize sordular.

- **S:** Anladım.

- **Savcı Bey:** Reîs Beyefendi! *Terakkiperver Fırkası*'na dâhil olmuş mu?

- Reîs: Cevap ver!

- **C:** Hayır efendim. Hiçbir parti ile münâsebetim yok.

- **S:** Sizin particilik ve dedi-kodu yapacak bir kâbiliyette, ruhda olduğunuzu görüyoruz. Böyle parti meselelerine filan karışan. *Necati, Midhat* sizin arkadaşlarınızdandır. *Müdâfaa-i Hukuk* ile de alâkadarsınız?

- **C:** Hayır efendim. Bunlar kat'iyyen arkadaşlığım olmayan adamlardır.

- **S:** Onlarla görüşmez misiniz?

- **C:** Hiç efendim. Hatta *Midhat* o kadar kibirli bir adamdır ki benimle konuşmağa tenezzül etmez. Kendini öyle büyük birşey zanneder. Sonra hiçbir parti ile de alâkam yoktur.

- **S:** *Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti* ile filan?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** *Terakkiperver Fırka* ile?

- **C:** *Terakkiperver Fırka* henüz kuruldu. Erzurum'a *Esad Bey* geldi. *Esad Bey*'in yüzünü bile görmedik, Partiyi kurmuş.

- **S:** *Terakkiperver* diyorum?

- **C:** Onunla da zerre kadar münâsebetim yoktur.

- **S:** Kurulması için kimler gelmişti?

- **C:** Ondan da mâlumatım yoktur. Yalnız eski mebûs *Seyfullah Efendi* temsilcilik yapardı. Bu adamın *Terakkiperver Fırka* kurulması için mürâcaat ettiğini bu defa duydum.

- **S:** *Necati* 'nin oraya özel bir gaye ile teşkilât yapmak için geldiğini işitmedin mi?

- **C:** İşitmedim ve görmedim efendim. Kendisiyle kat'iyyen münâsebetim yoktur ve olmasına da imkân yoktur.

***

II. CELSE (1 Şubat 1926)

MAHKEME HEYETİ

Reîs	Âza	Âza
(Kel) Ali (Çetinkaya)	(Kılıç) Ali	Reşid Gâlib
Afyon Mebûsu	Gaziantep Mebûsu	Aydın Mebûsu

Erzurumlu İbrahim Oğlu Câfer'in Muhâkemesi

- **Reîs:** Adın?
- **Maznûn:** *Cafer*, efendim.
- **S:** Baban?
- **C:** *İbrahim.*
- **S:** Doğum tarihin?
- **C:** 1300 (M. 1884) doğumluyum efendim.
- **S:** Evli misin?
- **C:** Bekârım efendim.
- **S:** Erzurum'un neresindensin?
- **C:** Ebu'l-Hüdâ köyündenim.
- **S:** Ne iş tutarsın?
- **C:** Tüccarım efendim.
- **S:** Ne vakitten beri?
- **C:** Çoktan beri tüccarım. Üç seneden beri de İstanbul'da Aras Şirketi'nin müdürüyüm.
- **S:** Ortaklarınız kimlerdir?
- **C:** *Tevfik Kâzım Bey, Nurizâde Şükrü Bey.* Geçen sene *Bekir Bey*'le diğer birisi vardı. Onları çıkardım.
- **S:** Mebûslardan kimse var mı?
- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Şirketi ne vakit kurdunuz?

- **C:** 1338 (M. 1922) den sonra efendim. Buradan İstanbul'a gittikten sonra teşkil ettik.

- **S:** Ne üzerine ticaret yaparsın?

- **C:** Manifaturacılık üzerine, sözleşmeli mal teslimi üzerine muâmele yaparız efendim. ihâle yoluyla Erzurum'da işlerimiz vardır.

- **S:** Erzurum'daki arkadaşlarınız kimlerdir?

- **C:** *Saraçzâde Hâfız Efendi, Hacı Abdullah* ve eski *Bitlis Vâlisi Zihni Bey. Zihni Bey Kars*'tadır.

- **S:** Kars'ta işleriniz var mı?

- **C:** Vardır efendim. Orada ağabeyim vardır. Kars'ın askerî ihâlelerini alırız.

- **S:** Siz İstanbul'da mı otururnunuz?

- **C:** Evet efendim. Senede bir defa Erzurum'a gider, iki üç ay kalırım. Bu sene Eylül'de gittim. Eylül'den beri Kars'ta bulunuyorum.

- **S:** Orada ne yapıyorsun?

- **C:** ihâleleri tâkip ve idâre ediyordum.

- **S:** İstanbul'da kim idâre ediyordu?

- **C:** *Tevfik Kâzım Bey,* fakat onun sermâyesi yoktur.

- **S:** Senin?

- **C:** Seksen bin lira sermayem var.

- **S:** Öteki arkadaşlarınızın?

- **C:** Onların da vardır. *Tevfik Kâzım Bey*'i Almanya'ya gönderdim. Orada okuduktan sonra uzman olarak aldım.

- **S:** Sâbıkanız var mı?

- **C:** *Ferid* hükûmeti tarafından tâkip ediliyordum. Erzurum'a gittim, orada yakalamak istediler. *Elviye-i Selâseye* * geçtim, orada kaldım.

- **S:** Gıyâben mahkûm oldunuz mu?:

- **C:** Hayır efendim. Yalnız muhâkeme devam etti.

- **S:** O memlekette birçok adamların karşı karşıya kaldığı bir durumdur. Normal şartlarda hiç mahkemeye çıkıp mahkûm oldunuz mu?

- **C:** Hayır efendim. Bugüne kadar mahkemeye düşmüş değilim.

- **S:** Demek başka bir sâbıkanız yoktur?

- **C:** Yoktur efendim.

(*) Evliye-i Selâse; 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrasında savaş tazminatı olarak Ruslar'a bırakılan Kars-Ardahan-Batum sancaklarına verilen ad. En son I. Dünya Savaşı'nda tekrar Rus ve Ermeni mezâlimine uğrayan bu üç vilayette Sevr Antlaşması ile bir Ermeni devleti kurulması kararlaştırılmıştı. Bu üç vilâyet te Kâzım Karabekir Paşa tarafından kurtarılmıştı.

- **S:** Siz parti hayatını bilirsiniz, şimdiye kadar hangi partilere intisâb ettiniz?

- **C:** *İttihâd ve Terâkki* 'ye girdim. Sonra *Kuvâ-yı Millîye* kumandanı oldum. Gazi Paşa hazretlerinin emirlerine girdim. *Kuvâ-yı Millîye* 'nin kurulması sırasında kendi birliğimi oluşturdum. *Gazi Paşa* bendenizi Erzurum'dan istedi. Erzurum havâlisinde çalıştıktan sonra buraya geldim.

- **S:** Hangi senelerde Erzurum'da çalıştın?

- **C:** 1334-1335 (M. 1918-1919)'te. 1335'ten sonra buraya geldim. Sivas Yeni Han'da âsilerin tâkibâtında bulundum.

- **S:** Maiyetin var mı idi?

- **C:** 80 kişi vardı efendim.

- **S:** Onlar nereden idi?

- **C:** Erzurum'dan idi, efendim.

- **S:** Sonra?

- **C:** Buraya geldim. *Gazi Paşa* hazretlerinin emirleri altında beş ay kaldım.

- **S:** Hangi senelerde?

- **C:** 1336-1337 (M. 1920-1921) de.

- **S:** Daha sonra?

- **C:** 1338 (M. 1922)'de bendeniz Geyve'de idim. Kumandanımla aram açıldı. Kumandanım bendenize hakâret etti. Onun üzerine ayrıldım. Buradan, *Gazi Paşa* hazretlerinden müsâde aldım. Erzurum'a gittim. Orada *Gazi Paşa*, bendenize vazife verdi. Emirleriyle orada çalışırdım.

- **S:** 1338 (M. 1922)'de *Gazi Paşa*'nın emirleriyle ne çalışıyordun.

- **C:** Burada vazife verdi.

- **S:** Ne vazife?

- **C:** Oradaki husûsi işlere âid.

- **S:** Ne gibi?

- **C:** *Albayrak Matbaası* vardı. Erzurum'dan ayrılırken başkalarına terketmiştim. Tekrar gittiğimde ellerinden aldım.

- **S:** Şu hâlde *Albayrak* 'da sizin alâkanız var?

- **C:** Evet efendim. *Midhat Bey* filan vardı. 334 (M. 1918)'de bir matbaa teşkil ettik. Sonra yine firar edip tekrar döndüm. Onların tavırlarını kötü gördüm. Gerek matbaanın, gerekse mektebin parasını bendeniz vermiştim. Oraya gittikten sonra matbaayı ellerinden aldım. Mektebi de maârife devrettirdik.

- **S:** Bu ikinci devre seçimleri başladığı sıralarda siz nerede idiniz?

- **C:** Erzurum'da idim.

- **S:** Seçimlerde çalıştınız mı?

- **C:** Hükûmetin lehinde çalışmalarda bulundum. *Receb Bey*'le haberleşerek bütün emirlerini yerine getirdim. Hükûmet lehine belediye seçimlerini kazandım, herkes bilir.

- **S:** O vakit İstanbul'a giderken yanında bir subay vardı. O subay kimdi?

- **C:** Bu sefer mi?

- **S:** Hayır, ilk sefer.

- **C:** ?!

- **S:** İstanbul'dan hangi tarihte gittiğini hatırlıyor musun?

- **C:** Hatırlamıyorum efendim. Yalnız *Rüşdü Paşa* ile *Rauf Hoca* bendenize telgraf verdiler, dediler ki süratle geliniz. Zâten Erzurum'da işim de vardı. Onun için Erzurum'a gittim.

- **S:** İstanbul'dan Fransızca *İllustration Mecmuası*'nı** toplayıp götürdüler, bilginiz var mı?

- **C:** Hiç bilmiyorum efendim.

- **S:** *Receb Bey*'le haberleştiniz, seçimi kazandınız, filan. Seçilmiş olan mebûslarla siz yakın mı bulunuyorsunuz?

- **C:** Bendeniz *Necati Bey*'in aleyhinde çalışırdım. Onlarla aram fevkalâde açıktı.

- **S:** Onların namzetleri kimlerdi? Biliyor musunuz?

- **C:** *Necati Bey,* aşîret kumandanı *Hâlid Bey* idi. Listeleri filan vardı.

- **S:** Seçimlerde çalıştığınızı kabu edelim. Şu hâlde *İkinci Grup* ile değildin?

- **C:** Şâhitlerim vardır efendim.

- **S:** Ne şâhitleri?

- **C:** Onlarla çalışmadığıma dâir. Onlar beni mahvetmek istiyorlar.

- **S:** Peki sizin seçtiğiniz mebûslar *Terakkiperver Fırka* teşkil ettiler. Onlarla nasılsın?

- **C:** Çalışmadım.

(*) Recep (Peker) Bey (1888-1950) Millî Mücâdele yıllarında kurmay yarbay rütbesiyle Birinci Meclis'te sekreterlik yaptı. CHP'nin kuruluşu ile Genel Sekreterliği'ne (Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'dan sonra üçüncü adam) getirildi. CHP'nin tek parti diktatöryası döneminde ülkenin en güçlü politikacılarından birisi olarak adayların tesbitinden seçimlerin kazanılmasına kadar bütün işlerde en önde yer aldı. 1923'ten 1950'ye kadar TBMM'de bulunan Peker; İçişleri, İmâr, Mâliye, Savunma ve Bayındırlık Bakanlıklarının yanısıra Başbakanlık (1946-47) vazifelerinde de bulundu. Tek parti cumhûriyet ve devlet partisi CHP düşüncelerinin en ateşli savunucusu ve uygulayıcısı idi.

(**) İllustration; Mart 1843'de A. Paulin tarafından yayınlanmaya başlayan haftalık resimli Fransızca dergi. Yayınını 150 yıldır aralıksız sürdüren İllustration dergisi, dünyadaki bütün büyük olayları gravürler (ve sonra fotoğraflar) ile belgeleyen önemli bir yayın organıdır.

- **S:** *Tarakkiperver Fırka* kuruluşunda çalıştın mı?

- **C:** Erzurum'dan geldim, arkadaşlar bir parti kurmuşlar. *Rüşdü Paşa* filan gelip giderlerdi. Hatta bendenize dediler ki, yardım yap. Destek bile vermedim. Hiçbir fırkaya girmeyeceğim, dedim.

- **S:** Ne yardımı?

- **C:** *Rüşdü Paşa*'dan bir not aldım. Partinin resmî açılışını yapacağız, yüz lira vereceksin, dedi.

- **S:** Nerede?

- **C:** İstanbul'da. Dedim ki, hiçbir partiye girmeyeceğim. Param da yoktur. Ben ticaretle meşgulüm. Sonra *Rüşdü Paşa* makbuzu bıraktı, gitti.

- **S:** Makbuz sende mi?

- **C:** *Tevfik Kâzım Bey* almıştı. İki gün sonnra *Rüşdü Paşa* hazretleri geldi. Parayı gönderdin mi dedi. Hayır paşam, göndermedim. Ben hiçbir partiye girmeyeceğim, dedim. Bunun üzerine kendisi yüz lira çıkarıp bizim çocukla Terakkiperverler'e gönderdi.

- **S:** Bu böyle olamaz. Makbuzu almasan iâde etmen lâzım, gelir. Zannederim kayıtta.da esası vardır ki makbuz üç gün evvel, para da üç gün sonra gitmiştir.

- **C:** Vermedim efendim. Versem söylerim.

- **S:** Fakat ana kuponların üzerinde senin ismin kayıtlıdır.

- **C:** Belki kayıtlıdır. Fakat vermedim efendim.

- **S:** Verdin canım söyle?

- **C:** Bendeniz vermedim, *Rüşdü Paşa* verdi.

- **S:** Para verdin. Kaçma. Kupon elimizdedir.

- **C:** Kaydına bakınız. Kabul ederim. Üç gün para göndermedim. Üç gün sonra da kasada para yoktu. *Rüşdü Paşa* gönderdi. İkinci günü bana bir tezkere yazdılar. Resmî açılışına dâvet ediyorlardı. Fakat gitmedim, efendim.

- **S:** Sonra?

- **C:** Ticarî vaziyetimden istifade etmek için kulübe dâhil olmamı istediler. Cevâben dedim ki ben ticaretle meşgulüm, fırkaya girmeyeceğim.

- **S:** Tezkereyi kim yazdı?

- **C:** Küşâd açıldıktan sonra kulüpten yazıyorlar. İktisâdî fikirlerinizden istifâde etmek için kulübümüze devamınızı rica ederim, diyorlar. Fakat gitmedim. Ticaretle meşgulüm. Hiçbir fırkaya girmedim, dedim. Bunun için en büyük sebep de şu idi: *Necati, Hüseyin Avni, Midhat Beyler* ile aramızda büyük açıklıklar vardı. Onlar benim hayatımla oynamışlardır. Onların olduğu yere ben giremem. Onlarla bu vaziyette olmasaydım belki bu parayı reddetmez verirdim.

- **S:** Erzurum'da *Terakkiperver Fırka*'yı kim teşkil etti?

- **C:** Erzurum'da *Seyfullah Efendi*'den *Rüşdü Paşa*'ya bir mektup gelmişti. Partiyi burada ben açayım, diye.

- **S:** *Rüşdü Paşa*'ya ne tezkere geliyor?

- **C:** Yâni burada ben şûbe açayım diye. *Rüşdü Paşa* arkadaşımdır. Her vakit evime gelir. Hatta kendisine dedim ki, *Seyfullah Efendi* 'ye iyi dikkat ediniz. Memleketi ikiye ayırmayın, Erzurum'da kulüp açmayın.

- **S:** Şimdi vaziyet şöyle oluyor. Siz de *Rüşdü Paşa* ve *Râif Hoca*'nın arkadaşısınız?

- **C:** *Râif Hoca*'nın değil, *Rüşdü Paşa*'nın.

- **S:** Olsun. *Rüşdü Paşa Terakkiperver Fırka* 'nın önde geleniyim diye ortaya çıkıyor. Sen de devamlı onunla beraber hayat geçiriyorsun. Ondan sonra Terakkiperver'e girmiyorsun. Yalnız ticaretle uğraşıyorsun, bilmem ne yapıyorsun. Biz buna inanırsak biraz safdillik olur. Açık söyleyesin, korkmayasın?

- **C:** Tamam açık söyleyeyim, efendim. Ben *Rüşdü Paşa*'ya *Kâzım Karabekir Paşa* ile birleştiğinden dolayı küskündüm.

- **S:** Görüşmüyor musunuz?

- **C:** Görüşürüm.

- **S:** İyi ya, hergün, her saat senin yazıhânendedir.

- **C:** İnkâr etmiyorum efendim, evimde yatar. Kendisiyle küçükten beri kardeş gibi yaşadık. Firar ettiğim zaman evinde bana çok yardım etti. Bu konuda *Receb Bey*'le de görüştük. Sonra Paşa Erzurum'a giderken ben beraber gitmedim. Kendisiyle küskün olarak gittim. Gelirken de beraber gelmedim. Bu bir hakikattir, inkâr edecek değilim. Evet arkadaşız, fakat sen *Kâzım Karabekir Paşa* ile beraber oldun. Seninle nasıl birleşiriz, diye kendisine söyledim. Dedi ki bu politika meselesidir.

- **S:** Bir defa İstanbul'da şirketin merkezinde siz genel müdür konumunda olduğunuz hâlde Erzurum havâlisinde geçirdiğiniz 2-3 ayın mânâsı yoktur.

- **C:** Cevap vereyim efendim.

- **S:** Veriniz?

- **C:** Efendim, bu sene Erzurum'a gitmeyecektim. Ordunun bütün ihâleleri bizde idi. Bu sene konturatlara talep yokmuş. *Kâzım Paşa* bendenize bir mektup yazdı, gel dedi. İşlerimi bitirip İstanbul'a dönmek istiyordum.

- **S:** ihâleleri şirket adına mı alıyordunuz?

- **C:** Benim iki şirketim var, efendim. Birisi Aras, diğeri ihâle şirketidir. *Hacı Abdullah* ve *Nurizâde* bir de *Tevfik Bey*'le Aras şirketinde ortağız. İhâleleri alacaksın diye ısrar ettiler. Onun için gittim. Zâhire sevkiyle meş-

gul oldum. Üç ay içerisinde Erzurum'da ancak 10 gün kaldım. *Fevzi Paşa* hazretleri *Sâlih Bey*'le geliyordu. Kendilerini karşıladım. Beş gün kaldıktan sonra tekrar Kars'a döndüm. İki buçuk ay Kars'ta kaldım.

- **S:** O vakit isyân çıkmamış idi değil mi?

- **C:** Bendeniz isyân çıkmadan 35 gün evvel Kars'ta idim.

- **S:** Bu *Pirimzâde* kimdir?

- **C:** Ortağımdır, *Mehmed,* efendim.

- **S:** Nerelidir?

- **C:** Köyümüzün yanında bir köylüdür.

- **S:** Bu hangi işlere bakar?

- **C:** Manifaturaya bakar. Bir de Sarıkamış ihâlesinde bir hissesi vardır.

- **S:** Şurada bir not var: *"Zât-ı âlînizle Martan sonra yapılacak bir işimiz var"* diyorsun. Bu nedir?

- **C:** Manifatura işi.

- **S:** Ne yapacaktınız?

- **C:** Manifaturacılık bilmiyordu. Erzurum'a gittiğim zaman Karaköse'liye mağazayı sattık. Manifatura işini bilmediğinden dolayı seninle ayrı bir iş yaparız dedim.

- Reîs: [Mektuptan okuyarak: *"Erzurum'un bu seneki durumu hiçbir seneye benzemiyor ilh.... 18 Ağustos tarihli mektup...."* Bunu izah et bakalım?

- **C:** Efendim, bu sene sığır vebâsı vardı. Sonra *Kürt meselesi* (Şeyh Sâid İsyânı) oldu. Para alamıyorduk. Bendeniz kendisine birçok acı telgraflar veriyordum. O da bunun üzerine diyordu ki, para çıkaramıyorum. Geldiğiniz vakit Erzurum'un vaziyetini görürsünüz.

- **S:** *Rüştü Paşa* ile konuşma filan diyor. Bu ne konuşması?

- **C:** O sırada Paşa Erzurum'da idi. Yine para için.

- **S:** Sana bilgi veriyor. Senin bileceğin bir durum.

- **C:** Efendim o zaman birçok telgraflar yazıyordum.

- **S:** Bu 18 Ağustos 1341 (M. 1925) tarihli mektuptur?

- **C:** Belki ticaret üzerine birşeydir.

- **S:** Ticaretinle *Rüşdü Paşa*'nın alâkası nedir?

- **C:** Kendisine para çıkart diye çok acı telgraflarım vardır. Bono müddetleri geldi, veremiyoruz, çıkmaz, berbat olacak diyordum. Zannedersem ona cevaptır.

- **S:** *"....Bir saat konuşabilmek mümkün olamadığından altı aylık müddetimiz boş geçti. masrafları çıkaracak kadar iş görmedik..."* diye sana yazıyor. Bu nedir?

- **C:** Para gönderemiyordum. O da iş yapamıyordu. Diyordu ki gel de vaziyeti yakından gör. Zannederim odur.

- **S:** *"Henüz koyun satılmıyor. Müşterilerden birisi vâdeli koyun sattı, diğerleri gelmiyorlar. Kuli'de para biraz canlanıyor gibi..."* bu nedir?

- **C:** Kuli'de biraz alacağımız vardı.

- **S:** Kimde?

- **C:** Acemin birisinde.

- **S:** Adını söyle?

- **C:** Hatırlamıyorum.

- **S:** Alacağınız ne kadardı?

- **C:** 2500 lira kadar.

- **S:** Ne vakit verdiniz?

- **C:** Geçen sene. Oranın işleri ona âiddir. O çare arıyordu. Alamayacağız diyor.

- **S:** *Hacı Cabbar* kimdir?

- **C:** Kars'ta manifatura ticareti yapar. Onunla da işlerimiz vardır. Komisyonculuk yaparız.

- **S:** Bir *Refik* var, bu kimdir?

- **C:** *Düyûn-ı Umûmîye* baş müdürü.

- **S:** Onunla ne muâmeleniz var?

- **C:** Efendim geçen sene *Pirimzâde Mehmed Efendi* ile bir manifatura mağazası açmıştık. Bu da orada uzman idi. Bir de Sarıkamış'taki ekmek ihâlesini yönetiyordu.

- **S:** *Refik* nerededir?

- **C:** Burada *Düyûn-ı Umûmîye* müdürüdür.

- **S:** *Refik Bey* orada ne yapıyordu?

- **C:** İhâle işleri sorumlusu idi.

- **S:** Buraya ne zaman memur oldu?

- **C:** 4-5 ay evvel.

- **S:** Orada ihâle sorumlusu mu idi?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Evvelce ne iş yapardı?

- **C:** Yine *Düyûn-ı Umûmîye* müdürü idi.

- **S:** *"İşlerimizden, durumumuzdan Mehmed Efendi kardeşimiz geniş olarak bilgi verir..."* diyor. Bu Mehmed Efendi kimdir?

- **C:** *Pirimzâde Mehmed Efendi.* Şimdi sorduğunuz adam.

- **S:** *"Elhamdülillah işlerimiz yolunda devam ediyor, Dost ve düşmana muhtaç duruma gelmeyeceğiz. İlh..."* bu nedir?

- **C:** O da Sarıkamış ihâlelerimizi idâre ediyor. Bendenize İstanbul'a cevap veriyor.

- **S:** Mektuptan... *"Cafer Bey 20 gün kadar Karsta'dır. Çok kalırsa bera-*

ber gelmek ihtimâlimiz vardı. Bugün gazeteleri aldım. Çok teşekkür ederim. Her hafta gönderirseniz çok memnun kalacağım. Beyannâme yazmıştınız. Beyannâmenin ne olduğunu izah ediniz. Anlayamadık..." Bunu *Şükrü* yazıyor. Nedir?

- **C:** İstanbul'a mı efendim?

- **S:** İstanbul'a.

- **C:** Sirküler istemişti. O olsa gerek.

- **S:** Öyle ise böyle yazmasına hâcet yoktur.

- **C:** Bankalar beyannâme istemişti. Bizim sirkülerimiz vardı. İstanbul'da tükendi. Bundan sonra istiyor ki bankalara verecek.

- **S:** *Pirimzâde* 'nin 16 Kânûn-ı sâni 1340 (M. 1924) tarihli bir mektubu daha var. *"Aras meselesine gelince Şükrü Efendi'yle uzun uzadıya konuştuk. Bendenizin kararım şudur. Zât-ı âlîniz de burayı teşrîf ederseniz Aras hakkında açık ve doğru bir biçimde görüşürüz. Her üçümüz yüzyüze konuşur ve kararımızı veririz. Mesele mühimdir. Muhâbere ile olamaz. İşiniz çok değilse şubat zarfında teşrif ediniz. Martan itibâren işe başlarız."* Bu nedir?

- **C:** Efendim, *Bekir Bey*'den ayrıldığımız vakit onların hesaplarını görmek istedik. *Pirimzâde*'ye yazdım ki siz de ortak olun ve *Şükrü Efendi* ile orada kalın.

- **S:** Aras şirketini bu tarihte kuracağınızı söylüyor?

- **C:** Arz etmiştim. Geçen sene ortağım *Hacı Recebzâdeler*'den ayrıldım. O zaman buna dedim ki sen de şirkete ortak olarak gir. Bu da diyor ki *Şükrü Efendi* ile görüştük. Siz de burayı teşrif ediniz. İnşâallah Marttan itibâren işe başlarız.

- **S:** O zaman Aras şirketi kurulmuş bir durumda mı idi?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** O hâlde niçin tekrar kuruluşu söz konusu oluyor?

- **C:** Efendim, *Hacı Recebzâdeler* ile aramız açıldı. Onlarla ayrıldık, o vakit *Tevfik Kâzım Bey*'i aldım.

- **S:** Şurada bir mektup var. Bağ İskelesi'nde 27 numarada *Tahsin Bey* kimdir?

- **C:** Yeğenimdir efendim.

- **S:** *Mustafa Efendi* var, o kim?

- **C:** Birâderim idi. İngilizler İstanbul'u 333 (M: 1918)'te bombardıman ettikleri gün şehit oldu.

- **S:** *Saraçzâde* kimdir?

- **C:** Tüccardır.

- **S:** Nerede?

- **C:** Erzurum'da.

- **S:** Onunla ne münâsebetiniz var?

- **C:** Konturat sebebiyle ortağımdır, efendim.

- **S:** O da başka mı?

- **C:** Arz ettim efendim. *Hacı Abdullah, Saraçzâde* bir de Aras şirketi vardır. Bunlar ayrı ayrıdır.

- **S:** Şimdi *Saraçzâde* ile bazı mektuplaşmanız var. Onu dinle.

[Mektup okundu.]

- **S:** *Hacı Abdullah* kimdir?

- **C:** Ortağımdır, efendim.

- **S:** *".....Siz maddiyatla meşgulsünüz. Mâneviyatla meşgul değilsiniz, sizinle iş yapılmaz...",* filan diyorsun, bundan maksadın nedir?

- **C:** Efendim, bu adam her zaman kâr etmek ister. Menfaatini arar, dâima düşündüğü paradır.

- **S:** *"....Kars'ta Zihni Bey, ağabeye bin lira verdi..."* Bu *Zihni Bey* eski vâli mi?

- **C:** Evet odur.

- **S:** *Sadreddin* kimdir?

- **C:** Erzurum ticaret reîsidir.

- **S:** O ne yapıyordu?

- **C:** Konturatları yaptığımız zaman o kârımıza biraz şeylik yapar efendim.

- **S: [Okunarak]** *".....Hamdi ile her vakit görüşüyor..."* Bu *Hamdi* kimdir?

- **C:** İstanbul'da *Bekârzâde Hamdi Efendi* var odur. Trabzonlu'dur. Bu sefer bizim çocuklarla tevkif edildi.

- **S:** Ne iş yapar?

- **C:** Tüccardır, efendim. Kars'a tuhâfiye filan gönderir.

[Mektup okunmaya devam edildi.]

- **S:** Bahsedilen paşa kimdir?

- **C:** Kolordudaki *Kâzım Paşa** efendim.

- **S:** Öteki?

- **C:** *Âsım Paşa***dır, efendim.

(*) Kâzım (Dirik) Paşa (Korgeneral, 1881-1941); 19 Mayıs 1919'da 9. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkan Mustafa Kemâl Paşa'nın Kurmay Başkanı idi. M. Kemâl Paşa'nın askerlikten ayrılması üzerine 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın yardımcılığına getirildi. Kâzım Karabekir Paşa, Doğu Seferi'nde iken Kolordu Komutan Vekilliği ve Erzurum Vâli Vekilliği vazîfelerinde bulundu. Dâvânın bu bölümünde söz konusu olan hâdiseler bu vekilliği dönemine aittir. (18 Eylül 1920-14 Ekim 1920)

(**) Âsım (Gündüz) Paşa (Orgeneral, 1880-1970); Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarına katıldı. Mirliva (Tümgeneral) rütbesi ile 30 Ağustos 1921'de Batı Cephesi Komutanlığı

- **S:** Kars'taki arkadaşlar, diyor, bunlar kimlerdir?

- **C:** *Hacı Cabbar* ve *Zihni Bey.*

- **S:** *Kâzım Bey?*

- **C:** Katiyyen efendim. *Kâzım Bey* ile konuşmam, aramızda adam ölmüştür, fenalık geçmiştir. Onlar memlekete fenalık etmişlerdir.

- **S:** *Kâzım Bey* mi?

- **C:** *Kâzım Bey, Midhat Bey, Necati Bey.* İkiliği onlar bırakmışlardır.

[Mektup okunmağa devamla... *Pirinç sarfiyatı da bu sene az olmuş...*]

- **S:** *Ali Bey* kimdir?

- **C:** Tüccardır ve konturatçılık yapar, efendim.

[Okunmağa devamla.... fikirleri nedir, râkip var mı?]

- **S:** Bu *Hâfız* kimdir?

- **C:** *Saraçzâde Hâfız.* Muhâbereyi onunla yaparım. O da bendenize cevap veriyor, efendim.

- **S:** Burada birisi var, o kimdir?

- **C:** Banka müdürüdür, efendim.

- **S:** *Sadreddin Bey, Gözübüyükzâdeler*'den midir?

- **C:** Evet, efendim.

- **S:** *Ziya Efendi*'nin nesidir?

- **C:** Yeğenidir, efendim.

[Mektup okunmağa devam edildi.]

- **S:** Bunlar nedir?

- **C:** Geçen sene onlar da ortağım idi. Sonra ayrıldık. Yazıyorum ki geleceğim, bana da birşey verirseniz birleşiriz diyorum.

- **S:** Burada bir emânetten bahsediyorsun, ne emâneti?

- **C:** Rakıdır, efendim.

- **S:** Şimdi bunları bırakalım, sen *Râif Hoca* ve diğerleriyle yakın münâsebette bulunduğun için bu *Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti* 'nin tabii üyesi olmaklığın icab eder?

- **C:** İzahat vereyim, efendim. Bendeniz Ankara'dan ayrılırken Paşa hazretleri bendenize vazife verdi. *"Erzurum'da Bolşeviklik ve bir de Muhâfaza-i Mukaddesât var"* dedi. Ben de bu mukaddesâtçılıktan korkuyorum, dedim. Gittim. Bunu *Râif Hoca* ile arkadaşları kurmuşlardı. Bendeniz tarafsız kaldım.

- **S:** Kurucuları kimlerdi?

- **C:** 10-12 kişi kadar.

Kurmay Başkanlığına atandı. İstiklâl Savaşı süresince bu vazifelerinde de bulundu. TC'yi temsilen Hatay, Halep ve Hayfa müzâkerelerinde başkanlık yaptı. 1945'de emekli oldu. TBMM'de VIII ve IX. dönemlerde Kütahya Milletvekili olarak bulundu.

- **S:** Meselâ kim kim?

- **C:** *Korukçuoğlu Rıza Bey, Şeyh Eşref Efendi, Tâhir Bey, Seyfullah Efendi* bir de zannedersem şimdiki belediye reîsi.

- **S:** Belediye reîsi askerdi. Askerlikten yeni çekildi.

- **C:** Dört sene evvel çekildi efendim. Sonra müftü efendi ve bir de *Abdurrahim Efendi.*

- **S:** Bu kimdir?

- **C:** Akrabamdandır.

- **S:** Hoca mıdır?

- **C:** Değildir, fakat hoca yolludur. Sonra *Ağa Efendi, Hoca Abdulllah Efendi, Hoca Hacı Hâfız Efendi, Durak Bey* ve *Râif Efendi.* Ötekiler bıraktığı zaman bunlar benden *Albayrak Matbaası*'nı istediler. Bendeniz de şimdiki Erzincan Vâlisi olan *Fâiz Bey*'e gittim.

- **S:** Kim istedi?

- **C:** Müftü efendi ile *Râif Efendi* istedi. Kars vâlisi *Fâiz Bey*'e gittim. Bu matbaa benim başıma belâ oldu. Bunu benden istiyorlar. Onun için sen bu matbaayı benden iste, göndereyim, dedim. Bunu *Fâiz Bey*'e sorabilirsiniz, efendim.

- **S:** Bu hangi senede oluyor?

- **C:** 1338 (M. 1922) de efendim.

- **S:** Demek siz buna dâhil değilsiniz?

- **C:** Dâhil değilim efendim.

- **S:** [1]338'de *Râif Hocalar* filan mebûs oldular, siz de çalışıyorsunuz?

- **C:** Evet, buradan *Receb Bey* telgraf verdi. Bunları mebûs çıkarın, diğerleri çıkmasın, dediler. Kendilerinden lütfen sorarsınız. Ben de vazifemi yaptım efendim.

- **S:** Gelelim asıl maksada. Bu isyânı kimler yaptırdı?

- **C:** Bendeniz İstanbul'dan gittikten sonra Kars'ta bulunuyordum. *Fevzi Paşa** hazretleriyle *Âsım Paşa* geldiği gün Erzurum'da bir dedikodu vardı.

- **S:** Hangi tarihte?

- **C:** 12 T.E. (Ekim 1925)'de efendim. Sonra dediler ki; *"ahâlinin sarıklarını çıkarıyorlar."* O günden bakkalın birisi başından sarığı çıkarıldığı için intihar etmiş.

(*) Fevzi (Çakmak) Paşa (Mareşal, 1876-1950); Osmanlı devletinin son dönemlerinde Ordu Komutanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Harbiye Nâzırlığı vazifelerinde bulundu. 27 Nisan 1920'de Ankara'ya gelerek Kozan (Adana) Mebûsu olarak BMM'ne katıldı. Millî Mücâdele süresince Genelkurmay Başkanı ve Müdâfâi Millîye Vekilliği vazifeleri de uhdesinde olarak Başbakan Yardımcılığı ve Başbakanlık makamlarında da bulundu. Büyük Taarruz sonrasında Mareşal oldu. 3 Mart 1924'den 12 Ocak 1944'e kadar Genelkurmay Başkanlığı yaptı.

- **S:** Adı nedir?

- **C:** Sonra asılan *Hacı Ârif*. Bir gün çarşıda gezdim. *Fevzi* ve *Âsım Paşa*larla beraberdim. Halk da ne var dediler, ne olup bitiyor anlayayım dedim. Bakdım ki halkta bir cereyan, bir memnuniyetsizlik bir dedi-kodu var. Fakat bunlar hep düşüncesiz, câhil sınıftan ibâret. Bunlar sürekli olarak başımızı niçin açtırıyorlar, diyorlar. Bunun en birinci sebebi başları açıldığı için üşüyor, nezle oluyorlar. Onun üzerine ne söylediklerini bilmiyorlar. Bu vak'ayı tamamen Sekizinci Kolordu Kumandanı *Sâlih Paşa*(*)ya anlattım. Dedim ki halk arasında bir dedikodu var. Sonra polisler de başlarını açarlar bir mesele çıkar. Rica ederim vâli beye söyleyiniz de iyi bir tertibat alsınlar. Ertesi günü yine gittim. Dedim ki ben vaziyeti böyle görüyorum. Bir dedi-kodu var, bunda her hâlde bir teşvik filan da var. Bunları teşvik eden de *Muhâfaza-i Mukaddesâtçılar* ve muhâlifler olabilir.

- **S:** *Muhâfaza-i Mukeddesâtçılar* ve muhâlifler?

- **C:** Evet efendim. Onlar olabilir zannediyorum. Sonra yine aşırı hırslı bir sınıf daha var ki onlar da bir taraf...

- **S:** Kimler?

- **C:** Beş-on kişiden ibâret. *Necati* ve *Midhat Bey*lerin etrafında...

- **S:** İsimlerini söyle?

- **C:** *Necati Bey, Midhat Bey.*

- **S:** Onlar İstanbul'da idiler, *Sâmih* ve *Muhsin Beyler* mi?

- **C:** Onlar hiç görüşmezler.

- **S:** Kim vardı?

- **C:** *İsmail Bey, Zühdü Bey, Fevzi Bey*- ki, sonradan kaçarken öldürdüler. *Müştak* vardı. Hülâsa 5-10 kişiden ibâret. Bunlar aşırı hırslı bir sınıf. Zannederim onlar bu işe karışmadılar.

- **S:** Asıl kim yaptı, söyle?

- **C:** *Muhâfaza-i Mukaddesâtı* teşkil eden iki yüzlü adamlar. Meselâ *Seyfullah* gibi adamlar yapmışlardır. Hatta bir iki gün sonra Vâli Bey'e (Zühdü Paşa) gittim, dedim ki bendeniz ahâlide bir cereyan görüyorum. Siz nasıl görüyorsanız ben de öyle görüyorum, dedi. Sizin etrafınızda toplanan adamlar sizi aldatıyorlar, evvela onlar Ermeni şâhididirler dedim.

- **S:** Kimler?

- **C:** *Muhâfaza-i Mukaddesâtçılar.*

(*) (Mehmet) Sâlih (Omurtak) Paşa (1889-1954); Osmanlı-İtalyan (1911-12), Birinci Dünya (1914-18) ve İstiklâl (1920-22) savaşlarına katıldı. Millî Mücâdele yıllarında önce Genelkurmay Hareket Şubesi Başkanlığı, daha sonra 61. Tümen komutanı olarak vazife aldı. 1925'teki Şeyh Sâid ve Genç İsyânları ile 1930'daki Ağrı ve Zeylan İsyânlarının bastırılmasında özel harekât ordusu komutanı olarak yürüttüğü sert ve acımasız tavırları ile tanındı. Genelkurmay Başkanlığı da yaptı (1946-49).

- **S:** Ne yaptılar?

- **C:** Ermenilerin listesini tuttular, Ermenileri kim öldürmüş diye liste tuttular.

- **S:** Bunlar kimlerdir?

- **C:** Bunların listesi bendenizde vardır, benden davacı oldular.

- **S:** Sen her şeyde kendini temize çıkarıyorsun.

- **C:** Kendimi temize çıkarmıyorum. Ben mertçe cevap veriyorum. Tahkik buyurursunuz. Ufak birşeyim çıkarsa en büyük cezaya râzıyım. İşte onların listesi efendim. (Takdim etti.)

- **S:** Bu hangi tarihte oluyor?

- **C:** Erzurum'un kurtuluşundan sizler Malta'ya gittikten sonra.

- **S:** Yâni Ermeniler, Rumlar Erzurum'da bulundukları sırada bunlar şâhid öyle mi?

- **C:** Hayır efendim, Erzurum'dan çıktıktan sonra.

- **S:** (Evrakı getirerek) Bunlar nedir?

- **C:** Kendi vesîkalarım efendim.

- **S:** Siz bu kadar şeylerle yetinseniz iyi ya, pekâla ticaret yapıyorsun, kazanıyorsun?

- **C:** Efendim, benden 70 bin Ermeni hesabı soruyorlar. *Gazi Paşa* geldi, bizi kurtardı. Bunlar zâten mürteci.

- **S:** Evet, doğru çalışmışsınız. Ben sana söyleyeyim: Selam vermeğe tenezzül etmediğimiz eşkiyâlara, birçok kan dökmüş adamlara vatanın hatırı için ayağa kalktık, selam verdik, gözünden öptük ve bu vatanı kurtardık. Vatan zarûreti bu vesikaları da size verdirmiştir.

- **C:** Efendim bendeniz eğer hata yapmışsam en büyük cezaya râzıyım. Bulunduğum mıntıkalarda çalışmışımdır. Vatan uğrunda varımı yoğumu feda ettim. Kazandığım parayı müfrezeye feda etmişimdir.

- **S:** (Göstererek) Bu Ermeni kartı nedir?

- **C:** Bilemiyorum, efendim.

- **S:** Yazıhânenin evrâkı içerisinde çıktı?

- **C:** Hiç bilemiyorum efendim.

- **S:** Sizin gibi adamların mesleği budur. Oradan buradan vesika alıyorsun. Senden daha fazla vesikalı olan *Kör Rıfkı* 'yı burada idam ettik.

- **C:** Sorabilirsiniz efendim.

- **S:** Şimdi onu bırak, sen maznûn mevkiindesin.

- **C:** Efendim burada hükümetle beraber çalışıyordum. Tahkik buyurun.

- **S:** O acı saatleri bana da hatırlattınız. Dünyayı fethetmiş gibi karşımıza silahla gelir ve biz de ayağa kalkardık. Bu mücâdelenin tarihi yazıldığı vakit bunlar halkın gözünde başka mânâya delâlet edecektir. Sen bir fertsin.

Okuyup yazman yok mudur? Fakat bir *Mustafa Kemâl Paşa* da sana bir tezkere yazmağa mecbur olmuştur. Ve sen askerlik sorumluluğu altındasın?

- **C:** Değilim efendim.
- **S:** O tarihlerde değil mi idin?
- **C:** Değildim efendim. 36-37 yaşlarında idim. Asker değildim, Paşa ile geldim.
- **S:** Askerlik yaptın mı?
- **C:** Yaptım efendim.
- **S:** Nerede?
- **C:** Seferberlikte, *Receb* (Peker) *Bey* 'in emrinde.
- **S:** Evet, *Bahaeddin Şâkir Bey** 'in arkasına düştün, yapacağını yaptın, sonra yeni bir devreye dâhil oldun.
- **C:** *Receb Bey* ile orduda beraber çalıştım. Başka kimse ile çalışmadım. Tahkik buyurunuz efendim.
- **S:** Erzurum'da sizin ifadelerinizi aldılar mı?
- **C:** Hayır efendim ben Kars'ta idim.
- **S:** *Oktruva* tahsildarı *Yâkub Efendi* var, tanışır mısın?
- **C:** Evet efendim. Onun bir ortağı *Şevki Efendi* var.
- **S:** Onunla bir geçmişiniz var mı?
- **C:** Görüşmem efendim.
- **S:** Sen Erzurum'da bulunduğunuz zaman onunla temas ettin mi?
- **C:** Hiç temas etmedim. *Bakkal Şevki Efendi* memlekette tanınmış bir adamdır.
- **S:** Sana ifadeleri okutturayım, dinle!

[Yâkub Efendi'nin dosyada saklı ifadeleri okundu.]

- **S:** Söyle bakalım.
- **C:** Bendeniz öyle birşey söylemedim.
- **S:** Konuşmadınız mı?
- **C:** Hayır efendim. Hiç konuşmadık. İsbat ederim. O zaman esasen böyle bir kanun da yoktu. Şapka meselesi de mevzubahis değildi.
- **S:** Belki görüşülmüş de bunlar tevil etmişlerdir?
- **C:** Böyle birşey olmadığını isbat ederim. O vakit Erzurum'da esasen şapka bile yoktu. Fevzi Paşa geldiği vakit bir *Belediye Reîsin* 'de, bir de

---

(*) Bahaettin Şâkir Bey (1880-1922); Asıl mesleği doktorluk. Jön Türk hareketinin liderlerinden ve İttihât ve Terakki Partisi kurucularından. İttihât ve Terakki'nin iktidârı döneminde (1911-1918) çok etkin vazifelerde bulundu.
Birinci Dünya Savaşı yenilgisi sonrasında Enver ve Talat Paşalar ile birlikte yurtdışına kaçtı.Berlin, Moskova ve Bakü'de siyâsal kimi çalışmalar yaptı. 1922 yılında Berlin'de bir Ermeni komitacı tarafından öldürüldü.

Savcı Bey 'de şapka vardı. Belediye reîsi de banka müdürünün şapkasını emaneten almış, o gün için giymişti.

- **S:** Sende de var mı idi?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** İdâm edilen *Şeyh Hacı Osman* 'ı tanır mısın?
- **C:** Hiç tanımam.
- **S:** Bu adam nasıl adamdır?
- **C:** Bu adam tekkede oturur, hiç dışarıya çıkmaz imiş.
- **S:** Bu Ermeni şâhidi dediğin adamlar arasında *Şevki* 'nin ismi de var mı?
- **C:** Var efendim. Hatta tâ başta. Yalnız Ermenilere şâhitlik değil İngilizlere bile yardım etti. Onları Erzurum'dan kaçırdı. Fakat kendisi de kaçarken Samsun'da tevkif ettiler. Bu defa *Gazi Paşa* 'ya telgraf çeken de odur.
- **S:** Ne telgrafı?
- **C:** Hareketimiz ne size, ne de *Kâzım Karabekir Paşa*'ya karşıdır diye *Gâzi* 'ye bir telgraf çekiyor.
- **S:** Kim?
- **C:** Bu *Bakkal Şevki.*
- **S:** Başka kimler?
- **C:** *Rıza Bey, Seyfullah Bey* filan.
- **S:** Erzurum'un Ali Paşa Mahallesi'nden *Şevki* mi?
- **C:** Evet efendim, şâhitlerin başındadır. Ermeniler lehine hareket etmişlerdir.
- **S:** Başka?
- **C:** *Seyfullah Efendi.*
- **S:** Başka?
- **C:** *Kuyrukçuzâde Rıza.*
- **S:** Başka?
- **C:** Listeyi okuyunuz, isimlerini ve hüviyetlerini söyleyeyim efendim
- **S:** Fakat *Rıza Bey* 'in senin hakkında şehâdeti yoktur?
- **C:** Vardır efendim.
- **S:** *Şevki* 'nin ifadesini dinle.

[Dosyada saklı ifade okundu.]

- **S:** Bak görüyor musun?
- **C:** Böyle birşey vâki değil efendim. Tahkik buyurunuz.
- **S:** Yani *Kuvâ-yı Millîye* 'ye hizmet etmekliğinize rağmen sizi muhâlif biliyor öyle mi?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Fakat *Terakkiperver Fırka*'nın teşkili için mühim para verenlerin başında bulunuyorsun.

- **C:** Vermedim efendim.

- **S:** Makbuzları elimizdedir, vermedim olur mu?

- **C:** Efendim, makbuz kesildikten üç gün sonra para verilmiştir. Kasamı getirtiniz, görürsünüz. Para verilmediği kasa defterinde kayıtlıdır. O gün için esasen kasamda para yoktu.

- **S:** Kasandan vermezsin, cebinden verirsin bundan ne çıkar?

- **C:** Hayır efendim, vermedim.

- **S:** *Şevki* hakkında bir diyeceğin var mı?

- **C:** Efendim *Şevki* benim aleyhimde Ermenilerin lehinde şahitlik etmiştir. Âilemi mahvetmiştir ve bu resmen bilinmektedir. *Ferid Paşa* 'nın yanına kaçarken *Rüşdü Paşa* bunu Trabzon'a çevirtti. *Şevki Ferid Paşa* ile mektuplaşırken yakalandı ve *Kuvâ-yı Millîye* aleyhine İstanbul hükûmetine haberler veriyordu. Sonra hükûmetten 60 bin lira alacağım vardır, diye senelerden beri hükûmeti tâciz etmiştir. Hatta *Gazi Paşa* Erzurum'a geldiği vakit yâver *Muzaffer Bey* 'le konuşuyorduk. Bir dilekçe getirdi, verdi. *Muzaffer Bey* bana bu adam kimdir, diye sordu, ben de anlattım. *"60 bin lira alacağım var diyor. Hâlbuki 60 parası yoktur,"* dedim. Bunun üzerine *Muzaffer Bey* de onu kovdu. Bunu bütün delilleriyle isbat ettim.

- **S:** Ne parası imiş?

- **C:** Gûya bunun mücevherâtını Ermeniler yağma etmişler. Bunun için belki bin ayrı makama telgrafı vardır. Tahkik buyurunuz. Eğer bu adam doğru bir adam ise bütün cezama râzıyım ve o vakit bunun şehâdetini kabul ederim.

- **S:** Sen bu adamla o vakit görüşmedin mi?

- **C:** Efendim ben Erzurum'da üç adamla konuşmam. Bunları isbat ederim. Birisi *Bakkal Şevki*, diğeri *Midhat* biri de *Sıdkı Bey* 'dir. *Midhat*, Albayrak Gazetesi 'nin sahibidir. İstanbul'da tevkif etmişlerdi. *Sıdkı* da Albayrak Mektebi müdürüdür.

- **S:** *Sıdkı Bey* 'le niçin görüşmezsin?

- **C:** Mektebi elinden almıştım.

- **S:** *Midhat Bey* 'le?

- **C:** Matbaa meselesinden.

- **S:** Evrâkın arasında *Şeyh Said* 'in muhâkemesi çıkıyor. Niçin?

- **C:** Efendim bir *Hacı İsâ* vardır. Bunda Kürt meselesinden dolayı bir kâğıt çıktı. Bunu da ben tuttum. Erzincanlı *Seyyid vardır*. O bana koyunu üzerine bir kâğıt gönderiyor. Kâğıdı aldım baktım ki koyundan bahis hiçbirşey yok. Kâğıtta İngilizlere âid birtakım şeyler yazılı, bunu ihbar ettim.

- **S:** Ne vakit?

- **C:** *Sâbit Bey* Erzurum'da vâli iken.

- **S:** Sonra?

- **C:** *"Lice'den şeyhin birisi yazıyor ve diyor ki, Kuvâ-yı Seyyâre gidiyor. O vakit Kuvâ-yı Seyyâre kumandanı Sâmih Sabit Paşa idi. Takibine gittiler. Dört nefer yaralandı. Bir de yâver yaralandı. Bunların önüne büyük bir şeyh çıkacak bunları mahv edecektir. Bir taraftan da İngilizlere yardım ediyorlar"* gibi birtakım aleyhimize yazılmış şeyler.

- **S:** Bu biraz karışık oldu. Bu kâğıt nereden yazılıyor?

- **C:** Lice'den.

- **S:** Kime yazılıyor?

- **C:** Erzurum'da âşiret reîsi *Hâlid Bey*'e yazıyor. Bunu aldım, Vâli Bey'e (Sabit Bey) götürdüm.

- **S:** *Hâlid Bey*'e âid olan kâğıdı sen nereden alıyorsun?

- **C:** Benim ortağım Erzincanlı *Seyyid* var. O kâğıdı bana yanlışlıkla veriyor. Benim koyun işine âid olan kâğıdı ona, onun kâğıdını da bana veriyor. Ben bu kâğıdı alır almaz hemen Vâli Bey'e götürdüm ve Kürt teşkilâtına âid adamların listesini kendi defterine yazdırdım. O adamların yakalanması için *Ali Said Paşa* çalışıyordu. Bu *Hınıslı Hacı Esad* 'ın ileri gelenlerindendi. İşte bu kâğıt bendenize bu şekilde geldi ve bendeniz de bunu Cumhûriyet Gazetesi'nde okudum. Ve o fıkrayı kestim. Sonra sivil memurlardan *Şâkir Bey*'e gittim, dedim ki: *Hacı İsâ* 'nın 900 tane koyunu gelmiştir. Bunun ortağı koyunu yok diyordu. Bu koyunu nereden almıştır. Bu koyunlar *Hacı Esad* 'ın olmasın dedim. Ve sonra Mezbahalar Müdürü *İlhami Bey* 'i gördüm. Ona da mâlûmat verdim. O kâğıdı o vakit cebime koymuş idim.

- **S:** Erzincanlı Taharri Komiseri *Şâkir Bey* 'i nereden tanıyorsun?

- **C:** İstanbul'dan.

- **S:** Mezbaha Müdürünü?

- **C:** Eskiden tanırım. *Receb Bey* 'in birâderidir.

- **S:** Sonra *Şapka İksâsı Hakkındaki Kanun* 'un sûretini almışsınız?

- **C:** Evet efendim. Kars'ta Vâli Bey ile beraber buluşuyorduk. Ben de sûretini aldım. Ahâliye şapka hakkında telkinâtta bulunuyorduk.

- **S:** (Bir fotoğrafı göstererek) Bu nedir, kimdir?

- **C:** Efendim, olaydan bir iki gün evvel Kars'ta eski vâli *Zihni Bey* 'in evinde yemek yiyorduk. Bu resmi duvarda gördüm. Bu kimdir? dedim. Dedi ki: Bu eşkiyâ idi, vurdurdum. Ben de öyle ise artık öylelerin burada işi yoktur, dedim. Fotoğrafı duvardan çıkardım bakıyordum, bende kalmış.

- **S:** Sana son kez soruyorum. *Muhâfaza-i Mukaddesât* bilmem ne ise, sen bu kadar inkılâb hayatına karışmış olduğunu iddiâ ediyorsun. Sen bunu derhal anlarsın. Bu isyânın suçluları kimlerdir?

- **C:** Bendenizce cahillerin hareketinden meydana gelmiştir.

- **S:** Kişiler itibârıyle mi?

- **C:** Efendim, ahâliye karşı kendini müslüman tanıtan ve belediyede filan âza olan birtakım adamlar halka gider der ki Allah razı değildir. Bunun üzerine bu mesele, hâdise olur.

- **S:** İstanbul'da bulunan bazı Erzurumlu talebeler, Erzurum'da böyle birşey olacağını haber almışlar, ailelerine sıhhatinizi bildirin diye telgraf yazmişlar. Erzurum'da bulunduğun zaman böyle birşey olacağını tabii hissetmişsindir?

- **C:** Efendim câhil halk geliyor soruyorlardı: *"Başımızı niçin açıyorlar, sarığımızı alıyorlar,"* diyorlardı. Ben de, bana niçin soruyorsunuz? dedim.

- **S:** Kimler onlar?

- **C:** Ahâliden efendim, bana sordular, ben de hükümet emir vermiş, sarıkları çıkarmaktan birşey çıkmaz, diye söyledim. Bunları Vâli Bey'e söyledim, bir buçuk ay evvel.

- **S:** Neyi haber veriyorsun?

- **C:** Başlarını açtıktan dolayı halkta bir cereyan olduğunu haber verdim. *Fevzi Paşa* geldiği zaman *Sâlih Bey* 'e ve kendisine söyledim.

- **S:** O mevlüdde bulunanların içinde en ziyâde fesâda sebep olanlar kimlerdir?

- **C:** Onları hiç tanımam.

- **S:** İdâm olunanların içinde?

- **C:** İdâm olunanların içinde bir *Kahveci Halil* vardır ki *Rıza Bey* 'in adamıdır.

- **S:** Kimin adamı?

- **C:** Bu işi tertib eden *Rıza Bey* 'in kiracısıdır. *Rıza Bey*'in kahvesini tutar.

- **S:** Sonra?

- **C:** *Galayizâde Âkif* var, o da başının beyazını açmıyormuş dediler.

- **S:** *Hacı Osman?*

- **C:** Onu hiç tanımam. İsmini işitmedim bile.

- **S:** Bunun İstanbul'a gidip geldiğine ne dersiniz?

- **C:** Hiç işitmedim, bilemiyorum Bu adam medresesinde oturur kimse ile ülfet etmez.

- **S:** Senin söylediğin mukaddesâtçılarla birleşmek ihtimâli yok mudur?

- **C:** Zannederim onlarla da münasebeti yoktur. Onlardan da ayrı bir adam.

***

Erzurum'dan Hacı Bey'in Muhâkemesi

- **S:** Adın ne?
- **C:** *Hacı Bey*, öz adım *İsmâil.*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** *Ahmed.*
- **S:** Nerelisin?
- **C:** Erzurum'un Murad Paşa Mahallesi'nden.
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evet.
- **S:** Doğumun?
- **C:** 1892.
- **S:** Sanatın?
- **C:** Sabunculuk.
- **S:** Ne vakitten beri yaparsın?
- **C:** Küçükten beri yaparım. Fabrikamız vardır. Orada ticaret yaparız.
- **S:** Baban ve kardeşlerin filan var mı?
- **C:** Hayır beyim.
- **S:** Akrabaların kimdir?
- **C:** Yoktur.
- **S:** *Râif Hoca* ile görüşür müsün?
- **C:** Hayır, ama komşumuzdur.

- **S:** Şimdiye kadar bir partiye girdiniz mi?
- **C:** Hayır girmedim.
- **S:** Mahkûmiyetin var mı?
- **C:** Vardır. 1323'te (M. 1907) bir defa sürgün idi, mahkûm oldum. Meşrûtiyet için çalışanlar meyânında idim.
- **S:** Okuyup yazman var mı?
- **C:** Hayır.
- **S:** Meşrûtiyet ne demek?
- **C:** .....
- **S:** Onu da bilmezsin demek? *Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti* vardı, ona da mı girmediniz?
- **C:** Çalışdım. *Hoca Râif Efendi, Cevad Bey* felân bulunurdu. Başka kimseyi bilmiyorum.
- **S:** Başkalarını söylemek işinize gelmez gâliba?
- **C:** Hayır vallâhi ötekileri bilmiyorum.
- **S:** Sizin mahalle hangi şûbe idi?
- **C:** Birinci şûbe idi.
- **S:** *Necati Bey* vardı, eski mebûs onları bilmez misin?
- **C:** Hayır beyim, vallâhi onu da bilmiyorum.
- **S:** Sen Müdâfaa-i Hukûk için çalışmış adamsın, kimlerle çalıştığını bilmiyor musun?
- **C:** Hayır beyim.
- **S:** O *Yusuf Ziya*'yı asdılar değil mi?
- **C:** İşittim. Fakat kendisini tanımıyorum ve görmedim.
- **S:** Eviniz yakın mıdır?
- **C:** Hayır beyim.
- **S:** Bu defa Erzurum'da isyân olduğu vakit Kars'ta mı idin?
- **C:** Evet beyim.
- **S:** İsyân sen gittikten kaç gün sonra oldu?
- **C:** Ben gittikten beş gün sonra.
- **S:** Niçin gittin Kars'a?
- **C:** Un ve zahîre getiriyorum. Başka birşey bilemiyorum.
- **S:** Ne vakit gittin Kars'a?
- **C:** Ayın ondokuzuncu günü.
- **S:** Daha evvel ne vakit gittin?
- **C:** T.E. (Ekim)'in ondört veya onüç'ünde gittim. Yirmi beş gün kadar kaldım.
- **S:** Erzurum'dan isyân olacağına dâir ne işitti idin?
- **C:** Hayır beyim birşey işitmedim.

- **S:** Sarık meselesi nasıl idi?
- **C:** Beyazları açıyorlar ve çit bağlıyorlar, yazma bağlıyorlardı.
- **S:** Senin başında ne vardı?
- **C:** Kalpak vardı.
- **S:** Ne vakitten beri giyersin?
- **C:** Evvelden beri.
- **S:** *Cafer*'i tanır mısın?
- **C:** Tanırım amma konuşukluğum yoktur.

[İfade olarak okundu.]

- **S:** Sen mahalle ihtiyar heyetindensin değil mi?
- **C:** Evet.
- **S:** Peki sana şapka giyeceksin diye tebliğ ettiler mi?
- **C:** Tebliğ edildikten sonra şapka giydim efendim.

Onuncu Defter (Sayfa: 305-337)

- **S:** (Kars'a) Ne kadar un götürdün?
- **C:** Vardı beş bin, altı bin çuval.
- **S:** Yanında mı götürdün?
- **C:** Evet yanımda götürdüm.
- **S:** Ona âit bir belge var mı üzerinde? İrsâliyeler üzerinde mi?
- **C:** Vardır. İrsâliyelerin bazılarını Vilâyet kaleminden alıyorlar.
- **S:** Bak şimdi yalan söyledin. Erzurum'dan Kars'a giderken kalpak vardı dedin evvelki ifadende ?
- **C:** Efendim yolda istasyonda aldım ve o sûretle şapkayı alarak Kars'a gittim.
- **S:** Demek o ifadeyi yalan söyledin?
- **C:** Hayır efendim söylediğim gibidir.
- **S:** Öyle mi, ayak takımından korkuyor mu idin şapka giymek için?
- **C:** Evet efendim. Çünkü belki birşey olur dedim. Çünkü birisi; *"sen hükûmetin adamı imişsin, hâfiye imişsin"* dedi?
- **S:** Kim bu?
- **C:** Dükkâncı, *Baharatçı Hüsam* var, o dedi?
- **S:** Ne dedi?
- **C:** Akşam dükkâna gittim oturdum. Bana dedi ki: *"Sen hâfiye imişsin, sen hükûmetin adamı imişsin."* Ben de kim söyledi dedim. Söylemedi.
- **S:** Siz esâsen Erzurumlu değil misiniz?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Hısım ve akrabanız var mı?

- **C:** Vardır beyim.

- **S:** İhtiyar Heyeti'ne şapka giymeleri tebliğ edildiğini söylüyorsun ve böyle ayak takımının da tehdit ettiğini söylüyorsun. Demek ki şu vesilelerle siz de giymek istemediğinizi demek istiyorsunuz değil mi?

- **C:** Hayır beyim benim ağzımdan kat'iyyen böyle laf çıkmadı.

- **S:** Kim yaptı bu isyânı anlat bakalım?

- **C:** Vallâhi bendeniz Kars'da idim. *Hoca Osman* ve *Hâfız Ali*'nin işi olsa gerek.

- **S:** Bunları tanıyor musun?

- **C:** Bu *Hâfız Ali* oğlumun hocasıdır. *Osman* 'ı tanımam. işittiğime göre bunların tertibiyle ve *Hacı Osman* ve *Gâlib* ve bir de *Gâvur İmam* 'ın teşvikiyle olmuş.

***

Kara Sabri'nin Muhâkemesi

- **S:** İsmin?
- **C:** *Sabri.*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** *İbrahim.*
- **S:** Kaç yaşındasın?
- **C:** 50 yaşında.
- **S:** Mesleğin nedir?
- **C:** Hayvan alış-verişi yaparım.
- **S:** Okuyup yazman var mı?
- **C:** Kendi kendime öğrendim.
- **S:** Erzurum'un hangi mahallesindensin?
- **C:** Habib Efendi Süfla Mahallesi'nden.
- **S:** Siz isyân olduğu gün nerede idiniz?
- **C:** Yağmurcuk Köyünde idim. Cumartesi günü yâni isyândan dört gün evvel gitmiştim.
- **S:** Niçin gitmiştin?
- **C:** Orada hayvanlarım vardı, onun için gitmiştim. Benim orada öküz vesâir mallarım var.
- **S:** Kaç tane hayvanın var?
- **C:** 13 tanedir.

- **S:** Başka defada gittiniz mi?
- **C:** 20-30 defa gittim. Ot almak için gitmiştim.
- **S:** Bu gidişten kaç gün evvel gitmiştin?
- **C:** Beş-on gün evvel gittim.
- **S:** Ot aldın mı?
- **C:** Hayır almadım. O vakit hayvanlarımın otları vardı.
- **S:** Sen bu Hacı Bey'in mahallesinden misin?
- **C:** Hayır rast gelirsek görüşürüz.
- **S:** *Hacı Osman* 'la görüşür müsün?
- **C:** Hayır.
- **S:** Hangi *Osman* 'la diyorsun sen?
- **C:** *Hacı Osman* 'la .
- **S:** Öteki *Hoca Osman* ile iyi görüşüyor musun?
- **C:** Hayır iyi görüşmem. Rast gelirsem görüşürüm.
- **S:** Seni böyle mi yakaladılar?
- **C:** Evet beyim.
- **S:** İsyândan kaç gün sonra?
- **C:** Dört gün sonra.
- **S:** Niçin senden şüphelendiler?
- **C:** Bilmiyorum.
- **S:** Mutlaka siz plânı kurduktan sonra dağıldınız, siz de köye gittiniz?
- **C:** Hayır beyim. Ben her sene oralara hiç olmazsa 20-30 defa giderim.
- **S:** Ahâlinin vaziyet ve tavrından birşey anlayamadın mı?
- **C:** Hayır beyim.
- **S:** *Hacı Osman* 'ı tanır mısın?
- **C:** Hayır.
- **S:** *Gâvur İmam* 'ı?
- **C:** Hayır onu da tanımam.
- **S:** Süfla Mahallesi Erzurum'un ne tarafına düşer?
- **C:** Kumludere mevkiine düşer.
- **S:** Mahallede İhtiyar Heyeti âzalığın felan var mı?
- **C:** Hayır.
- **S:** Şapka giymek için emir aldınız mı?
- **C:** Hayır almadım. Aradan birkaç gün geçtikten sonra bir şapka aldım. Bize tebliğ ettiler. Fakat ne vakit giyeceğimizi söylemediler. Ben köye giderken arkadaşıma yaptırmasını söyledim. O da yaptırmış sonra getirdi.

•••

Kitapçı İsmâil'in Muhâkemesi

- **S:** Adın ne?
- **C:** *İsmâil.*
- **S:** Pederin?
- **C:** *Recep.*
- **S:** Doğumun?
- **C:** 1895.
- **S:** Hangi mahalledensin?
- **C:** Gez Mahallesi'nden.
- **S:** Evli misiniz?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** Ne vakit emekli oldun?
- **C:** Bendeniz 1334 (M. 1918) nihâyetinde istifa ettim.
- **S:** *Mütâreke* başladığı sırada mı?
- **C:** Evet başlamıştı.
- **S:** Sicilin ne?
- **C:** Harbiye'ye girişim 1314 (M. 1899). Sonra 1317'de (M. 1902) subay oldum.
- **S:** Sicil numaranız kaç?
- **C:** Hatırımda değil.
- **S:** Niçin istifâ ettin? Ve o vakit nerede ne vazife ile bulunurdun?

- **C:** İstifâma sebep mütâreke olmuştu. Ben Dokuzuncu Ordu'da idim. Kars'dan izinli olarak Erzurum'a gelmiştim. Orada bölük kumandanı idim. Sonra Üçüncü Ordu'ya *Dîvân-ı Harb* 'e geldim. Ve orada kaldım. Sonra İstanbul'a gittim. Döndüm. Sonra istifâ ettim.

- **S:** Askerlik hayatınızda sâbıkanız var mı?

- **C:** Hayır hiç yoktur.

- **S:** İstifânızı söylediniz?

- **C:** Basın Ermeniler lehine yazıyorlardı. Bendeniz *Harb-i Umûmî* 'de Ermeni mezâlimi gördüm. Onları neşir için istifâ ettim. Ve *Türk Basımevi* adıyla bir matbaa açtım. Ve orada *Albayrak* adında bir gazete çıkardım. *Albayrak* gazetesi *İttihâd ve Terakkî* 'nin idi. Sonra tekrar çıkardık.

- **S:** Matbaa kimin emrinde idi?

- **C:** Matbaa benim emrimde idi. Vazife benim emrimde ve idâre *Necati Bey* 'de idi.

- **S:** Parayı nasıl buldun?

- **C:** Erzurum'da emekli binbaşı bir kardeşim vardı. İkimizin sekiz yüz lira kadar paramız vardı. Bendeniz maaşlarımı aldıkça ona gönderiyordum. Benim param kâfi değildi. Matbaa açmak istiyordum. O zaman *Cafer Bey, Hilmi Bey* gelmişlerdi. Onlar biz de iştirak edelim dediler. *Kemahlı Doktor Fuad* da dahil oldu, işe giriştik.

- **S:** *Necati Bey* 'in parasını kim verdi?

- **C:** Onun parasını kim verdi bilmiyorum. Dördümüz arasında bir mukavele yaptık ve idâre ettik.

- **S:** Bir *Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti* teşekkül ettirmişsiniz o nasıl idi?

- **C:** Hatırlamıyorum.

- **S:** Sonra ne oldu?

- **C:** 16 Ağustos 1335'de (M. 1919) *Necati Bey* vekil idi. Hissemi ona sattım. Beşyüz liraya sattım.

- **S:** Niçin sattın?

- **C:** *Necati Bey* 'in baskılarıyla karşılaştım. *Gazi Paşa* işi ele almıştı. Sonra diğerleri de muvaffak olmuşlardı. Onun için çalışmanın artık fâidesi olmadığını anladım.

- **S:** Hani bir emelin vardı. Gazetecilik için bir emelin vardı ne oldu?

- **C:** Onu tamâmen neşrettim. Ve orduda tanıdığımız arkadaşlardan aldığımız havâdisi de hep neşrettik.

- **S:** O vakit subay değil mi idiniz?

- **C:** Evet subay idim.

- **S:** Siz o zaman Hilmi Bey'le görüşmüyor muydunuz?

- **C:** Görüşürdük efendim. *Hilmi Bey, İttihâd ve Terakkî* delegesi idi.

- **S:** Sonra ne yaptınız?

- **C:** Sonra ticarete başladım. Sonra çay aldım sattım, Bakü'ye gittim.

- **S:** Ne zaman gittiniz Bakü'ye?

- **C:** 1326 Temmuz'unda (M. 1911) gittim. Her hâlde otuzaltı ortalarında idi, bir gün dükkânımda oturuyordum. *Kâzım* (Karabekir) *Paşa* sizi çağırıyor dediler. Kalkdım gittim. Birtakım arkadaşlarda orada oturuyorlardı.*

- **S:** Kimler vardı?

- **C:** Kolordu Kurmay Başkanı *Mustafa Bey, Cevad Bey, Ârif Bey, Doktor Sâlim Bey* vardı. Ve daha birkaç kişi vardı.

- **S:** Sivil kimse var mı idi?

- **C:** *Cevad Bey, Mes'ud Bey, Sâlim Bey* sivil idiler, *Şükrü Bey* binbaşı idi. Şimdi Erzurum'da Satınalma Komisyonu'nda idi.

- **S:** *Ârif Bey* şimdi nerededir?

- **C:** *Ârif Bey* 'in İstanbul'da ne memuriyette olduğunu bilmiyorum.

- **S:** *Kâzım Paşa* niçin çağırttırmış?

- **C:** *Kâzım Paşa* dedi ki: *"Bakü'de toplantı var. Hükûmet emir verdi. Sen gideceksin."* Ben de peki dedim. Bize kamyon verdi. Sabahleyin kalktık delege olan arkadaşlarla gittik.

- **S:** Kim kim gittiniz?

- **C:** *Yarbay Şükrü, Ârif Bey,* şimdi *Ortaokul Müdürü Cevad Bey,' Yüzbaşı Âsım Bey, Doktor Sâlim* bir de *Dâvâ Vekîli Mes'ud Bey* ve bendeniz idim.

- **S:** Nasıl gittiniz?

- **C:** Trabzon'a kadar bir kamyon verdiler. Orada üç gün mü, dört gün mü kaldık. Sonra kayıkla Nevrosiski'ye çıktık.

- **S:** Kim tertip etmiş bu kongreyi?

- **C:** *Şark Milletleri Kongresi* imiş.

- **S:** *Kâzım Paşa* 'nın emirlerinin ciddiyetine inandınız mı?

- **C:** Hükûmetin bir kumandanı, nasıl emin olmam, itimad ettik.

- **S:** Ne kadar harcırah aldınız?

- **C:** Kendi paramızla gittik, harcırah almadık.

- **S:** Resmî bir hey'et mi oluyorsunuz, kimin kayığıyla gittiniz.

(*) Kitabımızın daha önceki sâhifelerinde yine bir dipnot hâlinde Bakü'de 1-8 Eylül 1920 tarihleri arasında yapılan I. Şark Milletleri Kurultayı'ndan kısaca bahsetmiş idik. Burada tekrar üzerinde durmamızın sebebi; Kurultay'a katılan 235 Türk delegesi içerisinden Erzurum ve Trabzon vilâyetlerinden Kâzım Karabekir Paşa'nın direktifleri ile katılan Anadolu delegelerinin isim ve faaliyetlerine dikkati çekmek içindir. Çünkü zabıtların bu bölümünde zikredilen isimlerin bir kısmı tarihi bir belge olarak ilk kez günyüzüne çıkmaktadır.

- **C:** *Sürmeneli Hâfız* 'ın kayığıyla çıktık. Bir iki gün kaldık oradan Bakü'ye gittik. Gittiğimiz gün öğleden sonra kongre oldu. Genel kurul oturumu sonrasında Komünist Fırkası toplantısı olmuştu. Ve bize tezkere yazarak gizli oylama ile iştirak edebilirsiniz demişlerdi.

- **S:** Türk olarak genel kongrede bulunanları söyle?

- **C:** Trabzon'dan vardılar isimlerini bilemiyorum. Giresun'dan, Samsun'dan birçokları vardı. Kısaca *Mustafa Suphi, Bahâeddin Şâkir, Enver Paşa, Küçük Talat Bey. Trabzonlu Hâfız Mehmed* vardı.

- **S:** *Nâil Bey?*

- **C:** *Nâil Bey*'i hatırlamıyorum. Tanıdıklarım bunlar idi.

- **S:** Bu kongrenin maksadı, hedefi gayesi ne imiş?

- **C:** Esasında birşey anlayamadık desek belki daha uygundur.

- **S:** Size giderken talimat verdiler mi?

- **C:** *"Siz komünistliği tetkik edin ve kongredeki kamuoyuna bizim lehimize çevirmeye çalışın..."* dediler.

- **S:** Tabii birçok karar aldınız. Neticede neye karar verdiniz?

- **C:** Neticede doğu halkının Türkiye İnkılâbının başarısını dileyen birkaç madde vardı. Amma hatırıma gelmiyor.

- **S:** Kongrenin reîsi kim idi?

- **C:** Reîs, *Rinovya* idi. ikinci Reîs ve kâtipleri bilmiyorum. Rusca söyleniyordu. Çeşitli lisanlara tercüme ediliyordu.

- **S:** *Enver Paşa* bir makam iştigal etmemiş mi idi?

- **C:** *Enver Paşa* herhâlde bir ferd olarak giriyordu.

- **S:** Sizin arkadaşlarınızdan söz alan oldu mu?

- **C:** Evet *Bahâeddin Şâkir, Mustafa Suphi, Enver Paşa* söz aldılar.

- **S:** İkinci kongre ne idi?

- **C:** İkinci kongre doğrudan doğruya Komünist toplantısı idi. Alâkadar olmadım. *Mustafa Suphi* başkanlık ediyordu.

- **S:** Kaç oturum devam etti?

- **C:** Hatırımda kalmadı.

- **S:** Ne karar verdiniz.

- **C:** Biz karar vermedik, ne karar verildiği hatırımda yoktur. Sonra döndük. Bir kısmı denizden ürktüler Nahcivan yoluyla, biz *Yarbay Ârif, Şükrü, Âsım* deniz yoluyla geldik.

- **S:** Oradan özel ya da genel bir vazife aldın mı?

- **C:** Hayır almadım.

- **S:** Geldikten sonra ne yaptınız?

- **C:** Erzurum'a geldiğim zaman bir rapor tanzim etmiştim. *Müdâfâ-i Hukûk*'a verdim. kanaat ve düşüncelerimi tesbit etmiştim.

- **S:** Rapora ötekiler iştirak etmedi mi?

- **C:** Üçümüz tanzim etmiştik.

- **S:** *Enver Paşa, Küçük Talat, Bahâeddin Şâkir, Mustafa Suphi* falan tarafından bir vazife verildi mi size?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Haberleştiniz mi?

- **C:** 1337 (M. 1921) nihâyetlerinde bir mektup gelmiş. Erzurum'da kalmış, geldikden sonra o mektubu aldım. *Talat* 'dan idi, nelerden bahsettiği hatırımda değil.

- **S:** Vazife itibarıyle, faaliyet itibarıyle aranızda önceden tesbit edilmiş bir vazife dağılımı var mı?

- **C:** Hayır efendim. Hepimizin birleşeceğimizi söylediler. Oradan Süvâri Topçu Teğmeni *İsmâil Hakkı Efendi* ile beraber Erzurum'a gelirken ona *"Mustafa Suphi'nin lüzumsuz hareket ettiğini ve buna memleketin tahammül edemeyeceğini ve bunlarla birleşilemeyeceğini söylüyorlar"* dedim. Evet, dedi. *"Suphi iyi hareket etmiyor, onu dağıtacağız"* dedi. Bunların hareketi Türkiye için pek zararlı diyorlardı.

- **S:** Hâlbuki olaylar sizin onlarla anlaşarak ihtilâlci ve Millî Mücâdele aleyhine bir parti kurduğunuzu gösteriyor.

- **C:** Hayır efendim, öyle bir maksad kat'iyyen yoktur efendim.

- **S:** Sende bu mektuplar çıkınca olaylar tamamen aydınlanmıştır.

[Mektuplar okundu.]

- **S:** Bir parti üzerinde manevra yapacağınızı yazıyor ve *"fırka nâmına hareketinizi kısıtlamayacağız"* diyor, anlıyor musun?

- **C:** .....

- **S:** Söyle bakalım *Küçük Talat* 'ın yazdığı bu mektuba karşı ne dersin?

- **C:** Efendim benim bu mektuptan mâlumâtım yoktur. Bendenize bir mektup gelmiştir fakat böyle şey yoktur.

- **S:** Mektubun zarfı aynen size yazılıdır.

- **C:** *Talat Bey* 'in bir mektubu geldi fakat bu mânâda değildi.

- **S:** Bu mektup için muhâkeme yapmıyoruz, yalnız tarih karşısında aydınlansın diye soruyoruz.

[İkinci mektup okundu.]

- **S:** Muhakkak bir parti kurmayı kararlaştırmışsınız *Talat Bey* yazıyor işte? *Âsım Bey* kimdir?

- **C:** Kolu sakat olan olacak zannederim. Sarıkamış'a gitti. Fakat başka yere gittiğini bilmiyorum.

- **S:** *Gürcüzâde Şükrü Efendi* kimdir?

- **C:** Bunun da bir kardeşi vardır amma tüccardan idi, bunları tanımıyorum.

- **S:** Yerine halef olarak bırakılmış bir adam ve aynı mesele hakkında çok gizli bilgilere sahip bir arkadaşınız, bilmem olur mu?

- **C:** .....

- **S:** *Nâim Cevad* da orada bulunuyordu değil mi?

- **C:** Vallâhi tanımıyorum efendim.

- **S:** Canım şunun açığını söyle ihtilâl komitesi diye bir parti kurulmak istenildi mi?

- **C:** Nâmusumla temin ederim ki böyle birşeyden haberim yok. Benim bildiğim bir parti kurup *Mustafa Suphi*'yi bırakmak istiyorlardı.

- **S:** *Suphi*'nin teşkilatı herkese karşı idi. Sizin kurduğunuz partinin ismi ne idi?

- **C:** Vallâhi bilmiyorum. Yemin ediyorum ki birşey almadım, tüzük filan görmedim. Ben mektup aldığım zaman Kars'da idim. Döndüğüm zaman bunlar hudud dışına çıkarılmışlardı.

- **S:** *Hâfız Mehmed*'i ve *Nâil*'i nerede bıraktın?

- **C:** Eğer *Hâfız Mehmed*le *Nâil*'i gördü isem Allah belâmı versin. *Hâfız Mehmed*'i en son geçen sene istanbul'da gördüm.

- **S:** Anlat bakalım şimdi *Midhat*'dan nasıl ayrıldın?

- **C:** Efendim *Midhat*'dan [1]335'de (M. 1919) ayrıldım. Kongreye gittim. Döndüm ticaretle uğraştım. Başka birşeyle uğraşmadım.

- **S:** Erzurum'da birçok olaylar çıktı. Sen ne tarafta ne sûretle çalıştın?

- **C:** Bendeniz *Muhaâaza-i Mukaddesât Cemiyeti*'ne dâhil değilim, ben *Müdâfaa-i Hukuk*'ta çalıştım. Yalnız matbaadan ayrıldım. Sonra Bakü'ye git dediler, gittim. Geldim ticaret yaptım.

- **S:** Rize'ye bir mektup yazmışsın?

- **C:** Evet efendim iki ay hapis oldum. 1338'de (M. 1922) yazmıştım hatırımda değildir. *Lazzâde Mustafa Efendi* Rumların kovulduğunu haber veriyordu. Ben de ona bir mektup yazdım.

- **S:** Ona neler yazdın da seni muhâkeme ettiler?

- **S:** Başka birşey yazmadım. O mektupta Osmanlı milletleri arasında nifak yapıyor diye muhâkeme ettiler.

[Lazzâdeye yazdığı mektup okunuyor.]

- **S:** Bu *Laz Mustafa* ile nereden tanışıyordun?

- **C:** Bendeniz Rize'de teğmen olarak bulundum. O bana bir mektup yazdı. Ben ona bir cevap yazdım.

- **S:** Bu doğrudan doğruya başka işlerle ilgisi olan bir mektuptur. Neyi düşünüyordun?

- **C:** Vallâhi Rumları düşünüyordum. Cevap yazdığım için böyle yazdım. Efendim memleketin ekonomisini Rumlar idâre ediyordu. İdâreden mak-

sâdım bugünkü idareyi istemektir. Maksadım Rumları atmaktır. O Rumlar da ekonominin başında bulunan Rumlardır.

- **S:** Peki vatan hâinliğini nereden çıkarıyorsun ne demek yâni?

- **C:** Vallâhi'l-azîm Rumları kasdetmiştim.

- **Reşid Galib Bey:** Efendim bahsettiği şey harbin önüne geçelim, idâre edenleri kaldıralım demektir. Daha açık yazılır mı?

- **S:** *Kâzım* 'la münasebet ve yazışmaların var mı?

- **C:** Evet vardır efendim. Rusya'dan birçok kitaplar getirmiştim. *Şimâl Türkçüsü* adıyla yazılmış kitaplardır, evdedir. Aramızda sözkonusu olan risale bunlardır. Bende kitaplardan başka birşey yoktur.

- **S:** Sen sormuşsun *Kâzım* 'a mutlaka gerekli değil, okuttur diyorsun. Ben söyleyim sana bazı müfsitler buraya da getirmişler. Partinizin talimatı olsa gerek aklınızca parti kurmak istiyordunuz. Eğer bir mesele hâlinde olsa şimdi derhal meseleyi çözeriz. Senin inkâr etmek istediğin şeyi bak nasıl çıkaracağız?

- **C:** Beyefendi kat'iyyetle mukaddesatım nâmına söz veriyorum ki bendeniz Cumhûriyet ilânından beri Cumhûriyet'ten başka, endişem ve mesleğim olan ticaretimden başka bir düşüncem yoktur.

- **S:** Bildiğini söylemediğini ve inkârını şiddetli ceza gerektiren sebeplerden kabul ederiz. Bu kadar şeyin içine gir ve birşey söyleme. Nasıl olur anlat bakalım.

- **C:** .....

[Mektuplar tekrar okunur.]

- **S:** *Ârif*'e olan mektubunuz nedir anlatın bakalım?

- **C:** Efendim bendeniz Bakü'ye gittiğim zaman bu *Suphi*'nin partisinden iğrendim. *Kâzım* (Karabekir) *Paşa* da Bolşeviklik üzerine gidiyordu. Hatta Hasankale'de subaylar ve erler aynı ekmek yiyorlardı. Ve bu sûretle vakit geçiriyorlardı. Biz bu durumdan çok korktuk. Biz bunu düşünürken *Talat Bey* ve *Kâzım Paşa* ve arkadaşlarının bir fırka yaparak Bolşevikliğe karşı koyacaklarını söylediler. Sonra bunlar *bir program yaptılar.*** Biz bunlarla

---

(*) Arif (Oruç) Bey; Ekim '17 Bolşevik Devrimi sonrasında Moskova'da toplanan III. Enternasyonal'in kararı ile kurulan Mustafa Suphi liderliğindeki Türkiye Komünist Fırkası yandaşı olarak Bakü Şark Milletleri Kurultayı'na katıldı. Erzurum üzerinden Ankara'ya döndü. Ankara'da kurulan Yeşilordu Teşkilâtı'nın destekleyicisi olarak Eskişehir'de Yeni Dünya gazetesini çıkarttı. Birinci Dönem Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde Yeşilordu Dâvâsı'nda yargılandı (21 Mart-9 Mayıs 1921) ve beraat etti. Daha sonra Yarın dergisini yayınladı.

(**) Burada kurulması düşünülen parti ve hazırlanmaktan sözü edilen proğram; Millî Mücâdele yıllarında daha çok Arif Oruç'un "Yeni Dünya" gazetesince desteklenen ve Birinci Meclis döneminde Sovyet Rusya Bolşevizminden esinlenerek İslâmcı bir bolşevizm amacı güden ve Kâzım Karabekir, Çerkes Ethem gibi kimi aydınlarca da desteklenen ***Yeşilordu Cemiyeti*** *hâdisesidir.*

görüştük, bunlar bize *proje hâlinde bir program okudular. Ârif, Şükrü,* bir de bendeniz Trabzon'a geldik. Yolda *Talat Bey* 'le *Nâil Bey* 'e tesâdüf ettik Gümüşhâne'de rast gelmiştik. Onlar Trabzon'a, biz Erzurum'a gittik. O sırada *Talat Bey* program göndermişti. Programları iyi değildi. Memlekette karışıklık çıkaracaktı. Bunun için ben, *Ârif* ve *Şükrü Bey* ayrıldık. *Kâzım Paşa* da Bolşevikliğe yanaşmıyor. Bunun üzerine o günden beri haberleşmiyoruz. Eğer buna âit bir haberleşme bulursanız herşeyi kabul ederim. Bana gizli bir isimle bir mektup gelmemiştir. Geldiği ortaya çıkarsa her cezama razıyım.

- **S:** Şu hâlde mesele söylediğiniz şekilde değil. *Mustafa Suphi*'nin yapmak istediği Bolşevizm'e karşı değil memleket içerisindeki durum aleyhine olsa gerektir.

- **C:** *Ârif Bey* dedi ki bu doğru değildir. Bu noktayı doğru bulmuyoruz.

- **S:** Programda ne söylüyordu?

- **C:** Hatırımda değil ki beyim!

- **S:** Bir cümle söylediniz. *"Program göndermişler, hayırlı görmedik münasebeti kestik"* diye, ne diyordun?

- **C:** Efendim *Mustafa Suphi* ortadan kaldırılmıştı. *Kâzım Paşa* da Bolşevikliği istemiyordu. Onun için bu programa lüzum kalmamıştı. *Kâzım Paşa* Bolşeviklikten o kadar uzaklaşmıştır ki; herkes hayret etmiştir. Hatta *Müdâfaa-i Mukaddesât Fırkası* o zaman yapılmıştı.

- **S:** *Enver Paşa* 'nın başkanlığından sonra *Nâim Cevad*'ın ikinci reisliği vardır. O yakalanmış, muhâkeme olmuştur. Açık söylemiyorsun. Söyle, yoksa dosyayı getirttirebiliriz?

- **C:** Efendim ben birşey bilmiyorum, hakikati söylüyorum.

- **S:** Siz hükûmeti devirmek için bir parti kurmuşsunuz ve siz komünistler şurasında bulunuyorsunuz?

- **C:** Ben doğrusunu söylüyorum. Başka birşey bilmiyorum.

- **S:** *Nâil* ile *Talat* nereden geliyormuş?

- **C:** Bakü'den geliyorlarmış. Gümüşhâne'de onlara tesâdüf ettik.

- **S:** Ben sana Bakü'ye giden arkadaşlarınızdan *Nâil Bey* 'in de olup olmadığını sorduğum zaman hatırlayamadığını söyledin!

Savcı Bey: Efendim zaten söylemiş oldukları sözlerin hiç birisi olumlu bir kanaat uyandıracak durumda değildir. Doğru olmadığı başka bir noktadan da sabittir. Rize'ye yazdığı mektupta *"hükûmet idâresini Şûralara vermekten,"* söz ediyor, bu doğrudan doğruya proletarya şeklidir. Bunlar Bolşevikliğe karşı değil bilakis Bolşevikliği memlekette yaymak için yapılan propagandadır. Binâenaleyh yalan söylüyor.

- **S:** Gûya Bolşevikliği kaldırmak istiyorsunuz. Sonra o hedefe doğru gidiyorsunuz. Peki bu *Midhat Bey* 'le niçin ayrıldınız?

- **C:** O zaman *Midhat Bey* Erzurum'da yoktu. *Necati* vardı. Onun da baskılarına dayanamayıp ayrıldım. *Müdafaa-i Hukuk*'da çalıştım.

- **S:** Bu *Müdafaa-i Mukaddesat*'ı nasıl kurdunuz?

- **C:** Hâşa onlarla işbirliği etmedim. 1336'da (M. 1920) oradan geldikten sonra Kars'da idim. Onlar *Müdâfaa-i Hukûk*'tan istifâ ettiler. *Kâzım Paşa* ile bu *Necati*'nin arkadaşının arası yokmuş, onun üzerine bu *Mukaddesât Cemiyetine* dâhil olmuşlar.

- **S:** Demek sen dâhil olmadın?

- **C:** Efendim bendeniz nasıl mürtecî olurum.

- **S:** Onlar mürtecî demek?

- **C:** Mürtecidîr ki; beyannâmeleri Kars'a gelmiştir, okumadım. Onlar hocalardan ibaret olup *Muhafaza-i Mukaddesât* nâmıyla ortaya çıktılar. Eski şekilde idâreyi istiyorlardı. Bana kimse teklif etmedi.

- **S:** Sizin üzerinizde bu muhâlefet damgası neden devam ediyor?

- **C:** Bende bilmiyorum. İlk mektup yakalandıktan sonra Vallâhi hiçbir hatâm yoktur.

- **S:** Erzurum isyânı nasıl oldu, kimler yaptı?

- **C:** Üç-dört hoca var, onlar yaptı. Ben hapishâneye girdiğim vakit işittim ki bunlar Pazartesi günü bir evde mevlüd bahânesiyle toplanmışlar ve orada ittifak etmişler.

- **S:** Sen de Erzurum'da birçok kez siyâset yapmış adamsın, söyle bakalım böyle bir hâdise nasıl meydana gelir?

- **C:** Böyle bir hâdisenin meydana geliş biçiminin nasıl olacağını bilemem. Benim öğrendiğim bir kısım halk toplanmışlar vâliye ricaya gitmişler. Sonra cevap alamamışlar ve yolda giderken birçokları arkalarından toplanmışlar, Esâsen bizim memlekette nerede bir mesele olursa böyle arkalarından toplanırlar. *Vâli Bey* bana; *"seni muhâlif olduğundan izlettiriyorum,"* dedi Erzurum'da iki buçuk sene kaldım. Böyle adamlarla görüştüğüm, konuştuğum vâki ise ve hükûmet tasdik ederse bendeniz en ağır cezaya razıyım beyefendi.

- **S:** Doğru bir söz söylemiyecek misin?

- **C:** Nasıl söz söyleyeyim beyefendi?

- **S:** Bu isyânı nasıl tertip ettiniz?

- **C:** Vâli Bey'e rica için gidiyorlarmış. Arkalarından birçok kadın çoluk-çocuk toplanmış ve o sûretle olmuş. Bize kimse birşey sormadılar. Ben birşey bilmiyorum.

- **S:** Peki istirhâma gidiyorlarmış. Arkalarına düşen çoluk-çocuğu çevirmeleri lâzımdı. O hâlde senin dediğin gibi değil, ricaya gitmiyorlar bir maksatla, bir iş yapmak için gidiyorlar?

- **C:** Cidden beyefendi, habersiz bir vaziyetteyim.

- **S:** Şimdilik bu kadar kâfi.

[İsmâil Efendi tekrar çağırıldı.]

- **S:** İkinci Büyük Millet Meclisi seçimi yapılırken seni de adaylar arasına yazmışlar ne dersin. Sen onlarla çalışmadığını söylüyorsun?

- **C:** Efendim bunlar beni sonradan dâhil etmişler ben seçim günü savuşup İstanbul'a geldim. *Kırtâsiyeci Ali Asgar* ve *Kütüphane-i İslâm sahibi Hilmi Bey* 'den kitap vesâire almışımdır. Seçim zamanı orada bulunmuşsam cezama razıyım. Aramızdaki soğukluk kalksın diye yapmışlar. Benim bir alâkam yoktur.

- **S:** Siz de bunun için çalıştınız.

- **C:** Hayır efendim çalışmadım. Bendeniz bunu yaptıktan sonra çalıştım.

- **S:** *Doktor Sâdi* kimdir?

- **C:** Bayburtlu, Dâu'l-kelb hastahânesi baştabîbidir.

- **S:** Mâdem mebûsluk istemiyordunuz, niçin istifâ edip alâkadar olmadığınızı gazete ile ilan etmediniz?

- **C:** Efendim *Necati Bey* yapmıştır.

- **S:** Emekli *Kâzım Bey* kimdir?

- **C:** Jandarmadır.

- **S:** *Bayburdlu Akdarzâde Tevfik Bey* kimdir?

- **C:** Erzurum'da İl Dâimî Encümeni âzasıdır.

- **S:** Yarbay Fâruk Bey kimdir?

- **C:** Erzurumlu'dur, topcudur. Nerede olduğunu bilmiyorum.

- **S:** O sırada Erzurum'da mı idi? *Cevad* kimdir?

- **C:** *Cevad Bey* burada ortaokul müdürüdür.

- **S:** Bir de evrâkında Ermenice bir kâğıt var bu nedir?

- **C:** Efendim bunu *Eyüp Paşa* 'ya yazmışlar, Ermenicedir. Onun zarfı da var. *Eyüp Paşa* Kürt'tür. 1335 (M. 1919) veya 1336'da (M. 1920) yazılmıştır. *Müdâfaa-i Hukûk* 'a teslim etmemi istemişlerdi.

- **S:** Senin üzerinde ne duruyor? Peki şurada *Kâzım Paşa* 'ya âit bir hicviye var, bu nedir?

- **C:** Bu *Midhat Bey* 'in evrakıyla İstanbul'a gelmişti. Bu kâğıdı bendeniz *Vâli Bey* 'e teslim ettim. *Kâzım Karabekir Paşa* hakkındaki hicviyeyi ben bilmiyorum. Bendeniz şâir değilim ve yazı da benim değildir.

- **S:** Bu *Necati Bey* tarafından o zamanki olaylara âit yazılan kitapta da vardır.

- **C:** Efendim belki *Midhat Bey* 'in evrâkından karışmıştır. Ben böyle birşey hatırlamıyorum.

- **S:** Onların evrâkı içerisinde ayrıca var. Yâni böyle birşey yazdıklarını hatırlıyor musun?

- **C:** Hayır beyim hatırımda yoktur.

- **S:** Arama sonrasında evrâkın mühür altına alınmış mıdır?

- **C:** Giderken kalmıştı, bir kısımı orada kalmıştı.

- **S:** Bu *Muhâfazâ-i Mukaddesât Cemiyeti*'ne yardımda bulunacağına dâir birtakım şeyler de var.

- **C:** Efendim ben okumak istedim, okutmadılar. Bana âit değildir. Yazılan bu hicvi işitmiştim. Fakat kimin yazdığını bilmiyorum.

***

Sabuncuzâde Mustafa Efendi'nin Muhâkemesi

- **S:** Adın ne?
- **C:** *Mustafa.*
- **S:** Pederiniz?
- **C:** *Hâfız Yâkub.*
- **S:** Doğum Tarihin?
- **C:** 1308 (M. 1393).
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Erzurum'un hangi mahallesindensin?
- **C:** Avni Efendi Mahallesi'nden.
- **S:** Tahsilin?
- **C:** Erzurum Lisesi'nin on birinci sınıfında iken *Seferberlik ilân edildiği zaman* askere gittim.
- **S:** Mesleğin nedir?
- **C:** Ticaretle iştigal ederim.
- **S:** Ne yaparsın?
- **C:** Belediye kantarı tahsildarıyım.
- **S:** *Kara Sabri* senin akrabandır değil mi?
- **C:** Hayır akrabam değildir.
- **S:** Sizin lakâbınız *Sabuncuzâde* mi?

- **C:** Evet efendim.
- **S:** Sâbıkan var mı?
- **C:** Yoktur, şimdiye kadar hiç hapis olmadım.
- **S:** Hangi partilere girdin çıktın?
- **C:** Hiçbir partiye girmedim.
- **S:** Siyâsetle uğraşmadın mı?
- **C:** Siyâsetle uğraşmadım.
- **S:** *Müdâfaa-i Hukûk* 'da bulunmadın mı?
- **C:** İlk *Erzurum Konferansı* 'nda fahrî zâbıt kâtipliği yaptım. Erzurum'a 1338 (M. 1920) nihâyetlerinde geldim.
- **S:** Son hizmetiniz nedir?
- **C:** Bendeniz askerdim, 1337 (M. 1919) ve 1338'de (M. 1920) Kars'da idim.
- **S:** Ne vakit terhis oldun?
- **C:** 1338 (M. 1920) nihâyetlerinde terhis olarak Erzurum'a geldim.Kasım sonları idi.
- **S:** İkinci Büyük Millet Meclisi seçimi olduğu zaman orada mıydın?
- **C:** Erzurum'da idim.
- **S:** *Müdâfaa-i Hukûk* 'un gösterdiği namzedler için çalıştın mı?
- **C:** Hayır çalışmadım. *Müdâfaa-i Hukûkçu* olanlar ortadaydı. O vakit onlarla aram gayet açıktı.
- **S:** Sen onlarla beraber yürümek istemedin mi?
- **C:** Bendenizin onlarla yakınlığım yoktur efendim.
- **S:** Diğerlerinin hesâbına çalışdın demek?
- **C:** Parti, *Râif Hoca, Ziya Hoca, Sâbit Bey*'i aday göstermişti. Hâliyle onlar nâmına çalışmak mecbûriyetinde idim.
- **S:** Siz mahallenizin ihtiyar heyetindensiniz değil mi?
- **C:** Evet.
- **S:** Şapka meselesi çıktığı vakit size tebligât yapıldı mı?
- **C:** Hâdiseden üç-dört gün evvel bildirmişlerdi. Bana başka tebliğât vâki olmadı. Yalnız diğer âzalara bir daha yapmışlar. İsyândan bir gün evvel ben de şapka ısmarladım. Ertesi gün isyân oldu. Tabii alamadım. Çarşamba günü dükkânlar açılmıştı. Gittim aldım ve giydim. Herkes isyândan iki-üç gün sonra giymişti.
- **S:** Bu isyânı kimler tertip etti? Nasıl oldu?
- **C:** Kimlerin tertip ettiğini bilmiyorum. Mahkûm olanlar diyor ki *Hacı Osman* ve arkadaşları imiş. Hoca oldukları için belki yapabilirler.
- **S:** Hoca oldukları için ne olur yâni?
- **C:** Halk onlara daha çok itimad ederler.

- **S:** Sen bu hocaları tanıyor musun?

- **C:** Efendim ben onu bütün hayatım boyunca bir defa gördüm. Ben belediye kira işleri tahsildârıyım. Bu Osman Hoca, belediye reîsi *Nâfiz Efendi*'den aldığı vesîka [ile] gelmiş, belediyeye verdiğin fiattan bana da ver diyordu. O zaman gördüm.

- **S:** *Hâfız Osman*'ı tanır mısın?

- **C:** Şahsen tanırım.

- **S:** Görüşür müsün?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Siz en çok mebûslardan hangisi ile tanışırsınız?

- **C:** *Memiş Bey* ve *Semih Bey* ile tanışırım. Belediye âzasından *Memiş* ve ticaret odası âzasından *Semih Beyler*'dir. Akrabamdırlar.

- **S:** Sen aslen Erzurumlu musun?

- **C:** Evet.

- **S:** Ne taraftan bunlar akraban?

- **C:** *Semih Bey*'in birâderi halamın kızını almış, ismi *Ahmed Bey.*

- **S:** Onlar yabancıdır, oraya geldikten sonra mı aldılar?

- **C:** İki sene evvel aldılar.

- **S:** *Hakkı Paşa*'yı tanır mısın?

- **C:** Tanımam.

- **S:** Sen niçin muhâlif tanınmışsın, hükûmet seni niçin muhalif tanıyor?

- **C:** Bana saadeti temin eden bir hükûmete karşı nasıl muhalif olurum.

- **S:** Hükûmetin resmî raporu öyledir ve seni isyânın gerçek sanıklarından biliyor. Şapka giymediniz değil mi?

- **C:** Efendim şapka giymememe sebep şapka daha gelmemişti. Orada da çok fitne yapıyorlardı. Olsa idi giyerdim efendim.

•••

Murâkıb Ali Bey'in Muhâkemesi

- **S:** İsminiz?
- **C:** *Ali.*
- **S:** Pederinizin?
- **C:** *Nûri.*
- **S:** Doğumunuz?
- **C:** 1304 (M. 1889).
- **S:** Aslen nerelisiniz?
- **C:** Valide Erzurumlu, peder İzmirli'dir.
- **S:** Evli misiniz?
- **C:** Evliyim.
- **S:** Mesleğin?
- **C:** *Erzincan murâkıbıyım.*(*)
- **S:** Tahsilin?
- **C:** Askerî Lise'den ve sonra Mâliye Mektebi'nden mezunum. Ondan sonra Mâliye mesleğine girdim.
- **S:** Siyâsetle uğraştınız mı?
- **C:** Hayır efendim.

(*) Murâkıb; kelime anlamı denetleyen denetleyici olan bu meslek, Osmanlı'nın son ve Cumhûriyet'in ilk yıllarında devlet adına vilâyetlerde vergi tahsilâtını ve tahsilâtçılarını denetleyen yüksek dereceli memurlara verilen ünvan idi.

- **S:** Sâbıkanız var mı?

- **C:** Geçen sene para göndermiştik ondan açık çıkmıştı. Cezalandırılmam istemiyle mahkeme edilmem kararı verilmiş idi. Sonra berât ettim.

- **S:** *Şeyh Hacı Osman* ile ne gibi münasebetiniz var?

- **C:** Bununla münasebetim, kayınpederimin amcasıdır. Kayınpederim *Kırzâde Tevfik* 'dir. Ziraatla meşguldür.

- **S:** İsyân olduğu vakit nerede idiniz?

- **C:** Erzurumda idim.

- **S:** *Hacı Osman* 'la mektuplaşmanız var değil mi?

- **C:** Bir defa bir mektup yazmıştı. Ve ona cevap vermiştim. Arkadaşlarından Tercan'da biri varmış ona münâsib bir memûriyet bulmak içindi. Boş yer olduğunda icâbına bakarız demişdim.

- **S:** Evvelce tarîkatın ne idi?

- **C:** Nakşibendî idi. Üç sene evvel evlenip *Hacı Osman Efendi* 'ye intisâp etmişdim.

- **S:** *Hacı Osman* 'la her zaman görüşürdün!

- **C:** Tarîkat geleneği bakımından tanımak ve hürmet etmek lâzım, en bilge adam olduğu için hürmet ederdik.

- **S:** Nerede görüşdünüz?

- **C:** Erzurum'da muhâsebe bürosunda görüşdüm.

- **S:** Sen kayınpederinin evinde mi bulundun, ayrı mı?

- **C:** Kız aldım ayrı oturdum.

- **S:** Şeyhle Tercan'da da görüştünüz mü?

- **C:** Hayır efendim görüşmedim. Çünkü ben Erzincan'da idim.

- **S:** En son nerede görüştünüz?

- **C:** Ordu muhâsebe müdürlüğüne gideceğim vakit görüştük. 1340 (M. 1924) senesi Ağustos'ta görüştüm. Erzurum Murâkıbı beyefendinin odasında görüştüm

- **S:** Şeyh niçin geldi oraya?

- **C:** Merzifon'a gitmişti, kızını götürdü. Murâkıb beyle beraber bir müddet yol arkadaşlığı yapmışlar efendim.

- **S:** Böyle saati var mı idi *Hacı Osman* 'ın?

- **C:** Önceleri Hicaz'a gitmiş efendim.

- **S:** Mektuplaşmanız hangi tarihdedir?

- **C:** Hatırlayamıyorum 1341 (M. 1925) Ağustos'ta olacak gâliba.

- **S:** *Şeyh Hacı Osman* İstanbul'a bir seyahat yaptı, biliyor musun?

- **C:** İstanbul'a seyahat yaptığını bilmiyorum. Merzifon'a seyahat yaptığını işittim.

- **S:** Nereden işittin?

- **C:** Erzurum'dan kayınpeder yazmıştı, ondan işittim. *Hacı Osman Efendi*'nin Merzifon'dan geldiğini yazmıştı, ondan biliyorum. Yalnız döndüğünü yazdılar bana.

- **S:** Şimdi o âileye dâmâd olman sebebiyle Merzifon'da bir kızı olduğunu da bilirsin. Bu kız *Hacı Osman*'ın kızı mıdır?

- **C:** Üvey kızıdır.

- **S:** İstanbul'dan akrabaları kimler vardır?

- **C:** İşitmedim bilsem arzederim.

- **S:** Uzakdan, yakından bir akrabanız olacak. Lâleli'de söyleyin bakalım?

- **C:** Bilmiyorum efendim. Zannedersem Muş Vilâyeti'ne bağlı Kut Köyü'nde yerleşmiş bir akrabası olacakdı orada vefât etmiş.

- **S:** *Nakşibendî Tarîkatı*'ndansın değil mi? *Şeyh Sâid*'in de *Nakşibendî Tarîkatı*'ndan olduğunu biliyorsunuz, değil mi?

- **C:** Öyle imiş efendim, ben *Şeyh Sâid*'i tanımıyorum.

- **S:** Siz Muş'da da bulundunuz değil mi?

- **C:** Muş'da muhâsebeci olarak bulundum.

- **S:** Genç'de de bulundun değil mi?

- **C:** Hayır.

- **S:** Kut Köy'ündeki şeyhin ismi ne imiş?

- **C:** *Şeyh Yusuf.*

- **S:** Bu *Nakşi Tarîkatı*'ndan olan bu şeyhler bir grub hâlinde *Şeyh Sâid*'in etrafında ikinci derecede şeyhlerdir.

- **C:** Efendim bu şeyh Eylül'de vefât etti. 70-80 yaşında vardı. isyana karışmadı. Karışsa idi muhâkeme edilirdi.

- **S:** Ordu ile mektuplaşmanız vardı, değil mi?

- **C:** Ordu'dan son bir mektup almıştım.

- **S:** Sen parti hayatına karıştın mı?

- **C:** Hayır karışmadım.

- **S:** Siz Erzurum muhâsebeciliğine nereden geldiniz?

- **C:** Kars'dan geldim. İzmir mebûsu *Münir Bey* zamanında geldim. *Münir Bey* getirdi.

- **S:** Orada birtakım seçimler olmuş, alâkadar olmadınız mı?

- **C:** Hayır efendim çünkü işim pek çoktu.

- **S:** Şu selam yazanların o partiden olduklarını bilirdin değil mi?

- **C:** O vakit onlar *Halk Fırkası*'ndan idi. Bendeniz orada iken müfettiş geldi ve soruşturmaya başladı.

- **S:** Tarîkata intisâp ettiğinizden dolayı kimse birşey söylemez fakat memur olmak sıfatıyla hükümetin kanunlarına daha ziyâde bağlı olmanız lâzım gelir.

"Zaman pek acâib ve garâib tevlid ediyor" diyorsunuz, o zamânın acâib ahvâli ne idi açık söyle?

- **C:** Erzurum'da da olduğu gibi yine zâtınızın huzûruna dâvet edilmiştim. Bir çoklarını Kürd isyânına iştirak ettiklerinden dolayı çok garip bulmuştum.

- **S:** Onların hesâbı görülmüş ve defteri dürülmüştür. Sen bu mektubunla şapkadan bahsetmek istiyorsun ve halkı tahrik ediyorsun?

- **C:** Ben şapka meselesinden bahsetmiyordum. Daha o zaman şapka tebliğ edilmemişti.

- **S:** Böyle birşey olursa *"Cenâb-ı Hakk'ın cilvesinin tecellî edeceğini"* söylüyorsun.

- **C:** Efendim şeyhlerin yaptıklarına göre tecellli ediyor, demek istiyorum. Onların tarîkat coşkusu ile gittiklerine göre demek istiyorum.

- **S:** Bizim elimizde olan mektuplarda o adamla tamamen birliktesin. Sen şeyhin nereden geldiğini ve nasıl geldiğini doğrudan doğruya biliyorsun. Söylemekliğin lâzımdır.

- **C:** Bana birşey yazmadılar. Bu hususda ben birşey bilmiyorum efendim.

- **S:** Anlat bakalım şimdi, bu senin şeyhin isyânı hakkında görüşlerini?

- **C:** Şeyhin isyânı hakkında hiç mâlumâtım yoktur. Erzurum'daki olayı bilmiyorum.

- **S:** Sen tamamen suçlu durumundasın ve şeyhin işlerini biliyor ve yaptıklarına vâkıfsın ve isyânına iştirak etmişsin?

***

Hasankale Telgraf Müdürü Hâlid'in Muhâkemesi

- **S:** İsmin?
- **C:** *Hâlid.*
- **S:** Pederinin?
- **C:** *Âkif.*
- **S:** Doğumun?
- **C:** 1895.
- **S:** Nerelisiniz?
- **C:** Bayburd'lu.
- **S:** Evlimisiniz?
- **C:** Evliyim.
- **S:** Mesleğiniz?
- **C:** Telgrafcı.
- **S:** Sâbıkanız var mı?
- **C:** Hayır yoktur.
- **S:** Anlat bakalım, Hasankale'ye isyânı nasıl aksettirdin.
- **C:** Bendeniz orada idim. Hasankale'ye telleri muayeneye gitmişim. Makineye gelen Erzurum memuru Erzurum'da isyân çıktığını söyledi. Gittim, Kaymakam'a haber verdim. *"Lâzım olan tedbirleri alalım"* dedi.
- **S:** Sen aksini yaptın şapkayı çıkardın, hezeyâna başladın.

- **C:** Hayır efendim, şapkayı ben önceden giymiştim. Kaymakam jandarmaları çağırdı. Bendenize de emir verdi: *"Olacak gelişmeleri, olacak mâlumâtı peyderpey haber ver"* dedi.

- **S:** Niçin hükûmet seni yakaladı ve arama yaptı?

- **C:** Bendeniz daha evvelce Bayburd'a bir mektup yazmıştım, şapkayı giymiyeceğimi söylemiştim. Bu mektubu kızkardeşime yazdım, kendisi ihtiyardı. Benim şapka giydiğimi duydu, darıldı zannettim, Yiğenimi tekrar Bayburd'a çağırdı. Hüsn-i niyetle yazılmış bir âile mektubundan başka birşey değildi.

- **S:** Şifre anahtarını nasıl elde ettin?

- **C:** Teşrinisâni (Kasım)'ın 30. günü 11.30 alaturka (saat)'da çağrıldım, bir şifre var al dedi. Kaymakam beye âit imiş memura devrettim o aldı. Sonra bendenize âit özel bir şifre çıktı. İki üç harfe üç grub koydum, öyle cebime bıraktım. Dışarı çıktım arama yaptıkları vakit eve gelmeden evvel ben de cebimde kâğıtları karıştırırken elimden memur hızla aldı yırttı.

(Fezleke Okundu.)

- **S:** Sen yırttın?

- **C:** Hayır ben yırtmadım beyefendi. Hem ben bu mektubu kızkardeşimi teskin etmek kaydıyla yapmıştım.

- **S:** Bırak, bu tevil götürmez! Her ne kadar maznûnlar aşağı yukarı tevil ederlerse de bu tevile girmez. Erzurum'da bu mektubu serhoş olarak yazdığınızı söylüyorsunuz. Bu şifre harflerini nasıl çaldın?

- **C:** Öyle değil beyefendi. Kaymakam bey ekseriya şifresini yanımda açıyordu. Şifre kapanıp açılırken ben kendi şifremin harflerini yazmak istedim.

***

Askerî Müteahhidlerden Battal Oğlu Hazer'in ve Oğlu Muhiddin'in Muhâkemeleri

- **S:** Adın?
- **C:** *Hazer.*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** *Battal.*
- **S:** Nerelisin?
- **C:** Rize'nin İslâm Paşa Mahallesi'nden
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evet bir oğlum var.
- **S:** Ne iş yaparsın?
- **C:** Bendeniz yüzbaşı idim, emekli oldum.
- **S:** Ne vakit?
- **C:** 10 Haziran 1339 (M. 1923)'da.
- **S:** Ondan sonra nerede oturdun?
- **C:** Rize'de oturdum.
- **S:** Nerede subay oldunuz?
- **C:** 1322'de (M. 1907) Yemen'e sevkedilen ordu ile gittim, orada subay oldum.
- **S:** Sen nizâmiyede mi idin?
- **C:** *Redif Taburu* 'nda başçavuşdum.

- **S:** *Cidâl-i Milliye* 'de* gittin değil mi?
- **C:** *Cidâl-i Millî* 'de askerde idim.
- **S:** Harb-i umûmîde?
- **C:** Yine silâh altında idim.
- **S:** Sonra ne ile uğraştın?
- **C:** Bizim memleket ziraat yeri değil. Geçen sene de kuraklıktan bahçem yandı. Sonra Erzurum'a gittim. Orada ticaret yaptım.
- **S:** Erzurum'a ne vakit gittin?
- **C:** Ayın yedisinde gittim.
- **S:** Maksâdın?
- **C:** İnek, koyun almak için.
- **S:** O vakte kadar ne iş tutardın? Başka bir yere gitmedin mi?
- **C:** Erzurum'dan başka tarafa gitmedim.
- **S:** Emekli maaşın ne kadardır?
- **C:** 19 lira 56 kuruştur. Bağım, bahçem var. Onunla meşgul oluyordum.
- **S:** Erzurum'da ne kadar kaldın?
- **C:** İki-iki buçuk ay kaldım, inek koyun alıp geri dönecektim. Sonra sığır vebâsı çıktı.
- **S:** İnek, koyun almak için paran var mıydı?
- **C:** Param yoktu. Fakat hangi bildik tüccarlara gitsem kredim yeterlidir.
- **S:** Erzurum'da tanıdık tüccarlardan kimler var?
- **C:** Sürmeneliler, Rizeliler vardır. Sonra *Sürmeneli İsmâil Ağa* var. Erzurum'da manifaturacılık yapar.
- **S:** Onu yakından tanıyorsun demek?
- **C:** Evet tanırım.
- **S:** Para da verir mi idi sana?
- **C:** Para verirdi. Ben 1339'da (M. 1923) Erzurum'da subay iken yine o adamlardan mal aldım, verdim. Oğlum da orada alış-veriş yaptı. Oğlumla beraber gitmiştim. Birlikte iş yapardık.
- **S:** Oğlun ne iş tutardı?
- **C:** Hiçbir iş tutmaz, bedenen sakattır. Onun için beraber götürdüm.
- **S:** Ne yaptın orada?
- **C:** Birşey yapmadım sığır vebâsı yüzünden şehir karantinaya alınmış idi. On günden kalkacak, yirmi günden kalkacak diye çokca zaman kaldım. Sonra 1300 liralık manifatura aldım Kars'a götürdüm. Cam da almış-

---

(*) Cidâl-i Milliye; 1322/1907 yılında Yemen'deki yerli Arapların İngiliz tahriki ve desteği ile başlattıkları isyân. Bu isyân onca müslüman kanı akıtılmasına rağmen; Yemen'in İngiliz mandasına geçmesiyle sonuçlanmıştı.

tım bunları tüccara veresiye dağıttım. Kars'a döndüm. Bir gün yatıyordum, seni hükûmet istiyor dediler. Kalktım, geldim.

- **S:** Sen Rize'nin etrafındaki köyleri ve köprüleri bilir misin?

- **C:** Beyefendi, Rize benim memleketim. Ben Rize'nin içerisinde büyüdüm. Yirmi yaşında olan bir delikanlı her tarafı bilemez ama, benim yaşımda olanların bir çoğunu belki tanırım.

- **S:** Potmiya kolundan kimi tanırsın?

- **C:** *Kanburoğlu Kadir Ağa*'yı.

- **S:** Gürgen muhtarı *Yâkub Ağa*'yı?

- **C:** Tanımam beyefendi. Gürgen bize yedi sekiz saatlik yoldur.

- **S:** *Sâlih Ağa* kolundan *Topaloğlu Ali Ağayı*?

- **C:** Onu tanırım.

- **S:** Görüşürsün değil mi?

- **C:** O kadar münasebetim yoktur.

- **S:** Şimdi bu isyân meselesi gerçekleşirken *Ali Ağa* kayınbiraderi *Fındık Mehmed*'i sana gönderiyor. *"Erzurum'a gidecek olan Hazer Efendi'ye 1000 lira harcırah lâzımdır, gönderin"* diyor ve *"Erzurum üzerine gidip isyân edeceğiz"* diyor?

- **C:** Ben bunu kesinlikle kabul etmem, bu iftiradır, izah edeyim. 1336 (M. 1920) senesinde gerek *Topaloğlu Ali* ve gerek *Kanburoğlu Ali Peçelioğlu Yâkub, Derviş Ali'nin oğlu Nûri* bunlar, Rus memleketimizi istilâ ettikleri vakit de bana *'muhtar oldu'* diyorlardı.

- **S:** Bu kelimeyi nereden öğrendin?

- **C:** Ruscadır, memleketten öğrendim. Şimdi bunlar birer muhtar olmuşlar. Ne vakit ki Rus çekiliyor, bunlar birer birer ağa oluyor. Bendeniz Şam cephesinden geliyorum. 1335'de (M. 1919) beni Of cephesine gönderiyorlar, 1336'da (M. 1920) da olabilir; Ramazan münasebetiyle beni memlekete gönderiyorlar. Evimde oturduğum bir gece birçok tüfenkler atıldı. Dışarı çıkacaktım, oğlum bırakmadı. Sabahdan çıktım eşkiyâlar *Harun* nâmıyla birisini dağa kaldıracaklarmış, kaldıramamışlar. O zaman subay idim. Jandarmayı çağırdım, nedir dedim. O da *"eşkiya otuzüç kişidir, birşey yapamadım"* dedi. Sonra İslam Paşa, Portakallı, Sultan Mahallesi vesâir mahalleler ahâlisini topladım. 32 silâhlı adam aldım. Oğlumu da onlarla beraber bıraktım, *"bunları devriye gezdireceksin"* dedim. Bıraktım, bu teşkilatı yaptım. Of'tan telgraf aldım. Bu teşkilatı yaptığımdan dolayı jandarma kumandanı mahallemize geldi, beni çağırdı: *"Akşamdan sonra silâhlı gördüğünüzü vurunuz, sorumlusu benim"* dedi. Ve bu vazifeyi yapınız diye emir verdi.

- **S:** Kim idi jandarma komutanı?

- **C:** *Behcet Bey* nâmında bir binbaşıdır. Bunların hepsi işte bu yüzden bana düşman oldular. Bu dört mahalle Rize'nin en zengin mahalleleridir. Bu adamlar bu mahallelerden seksen'er lira alacaklardı. Ben bunlara mâni oldum.

- **S:** Şimdi sen bu hikâyeyi o kadar uzatma. Geçmişimiz var demek istiyorsun. Bunlar hangi eşkiyâ imiş?

- **C:** *Deli Ali*'nin *Nûri* vesâire otuz-kırk kişi kadar eşkiyâ var. Burada *Müdâfaa-i Milliye* 'nin yeni kuruluşu zamanında işte bu *Kanburoğlu, Topaloğlu, Peçelioğlu* ve arkadaşları bu firârîleri kendi yanlarına topluyorlardı. Hattâ Rize şûbesi tek bir asker bile sevk edemedi. Bu firârîleri yakaladığımdan yalnız Of şûbesinden bir takdirnâme aldım ki hâlâ saklarım. Hattâ bunlar benim vurulmama bile çalıştılar.

- **S:** Dinle beni *Fındık Mehmed*'i tanıyor musun?

- **C:** Tanımam.

- **S:** Onlar bu ifadeleri herkesin huzurunda söylediler. Lâlettayin senin hakkında söylenmiş laf değildir.

- **C:** Beyefendi Allâh bilir, benim için sözleri sırf bir iftiradır ve garazdır. Orada bir çok eşkiyâ da vardır. Ve nasıl yaşadıklarını bilmiyorum.

- **S:** Bunların da senin tarafından idâre edildiğini söylüyorlar, kimmiş bu eşkiyâ dediklerin?

- **C:** *İbrahim, Osman, Hurşid* üçü eşkiya idi.

- **S:** Hangi tarihte?

- **C:** 1339'da (M. 1923).

- **S:** Sizin köyden yâni Of'dan?

- **C:** Evet Kaymakam beni Of'a çağırıyor, bunların bulunması için bize yardım edeceksin dedi. Bu eşkiyâlar o vakit İstanbul'a kaçmışlardı. Bunun büyük oğlu *İbrahim* Bursa'ya kaçıyor.

- **S:** *İbrahim* de mi kaçak?

- **C:** *İbrahim* de ötekilerle kaçaktır. Firârları dokuz ay devam ediyor. Bendeniz bir gün Of'a gittim. Kaymakam dedi ki; "*Of'un postasını muayene edeceğim, sen de Rize'de postayı muayene edeceksin.*" Sonra bir mektup yakaladık.

- **S:** Nasıl yakaladın?

- **C:** Bir vâsıta ile onlara mektup gidiyordu. Mektubu açtım, adresini buldum. Telgraf müsveddesini ben yazdım. Bursa'ya telgraf çektim. Ve eşkiyâyı babasıyla tuttuk. Diğerlerinin *Kuvâ-yı Milliye* 'de hizmetleri vardı. Sonra affoldular.

- **S:** Bursa'da nerede imiş?

- **C:** *İsmâil Ağa* nâmında birisi var, orada biçki biçiyormuş, o *İsmâil Ağa* vasıtasıyla yakaladık.

- **S:** Of Kaymakamı sizi niçin yardımcı kılıyor.

- **C:** Yakalanırlarsa belki nüfûzu sâyesinde tutulur demiş. Sonra Kaymakam bana; *"Sen kefil ol, bunu bırakalım. İstanbul'a gitsin, oğullarını getirsin"* dedi, ben kabul etmedim.

- **S:** Şimdi orada mı o Kaymakam?

- **C:** Şimdi Sürmene'dedir. Şimdi bu adamlar onları yakalattığımdan dolayı iki senedir aleyhimde bulunuyorlar. İki bin lira verdik diye aleyhimde bulunurlar.

- **S:** *Erzurum isyânı* olduğu vakit nerede idiniz?

- **C:** Kars'da idim. Erzurum'a geldiğim vakit haber aldım, hükûmete gittim. Dünya birbirine karışmış. Kars'da yalnız karışıklık olduğunu duydum.

- **S:** Siz Rize'de kimse ile haberleştiniz mi?

- **C:** Beyefendi yalnız bir mektup yazdım. Aldığım cevap ta evrâklarımın içerisindedir. Milletin selâmeti için yazdığım mektuptur.

- **S:** Ondan başka kimse ile haberleşmedin mi?

- **C:** Hayır.

- **S:** Rize'de böyle isyân başladığını işittin mi?

- **C:** Hayır.

- **S:** Ne vakit Rize'ye gittim, o zaman anladım.

- **Savcı Bey:** Efendim Sankamış'da ikâmet eden Rizeli iki tüccara bir mektup yazmış, ona âit bir mektup olacak cevaplarında onlar diyorlar ki: *"Biz senin hâin maksâdına iştirâk edemeyiz."*

- **S:** Sarıkamış'da kimseye mektup yazdın mı?

- **C:** Sarıkamış'da benim oğlumun ortağı vardı. Ne vakit oğlumu yanıma aldım, o başka ortak almış. Sonra ben emekli oldum, Rize'ye geldim. Oğlumu da yanıma aldım. Ortak olduğu adam asker kaçağı imiş. Benim oğluma mektup yazmış, bu çocuk asker kaçağıdır bunu sen haber ver, bunu buradan aldır. Oğlum da Sankamış'da Kolordu bulunuyor da Rize'ye niçin haber verelim diyor. Sonra ben de oğluma burası Rize'dir, burada ufak bir kin asırlarca devam eder. Gizli yapılan iş meydana çıkacak, eğer aslı varsa orada Kolorduya haber verirsiniz dedim ve böyle yazdım. Mesele bundan ibarettir. Oğlum bir hasım kazanmasın diye menetmiştir. Çünki Lasiztan'ın ufak bir husûmeti asırlarca devam ediyor.

- **Savcı Bey:** Lazistan kelimesi kullanıldı. Türkiye haritasında Lazistan yoktur, bunu bilirsin?

[Oğlu Muhiddin'in Muhâkemesine geçildi.]

- **S:** Senin adın *Muhiddin* değil mi?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Kaç yaşındasın?
- **C:** 36.
- **S:** Evlimisin?
- **C:** Evet.
- **S:** Kaç çocuğun var?
- **C:** Üç çocuğum var.
- **S:** Ne iş tutarsın?
- **C:** Hiçbir şey yapmam, ayaklarım sakattır, iş tutamıyorum.
- **S:** Askerlik yaptın mı?
- **C:** Hayır.
- **S:** Muhâkeme falan gördün mü?
- **C:** Hayır hiç görmedim, yalnız muhâkeme dinlemeye giderdim.
- **S:** Bu son sefer Erzurum tarafına babanla beraber mi gittiniz?
- **C:** Gittik, hangi vakit olduğunu bilmiyorum.
- **S:** Hangi yoldan gittiniz?
- **C:** Rize'de ineklerimizi yaylaya çıkarmıştık, yayladan gittik.
- **S:** Kaç ineğin var?
- **C:** Dört ineğimiz var. *İncelioğlu Hüseyin*'e vermiştik.
- **S:** Neye gidiyordunuz?
- **C:** Erzurum'a mal almaya gidiyorduk.
- **S:** Dağdan neden geçtiniz, nerede kaldınız?
- **C:** İspir'e iki günde gittik. Dördüncü günü Encar'a gittik, Ovacık'a kadar bir at tuttuk.
- **S:** Eşyanız filan var mı idi? Para filan götürüyor muydunuz?
- **C:** Elli altmış lira kadar paramız vardı.
- **S:** Silâhlı mı idiniz?
- **C:** Benim bir tüfeğim vardı.
- **S:** Erzurum'a niye gittik diyordun?
- **C:** Mal alıp satacaktık, yirmi gün bekledik karantina varmış açılmadı. Sonra Erzurum'da Derviş Ağa'dan dokuz sandık cam ve 1300 liralık manifatura aldık, Kars'a gittik.
- **S:** Bu manifatura aldığınız dükkân nerede?
- **C:** Erzurum'da Kâzım Paşa Caddesi'ndedir. Manifaturayı Kars'da sattık, camları satamadık. Babam camları satmaya Iğdır'a götürdü.
- **S:** Baban Erzurum'dan veyâhut Kars'dan tekrar dönüp gitti mi?
- **C:** Erzurum'dan Trabzon ve Rize'ye dönmedik, orada kaldık.
- **S:** Ne kazandınız bakalım o paradan?
- **C:** Altmış beş lira ve camlardan da 34 lira kazandık, sonra Sarıkamış'a geldik.

- **S:** Kars'ta birisi var kimdir o, onunla hesaplaşıyorsun?
- **C:** O benim ortağımdır.
- **S:** Fenâlık yapmak için gitmediniz demek?
- **C:** Öyle birşey bilmiyorum.

•••

Uşaklı Saatçı Hâlid'in Muhâkemesi (*)

- **S:** Adın ne?
- **C:** *Hâlid.*
- **S:** Pederinin?
- **C:** Emin.
- **S:** Nerelisin?
- **C:** İstanbulluyum Uşak'ta oturuyorum.
- **S:** Ne iş yaparsın.
- **C:** Şimdi saatçıyım, evvelce depo memuru teğmen idim. Bir kere 1335'de (M. 1922) ve bir kere de [1]338'de (M. 1919) emekli oldum.
- **S:** Evli misin?

(*) Biraz ileriki sayfalarda da görüleceği gibi; Uşaklı sanıkların muhâkemelerine Giresun ve Erzurum dâvâları sanıklarının muhâkemelerinden daha önce başlanmış ve ilk muhâkemeleri 16 Kasım 1925 tarihinde yapılmış idi. Tümü birarada ve 'Onbirinci defter'de olan bu ilk celseden sonra dâvâ dosyası, Giresun ve Erzurum dâvâlarıyla birleştirilmiş ve kararları birlikte verilmiş idi.

Uşaklı sanıkların dosyasında akla ve usûle aykırı iki durum bulunmakta. Şöyle ki;

a- Muhâkemeleri daha sonra yapılan diğer sanıklar 1-10'uncu defterlerde bulundukları halde, bu sanıklar 11'inci defterde yer almış,

b- Boş yere 3 ay hapis yattıktan sonra nihayet akıl edilerek mahkemelerinin 2. celsesine geçilebilmiştir.

Diğer bütün Uşaklı sanıkların muhâkemeleri 11'inci defterde yer aldığı halde bu sanıkların muhâkemesi sırasında Uşak'tan tutuklanarak getirtilen Saatçı Hâlid'in muhâkeme zabıtları 10'uncu defterde yeralmıştır. Biz de orijinal metne sadık kaldık.

- **C:** Evliyim.
- **S:** Nerede, hangi mahallede oturuyorsun?
- **C:** Kemal Paşa Mahallesi'nde.
- **S:** *Saatçı Süleyman* 'ı tanırsın değil mi?
- **C:** Evet yanımda dükkân açtı, ondan tanırım.
- **S:** *Kâmil Paşazâde Muhlis'i?*
- **C:** Tanımam.
- **S:** Bu *Süleyman Efendi*'nin seyahate çıktığını biliyor musun?
- **C:** Babası ile, geçinemiyormuş onun için çıkmış. Bu ilk evvel bana geldi. Saatçılık için yanımdan âletler istedi ben de verdim, gitti. Bir iki ay sonra tekrar geldi yanımdaki odayı tuttu, ona yardım ettim. Fakat sonra ahlâkı değişti, lüzumsuz sözler söyledi. Pederiyle bozuşmuştu. Pederiyle barıştırmaya gittim. Ayrı evde oturuyormuş. Daha sonra görüşmemeye başladım. Sonra birgün dükkânı kapayacağını söyledi. Bir gün geldi lehim ve başka âletler alarak gitti. Bana, giderken iki saatı emânet bıraktı. Pederinin seyahate çıktığından haberi olup olmadığını bilmiyorum.
- **S:** Âilesini nereye bıraktı, giderken?
- **C:** Bilmiyorum.
- **S:** *Kâmil Paşazâde Muhlis* sizin dükkâna gelip gider mi?
- **C:** Tanımıyorum.
- **S:** Görsen tanımaz mısın?
- **C:** Tanımam.
- **S:** Siz hangi tarihlerden beri depo memuru idiniz?
- **C:** 1326'dan (M. 1911) beri Ayvalık ve Edremid'de bulundum.
- **S:** O sırada *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası* teşekkül etmişti, kimler kurdu?
- **C:** Onlarla temas etmem ve kimlerdir bilmem. Ben *Müdâfâ-i Hukûk* teşkilâtı...
- **S:** Özel bir eğitimden geçerek subay olarak yetişmişsin, bunların kimler olduğunu herhâlde anlayabilirsin?
- **C:** Tevâtüren, etraftan işittiğimiz İ'tilâfcılardan tanıyoruz. Bunlar bize iştirak etmediler bunlara selam bile vermem.
- **S:** Ahmet Efendi filân... Bunlar kimlerdir, necidir?
- **C:** *Ahmed Efendi, Sâlih Efendi, Mustafa Efendi,* bunları İ'tilafcı işitirdik.
- **S:** Şimdi bu çocuğun gittiği yerlerde bir vazife üzerinde bulunduğunu gösterecek bir durumda, bu şapka üzerinde Avrupa'dan, Hâlife'den, filandan bahsederek propaganda yaptığı ortaya çıkmıştır. Bu fikri nereden almıştır, sen nasıl düşünüyorsun? Bunları sana söylemiş seni zarûrî olarak getirttik. Bu adam ne yapmak istiyor. Ahlâkı itibarıyla bilirsin onun için bize bir fikir verebilirsin.

- **C:** Bir kere birisi geldi dükkânıma. Abdest aldı, câmiye gidiyordu. *"Bana yardım ediniz,"* dedi.

- **S:** Ne vakit oldu bu?

- **C:** Genel Af Kânûnundan önce: Esaretten geldim. Bana yardım edin, dedi. Ben de nerede esir idin dedim. O da; *"Korfu'da idim uzun zaman gelemedim,"* dedi. Ben, bakalım karışık bir zamandır dedim, başımdan savdım gitti. Jandarma kumandanına ve sonra Ticaret Odası Reîsi İsmâil Bey'e söyledim. *Nazmi Bey*'e söylediler tetkik ettiler. Sonra bu adamı muhafaza altında Menemen'e göndermişlerdi. O sırada *Kürd isyânı* çıktı. Hocalardan bahsediyor. İ'tilafcı tanıdıklarımızdan *Şâkir Efendi* isminde birisi o gün çıkarken önceleri hiç gülmezdi, bir de baktım gülüyor. Bunu haber verdim. O sırada *Halk Fırkası Reîsi Mustafa Efendi* de geçiyordu. Ona söyledim, bundan birşey duymadım. Bana emniyet etmezlerdi. Efendim bu defaya kadar nâmusumla yaşadım. Hiç birini kabul etmem.

- **S:** Fakat bunların bir heyet olduğunu ve senin de bunların arasında bulunduğunu ve o sırada Erzurum ve Trabzon'un birleştiğini o çocuk söylemiştir ve beş kişi yanında söylemiştir.

- **C:** Efendim memlekette ilk evvel şapkayı giyen, ben ve oğlumdur. Ben onlarla hiç birarada bulunmadım.

- **S:** Bunların böyle bir tertib içerisinde olduğuna ihtimâl verir misin?

- **C:** İnsandır, belki efendim.

- **S:** Son günlerdeki durumları nedeniyle bu çocuğun çıkması ve sizden bahsetmesi dikkat çekicidir.

- **C:** Efendim hattâ *Kolağası Şükrü Bey* var, ona bu çocuğun yüzünden dükkânı terkedeceğim demiştim. Bunun başka faaliyetlerini duymadım. İşret ederdi, çapkınlığı, iffetsizliği vardır.

Muhâkeme bitmiştir.

***

UŞAK DÂVÂSI SANIKLARININ MUHÂKEMELERİ

I. CELSE (16 T.S. 'Kasım' 1341/1925)

MAHKEME HEYETİ

Reîs	Âza	Âza
(Kel) Ali (Çetinkaya)	(Kılıç) Ali	Reşid Gâlib
Afyon Mebûsu	Gaziantep Mebûsu	Aydın Mebûsu

Onbirinci Defter (Sayfa: 338-361)

Uşaklı Saatçi Süleyman'ın ve Babası Mustafa'nın Muhâkemeleri

- **S:** Adın?
- **C:** *Süleyman.*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** *Mustafa.*
- **S:** Doğum tarihin?
- **C:** 1321 (M. 1906) dir.
- **S:** Evli misin?
- **C:** Bir senedir evliyim.
- **S:** Nerelisin?
- **C:** Uşaklıyım.
- **S:** Aslen Uşaklı mı?
- **C:** Çivril'in Işıklı Köyü'nden. Babam 1320'de (M. 1904) Uşak'a gelmiştir.
- **S:** Uşak'ta neyiniz var?
- **C:** Bir evimiz var.
- **S:** Ne iş yaparsın?
- **C:** Saatçılık yaparım.
- **S:** Baban ne iş yapar?
- **C:** O da saatçıdır.
- **S:** Şimdiye kadar mahkemeye düştün mü?

- **C:** Hiç düşmedim.
- **S:** Hiçbir partiye girdin mi?
- **C:** Hayır, parti nedir bilmem.
- **S:** Pederin girmiş mi?
- **C:** Pederimi de bilmem. Sekiz yaşımda iken pederim askere gitmişti. Başımda bulunamadı, gitti.
- **S:** Çoluk çocuğun var mı?
- **C:** Bir çocuğum var, üç aylıktır.
- **S:** Âilen nereli?
- **C:** Aktaş Köyündendir.

Babası Ahmed oğlu Mustafa'nın Muhâkemesine geçildi.

- **S:** Adın?
- **C:** *Mustafa.*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** *Ahmed.*
- **S:** *Süleyman* 'ın babası mısın?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Doğum tarihin?
- **C:** 92 (M:1875).
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evliyim.
- **S:** Ne iş tutarsın?
- **C:** Saatçılık yaparım, otuz seneden beri bu işteyim.
- **S:** Nerede öğrendin?
- **C:** Burdur'da, önceleri Çivril'de bir buçuk sene kadar kaldım. 1318 (M. 1903)'den beri Uşaktayım.
- **S:** Nerelisin?
- **C:** Aslen Çivrilli'yim. Sonra Uşak'a geldim.
- **S:** Hiç mahkeme gördün mü?
- **C:** Hayır efendim hiç mahkeme görmedim.
- **S:** İşgal zamanında nerede idin?
- **C:** Uşak'ta idim.
- **S:** *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası* 'na ne vakit girdin?
- **C:** *Seferberlik* 'ten sonra *Harb-i Umûmi* 'nin sonunda yâni 1335 (M. 1919) senesinde girmiştim.
- **S:** Okuyup yazar mısınız?
- **C:** Bir parça okur-yazarım.

- **S:** Bu partide ne kadar kaldın?
- **C:** İki ay kadar Uşak'ta çalışmışlığım var.
- **S:** 1335 (M. 1919) senesinin hangi ayında?
- **C:** Hangi ayda olduğunu bilmiyorum. Herhâlde 1335 (M. 1919) senesi başlarında olacak. Tesâdüf birşey oldu arkadaşlarla girdik.
- **S:** O vakit İzmir işgal edilmemişti değil mi?
- **C:** Evet daha işgal edilmemişti.
- **S:** İngilizler İstanbul'a gelmiş mi idiler?
- **C:** Bilmiyorum.
- **S:** *Mustafa Sabri Hoca* o vakit *Şeyhulislâm* oldu değil mi?
- **C:** Bilmiyorum, ben partide iki ay kadar bulundum, üyelikte ve reîslikte bulunmadım. Sırf gezmek için kulübe gittim.
- **S:** Kimler vardı kulüpte?
- **C:** Bilmiyorum efendim.
- **S:** Bilmiyorum dedin mi hakkında fenâ düşünürüz. Uşak gibi ufak bir kasabada memleketin ahâlisini bilmeniz lâzımdır.
- **C:** *Ahmed Efendi* vardı, yalnız onu biliyorum.
- **S:** Âidat ne veriyordun?
- **C:** Âidat vermiyordum.

•••

Kâmil Paşazâde Muhlis'in ve Ayıntebizâde Sâlih'in Muhâkemeleri

- **S:** Adın?
- **C:** *Muhlis.*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** *Gürcü Kâmil Paşa.*
- **S:** Kimdir bu?
- **C:** Mardin eski Mutasarrıfı'dır. Babam Batumlu'dur, vefât etti. *Abdulhâmid* zamanında 311 (M. 1896)'da İstanbul'a dönmüş idi. Sivil paşa idi. İstanbul'da *Muhacirîn Komisyonu* reîsi idi.
- **S:** Babanın mesleği neydi?
- **C:** Mesleği hakkında mâlûmâtım yoktur.
- **S:** Nerede vefât etti?
- **C:** Harput'ta.
- **S:** Senin doğumun kaç?
- **C:** 1301 (M. 1886).
- **S:** Aslen nerelesin?
- **C:** Şavşatlı, Batumlu'yum, Uşakta bir seneden beri bulunuyorum.
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evliyim, âilem yanımdadır.
- **S:** Nereden geldin?

- **C:** Afyon'dan geldim. Afyon'da iâşe memuru idim.

- **S:** *İâşe Nezâreti* zamanında değil mi?

- **C:** *Harb-i Umûmi'de İâşe Nezâreti* tarafından tâyin edildim. Memûriyetim kaldırılınca mahkemeye düşenlere dilekçe yazmaya başladım.

- **S:** İşgal zamanında nerede idin?

- **C:** Afyonkarahisarı'nda idim. Sonra Uşak'a geçtim. Afyon'da evlendim. Uşak'ta arzuhâlcilik ediyordum. Âilem de halıcılık yapıyordu.

- **S:** Tahsilin ne derecedir?

- **C:** Tahsilim özeldir. İâşe'deki memuriyetime sınav ile girdim. Mekteplerin hiçbirisine girmedim. Kürdistan'da pederim bir müddet okutmuş idi. O vakit pederim Mardin mutasarrıflığında idi. Başka kardeşlerim de vardı. Biri Çanakkale'de şehit oldu. Diğeri de vefât etti.

Ayıntebizâde Salih'in Muhâkemesine geçildi.

- **S:** İsmin?

- **C:** *Sâlih.*

- **S:** Babanın adı?

- **C:** *Râsih.*

- **S:** Doğumun?

- **C:** 1302 (M. 1887).

- **S:** Evli misin?

- **C:** Evliyim.

- **S:** Mesleğin?

- **C:** Tüccarım, tuhâfiye, hırdavat... üzerine ticaret yaparım.

- **S:** Şimdiye kadar mahkûm oldun mu?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Hangi partiye girdin?

- **C:** Partilere girmedim.

- **S:** Senin de Yunanlılar zamanında uzun zaman hapiste kaldığın söyleniyor, nasıl oldu?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** (*Muhlis*'e) Sen hapsoldun mu idi?

- **C:** *Hiyânet-i Vataniye* suçundan hapsoldum. Affa uğradım. 2.5 sene hapis kaldım.

- **S:** Ne kadar hapis kaldın, 2.5 sene kadar kaldım diyorsun öyle mi?

- **C:** Evet efendim, kayınpederim tarafından şikâyet edilmiştim. *Dîvan-ı Harp* 'te bana iddiâ edilen suç Yunanlılar'a mihmandarlık etmektir.

- **S:** (*Sâlih*'e) Demek sen şimdiye kadar hapsolmadın?

- **C:** Hayır.
- **S:** Yunanlılar zamanında nerede idin?
- **C:** Uşak'ta idim.
- **S:** Sana neden *Ayıntabizâde* diyorlar
- **C:** Ceddim Anteplidir.
- **S:** Senin çoluk çocuğun var mı?
- **C:** Var.
- **S:** Hükûmetin soruşturması senin de *Hürriyet ve İ'tilaf*la alâkadar olduğunu söylüyorlar.
- **C:** Hayır efendim, lütfen araştırınız. Orada kaydım varsa her vereceğin cezama râzıyım.
- **S:** Söylenti bizce yeterlidir.
- **C:** Hayır efendim, kat'iyyen alâkam yoktur. Bilakis Yunanlılar tarafından işkenceye mâruz kaldım. İhbar ettiler, çok eziyet ettiler ve harp ettiler. Hükûmetin geri almasıyla kurtuldum.

***

Ali oğlu Ahmed'nin Muhâkemesi

- **S:** Adın?
- **C:** *Ahmed.*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** *Ali,* Kös oğullarından.
- **S:** Doğumun?
- **C:** [18]96.
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evliyim.
- **S:** Sen de Uşaklı mısın? Ne iş yaparsın?
- **C:** Uşaklıyım ziraatla uğraşınm.
- **S:** 1325'de (M. 1910) mi Belediye Reîsi oldun?
- **C:** 1325 (M. 1910)'de, bir de 1336'da (M. 1920) Belediye Reîsi oldum. Yunanlılar zamanında değil, daha evvel hiç bir partiye girmedim.
- **S:** *Hürriyet ve İtilâf*'a girdim. Ondan sonra seni intihab ettiler öyle mi?
- **C:** *İttihad* 'a ve *Hürriyet ve İtilâf*'a intisap etmedim. Halk Fırkası'nın doğal arasındanım.
- **S:** Anlat, anlat *Hürriyet ve İ'tilâf*'a nasıl girdin?
- **C:** *İttihat* 'ta da bulundum. *İ'tilâf*'a da. Tarihi yanlış söylemeyeyim *Mütâreke* 'den evvel.
- **S:** Yoksa 1329'da mı (M. 1914) bulundun?

- **C:** 1332'ye (M. 1917) kadar bulundum zannediyorum.

- **S:** *Mahmud Şevket Paşa* meselesi olduğu zamanlarda mı girenlerdensin?

- **C:** Önceleri iki üç sene bulunduk, çıkardılar, çıktım. Senesini tâyin edemeyeceğim. *Balkan Harbi* sırasında orada yoktuk. Ondan evvel ayrıldım.

- **S:** Son zamanı söyle?

- **C:** O zamanlar yoktum zannederim. Bulunduğum seneyi tahmin edemiyorum. Benim bulunduğum *Mütâreke* 'den öncedir.

- **S:** *Mütâreke* 'den önce *Harb-i Umûmi* senelerinde mi?

- **C:** İlk kez, kuruluşundan iki sene sonra girdim.

- **S:** Sonra ne vakit girdin?

- **C:** *Hürriyet ve İ'tilâf* partisi açıldıktan sonra girdim. Yunanlılar gelmeden evvel Uşak'ta *İ'tilâfçılar* beni şehirden çıkarmışlardı. *İ'tilâfçılıktan* daha evvel çıkmıştım. Belediye Reîsi *Kuvâ-yı Milliye* tarafından seçildim.

- **S:** *Muhlis Efendi Mütâreke* 'de, 25 (M. 1919)'de girdi diyor. *Mütâreke* zamanında yok mu idin?

- **C:** İhtimal ki yoktum.

- **S:** Islah olmayacak bir sûrette yalan söylüyorsun?

- **C:** Bir tarihi bile hatırımda değil.

- **S:** (*Süleyman*'a hitaben) Saatçılığı babanla beraber mi yapıyorsun?

- **C:** Pederimle beraber yapıyordum. Beş sene kadar yaptık. Bilâhare memleketten Yunanlılar çıktıktan sonra babamla darıldım. İzmir'de *Saatçı Hulûsi Bey* ve *Mehmed Ali Efendi*'nin yanında bir buçuk sene kadar durdum. Babam mektup yazdı, evlendireceğim dedi. Ben de gittim. Pederimle darılmama sebep üvey vâlidem olmuştu. Mektepte okumadım.

- **S:** Çivril'e hangi tarihte geldin?

- **C:** Çivril'de bulunuşum bir buçuk sene kadar oluyor. Uşak'a geldim. Üç ay sonra evlendim. Sonra yine üvey vâlidem benim üzerime bazı laflar söyledi. Tekrar pederimi bıraktım gittim. Âilemle ayrı olarak orada oturduk. Ev kaynanamındır.

- **S:** Saatçılık mı ediyordun.

- **C:** Evet.

- **S:** Dükkânın ayrı mı idi?

- **C:** Evet *Hâlid Usta* vardı. Dedim ki burada idâre ettiremiyorum. Ben de ettiremiyorum dedi. Uşak'ta bir dükkânım vardı. Yirmi liraya sattım on lirasını borçlarıma verdim. On lirasını eşime bıraktım. *Hâlid Usta* dedi ki *"git pederin elini öp. Mâdem ki çalışmak üzere gitmek istiyorsun eski bir müftü var oğlu hocadır cercilik yapıyor. Sen bu köylere git, orada konuş-*

tuğum adamlar var. Onlara selam söylersin. Geldikten sonra burada bir dükkân açarsın."

- **S:** Hangi köylere gidecektin?

- **C:** İsmi hatırımda yok. Sonra pederimin elini öptüm. *"Orada para kazanamazsan Eşme'ye Kula'ya, Salihli'ye git"* dedi. Biz peki dedik, Aktaş'a vardık. Orada dayılarımız vardır. İkisi de Eşme Kazası'ndandır. Aktaş'da bir gece kaldım. Dayımın birinde kaldım. Kaç saat tutar olduğunu bilmiyorum. Benim ilk defa gidişimdir. Yenişehir diyorlar bir şehir var. Orada *Durmuş Ali Ağa* derler bir adam vardı. Kendisini göremedim. Orada kaldım, *"Eşme'ye gitme, doğru Kula'ya git"* dediler. Gerçekten de saatçı da yokmuş. Kula'ya geldim. Birinci günü *Hâfız Abdullahzâde Mustafa Efendi* 'nin hanına indim.

- **S:** Yanınızda ne gibi eşyâ götürüyordunuz?

- **C:** Atım var, başka bir şeyim yok. Çamaşırlarım torba içindedir. Saatım altındır. Ona husûsi bir torba yaptırdım oraya koydum.

- **S:** Anlat bakalım ne yaptın Kula'da.

- **C:** Kula'ya vardım. *Mustafa* 'nın hanında idim. Birinci gün rahatsız idim. ikinci gün öğleyin *Karabıyık* ile beraber hana girdim. Orada *Karabıyık* ve hanın kiracısı *Mustafa Efendi* ile görüştüm.

- **S:** Nerelidir o?

- **C:** Bilmiyorum. Kula'da *Mustafa Efendi*'nin yanına vardık, konuştuk. Bir dükkân açalım dedik, peki oğlum dedi.

- **S:** *Mustafa Efendi*'yi tanır mısın?

- **C:** Tanımam. O gün vardık, görüştüm. Saatçilik mesleğim var idi. *Mustafa*'nın yanına vardık. Bizim paramız yok mağdurum dedim

- **S:** Hangi *Mustafa* 'dır?

- **C:** *Hacı Zebunzâde Mustafa Efendi* 'dir. *Hilâl-i Ahmer* 'in reîsi *Abdullah Efendi* 'nin yanına vardık. Bize bir dükkân açtı, dükkânda kalmadık. Cumartesi akşamı vardığımda ikinci gün iki karyolalı bir odada *Karabıyık* bana rakı teklif etti.

- **S:** Hanın kaç odası var?

- **C:** Onbeş yirmi oda kadar var. Altı ahır filan dört beş karyolası var. *Karabıyık* 'ın orada kendi odası varmış, ben de yemek yedim geldim. *"Gel otur rakı içelim"* dedi. Ben de içmem dedim. Israr etti. Onun odası ile benim odamın arasında bir oda var. Gece saat üç vardı. Kıraathanenin arkasında fırın var, orada yemiştim. Fırıncının adı *Mustafa Ağa* 'dır.

- **S:** Rakı içer misin?

- **C:** Evvelce içerdim, evlendikten sonra yemin ettim ve içmedim. Bazı merak olursa arasıra içerim. Ben o gün içmedim. Kapıyı kapadım, yattım.

Ertesi gün dükkâna giderken bana şapka meselesinden söz ettiler.

- **S:** Dükkânı ne kadar kirâ ile tuttun.

- **C:** Kirâ pazarlık etmedik, bina emvâl-i metrûkenindir. O vakit hesaplaşırız dediler. Bir gün oturdum, cuma günü temizledim. *Abdullah* 'ın saatını cuma günü tamir ettim.

- **S:** Demek sen cuma ve cumartesi günü ve gecesi yattın da sormadılar mı giderken?

- **C:** Evet sabahleyin giderken Uşak'ta ne var ne yok diye sordular. Ne sebebten geldin dediler. *Karabıyık* sordu. Dükkânda kimse yoktu, sonra oradan dükkana vardım. *Saatçı Halil Efendi* varmış onun yanına geldik, esnaf olduğundan hasbihâl ettik. *"Burada saatçilik iyi değil"* dedi. Akşamleyin dükkânı kapattım, o gün çalışmadım. Cep saatleri tamir ettim. O gün altı yedi saat iş geldi. İki lira kadar geldi. Akşam üzeri yemek yedim. Peynir ekmek aldım, odamda yedim. Yatsıya kadar konuştuk oturduk. Handa, benim odamda *Karabıyık Bey; "bir çay ısmarlarsan otururayım, içeyim"* dedi, buyur dedim. Yatsıya kadar oturdu, başka birşey sormadı ve *"sana iş geldi mi? Burada iş çok olur. Âileniz burada halı da dokur"* dedi. Ticaret edersin dedi, o sarhoş idi. Hatta sarhoş geldi ve öyle söyledi. Saat ikide bıraktı gitti.

- **S:** Akşamdan ne kadar sonra geldi?

- **C:** Akşam ezanından sonra gelmişti, ben yemek yemiştim. Nerede içtiğini bilmiyorum. Fakat içmiş gelmiş, kokusu vardı. Sarhoştu, sersemdi.

- **S:** Bir gün evvelki rakı içelim dediği saat ne kadardı?

- **C:** Saat üçtü. Akşam üzeri evinde oturuyordu. On ikiye kadar içiyor bu adam. Ben de gecelik entarimi giydim, yattım.

- **S:** Gecelik entari mi, nedendir?

- **C:** Hema yündür. Sonra gece saat beşe doğru kapı tak tak dedi. Kim o dedim. *Karabıyık; "lambayı alacağım"* dedi. Geldi karyolamın üzerine oturdu. Ben lambayı kısmıştım, lambayı açtım. Ben, ne yapıyorsun diye söyledim. O da bana, seni seviyorum dedi, ırzıma taarruz etmek istedi. Üzerime hücum etti, ben de hücum ettim. Sarhoştu. Yere düştü. Yanımızdakiler geldiler, ne oldu dediler, meseleyi kapattım. O yere düştüğü hâlde bana kaş göz oynatıyordu. Bunun üzerine ben de kendimi müdafaada bulundum, ne halt ediyorsun, dedim. Ben de söylendim. Bunun üzerine; *"bu câsusdur, şapka ve Mustafa Kemâl Paşa'nın aleyhinde bulunuyor,"* dedi. Bu adam saatçi nasıl olur da gelir. Bunun üzerine öteki adamlar da bana hücum etti ve dövdüler. Ben kendimi kaybetmişim jandarmalar geldi, karakola götürdüler. Karakol kumandanı *Ahmed Efendi*'ye meseleyi anlattım. İfademi aldılar, *Jandarma Durak* ve *Kütahyalı Mustafa* isminde iki

şahıs ifademi aldılar, Karakolda verdiğim ifadeyi bana okumadılar. Kendi bildikleri gibi yazdılar. Bilâhare şâhidleri birleştirip, ifademi beni tehditle imza ettirdiler. İmzayı nasıl attığımı bilmiyorum.

- **S:** Sen onlar sarhoştu diyorsun, seni değil onları dövmeleri lâzım.

- **C:** Zaten hepsi sarhoşlardı. Jandarma sarhoş değildi.

- **S:** İyi ya sarhoşlar, ötekilerin sözlerini ihtiyatla dinler ve öyle kaydederdi?

- **C:** Sen kimin oğlusun dediler. *Saatçı Mustafa Efendi* 'nin oğluyum dedim. On gün nezârette kaldım. Bana *Köseoğlu Mehmed Efendi*'yi sordular. Bana gelirken kimlerle görüştüğümü sordular. Ben kimseyle konuşmadım dedim, *Saatçı Hâlid Efendi* 'ye sorunuz dedim.

- **S:** Jandarma subayı senin ifadeni almadı mı?

- **C:** Çağırmadılar efendim.

- **S:** Senin babanı muhâkeme altına aldılar mı? *Dîvân-ı Harpte* filan da mahkûm edildi mi?

- **C:** Bilmiyorum efendim, hapsolunmuş dediler. Fakat hüküm giyip giymediğini bilmiyorum.

- **S:** (*Saatçı Mustafa* 'ya) Yunanlılar Uşak'tan çıkıp gittikten sonra seni *Dîvân-ı Harbe* verdiler mi?

- **C:** Verdiler, üç ay hapsoldum.

- **S:** Ne idi sana isnâd edilen hüküm?

- **C:** Hiçbirşey sormadılar efendim.

- **S:** (*Süleyman* 'a) Sen Kula'ya vardıktan sonra pederine mektup yazdın mı?

- **C:** Bir pedere, bir de âileme gönderdim.

- **S:** *Hâlid Usta* 'ya göndermedin mi?

- **C:** Hayır efendim. *Sâlih Efendi*'ye iki şişe boya gönderin diye mektup yazmıştım. *Sâlih Efendi* 'ye elli kuruş vermiştim. Saatler varmış onun saatları eski olduğundan, yıkadık boyası çıktı. Uşak'ta *Sâlih Efendi*'de ceviz boyası var ondan boyarız dedim. Ceviz boyasının şişesi 65 kuruştur.

- **S:** Bu köyleri o çerçiden mi yazdın? Bu adresleri kim söyledi?

- **C:** Evet çerçi yazdırdı. O köylere gidecektim, gitmedim. Peder bana orada para kazanamayacağımı söyledi. Onun üzerine Kula'ya gittim. Söğütlühan sâhibi *Balyalı Mehmed Ağa* 'nın adresini birâderim yazmıştı. O tavsiye ediyordu. Sonra Soma'da Nazilli kazasından olan da bizim köye yakındır.

- **S:** Bozkır'da bazı köyler var uğradın mı?

- **C:** Efendim bunlardan bazılarına uğradım. Yanımda âletlerim ve eşyâlarım vardı. Kula'ya kadar yürüyerek gittim.

- **S:** Bu *Nâzır Çavuş* kim?

- **C:** Adana'da han sahibi, yolun üzerindedir. Bu Adana köydür. *Nâzır Çavuş*'un evine uğradım bir lira alacağım vardı, alamadım.

- **S:** (Bir mektup gösterildi). Bu babana yazdığın mektup mudur?

- **C:** Evet.

- **S:** *Balyalızâde Mehmed* nerede duruyor?

- **C:** Bilmiyorum ve tanımıyorum. O imza benim değildir, ben yazmadım.

- **S:** İki şişe istedim diyorsun, halbuki on şişe istiyorsun?

- **C:** Hayır iki şişedir efendim.

- **S:** Sen korkma söyle, iyi şeyler görmüşsün. Hasbihâl ediyormuşsun, doğru söylersen senin için iyi olur?

- **C:** Söylediklerim doğrudur, efendim doğru söyledim zaten.

- **S:** Sen babana gönderdiğin mektupları kimin vasıtasıyla gönderdin?

- **C:** Elden, *Hacı Zebunzâde Mustafa Efendi* 'nin evine gitmiş ve orada vermiştik. Saatların tamiri için eve gitmiştik. Ben Uşak'a gidiyorum dedi. Mektubu verdim. Babam belki dargın olduğumuzdan mektubu almamıştır. Merkeple seyahate çıkmıştım. Merkep zayıf idi, onun için eşya yüklemedim. Merkebi *Hacı Zebunzâdelere* verdim. Hatta satmadım.

[Zabıt varakası okundu.]

- **S:** Bak hayvanı verdim, satmadım diyorsun. Halbuki satmışsın?

- **C:** Hayır efendim satmadım. Sizin emanetinizde dursun dedim.

- **S:** Hakikaten *Mustafa Efendi*'nin evine vardın mı?

- **C:** Evet gittim. Vesika filan göstermedim, yalan vallâhi efendim. Uşak'a gideceğimi ve saatların tamir olacağını söyledim.

- **S:** Sen kavga ettik diyorsun?

- **C:** O biliyor. O benim gibi çok gençleri baştan çıkarmış, bugün sâbıkalıdır. Hapishâneye girdiğimde, yazık senin başını da yaktı dediler.

- **S:** *Salah Avşaroğlu* kimdir?

- **C:** Bilmiyorum efendim.

- **S:** Hepsi böyle fakat Uşak'da *Gürcü Kâmil Paşa'nın oğlu Muhlis*'i nereden tanıyorsun?

- **C:** Evet onu ben söyledim. Nüfus tezkeresini yazdırdım. İlmuhaber olmadan kabul etmiyorlar. Onun için söylemiştim. *Muhlis,* ilmuhaber yazdı.

- **S:** Bunları ne münasebetle yazdırdın?

- **C:** Benim seyahatla alâkadar olmadığım ve *Kösezâde Ahmed Efendi*'nin rüya nâmıyla konuştuğunu söyledim. Onu bilmiyorum, hatırımda bile yok.

- **S:** *Muhlis*'le böyle bir konuşma geçti mi?

- **C:** Hayır, ben böyle ifade vermedim. *Muhlis Bey* burada, sorabilirsiniz.

- **S:** Şapka meselesi söz konusu oldu mu?

- **C:** Oldu ve şapka giyiyorsun iyi edersin dedim.

- **S:** Bunları sana sordular mı?

- **C:** Evet sordular. Ben gazete bile okuyamıyorum. Nasıl böyle laf söyleyebilirim.

- **S:** (*Muhlis* 'e) Sen bu saatçı *Mustafa Efendi*'nin oğlu *Süleyman* 'ı tanır mısın?

- **C:** Hayır efendim, tanımam. Görüştüm, dükkânıma geldi, ilmuhaber yazdırdı. Bu kadar görüştüm.

- **S:** Ne ilmuhaberi yazdın?

- **C:** Kayıptan dolayı nüfus tezkeresi verilmesi için bir ilmuhaber idi. Mahalleye mühürletirler, o ilmuhaberlerden idi.

- **S:** El yazınla böyle yazılmış ilmûhaberler var mı?

- **C:** Var efendim, bulunur. İlmuhaberi yazıncaya kadar oturdu, elli kuruş verdi ben de almadım.

- **S:** Bu hangi mahalleden?

- **C:** İpek Mahallesi'nden olduğunu söylüyordu.

- **S:** Kaç tarihinde görüştünüz?

- **C:** Tarihini bilmiyorum.

- **S:** Kimin nesi olduğunu konuşmak sûretiyle mi öğrendin?

- **C:** Ne istiyorsunuz dedim, lakab, isim ve hüviyetini sordum.

- **S:** Ne yapacakmış nüfus tezkeresini alıp ta?

- **C:** Ne yapacağını bilmiyorum.

- **S:** Ondan başka görüşmediniz mi?

- **C:** Hayır efendim, tanımıyorum.

- **S:** Babasını nereden tanıyorsun?

- **C:** Bende bir saat vardı. Tamir için götürdüm, babasını oradan tanırım.

- **S:** Senin *Dîvân-ı Harb* 'de geçen olayının asıl sebebi nedir?

- **C:** Vallâhi söyleyemeyeceğim, çünkü utanırım. Hükûm vermediler affedildi. Yunan emellerine hizmet ettiğimi söylediler. Kayınpederimin ırzı üzerine gûya ben bazı kimseleri mahpushâneden çıkarmışım. Kesmek istemişim. Millet bütün bunları atfetmiş fakat ben vicdânen rahatım. Karahisar'dan Yunanlılar gelince Bursa'ya firâr ettim. Bursa'da câsus diye yakaladılar, bıraktılar. Sonra Tekirdağı'na çıktım. Oradan Çorlu'ya geçtim. Çorlu'dan Çatalca'ya, oradan işgal hattına girerken yakalandım. *Düvel-i İ'tilâfiye* askerleri vardı, orada yakalandım. Memlekete gelecektim. Yunanlılar İzmir'den çıkmış idiler.

- **Savcı Bey:** Hatırıma geldiğine göre bunların tahkikâtı tarafımdan yapılmıştı. Evrâkını getirtelim.

- **S:** Demek bu *Saatçı Süleyman*'ı başka sûretle tanımıyorsun?

- **C:** Başka türlü tanımam efendim.

- **S:** (*Süleyman*'a) Demek sen nüfus tezkeresini çıkarmak için mi ilmuhaber yazdırdın?

- **C:** Evet.

- **S:** Nerede yazdırdın?

- **C:** Dükkânda yazdırdım. Dükkânı vardır. Kendisini tanımam. Nüfus memuru nüfus ilmuhaberi yazdır dedi, yazdırdım, mahalleye mühürlettim.

- **S:** Hangi mahalleye mühürlettin?

- **C:** Hacı Hızır Mahallesi'ne.

- **S:** Buna niçin para vermedin?

- **C:** 25 kuruş verecektim, kendisine bir lira verdim. Üstünü ver dedim. Bozuk yokmuş, sonra alırım dedi. Ben de köylere gidiyorum dedim. O da gelince alırım dedi.

- **S:** O diyor ki yarım lira verdi, kabul etmedim diyor?

- **C:** Hayır efendim bir lira verdim 25 kuruş al üstünü ver, dedim.

- **S:** O ifadende bahsettiğin gazete meselesi nasıl oldu, o vakit orada gazete okudunuz mu?

- **C:** Efendim elinde bunun gazete filan birşey yoktu. *Saatçı Hâlid Efendi* okumuştu. Buna yalnız ilmuhaber yazıverdim.

- **S:** Bunun yazdığı ilmuhaber nüfusta var mı?

- **C:** Nüfus dâiresinde vardır.

- **S:** Evi neresidir?

- **C:** Bilmiyorum. Bununla zâten görüşmem, âilem var dedi. Yolda gelirken istasyonda âilesi geldi, görüştü. Kayınpederi vardı. Çabuk, kız çocuğumu al, gel dedi. Ondan biliyorum.

- **S:** (Muhlis'e) Kaç para verdi dedi idin?

- **C:** Elli kuruş verdi almadım.

- **S:** O başka türlü söylüyor?

- **C:** (*Süleyman*'a) ne dersin?

- **C:** Bir lira verdim 25, 50 kuruş alıkoy dedim.

- **Savcı Bey:** *Karabıyık* ile *Muallim Osman, Müvezzî Mehmed İbrahim* 'in celbine, *Muhlis* 'in Dîvân-ı Harb'deki evrâkının getirilmesine ve nüfus dâiresindeki *Muhlis* 'in yazdığı ilmuhaberin celbine ve Uşak Kaymakamlığı'ndan bunlar hakkında daha geniş bilgi istenilmesine karar verilmesini taleb ve rica ederim.

- **Hâkim hey'eti müşavereden sonra:** uygundur dediler.

Celseye son verildi.

•••

II. CELSE (4 Ocak 1926)

MAHKEME HEYETİ

Reîs	Âza	Âza
(Kel) Ali (Çetinkaya)	(Kılıç) Ali	Reşid Gâlib
Afyon Mebûsu	Gaziantep Mebûsu	Aydın Mebûsu

Uşaklı Süleyman'ın ve Ayıntebizâde Sâlih'in İkinci Muhâkemeleri

- **Reîs:** Sen geçenki muhâkemende demiştin ki: *"Kula'da Hancı Karabıyık Mehmed Bey bana taarruz etti. Ben de muvafakât etmedim. O da beni dövdü, söğdü ondan sonra hükûmete teslim etti"* demiştin. Halbuki biz oradaki adamları buraya kadar getirttik, ifadelerini aldık. Onları okuyacağız dinle (*Karabıyık Mehmed*'in ifadesi okundu) Uşak'da bir *Ayıntebîzâde Sâlih Efendi* var, o senin akraban imiş!

- **Süleyman:** Hayır efendim.

- **S:** Fakat iyi görüşüyorsunuz?

- **C:** Hayır efendim, kendisi bakkaldır. Herkes gibi ben kendisinden alışveriş ederim. Kendisine *Ayıntebîzâde Sâlih* derler, şimdi o da buradadır.

- **S:** Şâhidlerin ifadesini dinledin ya! İfadelerin hepsi böyledir.

- **C:** Efendim, orada beni yüzleştirme yapmadılar. O adamları çağırın, burada söylesinler.

- **S:** Sen orada böyle söğdün mü?

- **C:** Hayır efendim.

- **S:** Beş tane şâhid var.

- **C:** Ben *Karabıyık*'a söğdüm. Bu da bana *Mustafa Kemâl Paşa*'ya söğüyor diye iftira etti.

- **S:** Aşağı-yukarı *Mustafa Kemâl Paşa* ismi geçmedi mi?

- **C:** Hayır efendim.
- **S:** O hâlde seni niçin döğdüler?
- **C:** Efendim gece taarruzda bulunuyorsunuz diye bağırdım, onun için dövdüler.
- **S:** Bunların hepsi de mi yalancı? Haydi çık.

Ayıntebîzâde Sâlih'in ikinci muhâkemesine geçildi.

- **Reîs:** Adın nedir?
- **C:** *Sâlih.*
- **S:** Ne iş tutarsın?
- **C:** Tüccarım.
- **S:** Ne vakitten beri tüccarsın?
- **C:** 3 Şubat'tan beri serbestim.
- **S:** *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası* Uşak'da kurulduğu zaman âza olduğunu söylemiştin?
- **C:** Hayır efendim, söylemedim, benim siyasî partilerle alâkam yoktur.
- **S:** Pekâla; Sana İstanbul'dan bir deste kitap gönderdiler. Onları ne vakit aldın ve o kitaplar nerededir?
- **C:** Hangi kitaplar efendim?
- **S:** *Şapka ve Frenk Mukallidliği* adındaki kitaplar?
- **C:** Efendim bendeniz Uşak'da İmam ve Hatip Mektebi müdürü idim. Bendeniz 330 (M. 1915)'a kadar İstanbul'da tahsil gördüm.
- **S:** Nerede?
- **C:** Süleymâniye *Dâru'l-Hadis Tıp Medresesi* 'nde.
- **S:** Hocan kim idi, arkadaşların kim idi?
- **C:** 70-80 kadar arkadaşım vardı.
- **S:** Süleymâniye'de tahsilde bulunmuş, *Giresunlu Muharrem Efendi* vardır. Sonra *Abdullah Efendi Hoca* vardır. Hatırladın mı?
- **C:** Bilmiyorum efendim.
- **S:** Bilirsin, bilirsin söyle?
- **C:** Giresunlu hocalar vardı, fakat kimler olduğunu bilmiyorum.
- **S:** Senin bulunduğun tarihlerde bunlar da talebe idi.
- **C:** Hayır, *Dâru'l-Hadis Tıb Medresesi* 'nde böyle Giresunlu kimseler yoktu.
- **S:** Pekâla oradan *icâzet* aldın mı?
- **C:** Aldım.
- **S:** Bir vazife aldın mı?
- **C:** Hayır, Uşak'a geldim. Pederim Uşak'da *müderris* idi. Pederimin vefâtıyla *müderrislik* bana verildi.

- **S:** Uşak'ta kaç sene kaldın?

- **C:** 7-8 sene kadar kaldım.

- **S:** Bilinen hocalardan kimleri tanıyorsun?

- **C:** Talebenin hoca ile temasta bulunması imkânı yoktur.

- **S:** Hocalarınız kimlerdi, ben söyleyim: *İskilipli Âtıf Efendi* 'yi tanır mısın?

- **C:** Tanırım efendim.

- **S:** Ne sûretle tanıştın?

- **C:** Birâderim onun talebesi idi, o münasebetle tanıdım. O vakit konuşmazdım.

- **S:** Ne vakit konuşmaya başladınız?

- **C:** Bir talebe hocasıyla o kadar konuşmaz. Kendisiyle o sûretle tanıştım. Sonra *Necm-i Ticaret Türk Anonim Şirketi Müdürü* olduğum vakit kendisi Şehzâdebaşında bir medresenin müdürü bulunuyordu. Bendeniz de Uşak Medresesi müdürü olduğum zaman *Meşihât* 'e giderdik.

- **S:** Hangi senelerde?

- **C:** Seferberliği takip eden senelerde.

- **S:** *Cidâl-i Milliye* mi?

- **C:** Hayır efendim. *Harb-i Umûmi* 'yi müteâkip *Dâru'l-Hilâfe Medresesi* müdürü idi. Bendeniz de Uşak İmam ve Hatip Mektebi müdürü olduğum için her sene *Meşihât* 'e gider, lâzım gelen programları alırdık. O vakitten tanıyorum.

- **S:** Haberleşiyor mu idiniz?

- **C:** Sonra ben, *Necm-i İstikbal Türk Anonim Şirketi* müdürü oldum. Mal filan sipâriş ediyordum, komisyonculuk ediyordum. Kendisine tavşan derisi filan gönderdim.

- **S:** Ne vakit?

- **C:** Tarihi hatırımda değildir efendim.

- **S:** Tahmînen?

- **C:** İki sene evvel.

- **S:** Sen o vakit medrese müdürü idin. O da müdür idi. O sırada işgal vâki oldu. İzmir işgal olunmazdan evvel onunla haberleştiniz mi?

- **C:** Hayır efendim İzmir işgalinde haberleşmemiz yoktu.

- **S:** *Teâli-i İslâm Cemiyeti* 'ni kurduğu vakit?

- **C:** Bilmiyorum efendim.

- **Reşid Galib Bey:** Size Uşak'da şûbe açınız diye yazmış?

- **C:** Yazdı efendim. Fakat bendeniz siyâsetle uğraşmadığım için açmadım. Ve cevap da vermedim.

- **S:** Yazdığı vakit, İzmir ve Uşak'a Yunanlılar gelmiş mi idi?

- **C:** Gelmemişti.

- **S:** Fakat o sıralar *Hürriyet ve İ'tilaf* 'ın çıktığı zamanlarda değil mi, ne diyorsun?

- **C:** *Harb-i Umûmî* 'den sonra efendim. Onu yazan *Âtıf Efendi* değil, *Seydişehirli Hasan Efendi* 'dir.

- **S:** Bakırköy'de oturan *Seydişehirli Hasan* değil mi?

- **C:** Nerede oturduğunu bilmiyorum. Kendisi *Fetvahâne* 'de bulunurdu, müsevvid idi.

- **S:** *Şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi* zamanında mı?

- **C:** Daha eskiden.

- **S:** *Harb-i Umûmi* 'den sonra değil mi?

- **C:** *Harb-i Umûmi* 'den evvel tanırım.

- **S:** *Teâli-i İslâm Cemiyeti* ,*Harb-i Umûmî* 'den sonra kurulmuştur.

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Demek *Hasan Efendi* 'yi tanıyorsun?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** Demek sana yazdılar da cevap vermedin?

- **C:** Evet.

- **S:** Peki, *Hürriyet ve İ'tilâf* 'ı kimler teşkil etti?

- **C:** Bilmiyorum.

- **S:** İnkâr etme söyle, bunda birşey yok!

- **C:** Bilsem söylerim efendim.

- **S:** *Âtıf Efendi* ile nasıl haberleşmeye başladınız?

- **C:** Kendisine tavşan derisi gönderdim.

- **S:** Ne vakit?

- **C:** Tarihini bilmiyorum. Geçen sene kış mevsiminde olacaktır.

- **S:** Görüşmeyi nasıl başlattınız?

- **C:** Kendisine haber gönderdim.

- **S:** Demek senin orada olduğunu biliyordu?

- **C:** Evet, her sene mağaza nâmına alış-veriş için gelip gidiyordum.

- **S:** Demek görüşüyordun?

- **C:** Evet.

- **S:** Nerelerde buluşup görüşüyordunuz?

- **C:** Kendisi müdür iken *İbrahim Paşa Medresesi* 'nde görüşüyorduk.

- S: Onu sormuyorum, son defa nerede görüştünüz?

- **C:** Kendisi evvela komisyoncu idi. Ticarethânesinde görüşüyorduk. Daha sonra *Hakkâklar* 'da kitapçı dükkânı vardı, orada görüşüyorduk.

- **S:** Peki, sana bu kitapları nasıl gönderdi?

- **C:** Pekçok kitaplar gönderdi. Tarih, coğrafya filan.

- **S:** Sana niçin gönderiyor?
- **C:** Müfredat programında ne varsa ona göre kitap gönderirdi.
- **S:** Onları anladık, şapka kitabını ne vakit gönderdi?
- **C:** Bana şapka kitabı göndermedi. *Din-i İslâm'da Men'i Müskirat* nâmıyla bir kitap gönderdi.
- **S:** Nasıl göndermedi, kendi ifadesinde gönderdiğini söylüyor?
- **C:** Pek hatırlamıyorum efendim.
- **S:** 60 tane kitap gelir de hatırlamıyorum olur mu?
- **Reşid Gâlib Bey:** Hem de mühim bir kitap!
- **C:** Çaresizlikten yapmış....
- **S:** Anladık, İstanbul'da serbest basılmış bir kitap, fakat şimdi senin münasebetini araştırıyoruz. Bu kitaplar şimdi nerede ve ne kadardır?
- **C:** Bilmiyorum efendim.
- **S:** 50 tanedir!
- **C:** Vallâhi bilmiyorum efendim.
- **S:** Nasıl olur?
- **C:** Zaruretim vardır, bunları satıver diyordu. Satmaksızın yaktım ve kendi cebimden iki lira gönderdim.
- **S:** Yaktın mı?
- **C:** Evet yaktım.
- **S:** Niçin?
- **C:** Çünkü uygun bulmadım. Kendisine de iki lira gönderdim.
- **S:** O parayı ne vakit gönderdin, hatırladın mı?
- **C:** Hatırlayamıyorum.
- **S:** Ne vasıta ile gönderdin?
- **C:** İhtimal ki İstanbul'a gittiğim zaman kendim verdim.
- **S:** İstanbul'a ne vakit gittin?
- **C:** Kendi adıma ticarethâne açtıktan sonra üç defa gittim.
- **S:** En son ne vakit gittin?
- **C:** Bu sene Ramazan'da gittim. Mart'la Nisan arasında.
- **S:** Demek kendisiyle görüştün?
- **C:** Evet.
- **S:** Altmış kitap, için iki lira verdin öyle mi?
- **C:** *Hakkâklar*'da kitapçı dükkânında kitaplar satılmadı dedim. O kadar birşey verdim.
- **S:** Kitapları niçin yaktın?
- **C:** Efendim zamanımızda münakaşası uygun olmayan dinî birtakım şeyler yazıyordu. Kıyâfet meselesi dine giremez, onun için yaktım.
- **S:** Kitapları yaktığını nasıl ispat edersin?

- **C:** Bilmem ki nasıl ispat edeyim.
- **S:** Sen bu kitapları nerede dağıttı isen söyle de, toplattıralım.
- **C:** Eğer ben dağıttımsa her türlü cezama râzıyım.
- **S:** Demek kitabın zararlı olduğunun farkındasın?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Bu kitapların sana hangi aylarda geldiğini hatırlıyor musun?
- **C:** Hatırlayamıyorum. Yalnız geçen sene 7 Şubat'ta kendi adıma bir ticarethâne açmış idim. O vakitler geldiğini hatırlıyorum.
- **S:** O vakit şapka meselesi filan yoktu. Bu adam sana niçin gönderdi?
- **C:** *"Geçimimi temin için yazdım"* dedi.
- **S:** O anları Ordu'da bahriyeliler şapkaya geçmişti. Onun üzerine onu yazdı gönderdi?
- **C:** Orasını bilmem efendim.
- **S:** Ondan sonra kaç kere haberleştiniz?
- **C:** Bendeniz İstanbul'a son alış-verişe gittiğim vakit, köylüler bendenize *İstikrâz-ı Dâhilî Tahvilâtı*(*) verdiler. Biz bunun fâizlerini alamadık. Bunu İstanbul'da bankadan alıyorlar dediler. İşlerim bitti, bu tahvillerin tahsilâtı için beklemedim. Kendisine sen bunları bankadan al, gönder dedim. Son şeyimiz budur.
- **S:** Şimdi son ayları soruyorum. Son aylarda mektuplaştınız mı?
- **C:** Hayır efendim.
- **S:** Niçin?
- **C:** Çünkü kendim gidiyordum.
- **S:** Bu *Âtıf Efendi*'den gelen mektuplar nerede?
- **C:** Arasıra faturalar, fiat cetvelleri gönderirdi, ihtimal mağazadadır.
- **S:** Husûsî mektuplar?
- **C:** Husûsî mektuplar yok efendim.
- **S:** Geçimimi sağlamak için filan diye yazdığı mektuplar nerede?
- **C:** Belki yırtılmıştır.
- **S:** Senin bulunduğun medreselerde tahsil etmiş *Giresunlu Ali Rıza Efendi* var, biliyor musun?
- **C:** Tanımam efendim.
- **Reşid Gâlib Bey:** Babaeski'de müftülük etmiştir...
- **C:** Bilmiyorum efendim. Süleymâniye'de medrese çok.
- **Kılınç Ali Bey:** Kahveniz belli, medreseniz belli...
- **S:** Ne vakit tevkif edildin?
- **C:** 1 T.S. 1341 (M. 1 Ekim 1925).

(*) İstikrâz-ı Dâhilî Tahvilâtı; Devlet tarafından bu gün de çıkarılan iç borçlanma tahvilleri.

- **S:** Şu hâlde sen, *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* hakkında yazılan mektuba cevap vermedin?

- **C:** Vermedim efendim.

- **S:** O mektupta ne sûretle teşkilat yapılmasını söylüyordu. Nizamnâmesini gönderdi mi?

- **C:** Hayır evvela mektup gönderdi.

- **S:** Sonra da nizamnâmesini değil mi?

- **C:** Hatırlamıyorum efendim, eskidir.

***

(Âza ile görüşmeden sonra...)

Hâkimler Heyeti Reîsi: Sizin harekâtınızın, Erzurum, Giresun, Rize ve Sivas isyânlarına sebep olan İstanbul'daki *Âtıf Efendi* ve yandaşlarının meselesiyle alâkadar olduğu ortaya çıkmıştır. Mesele şimdi tamâmiyle aydınlanmıştır. Ve bu meselenin bütün sanıklarının bir bütün olarak muhâkemesine karar verilmiştir. Siz Uşaklılar da o hocalarla beraber muhâkeme olacaksınız!.. 1926/1/4

Onikinci Defter (Sayfa: 362-375)

Yemenli Yusuf'un Muhâkemesi (*)

- **S:** Adın *Yusuf* değil mi?
- **C:** *Yusuf Kenan.*
- **S:** Babanın adı?
- **C:** *Operatör* (Askerî doktor) *Hacı Receb Bey.*
- **S:** Baban aslen nereli?
- **C:** Aslen Manastırlı'dır. Bendeniz Üsküb'de doğdum. Pederim Manastır'ın Pîr Şeynak Mahallesi'nden.
- **S:** *Yemenli Yusuf Kenan* olacak değil mi?
- **C:** Pederim Yemen'de pek çok bulundu. Ondan Yemenli dediler. Çünki Yemen'den *Sultan Hâmid* devrinde asker almazlardı. Onun için Yemenli dediler.
- **S:** Üsküb'de doğmuşsun, Yemenli nasıl olursun? Üsküb'den nüfus kâğıdın var mıdır?
- **C:** Üsküb'de de nüfusum vardır. Elimde mevcuttur.
- **S:** Baban orada ne vazifede idi?
- **C:** Babam Onaltıncı Alay İkinci Tabur'da operatördü.

(*) Yemenli Yusuf Kenân Bey, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde Şapka Kânûnu aleyhine propaganda yapmak ve halkı isyâna kışkırtmak iddiâsıyla Balıkesir'de tutuklanmış ve sorgusu sonrası dosyası Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmiş idi. Bu dâvânın münferid sanıklarındandır. Muhâkemesi, Uşaklı sanıkların son muhâkemesinden sonra yapılmıştır. Muhâkemesine âit zabıtlar 14 sayfalık bir defterde müstâkil olarak bulunmaktadır.

- **S:** Yemen'e ne vakit gittiniz?
- **C:** 1305'de (M. 1890) gitmişler, ben 1308 (M. 1893)'de doğdum.
- **S:** Doğumun demek 1308'dir?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Üsküb'de hangi tarihlerde bulundunuz?
- **C:** Üsküb'de 1323'den (M. 1908-1912) senelerine kadar bulundum. Pederim 1320'ye (M. 1903) kadar bulundu.
- **S:** Neden sen *Yemenli Yusuf* oluyorsun?
- **C:** Pederim Yemen'de çok bulundu onun için Yemenli derler.
- **S:** Tahsilin nedir? Nerede?
- **C:** Üsküb Askeri Ortaokul ve Lisesi'nden mezunum.
- **S:** Askeri okuldan diploma aldın mı?
- **C:** Evet efendim.
- **S:** Üsküb'de ne zaman okudun? Ne kadar okudun?
- **C:** 1323'e (M. 1908) kadar okudum. 1323'de diploma aldım.
- **S:** Ondan sonra ne yaptın?
- **C:** Ondan sonra Subay okulu öğretmeni, yâni İnzibat Subayı oldum. Sonra *Rehber-i İttihâd-ı Osmânî Mektebi** ne geçtim.
- **S:** Nereye muallim oldun? Mubâşir mi oldun hangi mektebe?
- **C:** Askeri Lise'ye, talebenin İnzibat Subayı idim.
- **S:** Dâhiliye zâbiti diye söylenir mi idi?
- **C:** Askeri Lise'de inzibat zâbiti derler.
- **S:** Hangi senelerde o mektepte bulundun?
- **C:** 1327-1328 (M. 1912-1913) senelerinde.
- **S:** Evli misin?
- **C:** Evlendim fakat ayrıldık.
- **S:** Nerede evlendin?
- **C:** Fatih'e komiser atandım, orada evlendim.
- **S:** Sonra?
- **C:** Muallimlikten sonra *Balkan Harbi* oldu Yıldız'da *Telsiz-Telgraf Mektebi*'ne girdim. Sonra Gümülcine'de esir oldum.
- **S:** Orduda asker olarak değil mi?
- **C:** Evet asker olarak.
- **S:** Hangi orduya mal oldun?
- **C:** Ordulara takım takım dağıtıldık. Bendenizi doğrudan doğruya Kırcaali Fırkası'na gönderdiler.
- **S:** Nerede esir oldun?

(*) Rehber-i İttihâd-ı Osmânî; II. Meşrûtiyetin ilânı sonrasında açılan ve batılı sisteme uygun modern eğitim vermeyi amaçlayan okul. Günümüzde Anadolu Lisesi karşılığı...

- **C:** Keşan'ın karşısında esir oldum. Sonra Filibe'ye esir gittim.

- **S:** Esaretten sonra, nereye geldin?

- **C:** İstanbul'a geldim.

- **S:** Oradan geldikden sonra askerliği muhafaza ettin mi?

- **C:** Askerliğimi muhafaza ettiler.

- **S:** Harb bittikten sonra Romanya'ya geri döndün değil mi? Terhis oldukdan sonra ne yaptınız?

- **C:** İleri Edirne harekâtı oldu, Romanya'dan geldim. Doğru bendeniz sağ cenah ordusuna katıldım. Bendenizi de alıp *Ahmed Paşa* 'ya; *"Gel seni tanıyorum"* dedi. Harb cebhesinde inzibat zâbitliği yaptım. İhtiyat zâbiti olarak Irak'da bulundum. Sonra Arıburunu'na gönderdiler.

- **S:** Muvazzaf olarak, asker olarak çalışıyordun değil mi?

- **C:** Arkasından *Harb-i Umumî* 'de muvazzaf ve gönüllü olarak hizmet emiştim.

- **S:** İhtiyat zâbitlerini terhis ettiler, nefer olarak mı kaldın?

- **C:** Başçavuş idim.

- **S:** Hangi kıtada?

- **C:** 18'inci Alay'da.

- **S:** Hangi Tümen'de ve silah altında ne kadar kaldın?

- **C:** Önceleri 6'ncı Tümen'de başçavuş idim. Sonra ihtiyat zâbiti oldum. *Harb-i Umumî* 'de mütâreke aylarına kadar kaldım.

- **S:** *Harb-i Umumî* 'ye asker olarak mı iştirak ettin?

- **C:** Arıburnu'ndan doğrudan doğruya Irak'a üsteğmen olarak geçdim. Bütün harpte orada kaldım.

- **S:** *Mütâreke* 'den sonra nereye gittin?

- **C:** Ordu ricat ettiğinde Diyale'de esir olduk.

- **S:** Hangi senede ve nerede esir oldun? Hangi kıtada esir oldun?

- **C:** 1333 (M. 1917) nihayetinde 51'inci Tümen'in 44'üncü Kayseri Fırkası'nda iken Diyale'de esir olduk. Alay kumandanımız *Latif Bey* idi. 38 ve 44'üncü Alayı Felâhiye'den aldılar ve Hemedân'a sevk ettiler.

- **S:** Hemedan'da ne işin var?

- **C:** 44 tane asker ve bir de zâbit olarak bendeniz taburun vekili idim, esir olduk.

- **S:** Esarette nerede bulundun?

- **C:** Hindî Çini'nde, Belâni Kampında bulundum.

- **S:** Ondan sonraki hayatını anlat. Pederin nerede kaldı?

- **C:** Pederim Manisa'da öldü. Ben 1335 (M. 1919) Eylül, Ekim'inde esâretten geldim. Belki daha evvel idi. Aylık esir kâfile ile esirler arasında geldim. Bendenizi Onuncu Fırka'ya misafir olarak verdiler.

- **S:** Sonra İstanbul'a nasıl geldin? Orada bir 56'ıncı Tümen var, başka var mı?

- **C:** Maaşımı almak için daha sonra İstanbul'a geldim. Harbiye Nezâreti'ne müracaat ettim. Onuncu Fırka var. *Miralay Abbas Bey*'in Fırkası.

- **S:** Kolordu kumandanı kim idi?

- **C:** *Süleyman Fehmi Bey* idi.

- **S:** Sonra?

- **C:** İstanbul'a geldiğimde Harbiye Nezâreti'ne müracaat ettim. Terhis oldum. Sonra Şişli'ye gittim. *Mustafa Kemâl Paşa*'nın annesiyle görüştüm. Sonra Fatih'e komiser tayin ettiler.

- **S:** Kim idi polis müdürü?

- **C:** *Halil Bey*, idi.

- **S:** *Halil Bey* 'den sonra kim idi?

- **C:** *Nurettin Bey* 'i yaptılar.

- **S:** Fatih'e komiser olarak mı tayin edildin?

- **C:** Komiser muâvini oldum. Sonra Ahlak Zabıtası memuru yaptılar.

- **S:** Ahlâk Zabıtası memuru kim yaptı?

- **C:** *Dâmâd Şerif Paşa* ile *Nureddin Bey* yaptılar.

- **S:** *Dâmâd Şerif Paşa* ile ne münasebetle görüştün?

- **C:** Nezârete gittim ve *Şerif Paşa* ile görüştüm. Dört ay kadar sonra bütün azledilen memurlar arasında *İttihadcı*dır diyerek azl ettiler.

- **S:** Azlden sonra ne yaptın? Nasıl vakit geçirdin anlat.

- **C:** Sonra bendeniz Anadolu'ya (İst. Anadolu tarafında) geçtim. Az öncesinde *Fâlih Rıfkı Bey*le hapisde kaldım. *İttihadcı* idim, ordunun subaylarını İngilizler tevkif ediyorlardı. Ondan sonra köylere kaçtım.

- **Reşid Galib Bey:** İttihadcı diye haps etmeleri büsbütün tuhaftır.

- **S:** Hangi köylere kaçtın?

- **C:** Ömerli, Şile'ye kadar geldim hocalık, muallimlik yaptım.

- **S:** Oralarda Yunan işgâli var?

- **C:** Mühim mevkilerde İngilizler vardı. Oralarda (Yunan) yoktu.

- **S:** İngilizler vardı ya?

- **C:** İngilizler ancak Ömerli'ye kadar gelirlerdi.

- **S:** Köylere niye gittin?

- **C:** Geçimimi temin için gittim.

- **S:** Hangi köylere nereye gittin? Ne kadar kaldın orada?

- **C:** Bütün Ömerli, Şile köylerine gittim. Bütün câmilere, mekteplere levhalar götürdüm. Çocuklara kalem, kitap, risâle götürdüm. Üç sene kadar sürekli o köyleri dolaşırdım.

- **S:** Üç sene nerede gezdin? Bütün dolaşıyor muydun?

- **C:** 1326, 1327, 1328 (M. 1911-1913) senelerinde hayatımı hep köylerde geçirdim.

- **S:** Köylere nasıl giderdin?

- **C:** Zayıf bir at aldım. Kıyâfetimi değiştirdim.

- **S:** Ne levhâsı, ne hatırası?

- **C:** Mektep levhalarıdır, coğrafya haritaları, ilk ve orta kısımlarına âit levhalar olup kimisine parasız kimisine para ile verdim ve tevzi ettim.

- **S:** Ne idi maksadın böyle yapmaktan?

- **C:** Maksadım hayatımı te'min etmekti. Sonra *Mustafa Kemal Paşa* 'nın fotoğraflarını aldım ve dağıttım.

- **Reşid Gâlib Bey:** Onları da parasız verirdin değil mi?

- **C:** Evet efendim.

- **S:** O zamanın şartları gereği o köylerde başıbozuk gezemezsin, oralarda gezenler umûmiyetle câsusdurlar. İngiliz, Yunan, Fransız câsûsudur. İstanbul'da mı idin, ordu geldiğinde?

- **C:** İstanbul'a geldim oradan Kocaeli'ye geçtim.

- **S:** Neye gittin Kocaeli'ye? Kime götürdün o levhaları Kocaeli'nde?

- **C:** Tüccarlara (El-kâsib habib-Allah) vesâire bazı levhalar, matbaada basılanlardan.

- **S:** O câmilerin bastıklarından mı ?

- **C:** Bendeniz hattatım aynı zamanda, İstanbul'a geldim. Bir sefer de Balıkesir'e gelmek istedim. İki sene bu minvâl üzere bu sûretle hareket ederdim. Gezmekle vakit geçirdim.

- **S:** Ordu geldikten sonra... İki sene daha var, o iki seneyi anlat. Başka nereleri gezdin?

- **C:** Kocaeli, İzmit, Sapanca, Adapazarı bu civarları gezdim, *Halk Fırkası*'na girdim.

- **S:** Sapanca, İzmit'te kimlerle görüştün?

- **C:** *Sapancalı Bâki Bey* 'le görüştüm.

- **S:** Onlar orada hânedan falan mı?

- **C:** Halk Fırkası'ndan, zengindir.

- **Kılıç Ali Bey:** Evlerine falan gider miydin?

- **C:** Yalnız Halk Fırkası'na giderdim.

- **Reşid Gâlib Bey:** *Bâki Bey* 'in kardeşi *Hakkı Bey* 'dir. Oradamı idi?

- **C:** Kardeşi *Hakkı Bey* 'i görmedim efendim.

- **S:** Başka nereleri dolaştın?

- **C:** İstanbul'da bu tevkifimden evvel yâni dört mâh mukaddem bu sefer de Aydın'a gideyim dedim. Ağabeyim Aydın Düyûn-ı Umûmiyye müdürlerindendir. Ona misafir gideyim dedim.

- **S:** İstanbul'da bulunduğun zamanlarda nerede oturup kalkardın?

- **C:** Fatih'de *Talat Bey* 'in hanında otururdum.

- **S:** Son zamanlarda da orada mı idin?

- **C:** Evet, kira ile otururdum. Son zamanlarda ve her geldiğim zamanlarda orada otururdum.

- **S:** Eşyan falan?

- **C:** Yatağım var başka birşey yok.

- **S:** Vâliden falan yok mu?

- **C:** Hayır efendim, Köprülü'de 1324'de (M. 1909) öldüler. Köprülü'de *Selanikli İbrahim Cevdet* isminde 18 (M.1903)'lerden beri orada yatar kalkardım. Mâhiye 400 kuruş veriyordum.

- **S:** Son günlerde Balıkesir/Bandırma'ya dönmeden önce nerede idin? Nerede yattın kalktın ?

- **C:** İstanbul'da idim *Talat Bey* 'in hanında Malta karşısındadır. Üç gün kadar kaldım. Ondan evvel Kocaeli'de idim. İzmit'te dört gün kaldım.

- **S:** Kocaeli'nde nerede bulunurdun ?

- **C:** Şark Oteli'nde. Sürekli Deniz Subayları ile otururdum. Ondan sonra Sapanca'da Gençler Birliği'nde iki gün kaldım.

- **S:** Şehir itibârıyle, kasaba itibârıyle günleriyle söyle?

- **C:** Üç gün *Talat Bey* 'in hanında kaldım. Bir sefer Adapazarı'na gittim.

- **S:** Orada ne yaptın ?

- **C:** Levha için gittim.

- **S:** Ondan evvel ?

- **C:** Adapazarı'nda Meşrûtiyet Oteli'nde bir gece kaldım. Üç gece de Bolu Oteli'nde oturuyordum. *Şükrü Bey* 'in otelinde bir gece kaldım. Bir gece de yolda geçirdim.

- **S:** Bandırma'ya ne vakit hareket ettin ?

- **C:** Bundan dört ay kadar önce.

- **S:** Ayını, gününü söyle ?

- **C:** Hatırlamıyorum.

- **S:** Bandırma'ya niçin hareket ettin ?

- **C:** Bandırma'ya yine levha aldım, Üçyüz levha aldım, bavulun içine koydum.

- **S:** Başka var mı?

- **C:** Burada hapishânede vardır.

- **Kılıç Ali Bey:** Bu levhaları nereden alıyormuş, İstanbul'da hangi matbaadan ?

- **C:** Levhalar bütün matbaalarda vardır. En çok *Yusuf Ziya Bey* 'in matbaasından aldım.

- **S:** Ne kadar aldın ?
- **C:** Üçyüz tane aldım.
- **S:** Ne levhası idi ?
- **C:** Bismillah vesâire levhaları idi.
- **S:** Bandırma'ya kadar giderken ne eşyan vardı ?
- **C:** Bandırmaya giderken bir bavul aldım, İçine levhaları koydum, başka eşyam yoktu.
- **Reşid Gâlib Bey:** 300 levhayı kaça aldın, bedava mı?
- **C:** Matbaada hediye olarak verilir. Bendeniz beşer kuruşa aldım.
- **S:** Sana kaç tane karşılıksız verdi? Hangi matbaadan aldın, aldığın adam kimdi ? Kaç kuruş verdin ?
- **C:** Bendeniz matbaadan, *Yusuf Ziya Bey* 'in matbaasından aldım. Kendisine bizzat 300 kuruş verdim. Bize kredi veriyor. Parasız olduğumu biliyor.
- **S:** Üzerinde ne kadar paran vardı?
- **C:** Hareket ettiğim zaman üzerimde 300 kuruş param vardı. Yanımda Kasımpaşalı meşhur *Cevat Bey* vardı.
- **S:** O niçin gidiyordu ?
- **C:** *Tahrir-i Müsekkefât Komisyonu** na tayin edilmiş idi.
- **S:** Nereden tanışıyorsun? Birleşerek mi hareket ettiniz yoksa tesâdüf mü ?
- **C:** Hapishânede İngilizler zamanında hapsolmuştuk. Vapurda tesâdüfen birleştik.
- **S:** Ne için bunu anlatıyorsun ?
- **C:** Bandırma'ya giderken *Cevat Bey* de vardı.
- **S:** Bandırma'ya hangi vapurla gittiniz ?
- **C:** *Gülnihâl* ile gittik.
- **S:** Ayını söyle, hangi aydı ?
- **C:** 17 Eylül'de hareket ettik, 19'da tevkif edildim.
- **S:** O vakit şapka meselesi falan çıkmıştı değil mi? Bandırma'da nerede kaldın ?
- **C:** Bandırma'ya vardım, istasyonda bir kahve vardı orada bir kahve içtik. Subaylar filan vardı görüştük. Balıkesir treni geldi, derhâl bindim, Balıkesir'e geldim.
- **S:** Niçin o kadar acele hareket ediyorsun Balıkesir'e ?
- **C:** Bütün Bandırma yanmış, acıdım, ondan dolayı gittim. Yangın oldu-

---

(*) Tahrir-i Müsekkefât Komisyonu; Cumhuriyet'in ilânı sonrasında TBMM tarafından kabul edilen bir kanûn ile kurulan ve kurtarılan vatan topraklarında yerli Rum ahâlinin kaçması ile geride bıraktıkları bina vesair emvâli tesbit ile görevli komisyon.

ğu için levha satacak kimse bulamadım. Bindim trene Balıkesir'e geldim.

- **S:** Yardıma muhtaç olan adamlara vereydin levhaları? Kaçıncı günü vardın? Tren ücreti kaç kuruş verdin?

- **C:** O gün Balıkesir'e vardım. Tren ücreti 165 kuruş verdim.

- **S:** Vapura kaç kuruş verdin ?

- **C:** Vapura 175 kuruş verdim. *Cevat Bey* de güverte bileti aldı, hava iyi idi.

- **S:** Balıkesir'de nerede kaldın ?

- **C:** Balıkesir'de çarşı içinde geceleyin 25 kuruş verdim. Bir kahvede kaldım. Bir memur geldi, sizde kart varmış alacağım dedi, aldı götürdü. Lütfen karakola kadar teşrif ediniz dedi, peki dedim.

- **S:** Balıkesir'e vardığın ertesi günü değil mi ?

- **C:** Evet, baktım bir komiser muâvini vardı Siz bu levhaları dağıtıyorsunuz, ne maksatla bu işi yapıyorsunuz dedi. Bunda maksat yoktur. Geçimmin temini için yapıyorum dedim. Derhâl bir vazifeli gelerek üzerimi aradılar, mektup falan aradılar, silah aradılar bulamadılar. Baktılar cebimde 400 kuruş var, onu aldılar. Hepsinin ağızları kokuyordu, bana da (içki) verdiler.

- **S:** İngilizce, Fransızca falan öğrenmedin mi, Arapça bilir misin ?

- **C:** İngilizce falan bilmem, az Arapça bilirim.

- **Reşid Gâlib Bey:** İstanbul'dan çıkacağın zaman 300 kuruş vardı. Vapurla trene verdikten sonra parası kalmaması icab eder. O 400 kuruşu nereden aldın?

- **C:** Levhaları manifaturacılara verdim. Yakalandığımda öğle vakti idi, kimisi yarımşar lira, kimisi birer lira verdiler. Kalan levhalardan fark edebilir, 300 levha götürdüm.

- **S:** Geldiğinin ertesi günü tutulduğunu söylüyorsun. Bunları ne zaman sattın, 300 levha sattın idi.?

- **C:** 300 levha götürdüm, evet efendim.

- **S:** Halbuki polisler 300 levha bulmuşlar, şu hâlde satmamışsın, halbuki sattım diyordun.

- **C:** Evet efendim, polis arama yaptığı zaman 300 levha çıktı.

- **Ali Bey:** Baban Köprülü'de mi öldü ?

- **C:** Evet.

- **S:** Kimlerle ne görüştün Balıkesir'de ?

- **C:** Balıkesir'de birkaç manifaturacılarla görüştüm. Birkaç tane levha hediye ettim. *Hilmi Bey* adında birine gelmiştim.

- **S:** *Zafer* gazetesi sahibi değil mi ? Onun gazeteci olduğunu bilmiyor muydun?

- **C:** *Hilmi Efendi* 'nin ihtiyat zâbiti ve manifaturacı olduğunu bilirim. Fakat diğer hallerini tanımam. Beni *Cevat Bey* gönderdi. *Cevat Bey; "git Hilmi Bey 'i gör"* dedi. Gittim bir kâğıt vermişti.

- **S:** Buldun mu *Hilmi Bey* 'i? Nerede buldun, hangi dükkânda ?

- **C:** *Hilmi Bey* 'i buldum, oturuyordu, dükkânda kâğıdı verdim.

- **S:** *Hilmi Efendi* ile ne konuştun?

- **C:** *"Cevat'ı tanırım tâlimgâhtan arkadaşımdır,"* dedi. *"Beni yerimde ziyaretine teşekkürler ederim. Şereflenmiş olduk"* dedi.

- **S:** Sen mi söyledin, o mu ?

- **C:** O söyledi. Levhalardan alacakken memurlar geldi. *Hilmi Bey* şapka meselesinden bahsetti Evvelce şapkaların hepsinden konuştuk, sonra hepsinin fena olduğunu söyledi.

- **S:** Onun başında şapka var mı idi?

- **C:** Hayır.

- **S:** Senin başında ne vardı?

- **C:** Eski polis memurlarının kalpağından giyiyordum.

- **S:** Onu niçin giyiyordun, sen polis kalpağını niçin giyiyordun ?

- **C:** Polis kalpağı değildi, sivil memurlar da giyerdi. *Hilmi Efendi* şapka aleyhinde söylemeğe başladı. Ben, emir tatbikıyla başlanırsa giyeceğiz dedim. Gazetelerden bahsettim. Aslında gazete yazıyordu, kendisi de bahsetti. Evet gazeteleri okuyorum, dedim. Hindistan'dan Arabistan'dan gelecek seyyahları söz konusu ettim.

- **S:** Hindistan'dan, Arabistan'dan gelecek ne imiş, ne sebeple bahsettin? Erzurum'dan, Trabzon'dan ne münasebetle bahsettin?

- **C:** Seyyahların geleceğini söyledim, Erzurum ve havâlisindeki Müslümanlar hakkında gizli bir taraftan işitmiş hükûmet memurlarıyla beraber şapka giymeyeceklerine dâir takrir vermişler dedim. O soruyor, bendeniz söylüyorum.

- **Ali Bey:** Nereden işitmiş böyle böyle olacağını ?

- **C:** Bendeniz de işitmedim, gazetelerde okuyorum, dedi. Sonra bendenize sordu, hangi partiye mensupsunuz, dedi. Ben hiç bir partiye mensup değilim, dedim. Ve hiçbir yabancı lisânı bilmiyorum dedim.

- **S:** Eylülün on yedisinde söylüyorsun. Erzurum'da isyân kasımda oluyor değil mi? Bunları sen mi söylüyorsun, *Hilmi Efendi* mi? *İttihâd-ı İslâm* 'ı nasıl yapacaktınız, partiden maksat bu mu?

- **C:** Efendim, kendileri takip ettikleri siyâsete uygun adamlar arıyorlardı, görünüşüne bakarak muhalif olduğunu zannederim.

- **S:** Ne imiş onların takip ettiği siyâset, o adam ne imiş, ne takip ediyormuş?

- **C:** Bilmiyorum.

[Zabıt varakası okundu]

- **S:** Hani, peder ve vâliden Manastırlı idi? Neden Bağdad ve Medîneli olarak gösterdin?

- **C:** Pederim esasen Manastırlı ise de cedden Bağdadlıdır. Annem decedden Medine-i Münevvere'dendir.

- **S:** Bu sözler, yâni *Gazi Paşa, İsmet Paşa* ne münasebetle geçti?

- **C:** Bendenize sordular, *Gazi Paşa* nerelidir dediler, ben de Selâniklidir. *İsmet Paşa* 'nın esâsen pederi Bulgaristanlı fakat kendileri Malatya'da bulundular, dedim.

- **S:** Bunları siz ifade ettiniz?

- **C:** Bunları *Hilmi Bey* soruyor ve ben cevap veriyordum.

- **S:** Bu şapka giyenler de *"hakikaten dönme"* diye söylediniz, değil mi, burasını hanginiz bahsettiniz?

- **C:** Ben bahsetmedim kendisi söyledi.

- **Reşid Gâlib Bey:** O söylüyor sen de cevap veriyorsun değil mi, öyle mi, konuşuldu böyle mi?

- **C:** Irak'ta bazı münasebetsiz subaylarımız halka işkence ettiler. Bundan dolayı sürüldük dedim. İki defa Batum'a kadar geldim, iskelelerde İnebolu'ya çıkamadım.

- **S:** Batum'da ne yapacaktın ?

- **C:** İnebolu'ya çıkamadım, Batum'a mecbûren seyahat ettim. Batum'a kadar gittim. İleride icâb ederse biz size söyleyeceğiz şimdi bırakmıyoruz dedi.

- **Ali Bey:** Batum'da mı söylediler ?

- **C:** İnebolu'da *Selâmi Efendi* isminde bir subay çıkamazsınız dedi. Uzun boyludur.

- **S:** Bir defa Batum'a kadar, bir defa da İnebolu'ya kadar çıktın?

- **C:** İkinci defa *Galizâde Kaptan Bey* var. *"Git burdan gavur kuş,"* dedi

- **S:** Kim? Niçin, sen ne dedin? İnebolu'ya geldiğinde adını ne sûretle verdin?

- **C:** *Kaptan Bey* diyorlar, İnebolu'da kendi nüfus kâğıdımı ve terhis kâğıdımı gösterdim.

- **S:** Hangi vapurla, nereye kadar? Bizim sahillere uğradı mı?

- **C:** Karibhala Vapuruyla gittim. Sahillere hep uğradı, fakat çıkarmadı.

- **S:** Niçin kabul etmiyorlar, sana câsus falan mı diyorlar?

- **C:** Bakıyorlar sap sarıyım, üstüm başım da fena, onun için almadılar. Hasta falan diye kabul etmiyorlardı.

- **S:** Bilakis rengin sap sarı olsa merhamet ederlerdi, alırlardı. Sahile? Hangi sahillere uğradı?

- **C:** İnebolu, Giresun, Samsun hepsine uğradık. Sonra gönderdiler.

- **S:** İstanbul'a mı gönderdiler, *Hilmi Efendi* ile yüzleştirdiler mi?

- **C:** *Hilmi Efendi* ile yüzleştirmediler.

- **S:** Sen birer birer Hilmi Efendi'ye söylemişsin, o sana söylememiş?

- **C:** Kat'iyyen reddediyorum. Yanlıştır ifadeleri beyefendi, kendisi, yâni *Hilmi Efendi* sordu, suâline karşı cevap verdim.

- **S:** (Savcı Bey'e) Bir soracağınız var mı efendim?

- **Savcı Bey:** Bir soracağım yok, yalnız, birşey arz edeyim. Kendisini savunurken Türk polisine ve Türk subayına muhâlefet gâyesi ile tahkir yollu bir isnâdatta bulunmuştur. Bunu tamamen kendisine iâde ederim. Türk polisinin ellerinde rakı şişesiyle bulunduğundan bahsediyor ki yalandır. Sonra Arabistan'da Türk zâbitlerinin yaptığı fenalıklardan bahsettiler ki bu da bütün bütün yalandır. Türkler kat'iyyen Arabistan'da bir fenalık yapmamışlardır. Bunları da reddederim.

- **S:** Savcı Bey'in mütalâasını dinledin, ne dersin?

- **C:** Ne diyeyim efendim, ben tahkir yollu söz söylemedim.

- **S:** Peki, Fatih'teki hocalardan kimlerle münasebetin vardır?

- **C:** Hiç bir hoca ile görüşmem ve tanımam.

- **S:** Mesleğin ve mâişetin itibârıyle görüşmeniz icâb ediyor. Fatih muhitinde kimleri tanırsın?

- **C:** Dâima subaylar ile görüşürüm, hocalarla münasebetim yoktur. Jön Türk diye beni sevmezler.

- **S:** *Âtıf Hoca* 'yı tanımaz mısın?

- **C:** Tanımam. Fatih muhitinde bütün bakkallar beni tanırlar. Hocalar tanımazlar.

- **S:** Niçin Fatih'te medresede otursun?

- **C:** Han ucuz olmadığından oturuyorum.

- **S:** Bayezid'den ne gibi hocalarla tanışırsın? Hangi Hoca seni sevmez?

- **C:** Bayezid'de de tanımam, hocaların hiç birisiyle tanışmam. Hiç birisi beni sevmezler.

- **S:** Tanımayan bir adamı, niçin seni sevmesinler?

- **C:** Şeklimi sevmezler efendim.

- **Reîs:** Senin ifade tarzından ve yaptığın hareketlerden anlaşılıyor ki; Erzurum'da ve Rize isyânının sebepleri çeşidinden olan adamlardansın. Senin dâvânı hocaların dâvâsıyla birleştirdik. Durumun araştırılacaktır.

- **S:** İstanbul işgal altında bulunduğu sırada, orada bir çok cemiyetler teşekkül etmiştir. Bunların hangisine girdin ve hangisiyle alâkadarsın?

- **C:** Beyefendi bendeniz hiçbir cemiyyete, hiçibir fırkaya mensub değilim tahkik ediniz.

- **S:** Fatih'de *İslâm Teâlî Cemiyyeti* vardı. Bunları bilirsin. Bu cemiyyeti kimler kuruyordu, bunlarla bilmekliğin lâzımdır?

- **C:** Böyle partilerin olduğunu biliyorum, fakat kimlerin kurduklarını bilmiyorum. Zabıta memuru olduğum için tanımam beyim.

- **S:** Sizin mıntıkada senin bulunduğun zaman hangi partilerin lokalleri vardı?

- **C:** Orada her cemiyetin şûbeleri vardır. *Teâli-i Selâmet, Hürriyet* ve *İ'tilâf, Sulh ve Selâmet.*

- **S:** *Halk Fırkası* var mı idi o zaman?

- **C:** Vardı.

- **S:** *Hürriyet ve İ'tilâf, Sulh ve Selâmet* i kimler tesis etmişler?

- **C:** Kat'iyyen ciddiyetle söylüyorum, hiç bir sebeple temasım yoktur.

- **Reîs:** Şimdilik bu kadar kâfi haydi çık.

***

III- İDDİÂNÂME VE MÜDAFAALAR

I. CELSE (2 Şubat 1926 Salı)
İDDİÂNAME

MAHKEME HEYETİ

Reîs	Savcı	Âzalar
(Kel) Ali (Çetinkaya)	Necib Ali (Küçüka)	(Kılıç) Ali ve Reşid Gâlib
Afyon Mebûsu	Denizli Mebûsu	Antep ve Aydın Mebûsları

Onüçüncü Defter (Sayfa: 376 - 402)

- **Reîs:** *Şapka İktisâsı* meselesi dolayısıyla memleketin birkaç noktasında meydana gelen isyânın sebeplerinden dolayı, çeşitli şekillerle hakkınızda açılmış olan, yâni şapka isyanı meselesine ilginiz dolayısıyla açılmış olan dâvânızı gördük. Dâvâ aydınlandı. Durumlarınız hakkında kâfi derecede fikir edinmiş olduk. Şimdi Savcılık makamı, iddianâmesini okuyacaktır. Dinleyiniz; ondan sonra sizin müdafaanızı dinleyeceğiz.

- **Savcı Bey:** Efendim geçen ekim ayı boyuncada memleketin bazı bölgelerinde ortaya çıkan hâdiseler ve görünümü, Cumhûriyet'in kahredici gücü neticesiyle iskat edilen bu irticâ hâdiseleri, alelâde ortaya çıkmış birer mahallî nümâyişten ibaret olmayıp, geçen gün *Maraşlılar'ın Muhâkemesinde* de aynı münâsebetle arzettiğim gibi; öncedene tertip ve tanzim edilmiş olan meş'um bir hareketin neticesidir. Çünki Erzurum'da, Rize'de Giresun'da ortaya çıkan hâdiseler ve gelişimini bir bütün olarak düşünecek ve değerlendirecek olursak, hâdiselerin altında yatan gaye ve yapılan propaganda ve bunların hareket şekilleri arasında umûmî bir ortaklığın mevcût bulunduğu derhal ortaya çıkar. Erzurum mürtecîleri isyân çığlıkları atarken *"dinsiz vâli istemeyiz, dinsiz hükûmet istemeyiz..."* diye kıyâm etmişler ve öncelikle hapishânedeki mahkûmları çıkartmak gâye ve hedefine doğru yürümüşlerdir. Aynı hâdise Rize'de gerçekleştiğinde; Rize'nin Panamya mevkiinde ve Ulu Câmii civârında yapılan çok büyük tezahüratlar-

da da aynı sözler söylenmiştir. Binâenaleyh bunların maksatlarının ve hedeflerinin hükûmeti devirmek ve kendi fikirlerine göre bir hükûmet getirmek olduğu artık güneş gibi âşikâr bir hakikattir. Rize âsileri Ulu Câmi'de toplandıkları sırada maksatlarını çok daha açık ve net bir sûrette ifade etmişlerdir. Yalnız kendilerinin olmayıp Trabzon, Erzurum, Giresun ahâlisinin de kendileriyle birlikte hareket edeceklerini, Ankara'da bazı dindar paşaların da birlik ve dayanışma içerisinde çalışmakta olduklarını beyân ve ifade ettikleri, o zamanki zabıtlarda mevsuktur. Giresun hâdisesi sırasında *Hâfız Muharrem* 'in yapmış olduğu propoganda ve *Hoca Abdullah* 'ın koynunda Kur'ân-ı Kerîm olduğu hâlde sokak sokak dolaşarak bazı adamları iknaya çalışması dikkate alınacak olursa, bunların hepsinin aynı maksat ve hedefi gözetmiş oldukları anlaşılır. Asıl işin daha garip ve daha tuhaf olan noktası şudur ki; Batı Anadolu'daki Kula Kazası'na saatcilik yapmak üzere gelmiş olan *Süleyman* isminde bir çocuk, daha Erzurum, Rize ve Giresun hâdiseleri çıkmazdan önce *"Erzurum ve Trabzon taraflarında yakında büyük şeyler zuhur edeceğini, muhakkak bu dinsizlerin hakkından gelineceğini"* handa hazır bulunan bazı şahıslara açıklamış ve söylemiş olduğu şâhitlerin şehâdetiyle çok açık bir biçimde görülmektedir. Binâenaleyh, bütün hâdiselerin ortak tertip olduğu kesin bir biçimde gerçektir. Bunun nasıl bir şekilde düzenlendiği meselesi bir dereceye kadar tahlil edilecek olursa, mesele derhal aydınlanır. Meselâ, Rize'de ortaya çıkmış olan hâdisede, Rizeli âsileri tahrik etmek suçuyla yakalanmış kişilerin evleri arandığı zaman, *Hoca Âtıf Efendi* 'nin *Şapka ve Frenk Mukallidliği* adındaki kitabı ortaya çıkarılmıştır. Sonra Giresun 'da asılan *Muharrem* 'in ifadesinden de anlaşıldığı üzere, *Hâfız Muharrem* İstanbul'dan Giresun'a geldiği zaman eski *Babaeski Müftüsü Ali Rıza Efendi* ile aralarında bir parola kararlaştırmışlardır. Bu parola yazısı *hasta* kelimesi idi. Hasta kelimesinin ifade ettiği ruh ve mânâ memleketin dinî hayatının hasta olduğu ve eğer kendileri propogandalarını yapabilecek olurlarsa, hastanın iyi olacağını ve aksi halde hastanın daha fazla ağırlaşacağını ifade ederek hasta kelimesini bir parola olmak üzere kararlaştırdıklarını *Hâfız Muharrem* ifadesinde beyan eylemektedir. Şu halde meselenin ulaştığı nokta; İstanbul'da bazı mürteci şahsiyetler tarafından bu işin tertip ve tanzim edildiği anlaşılmış ve yüce heyetinizin kararıyla bazı şahıslar tevkif edilmişti. Bu şahıslardan önce Babaeski eski müftüsünün durumunu arz edeyim. Mâlum-ı âlîleridir ki; suçlar genel bir tarzda mütalâa edilmeden önce kişisel bir tarzda mütalâasında son derece özel bir dikkat gerekir. Binâenaleyh *Hoca Ali Rıza Efendi* 'nin suça iştirak devresinden önce ilkin şahsiyetini değerlendirelim, *Hoca Ali Rıza Efendi;* Mütâreke zamanında ve Edirne'nin Yunanlılar

tarafından işgal edildiği sıralarda, Babaeski müftülüğünde bulunmuş, birçok masumun kanına girmiş ve pekçok hâne söndürmüş mel'un bir sîma, bir şahsiyettir. Hatta kurtuluşu müteâkip kendisi bu meseleden dolayı *Dîvân-ı Harb* 'ce tevkif edilmiş ve mahkûm edilmişti. Bu kez bu hâdise münasebetiyle *Ali Rıza Efendi* tevkif edildiği zaman, aradan 6-7 sene geçmiş olduğu halde, Babaeski ahâlisinin ruhundan kopan bir feveranla kendisinin derhal idâm edilmesi talebinin yazılı olduğu dilekçeleri dâvâ esnasında görülmektedir. Şu hâle göre *Babaeski Müftüsü Ali Rıza Efendi,* Yunanlılar'la teşrik-i mesâi etmiş bir kişidir. Ama kendisinin ifâde ve beyanlarına göre; o zaman, bu işi bir vatanperverlik maksadıyla yapmıştır. Mâlum-ı âlîleridir ki; yabancı bir memleketi işgal vazifeleri ile mükellef olan bir işgal ordusu, o memleketin maddiyât ve maneviyâtını temsil eden iki şahsın her an kendi fikirlerine göre hareket edebilecek adamlardan olmasına fevkalâde itina ederler. Bunlardan birisi belediye reîsi, diğeri müftüdür. Binâenaleyh, Yunan emellerine hizmet etmeyecek bir adamı, Yunanlılar hiçbir zaman istihdam etmezlerdi. Binâenaleyh, Babaeski ahâlisinin kendisi hakkında vâki olan sözlerinin çok doğru olduğunu arzederim. Mâmâfih, Türk Milleti, ruhundan kopan âlicenâp bir davranışla, onun kişisel günahlarını affetmiştir. Fakat Yunanlılar zamamında sonsuz bir makam ve selâhiyete sahip olan *Ali Rıza Efendi,* şimdi böyle kuvvet ve kudretsiz yaşayamazdı elbette. Peki bir hadise vücûda getirmek ve elbette kendisinin bütün kuvvet ve kudretini yıkan Cumhûriyet hükûmeti'nin aleyinde olması gerekli idi. Binâenaleyh *Hâfız Muharrem*'le olan ortak eyleminin mânâsı budur. Mesele daha derinlemesine tetkik edilecek olursa ve *Hoca Ali Rıza Efendi* 'nin şu davranışları bir mantık silsilesi içerisinde mütalâa edilirse; *Ali Rıza Efendi* 'nin memleketimizin hudutlarının dışındaki düşman fikirleriyle ve düşman propagandasının etkisinde hareket etmediği ne mâlumdur. Şu halde *Hâfız Muharrem* 'i hangi kuvvet ve kudret ile propaganda faaliyetine geçiren *Hoca Ali Rıza Efendi* 'nin şu şahsiyetidir ve Yunanlıların bir elemanıdır. Binâenaleyh *Hoca Ali Rıza Efendi, Hâfız Muharrem* ile ortaklıkta bulunduğu için yaptığı davranış *Kanûn-ı Cezâ-yı Umûmî* 'nin 55'inci maddesine giren suç ve fiillerdendir. *Hoca Âtıf Efendi* 'ye gelince: *Âtıf Efendi,* gerçekten o bilinen ve meşhur kitabını 1340'da (M. 1924) yazdığını ve Maârif Vekâleti'nin özel izni ile neşrolunduğunu iddiâ etmektedir. Yaptığımız araştırmalara göre bu beyânı doğrudur. Ancak Rize'de, mahkeme heyetiniz tarafından yapılan tahkikâta göre; oradaki kitapçıya iki defa kitap gelmiştir. Kitabın bu ikinci defa gönderilmesinin Rize İrticâ hadisesinde büyük bir etkisinin olduğunu, 'vicdânen' kabûl etmekteyim. Çünkü *Hoca Âtıf Efendi* 'nin kitabı elden ele o kadar çok dolaşmış ve o kadar e-

hemmiyetle okunmuştur ki; Meselâ, şapka emri çıktı ne yapacağız denildiği zaman, bazı mihraklar tarafından *"Hoca Âtıf Efendi 'nin kitabını okuyunuz"* diye telkinde bulunulmuştur. *Hoca Âtıf Efendi* kitabını ticaret maksadıyla yazdığını söylemektedir. Binâenaleyh, tam kıymet kazanacağı zaman bu kitabı, şu an Mısır'da bulunan bir şahsa Eylül ayı içerisinde yâni son aylar zarfında gönderildiğini oldukça anlamlı bulmaktayım. Gerçekte, bu kitapları, *Hoca Âtıf Efendi* 'nin eskiden sattığına âit elde hiçbir delil mevcut bulunmamaktadır. Bu hususta, vicdânî bir kanaatimin oluşmasında yeterli ve sanığa itimat edilecek bir tarzda ifâdesi bulunamamaktadır. *Hoca Âtıf Efendi,* kitaplardan bir kısmının İstanbul Polis Müdüriyeti'nce alındığını ve bir kısmının da evvelce satıldığını ve binâenaleyh elinde bir iki kitaptan başka kitap kalmadığını beyan etmektedir. Satıldı diye gösterilen kitapların hepsinin satıldığı ve elinde iki kitaptan başka kitap kalmadığı iddiasında inandırıcı değildir. Pek muhtemeldir ki; *Hoca Âtıf Efendi,* son zamanda, şapka meselesi ortaya çıktığı zaman derhal piyasaya kitap çıkarmış ve satmış olmasına çok kuvvetle ihtimal vermekteyim. Esasen, *Hoca Âtıf Efendi,* tâ Meşrûtiyetten bu güne kadar, memlekette ortaya çıkan İnkılâb hâdiselerinin ve yenilik hareketlerinin en amansız düşmanıdır. Meşrûtiyetin ilanından sora, *"Beyanü'l-Hak"* adıyla bir gazete çıkartmışlardır. Bu gazete, memlekette karanlık ruh ve zihniyetin hâkim olması düşüncesini yaymak vâzifesiyle mükellef idi. *Beyanü'l-Hak* gazetesinin tutmuş olduğu yol o kadar karanlık idi ki, *Sebil'ür Reşad gazetesi* onun yanında çok liberal kalırdı. *Hoca Âtıf Efendi,* memleketin en kıymetli şahsiyetlerinden birisi ve zamansız ölümü hâlâ kalplerimizde elim bir acı bırakmış olan *Mahmut Şevket Paşa* 'nın katledilmesi hâdisesi dolayısıyla Sinop'a sürülmüştür. Kendisinin sürgünden dönüşü *Mütâreke* 'nin ilânı sonrasıdır. Ondan sonra geçirmiş olduğumuz felâketlerin onun ruhu üzerinde bir tesir icra etmesi lâzım geldiği halde, bilakis siyâsi hayata daha etkin bir tarzda atılmış ve *Teâli-i İslâm Cemiyeti* 'nin reisliğine geçmiştir. *Teâli-i İslâm Cemiyeti* 'nin hiçbir siyasî maksad gütmediği ve bir İslamî hayır cemiyetinden ibâret bulunduğunu iddiâ ve beyan eylemektedirler. Fakat İngilizler'in ve vaktiyle Çarlık Rusya'sının tâkib ettiği siyâset gözönüne alınacak olursa; düşmanlar, her şeyden evvel memlekette istiklâl ruhunu öldürmek için böyle karanlık zihniyetlere müracaat etmek zorunda kalmışlardır. Vaktiyle Çarlık Rusya'sında medreseler açılması için izin verirler ve hatta teşvik ederler, mektep açılmak istenildiği vakit pek büyük güçlükler gösterirlerdi. İngilizler'in de bütün İslâm dünyasında da takip etmiş oldukları siyâset bu idi. Türkiye'yi hazır bir lokma gibi yutmak istedikleri zaman, elbette böyle bir durumdan istifâde etmek isteyecekleri tabii idi. *Tarikât-i Salâhiyye-i İslâ-*

miyye 'nin kuruluş şekli gözönüne alınacak olursa İngilizler'in ve düşmanların bu duruma ne kadar ehemmiyet verdikleri anlaşılır. Sonra, böyle bir hayır cemiyetinin kuruluşu *Vahidüddin* 'in de düşünce ve işlerine de uygun geliyordu. Çünki *Vahidüddin,* siyâset sahasında bütün kozunu kaybettikten sonra din ve vicdan sahasında millete nüfuz etmek istiyordu. *Teâlî-i İslâm Cemiyeti,* hiç şüphe yoktur ki; bu gibi maksat ve gâye için kurulmuştur. Gerçi, ellerindeki nizamnâmede böyle bir madde yoktur. Ancak idâre heyeti, gayet hassasiyetle incelenecek olursa görülür ki; *Teâlî-İslâm Cemiyeti* 'nin birçok vazifeleri vardı. Köylerde mektepler açmak vaazlarda bulunmak vazifesiyle mükellef idiler. En küçük bir sermayeye sahip olmayan ve daha sürgünden yeni dönmüş olan Fatih dersiâmlarından *Âtıf Hoca* 'nın ve maaşla geçinen birtakım kişilerin böyle mektepler açmaları ve muallimler bulmaları için çok paraya hatta yüzbinlerce, milyonlarca liralık bir sermayeyi meydana getirmeleri lâzım geldiği halde, bunlar bu parayı nereden ne sûretle bulacaklardı. Yapamıyacakları bir işin başına da tabii geçmezlerdi. Binâenaleyh, bütün ruhumla eminim ki ve kanaat ediyorum ki bu cemiyet doğrudan doğruya *Vahidüddin* 'in ve ilhâm almış olduğu efendilerinin himâyelerinde kurulmuş idi. *Hoca Hasan Efendi* 'nin yüce huzûrlarınızda söylediklerinden ve itirâfından anlıyoruz ki, *Şeyhülislâm Mustafa Sabri* 'nin dâmâdı *Zeki,* kendilerine ilk defa anlaşmak ve beyannâme meselesini müzâkere etmek için geldiği zaman, *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'nden İngilizler'in ve Pâdişah'ın memnun olduğundan bahsederek bir beyannâme hazırladıklarını ve beyannamenin bu cemiyet tarafından imzalanmasını söylemiştir. Şu halde, bu cemiyet İngilizler'in dikkatini çekmiş bir cemiyettir. Ama *Âtıf Hoca,* cemiyetin bazı hizmetlerinden de bahs ediyor. Fakat *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'nin ortada bir hizmeti varsa; o da maalesef, Yunan tayyareleriyle, düşmâna karşı muhârebe etmekte olan Türk yavrularının fikir ve zihniyetlerini zehirlemek için propaganda beyannâmeleri atmalarıdır. O zaman ve bugün de kendisinin milliyetperver olduğunu söyleyen *Hasan Efendi,* Şehzâdebaşı'ndaki kahvelerde beyannâmeyi *Bismillah* ile imza ettim diye açıkça ilân etmiştir. Binâenaleyh, *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'nin bir hayır maksadıyla kurulduğunu ve İslâmî bir hayır cemiyeti olduğunu kabul etmek bendenizce mümkün değildir.

Hoca Âtıf Efendi... Şüphesiz ki; bütün bunlar maziye karışmış şeyler. Hepsi milletin yüce vicdânında affa mazhâr olmuş şeylerdir. Yalnız, *Hoca Âtıf Efendi* 'nin şahsiyetini gözler önüne sermek bakımından çok kıymetli ve çok mühimdir.

Hoca Âtıf Efendi 'nin neşr etmiş olduğu eserlerden; *Neşr-i Şer'î, Terakkiyât-ı Diniyye, Şapka ve Frenk Mukallidliği* kitapları incelendiği takdirde

görülecektir ki; inkılâb ruhuyla, bu günün ruhuyla, Türkiye Cumhûriyeti ruhuyla hiçbir zaman bağdaştırılması mümkün değildir. Bunlar Cumhûriyet Türkiye'sine suikasddan başka birşey olamaz. Binâenaleyh, biraz da *Hoca Âtıf Efendi* 'nin bu kitaplarında açıkladığı fikirlerin özetinden bahs etmek isterim: Bilhassa *Şapka ve Frenk Mukallidliği* adlı eserinde taklidi tarif etmekte, Hazret-i Resullullah'dan başka kimseyi taklid etmenin uygun olmayacağını özetle belirtmektedir. Eseri yayınlamaktaki gâyesi de kısaca budur. Hoca Efendi, medeniyet ve ilim yollarında garbı taklit etmek doğru ise de, diğer yollarda taklidin doğru olmadığı inancındadır. Hoca Efendi'nin bakışaçısına göre, onu kendi delili ile çürütebilirim. Özellikle *İmam-ı Âzam* 'ın 'ömründe bir kere kelime-i şehâdet getiren adam Müslümandır' diye gerçekleşen ictihâdını misâl olarak arz edebilirim. Hatta daha açık olarak söyleyebilirim ki; garb ilminin alınmasını tavsiye eden Hoca Efendi bilmelidir ki, garb âlemi bize söylüyor ki, milletlerin gelişmesi ve yükselmesi ancak taklit ile mümkün olmuştur. Eğer Hoca Efendi ecnebi lisânları bilmiş olsalardı, asrın en büyük sosyologlarından Marks gibi alimin taklide ne kadar büyük ehemmiyet verdiklerini anlarlardı. Hatta lisânın bile teşekkülü taklit sâyesinde mümkün olmuştur. Binaenaleyh, Hoca Efendi şurasını bilmelidir ki; **Genç Türkiye Müslümandır ve Türk Gençliği Hazret-i Muhammed'e karşı kalbinde aziz ve kutsî bir his beslemektedir.** Fakat şurası da bilinmelidir ki; asrın bütün ilerlemelerinden bir adım bile geri kalamayız. Garb milletleriyle aynı hizâda yürümek zorundayız. Çünki, bu tarzda hareket etmeyecek olursak; Hoca Efendi'nin tabi olmuş olduğu memleketler olan, Buhara ve Hive, Hindistan ve Mısır gibi, bizim memleketimizin de başına bir büyük bir felaketin geleceğini çok kat'i olarak görüyoruz. *Hoca Âtıf Efendi* 'nin Rize'deki hadise ile neşr ettiği eser arasında bir bağlantı bulunduğuna dâir tam bir vicdânî kanaat sahibiyim. Hareketi, *Kanûnî Cezâyı Umûmî'nin* 55'inci maddesine göre 45'inci maddesinin son fıkrası karşılığına rastlayan iş ve suçtandır.

Âtıf Efendi 'den başka bir de Fatih'in meşhur simâlarından *Hoca Süleyman Efendi* mevcuttur. Bu Fatih muhitinde Sûfiler adıyla bilinen bir tarikâtın reîsi bulunmaktadır. Bunlar, memlekette meydana getirdiğimiz şu İnkılâplar ve yeniliğin ötesinde, değil *Hoca Âtıf Efendi* 'nin zihniyetinin bile küfür olduğuna inanırlar. Bunlar, zamanı, Asr-ı Saadet'e benzetmek fikrini gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Şunu bilmelidir k;: Asr-ı Saadet'e dönmeyi bütün samimiyet ve ruhumuzla istemiş olsak bile, artık bunun imkânı yoktur ve olamaz. Çünki toplumsal hâdiseler zaman, çevre ve millet şartlarından etkilenirler. Hazret-i Peygamber'in yaşamış olduğu zamanla, Hazret-i Peygamber'in bulunmuş olduğu durum ve toplumsal şartlar ile

şimdiki durum arasında çok büyük bir fark vardır. İşte bunlar, böyle bir bağnaz düşüncenin esîri olarak fotr giyenlerin, yakalık takanların küfrüne inanırlar. Hâtta öyle ki kendilerinden başka olanlarla alış-veriş etmemek yolunun eniyisi olduğuna itimâd ederler. İşte Giresun'da asılarak idâm edilen *Hâfız Muharrem,* bu *Hoca Süleyman*'ın talebelerindendir. *Muharrem Efendi* 'nin yaymış olduğu fikirleri *Hoca Süleyman Efendi* ile giderken görüşmüş olmalarına bakarak, *Hâfız Muharrem* 'in orada meydâna getirmiş olduğu tahriklerle *Hoca Süleyman Efendi* 'nin de alakası bulunduğuna şüphem yoktur. Binâenaleyh, *Hoca Süleyman Efendi* 'nin de içinde bulunduğu durum, yine *Kanûn-i Cezâ-yı Umûmî* 'nin 55'inci maddesinin özel fıkrası delâletiyle 45'inci maddesine dayanır, iş ve suçlardandır.

Hâfız Muharrem Efendi 'nin *Fettâh* ve *Hoca Tâhir Efendiler* ile olan sıkı münasebetine ve yolcu ederken beraber bulunmalarına ve kendilerinin geçmişlerinin de bizce bilinmesine bakarak yine bunların da *Kanûn-î Cezâ-yı Umumî* 'nin 55'inci maddesi delaletiyle 45'inci maddesinin özel fıkrasınca haklarında ceza tayinine;

Fatih Türbedârı Hacı Hasan, Bakırköylü Hasan ve *Tâhir'ül-Mevlevî* Efendilerin işledikleri suçlar 64'üncü maddeye giren suçlardandır.

Suûd'ül-Mevlevî Bey 'in işlediği suçlar *Kânûn-i Cezâ-yı Umûmî* 'nin 191'inci maddesine giren suçlardandır..

Muharrem 'in kayınpederi Hasan, Berber Mustafa bin Osman, Ispartalı Yağlıkçı Hüseyin, birâderi Mustafa, Hâfız Nafiz, Kitabcı Mihran, Osman oğlu İlyas, Yahya ve *İhsanü'l-Mevlevî efendilerin* işbu meselede ceza gerektirecek bir suçları görülemediğinden, bunların da beraatlerini arz ve taleb ederim.

Saatçi Süleyman 'ın işlediği suçlar *Kânûn-i Cezâ-yı Umûmî* 'nin 55'inci maddesinin 3'üncü fıkrasına giren suçlardandır.

Uşşaklı Muhlis, Ahmedoğlu Mustafa, Köseoğulları'ndan Hacıoğlu Ahmed, Ayıntebîzâde Sâlih efendilerin işlediği suçlar 55'inci maddenin özel fıkrası gereğince 45'inci maddeye giren suçlardandır..

Saatçı Halil Efendi 'nin bu meselede ceza gerektirecek bir suçu görülemediğinden, kendisinin beraatine karar verilmesini arz ve taleb ederim.

Bunlardan başka bir de Erzurumlular vardır. Bizzat isyânın içerisinde bulunmamakla berâber, ötedenberi hükûmetin iş ve icraatına gizli ve açık muhâlefetle işbu kıyâma bir zemin hazırlayan ve bugün kıyâmın manevî fâilleri olarak yakalanan kişilerden *Hoca Osman Efendi* ile *Hoca Muhammed Efendi* 'nin bu işte açıkça suçlu olduklarına dâir tam bir vicdânî kanaatim vardır. Zaten şâhitlerin ifadesi ve mahallî idâreciler tarafından yapılan araştırmalar da bunu doğrulamaktadır. Binâenaleyh, işlediği suçlar *Kâ-*

nûn-ı Cezâ-yı Umûmî 'nin 55'inci maddesinin özel fıkrası delâletiyle 45'inci maddeye rastlayan suçlardandır.

Câmi-i Kebîr Mahallesi'nden *Muhsin Bey, Cafer Bey, Sâmih Bey, Sabuncu-zâde Mustafa* Efendiler, bu kıyâm hâdisesinde manevî fâil ve teşvikçi vaziyette bulunmamakla berâber, halkı hükûmet aleyhine tahrik ve teşvik ettikleri şâhitlerin ifadesi ve bu konudaki tahkikatla sabit olduğundan, işledikleri suç *Kânûn-ı Cezâ-yı Umûmî* 'nin 64. maddesine giren suçlardandır..

Erzincan Murâkıbı Ali ve *Hasankaleli Hâlid* efendilerin vaziyetleri mâlum-ı âlinizdir. Kendilerinin isyân hareketiye ilgili olduklarına dâir elde yeterli delil ve belgeler vardır. Binâenaleyh, işledikleri suç *Kânun-ı Cezâ-yı Umûmî* 'nin 55'inci maddesi gereğince 45'inci maddeye giren suçlardandır.

Yüzbaşı Hazer ve oğlu *Muhyiddin* Efendilerin kendilerine yöneltilen ve iddiâ edilen alâkaları olmadığından her ikisinin de beraatlerini arz ve taleb ederim.

Erzurumlu Hâkim Zühdü Efendi hakkında da 64. madde gereğince ceza tayin edilmesini taleb ederim.

Balıkesir'de tutuklanan ve kendisinin hükûmet aleyhinde tahriklerde bulunduğu eldeki deliller ve vesîkalar ile sâbit olan *Yusuf Kenan Efendi* 'nin de 55'inci maddenin özel fıkrası gereğince hakkında ceza tâyin ve tahdidini arz ve taleb ederim.

Bunlardan başka bir de *Mısırlı Ömer Rıza Bey* kalmaktadır. *Ömer Rıza Bey* 'in gerek Giresun ve gerek Rize hâdiselerinde gerek doğrudan doğruya ve gerekse dolaylı olarak bir iştirâkı olmadığı muhakkaktır. Ancak Mısır kamoyunu Türkiye aleyhine yönlendirecek Mısır gazetelerine mektuplar gönderdiği kesin bir sûrette bilinmekte, ifadesi ile de teyid edilmektedir.. Ama, *Mısırlı Ömer Rıza Bey,* bunu söylerken Mısırlılar'ın memleketlerinden kapitülasyonları kaldırmak istedikleri bir an ve zamanda kendileriyle her dönem dostluk ve sevgi bağlarımız bulunan Türkiye'nin bizden yeni kapütilasyon istememeleri hakkında birşey yazdım diyor. *Ömer Rıza Bey* 'e cevap olmak üzere arz edeyim ki; Dost bir memleket olan Mısır'da yabancı imtiyazlarının kaldırılmasını bir Türk sıfatıyla istememek mümkün değildir. Özellikle de devletler hukûku bakımından iktisâdî hürriyetin ne demek olduğunu bilmem ki, Türk Milleti kadar takdir edecek bir millet var mıdır? Türk Milleti istiklâlini temin için çok büyük ve çok çetin mücadeleler geçirmiştir. Binâenaleyh Türk Milleti, bütün mazlûm milletlerin de iktisâdî hüriyetleri bakımından diğer cihan devletleriyle aynı eşit vaziyette olmalarını gönülden ister. Ancak başka devlet halklarının ve başka milletlerin Mısır'dan bir husûsî imtiyaz almak istedikleri bir an ve zamanda,

Türk Milleti ile kıyâsı mümkün olmayacak derecede Mısır imtiyazlarından faydalanan devletler bulunduğu bir sırada; Türk Milletine mensup bir ferdin bir gazete aracılığıyla Mısır'dan imtiyaz istemesi bir ayıp değildir. Bilakis Mısırlılar diğer milletlere kapitülasyon hakkını verdikleri yerde Türklere daha fazlasını vermeleri gerekir. Çünki aramızda derin tarihî bağlar var. Bu konuda bize milli bir ayrıcalık tanınması gerekir. *"La nation la plus favorisée=En ziyade müsaadeye mazhar millet kaydı"*, bütün dünya milletlerine tanınırken *Ömer Rıza Bey*'in hiç yoktan ve ortada devlet adına bir teşebbüs bile yokken, böyle Mısır kamuoyunu Türkiye aleyhine tahrik edercesine yazı yazması ve onu gören Mısır gazetelerinin hücûmuna fırsat vermiş olması çok dikkate şayân ve üzücü bir hâdisedir. Binâenaleyh, bu şekilde tahrik edici yazı yazan ve iki milleti bir diğerinden soğutmak için uğraşan şahsiyetlerin, Türkiye toprağında yeri yoktur. Vatandaşlık kânûnu'nun ilgili maddesi gereğince sınırdışı edilmesine karar verilmesini arz ve taleb ederim.

- **Âtıf Hoca:** Efendim yazılı müdafaa yapmak istiyorum. Lütfen kararın ertelenmesini ricâ ederim.

- **Reîs:** Yarın saat onda müdafaanâmelerinizi hazırlarsınız. İçinizde ismi okunmayan var mı?

- **Sürmeneli Ali:** Bendenizin okunmadı.

- **Savcı Bey:** Onun da beraatini taleb ederim efendim.

- **Reîs:** Hangi maddelerle cezalandırılacağını anlamayan varsa söyleyeyim.

- **Âtıf Hoca:** Cezâmız için istenilen maddelerin hangi cezâyı ihtivâ ettiğini bilmiyoruz. Lütfen izah buyurulursa....

- **Reîs:** *Ali Rıza Efendi*'nin idâmını taleb ettim. Kendisinin geçici kürek cezâsıyla cezâlandırılmasını ve diğerlerinin de aynı sûretle cezâlandırılmalarını istedim.

- **Ali Rıza:** Efendim eski meseleleri hükûmet affetmiş idi. Sonraki meselede alâkadar olmadığım mâlumdur.

- **Reîs:** Pekâla! Müdafaanâmende yazarsın..

***

II. CELSE (3 Şubat 1926 Çarşanba)
MÜDAFAALAR

MAHKEME HEYETİ

Reîs	Savcı	Âzalar
(Kel) Ali (Çetinkaya)	Necib Ali (Küçüka)	(Kılıç) Ali ve Reşid Gâlib
Afyon Mebûsu	Denizli Mebûsu	Antep ve Aydın Mebûsları

- **Reîs:** (*Hoca Âtıf*'a) söz sizindir.

[Hoca Âtıf Efendi'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

- **Savcı Bey:** Efendim kendisini yerden göğe kadar müdafaa etmek hakkına sahip olan *Hoca Âtıf Efendi* 'nin ileri sürmüş olduğu sebeplerin akla yatkın olmasını bir vatandaş ve nihâyet bir dindaş sıfatıyla çok arzu ederdim. Fakat maalesef müdafaasında kendi fikirlerini savunurken tarafsızlığını kaybettiğini görmekteyim. Bazı konular vardır ki bunların aydınlatılmasını ricâ ediyorum. *Teâlî-i İslâm Cemiyeti'* nden bahsederken Hoca Efendi'nin *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'ne mensup olduğu ve suça iştirak ettiğini tesbit ettiğim için kendisine hücûm etmiş bir vaziyette değilim. Mâlum-ı âlîleridir ki bir maznûnun cürme derece-i temasını tetkik etmek için maznûnun şahsiyetini mütalâa etmek icâb eder. Maznûnun şahsını ve suçluluğunu aydınlatabilme gayretiyle *Teâlî-i İslâm Cemiyeti'* nden bahs etmişimdir. Yoksa *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'nde yapmış olduğu işlerden kendini sorumlu kâbul etmek maksâdı güdülmemiştir. Esasen *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'nde kendisi suçların en büyüğünü yapmış olsa dahi iddianâmemde de arz ettiğim gibi bunlar affedilmiş şeylerdir. Ve kanûnen yeniden cezâ tâkibâtı yapmak hakkını kaybetmiş şeylerdir. Binâenaleyh kendisinin dikkatini çekmek isterim ki; o zaman memleketin menfaatine hizmet eden cemiyetler meselâ *Türk Ocakları* vesâire İngilizler tarafından kapatılmakta iken

Hürriyet ve İ'tilaf ile *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* yaşamıştır. Sonra kitap meselesini tekrar sözkonusu ettiler, *Hoca Efendi* satılan kitapların adedini 1300 olarak tesbit edebilmiş olsa idi o zaman iddiâ makâmında olumlu bir kanaat oluşurdu. Fakat bunu ispat edememekte, yalnız kendi sözlerine istinad etmektedir. Kendisinin modern yaşam ile bağdaştırılabilecek bir durumda bulunup bulunmadığını ve kitap hakkındaki iddiâlarının takdirini de yüce mahkemenizin takdirine havale ederim.

- **Reîs:** Başka söyleyeceğin var mı?

- **Âtıf Hoca:** Yok efendim.

[Bakırköylü Hasan Efendi'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

[Babaeski eski müftüsü Ali Rıza Efendi'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

- **Savcı Bey:** Efendim, *Rıza Efendi* iddiânamesinde *hasta* kelimesinden bazı mânâlar çıkartmaya çalıştığını söylüyor, Mânâyı ben çıkartmadım. *Hasta* kelimesinin mânâsını asılarak idâm edilen *Hâfız Muharrem* yüce mahkemeniz önünde ve binlerce dinleyicinin huzûrunda bu mânâda kullandığını söylemiştir.

- **Saatçi Süleyman:** Efendim bendeniz pederimden ayrılalı bir sene iki ay oldu, Uşak'da ticaret edemedim. Çünki orada saatçi çok idi. Kula'ya gittim, orada dükkan açtım. Ve nihâyet böyle bir ahlâksızın yüzünden felâkete uğradım. Böyle sürünüyorum. Mahkemenin adâletine sığınırım.

- **Reîs:** Niçin babana iftira ettin?

- **Süleyman:** Hayır efendim.

[Saatçi Mustafa'nın dosyasında saklı müdâfaanamesi okundu.]

- **Reîs:** Sen demek evvelce oğlunu kovmuş idin?

- **Mustafa:** Bir seneden çok fazla oldu efendim.

[Kâmil Paşazâde Muhlis'in dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

- **Reîs:** Siz *Hıyânet-i Vataniyye* suçundan mahkûm oldunuz mu?

- **Muhlis:** Hayır efendim.

[Hoca Tahir Efendi'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

[Hoca Fettah efendi'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

[Cafer Bey'in dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

- **Reîs:** *Şevki* de *Muhâfaza-i Mukaddesât* 'çılardan mıdır?

- **Cafer Bey:** Evet efendim.

- **S:** Önceleri sen mukaddesâtçıların ismini sayarken onunkini söylemedin?

- **C:** Efendim *Şevki* onların alt kademesindedir.

[Süleyman Efendi 'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

- **Reîs:** Sana sormasını unuttum. *Vahidüddin* 'den ne kadar *âtiyye* (Padişahlar tarafından asker ve ulemâya dağıtılan bahşiş) aldın.

- **Şeyh Süleyman:** *Vahidüddin* kimdir bilemiyorum.

- **S:** Hani bir padişah vardı, sen de almışsındır?

- **C:** Benim münasebetim yok efendim. Oralara bizi bırakmazlar ki *âtiyye* alayım.

[Fatih Türbedârı Hasan Efendi'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

[Kenan Bey'in dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

- **Tâhirü'l-Mevlevî Bey:** Reîs beyefendi hazretleri, uzun uzadıya mâruzatla zât-ı âlîlerini rahatsız etmek istemem. Bazı istirhamda bulunacağım. Yüce Savcılık makamınca 64'üncü madde gereği cezalandırılmam istenilmiştir. 64'üncü maddenin ne gibi işlerde ve kimlere karşı tatbik edildiğini bilemiyorum. Yine Savcılık makamı tarafından açıklandı ki ki; o, bir sürgün cezası imiş. Bendeniz, suçumu anlayamadım. Yalnız cereyan eden muhâkememden anladığıma göre birincisi *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'ne girmiş olmaklığım, ikincisi de şu mâhud şapka risâlesinden bundan hayli zaman evvel 4-5 tane satmış bulunmaklığımdır. muhâkemem esnasında arz ve izah eylediğim gibi, *Teâlî-i İslâm*'a girmiş idim. O zararlı beyannamenin kabul ve tasdikine elimden geldiği kadar muhâlefet etmiş idim ve muvaffak da oldum. Bu gayretime bir cezâ olmak üzere *Ticaret Vekâleti Başkitâbeti*'nden kovulmuştum. Bu azlimi bugün Ticaret Vekâleti memurları arasında bilenler vardır. Ağustos 1337 (M. 1921) tarihli bir tezkere ile tebliğ olunmuştu. Onu yanımda bulunduruyordum. Hapishânede aranıldığım zaman yanımda bulunuyordu, alındı. İhtimal ki yüce heyetinize takdim edilmiştir. O da maksâdımı ve hizmetimi mümkün mertebe izâh edecektir. Arz ettiğim gibi *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* 'ne saf bir fikirle girmiş idim. Eğer böyle temiz kalb ile bir cemiyete girmek bir suç oluşturuyorsa; bunun bir suç olarak değerlendirilmediğini, millet ve hükümet tarafından affedilmiş olduğunu Savcı beyefendi açıkladılar. Şapka risalesinin yayın ve dağıtımı yasak olmadığı ve suç teşkil etmediği sırada ki; bunun en sonu 21 Mayıs 1341 (M. 1925) tarihine rastlıyor, sattım. Şu durumda da Bakanlar Kurulu kararnamesinin yayınlanmasından çok önce idi. İşletildiği zaman suç sayılmayan bir sebepten cezalandırılmamaklığım lâzım gelir. Bazı İstanbul kitapçılarından da satanlar olmuştur. Bunlar da benimle birlikte bulunuyorlar ki; onlar beraat ettiği takdirde bendeniz de beraatimi merhamet ve şefkatinize sığınarak diliyor ve istiyorum, efendim.

[Suudü'l-Mevlevî 'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

[Ayıntebizâde Salih Efendi'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

[Uşaklı Ahmed 'in dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

- **Ömer Rıza Efendi:** Efendim evvela bendenizin Rize, Giresun vesâir irticâ hareketleriyle alâkadar bulunmadığımı söyleyen yüce Savcılık makamına şükranlarımı arzederim. Zâten bundan başka türlü olmasına da imkan yoktur. Bendeniz Türk inkilâbının savunulması gâyesiyle birçok neşriyatta bulundum. Bunlar arasında Batı'dan yapmış olduğum bir çok tercümeyi de sayabilirim. *Vakit* gazetesinde tercüme olunmuş bir eserimde de; Hilâfet'in temelden yok olduğunu ve dünyadan taassubun mutlaka kaldırılmasının gerekli olduğunu ve yapılan bu gibi yeniliklerin hiç bir vakit İslâm'ın ruhuna aykırı düşmeyeceğini yazıyordu ve bunu bir kitab hâlinde neşr için çeşitli izâhlar ve dipnotlar ilâvesiyle hazırladım. Elkonulan evrakım arasında bunlar mevcuttur. Şapka meselesine gelince, Vakit gazetesinde yayınlanmış birçok makâlelerim vardır. Şapkanın dinî ve millî hiçbir sakıncası olmadığından başka bilakis sayısız faydasının olduğunu yazdım. Böyle bir adamın irticâ ile alâkası olmaması gayet tabiî idi. Yüce mahkeme heyeti'nin de bundan emin bulunduğu kanaatindeyim. Kahire'de *el-Ahbar* gazetesine yazdığım *Uhûd-ı Atîka (Kapitülasyon)* meselesine gelince; bunu açıklamayı bile gereksiz görüyorum. çünkü, kapitülasyonların ne müthiş bir ejderha olduğunu en iyi bilen ve çok iyi bilen ve onu imhâ kahramanlığını gösteren yüce bir hey'etin huzûrundayım. Kapitilasyonların ilk kaldırılması zamanında Mısır da Türkiye Devleti'nin bulunduğu şarttlar içerisinde bulunuyordu. Binâenaleyh hukûken kaldırılmasının şartları ve gerekliliği Mısır için de geçerli idi. Bu hukûkî esasa dayanarak Mısır'da Kapitilasyonların ilga edildiği kanaatindeyim. Yazdığım makâlelerde bu esaslar açıklandıktan başka, Türkiye gibi büyük ve kahraman bir kardeş devletin destek ve yardımları dilenmişti. Türkiye Cumhûriyeti'nin, kaldırılmış Osmanlı saltanatının Mısır'a bıraktığı kapitülasyon belâsından, Mısır'ın da kurtulması için bir tabiî müttefik olduğu fikrindeyim. Binâenaleyh, Türkiye'nin Mısır'daki menfaatlarının yeni vadilerde teminini diledim. Bu vadide mühim bir dayanağım, Türkiye Cumhûriyyeti Hükûmeti'nin mütekâbiliyet esasına verdiği önemdir. İngiltere'nin gayrimeşru ve zorla gasbedici statüsünü hiçbir zaman tanımayan Türkiye, Mısır istiklâl ve hâkimiyetini tanımıştır. Türkiye'nin resmî ve yarı-resmî makamlarınca, Mısır'daki kapitülasyonlardan istifâde fikrinde bulunduklarına dair hiçbir işarette bulunulmamıştır. Yetkili bir makam tarafından bu konuda bir işarette bulunulmuş olsa idi Türkiye menfaatlarını tercihde yine tereddüt etmezdim. Bütün neşriyat hayatım bunu isbat eder. *Millî Mücâdele* başlar başlamaz, onun bir kurtuluş güneşi olduğunu takdir ederek bütün kudretimle bu hususta yazdım. En yeisli günlerde bile,Türkler'in zafer kazanacağını yazdım. *Lozan Konferası*'nın müzâkereleri esnasında dâima Türkiye'nin menfeatları-

nı destekledim. Türkiye'nin menfaatlarını Mısır'ın menfaatına tercih ettim. Misal olarak arazî karşılığı olan borç meselesini hatırlatırım. Bu borcun bir kısmının Mısır tarafından ödenmesi kabul edilmişti. Bunun üzerine Mısır'da büyük bir heyecan meydana geldi. Bu meselede, parlementoda ve bütün kamuoyundaki kanaatlerin aksine, bu paranın Mısır tarafından ödenmesi gerektiğini ve bunun için ses çıkarılmamasını *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yazdım. Türk inkılâbının ve millî hareketinin aleyhinde bulunanlarla mücadele ettim. *Şeyh Reşid Rıza,* Mısır hâkimlerinden *Reşad Bey,* Hindistan'ın Kalküta şehrinde yayınlanmakta olan Arapça *el-Câmia* gazetesinde bir makale yazarak, "*Türklerin müslümanlığı imha etmek için uğraştıklarını*" yazdığı ve buna benzer birçok hezeyanlarda bulunduğu zaman bendeniz, bunu öğrenir öğrenmez çürütmek için çok sert bir makâle yazdım. O makâle de mevcuttur. Aylarca mücâdele ettik. *Şeyh Abdülaziz Çaviş*'e gelince: Mısır'a gitmesinden sonra, *Hilâfetin ilgâsı* meselesi üzerine birkaç makâle neşretmiş idi. Tabii kendisi Hilâfetçi olduğu için o makâleler Hilâfet'in lehinde idi. Yenigün gazetesinde *Yunus Nâdi Bey* tarafından bir reddiye yazılarak bana gönderilmişti. Bendeniz bunların her ikisini de Türkçe olarak gazetelerde yazdım. Mısırlı gezginlerin Türkiye'ye gitmemesi hakkında olan neşriyata şiddetle karşı çıktım. Türk inkılâbından aldığım ilham ile Mısır'da din ile dünyanın ayrılmasını yazdım. Mısır'da bir hilâfet teşkil etmek isteyenlerin hepsine en şiddetli bir biçimde harb ilân ettim. Bütün Mısır vatandaşlarım arasında Türkiye'nin en samimi dostu ve en harâretli savunucusu olarak bilinmekteyim.. Ecdadımın vatanı olan Türkiye'nin menfaatları için şahsî kanaatimi fedadan çekinmedim. Bir de kapitülasyon hakkındaki yazıların 7-8 ay evvel yazılmış olduğuna dikkatinizi çekmek isterim. Ondan sonra ciltler oluşturacak derecede yazılar yazdım. Bunların bir kısmı İstanbul'daki Hâriciye temsilcisi *Nusret Bey* tarafından istenilmiş ve kendisine takdim edilmiştir. Esasen bendeniz kapitülasyon meselesinin mûcidi de değilim. Bu münakaşa zaten devam ediyordu. Bendeniz de o münakaşaya karışmış bulundum. İşte efendim şimdiye kadar Türkiye'de nasıl çalışmış isem yine öyle çalışmak istedim. Binâenaleyh en yüksek vatanseverliği ve en nezih adaleti temsil eden yüce heyetinizden berâtımı istirham ediyorum.

[Erzincan Murâkıbı Ali Efendi'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

[Hasankale Telgraf Müdürü Hâlid'in dosyada saklı müdafaanamesi okundu]

- **Hâlid Efendi:** Efendim bendeniz hükûmetin en sâdık bir bendesi olduğumu şununla da isbat ederim ki; *Erzurum'da Nâzım Paşa* hâdisesindeki hizmetimden dolayı Bayburt'a gönderildim. Bayburt'da iken; "*Şeriat*

isteriz" diye memurlar ve subayları öldürdükleri sırada 42 memur ve subay Bayburt'a geldiler. *Bayburt Kaymakam Vekîli Şefik Bey* 'in Erzurum'da meydana gelen mesele ile ilgili olduğunu haber aldım. Derhal *Topçu Kumandanı Sâbit Bey*'e arzettim. Hemen gerekli tedbirler alındı. Kendisi azledildi. Bu 42 memur ve subay Erzurum'a geldiler ve bu bendenizi, bu hizmetime karşılık yine Erzurum'a atadılar. *Hâlis Paşa* 'nın ve *Bahaeddin Bey* 'in takdirlerine mazhar oldum. Sonra fevkalâde hizmetlerime karşılık Ordu komutanlığınca Anadolu merkezlerine numûne-i imtisal olarak hizmetimden bahsedildi. Ve bendeniz taltif buyuruldum. Hükûmetin en sâdık bendesiyim. Merhamet kapınıza sığınıyorum.

[Osman Efendi'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

- **Sâmih Bey:** Reîs beyefendi, bendeniz Erzurum hâdisesiyle alâkadar zannedilerek buraya kadar getirildim. Bu hususta yapılan sorgulamamda hiçbir delil ve emâre mevzûbahis olmadığından Savcı bey tarafından beraatim talep buyurulacağını ümit ediyorum. Zaten maznûn olduğum hâlde Erzurum'dan buraya kadar gelince kelepçeli olarak şehirlerin kalabalık mahallelerinde teşhir edilmek sûretiyle buraya kadar sevkedilmiş olmaklığım çevremde ticarî itibarımı kaybettirmiştir. Asıl olan beraatimi Savcı beyin istiyeceği bir sırada geçmiş zamanlarda gizli ve açık bir şekilde muhâlefette bulunduğumdan dolayı cezalandırılmam talep buyuruldu. Hakikatte önceki meselede hiç bir katkımın olmadığı tahakkuk etti. Hayâtı, bütün hayatı şâibelerle dolu ve yalancı şahitliğini alışkanlık hâline getiren ve Erzurum ahâlisi tarafından hakkında şikâyette bulunulan bir şahsa güya, başkaları tarafından küfredilmiş olduğunu kendisine haber vermiş olmaklığımdır. Bundan başka hangi şekillerde gizli ve açık muhâlefette bulunduğumun arzedilmesi lâzım gelirdi ki onu da bileyim. Ve ona göre müdafaalarımı hazırlayayım. Binâenaleyh bu konuda böyle bir meseleden dolayı muhâkeme edilemediğimden, müdafaa yapabilirliğime hâcet yoktur. 64. madde gereğince cezalandırılmam talep buyruldu. 64. madde tedkik buyurulacak olursa; *"alenen mecmâ-ı nass olan mahallerde bir eser-i fiilî zuhûr etmemiş ise fıkra-i âhiresi mûcebince nefy cezasına mahkûm edilir"* diyor. Şu dakikaya kadar farkında olmadığım bu işlerden dolayı cezalandırılma yoluna gidilemiyeceği tabiîdir. Beraatimi taleb ederim.

- **Zühdü Bey:** Hâdise esnâsında İstanbul'da bulunduğum ortaya çıktı. Mesele ile alâkadar olmadığım yüce makâmınızca zikredildi. Siyâsetle uğraşmadığım yapılan tahkikattan anlaşıldı. Yüce adâletinize sığınıyorum. Başka bir diyeceğim yoktur.

- **Muhsin Bey:** Reîs beyefendi, müsaade ederseniz, geçen gün muhakeme esnasında sorulan suallere noksan cevaplar arzetmiş idim, öncelikle

onu arz edeyim: İstanbul'dan Trabzon'a ne şekilde geldiğimi sormuştunuz. O zaman 4. Şûbe Müdürü *Sâdettin Bey* vardı. Anadolu'ya gideceklerin hakkında tahkikât yapıyordu. Bendeniz hakkımda da tahkikât yapıldı. Trabzon'a geldiğim zaman dışarıya bırakmıyorlardı. Orada 37. Alayda bulunduğum için, *Alay Kumandanı Ali Rıza Bey* delâletiyle çıktım. Sonra, pederimin emekliliğinin kurtuluştan sonra olması yüce dikkatlerinizi çekmiş idi. Halbuki pederim 76 yaşındadır. İstanbul'dan ayrılmasına imkân yoktu. Zaten 60 senedir Rize'den ayrılmış orada oturuyordu. Emekli olmasını bendeniz ricâ etmiş idim. Başka bir sebebe dayanmamaktadır. Erzurum'daki alâkam sorulurken arazimin mikdarını söylemiştim. İki bin dönüm olarak kaydedilmiş idi. Bu dedemin hissesine isabet eden arazidir. Fakat bu miktar altı oğlu arasında taksim edilecek olursa bendenize çok az birşey kalır. Yâni Erzurum'da nüfûz sahibi olacak bir vaziyette değilim. Sonra *Nusret Efendi* 'ye cevap veremediğimin sebebi de mebûsluktan çekildikten sonra Erzurum'a geri dönmemesi, benim de Erzurum'dan ayrılmamamdır. Sonra büyük bir kitle hâlinde milli mücâdeleye iştirak ettik. Erlerimden hiçbirisi kaçmamıştır. İki defa yaralandım. Olay zamanında beni gören bir şâhit dinlenilmiş idi. Bunun şahâdetinin yalan olduğu gerek ortaya koyduğu davranışları ve gerekse benim sunduğum deliller ile sabittir.

[Müdafaanamesini okudu], ki bu *Âsım Paşa, Hasan Paşa* ve *Hey'et-i Vekîle Reîsi İsmet Paşa* hazretlerinin beyanâtıyla sâbittir.

[Müdafaanamesini okumağa devam etti.] Siyâsetle uğraşmış bir adam değilim. Siyâset ile memlekete bir fâidem dokunmamış olsa bile, memleketten kovulmuş olan kişilerin yerini doldurarak memleketime fâideli olmak için çalışıyorum. Hiç şüphesiz ki maddi olarak çalışmak mecbûriyetindeyim. Beyefendi, bendeniz çalışarak altı tâne çocuk yetiştirmek mecbûriyetindeyim. Siyâsetle uğraşacak vaktim yoktur. Muhterem vicdanınıza sığınıyorum.

- **S:** Siz İstanbul'da Kadıköyü'nde evlendiniz değil mi?

- **C:** Evet, Erzurum'da son defa evlendim.

[Hacı Bey'in dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

[Yüzbaşı mütekâidi İsmâil Efendi'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

[Erzurumlu Kara Sabri'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

[Sabuncuzâde Mustafa Efendi'nin dosyada saklı müdafaanamesi okundu.]

- **Reîs:** İki saat sonra hükümlerinizi açıklayacağız!

***

IV- KARAR

I. CELSE (3 Şubat 1926 Çarşanba)

MAHKEME HEYETİ

Reîs	Savcı	Âzalar
(Kel) Ali (Çetinkaya)	Necib Ali (Küçüka)	(Kılıç) Ali ve Reşid Gâlib
Afyon Mebûsu	Denizli Mebûsu	Antep ve Aydın Mebûsları

Erzurum, Rize, Giresun isyân hadiseleri ile alâkadar ve işbu hâdiselerin tertib edilmesinden ve yayılmasından sorumlu ve öteden beri hükûmet tarafından yapılan yenilik ve inkılâb hânelerine karşı bir muhalefet hareketi oluşturmak ve şu anki hükûmet aleyhinde sürekli propaganda da bulunmak suçuyla 3/12/1341 (M. 1925) tarihinde taht-ı tevkîfe alınan Erzurum'un Dere Mahallesi'nden *Hoca Osman* ve birâderi *Hoca Mehmed* ve Bakırcı Mahallesi'nden *Sâmi* ve Câmii-i Kebir'den *Muhsin* ve *Sabuncuzâde Mustafa, Erzurum Eski Sulh Hâkimi Zühdü*, Murad Paşa Mahallesi'nden *Hacı Bey*, Hâbib Molla Mahallesi'nden *Kara Sabri Bey* ve kitapçı esnafından *Emekli Yüzbaşı İsmâil Efendi, Hasankale Telgraf Müdürü Hâlid, Erzincan Murâkıbı Ali* ile *Frenk Mukallidliği ve Şapka* adındaki kitabı yazdığı ve muhtelif bölgelere göndererek, halkı isyâna teşvik ettiğinden dolayı İstanbul'da 7/12/1341 (M. 1925) tarihinde tevkif edilen Fatih dersiâmlarından *Hoca Âtıf* ve arkadaşlarından *Babaeskili Ali Rıza*, Fatih'de *Şeyh Süleyman*, Fatih Türbedârı *Hasan Tahsin*, Bakırköyü'nden *Seydişehirli Hasan Fehmi, Suudü'l-Mevlevî*, Bayezid Dersiâmlarından *Hoca Tahir, Hoca Fettah* ile 19 Eylül 1341'de (M. 1925) tevkif edilen İstanbul'da Talat Bey Hanı'nda oturan *Yemenli Yusuf* ile 16 Eylül 1341(M.1925) tarihinde tevkif edilen ve savcılık iddiânamesi ile muhâkemeleri birleştirilen *Uşaklı Saatçi Mustafaoğlu Süleyman Sâmi* ile 31 Teşrin 1341 (M. 1925) tarihinde tevkif edilen *Uşak'tan Köseoğullarından Saatçı Hacı Alioğlu Ah-*

med, Ayıntebîzâde Râsihoğlu Salih, Kâmil Paşazâde Muhlis ve diğer arkadaşları haklarında yapılan muhâkemeleri neticesinde:

Bunlardan *Hoca Âtıf Efendi*'nin Türkiye Cumhûriyeti'nin yenilik ve ilerlemeye doğru attığı adımlara mâni olmak ve halkı isyân ve irticaa teşvik etmek kasdıyla İstanbul'da 340 (M. 1924) sonlarında *Frenk Mukallidliği ve Şapka* adlı eseri yayınladığı ve muhtelif vâsıtalarla memleketin muhtelif mahallelerine dağıttığı sıralarda İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından Birinci Şûbe raporuyla 24/8/1341 (1925) tarihi ile *Dâhiliye Vekâleti*'ne ihbar edildiği, adı geçen vekâletin 26/9/1341 (1925) ve 4717 numaralı emirleri ile mezkûr risâlenin toplatılmasının ve dağıtılmasının yasaklanmasının İstanbul'a bildirildiği ve kitapların bir miktarına elkonulduğu hâlde, emrin uygulanışı tarihinden bir müddet sonra adı geçen eserin isyânın çıktığı mıntıkalarda yapılan aramalarda elde edilmesi ve muhâkemeleri yapılan maznûnlara yöneltilen suallerden eserin isyândan bir-iki ay evvel bahsedilen muhitlere gelerek elden ele gezdirilmek sûretiyle gizliden gizliye okunduğu ve *Şapka İksâsı Hakkındaki Kanun*'un kabul edilmesi üzerine muhtelif mahallerde şapka aleyhinde propaganda da bulunan kişilerin tevkifi esnasında yapılan aramalarda bahsedilen esere tesâdüf edildiği ve yapılan tahkikatta adı geçen eserin ma'sum halkın fikirlerini iğfal ve irticaa teşvik maksadıyla Anadolu'nun içerlerine ve bilhassa doğu vilâyetlerine ücretsiz olarak gönderildiği ve eserin basımı ve dağıtımı hükûmetçe men edildiği hâlde basımı ve dağıtımı için gayretler gösterildiği çeşitli bölgelerdeki isyanın çıkışında âmil ve en mühim tahrik vâsıtası olduğu ve *Âtıf Efendi;* geçmiş hayatı itibârıyle de 31 Mart irticâ hadisesinde ve *Mahmud Şevket Paşa* merhumun katledilmesinde de alâkadar bulunduğundan çeşitli suçlar ile cezaya çarptırıldığı ve Sinob'a sürüldüğü ve bundan başka milli mücâdelenin en buhranlı zamânında Anadolu içlerine doğru uzanmış olan işgal ordusuna mukâvemet edilmemesi hususunda başkanlığını yaptığı *Teâlî-i İslâm Cemiyeti* adına düzenlediği beyannâmeleri sonradan aldığı çeşitli inkâr tertiplerine rağmen Yunan tayyareleriyle istiklâli ve hayat hakkı için mücâdele eden Anadolu köylerine attırdığı ve yeniliğe ve Cumhûriyete dâimî bir düşman vaziyeti almış olan adı geçen kişinin son isyân hâdisesi ile maddeten ve mânen alâkadar bulunduğu bir çok delil ile anlaşıldığını ve ortaya çıktığı ve diğer maznûn *Babaeski eski müftüsü Ali Rıza Efendi*'nin Giresun isyânının fâil ve tertipleyenlerinden olduğundan dolayı idâmına karar verilen ve hükmü infaz edilen *Hâfız Muharrem*'in üzerinde yakalanan ve isyânın düzenlenmesi ve yayılması hakkında karşılıklı mâlumatlardan oluşan *Ali Rıza* imzalı mektuplar hakkında mahkeme huzûrunda sorulan suallere cevaben *"Efendim ben Giresun'a gelirken umûmi vaziyet ve şapka husûsunda bölgenin*

fikirlerini ve diğer hallerini'hasta iyidir veya fenadır' parolasıyla bize mâlumat ver demeleri üzerine ben de kendilerine bu sûretle bildirmekde idim" diye vâki olan itirafâtından isyân hadisesinin tahrikçilerinden ve teşvikçilerinden olduğu ve *Hâfız Muharrem*'den kendisine gönderilen ve aynı parola ile yazıldığı anlaşılan mektupların bulunduğu ve Milli Mücâdele senelerinde Babaeski müftülüğü zamânında birçok mâsum halkı Yunanlılara teslim ve Yunan emellerine çalışmış olması husûsunun ortaya çıkmasıyla *İhânet-i Harbiye* ve *Hıyânet-i Vataniye* suçundan dolayı mahkûm ve bilâhare afdan istifâde ederek tahliye kılındığı ve dâima memleketin buhranlı zamanlarında bu gibi hâinlik dolu işlerde bulunması ve kendisinin son Giresun İsyân hâdisesinde üzerlerinde çıkan mektuplarda yazılanlar dolayısıyla *Muharrem* ile beraber bir sûrette hareket ettiklerine dâir vicdânî kanaâtimiz hâsıl olduğu gibi, şâhitlerin şehâdetleri ve mahkeme huzûrunda sanığın evvelce vâki olan ikrar ve itiraflarından ve bölgedeki hükûmetin bu hususla ilgili muhtelif raporlarından anlaşılmakla, hareketinin karşılığı olan *Kanun-ı Cezâ-yı Umûmî*'nin 45. maddesinin *"Herbiri cürmün husûlü maksadıyla ef'âlimiz buradan beri ya birkaçını icra eylerse eşhâs-ı mezkûreye hemfiil denilir ve cümlesi fâil-i müstakil gibi mücâzât olunur."* diyen muharrer fırkası dolayısıyla adı geçen kânûnun 55. maddesinin *"Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nu tamâmen veya kısmen tağyir ..... veya îfâ-yı vazifeden men'ine cebren teşebbüs edenler idâm olunur"* diyen muharrer fıkrası mûcebince **İskilipli Hoca Âtıf ve Babaeski eski müftüsü Ali Rıza Efendilerin salben idâmlarına** ve;

Giresun'da asılan *Hâfız Muharrem* 'in mutlak bir itaat ile bağlı bulunduğu şeyhi olup irtica düşüncesinin fiiliyat sahasında gerçekleşmesinde en büyük âmil olan Fatih'de Sofular Talibatlılar Şeyhi denilen **Süleyman** 'ın ve *Muharrem* 'le, *Babaeski eski müftüsü Ali Rıza* 'nın mektuplaşmalarına aracılık ettiği anlaşılan **Fatih Türbedârı Hasan Tahsin**'in ve Erzurum isyân hâdisesinin âmil ve tertipleyenlerinden olup Erzurum'da idâm edilen *Şeyh Hâfız Osman* 'ı irticâ harekâtine tahrik gayesiyle mektup yazmakla maznûn **Erzincan Murâkıbı Ali** ve isyân hâdisesi günü hükûmetin şifre anahtarını elde etmek yolundaki hareket ve faaliyeti ve akrabalarına isyân esnasındaki günlerde yazmış olduğu Bayburt havâlisini tahrik mahiyetindeki irticâ dolu mektuplarla Erzurum isyân hâdisesinde açıkça dâhil olmadığına kanaat gelen **Erzurum'un Hasankale Kazası Telgraf Müdürü Hâlid** ve keza Erzurum isyân hâdisesine rastlayan günlerde ötede beride şapka aleyhinde propagandada bulunmakla maznûn Erzurum'un Dere Mahallesi'nden **Hoca Osman** ve birâderi **Mehmed,** Erzurum'un Murad Paşa Mahallesi'nden **Hacı Bey** ve Habib Molla Mahallesi'nden **Kara Sabri Bey,** Erzurum'da yüzbaşılık-

tan emekli **İsmâil** ve Uşak'da şapkayı vesile ederek mevcut idâre teşkilatı aleyhinde bulunmakla itham edilen **Uşaklı Köseoğullarından Ahmed ve Ayıntebîzâde Sâlih, Saatçı Süleyman, Kâmil Paşazâde Muhlis Efendilerin** haklarında isnad olunan fiillere karşılık gerek haklarında düzenlenmiş zabıt ve dosyaların doğruluğu ve bölge idârelerinin bu hususda vermiş olduğu raporlar ve isyân sahasında açığa çıkan davranışları dolayısıyla *Frenk Mukallidliği ve Şapka* adlı kitabın okunmasından mülhem olarak irticâ fikirlerini ve işlerini destekler mâhiyette davranışlarda ve teşvikte bulundukları soruşturma evrakı esnasında alınan şâhitlerin şehâdâtından ve mahkeme huzurunda açıkça vâki olan ikrar ve itiraflarından anlaşılmakla, hareketlerine tevâfuk eden *Kanun-ı Ceza-yı Umûmî*'nin 45. maddesinin *"Eğer fiil-i aslî idâm ..... fer'an zî-medhal olanlar hakkında on seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten küreğe konulur."* diye mukarrer fıkrası delâletiyle adı geçen kânûna muaddel 55. maddesinin birinci fıkrası gereğince **Erzurumlu Şeyh Süleyman'ın on, Fatih Türbedarı Hasan Tahsin'in beş, Erzincan Murâkıbı Ali ve Erzurumlu Kara Sabri ile yüzbaşılıktan emekli İsmail 'in yedişer sene ve Uşaklı Köseoğullarından Ahmed, Ayıntebîzâde Sâlih, Hasankale Telgraf Müdürü Hâlid'in onar, Saatçı Süleyman, Kâmil Paşazâde Muhlis'in onbeşer sene küreğe konulmalarına;**

Ve keza isyâna rastlayan günlerde Adapazarı Bursa bölgelerindeki köylerde dolaşarak şapka aleyhinde beyanatta bulunarak iş başındaki hükûmet idâresine karşı halkı isyâna teşvik etmekle maznûn İstanbul'da eski komiser muavinlerinden **Yusuf Kenan Efendi**'nin hakkında isnad olunan işlere karıştığı soruşturma evrağında şâhitlerin şehâdetinde ve keza ikrar ve itirafından anlaşılmakla hareketine tevâfuk eden *Kânûn-ı Cezâ-yı Umûmî*'nin 55. maddesinin *"Ef'âl-i mezkûreyi ikaa fiilen tahrik ..... ve madde-i fesâdın icrâsına başlanmış olursa yedi seneden akall olmamak üzere küreğe konulur"* diyen mukarrer fıkrası mûcebince **kendisinin on sene müddetle küreğe konulmasına;**

Ve hükûmeti idâre edenlerin inkılâb hareketlerine devam ettikleri takdirde hayatlarına kasd edileceği ve memleketin geçmişi dolayısıyla bu gibi yeniliklere tahammülü olmadığına dâir fikirlerle dolu imzasız mektup göndermekle itham olunan **Suûdü'l-Mevlevî**'nin bahsedilen fiillere katılmışlığı elde edilen mektuplardaki yazılarla mahkeme huzûrunda yazdırılan yazılarla aynı olması ve mektupların *Suûdü'l-Mevlevî* tarafından yazıldığı bu hususta oluşturulan imza ihtisas kurulu raporundan da anlaşıldığı ve bu hususta ilgili vilâyetin göndermiş olduğu raporların bahsedilen raporu desteklediği cihetle hareketine uygun düşen *Kânûn-ı Cezâ-yı Umûmî*'nin 191. maddesinin *"Bir kimseye mühürlü veya mühürsüz veya imzalı ..... teklifini icrâ eyle-*

mezse ..... vukûa getireceği ..... beyan ettiği mazarrat fâili hakkında idâm ..... fakat fiile çıkmamış olur..... muvakkaten küreğe konulur." diyen muharrer fıkrası mûcebince **on sene müddetle küreğe konulmasına;**

Keza ötede beride idâre-i hâzıra aleyhinde beyanatta bulunmak sûretiyle halkın hissiyâtını hükûmet aleyhine tahrik eylemekle maznûn-ı aleyhim *İstanbul Bayezid Ders-i âmlarından Hoca Tâhir, Hoca Fettâh, Seydişehirli Hasan Fehmi, Erzurumlu Sâmih, Dâvâ Vekîli Muhsin, Sabuncuzâde Mustafa, Sulh Eski Hâkimi Zühdü Beylerin* bahsedilen suçlara katılmışlığı, haklarında tanzim edilen soruşturma evrakında ifadeleri alınan şâhidlerin şehâdâtından keza mahallî hükûmetin vermiş olduğu raporlardan anlaşılmakla *Kânûn-ı Cezâ-yı Umûmi*'nin muaddel 64. maddesinin *"Zikrolunan teşvikatın bir gûna eser-i fiilîsi zuhur etmez ise muvakkat nefy cezasıyla mücâzat olunur"*, diyen muharrer fıkrası mûcebince kendilerinin **üçer sene müddetle sürgünlerine ve bunlardan Hoca Fettah ve Hoca Tâhir efendilerin Adana; Seydişehirli Hasan Fehmi Efendi'nin Isparta; Erzurumlu Sâmih, Muhsin, Sulh Hâkimi Sâbıkı Zühdü, Sabuncuzâde Mustafa Efendilerin** İstanbul vilayetlerinde ceza ve mahkûmiyet sürelerini tamamlamalarına ve *Kânûn-ı Cezâ-yı Umûmi*'nin 39. maddesinin *"Eğer mahkûm-ı aleyh hakkında nefy cezası hükmolunmuş ise bir günlük mevkûfiyet beş günlük nefye muâdil addolunur."* diyen muharrer fıkrası mûcibince tevkiflerinden itibaren tutuklu kaldıkları müddetin de mahkûmiyet sürelerinden sayılmasına ve cezâlarından düşürülmesine;

Çeşitli bölgelerde meydana gelen isyân hâdiseleriyle ilgili oldukları ddiasıyla **Uşaklı saatçı Mustafa Âsım, gazete muharrirlerinden Ömer Rıza, Nuruosmâniye Câmii İmamı Hâfız Osman, Rize'den Gevelizâde Yahya, yüzbaşılıkdan emekli Hazer, oğlu Muhyiddin, Maarif Vekâleti mümeyyizlerinden İhsan, Dağıstanlı Seyyid Tâhir, Aziz bin Mahmud, Balıkçı Mustafa ve birâderi Hüseyin, Kitapçı Aziz, Cihan Kütüphânesi sâhibi Mihran, Şeyh Ali Haydar, Berber Mustafa, Saatçı Hâfız Nâfiz, Gostuvarlı Hasan, Uşak'tan saatçı emekli Teğmen Hâlid, Sürmeneli Hâfız Ali, Tâhiru'l-Mevlevî, Erzurumlu Cafer Beyler**'in haklarında iddiâ olunan fiillere karıştıklarına dâir vicdânî kanaât temin edecek kânûnî deliller bulunamadığından **beraatlerine** ve başka bir sebeple tutuklu değillerse **salıverilmelerine** oy birliğiyle karar verildi.

İşbu zabıt (onüç defterden) dörtyüz iki sâhifeden ibârettir.
8/2/[1]927
(Ankara İstikâl Mahkemesi)
(mühür-imza)

II. BÖLÜM

İSTİKLÂl MAHKEMESİ ZABITLARI İLE İLGİLİ BELGELER VE EKLER

I- BELGELER

A- İSTİKLÂL MAHKEMELERİ'NİN İLGİ ALANINA GİREN KÂNUNLAR VE ÇALIŞMALARI İLE İLGİLİ BELGELER

Hıyânet-i Vataniye Kânunu

Kânun No: 2 *(29 Nisan 1336/1920)*

Madde 1- Makam-ı muallâ-yı hilâfet ve saltanâtı ve memâlik-i mahsûsa-i şâhâneyi yed-i ecânipten tahlîs ve taarruzâtı def-i maksâdına ma'tuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşrûiyetine isyân-ı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadâtta bulunan kesân, hâin-i vatan addolunur.

Madde 2- Bi-l-fiil hiyânet-i vataniyede bulunanlar salben idâm olunur. Fer'an zimedhal olanlar ile müteşebbisleri kânûn-u cezânın kırk beşinci ve kırk altıncı maddesi mucibince tecziye edilirler.

Madde 3- Vâız ve hitâbet sûretiyle alenen veya ezmine-i muhtelifede eşhas-ı muhtelifeyi sırran ve kavlen hiyânet-i vataniye cürmüne tahrik ve teşvik edenlerle işbu tahrik ve teşvik-i suver ve vesâit-i muhtelife ile tahriren ve tersimen irtikâb eyleyenler muvakkat küreğe konurlar. Tahrikât ve teşvikât sebebiyle madde-i fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idâm olunurlar.

Madde 4- Hiyânet-i vataniye maznûnlarının mercî-i muhâkemesi îkâ-i cürüm edilen mahaldeki bidâyet ceza mahkemesidir. Ahvâl-i müstacele ve fevkalâdede maznûn derbest edildiği mahal mahkemesi de icra-yi muhâkeme ve itâ-yı karara salâhiyattardır.

Madde 5- Hiyânet-i vataniye maznûnlarının mahkemesi bidâyet ceza mahkemelerinden verilecek gayri muvakkat tevkif müzekkeresi üzerine her halde mevkûfen icrâ edilir.

Madde 6- Zabıtâ-i adliye me'murlarının tanzim edecekleri tahkikât-ı iptidâiye evrâkı daire-i istintâka tevdi olunmaksızın mahallin en büyük mülkiye memûruna i'tâ olunur ve onun tarafından dahi müdde-i umumîler vasıtasiyle yirmi dört saat zarfında mahkemeye verilir.

Madde 7- Hiyânet-i vataniye maznûnlarına ait muhâkemât, bir sebeb-i mücbir olmadıkça a'zamî yirmi günde hükme rabtolunacaktır. Bu müddeti bilâ sebeb-i mücbir tecâvüz ettiren mahallin zâbıtası ile mahkeme hey'eti kânûn-u cezânın yüz ikinci maddesi zeyli mûcibince cürmünün derecesine göre tecziye edilmek üzere mâ'fevki mahkemesince muhâkemesi bi'licra a'zamî yirmi gün zarfında hükme rabtedilecektir.

Madde 8- İşbu kânuna tevfikan mahâkimden sadır olacak mukarrerât kat'i olup Büyük Millet Meclisi'nce bad-el-tasdik mahallerinde infâz olunur. Tasdik edilmediği takdirde Meclis'ce ittihâz edilecek karara tevfik-i muâmele olunur.

Madde 9- İşbu cerâimin emr-i muhakemesi için mahkemelerce istenilen şahsa, celp ve dâvete hâcet kalkmaksızın bilâhüküm inhizar müzekkeresi tastir kılınır.

Madde 10- İsyâna iştirak etmeyen eşhas hakkında ligarazin isnâdâtta bulunanlar isnat ettikleri cürmün cezâsiyle mücazât olunurlar.

Madde 11- Haklarında gıyâben hüküm sâdır olan eşhas, derdestlerinde işbu kânûna tevfikan yeniden ve vicâhen muhâkemeleri icrâ olunur.

Madde 12- İşbu kânûn her mahallin idâre âmiri tarafından nâhiye ve kaza, liva ve vilâyet merkezlerine ve köy hey'et-i ihtiyariyeleri müctemian celp edilerek ifham ve suret-i tebliği mutazammın hey'et-i mezkûre azalarının imzalarını hâvi zabıt varakları tutarak idâre meclislerince hıfzedilmekle beraber kavaninin neşir ve ilânı hakkındaki kânûna tevfikan ayrıca neşir muamelesi dahi yapılacaktır.

Madde 13- İşbu kânûnun icrâ-yı ahkâmına Büyük Millet Meclisi me'murdur.

Madde 14- İşbu kânûn her mahalde tarih-i tebliğ ve ilânından kırk sekiz saat sonra mer'i olacaktır.

29 Nisan 1336/1920 Tarihli Hiyâneti Vataniye Kânunu'nun Birinci Maddesinin Ta'dîli Hakkında Kânun

Kânun No: 334 *(15 Nisan 1339/1923)*

Madde 1- Hiyânet-i Vataniye Kânûnu'nun birinci maddesi ber'vech-i âti tadil olunmuştur:

Saltanâtın ilgâsına ve hukûk-u hâkimiyet ve hükümrânisinin gayrı kâbil-i terk ve tecezzi ve farag olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i mâneviyesinde mündemiç bulunduğuna dâir 1. teşrin-i sâni. 1338 (1. Kasım 1922) tarihli karar hilâfında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşrûiyetine isyânı mutazammın kavlen veya tahrîren veya fiilen an kastin muhâlefet veya ifsadât veya neşriyatta bulunan kesan hâin-i vatan addolunur.

Madde 2- İşbu kânûn tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 3- İşbu kânûnun icra-yı ahkâmına Adliye Vekili me'murdur.

29 Nisan 1336/1920 Tarihli Hiyânet-i Vataniye Kânunu'nun Sekizinci Maddesini Muaddil Kânun

Kânun No: 335 *(15 Nisan 1339/1923)*

Madde 1- Hiyânet-i Vataniye Kânûnu'nun sekizinci maddesi ber'vech-i âti tadil olunmuştur:

İşbu kânûna tevfikan mehâkimden sâdır olan mukarrerattan mahkûmiyeti mutazamman olanlar re'sen ve berâet veya adem-i mes'uliyet ile vazife ve salâhiyet gibi mukarrerat müdde-i umûmîlerin veya alâkadaranın istidalarına binâen hey'et-i temyiziye cezâ dâiresi ahkâm ve mukarrerat-ı mezkûreyi vazife ve selâhiyetten ve tahsisâtın hükme müessir olacak surette noksanından ve iptâli hakk-ı mûcip olacak sûrette usûl-ü muhâkemeye adem-i riâyyetten ve hükmün kânûna muhalefetinden naşi adiyen nakız ve o dâirede ifâ-yı muâmele etmek üzere hükmü veren mahkemeye iâde eder. Nâkız kararlarına karşı israr caiz değildir.

Madde 2- İşbu kânûn tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 3- İşbu kânûnun icrâsına Adliye Vekili me'murdur."

Hiyânet-i Vataniye Kânunu'nun Birinci Maddesinin Ta'dîli Hakkındaki 15 Nisan 1339 Tarihli Kânun'a Müzeyyel Kânun

Kânun No: 556 *(26 Şubat 1341/1925)*

Madde 1- Dîni veya mukaddesâtı dîniyeyi siyâsi gâyelere esas veya âlet ittihaz maksadiyle cemiyetler teşkili memnûdur. Bu kâbil cemiyetleri teşkil edenler ya bu cemiyetlere dâhil olanlar hâini vatan addolunur. Dîni veya mukaddesâtı dîniyeyi âlet ittihaz ederek şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti devleti ihlâl veya dîni veya mukaddesatı diniyeyi âlet ittihaz ederek her ne sûretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavlî veya tahrîri veyahut fiili bir şekilde veya nutuk irâdı veyâhut neşriyât icrâsı sûretiyle harekette bulunanlar kezâlik hâini vatan addolunur.

Madde 2- İşbu kânûn neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3- İşbu kânûnun icrâsına Adliye Vekili memurdur.

Firârîler Hakkında Kânun

Kânun No: 21 *(11 Eylül 1336/1920)*

Madde 1- Muvazzaf ve gönlü ile hizmet-i askeriyeye dâhil olup da firâr edenler veya her ne sûretle olursa olsun firâra sebebiyet verenler ve firârî derdest ve sevkinde tekâsül gösterenler ve firârîleri ihfâ ve ilbâs edenler hakkında mülkî ve askerî kavâninde mevcut ahkâm ve ind-el-icap diğer gûna mukarrerât-ı cezaiyeyi müstakilen hüküm ve tenfiz etmek üzere Büyük Millet Meclisi âzalarından mürekkep (İstiklâl Mahkemeleri) teşkil olunmuştur.

Madde 2- Bu mahkemeler a'zâsının adedi (üç) olup Büyük Millet Meclisi'nin ekseriyet-i ârasile intihap ve içlerinden birisi kendileri tarafından Reîs addolunur.

Madde 3- İşbu mahkemelerin adedini ve mıntıkalarını Hey'et-i Vekîle'nin teklifi üzerine Büyük Millet Meclisi ta'yin eder.

Madde 4- İstiklâl Mahkemeleri'nin kararları katî olup infâzına bilûmum kuva-yi müsellâha ve gayr-i müsellâha-i devlet me'murdur.

Madde 5- İstiklâl Mahkemelerininin evâmir ve mukarrerâtını infâz etmeyenler veya infazda taallül gösterenler işbu mahkemeler tarafından taht-ı mahkemeye alınır.

Madde 6- Her İstiklâl Mahkemesi ketebe ve müstahdeminin maaşâtı şehrî yüz lirayı geçmeyecektir.

Madde 7- Her İstiklâl Mahkemesi vazifeye mübâdereti anında firarî ve bakâya efrâdının bir müddet-i muayyene zarfında icâbetini te'minen her türlü vesâit-i tebliğiyeye müracaat eder.

Madde 8- İşbu kânûn tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 9- İşbu kânûnun icrâsına Büyük Millet Meclisi me'murdur.

İstiklâl Mehâkimi Kânunu

Kânun No: 249 *(31 Temmuz/1922)*

Madde 1) İcrâ Vekilleri Hey'etince gösterilecek lüzûm ve Büyük Millet Meclisi'nce ekseriyet-i mutlak ile verilecek karar üzerine icâb eden mahallerde İstiklâl Mahkemeleri teşkil olunur.

Madde 2) Bu mahkemeler Büyük Millet Meclisi'nin ekseriyet-i mutlakası ve rey-i hafi ile kendi âzâsı meyanında müntehap bir reis ve iki âzâ ve bir müdde-i umûmiden teşekkül eder. Ancak hey'et-i mahkemeye olacak noksanın ikmalini te'minen ayrıca bir âzâ daha intihap olunur.

Madde 3) İstiklâl Mahkemeleri'nin vezaifi ber'vech-i âtidir:

A- Muvazzaf ve gönlü ve hizmet-i askeriyeye dahil olup da firar edenler ve firara sebebiyet verenler ile firarî derdest ve sevkinde tekâsül gösterenler ve firarîleri bîlihtiyar ihfa ve iâşe ve ilbas edenler hakkında ceza kânunnamesiyle askerî kavanininin muayyen cezaî hüküm ve esbab-i muhafife ve müşeddede mevcut olduğu takdirde yalnız bu fıkradaki ceraime münhasır olmak üzere tensip edeceği diğer gûna mukarraratı ittihaz eylemek.

B- 29 Nisan 1336 (1920) tarihli Hiyanet-i Vataniye Kânunu'nun muhtevi olduğu ceraimi.

C- Devletin emniyet-i hariciye ve dahiliyesini ihlal edenler hakkında ceza kânunu'nun birinci babının birinci ve ikinci fasıllarında muharrer ceraimi.

D- Askerî ve siyasî casusluk ve su'i-kast-ı siyasî ve asker ailelerine taarruz ve tecavüz ceraimi.

H- Seferbirlikte tedarik-i vesait-i nakliye komisyonlarının su'i istimalât ve müsamahatı hakkında askerî ceza kânununa müzeyyel 12. Şevval 1332 ve 21 Ağustos 1330 tarihli kânun-u muvakkatin birinci maddesini muadil 28 rebî-ül-ahir 1332 ve 2 Mart 1331 tarihli kanunda musarraf ceraimi rü'yet etmek.

K- İhtilâsta bulunan, rüşvet alan bilûmum me'murîn-i mülkiye ve askerîyeyi ve bunlara hangi sınıftan olursa olsun iştirak ve vesatat eyleyenleri.

S- Nufuz-u me'muriyetinden istifade ederek halka zulüm ve işkencede bulunan memurîn-i mülkîye ve askerîyeyi muhâkeme etmek.

Madde 4) Büyük Millet Meclisi lüzum gördüğü İstiklâl Mahkemeleri için üçüncü maddede muharrer vezaiften bir kısmının istisnasına karar verebilir.

Madde 5) İstiklâl Mahkemeleri'nin idamdan gayrı hükümleri kat'i olup infazına, bilûmum kuva-yı müselleha ve gayrı müselleha-i devlet me'murdur.İdam hükümleri Büyük Millet Meclisi'nce bulûmum mesaile tercihan tetkik ve tastik olduktan sonra infaz olunur. Şu kadar ki müstecel ve müstesna hâl ve zaman idam hükümlerinin dahi Meclis'ce tasdik edilmeksizin infazına Meclis kararıyla me'zuniyet verilebilir.

Madde 6) İstiklâl Mehkemeleri kararlarına bu mahkeme Müdde-i Umûmisinin hakk-ı itirazı vardır. Müddet-i itiraz yevm-i tefhîmin ferdasından itibaren üç gündür ve itiraz-ı vakı' Büyük Millet Meclisi'nce kat'iyen hallolunur.

Madde 7) İstiklâl Mahkemesi hey'etleri her altı ayda bir intihap olunur. Ve müddetin hitamından evvel hey'et tamamen veya kısmen Meclis kararıyla tebdil edileceği gibi esbab-ı teşkilin-zevalile faaliyeti ta'til olunur.

Madde 8) Müdde-i Umûmiler işbu kânunun ahkâmına tevfikan muttali olacakları ceraim hakkında takibat-ı kânuniyede bulunurlar.

Tevkif ve tahliye kararlarında Müdde-i Umûmilerin mütaleası alınmadıkça tevkif ve tahliye yapılamaz. İstiklâl Mahkemeleri'nin vasıta-i muhabere ve tebliğ ve tebelluğu Müdde-i Umûmilerdir.

İstiklâl Mahkemeleri'nin mukarreratının infazı hususunda kuvve-i müselleha ve gayrı müsellehaya Müdde-i Umûmiler âmirdir.

Madde 9) İstiklâl Mahkemeleri'nin evamir ve mukarreratını infaz etmeyenler veya infazda taallül gösterenler Müdde-i Umûmileri'nin talep ve sevki üzerine aynı mahkemeler tarafından taht-ı muhâkemeye alınırlar.

Madde 10) İstiklâl Mahkemeleri askerî ceza kânunu'nun yedinci faslındaki hukuk-u emirîyeden maada hukuk-u şahsiyeye hükmedemezler.

Madde 11) İstiklâl Mehâkimi ile mehâkim-i saire arasında tahaddüs edecek ihtilâf-ı merci Türkiye Büyük Millet Meclisi Adliye Encümeni'nce bi'l-cümle umura takdimen hallolunur.

Madde 12) Her İstiklâl Mahkemesi ketebe ve müstahdemin maaşat-ı asliyesi şehrî yüz lirayı geçmiyecektir.

Madde 13) Her İstiklâl Mahkemesi ayda bir defa Heyet-i Umûmîye'ye hulâsa-i hüküm ve mesai cetveli göndermeye mecburdur.

Madde 14) Firarîler hakkındaki 11 Eyül 1336 (1920) tarihli kânun ile İstiklâl Mahkemeleri Kânunu'nun birinci maddesi müzeyyel 26 Eylül 1336 tarihli kanun ve firarîler hakkındaki 11 Eylül 1336 tarihli kânun'un 2 inci maddesini muadil 6 Rebî-ül-evvel 1339 ve 28 Teşrin-i sâni 1336 tarihli kânun mülgadır.

Madde 15) İşbu kanun tarih-i neşrinin ferdasından itibaren mer'idir.

Madde 16) İşbu kanun Büyük Millet Meclisi tarafından icra olunur.

Şer'iye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletlerinin İlgâsına Dâir Kânun

Kânun No: 429 *(3 Mart 1340/1924)*

Madde 1- Türkiye Cumhûriyetin'de muâmelâtı nâsa dâir olan ahkâmın teşri ve infâzı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği Hükümete âit olup dîni mübîni İslâm'ın bundan maada itikadât ve ibadâta dâir bütün ahkâm ve mesalihinin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi için Cumhûriyetin makarrında bir (Diyânet İşleri Reîsliği) makâmı tesis edilmiştir.

Madde 2- Şer'iye ve Evkaf Vekâleti mülgâdır.

Madde 3- Diyânet İşleri Reîsi Başvekilin inhası üzerine Reisicumhûr tarafından nasbolunur.

Madde 4- Diyanet İşleri Reisliği Başvekâlete merbuttur. Diyanet İşleri Reisliğinin bütçesi Başvekâlet bütçesine mülhaktır. Diyânet İşleri Reîsliği teşkilâtı hakkında bir nizamnâme tanzim edilecektir.

Madde 5- Türkiye Cumhûriyeti memâliki dâhilinde bilcümle cevâmi ve mesâcidi şerîfenin ve tekâya ve zevayânın idâresine, imam, hatip, vâiz, şeyh, müezzin ve kayyımların ve sâir müstahdemînin tâyin ve azillerine Diyânet İşleri Reîsi memurdur.

Madde 6- Müftilerin mercii Diyânet İşleri Reîsliğidir.

Madde 7- Evkaf umûru, milletin hakikî menafiine muvâfık bir şekilde halledilmek üzere müdiriyeti umûmiye hâlinde şimdilik Başvekâlete tevdî edilmiştir.

Madde 8- Erkânıharbiyei Umûmiye Vekâleti mülgâdır.

Madde 9- Reisicümhûr'a niyâbeten Ordunun hazarda emri kumandasına memur en yüksek makâmı askerî olmak üzere Erkânıharbiyei Umumiye Riyâseti tesis olunmuştur. Erkânıharbiyei Umûmiye vezâifinde müstakildir.

Madde 10- Erkânıharbiyei Umûmiye Reîsi Başvekilin inhası ve Reisicumhûrun tasdîki ile tâyin olunur.

Madde 11- Erkânıharbiyei Umûmiye Reîsi vezâifine müteallik husûsâtta her Vekâletle muhâbere eder.

Madde 12- Türkiye Büyük Millet Meclisi muvâcehesinde umum askerî bütçenin mes'uliyeti Müdafaai Milliye Vekâletine âittir.

Madde 13- İşbu kânûn tarihi neşrinden merîyü'l-icradır.

Madde 14- İşbu kânûnun icra-yı ahkâmına İcrâ Vekilleri me'murdur.

Tevhîd-i Tedrisât Kânunu

Kânun No: 430 *(3 Mart 1340/1924)*

Madde 1- Türkiye dâhilindeki bütün müessesâtı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

Madde 2- Şer'iye ve Evkaf Vekâleti veyâhut husûsî vakıflar tarafından idâre olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3- Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâip ve medarise tahsis olunan mebaliğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4- Maarif Vekâleti yüksek diniyât mütehassısları yetiştirilmek üzere Darülfunûn'da bir İlâhiyat Fakültesi tesis ve imâmet ve hitâbet gibi hidemâtı dîniyenin ifâsı vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.

Madde 5- Bu kânûnun neşri tarihinden itibâren terbiye ve tedrisâtı umûmiye'ye müşteğil olup şimdiye kadar Müdafaai Milliyeye merbût olan askerî rüştî ve idâdîlerle Sıhhiye Vekâletine merbut olan darüleytâmlar, bütçeleri ve heyeti talimiyeleri ile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur. Mezkûr rüştî ve idâdîlerde bulunan hey'eti talimiyelerin ciheti irtibatları âtiyen âit oldu-

ğu Vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar Orduya mensup olan muallimler Orduya nisbetlerini muhafaza edecektir.

Madde 6- İşbu kânûn tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 7- İşbu kânûnun icrâyı ahkâmına İcrâ Vekilleri Hey'eti memurdur.

Hilâfetin İlgâsına ve Hanedânı Osmânî'nin Türkiye Cumhûriyeti Memâliki Hâricine Çıkarılmasına Dâir Kânun

Kânun No: 431 *(3 Mart 1340/1924)*

Madde 1- Halîfe hal'edilmiştir. Hilâfet, Hükûmet ve Cumhûriyet mânâ ve mefhûmunda esasen mündemiç olduğundan Hilâfet makâmı mülgâdır.

Madde 2- Mahlü Hâlife ve Osmanlı saltanâtı münderisesi hanedânının erkek,kadın bilcümle âzası ve dâmatlar Türkiye Cumhûriyeti memâliki dâhilinde ikâmet etmek hakkından ebediyyen memnûdurlar.Bu Hanedena mensup kadınlardan mütevellit kimseler de bu madde hükmüne tâbidirler

Madde 3- İkinci maddede mezkûr kimseler işbu kânûnun ilânı tarihinden azami 10 gün zarfında Türkiye Cumhûriyeti arazisini terke mecbûrdurlar.

Madde 4- İkinci maddede mezkûr kimselerin Türk Vatandaşlık sıfatı hukûku merfûdur.

Madde 5- Bundan böyle ikinci maddede mezkur kimseler Türkiye Cumhûriyeti dâhilinde emvâli gayri menkûleye tasarruf edemezler. İlişiklerinin kat'ı için bir sene müddetle bilvekâle mehâkimi Devlete müracaat edebilirler. Bu müddetin mürûrundan sonra hiç bir mahkemeye hakkı müracaatları yoktur.

Madde 6- İkinci maddede mezkûr kimselere masârifi seferiyelerine mukâbil bir defaya mahsûs ve derecei servtlerine göre mütefâvit olmak üzere Hükûmetçe tensip edilecek mebaliğ itâ olunacaktır.

Madde 7- İkinci maddede mezkûr kimseler Türkiye cumhûriyeti arazisi dâhilindeki bilcümle emvâli gayri menkulelerini bir sene zarfında Hükûmetin malûmât ve muvafakâtiyle tasfiyeye mecbûrdurlar. Mezkûr emvâli gayri menkûleyi tasfiye etmedikleri hâlde bunlar Hükûmet marifetiyle tasfiye olunarak bedelleri kendilerine verilecektir.

Madde 8- Osmanlı İmparatorluğunda Padişahlık etmiş kimselerin Tür-

kiye Cumhûriyeti arazisi dâhilindeki tapuya merbut emvâli menkûleleri millete intikal etmiştir.

Madde 9- Mülgâ Padişahlık sarayları, kasırları ve emlâki sâiresi dâhilindeki mefrûşat, takımlar, tablolar, âsârı nefise vesair bilûmum emvâli menkûle millete intikâl etmiştir.

Madde 10- Emlâki hakâniye nâmı altında olup evvelce millete devredilen emlâk ile beraber mülgâ Pâdişahlığa âit bilcümle emlâk ve sâbık hazînei hümâyun, muhteviyâtlariyla birlikte saray ve kasırlar ve mebani ve arazi millete intikâl etmiştir.

Madda 11- Millete intikâl eden emvâli menkûle ve gayri menkûlenin tesbit ve muhâfazası için bir nizamnâme tanzîm edilecektir.

Madde 12- İşbu kânûn tarihi neşrinden itibaren mer'îyü'l-icradır.

Madde 13- İşbu kânûnun icrâyı ahkâmına İcrâ Vekilleri Heyeti memurdur.

Takrîr-i Sükûn Kânunu

Kânun No: 578 *(4 Mart 1341/1925)*

Madde 1- İrticaa ve isyâna ve memleketin nizâmı içtimâîsini ve huzûr ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâle bâis bilûmum teşkilât ve tahrikât ve teşvikât ve teşebbüsât ve neşriyâtı Hükûmet, Reîsicumhûr'un tasdikîle, re'sen ve idâreten men'e mezundur. İşbu ef'al erbâbını Hükûmet İstiklâl Mahkemesine tevdî edebilir.

Madde 2- İşbu kânûn tarihi neşrinden itibâren iki sene müddetle mer'îyü'l-icrâdır.

Madde 3- İşbu kânûnun tatbikına İcrâ Vekilleri Heyeti memurdur.

Şapka İktisâsı Hakkında Kânun

Kânun No: 671 *(28 Teşrinisânî 1341/1925)*

Madde 1- Türkiye Büyük Millet Meclisi âzaları ile idârei umûmiye ve mahalyeye ve bilumum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını Hükûmet meneder.

Madde 2- İşbu kânûn tarihi neşrinden itibaren muteberdir.

Madde 3- İşbu kânûn Büyük Millet Meclisi ve İcrâ Vekilleri Hey'eti tarafından icra olunur.

Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedârlıklar ile Birtakım Ünvanların Men ve İlgâsına Dâir Kânun

Kânun No: 677 *(13 Kânunuevvel 1341/1925)*

Madde 1- Türkiye Cumhûriyeti dâhilinde gerek vakıf sûretiyle gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda gerek suveri âharla tesis edilmiş bilumum tekkeler ve zâviyeler sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları bâkî kalmak üzere kâmilen seddedilmiştir. Bunlardan usûlü mevzûası dâiresince filhâl câmi veya mescit olarak istimâl edilenler ipkâ edilir.

Bilumum târikatlerle şehlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaipten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadiyle nüshacılık gibi ünvan ve sıfatlar istimâliyle bu ünvan ve sıfatlara ait hizmet ifâ ve kisve iktisâsı memnûdur. Türkiye Cumhûriyeti dâhilinde selâtine ait veya bir tarika veyahut cerri menfaate müstenîd olanlarla bilûmum sâir türbeler mesdut ve türbedarlıklar mülgâdır. Seddedilmiş tekke veya zâviyeleri veya türbeleri açanlar veyâhut bunları yeniden ihdâs veya aynı târikat icrâsına mahsûs olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki ünvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidemâtı ifâ veya iktisâ eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan az olmamak üzere cezâyı nakdî ile cezalandırılır.

Madde 2- İşbu kânûn neşri tarihinden mûteberdir.

Madde 3- İşbu kânûnun icrâsına İcrâ Vekilleri Hey'eti memurdur.

TABLO-I-

BİRİNCİ DÖNEM İSTİKLÂL MAHKEMELERİ (20 Eylül 1920-19 Mart 1921)

ADLARI, BÖLGELERİ, ÂZALARININ İNTİHÂB BÖLGELERİ İLE ALDIKLARI REY VE VAZİFELERİ

No	Mahkemenin Adı	Bölgesi	Âzaları	İntihâbı	Aldığı Oy	Vazifesi
1-	Ankara İstiklâl Mahkemesi (*)	Ankara, Çorum, Yozgat, Kırşehir	Kılıç Ali Bey İhsan Bey Hüseyin Bey Cevdet Bey	Ayıntap Cebelibereket Elaziz Kütahya	58 45 41 61	Aza Reis Aza Aza
2-	Eskişehir İstiklâl Mahkemesi	Eskişehir, Bilecik, Kutahya, İzmir, Bursa	Rasih Efendı Muhittın Baha Bey Haydar Bey Yusuf Bey	Antalya Bursa Kütahya Denizli	65 73 54 41	Aza Aza Aza Reis
3	Kastamonu İstiklâl Mahkemesi	Kastamonu, Bolu, Zonguldak, Çankırı, Sinop	Refik Şevket Bey Dr. Şevket Bey Yusuf Zıya Bey Necib Bey	Saruhan Kozan Bitlis Mardın	89 37 51 30	Aza Aza Aza Reis
4-	Konya İstiklâl Mahkemesı	Konya, Afyon, Aksaray	Tevfik Efendı Osman Nurı Bey Hacı Tahir Efendi	Kengiri Bursa Isparta	73 57 31	Aza Reis Aza
5-	Sivas İstiklâl Mahkemesi	Sivas, Tokat, Amasya, Ordu, Giresun	Mustafa Necati Bey Emin Bey Necat Bey Mustafa Zeki	Saruhan Canik Bursa Dersım	89 55 56 44	Aza Reis Aza Aza
6-	Isparta İstiklâl Mahkemesi	Isparta, Burdur, Antalya, Denizli, Muğla, Aydın	Hamit Bey Hamdi Bey Hüsrev Samı Bey Tahsin Bey	Bıga Bıga Eskişehir Maraş	76 41 73 49	Reis Aza Aza Aza
7-	Pozantı İstiklâl Mahkemesi	Adana, Kozan, Mersın Niğde, Kayseri	Atıf Bey Abdülkadir Kemali Bey Şevki Bey Sırrı Bey	Bayezit Kastamonu İçel Ergani	37 60 48 31	Aza Reis Aza Aza
8-	Diyarbekir İstiklâl Mahkemesi	Diyarbekir, Mardin, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari, Elaziz, Muş, Bingöl, Malatya, Adıyaman	Sıtkı Bey Şeyh Servet Efendi Sıddık Bey	Malatya Bursa Çorum	39 – 58	Aza Reis Aza
9-	15. Kolordu Bölgesi Dîvân-ı Örfî	Erzurum, Trabzon, Rize, Ardahan, Kars, Erzincan	Askerî Mahkeme	–	–	–
10-	İşgâl Bölgesi	İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekfurdağı, Çanakkale, İzmir, Saruhan	Kurulamadı	–	–	–

(*) Ankara İstiklâl Mahkemesi diğer mahkemelerin aksine BMM emriyle çalışmalarını 1922 yılına kadar sürdürmüştür.

TABLO - II -

II. DÖNEM İSTİKLÂL MAHKEMELERİ (30 Temmuz 1921 - 1 Ağustos 1922)

ADLARI, BÖLGELERİ, ÂZALARININ İNTİHAB BÖLGELERİ İLE VEZİFEYE BAŞLAMA TARİHLERİ

No	Mahkemenin Adı	Bölgesi	Âzaları	İntihabı	Seçim Tarihleri
1-	Ankara İstiklâl Mahkemesi	Ankara, Çankırı	Mahkeme kaldırılmadığı için yeni üye seçimi yapılmadı. Aynı kadro ile çalıştı.		
2-	Konya İstiklâl Mahkemesi	Konya, Isparta, Burdur, Antalya, Adana, Mersin	Hacim Muhiddin Bey	Karasi	13.8.1921
			Muhiddin baha Bey	Bursa	13.8.1921
			Saib Bey	Urfa	13.8.1921
			Yusuf Bey	Denizli	13.8.1921
			Ali Efendi	İçel	31.1.1922 *
3-	Kastamonu İstiklâl Mahkemesi	Kastamonu, Çankırı, Sinop Çorum, Bolu, Adapazarı, İzmit, Zonguldak	Mustafa Necati Bey	Saruhan	13.8.1921
			Neşet Bey	Kengiri	13.8.1921
			Hamdi Bey	Canik	13.8.1921
			Mahmud Esad Bey	İzmir	13.8.1921
			Hamdi Bey	Trabzon	08.9.1921 *
4-	Samsun İstiklâl Mahkemesi	Samsun, Ordu, Giresun, Amasya, Tokat, Sivas	Emin Bey	Canik	13.8.1921
			Necati Bey	Bursa	13.8.1921
			Veli Bey	Burdur	13.8.1921
			Şevket Bey	Sinop	13.8.1921
			Bahri Bey	Yozgat	09.9.1921 *
5-	Yozgat İstiklâl Mahkemesi	Yozgat, Kayseri, Kırşehir, Niğde	Refik Bey	Konya	08.9.1921 *
			Ethem Fehmi Bey	Menteşe	istifa etmiş
			Mazhar Bey	Üsküdar	vazifesine gitmedi
			Ziya Hurşit Bey	Lâzistan	vazifesine gitmedi
			Mazhar Müfit Bey	Hakkâri	
			Necip Bey	Denizli	09.11.1921 *

(*) işareti bulunan azalar, BMM. tarafından değil, Başkumandanlık kanununun verdiği yetki ile Gazi Mustafa Kemal tarafından atanan üyelerdir.

Harekât-i Askeriye Mıntıkasında ve Ankara'da Birer İstiklâl Mahkemesi Kuruluşu Hakkında Belgeler

Cumhuriyet Halk Fırkası Riyâset-i Celîlesine;

1- Sıkıyönetim ilân olunan bölgelerdeki suçlar için bir İstiklâl Mahkemesi kurulacaktır. Sıkıyönetim bölgesi dışında kalan memleket parçalarında işlenen siyasî asayiş suçlarına bakmak üzere de Ankara'da ayrıca ikinci bir istiklâl Mahkemesi kurulacaktır. Ayaklanma bölgesindeki İstiklâl Mahkemesi'nin idam kararları derhal, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin idam kararları ile Meclisin onayından sonra yerine getirilecektir.

2- İç politika durumu ile ilgili bütün teşkilât, tesisat ve yayın hükümet'in isteği ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile men edilecektir. Bu gibi yayınlarda bulunan gazeteler kapatılabilecek ve bunların sahip ve yazarları Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanacaktır.

4 Mart 1340/1925
***İsmet** (İnönü)*
Başvekil

Harekât-ı Askeriye Mıntıkasında ve Ankara'da Birer İstiklâl Mahkemesi Teşkili Hakkında Hey'et-i Umûmiye Kararı

Karar No: 117 *(4 Mart 1340/1925)*

Harekât-ı askeriye mıntıkasında ve Ankara'da birer İstiklâl Mahkemesi teşkili hakkında Başvekâletten mevcut ve zirde aynen münderiç tezkere müfadı, Hey'et-i Umûmiye'nin 4 Mart 1341 tarihinde münakit altmış dokuzuncu içtimanın ikinci celsesinde kabul edilmiştir.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine;

31 Temmuz 1338 (1922) tarihli İstiklâl Mehâkimi Kânunu'nun birinci maddesinin bahşettiği selâhiyete binaen Hükûmet, Harekât-ı askeriye mıntakasında usulü dairesinde derhal bir İstiklâl Mahkemesi teşkil ve faaliyete iptidar eylemesini taht-ı vucupta görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kânunun beşinci maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet ve istisnaiyetine binaen Meclis-i Âlice tasdik edilmeksizin infazına müsaade talep eder. Bundan başka ahval-i fevkalâdeye binaen ilân olunan seferberliğin, milletin ve cumhuriyet'in emniyetini muhil muhtelif ve irticai propagandaların, teşebbüsat ve harekâtın kavanini mahsusasına tebaan men'i ve tecziyesi esbabında serian istikmali maksadile ve aynı tarihli İstiklâl Mehâkimi Kânunu'nun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclis-i Âlice tasvip edilmek ve merkezi Ankara'da olmak ve daire-i kazası harekât-ı askeriye mıntakası haricindeki vilâyata şâmil bulunmak üzere derhal ikinci bir İstiklâl Mahkemesi'nin teşkiline müsaade buyurulmasını teklif ve rica ederim efendim."

4 Mart 1340/1925
İsmet *(İnönü)*
Başvekil

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin Millete Beyannamesi

"Mahkememiz, Büyük Millet Meclisi'nin arzu ve irâdesiyle huzur ve istirahate muhtaç, refah ve saadete lâyık olan memleketimizde umumî sükûnun takarrür ve tesiri için kendisine tevdi edilen vazifeye başlamıştır. Millî mücadelâtımızda zafer ve muvaffakiyeti te'mine âmillerden biri olan İstiklâl Mahkemeleri milletimiz tarafından hürmet ve muhabbetle karşılanarak, nasıl hak ve adalet mefhumunu temsil eden müesseseler halinde ifa'yı vazife etmiş iseler mahkememizin de aynı esaslar dairesinde milletin hayat ve hürriyetini yıkmak ve mefkûresini sarsmak kasdında olan âsiler ve mürtecîlerle siyaseti bu caniyâne maksada âlet edenler için icraatı sarih ve kati' bir divan-ı hak ve âdil olacağı muhakkakdır. Asırlardan beri memlekette ihdas ve tesis edilmiş olan esaret havasının millî cihad ile tasfiye ve ref' ve izalesinden sonra menfaat ve saltanatları tahrib edilenlerin tekrar icab ve selâmet-i millîyenin istilzam etdiği tarzda hareket eyliyecektir.

Dini, şahsî ve siyasî menfaatlarına âlet edenler; efkâr-ı ammeyi tesmim ile idare-i hazıraya karşı nefret ve isyan hissi telkin edenler; memleketin asayiş ve emniyetini, aziz halkımızın huzur ve istirahatını ihlâl edenler; vazife-i askeriyeden firar veya firarı teşvik ve himaye suretiyle isyan ve irticaa müzaheret edenler; cumhuriyet halkının takriri sükûn arzusunu temsil eden mahkememizi derhal karşılarında bulacaklardır. Mahkememiz bütün vatandaşlara ilân eder ki vazifesini kânun dairesinde ifa' eylerken rehberi vicdan sesi, hedefi selâmet-i vatan olacaktır.

12 Mart 1340/1925
Ankara İstiklâl
Mahkemesi Reîsi
Ali
Afyon Mebûsu

Âza	Âza	Âza
Gaziantep Mebûsu	Aydın Mebûsu	Rize Mebûsu
Kılınç Ali	Reşit Gâlip	Ali

B- ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ'NDE GÖRÜLEN 'ŞAPKA DÂVÂSI' İLE İLGİLİ BELGELER

Tâhir'ül Mevlevî Bey'in Hâtıralarından

Muhâkeme Edilişim *

Kânûnisanî'nin (Ocak) 26. Salı günü mutad üzere Bendderesi yoluyla mahkemeye götürüldük. Kelepçe arkadaşım yine Suûd Bey idi.

Unutmadan şuraya kayd edeyim ki; hapishaneden mahkemeye yedi defa götürülmüşüm, dördünde mahkeme edilmeden birinde mahkeme edilerek, birinde iddiânameyi dinleyerek iâde edilmiş, yedincisinde ise; çok şükür, beraat kararını işitmiştim.

Muhâkemeye önce Kitapçı Aziz, sonra Mihran Efendiler çağrıldılar ve nisbeten kısa bir zaman içinde muhâkeme salonundan çıkarıldılar. Üçüncü olarak benim ismim çağrıldı. Bulunduğum merdiven altından fırladım. Şapka elimde olduğu halde salona girdim. Yapabildiğim kadar eğilmek suretiyle gereken resmî selâmlamayı yerine getirdim. Jandarmalardan biri, orta yerde duran kafesin kapısını açtı ve ben girince kapattı. Reisin soruşturma evrâkıma göz gezdirmesinden istifâde ile seri bir nazarla etrafıma baktım. Bu salon büyücek bir odadan başka bir şey değildi. Kapının karşısında reis ve âza ile mebûslardan gelecek olanların oturması için yapılmış bir metre kadar yüksek bir yer vardı. Sol tarafta ise aynı seviyede savcılık

(*) Tâhir'ül Mevlevî Bey'in hatıralarından alıntıladığımız bu bölüm, orijinal mahkeme zabıtlarının kayıp 4 ve 5. defterindedir. 26 Ocak 1926 Salı günü yapılan VI. celseye âit tek belge niteliğinde olan bu bölümü; gerek bir maznûnun gözüyle mahkemeyi ve heyetini göstermesi ve gerekse sorgunun Âtıf Hoca ile olan ilgisi münâsebetiyle alıntılıyoruz.

kürsüsü duruyordu. Reisin karşısında ve benim içinde durduğum kafesin arkasına gelen bir saha da parmaklıkla bölünmüş, çoğunu Ankara Hukuk talebesinin oluşturduğu dinleyicilere ayrılmış idi ki; o sahada duracak olanların adedi en fazla 10-15 kişiyi geçmezdi. Hatta iddiânameyi dinlemek için topluca çağrıldığımız gün mahkeme salonunu yalnız biz doldurmuş, dinleyiciler için içerde yer bırakmamıştık. Hüküm tebliğ edildiği gün ise - ki o gün mahkemenin hınca hınç dolduğunu gazeteler yazıyorlardı- hariçten gelenlerin miktarı dışarıdan dinleyenler de dâhil olduğu halde 30-40'ı geçmiyordu.

Hey'et-i hâkime: Reis Karahisar Mebûsu Ali Bey, Azâ: Gaziantep ve Rize mebûsları Kılıç Ali ve Ali Beyler ve savcı Necip Ali Bey idi. Isparta'nın eski müftüsü ve şimdi mebûsu olan Hacı Hüsnü Efendi de hâkimler hey'etinin arkasında dinleyici olarak bulunuyordu.

Muhâkeme esnasındaki sual ve cevapları yaklaşık olarak şuraya geçiriyorum. Çünkü bu satırları karaladığım zaman ile -ki 1927 Mayıs'ının 23. Pazartesi gecesidir- o kara günler arasında 16 ay kadar bir vakit geçmiştir. Bir buçuk sene kadar evvel geçmiş olan bir cevaplandırma tabiidir ki aynen hatırda kalmaz. Onun için zihnimde iz bırakmış olanları nakledeceğim.

İsmim, doğum yerim, doğum tarihim gibi bilinen sorulardan sonra:

- Mevlevîlik mahlâsın mı, yoksa Mevlevî misin?

- İdim, efendim!

Bu "idim" kelimesi ile târikatlerin kaldırılması hakkındaki kânun çıkıncaya kadar serbestçe Mevlevî idim, demek istemiştim ki, maksâdım da anlaşılmıştı.

-Ne ile meşgulsün?

-Tevkîfime kadar Darüşşafaka'da muallim idim.

-Ne okutuyordun?

-Tarih ve edebiyat.

-Ya!

Bu "Ya!" hayret kelimesine karşı ben de hayrette kaldım. Acaba reis Bey bunların tedrîsini bana yakıştıramamış mı idi, benim edebiyat muallimi değil de, ancak Mızraklı İlmihal hocası olacağımı mı zannetmişti, anlayamadım.

- Bize hayatınıza dâir mâlumat ver!

Ben, en ziyâde şapka hakkında sorguya mecbur tutulacağımı zannediyordum. Gâliba İstanbul Polis müdüriyetindeki soruşturma kâfî görülmüş ki ona dâir tek bir kelime sorulmadı. Fakat ben "Bize hayatına dâir mâlumat ver" sorusunun genişliği karşısında şaşırmıştım. 20 seneyi aşkın eğitim hayatımdaki tecrübelerime dayanarak bilirim ki; talebeyi imtihanda en fazla sıkan, şaşırtan böyle genel sorulardır. Meselâ bir tarih imtihanında "Bedir Gazvesini anlat!" demek hakikatte talebeye:"Şaşır da cevap verme" demek olur. Fakat o soru, parçalara taksim edilecek olursa cevapların verilmesi de alınması da kolaylaşır. Binâenaleyh:

- Hayatıma dâir ne gibi mâlumat emir buyuruyorsunuz? diye sordum.

- Siyasî hayatınıza dâir. Siyasî cemiyetlere girdiniz mi? Şimdi birine dâhil misiniz?

- İttihât ve Terakkî Cemiyetine girmiş, 1325 (M. 1911) tarihinde çekilmiş, ondan sonra siyâsî bir cemiyete girmemeye azm ve cezm ve kasd eylemiştim ki halâ o azimde sabitim.

- Teâlî-i İslâm Cemiyetine girmişsin?

- Evet, fakat dinî ve ilmî bir cemiyet diye girmiş, işin içine siyâset karıştırılmak istenilince oradan da istifa etmiş, hatta istifamı Mahfel Mecmuası ile ilân etmiştim.

Bundan sonra irâd edilen sorular üzerine Âtıf Efendi ile nasıl tanıştığımı, Teâlî-i İslâm Cemiyetine niçin girdiğimi ve neden dolayı çekildiğimi tafsilatlı anlattım.

Teâlî-i İslâm Cemiyeti'ne, has müzevvir beyanname dolayısıyla sui-nazarla bakılıyordu. Bu da meselenin hakikatinin lâyıkıyla anlaşılmadığından ileri geliyordu. Husûsiyle Seydişehirli Hasan Efendi muhâkeme edilirken Mustafa Sabrî Efendi'nin dâmâdı Zeki Efendi'nin ifadesine atfen İngilizlerin Teâlî-i İslâm Cemiyeti'ne teveccühünden bahs eylemişti. Reis Bey:

- Siz bu cemiyetle ne yapmak istiyordunuz? sorusunda bulundu.

-Ahlâka, maarife hizmet etmek, maarifin mektep açamadığı köylerde neşr-i irfâna çalışmak niyetinde idik, dedik.

-Bu para ile olur. Nereden buldunuz, Vahideddin'den mi aldınız? diye sordu.

- Efendim, niyet para istemez. Para meselesine gelince Cemiyet merkez idaresinin kirasını bile veremiyorduk da idâre heyeti âzasına yüklemeye çalışıyorduk, dedim. Beyannameden Cemiyet'in haberi olmadığını, kabule idâre heyeti âzasından yarısının muhâlif bulunduğunu, bundan dolayı o

beyannâmeler red edilerek mühürlenmediğini tekrar söyledim. O esnadaki itirâzım üzerine Ziraat Nezâretindeki özel kalem ve İktisat Hey'eti baş kâtibliğinden azl edilmiş olduğumu da te'yid makamında ifade ettim.

Reîs Bey azlim meselesine karşı adem-i itimat gösterdi; ve:

- Kim bilir, başka bir sebeple azl edilmişsinizdir, dedi.

Şu söz nasılsa benim asabiyetime dokundu. O vakte kadar muhâfaza edebildiğim sessizliği haleldâr etti:

- Yoo... Bey Efendi Hazretleri af buyurursunuz, bendeniz ne irtikap ettim, ne de rüşvet aldım. Azlimin sebebi ancak bu beyannâmeye itirazım meselesidir. Böyle olmasaydı Nezâret encümeni, birgün sonra hakkımda cevâz-ı isdihdam kararı vermezdi. Ticâret ve Ziraat nezâretleri burada. Onların memurlarından pek çoğu bendenizi tanır ve meseleyi bilir. Tahkik buyuracak olursanız, ifademin doğruluğu tahakkuk eder, diye yüksekçe bir sesle cevap verdim. Gâliba sesimin yükselmesinden dolayı olacak ki Reîs Bey İstiklâl Mahkemesi'nde bulunduğumu bana ihtar etti.

- İtimat buyurunuz ki hakikat bundan ibarettir, demeye mecbur oldum.

İdâre hey'etinin kimlerden müteşekkil olduğu suâline:

"Hepimiz her vakit topluca bir araya gelmezdik. Aradan bir çok da zaman geçti. Şimdi isimlerini toplayıp sayamayacağım. Âtıf Efendi'ye sual buyurun." Seydişehirli Hasan Efendi'nin beyannâmeyi kabûle taraftar olup olmadığını istizahında da: "Polis müdüriyetinde verdiğim cevabı tekrar ederek" O vakit pek heyecan içinde bulunduğumu, kimlerin kabul için rey vermiş olduklarını kestirip atamayacağımı" söyledim. Mahut beyanname hakkında Mustafa Sabri Efendi'nin "Nikâh-ı fuzulî kabilinden bir şey oldu" demesine karşı "Efendim, nikah-ı fuzulî'de iki tarafın iltihâk-ı rızası şarttır." demiş olduğumu hikâye ederken Reîs Bey:

- Nikâh-ı fuzulî de ne oluyor? diye sordu.

- Meselâ bir adamın ortaya çıkıp da tarafeynin izni yokken ben filanın kızını filanın oğluna nikâh ettim, diye fuzulî müdahalesidir ki sonra bu akt iki tarafça kabul edilirse, sahih olur, izahâtında bulundum.

Mesele "Mahfel" mecmuasına intikal etti. Âzadan Rize mebûsu Ali Bey, elinde tuttuğu Mahfel mecmualarından birini Reîs Bey'e uzatarak; "İdârehanesi: Teâlî-i İslâm Cemiyeti Merkez–i adresi" ibâresini gösterdi. Bu hususlaki istihaza:

- Biraz evvel arz ve izah etmiştim ki idâre merkezi olan evin kirasını idare heyeti tamamlamaya çalışıyordu. Bendeniz de verdiğim paraya mu-

kâbil Mecmua'nın müterakim nüshalarını orada muhafaza ediyordum. Cemiyetten istifa edince idârehâneyi oradan nakl ettim, yollu izahat verdim.

Bunun üzerine şu mücâvebe geçti:

- Oradan sonra neresini Mahfel İdârehanesi yaptın?

- Hasanpaşa Medresesini. Daha sonra da Beyazıt'ta, Türbe Kapısı karşısında bir kahvehanenin üstünü.

- Şu mahud kahvehane mi?

- Evet, efendim, Lâkin hamd olsun ki Cemiyet-i Salâhiye meselesinden 6-7 ay evvel oradan çıkmış, Bab-ı Âli civârında Yeni Türkiye Kütüphanesinin üstüne taşınmıştım.

- En müfrit İ'tilâfçıların Teâlî-i İslâm âzası olduğuna dâir Mahfel'de bir fıkra varmış.

- Böyle bir fıkra hatırıma gelmiyor.

- Olduğunu biliyoruz. Bizi uğraştırıp aratma da söyle!

- Bey Efendi Hazretleri, Mahfel 6 seneden beri devam ediyor. Yayınlanmış sayıları bin sayfayı aşkındır. Böyle bir fıkranın saklı bulunduğunu hatırlamıyorum. Hakikaten varsa, gösterilsin, bendeniz de anlayayım ve ona göre cevap vereyim. Yoksa ve bendenize kalırsa, yoktur.

Esasen böyle bir fıkra olmadığı için Reîs Bey ısrar etmedi. Fakat Rize Mebûsu Ali Bey benim "yoktur" deyişime karşı-Mahfil'de yoksa, Mahfel'de vardır- zerâfetini gösterdi. Lâkin bu hareket oyunuyla ne kast ettiğini anlayamadım. Öyle alî bir nüktenin müdrikeme tenezzül etmeyişine doğrusu ya müteessifim. Binâenaleyh zihnimin yükselemediği bir söz karşısında boynumu bükmeden başka bir cevap veremedim.

Daha sonra Şapka Risâlesinden kaç tane sattığım soruldu. Olayı hikâye ettim. Cevaplarım kâfi görüldü. Ve salonun karşısındaki komiser odasına götürüldüm. İsticvâbım bir buçuk saat kadar sürmüştü. Cismî ve ruhî yorgunlukla bitmiş bir halde idim. Ya bir çay, yahut sade bir kahveye pek ziyâde ihtiyacım vardı ki o ihtiyacı temine çare yoktu. Aksi gibi İstanbul'dan götürdüğüm enfiyeler de tükenmişti. Gardiyan vasıtasıyla aratmış isem de rejinin o vakit çekilmez enfiyelerinden başkasını elde edememiştim. Onlar ise çekilir belâ olmadığından hapishânede koklamayıp, ara sıra içimi çekmekle iktifa ediyordum. Yorgunluğa faydası olur ümidiyle cebimde bulunan kutuyu çıkardım. Ve câiz maal-kerâhe kâbilinden olarak çektim.

Ben muhâkemeden çıktıktan sonra Atıf Efendi çağırılmıştı. Benim bulunduğum oda ile mahkeme salonu arasında iki üç arşınlık mesafe ve her

iki odadan birbirine nâzır pencere varsa da bulunduğum odanın kapalı camları üstüne perdesi indirilmişti. Hapishânedeki rutûbet ve enfiyesizlik dolayısıyla da benim kulaklarım ağırlaşmıştı. Arasıra odaya girenlere hissettirmemek üzere muhâkemeyi dinlemeye çalışıyorsam da işitemiyordum. Bir aralık odaya bir polis girdi:

- Muhâkemenizi dinledim. Çok iyi cevap verdiniz. Öyle anladım ki mahkemeye kanaat geldi. Kurtulacağınızı tebşir ederim, dedi. Allâh râzı olsun. O adamcağızın şu müjdesi yahut tesliyeti bana bir zindelik verdi. Adeta halâs olmuşum gibi neşvelendirdi. Bu sırada beni tekrar salona çağırdılar. Fakat bu sefer kafese koymadılar. Orta yerde ve süngülü jandarma zabiti vardı. Reîs Bey sordu:

- Kuvâ–i Milliye aleyhine bir beyanname tertip edildiğini Âtıf Efendi sana nerede haber verdi?

- Beyazıt'ta.

- Neresinde?

- Câmi yanında.

- Beyannâme kaç nüsha basıldı?

- 20 bin kadar olduğunu işitmiştim.

Bu cevapları evvelce vermiş olduğum için tekrar irâdındaki hikmeti anlayamamıştım. Meğer Âtıf Efendi ile ifadelerimiz arasında tezat bulunmuş, müvacehe için çağırılmışım. Hoca'ya sordu:

- Nerede konuştunuz?

- Beyazıt'ta kahvede.

- Beyannameler ne kadardı?

- 60 bin nüsha...

Reîs Bey bana baktı.

- Efendim, bendenize kalırsa ikimizin ifadesi arasında tezat yok. Tevafuk var. Bendeniziniz Beyazıt Câmii'nin yanında konuştuğumuz hatırımda. Hoca Efendi kahvede görüştüğümüzü söylüyor. Zâten o kahve câmiin yanındadır. İhtimal ki ayakta başlanılan lâkırdı oturulan kahvede ikmâl edilmiştir. Beyannâmeye gelince maksat nuseh-i matbuasının kesretidir, yoksa kemiyet-i sahîhesi değil, dedim.

- Götürün! emri verildi. Ben çıkarıldım ve yine komiser odasına getirildim.

Müctemian Mahkemeye Götürülüşüm (Âtıf Efendi ile)*

Gâliba Kânûnisanî'nin 31. Pazar günü idi ki saat 11 (onbir) raddelerinde mahkemeye götürüleceğimiz tebliğ edildi. Hapishâne meydanına indik. Fakat bugünkü kâfilemiz 30-40 kişiye baliğ olmuştu. Çünkü Erzurum'dan ve Uşak'tan getirilenler de bize iltihak edilmiştiler. İkişer ikişer kelepçelendik. Sonra kalanlara kelepçe yetişmediği için onlar da el zincirleri ile bağlandılar.

Kumandan Bey, bugün bize ayrıca bir lütûfta bulunmak istedi. Uzunca bir zincir getirtti. Bunu en öndeki sıradan en sondakine kadar uzatmak, kelepçeleri o zincire ve sıraları birbirine bağlamak istedi. Vâkıa yapılmış olsaydı yolda giderken sıraların sık ve seyrek yürümesindeki intizamsızlık kalkacak, sonra çarşıdan pazardan geçerken manzaramız evvelkinden mehîb olacaktı. Teessüf edilir ki zincir kısa geldi ve şu tûl-i emel husûle gelmedi.

Mûtad üzere alay-i valâ ile mahkemeye getirildik. İki taraftaki merdivenlerin altına doldurulduk. İki üç saat kadar orada ayakta bekledikten sonra çıkarıldık. Polis müdüriyetine götürülüp dâirenin altındaki bodruma tıkıldık. Sonradan haber aldığımıza göre mahkeme hey'eti parti (fırka) müzâkeresinde bulunmak için Meclis'e gittiği cihetle o gün Müdde-i Umûmiliğin hakkımızdaki iddianâmesi okunamamış.

(*) Yine Tâhir'ül Mevlevî Bey'in hatıralarından seçtiğimiz bu bölümü, son mahkeme öncesinde Âtıf Hoca'nın düşünceleri ile, sanığın Hoca Efendilerin idamı esnasındaki duyguları münâsebetiyle alıntılıyoruz.

Burada Âtıf Efendi ile bir parça konuşabildim. Teâlî-i İslâm Cemiyeti'nin Anadolu'ya hiç bir beyanname göndermemiş olduğuna dâir Vakit Gazetesi ile yapılan ilânın para kesesinde gizlediği maktuasını mahkemeye gönderdiğini,beyanname cürmünden cemiyetin berî olduğuna dâir hey'ete kanaat geldiğini, şapka risâlesini Kânûnun neşrinden bir buçuk sene evvel tab'ettirmiş olduğuna, ikinci bir defa basılmak şöyle dursun, ilk tab'ının tamamiyle satılmadığını isbat eylediğini haber verdi.

Sorunu nasıl görüyorsun? diye sordum.

- Cürüm bulunmadı ki ceza verilsin. Tabiî beraat umuyorum, dedi. Birkaç gün münferid koğuşuna konulmuşken oradan çıkarılıp 8.koğuşa getirilmiş olmasını da beraatine delil saydığını söyledi.

- Benim için ne düşünüyorsun? dedim.

- Ben şapka risâlesini yazmışken beraat ümidini beslersem, sen onu hakk-ı sarîhin bilmelisin, cevâbını verdi.

- İnşaallah öyle olur, mukâbelesinde bulundum.

Hoca hakikaten kurtulacağımızı ümid ediyor, bizim mahkemeye verilişimizin vehimden ileri geldiğine, biraz da o vehmi İstanbul polis idâresinin körüklediğine kâni bulunuyordu.

Bodrum katının meydana nazır parmaklıklı pencereleri vardı. Onların birinden dışarısını seyr ediyor, dâirelerin tatil zamanı olduğu için kalemlerden, bilhassa karşıki Mâliye Vekâletinden çıkan memurları görüyordum. İçlerinde tanıdıklarım, belki ders okuttuklarım da vardı. Bereket versin ki kapalı yerde bulunuyorduk da yüz yüze gelmekten ve sıkılmaktan ziyâde onları sıkmaktan kurtuluyorduk. Bir iki saatte bu durumda bekledikten ve ikindi ile akşam namazlarını yere serilen cübbe ve palto gibi şeyler üzerinde edâ ettikten sonra dışarı çıkarıldık. Sıraya dizilip kelepçeye vurulduk.

Bu akşam hapishâneye iâde edilişimizde bir fevkalâdelik vardı. Mahkemeye memur jandarma zâbiti:

- İhtiyarlara kelepçe vurmayın, rahatça giyinsinler, emrini veriyor, lâkin Ömer Rıza Bey'e hitaben:

- Mısırlı Bey şöyle sıraya gel! kumandasını ediyordu.

O gece yâhut biraz evvel ve biraz sonra Yağlıkçı Hüseyin ve Mustafa Efendiler'le Nuruosmaniye Câmii İmamı Hâfız Osman Efendi bizim odaya getirilmişti.

Osman Efendi'ye tevkif sebebini sorduk. Münasebetsiz bir hareketi dolayısıyla döğdüğü mabud Zeynelabidin Efendi tarafından verilen jurnal ü-

zerine yakalandığını, Rize'ye kadar götürülüp İstanbul'a, İstanbul'dan da buraya getirildiğini söyledi...

(3/4 Şubat 1926 Gecesi)

Hanın yukarısına çıkıp teneke ibriklerin birinden abdest aldım. Odadaki yatağımın üstünde kıyam ve ruku kâbil olamadığından yatsı namazını oturduğum yerde kıldım. Namazdan sonra soyunmaksızın yatağa uzandım ve paltomu üstüme aldım. Abdest mendilimi başımın altına sermiş ve sırt üstü yatmış olduğum için yastığın kokusu fazlaca iz'aç etmiyordu. Yalnız üst kattaki yataktan fevkanî ve tahtanî teneffüsler dolayısıyla işitilen sesler bulunduğum vazifeye göre gök gürültüsü gibi geliyordu. O gece sabaha kadar gözüme uyku girmedi. Fakat uyanık olduğum halde adetâ rüya görüyordum. Evden kaldırılışım, polis mevkiine götürülüşüm, orada günlerce kalışım, polis müdüriyetine mükerreren celb ve iâde edilişim. Müdüriyet nezarethânesinde alıkonulduktan sonra Ankara'ya yollanışım, hapishânedeki hayatım, İstiklâl Mahkemesi'nin merdiveni altındaki ızdırablarım facialı bir sinema gibi gözümün önünden geçiyordu. Şu elîm tahayyulâtın verdiği sıkıntı ile yerimdem fırlıyor, mütehayyirâne ve mütecessisâne etrafıma bakınıyor, kendimi -velevki bulunduğum yer gibi- bir yatakta ve serbest görüyor, şu azadîyi ihsan etmiş olan Rabbime şükrediyordum. Hatta bu mükerrer fırlamalardan birinde ziyadece sıçramış olacağım ki başımı -tabiri mazur görülsün- tavana çarpmış idim.

Şükr ve hamd ile neticelenen bu tahayyulâtın diğer bir faslı da başlıyordu ki o da beraber gelip mahkûm olanların şu andaki ye's ve melâli düşüncesi idi. Kiminin hapsine, kiminin nefyine hükm edilmiş olan o zavallılar, şüphe yoktu ki bu geceyi ümitsizlik içinde ve büyük bir ızdırabla geçiriyorlar, İstanbul'da avdetlerini bekleyen çoluk ve çocuklarını düşünüyorlar, belki de başlarına çektikleri yorganın altında hazin hazin ağlıyorlardı. Hele Ali Rıza ile Âtıf efendiler son dakikalarını geçirmekte bulunmuş, belki de haklarındaki hüküm infaz olunmuştu. Evvelkinden elîm olan bu düşüncelere de *"İnna lillah ve inna ileyhi raciûn"* demekle hatîme çekmeye uğraşıyordum.

Nihâyet ortalık aydınlandı. Kalktım ve abdest aldım. Sabah namazını cemaatle kılmak hatırıma geldiyse de o civarda câmi olup olmadığını henüz bilmiyordum. Binâenaleyh yine yatağın üstünde ve oturduğum yerde kıldım. Uykusuzluğun mahmurluğunu okkalı bir kahve ile gidermek için odadan dışarıya çıktım. Vakıa hanın içinde kahvehâneye benzer birşey vardı. Lâkin kahvecisi henüz uyanmamış yâhut uyanmışsa da mangalını uyandırmamıştı.

- Sokağa çıkayım, belki içecek sıcak bir şey bulurum, dedim. Yukarı tarafa, yâni Karaoğlan çarşısına değil, aşağı cihete yâni, eski Meclis binasına doğru birkaç adım attım.

Birden bire gözüme ilişen bir manzara, beni olduğum yerde mıhladı. Evet, eski Meclis önündeki meydanın ortasına iki tane sehpa dikilmiş, onların arasına da beyazlar giydirilmiş iki vücut çekilmişti. Yüzleri diğer tarafa müteveccih olan bu cesetlerden birinin Âtıf Efendi olduğu, boyunun uzunluğundan ve hâlâ görünen metin vaziyetinden anlaşılıyor, o refî vaziyetiyle merhum hayattaki halinden yüksek görünüyordu. Bilâ-ihtiyar gözlerimden yaş akarken dudaklarımdan da meşhur bir mersiyenin matla'ı olan:"

"Sen, hayatta da ölümde de yüce,
Hakkıyla mûcizelerden bir tanesin."

beyti döküldü...

***

Necip Fâzıl Kısakürek'in Kaleminden

Şapka Maznûnları *

Âtıf Hoca, sakin ve mütevekkil, İstiklâl Mahkemesi üyelerinin nazarları karşısında... Hep kendi mihveri etrafında gidip gelen bu dolambaçlı yollardan sonra sıra kendisindedir.

İlk sual:

- Bu zamana kadar başka bir mevkufiyetiniz oldu mu?

- Evet, 31 Mart hâdisesinde, aynen böyle, sebepsiz olarak tevkif edilmiş ve bir hafta kadar tutuklu kalmıştım. Ondan sonra da Mahmut Şevket Paşa vak'asından ötürü Sinop'a sürüldüm. Sebebini hâlâ bilemediğim bu sürgün de birbuçuk yıl devam etti.

- Nasıl olur da sebebini bilmezsiniz?

- Bildirmezlerse nasıl bileyim? Sorduğum halde doyurucu bir cevap alamadım. Ancak, sonunda "affedersiniz, bir hatadır oldu!" dediler ve beni bıraktılar. Demek ki, sebep hatadan ibâretmiş!

(*) Necip Fâzıl Bey, gerek İstiklâl Mahkemelerinin zulmünü ve gerekse Şapka Maznûnlarının uğradıkları haksızlıkları matbuat alemimizde ilk ve en cesur şekliyle dile getiren müteffekirlerimizden birisi ve belki de birincisi. İlk kez Büyük Doğu'da tefrika edilen ve daha sonra 'Son Devrin Din Mazlumları' adıyla kitaplaştırılan bu eserinde Üstad, diğer büyük mazlumların yanında İskilipli Âtıf Hoca yı ve ona yapılan zulmü dönemin tanıklarının ifadelerine dayanarak kamuoyunun dikkatine sundu. Biz, kitabın bir bölümünü alıntılamakla yetiniyoruz.

Reis, Âtıf Hoca'ya, onu kemirmek isteyen gözlerle baktı:

- Ne zamandan beri siyâsetle uğraşıyorsunuz?

Âtıf Hoca'nın dudaklarında mahzun bir tebessüm:

- Hiçbir zaman siyâsetle uğraşmadım. Kitaplarım arasında bile bu mevzuda tek eser yoktur. Bütün hayatımı dinî ilim ve irfâna bağlamış bulunuyorum.

- Ya teşkil ettiğiniz cemiyetler?

- Onlar da ilmî cemiyetlerdir. Yalnız bir defa siyâsete benzer bir harekette bulundum ama, o da vatan kaygısiyledir ve günlük politikanın üstündedir. Yunanlıların İzmir'i işgali üzerine bir beyannâme hazırlayarak, İstanbul'da, İ'tilâf Devletleri mümessillerine vermiş ve bu şen'î tecavüzü protesto etmiştik. Eğer bu hareketimize siyâsetle uğraşmak denebilirse, işte tek vakam bundan ibarettir.

- Kurduğunuz cemiyetlerden de bahsediniz!

- "Cemiyet-i Müderrisîn" i kurdum. İsminden de anlaşılacağı gibi, müderrislerimizin haklarını korumak için... Aynı zamanda muhtaç talebelere yardımcı ve faydalı olmak için... Böyle bir cemiyetin siyâsetle en küçük bir alâkası olamaz. Arzettiğim gibi, ben, ilim adamıyım; siyâsete, bir kuşun balığa yabancı olduğu kadar uzağım. Ve bu zamana kadar ne siyâsete yanaştım, ne de bundan sonra yanaşabilirim.

Reîs, karanlık gözleriyle Âtıf Hoca'nın saffet dolu yüzüne tükürdü:

- Boyuna siyâsetle uğraşmadığınızı söylüyorsunuz ama, sizin ondan başka işiniz olmadığını iddia edenler var...

Âtıf Hoca mırıldandı:

- Olabilir! Bir şeyin söylenmesi başka, yapılıp yapılmadığı başka... Benim hayatım meydanda... İşimin gücümün siyâset olduğunu söyleyenler, nerede, ne zaman, nasıl ve ne şekilde siyâset yaptığımı göstersinler!..

- Bu hususta en büyük delil *"Frenk Mukallitliği ve Şapka"* isimli eserinizdir. Bu eseri ne zaman ve hangi gayeye hizmet etmek için yazdınız?

- Senelerce evvel ve mücerret bir gaye uğrunda yazdım....Şahsiyet sahibi olma gayesi... Yoksa şu veya bu hükûmet teşebbüsüne karşı durma fikriyle değil...

Taklitçiliğin her türlüsü kötüdür. İşte karşınızda Japonya misâli!.. Garbın bütün terakkilerini elde ettikten sonra şahsiyete ve millî an'aneye sa-

dık kalmanın örneği.. Japonlar, Asyalı bir topluluk adına, Avrupanın bütün ilmini, fennini, usûlünü, sistemini devşirdikten ve benimsedikten sonra kendi öz ruhuna sımsıkı bağlı kalmanın dâima ibret dersini verecektir. Benim de o eserde güttüğüm gaye, "hikmet mü'minin kaybolmuş malıdır, nerede bulsa alır" meâlindeki hadîs gereğince, Avrupa'yı, iyi ve faydalı taraflarından ve bünyemizde eriterek, hazmederek benimsemek... Fakat ruh cevherimizi asla fesâda uğratmadan bütün bunları kendi şahsiyet vâhidimiz üzerine ekleyerek yapmak ve âdi mukallit seviyesine düşmemek... İşte bu gayeyi güden, mücerret fikirlerden ibaret olan ve asla müşahhas ve siyâsî bir meseleyi hedef tutmayan eserimi, daha evvel kaleme aldığım hâlde, 1340 (1924) yılında bastırabildim.

- Eseri bastırmadan evvel kimseye gösterdiniz mi?

- Bu suale bilhassa "evet" demek isterim. Hem de şuna buna değil, resmî makamlara gösterdim. Eserden 8 nüsha kopya ettim ve bunlardan ikişer nüshasını İstanbul Maarif Müdürlüğüyle Matbuat Umum Müdürlüğüne gönderdim. Okudular, tetkik ettiler ve sonunda beni tebrike kadar vardılar, "Hoca Efendi, çok nâzik ve mühim bir mevzuata el atmışsın, emeklerin kutlu olsun, seni takdir ve tebrik ederiz!" dediler. Usûl icâbı olarak da eserin resmî neşir müsaadesini verdiler.

Reîs şaşkın:

- Demek böyle oldu?

- Aynen böyle oldu! Alâkalı makamlardan sorulabilir. Resmî ruhsat tezkeresi dosyamda mevcuttur. Takdim etmiştim.

Reîs durakladı, düşündü ve homurdandı:

Şapka Kânûnu'ndan sonra bu kitaptan sattınız mı?

- Asla!.. Kararname ve kânun çıktıktan sonra kitaptan tek nüsha bile satılmamıştır. Ama ondan evvel alıp okumuş olan birçok insan bulunabilir.

- Bu kitabın Şapka İnkılâbına karşı bir cereyan doğurduğu, inkılâba aykırı duygu ve düşünceler aşıladığı ve kötü tesirler bıraktığı iddiâsına ne dersiniz?

Âtıf Hoca doğruldu:

- Yanlıştır derim! Şapka İnkılâbı bu eseri hoş görmeyebilir, sevimsiz, hatta tehlikeli bulabilir; fakat kendisine karşı yazılmış bir eser olmadığı için onu suçlandıramaz!

Âtıf Hoca bir an daldıktan sonra dudaklarını kıpırdattı:

- Bu eser intişar ettiği zaman bir gazete aleyhimde bazı yazılar yazmış,

bana hakâret etmişti. Ben de bu gazeteyi mahkemeye vermiştim. Aleyhimdeki yazıların hedefi, eserimin zararlı ve zehirleyici olduğuydu. Mahkeme heyeti kitabın zararlı olmadığını, hakâretin ise vâki olduğunu kabûl ederek gazeteyi nakdî cezaya çarptırd.. Bu karar da dosyamdadır. Lüzum görülürse mahkemeden sorulabilir.

Reîs:

- "Son Telgraf" gazetesi, değil mi?

Âtıf Hoca:

- Evet efendim!

Şapka aleyhtarlığını yasaklayıcı kânundan evvel yazılmış ve yayınlanmış, neşrine hükûmetçe tebrik edilerek izin verilmiş, üstelik zararsızlığı adâlet cihazlarından birince resmen doğrulanmış bir eserin, ne şekilde suçlandırılabileceği bütün bir mesele... Mahkeme heyeti şaşkın ve ne yapacağı üzerinde apışıp kalmış vaziyette... Mutlaka beraat ettirilmesi gereken adamı "mutlaka" kaydıyle nasıl ölüme mahkûm edebilecek?

Âtıf Hoca'nın müdafaası o kadar keskin ve mantıkîdir ki, artık onu mahkûm edebilmek için:

- Hâlis dindar olmak kabâhati yüzünden asılacaksın!

Demekten başka çare yoktur.

26 Ocak Salı günü tek celsede bu hâle gelen ve bir çıkmaza giren muhakeme, ondan sonraki safhalarda, hep Âtıf Hoca'ya suç tedâriki için zorlamalarla geçti. Aynı teşvik ve telkincilik ithamıyle mevkuf bulunanlar, geniş bir halka şeklinde Hoca'yla yüzleştirildiler ve artık tekrarlana tekrarlana bayatlayan mâhut sual karşısında kaldılar:

- *"Frenk Mukallitliği ve Şapka"* kitabından kaç tane sattınız? Kânundan sonra da sattınız mı? Bu kitabı yaymakla hangi gayeye hizmet şuurunu takip ettiniz?

Cevap, evvelce de verilenlerin aynı:

- Üçer beşer sattık. Kânundan sonra tek nüsha bile satmadık ve hiçbir tavsiyede bulunmadık. Gâyemiz, yasaklanmamış olan bir mevzuda İslâm hüküm ve şahsiyet ölçüsünü göstermekti, suçumuz yoktur.

Âtıf Hoca söz istedi:

- Reîs Beyefendi!.. Müsaade buyurursanız Mahkemenin işini kolaylaştıran ve bir itiraf hâlinde cürmümü tesbit edeyim!

Reîs Kel Ali, bir türlü tutamadığı avın öz ayaklarıyle yanına geldiğini gören bir canavar neşesiyle atıldı:

- Söyleyiniz!

- Ben, hamdolsun müslümanım! Biricik gâyem de İslâm'ın hakikatlerini yaymaktır. Bu, eğer bir suçsa, sabittir. Eserim bu gayeyi güder. Bu da sabittir. Fakat Şapka Kânunu'ndan evvel yazılmış ve ondan sonra asla ortada görünmemiştir. Bu da sabit... Şapka isyânını körükleyenlerle en küçük alâka ve münâsebetim olmadığı da sabit... Eğer bütün bu "sâbit"ler arasında beni mahkum edebilecek bir nokta varsa Mahkemeniz hüküm vermekte serbesttir. Fakat ille suç aramaya kalkışmak, tecelli eden bedâhetlere göre boşuna zahmettir.

Bu kitap, hak öfkesinden gelmesine ve en üstün perdeden hakkı temsil etmesine rağmen, Kel Ali'nin şişkin yanakları üstünde müthiş bir tokattı. Nitekim Kel Ali bu tokadı en ağır bir tesir halinde hissetti ve belki de ağırlığı yüzünden, hiddet yerine yılan gibi ıslık çalarcasına, şu sinsi mukabelede bulundu:

- Bırakın da, hakkınızdaki hükmü biz takdir edelim!

Muhâkeme, bu tarzda epey sürdü.

Sonra ara kararlarından biri:

- Müddei-i Umûmînin esas hakkında iddiasını okuması için, muhâkeme 2 Şubat 1926 Salı gününe bırakılmıştır.

Ve sonra sanıklara hitap:

- Siz de o güne kadar müdafaalarınızı hazırlarsınız!

Sanıklar veya peşin mahkûmlar, (Malatya dâvası münasebetiyle benim de gördüğüm ve âh-ü zâr süngerine dönmüş kara duvarlar arasında cinnet terleri döktüğüm) Ankara hapishânesinde nabızlarını sayarak 2 Şubatı bekleye dursunlar; Mahkeme üyelerinden Kılıç Ali Bey İstanbul'da zevk ve sefadadır ve gazetecilere şu beyanatta bulunmaktadır:

"- Âtıf Hoca ve arkadaşlarının muhâkemeleri bitmiş gibidir. Pek yakında iddia ve müdafaalar dinlenecek ve karar bildirilecektir. Edilen muhâkemeler sonunda vardığımız kanaat şudur ki, son irtica hareketleriyle İstanbul'un hiçbir alâkası olmamıştır. Esasen mahkemenin İstanbul'da bulunduğu zaman yapılan tahkikât da bu neticeyi vermiş ve ondan sonraki muhâkemeler aynı şeyi teyid etmiştir."

Bu beyanât bir mahkeme üyesine yakışmayacak soydan siyâsî bir ağız ve bu arada "ihsas-ı rey", yâni kararı evvelden hissettirme tavrı belirtse de Âtıf Hoca İstanbul'da bulunduğuna ve İstanbul'u temsil ettiğine göre, mâsumiyetinin Kılıç Ali ağzıyle tasdiki ortadaydı.

Şubatın ikinci günündeyiz. Mahkeme salonu "iğne atılsa yere düşmez" tasvirinden bir nümune... Bütün merak İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umûmîsinin ne diyeceğinde... Herkes bilir ki Müdde-i Umûmi dâvacı mevkiinde olduğuna göre en mübalağalı cezaları isteyebilir. Mahkeme bu istekle kayıtlı olmadığı ve tarafsız bulunduğu için hemen her defa istenilenden azını, hiç olmazsa istenilenin aynını verir; fakat fazlasını verdiği, hele İhtilâl Mahkemeleri gibi fevkalâde mahkemelerde görülmüş şeylerden değildir. Bu bakımdan halk, Müdde-i Umûmi'nin isteyeceğine göre iskontosunu yapmak üzere taraf tutma makamının iddiasını merakla beklemektedir.

Müdde-i Umûmî Necip Ali, ayağa kalktı, elinde koca bir tomar, son iddianâmesini ağır ağır okumaya başladı. Baştan başa zan, şüphe, indî tefsir ve hayal üzerine kurulu ve hiçbir noktasında hüccet ve delile istinad etmeyen bir sürü ve bir seri vehim...

Vardığı netice aynen şu:

"- Şapka ve bu yüzden meydana gelen hâdiselerin âmilleri olmakla maznûn bulunan eşhastan (şahıslardan) **Babaeski sâbık müftüsü Ali Rıza Hoca'nın idâmına, İskilipli Âtıf, Süleyman, Fettah, Tahir, Mes'ut, Saatçı Süleyman, Erzurumlulardan Osman, Mehmed, Telgraf Müdürü Halid, Yusuf Kenan Hoca ve efendilerin de üçer seneden az olmamak üzere hapis ve küreğe konulmalarına, Hasan oğlu Sâmih, Aras Şirketi Müdürü Cafer İsmail, Sabuncuzâde Mustafa ve Zühtü ile Tahir-ül-Mevlevî Hocaların nefyine, Tevhid-i Efkâr muharrirlerinden Ömer Rıza'nın hudut haricine tardına, Gostuvarlı Hüseyin, Berber Mustafa, Ispartalı Hüseyin ve kardeşi ile kitapçı Mihran ile İhsan Mahfi Efendilerin de beraatlarına karar verilmemesini talep ederim."**

Müdde-i Umûmî Necip Ali'nin bu cezâ isteği, dinleyicileri büyük bir hayret ve inkisara uğrattı.

Babaeski Müftüsü Ali Rıza Efendi hakkında istenen idâm cezası hiçbir esasa dayanmadığı gibi, Âtıf Hoca ve arkadaşlarının üçer yıl hapse mahkûmiyetlerinin talebi de, açık mâsûmiyetleri önünde zalimce bir istekti.

Fakat teselli şu noktada toplanıyordu:

- İddia makamı Âtıf Hoca'ya en zalim tarafından nihayet 3 yıl hapsi lâyık gördüğüne ve fevkalâde mahkemelerde Müdde-i Umûmî'nin talebinden üstün ceza verilmesi görülmemiş şeylerden olduğuna göre herhalde kurtuluş emindir.

Mahkeme Reisi maznûnlara hitap etti:

- Yarın müdafalarınız ve son sözleriniz dinlenecektir. Hazırlanınız!

Maznûnlar, başları önlerinde, çeneleri göğüslerine mıhlı hapishâneyi boyladılar. Herbiri arkalarından kilitlenen demir kapılardan geçtiler ve hücrelerine dağıldılar.

Âtıf Hoca'yla Tahir-ül-Mevlevî konuşuyorlar...

Tahir-ül-Mevlevî, bir mumdan daha az ışık veren, paslı ve lekeli bir ampul altında Âtıf Hoca'ya diyor ki:

- Siz, Efendi Hazretleri, artık kurtuldunuz demektir. Müdde-i Umumî'nin talebine göre size nihayet basit bir hapis cezasından başka bir şey veremezler. Birkaç aydır mevkuf bulunduğunuz için o da mevkûfiyetinize sayılır ve halâs olursunuz.

- Allâh bilir!

- Evet; fakat Allâh bildiğini göstermektedir. Bizim sürgün cezâmıza gelince, zerre miktarı kıymeti yok... Zaten vatanın her yeri bize sürgün... Bu kadar hafifiyle kurtulduğumuza bin şükür...

- Fakat henüz karar çıkmadı.

- Çıkmış sayabiliriz.

Yatsı namazından sonra Âtıf Hoca yatağına oturdu ve müdafaasını yazmaya başladı. Arkadaşı da aynı işle meşgul... Bir aralık, günlerdir uykusuz, sabahlara kadar namaz ve niyazla vakit geçiren Âtıf Hoca hafifçe daldı. Giyimli olduğu halde, başı taş duvarda, ellerinde yarım kalmış müdafaası, gözleri yumulu, kendinden geçti. Arkadaşı Tahir-ül-Mevlevî bu manzaraya bakarak mırıldandı:

- Zavallı âlim ve fâzıl, büyük bir adam! Bu muydu ilim ve faziletinin mükâfâtı?

Bu tasvir ve sözlerin roman üslûp ve hayaliyle hiç bir alâkası yoktur. En yalçın (realite) vâkıa... Bana bu manzarayı çizen ve sözleri anlatan, 1932 yılında, Sahhâflarda, Râif Karadeniz'in kitapçı dükkânında, bizzat Tahir-ül-Mevlevî'dir.

Kerâmet

Âtıf Hoca'nın uykusu uzun sürmüyor. Tahir Hoca müdafaasını yazmakta devam ederken Âtıf Hoca birdenbire gözlerini açıyor. Yüzünde harikulâde derin ve ince bir tebessüm...

Tahir-ül-Mevlevî'nin gözleri hayretle ve alabildiğine açık... Sanki 24 saat içine sığacak büyük kerâmeti şimdiden sezmiştir:

- Ne o, Hocam, çabucak uyanıverdin?

Âtıf Hoca gayet sakin:

- Uykudan murad hasıl oldu!

- Yâni?

- Yâni, beklediğim rüyayı gördüm!

Tahir-ül-Mevlevî haşyet ve dehşetle ürperiyor:

- Ne gördün?

Âtıf Hoca yatağında doğrulmuş ve müdafaasını karaladığı kâğıtları elinde büzmüştür:

- Kâinatın fahrini gördüm. Bana "yanıma gelmek dururken ne diye müdafaa karalamakla uğraşıyorsun?" dedi.

Tahir-ül-Mevlevî kendinden geçmiş gibidir:

- Ne diyorsun?

- Beni idâm edecekler! Allah'ın Sevgilisine kavuşacağım!

- Rüyanın sâdık olduğuna hiç şüphem yok... Allah Resûlünün göründüğü rüyaya fesad karışamaz. Şu var ki, Müdde-i Umûmî'nin 3 yıl hapis istediği bir dâvâda idâm kararı çıkmasına akıl erdirmek imkânsız... Kafam işlemiyor!

- Göreceksin ki, beni asacaklar! Başka bir şeye aklım ermez! Ferman en büyük kapıdan geliyor!

- Söyleyecek söz bulamıyorum!

- Doğru! Zaten söze ne lüzûm var! İşte müdafaamı yırtıyorum!

- Yapmayın! Siz onu mahkemede okuyun da ne olursa olsun!

Âtıf Hoca, nurlu yüzünde aynı tebessüm, müdafaasını yırtıyor ve sonra bir kâğıdın içinde toplayıp kese içine alıyor ve cebine koyuyor.

Ertesi günü mahkeme salonu her zamankinden kalabalık... Hüküm günü gazeteciler, fotoğrafçılar, halk içinde dört dönmekte... Dinleyiciler birbirinin üstünde, yalnız kafalarıyle görünüyor.

Mahkeme Reisinde taş gibi bir hal ve hislerini gizlemek isteyen bir tavır:

- Müdafaalar başlasın!

Herkes, elinde bir kâğıt, uzun veya kısa müdafaasını değişik tonlarla okuyadursun...

Reîs taş gibi...

Âtıf Hoca, mütevekkil ve mahzûn, sırasını beklemekte...

Bilmem ne kadar zaman geçti.

Reîs elini Âtıf Hoca'ya uzattı:

- Sıra sizde...

Âtıf Hoca kalktı.

Aynen:

" - Hâcet yok efendim; Müdafaayı mûcip bir suçum olmadığı esasen tebeyyün etmiştir. Vicdanınızın vereceği hükme intizar ediyorum!"

Reîsin muhâkemesi:

- Mahkemenin adâletinden emin olabilirsiniz! Oturunuz!

Reîsin tavrında hafiflemiş gibi bir hal... Sanki Âtıf Hoca müdafaasını yapacak olsa Reîste vicdanına mağlûp olma ihtimali varmış gibi...

- Muhâkeme bitmiştir! Hey'et kararları tesbit etmek üzere müzakereye çekiliyor!

Sabırsızlık son haddinde. Çıt yok... Sanki kalblerin çarpışı ve sükûtun rakkası işitiliyor.

Bir saat geçti.

Hey'et, karanlık dolu gözlerle gelip yerini aldı.

Reîs elindeki kâğıdı zabıt kâtibine uzattı:

- Kararı okuyunuz!

Bir sürü lâftan sonra birdenbire çınlayan cümle:

- Babaeski müftüsü Ali Rıza ile müderrislerden İskilipli Âtıf'ın idâmına...

Bütün salon, jandarmalar, polisler, mübâşirler, hattâ masalar ve sıralar bile donmuştu.

Artık kararların gerisini dinleyen yok...

Öbür maznûnlardan büyük bir kısmı beşer, onar yıla mahkûm: **Tahir'ül-Mevlevî ile Ömer Rıza** (hakkında ise) **Beraat...**

Âtıf Hoca'da hiçbir şaşkınlık âlâmeti mevcut değil...

Gayet sakin ve adeta vecd içinde... Rüyada gördüğü Allah Resûlünün mucizesi gerçekleşmiştir. Bu mucizenin kendisine âit kerâmet payı ise eşsiz bir nîmet ve tükenmez bir hazîne... "Velînin kerâmeti, bağlı olduğu nebînin mucizesidir."

Âtıf Hoca, ancak yanındaki Tahir-ül-Mevlevî'nin duyabileceği bir sesle fısıldıyor.

Aynen:

"- Zalim ve kaatillerle elbette mahşer gününde hesaplaşacağız!"

İstiklâl Mahkemesi Reîsi Kel Ali'nin yüksek perdeden sesi:

- Kararların infâzı için mahkûmları çıkarınız!

Şakırdayan kelepçeler ve herhangi bir söz söylememeleri için itile kakıla dışarıya çıkarılan mazlumlar...

Şubat (1926) ayının 3'ncü Çarşamba gününü 4 Şubat Perşembeye bağlayan gece...

Âtıf Hoca, idâmlıklara mahsus hücrede... Üstü taş, altı taş, dört yanı taş... Taşlar ağlıyor; simsiyah bir rutûbet gözyaşıyle ağlıyor.

Demir kapının tepesinde parmaklıklı bir pencerecikten başka hiçbir menfez yok... Duvarda gerekince prangaya vurulacaklara ait kocaman bir halka ve ona bağlı uzunca bir zincir... Bir de teneşirvâri tahta bir kerevet...

Âtıf Hoca, bir kuzudan daha müdafâsız mazlum, prangaya vurulmamıştır. Bu kadarına ihtiyaç görülmemiş... Kerevetin yanıbaşında da bir testi su ve bir somun ekmek... Ekmeğin hiçbir lüzumu yok; fakat su abdest almak için son derece lâzım... Nitekim Âtıf Hoca hücreye kapatıldıktan beri testinin suyu yarılanmıştır. Ekmek ise olduğu gibi duruyor.

Gece yarısı, koridorda yanan küflü lâmbanın, demir kapıdaki pencerecikten sızan ve ancak secde yerini gösterebilen ışığı... Hepsi o kadar...

Eğer o sırada bir gardiyan veya hapishâne memuru pencerecikten baksaydı, göreceği manzara şuydu:

Kıbleye döndürülmüş kerevetin üstünde, sarıklı bir adam, ellerini yukarıya kaldırmış dua etmektedir:

" - Allah'ım; senin ve Resûlünün aşkından ve emirlerini müdafaa etmekten gayrı muradı olmayan kuluna rahmet nasip eyle!"

Âtıf Hoca bu vaziyette saatler geçirdi. Sakalında elmastan daha parlak gözyaşı damlaları...

Bir aralık önünden geçen bir ayak sesine haykırdı:

- Oğlum!

Pencerecikte bir kafa:

- Ne istiyorsun, baba?

- Saati soracaktım!

- Sabahın dördü...

- Demek bir saat sonra sabah namazını kılabilirim. Saatim yok! Bana haber verebilir misin?

- Bakalım...

Bu tafsilâtı da, o zamanlar Ankara Adlî Tabibi olan Fahri Ecevit'ten 1930'da aldım.

Âtıf Hoca'ya sabah namazını haber veren olmuyor, Fakat saat 5 sularında ayak sesleri, birden, bir sürü insanın sökün ettiğini bildiriyor. Müdde-i Umumî, Adlî Tabib, bir hâkim, jandarma bölük kumandanı, hapishâne müdürü vesâire...

- Haydi, diyorlar, Âtıf Hoca'ya; hakkındaki hüküm infaz edilecektir!

Âtıf Hoca'nın ilk ve son sözü şu iki cümle:

- Saat kaç?

- Beşi çeyrek geçiyor!

- Sabah namazını kılmama izin verir misiniz?

Ankara hapishânesinin önündeki meydancıkta iki darağacı... Biri Âtıf Hoca'ya, öbürü de Babaeski Müftüsüne âit...

Bir güvercin kadar korku hissi vermekten uzak Hoca'yı arkasından kelepçelememişler, lütûf ve merhamet(!) göstermişlerdir.

Âtıf Hoca sehpanın altındaki alçak masanın üstünde...

Soruyorlar:

- Son sözün nedir?

Son söz olarak Hoca'nın söylediği, bir söz değil, imânının en mukaddes ölçüsü:

Şehâdet Kelimesi...

Âtıf Hoca, hemen hiç debelenmeden ruhunu teslim ediyor. Sabahın henüz ilk çalkıntılarıyle delinmeye başlayan koyu karanlıkta mü'min gözler için, Âtıf Hoca'nın alnını bir yazı ışıldatmaktadır:

Şehâdet Kelimesi...

Bir rivâyete göre Âtıf Hoca'nın ölü başına şapka geçirmişlerdir!!!

Ertesi gün gazeteler hâdise hakkında âdeta ketumdurlar. İç sahifelerde, birkaç satırdan ibâret kupkuru bir haber:

"İrtica kitapları müellifi olup, İstiklâl Mahkemesi'nce idâma mahkûm olan İskilipli Âtıf Hoca ile Babaeski Müftüsü Ali Rıza Hoca haklarındaki idâm kararı bu sabah infâz edilmiştir."

Dünya tarihinde bir ihtilâl mahkemesinin, daima bire on isteyen savcısına aykırı olarak, isteğe nisbetle bu kadar ağır ceza verdiği ilk defa görülüyor.

Âtıf Hoca'yı tanıyanlarca teessür çok büyük oldu. Hiç kimse kendi öz evinin kaatil eliyle can veren ölüsüne bu kadar ağlayamaz! Bu kadar da kâtillere lânet edemez!!!

Büyük şehidin Lâleli'deki evinde manzara:

İdâm sabahı henüz eve gazete girmeden, Şâkir Efendi isimli bir kitapçı kapıyı vuruyor ve Zâhide Hanım'la görüşmek istiyor. Zâhide Hanım, yanında kızı Melâhat, kapıyı açıp da Şâkir Efendi'yi karşısında görünce bayginlık geçiriyor.

Melâhat haykırıyor:

- Ne o, kara haber mi?

- Henüz hiçbir şey yok. Gazetelerde birşeyler okudum ama bir mâna çıkaramadım. Hemen hapishâneye cevaplı ve acele bir tel çekip tahkik edelim!

Biraz kendisine gelen Zâhide Hanım o gece gördüğü rüyayı anlatıyor:

- Bahçemizde bir çam ağacı var... Hoca onu kızı Melâhat'le beraber dikmişti, değil mi kızım?

- Evet, anne!

- İşte o ağacın dibinde abdest alıyordu. Melâhat de ona su döküyordu. Abdestini tamamladıktan sonra doğruldu, bana döndü, "Ben artık gidiyorum, sakın ardımdan ağlamayın, bana yedi Yâsin okuyun!" dedi. Ben size yemin ederim ki Hoca'yı astılar.

Zâhide Hanım tekrar baygınlık geçirdi. Melâhat ise ayık, fakat ondan beter halde...

Şâkir Efendi beş dakika için izin isteyip telgraf çekmek üzere dışarıya çıktı:

- Gelirken gazeteleri de getiririm!

Maksâdı telgrafa cevap gelinceye kadar onları oyalamak ve hazırlamak...

Telgrafı çekip hemen döndü.

Melâhat atıldı:

- Nerede gazeteler?

- Postane yolunda bulamadım! Sizi de yalnız bırakamayacağım için hemen döndüm!

- Bu defa bayılma sırası Melâhat'te...

Şâkir Efendi akşama kadar Lâleli'deki evden çıkmadı. Her kapı çalışında o açıyor ve gelenlere, habersiz görünmeleri için gerekli işaretleri veriyordu.

Akşamüstü kapı çalındı. Posta müvezzii:

- Telgraf!..

Şâkir Efendi koşarak kapıyı açtı ve telgrafı yırtıp kelimeleri yutarcasına okudu.

Hapishâne Müdürü, Âtıf Hoca sanki tabiî eceliyle ölmüş gibi şöyle diyordu:

"- Hoca Âtıf vefat etmiştir. Cevaben bildirilir."

***

C- BU KİTABIN YAYINI İLE İLGİLİ BELGELER

T. C.
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞI
GENEL SEKRETERLİĞİ

GENEL EVRAK VE BASIN - HALKLA İLİŞKİLER
DAİRE BAŞKANLIĞI

GEN. EV. MD.
Sayı : ...1378.....
Konu : .....
.....

23.../.6.../ 1992..

Sayın Hasan MEZARCI
İstanbul Milletvekili ve İnsan Hakları
Komisyonu Üyesi

İLGİ: 18.6.1992 tarih ve A.Ol.1.İHK/40 sayılı yazınız.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivinden yeki isteklerinize cevaben yalnızca İskilipli Atıf Hoca hakkında mevcut olan 2.Ankara İstiklal Mahkemesinin kararının yeni harflere çevrilmiş nüshasından bir fotokopi ilişik olarak gönderilmiştir.

Bilgilerinizi rica ederim.

Hüsamettin CİNDORUK
Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı

Gelen Evrak Kayıt No. :
Cevaplarda sayı ve müdürlük adının bildirilmesi.

T. C.
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞI
GENEL SEKRETERLİĞİ

GENEL EVRAK VE BASIN - HALKLA İLİŞKİLER
DAİRE BAŞKANLIĞI

GEN. EV. MD.
Sayı : ...1422.....
Konu : İskilip'li Atıf Hoca ve
.....Said-i Nursi hk.

24.../11.../1992.

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ
İNSAN HAKLARI İNCELEME KOMİSYONU BAŞKANLIĞINA

İLGİ: 11 KASIM 1992 tarih ve A.01.1.İHK/68 sayılı yazınız.

İlgi yazınız üzerine yaptırılan inceleme sonucunda; Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivindeki İstiklâl Mahkemeleri dosyalarında Said-i Nursi ile ilgili hiçbir belgenin bulunmadığı tesbit edilmiştir.

İskilip'li Atıf Hoca'nın Ankara 2.İstiklâl Mahkemesince yargılanıp idam edilmesine ilişkin kararın yeni harflere çevrilmiş nüsnasından bir fotokopi Komisyon Üyeniz İstanbul Milletvekili Sayın Hasan MEZARCI'ya 23.6.1992 tarihinde gönderilmiştir.

Komisyonunuzca istenen, İskilip'li Atıf Hoca'nın da dahil olduğu Erzurum, Rize ve Giresun olayları sanıklarına ait Ankara 2.İstiklâl Mahkemesinin zabıtlarını ihtiva eden ve 3 ve 4 numaralı zabıt defterleri eksik bulunan 11 (onbir) adet defterin "Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtnamesi 1341" birer örneği ekte gönderilmiştir.

Adı geçen zabıtnamelerin Komisyonunuzca yapılacak incelemeden sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi arşivine iade edilmesini rica ederim.

Saygılarımla.

Hüsamettin CİNDORUK
Türkiye Büyük Millet Meclisi
Başkanı

Gelen Evrak Kayıt No. :
Cevaplarda sayı ve müdürlük adının bildirilmesi.

TBMM İNSAN HAKLARI KOMİSYONU BAŞKANLIĞI'NA

Ankara İstiklâl mahkemesi tarafından idam edilen İskilipli Atıf Hoca ile ilgili 7.9[illegible].1992... tarihinde yapılan ve .2613/1018 sayı ile komisyon zabıtlarına geçerek kabul edilen araştırma konusu, alt komisyon üyeleri Yozgat M.V. Mahmut Orhun, Şanlı Urfa M.V. İ.Halil Çelik ve İstanbul M.V. Hasan Mezarcı tarafından tamamlanmıştır.

İskilip'in Tophane köyünde 1292 (1876) tarihinde dünyaya gelen Atıf Hoca, Akkoyunlu aşireti beylerinden, İmamoğullarından Kara Halil Efendinin torunu ve Hasan Kethudaoğlu Mehmet Ali Ağa'nın oğludur.

İlk, orta ve lise tahsilini memleketindeki osmanlı medreselerinde tamamladıktan sonra İstanbul Darulfünûn'una girmiş ve ilahiyat bölümünden mezun olmuştur. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptıktan sonra, o günkü İbtidaiyye medresesi müdürlüğüne tayin olunmuştur. Ayrıca meşihat dairesi komisyonları üyesidir. Sebilürreşad dergisi yazarlarındandır.

Balkan harbinde donanma cemiyetine yardımı teşvik için kitap ve makaleler yazmış büyük gayretler göstermiş ve taktirname ile taltif edilmiştir.

Mahmut Şevket Paşa hadisesi sebebiyle önce Sinop'a sonra Boğazlıyan'a, müteakiben Sungurlu'ya sürülmüştür.

Atıf Hoca kitabını 1924 yılında, yani şapka giymenin kanunen suç sayıldığı günlerde yazmış ve yayınlamıştır. Şapka kanunu ise 25 Kasım 1925 tarihinde çıkmıştır. 1926 yılında Laleli Fethi Bey caddesindeki 14 numaralı evinde bir gece baskınıyla tutuklama emri bulunmadığı halde tutuklanmış ve olayın şokundan hasta kızı bayılıp şoka girmiş, sakat kalmıştır.

Bir kaç gün nezarette tutuklandıktan sonra Giresun'a gönderilmiş ve Giresun İstiklâl mahkemesi suçsuz olduğuna karar vererek İstanbul'a iade etmiştir.

Atıf Hoca hanımına yazdığı bir mektupta da belirttiği gibi, suçsuz bulunması sebebiyle salıverilmeyi beklerken, Ankara İstiklâl mahkemesine sevkedilmiştir.

Kılıç Ali, Kel Ali ve Necip Ali'lerden ibaret ve hiçbiri hukukçu olmıyan İstiklâl mahkemesi heyeti şapka ile ilgili, memleketin çeşitli yerlerinden toplanan insanları 4 Ocak 1926 günü sözde muhakeme etmeye başlamış ve öncelikle Uşaklı Hoca Süleyman, Uşak İmam-Hatip mektebi Md.Antepli Salih, Mevlana Müftüsü Münir, Bozkırlı Ahmet, Sultanıyeli Durmuş Hocalar, Dağıştanlı Seyit Ahmet Efendi ve arkadaşları, Meraş Sabık Milletvekili Hasip Efendi, Fatih [illegible]

Hasan, Konyalı Hoca Tahir, Dağıştanlı Fettah, Eğin'li Mustafa, Yağlıkcazade Hüzeyin Efendi Trabzon'lu Sandıkcızade İsmail, Hacı Pir, Hacı Hasan, Hacı Hüseyin ve diğer zevet yargılanmış, aynı gerekçelerle Trabzon Valisi Hamit Bey'in de tutuklanmasına karar verilmiştir.

Ankara İstiklâl Mahkemesi reisi Kılıç Ali'nin de hatıratında açıkça ifade ve itiraf ettiği gibi, sanıklara avukat bulundurma ve şahit dinlettirme hakkı tanınmıyan bu devrim mahkemelerinde, Atıf Hoca sona bırakılmıştır.

26 Ocak 1926 günü Atıf Hoca mahkeme huzuruna çıkarılmış ve aynı gerekçelerle Giresun'da çıkarıldığı mahkemede suçsuz bulunarak beraat ettiği için, beraat bekliyen Atıf Hoca'nın idamına karar verilmiştir.

Meclis Başkanlığı'na vaki müracaatımız üzerine verilen konu ile ilgili İstiklâl Mahkemesi zabıtlarının kararla ilgili bölümü dosyamız ekinde olup, Atıf Hoca ile birlikte idamına veya çeşitli derecelerde mahkumiyetine karar verilen sanıkların idam veya mahkumiyet gerekçesi, devlete ve vatana ihanet olarak zikredilmiştir.

Atıf Hoca ve arkadaşları hangi suçu işlemişlerdir ki, devlete ihanetten idam edilmişlerdir? 1925 yılının sonlarında çıkartılan şapka kanununun 2. maddesi "İş bu kanun tarihi neşrinden, itibaren mer'iyyülcradır" denilmektedir. Atıf Hoca kitabını 1924 yılında, yeni kanundan önce yazmıştır.

Bilindiği gibi hukukta genel prensip, ceza hükümlerinin, sanığın aleyhine olarak geçmişe şamil olamıyacağı yolundadır.

Hukukun üstünlüğüne inanan ve saygı duyan bütün sistemlede durum budur.

Atıf Hoca ve emsali pekçok insan müdellel ve muşahhas hiçbir suçları olmadığı halde, hukukun genel prensiplerine dahi riayet edilmiyen istiklâl mahkemelerince idam edilmiş veya çeşitli şekil ve derecelerde cezalandırılmıştır. Özellikle şapka yüzünden uzun yıllar, milyonlarca insana baskı yapılmış, devlet terörü estirilmiştir.

Konu ile ilgili bir kitabı bulunması ve kitabı yüzünden idam edilmesi sebebiyle Atıf Hoca şapka mazlum ve madurlarının sembolü haline gelmiştir.

Üstte sayılan sebeplerle:

1- Ekteki belgelerde de açıkca görüleceği gibi, şanka konunundan önce yazdığı bir kitap sebebiyle, şanka konunundan sonra tutuklanan ve hukukun genel ilkelerine aykırı olarak, aynı konuda Giresun mahkemesinin beraat kararına rağmen Ankara İstiklâl mahkemesince idam edilen, infazı müteakip naaş ailesine verilmeyen İskilipli Atıf Hoca için iadei muhakeme talebinde bulunulması

2- 26 Ocak 1926 tarihinde mahkeme huzuruna çıkarılan, 2 Şubatta idamına karar verilen, 3 Şubat günü akşamı idamı infaz edilen ve maaşı ailesine verilmiyen Atıf Hoca'nın, Mamak şehitliğinde bulunduğu söylenen naaşının ailesine verilmesi,

3- 82 Anayasasının 174. maddesinin koruması altında bulunan şanka kanunun anayasasının korumasından ve yürürlükten kaldırılması için gerekli girişimlerde bulunulması;

4- Özellikle her cihetten mazlum, masum ve madur olan Atıf Hoca'ya, devlet ve vatana ihanet gerekçesiyle verilen idam cezası sebebiyle, lağv-i itibarda bulunulması,

5- Babasının haksız yere tutuklanıp idam edilmesi sebebiyle hastalanan ve hala bugün "babam ölmedi, gelecek..." şeklinde sayıklayan Atıf Hoca'nın kızı Melek Hanım ve ailesiyle ilgilenilmesi ve çeşitli cemilelerde bulunulması gibi hususların, devlet millet kaynaşmasına, geçmişle barışa ve sivil uzlaşmaya değerli katkıları olacaktır, kanaatindeyiz.

Gereğini arzederiz. 9.02.1993

İ.HALİL ÇELİK
Ş.URFA M.V.

MAHMUT ORHUN
YOZGAT M.V.

HASAN MEZARCI
İSTANBUL M.V.

II- EKLER

A- ANKARA İSTİKLÂL MAHKMESİ'NCE 'ŞAPKA İSYÂNI' İLE İLGİLİ OLARAK YAPILAN MUHÂKEMELER-KARARLAR

Yasaklar, Kânunlar ve İstiklâl Mahkemeleri

"Şapka İktisâsı Hakkındaki Kânun" daha Büyük Millet Meclisi'ne teklif bile edilmeden önce, Başbakan İsmet İnönü imzası ile bütün vilâyetlere yollanılan bir Bakanlar Kurulu kararı ile; *"bütün devlet memurlarının, kamu çalışanlarının, baro, ziraat, ticaret ve sanayi odaları yönetim kurulu üyelerinin, belediye meclis üyelerinin, köy ve mahalle muhtarları ile ihtiyâr heyeti âzalarının ve ayrıca Cumhûriyet Halk Fırkası'nın il, ilçe, bucak teşkilâtlarında çalışanların bütününün, şapka giymelerini mecbûr"* tutuyor, vilâyetlerdeki bütün mülkî ve askerî erkânı bu tamimin uygulanmasından mesul addediyordu. Yâni daha şu meşhûr Kastamonu gezisinin hemen sonrasında, şapkanın mutlakâ ve gerektiğinde cebren giydirileceği belli olmuştu.

Üstelik Kastamonu gezisi sırasında Gazi Mustafa Kemâl'in; şapka giymek ve giydirmek gibi yüksek bir amaç uğruna çalıştıklarını anlattıktan hemen sonra; **"...bu kadar yüksek ve önemli bir sonuca ulaşabilmek için gerekirse bazı kurbanlar da verilir..."** diyerek açıkça belirttiği sözleri ile **idâmların**; yine aynı gezi sırasında bir ziyâfette subaylara hitâben söylediği; **"Meşrûtiyeti kahraman subaylarımız ilân ettikleri gibi bu inkılâpları da yine onların fedâkarlıklarına borçluyuz, bundan sonraki yükselme ve ilerlememiz de sizin şuurlu gücünüzle olacaktır.."** sözleri de hükûmetin şapka isyânı gerekçesiyle yaptırtacak tutuklama ve i-

dâmların kimlerin eliyle gerçekleşeceğinin ilk ve oldukça önemli işaretlerini veriyordu. Kısacası, halkın önceden belli olan bunca isteksizliğine ve tepkisine rağmen, şapka cebren de olsa giydirilecek ve üstelik bu fırsattan istifâde ile hepsi de şu veya bu sebeple muhâlif bazı kurbanlar darağacını boylayacaktı.

Her şey çok önceden hazırlanmıştı. Meclisteki ve ülke genelindeki tek muhâlefet hareketi olan *Terekkîperver Cumhûriyet Fırkası* kapatılmış, meclis her yılki teâmülden çok önce tatile sokulmuş ve hükümete, meclise bile tanınmayan bir selâhiyetle, kânunların bile üstünde icrâat yapabilme yetkisi tanınmıştı. Uygulanacak taktik de hazırdı; vilâyetlere hükûmet aracılığıyla çok önceden gönderilmiş muhâliflere ait listelerdeki adamları ilk fırsatta, ordu eliyle ve onların inkılâplar sâyesinde ulaşıverdikleri şuur ve gerektiğinde esirgemedikleri fedâkarlıkları ile *-ki halkı isyâna kışkırtmak, sokaklarda insanlara rastgele ateş açmak gibi alışılagelmiş işlerdi bunlar-* toplayıverecek, ânında orada biten Ankara İstiklâl Mahkemesi de, en uzunu iki üç saat süren muhâkemeler sonrasında *-artık Allah ne verdiyse fil-bereket diyerek üçer beşer-* asıverecekti.

1 Eylül 1925 gecesi Mustafa Kemâl Paşa'nın başkanlığında Çankaya'da toplanan bakanlar kurulu üç karar aldı ve bu kararları aynı akşam çıkarttığı bir tamim ile bütün vilâyetlere ulaştırdı. Bu kararlardan birincisi ile, Şeyh Sâid İsyânı meselesi dolaysıyla Diyarbakır'da bulunan İstiklâl Mahkemesi'nin tavsiyesi gereği, bütün yurttaki tekke ve zâviyeler kapatılıyor ve her birisi birer vakıf olarak yüzyıllardır hizmetlerini sürdüren bu kurumların bütün mal varlıkları, senedlerine ve hizmetlerine bakılmaksızın, Maarif Vekâleti'ne devrediliyor idi. İkinci karar ise doğrudan kılık kıyafet ile ilgili idi. Karar hükmünce, insanların mesleğine ve durumuna bakılmaksızın bütün memlekette sarık, cübbe, şalvar ve benzeri islâmî kıyâfetler ile dolaşılması yasaklanıyordu. Bu kararlara uymayanların tâkibine mülkî âmirler vazifelendiriliyor ve uygulanacak yaptırımlar ile ilgili olarak bütün selâhiyet ise, Ankara İstiklâl Mahkamesi'ne veriliyordu. Bakanlar Kurulu'nun aynı gece içerisinde aldığı üçüncü karar ise, özetini yukarıda verdiğimiz *"devlet memurları ile ilgili kıyâfet yönetmeliği"* idi.

Senaryosu artık iyice belli olan büyük oyun öncesinde yapılan son hazırlık ise, kostüm ve dekorlarla ilgili idi. Şapkaya olan büyük rağbet (!) sonrasında, özellikle İtalya'dan devletin son üç yıllık dışalımından daha çok tutan bir meblağ ödemesiyle şapka ithâline gidildi. Bu şapkalar ellişer lira bedelle (ortalama bir memur aylığının iki katı fiatla) ve bir yıl süreyle maaşlardan kesilecek taksitlerle bütün memurlara satıldı.

Nihâyet, bütün Türk milletinin "umûmî serpuşu" olan şapkayı giymesi-

ni mecbûrî haline getiren kânun, 25 Kasım 1925 tarihinde TBMM tarafından kabûl edildi. Aksine bir şey giymenin (sarık, fes vs.) kesinlikle yasaklandığı kânunun bütün meclis içerisinde tek muhâlifi Bursa Mustakil Mebûsu Nureddin Paşa (Sakallı) idi. Yine aynı gün kabûl edilen bir diğer kanun ile de tekke, zâviye ve türbeler kapatılıyordu.

Tepkiler, İnfialler, İsyânlar

Milletin şapka kânununa tepkisi, beklenildiğinden de sert oldu. Yurdun hemen her köşesinden Valiliklere ve Ankara'ya protesto telgrafları yağmaya, memuriyetten istifâ dilekçeleri akmaya başladı. Gazi Mustafa Kemâl'ın halkı yatıştırmak ve şapkayı benimsetmek amacıyla çıktığı gezi de amaçlanan hedefe ulaşamadı. Gitgide artan ve yer yer nümâyişlere dönüşen tepkiler karşısında devreye Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin girmesi gecikmedi. Üstelik mahkeme, daha önceki konumuna göre çok daha güçlü bir durumda idi. Çünkü o zamana kadar sâdece İsyan Bölgesi İstiklâl Mahkemesi için tanınmış bulunan idâm kararlarını doğrudan infâz etme yetkisi, Başbakan İsmet Paşa'nın politik bir manavrası ile, cılız bir iki muhâlif sese rağmen, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne de tanınmıştı.

23 Kasım pazartesi sabahı otomobiller ile Ankara'dan ayrılan İstiklâl Mahkemesi üyeleri, şapka kânununa karşı oluşan tepkilere karşı bir gözdağı olmak ve ilgili dava dosyalarını yerinde incelemek maksadıyla Kırşehir, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya, Yozgat, Çorum dolaylarında bir geziye çıktı. Öte yandan, 14 Kasım'da Sivas'ta, 22 Kasım'da Kayseri'de, 24 Kasım'da Erzurum'da, 25 Kasım'da Rize'de, 26 Kasım'da Maraş'ta ve 4 Aralık'ta Giresun'da "Şapka Kânunu" aleyhine protesto mitingleri, halk yürüyüşleri yapıldı. Çok büyük katılımlarla yapılan bu gösteriler devletin resmi yetkilileri tarafından "irticâ isyânı" olarak nitelendirilmekte gecikilmedi. Bütün bu hâdiselerin bir tanesinde bile, devlete karşı bir silâhlı mukavemet veya çatışma olmadığı gibi, tek bir devlet memuru ya da güvenlik görevlisinin burnu bile kanamadığı halde, nümâyişe katılan halka karşı silâh bile atılmaktan çekinilmedi. Genelde halkın şapka aleyhine samimi tepkileri ve protestolarını dile getiren dilekçelerini yetkililere sunmak gayesiyle düzenlenen bu hâdiselerin tümünde de ilgili ilgisiz yüzlerce maznûn tutuklandı. Nümâyiş yapılan şehirlerde neredeyse bütün halkın sanık muamelesi gördüğü çok büyük tahkikatler yapıldı, İstiklâl Mahkemesi'ne verilmek üzere dosyalar hazırlandı.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, *Şapka Kânunu* ile ilgili ilk yargılamasını **25 Kasım 1925** tarihinde **Kayseri**'de yaptı. Halkı sarık sarmaya teşvik etmek ve zorla sarık sardırtmak iddiasıyla Nakşibendî Şeyhi Mekkeli Ahmed Hamdi Hoca ve dört arkadaşı hakkında görülen bu dâvâda mahkeme, verdikleri idâm kararını anında infaz etme yetkisi kendilerine henüz tanınmamış olduğundan, sarık sarmak suçundan açılan dâvâyı, inanılmaz bir kararla Şeyh Said İsyânı ile birleştiriverdi. Şapkaya muhâlefetten açılan bu ilk dava da böylelikle, bol idâmlı İsyân Bölgesi İstiklâl Mahkemesi'ne havâle edilmiş oldu.

Aynı gün **Sivas**'a geçen Mahkeme heyeti, **26 Kasım 1925** günü şapka aleyhine şehrin duvarlarına beyanname asılmasının suçluları olarak şehrin bütün muhtarları ile belediye görevlilerini yargıladılar. Mahkeme, bu yargılama öncesinde Başbakan'ın yolladığı bir telgraf ile, aslında TBMM'ye âid bulunan idâm kararlarını doğrudan infaz yetkisinin kendilerine tanındığını da öğrenmiş oldular. Bu durum da, hemen bütün kararlarında görüleceği gibi, inanılmaz bir cüret ve cesâretle, üstelik çoğunda da *'suçlu olduklarına vicdânî kanaatleri hâsıl olduğu'* gibi oldukça keyfî uygulamalar ile, insanları yargılar yargılamaz hemen asabilme keyf ve doyumuna da ulaşabilmişlerdi.

Mahkeme, Sivas'taki yargılamalarına 27 Kasım günü de devam etti. Şapka giymediği ve giyilmemesi husûsunda propaganda yaptıkları için tutuklanan *İmâmzâde Mehmed Necati* ve arkadaşları, konuştukları söylenen iki çift söz ve astıkları iddiâ edilen iki beyannâme ile nasıl olur da "Türkiye Devleti'nin şeklini tebdil ve tağyir amacıyla halkı ayaklanmaya kışkırttıklarının sâbit olduğunu' doğrusu pek anlayamadılar ama; *İmâmzâde Mehmed Necati* idâma, *Belediye Başkanı Abbas ve Şükrü oğlu İsmâil* başta olmak üzere yirmi kadar sanık beş ilâ on sene arasında hapis cezâsına çarptırıverildi. *İmâmzâde Mehmed Necati* , Şapka Kânunu'nun ilk maznûnu olarak aynı gece asıldı.

Mahkeme Sivas'ta iken, Başbakan *İsmet Paşa*'dan bir yeni rapor daha aldı. Bu raporda; Erzurum'un şehir merkezinde ve Rize'nin bazı köylerinde de ayaklanmaların çıktığı, Hilâfetçiler tarafından çıkartılan bu isyânların bastırıldığı, mahkemenin bir an önce bu bölgelere giderek isyâncıları cezalandırması gerektiği belirtiliyordu. Mahkeme, belki de asılacak bir kaç kişi daha vardır umuduyla, Sivas'ta bir kaç gün daha kaldı. Bakanlar Kurulu'nun derhal Erzurum'a gitmeleri gerektiği hakkındaki kararına rağmen, Tokat ve Amasya üzerinden Samsun'a gitti. 3 Aralık'ta Samsun'dan hareket eden heyet, ertesi gün Trabzon'a, 6 Aralık günü akşamı da Erzurum'a vardı.

Mahkeme'nin, Başbakan ve Bakanlar Kurulu'nun bir kaç defa ikazına rağmen Erzurum'a bu kadar geç ve biraz da oyalanarak gitmesinin sebebi, günümüzde daha da iyi anlaşılmakta. Şöyle ki, olayı yaşamış tanıkların ifâdelerinden de tesbit ettiğimize göre; 24 Kasım günü, Vilâyet önünde toplanan sayıları yirmiyi bile bulmayan bir topluluk, ellerindeki bir dilekçeleyi sunmak için Vali'yi görmek istemişlerdi. Bütün istedikleri, Millî Mücâdele'nin de âdeta sembolü haline gelmiş, halk arasında adına "kabalak", "ağniye" denilen ve yüzyıllardır giyilmekte olan kalpak benzeri bir mahallî başlığı, biraz da kışın o sert ve acımasız şartları altında, şapka yerine kullanmak istemeleri idi. *Vali Zühtü Bey*'in, dilekçeleri almak bir yana, vatandaşı jandarma ve polis mârifetiyle zorla dağıttırmaya kalkışması ve üstelik halkın gözü önünde eşraftan 8-10 kişiyi ağır küfür ve hakâretlerle sürükleterek nezâret altına attırması üzerine galeyâna gelen Erzurum'lular bu kez Vâli aleyhine tezahüratlarla Kolordu'ya doğru yürümüşlerdi. Bu kez, Garnizon Komutanı olarak görevli *Hasan Paşa*'nın, karargâhta kendinden üst rütbede yedi âmiri bulunmasına ve üstelik hiç bir makamdan emir almamasına rağmen, halkın üzerine ateş açtırmış, her ne kadar resmî açıklamalarda üç diye geçse de, 23 vatandaş hayatını kaybetmişti. Vali'nin olayları örtbas etmek amacıyla uygulamaya koyduğu sokağa çıkma yasağı aynı gece Bakanlar Kurulu kararıyla bir ay süreli Sıkıyönetim'e çevrilmişdi. Bir taraftan alelacele *Divân-ı Örfî* kurulurken, diğer taraftan da şehirde tam bir insan avı başlamıştı. Başta *Terakkîperver Cumhûriyet Fırkası ve Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti*'nin Erzurumlu üyeleri olmak üzere hemen bütün muhâlifler ile şehirdeki belli başlı tarîkatlerin mensupları yakalanarak mahkeme önüne çıkarılmıştı. Yakalananların kimi o gün niçin şehirde olduklarından, büyük bir kısmı da niçin şehirde olmadıklarından dolayı yargılandılar. **Erzurum Sıkıyönetim Mahkemesi**'nin kararı, İstiklâl Mahkemesi'ne bile rahmet okutacak derecede sert oldu. Başta 79 yaşındaki *Şeyh Hacı Osman* olmak üzere **yirmibir maznûn** asılarak idâm edildi.

Valilik tarafından hazırlanan dosyaları ve Sıkıyönetim Mahkemesi'nin verdiği kararları inceleyen İstiklâl Mahkemesi heyeti, soruşturmayı Kars'a kadar uzatarak oradan tutuklattığı kimi muhâlifler ile Erzurum'dan henüz muhâkemeleri yapılmamış on kadar sanığı yargılanmak üzere Ankara'ya göndertti. Erzurum'da üç gün kalan heyet, bu kez de *Rize* ve *Giresun*'da muhâkemeler yapmak gâyesiyle, 9 Aralık'ta Trabzon'a, ertesi günü de Rize'ye vardı.

Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin, **Rize Dâvâsı** ile ilgili muhâkemeleri 11 Aralık günü başladı ve üç gün sürdü. Bu üç gün içerisinde, *'halkı şapka ve hükûmet aleyhine isyâna teşvik suçundan'* hemen tümü câmi imamı veya

din adamı 143 sanık yargılandı. 14 Aralık 1925 günü açıklanan karar ile, *Vâiz Tarakçıoğlu Sâbit, İmam Şaban Koliva, Muhtar Yâkub, Peçeli Mehmed, Güneysulu Arslan Peçe, Bekçi Kadir Koliva, Asliye Mahkemesi Başkâtibi Hâfız Osman, Kardeşi Avukat Hulûsi* **idâma**, 14 sanık onbeşer, 22 sanık onar, 19 sanık beşer sene hapse mahkûm edildi. İdâm kararları, hukukta yüzyıllardır süregelen teâmülün de hilâfına güpegündüz ve daha da ilginci kararların açıklanmasından yarım saat sonra, saat ikide, şehir meydanında infâz edildi.

Şapka uğruna en büyük kıyımlardan birisinin yapıldığı Rize Dâvâsı sırasında Mahkeme Heyeti, bütün âleme gözdağı bu kararlarının ötesinde bir ilginç kanıya daha vardı. Bütün bu olayların arkasında, başta *Frenk Mukallitliği ve Şapka* adlı eserin müellifi İskilipli Âtıf Hoca olmak üzere, hemen tümü de İstanbul'da ilim ve basın âleminin önde gelen muhâfazakar şahsiyetleri olan *"gizli bir örgüt"* ün var olduğunu keşfediverdi. Heyetin bu büyük keşfi Rize'de, 143 sanığın muhâkemesinin yapıldığı, toplam onbirbuçuk saat süren üç celsede nasıl gerçekleştirebildiği de hayli merak uyandırdı, doğrusu. Sanıklardan hiç birisi, ne İskilipli Âtıf Hoca'nın ve ne de alelacele İstanbul'da tutuklanan diğer maznûnların adlarını bile telaffuz etmedikleri gibi, heyetin Başbakanlık aracılığıyla İstanbul Vilâyeti'ne gönderdiği emir de oldukça ilginçti: *"İrticâdan maznûn İskilipli Âtıf Hoca'nın ve rüfekâsının tevkifi.."* İyi de, hadi İskilipli Âtıf Hoca, bütün memlekette tanınmış birisi, onun tevkifi kolay, ya bu gizli örgüt ve onun daha da gizli üyeleri, onlar nasıl bulunacaktı? Kolayını yapılan bu tevkiflerin sorumlularından birisi açıklayıverdi, üstelik de gazetelere; *"Cağaloğlu'dan Bayezid'e, Hakkaklar'dan Fatih'e eskiden beri muhâfazakâr tanınan hemen bütün zevât ile, Hoca ile yayıncılık işi dâhil her türlü münâsebeti olanlarla, Âtıf Efendi'yi eskiden beri tanıyanlar..."* Bu tevkif emri ile de hızını alamayan mahkeme heyeti, değil hukukunu haddini de aşarak yine Rize'den yeni ve son büyük keşfini bütün vilâyetler'e duyurdu: *Valilikler bölgelerinde irticâ ile ilgili tahkikâtler yapacak ve toplayabildikleri sanıkları dosyaları ile birlikte derhal Ankara'ya gönrereceklerdi.* Kısa sürede Ankara'ya âdeta sanık yağdı.

Vâliler arasında en mahâretlisi, Maraş Vâlisi çıkar. Gerçi her ne kadar, daha sanıklar Ankara'da toplanmadan çok önce. Maraş İsyânı sanıkları diye yirmi kadar maznun Divân-ı Örfî'de alelacele yargılansa ve üç maznun hemen oracıkta idâm edilse de, bunu az bulan Vali Bey; öteden beri geçinemediği ve bir türlü de Cumhuriyet Halk Fırkası'na girmeye iknâ edemediği İl Meclisi, Belediye Meclisi ve Ticaret Odası üyelerinin tümünü şehirde eskiden beri târikatçı olarak bilinen on kadar eşrafla birlikte "irticâ sa-

nıkları" olarak Adana üzerinden Ankara'ya gönderiverdi.Hızını alamayan Vâli, onbeş gün sonra kırk kişilik yeni bir sanık konvoyu daha oluşturdu. Gerçi, bu son gönderilen sanıklar arasında bütün ömrü boyunca alnı secdeye gitmemiş ya da Şapka'yı tâ Osmanlı Devleti'nden beri takmış olanlar var idiyse; ne çıkardı canım, onlar da bu değerli Vâli'nin iki seçimdir mebûs olmasını engelliyorlardı, yetmez mi idi bu suç. Hem aralarına, ne olur olmaz diye, üç beş tane imâmı da katmayı unutmamıştı zâten.

Mahkeme'nin bu gezideki en önemli yargılaması, **Giresun dâvâsı** idi. Her ne kadar, ne Giresun'da ne Erzurum veya Rize'de olduğu iddiâ edilen isyâna benzer bir iddiâ vardı ve ne de sanıklardan birisi için bile şapka giymemek gibi bir suçlamada bulunulmuştu. Ama bu dâvâ yine de önemliydi. Bir taraftan İstanbul'da Giresunlu Hoca diye bilinen *Şeyh Muharrem* gibi bir zâtın yargılanacak sanıklar arasında olması, diğer taraftan da başta *İskilipli Âtıf Hoca* olmak üzere bazı İstanbul'lu sanıkların binbir eziyetle Giresun'a getirtilmiş olarak mahkeme huzûrunda bulunması, âdeta bir büyük hesaplaşmanın ilk devresi gibiydi.

Giresun'daki muhâkeme 16 Aralık günü, şehrin tiyatro salonunda başladı ve toplam 60 sanıklı dâvâ 18 Aralık 1925 günü açıklanan kararla bitirildi. Giresunlu sanıklar için idâmdan sürgüne kadar oldukça ağır cezâlarla yüklü bu karar, diğer yandan da İstanbul'dan getirtilen sanıkların mâsumluğunun ve şu mâlum *"gizli bir örgüt"* masalının da sonu idi. *Şeyh Muharrem ve Abdullah Hoca'nın idâm edildiği* dâvâ sonunda on sanık da ağır hâpis cezâsına çarptırıldı.

Bir yolcu gemisi ile kararın açıklandığı gün şehirden ayrılan heyet, İstanbul'dan getirtilen sanıklar da berâberlerinde olduğu halde 21 Aralık akşamı İstanbul'a vardı. Hemen bütün gazetelerin merkezi olan İstanbul'da, basına bir açıklama yapan İstiklâl Mahkemesi Heyeti reisi Ali (Çetinkaya) Bey, özellikle de Erzurum, Rize ve Giresun dâvâları ile ilgili açıklamalarda bulundu. Reis, bu dâvâlar ile *"inkılâp düşmanlarına cumhûriyet'in kahredici yumruğu ile ağır bir darbe indirildiğini"* açıkladıktan sonra sözlerine, *"yapılan muhâkemeler ve tahkikât sonrasında, İskilipli Âtıf Hoca da dâhil, bütün İstanbul'lu sanıkların mâsumiyetinin ortaya çıktığını"* diye devam etti. Ali Bey, bütün İstanbul gazetelerinin yanında *Hâkimiye-i Milliye*'de de aynen ve manşetten yayınlanan demecini, *"tutuklanan bu sanıkların bahsedilen isyân olayları ile hiç bir suçlarının olmadığını, yakında salıverilecekleri"* sözleriyle bitirdi. Ancak, tutuklu sanıklar yine de salınmadı ve ayını suça iştirakten yeni tevkiflerle birlikte Ankara'ya gönderildi. Oyunun ikinci bir perdesi orada oynanacaktı; *"Manitu böyle emretmişti, şef ne yapsın !.."*

İstanbul'da kaldıkları yedi gün içerisinde, şereflerine verilen onaltı ayrı ziyâfete -ki beşi Dolmabahçe Sarayı'nda idi ve zâten orada kalıyorlardı- katılan Mahkeme Heyeti, araya üç de dâvâ sıkıştırdıktan sonra, hünerli Vâliler eliyle memleketin dört bir tarafından gönderilmiş yeni mürtecileri yargılamak üzere Ankara'ya hareket etti.

Ankara'da önce Fatsalı çetecilerin ve Adanalı külhanbeylerinin dâvâlarına bakan İstiklâl Mahkemesi, Şapka Kânunu'na muhâlefetten gelen sanıkların yargılamalarına önce Uşaklı'dan gönderilenler ile başladı. Fazla ciddiye alınacak bir şey olmadığını görünce, muhâkemeyi de dosyaları da yarım bırakarak **Maraşlı sanıkların** muhâkemelerine başladı. Zâten dâvânın asıl sanıkları daha mahkemeye çıkarılmadan Maraş'ta idâm edildiğinden ve geriye kalanların da suçlamalar ile doğrudan bir ilgisi bulunmadığından dâvânın seyrinin nisbeten yumuşak geçeceği umulur ve sanıkların beraati beklenirken; heyet, başta Maraş mebûsları olmak üzere bütün vicdanları titreten bir karar daha verdi: *Molla İbrahim, Bayraktar Hamdi, İnşaallah-Maşaallah Ali ve Pekmezci Hüseyin*'in **idâm**larına, ondört sanığın onbeşer sene mahkûmiyetlerine..

Giresun Dâvâsı'ndan tutuklu olan maznûnların Ankara'daki muhâkemesine 20 Ocak 1926 günü başlanıldı. Hemen bütün safhalarını bu kitaptan okuduğunuz bu mahkeme esnasında, tümü de İstanbul'dan tutuklanarak getirilmiş 27 sanık yargılandı. Bunlara; Erzurm'dan getirtilen 13, Uşak'tan tevkif edilerek gönderilen 6 ve aynı suçtan müstakil olarak gelen 2 sanığın eklenmesiyle toplam 48 sanıklı bir dâvâ görüldü. İstanbullu,Erzurumlu ve Uşaklı sanıkların müşterek dâvâsı'nda karar 3 Şubat 1926 günü açıklandı: *İskilipli Mehmed Âtıf Hocaefendi ile Babaeski eski müftüsü Ali Rıza'nın asılarak idâmlarına...*

***

B- BU DÂVÂDAN HÂFIZALARDA KALAN İSİMLER

Mehmed Âtıf Efendi (İskilipli, Hoca, 1876-1926);

Akkoyunlu aşireti beylerinden ve *İmamoğlu* sülâlesinden *Mehmed Ali Ağa'* nın oğludur. Annesi, Mekke'den Orta Anadolu'ya göç etmiş *Benî Hattab* kabilesi şeyhlerinden olan ve Kartaldağı yaylasında medfûn bulunan *Arap Dede* 'nin torunlarından *Melek Hanım'* dır. 1876 yılında İskilip'in Tophane köyünde doğdu.

Daha altı aylıkken annesini kaybeden *Mehmed Âtıf*, dedesi *Hasan Kethüdâ* 'nın himâyesinde ve nezâretinde büyüdü. İlk dinî bilgileri dedesinden ve köyündeki hocalarından aldıktan sonra; 15 yaşında iken İskilip'e gönderilerek müderris *Hoca Abdullah* 'ın derslerine devam etti. 1893 yılında, ailesinin muhâlefetine rağmen, ilim tahsili gayesiyle *İstanbul* 'a gelen *Mehmed Âtıf*, 1902 yılında *icâzetnâme* aldı ve aynı yıl açılan *'ruûs imtihânı'* nı vererek *İstanbul Müderrisliği* ünvanını kazandı. Daha 29 yaşında iken Fatih Camii'nde vaaz ve kendi talebelerine dersler vermeğe başladı.

Medrese tahsilini bitirdiği yıl, imtihanla *Dâr'ül Fünûn İlâhiyat Mektebi* 'ne giren *Mehmed Âtıf*, ikinci olarak girdiği bu fakülteyi 1905 yılında birincilikle bitirdi ve *Kabataş İdâdisi Arapça Muallimliği* vazifesine tayin olundu. Bu vazifede iken, *Meşîhat Dâiresi* 'nde çalışan müderrislerin mağduriyetlerini giderme yolunda yaptığı çalışmaları devrin Şeyhülislâmı tarafından hoş karşılanmayınca; *Bodrum* 'a sürüldü. Oradan *İbrâhim Tâli* 'nin

pasaportu ile *Kırım*'a ve sonra *Varşova*'ya gitti. Sürgünden ancak, *II. Meşrûtiyet*'in ilânından bir hafta önce dönebildi.

1910 yılında *'Medâris Müfettişliği'* vazifesine tâyin olunan *Mehmed Âtıf Hoca*, devrin etkili yayın organları olan *Sebîl'ür Reşâd* ve *Beyân'ül Hak* dergilerinde yazdığı ilmî makalelerinde, İslâm dünyasının ve düşüncesinin çıkmazlarına önerdiği çözümleri ile hayli alâka uyandırdı. Yeni kurulan *Donanma Cemiyeti*'ne yardım ve destek gayesiyle yazdığı *'Nazar-ı Şeriatte Kuvve-i Berriyye ve Bahriyyenin Ehemmiyeti ve Vücûbu'* adlı eserinin cemiyyet tarafından yayını ve uyandırdığı büyük alâka üzerine *Harbiye Nezâreti* tarafından bir *'takdirnâme'* ile mükafaatlandırıldı.

31 Mart Olayı sırasında suçsuz yere bir hafta tutuklu kalan *Mehmed Âtıf Hoca*, iktidardaki *İttihat ve Terakkî*'nin muhâlifi olarak *Çorum*'dan mebûs çıkmasının önüne geçmek gayesiyle; *'Mahmud Şevket Paşa'nın katli hâdisesine dahli olduğu'* iddiasıyla birbuçuk yıl süreyle *Çorum, Boğazlıyan ve Sungurlu*'da sürgün cezâsına çarptırıldı. Sonrasında da *'bir yanlışlığa kurban gittiği'* söylenerek ve özür dilenerek *İstanbul*'a dönmesine izin verildi.

Cihan Harbi süresince vazifesiz bir hayat yaşayan *Mehmed Âtıf Hoca*, *İttihat ve Terakkî*'nin iktidardan uzaklaşmasıyla birlikte, *Dâr'ül Hilâfat'ül Âliyye Medârisi Kısm-ı Âli Şûbesi Tefsir-i Şerîf Hocalığı*'na ve ayriyeten de *Medreset'ül Kudât Hikmet-i Teşri'iyye Müderrisliği* vazifelerine tâyin olundu. 1 Muharrem 1335/ 1 Ocak 1919'da yayınlanan bir *'İrâde-i seniyye'* ile *İbtidâ-i Dâhil Medârisi Umum Müdürlüğü* vazifesi kendisine tevdî edilen *Mehmed Âtıf Hoca*, bu vazifede iken gösterdiği üstün hizmetleri ile bütün İslâm âlemine yayılan şöhreti sonucu, dünyanın dört bir yanından İstanbul'a gelen âlimleri ve ilim heyetlerini defâaten ağırlamış ve onlara rehberlik te yapmıştı. Bu senelerde, *Kosova, Üsküp, Plevne* bölgesi müslümanlarından ve *Kırım Evkâf Vekâleti*'nden almış olduğu yüksek rütbeli teklifleri; *'devletine ve milletine hizmetten ayrılamayacağı'* mâzeretiyle geri çevirdi.

19 şubat 1919'da *Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi* başkanlığında kurulan ilmî bir dernek olan **Cemiyyet-i Müderrisîn**'in ikinci reisliğine getirilen *Mehmed Âtıf Hoca*, bu cemiyette ve 24 Kasım 1919'da icrâ edilen genel kurul kararı ile adı **Teâli-i İslâm Cemiyeti**'ne çevirilen partide de ilmî ve dinî hizmetlerini sürdürdü. Üstelik ad değiştirme kongresinde *Teâli-i İslâm Cemiyeti*'nin başkanlığına getirilmişti.

Teâli-i İslâm Cemiyeti, Âtıf Hoca'nın başkanlığında İstanbul'da ve Anadolu'da pek çok şube açmış, yayınladığı ve ücretsiz olarak dağıttığı yüzbinlerce kitap ile köylü çocuklarının bilgilendirilmesinde büyük hizmetlerde bulunmuştu. *Mehmed Âtıf Hoca*, bu cemiyet nâmına bir *'Küçük İlm-i*

hâl' kitabı ile *'İslâm Yolu'* adlı bir de tarih kitabı hazırlamış ve hiç bir ücret talep etmeksizin kendi yayınlayıp dağıttırmıştı.

1338/1922 yılı Ramazan ayı *Huzur Dersleri*'ne *'muhatab'* olarak katılan *Mehmed Âtıf Hoca*, idareci ve müderris olarak gördüğü vazifeleri yanında, *Alemdâr* ve *Mahfel* gibi dergilerde yazdığı ilmî makaleleri ile de *İslâmcılık* düşüncesinin yılmaz bir savunucusu oldu. Fıkhî ve itikâdî kalem münâkaşalarında da bulundu. *Millî Mücâdele*'yi alenen destekleyen *Mehmed Âtıf Hoca*, *İstiklâl Savaşı'*nın kazanılması kavgasına kalemi ile hizmet etti.

1339/1923 yılıda yayınladığı *'Tesettür-i Şer'i'* ve 1340/1924 yılıda kitaplaştırdığı *'Dîn-i İslâm'da Men-i Müskirât'* adlı eserleri ile *'Âtıf Efendi Kütüphânesi Neşriyatından'* adıyla yeni bir serinin telifine başlayan Hoca; bir taraftan âilesinin rızkını te'min maksadıyla kitapçılığa, diğer taraftan yeni şekillenmeğe başlayan genç Cumhûriyet'e ve insanına ilmî ve islâmî bir hizmete soyundu. Konularını mutlaka *'ictimâî meseleler'* den seçen ve derinlemesine incelemeleriyle sağlam bir mantık süzgecinden geçirdiği her kitabını yayınlamadan önce mutlaka *Maarif Vekâleti*'ne gönderiyor ve oradan aldığı ruhsât ile kitaplarını basıyor idi.

İlk iki kitabının gördüğü ilgi ve âlakadan hoşnut olan *Mehmed Âtıf Hoca*, dizinin üçüncü kitabını yine 1340/1924 yılında ve yine önceden Maarif Vekâleti'nden ruhsât alarak yayınladı; **'Frenk Mukallitliği ve Şapka'.** Dostlarına, on yıl içerisinde elli kitap yayınlamak azminde olduğunu sık sık yineliyordu. Fakat, *Frenk Mukallitliği ve Şapka* adlı eseri, yayınından 18 ay sonra, Bakanlar Kurulu kararı ile toplatıldı; o zamana kadar dağıtılmamış 1600 kitabına el konuldu ve 'tâkibât'a geçildi.

9 Aralık 1925 günü akşamı Laleli'deki evinde yapılan arama sonrasında, hakkında *'tevkıf müzekkeresi'* bile kesilmeksizin; İstanbul Polis Müdüriyeti'ne götürülen *Mehmed Âtıf Hoca*, iki gün aralıksız devâm eden sorgusu sonrasında, *'Şapka İsyânı âmillerinden'* sayılarak, **Ankara İstiklâl Mahkemesi** emri gereği, Galata limanından kelepçeli olarak bindirildiği bir kömür gemisi ile Giresun'a gönderildi. Giresun'da, İstiklâl Mahkemesi huzurunda, 16-18 Aralık 1925 günleri yapılan muhâkemesi ile suçsuzluğu ve mâsumluğu ortaya çıkan *Mehmed Âtıf Hoca*, Mahkeme Heyeti'nin de seyâhat ettiği Akdeniz yolcu gemisinin anbarında kelepçeli olarak İstanbul'a getirildi. Kâfile, 21 Aralık günü İstanbul'a ulaştığında tekrar Polis Müdüriyeti'ne sevkedilerek hücreye atılan *Hoca*, Mahkeme Reisi Ali Çetinkaya'nın bütün İstanbul gazetelerinde yayınlanan demecinde de açıkça *"suçsuzluğu ortaya çıktığı"* belirtildiğinden, serbest bırakılmasını beklerken; bu kez de, İstanbul'dan toparlanan 26 sanık ile birlikte, 24 Aralık günü bindirildikleri bir trenle Ankara'ya sevkedildi.

Götürüldüğü Ankara Hapishânesi'nde; diğer mahkumlar koğuşlara yerleştirilirken o, tek kişilik bir hücreye konuldu. 20 Ocak 1926 günü başlayan muhâkeme, 5 celse sürdü. 26 Aralık'ta muhâkemesi yapılan *Mehmed Âtıf Hoca*, 31 Ocak'taki duruşmada kimi diğer sanıklar ile yüzleştirildi.

Savcı Necip Ali Küçüka, 2 Şubat günü okuduğu iddianeme ile *Mehmed Âtıf Hoca* hakkında üç yıl ağır hapis cezası istedi. Mâsumluğu, bizzat Mahkeme Reisi tarafından açıklanan ve bu son muhâkeme ile de bir kez daha ortaya konulan *İskilipli Âtıf Hoca*, boştan yere çektiği ellisekiz günlük zindan hayatı sonrasında beraatından emin bir halde, müdafaa bile yapmadı. Karar 3 Şubat'ta açıklandı. *İdâm edilmesi uygun bulunmuştu!..*

Mehmed Âtıf Hoca, *'Türkiye Cumhûriyeti'nin Şapka İnkılâbına, kitap yazarak muhâlefet'* suçundan, 3/4 Şubat 1926 gecesi Ankara'da, Büyük Millet Meclisi önünde, asılarak idâm edildi. Yazdığı kitap; Şapka Kânunu'ndan iki yıl önce yayınlanmıştı. Üstelik de aynı Cumhuriyet'in Maarif Vekâleti'nin izni ve ruhsatıyla...

Şehid edildiğinde, tam elli yaşında idi. Cenazesi âilesine teslim edilmedi ve Cebeci civârındaki kimsesizler mezarlığına gömüldü.

Eserleri:

- *Nazar-ı Şeriatte Kuvve-i Berriyye ve Bahriyyenin Ehemmiyeti ve Vücûbu*, Matba-ı Bahriyye, İstanbul-1327, 40 sh.
- *Mû'in'üt-Talebe*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul-1327, 42 sh.
- *Mir'at'ül İslâm* (İtikad Kısmı), Matbaa-i Şems, İstanbul-1332, 82+2 sh.
- *İslâm Yolu*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul-1338, 16 sh.
- *İslâm Çığırı*, Küçük İlm-i hâl, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul-1339, 32 sh.
- *Medeniyet-i Şer'iyye ve Terakkiyât-ı Dîniyye*, İstanbul-1339 (?)
- *Tesettür-i Şer'i, Matbaa-i Âmire*, İstanbul-1339, 16 sh.
- *Din-i İslâm'da Men-i Müskirât*, Matbaa-i Âmire, İstanbul-1340, 32 sh.
- *Frenk Mukallitliği ve Şapka*, Matbaa-i Kader, İstanbul-1340

İskilipli Mehmed Âtıf Hoca 'nın hemen bütün eserleri ile Sebîl'ür Reşâd, Beyân'ül Hak, Mahfel ve Alemdâr gazetelerinde çıkan makalelerinden bir kısmı, Gazeteci Sadık Albayrak'ın düzenleme ve sadeleştirmeleri ile bir kaç kez yayınlandı.

***

Ali Rıza Efendi (Babaeski Müftüsü, 1872-1926);

Aslen Dağıstanlı Gürcü bir ailenin çocuğu olarak 1287/1872 yılında Batum'un Acârâ-yı Ulâ kazasında doğdu. Yüzyıllardır bölgede ilmi ve fâzileti ile tanınmış, bir çok âlim ve hoca yetiştirmiş bir ailenin mensubu idi. Babası da yine ilmiye mesleğinden Muhammed Coşkun Hoca'dır. İlk derslerini bababsından aldı. Daha çocuk yaşlarından itibaren sıkı bir islâmî terbiye ve ahlâk ile yetiştirildi. Tarihimize 93 Harbi diye geçen me'şum 1877-78 Osmanlı Rus Harbi sonrasında, hemen bütün Kafkasya ve Doğu Anadolu'nun Rus işgaline uğraması ve müslümanlara soykırım uygulanmaya başlanılması üzerine âilesi ile birlikte büyük acılar yaşadı. İki ay kadar dağlarda saklanan aile, hayli meşakkatli bir yolculuktan sonra küçük bir tekne ile Giresun'a kaçabildi. Daha sonra 93 Harbi muhacirleri için Karaağaç nahiyesi yakınlarında iskâna açılan Abdal köyüne yerleştiler.

Ali Rıza Hoca, 1307/1892 yılında, onaltı yaşında iken, kendisinden üç yaş küçük kardeşi Hasan Efendi ile birlikte ilim tahsilinde bulunmak gayesiyle İstanbul'a geldiler. Fatih Medresesine yerleştiler. Hasan Hoca hafızlığa çalışırken, Ali Rıza Hoca Fıkıh Usûlü ve Ahkâk-ı Şer'iyye okudu. Hocası Batumlu Abdullatif Efendi idi. Talebelik yaptığı senelerde, Giresun'da idam edilen Şeyh Muharrem ile Ankara İstiklal Mahkemesi'ne birlikte yargılandıkları İskilipli Âtıf Hoca, Fâtih dersiâmlarından Tâhir ve Fettah Efendi'ler ile birlikte okudu. 1322/1906 yılında icâzet aldı. Müftü tâyin e-

dilmek hak ve selâhiyetini kazanmış iken; 5 yıl daha İstanbul'da kalarak Gürcü Hacı Ahmed Efendi ile Tırnovalı Hacı Muhammed ve Hacı Ömer hocalardan Tefsîr ve Hadîs dersleri de aldı. Dersiâmlık hakkına sâhip iken, arkadaşlarının da rızâsı hilâfına kadılık makamını tercih etti. 1327/1911 tarihinde Babaeski Müftülüğü vazifesine tâyin edildi. Balkan Harbi'nin çıkması üzerine vazifesine gidemedi. Fâtih medreselerinde hocalık yaptı, civâr camilerde vaazlar verdi, ders okuttu. Ancak 1914 yılı başlarında vazifesine başlayabildi.

Ali Rıza Hoca'nın Babaeski'deki müftülüğü 1914 yılından 1922 yılına kadar sürdü. Birinci Dünya Harbi'nin kaybedilmesi ve Babaeski'nin de Yunan işgâli tehdidi karşısında bulunması sebebiyle, Kırklareli Valiliği tarafından izinli sayılarak İstanbul'a gönderildi. Şehir, 1919-1922 yılları arasında Yunan işgâline uğradı. Babaeskililer'den oluşmuş bir heyet'in İstanbul'a gelerek yaptıkları geri dönmesi ricalarını üzerine, onlarla birlikte 1919 yılı sonlarında tekrar Babaeski'ye döndü. Bu işgâl döneminde şehir ve civârındaki müslümanların haklarının tek koruyucusu ve savunucusu olarak kaldı. Babaeski'nin Millî Ordu tarafından kurtarılışından sonra, şehrin ileri gelenleri ile birlikte Divan-ı Örfî'de yargılandı ise de beraat etti. 1922 yılında tekrar İstanbul'a döndü. Fatih medresesinde bir odaya yerleşti ve tekrar dersler vermeye başladı.

7.12.1341/1925 tarihinde İstanbul'da iken, *'Giresunlular'ı Şapka aleyhine isyâna teşvik suçundan'* tevkif edildi. Birlikte tevkif edildiği arkadaşları ile beraber Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı. Mahkemesi esnâsında aleyhine hiç bir suç isnâd edilememesine rağmen; *"geçmişte Divân-ı Örfî'de yargılandığı ve yenilik alehtarı olduğu"* hususunda vicânî kanaat oluştuğundan, 3 Şubat 1926 günü arkadaşı İskilipli Âtıf Hoca ile birlikte idâma mahkûm edildi. 3/4 Şubat gecesi İskilipli Âtıf Hoca ile birlikte BMM önünde asılarak idâm edildiler. Cesetleri üç gün darağacında bekletildikten sonra, Cebeci civarındaki kimsesizler mezarlığına gömüldüler.

Ali Rıza Hoca, şehid edildiğinde 58 yaşında idi. Hiç bir siyâsal parti veya dernek faaliyetlerinde bulunmamıştı. 1922 yılında Divân-ı Örfî'de yargılanması ve beraat etmesinden başka bir sâbıkası da yoktu. Üstelik o dönem suçları, daha sonra BMM tarafından bütün hükümleri ile birlikte affedilmiş idi. Ancak, bütün İstanbul'da hatırı sayılır ve dinlenir bir din adamı olarak, şeriatten tâviz vermez tavırları ile *'birilerini'* çok rahatsız etmişti.

Ali Rıza Hoca, bütün ömrü boyunca hiç evlenmemiş, sürekli ilim ve fıkıh ile meşgul olmuştu. Onlarca ictihâd sahîbi bir müctehid ve son devrin önde gelen fakihlerinden idi.

***

Tâhiru'l-Mevlevî (Olgun, 1877-1951);

Edebî eserler ile tanınmış ilim adamı. İstanbul'da doğdu. Hademei Hassa Başçavuşlarından Hacı Saffet Bey'in oğludur. Gülhane Askerî Rüştiyesi'nde, Menşei Kütâb-ı Askeriye'de okumuş, bir taraftan da Fatih camiinde derse devam ederek Mesnevî'den icâzetnâme almıştı.

Mektep ve medreselerdeki hocalıkları kırk seneye yakındır. Yirmi sekiz yıl *Darüşşafaka*'da hocalık etti. Başta *Kuleli Askerî Lisesi* olmak üzere İstanbul'daki askerî okullarda uzun müddet edebiyat okuttu. İstanbul'da *Mahfel* mecmuâsını çıkartırken dergisine de yazılar yazan ve yakın dostu olan *İskilipli Âtif Hoca'nın "Frenk Mukallitliği ve Şapka"* adlı eserinden, resmî izinli ve müsâdeli olduğu halde, 5 adet sattığı için tutuklanarak Ankara'ya gönderildi. Diğer şapka maznûnları ile birlikte Ankara İstiklâl Mahkemesinde yargılandı ve beraat etti. Bu muhâkemeye âit anılarını 1927 yılında gizlice kaleme aldı. Ölümü sonrasında terekesinden çıkan bu notları *Sadık Albayrak* tarafından *"Matbuât Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri"* adıyla yayınlandı.

21 Haziran 1951'de vefat eden *Tâhir'ül Mevlevî Bey*'in sağlığında basılmış eserleri şunlardır: *Mir'at-ı Hazreti Mevlâna, Divançe-i Tâhir, Nazım ve Eşkâl-ı Nazım, Teşebbüsü Şahsî (roman), Şeyh Celâleddin Efendi Merhum, Cengiz ve Hülâğu, Şeyh Şamil'in Gazavâtı, Tarih Hulâsaları, Şeyh Sâdi'nin Bir Sergüzeşti, Tarih-i İslâm Sahâifinden, Destâvîz-i Parisî, Hân, Amuzkâr Parisî, Afgan Emiri Abdurrahman Han, Hind'in Moğol Hükümdarları ve Nadir Şah, Hint İhtilâli, Hint Masalları, Hazreti Peygamber ve Zamanı, Edebiyat Tarihimize Dair Manzûm Bir Muhtıra, Fuzûlîye Dair, Şâir Avni ve Sûriye Kasidesi, Edebiyat Lugâti, 68 nüsha çıkartlığı Mahfel Mecmuası ile devrin mecmualarında muhtelif makaleler.*

***

Ömer Rıza (Doğrul, 1893-1925);

Kâhire doğumlu Türk yazarı ve gazetecisi. Ataları Mısır'a göç etmiş bir âilenin çocuğu olarak Kahire'de doğdu. İlk ve orta tahsili sonrasında *el-Ezher* de hukuk eğitimi yaptı. Mısır'ın İngiliz mandasından kurtulmasını ve bağımsızlığını amaçlayan *el-Vafd* hareketine katıldı. Bu cemiyetin yayın organı olan *el-İlm* ve *el-Liva* gazetelerinde makâleler yazdı. Mısır'da tanıştıkları *Şâir Mehmed Âkif Ersoy Bey*'in delâletiyle İstanbul'a geldi. *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde çalışmaya başladı. Vafd'ın İstanbul'daki uzantısı olan *Hizb-i Vatânî* hareketi içerisinde aktif vazifelerde bulundu. *Mehmed Âkıf Bey*'e damâd oldu. Uzun süre İstanbul'da kalmasına rağmen, Mısır'ın yarı bağımsız monarşik yönetimi esnâsında da *el-Ahbâr*'da yazılar yayınladı. Batı'dan ve Arap âleminden bir çok eseri terceme ederek yayınladı. *İkdam, Akşam, Son Posta* ve *Tan* gazetelerinde de yazdı. Düşüncelerinde *İslâmcılık* akımını savunduğu için 1925-45 yılları arasında başta *İstiklâl Mahkemeleri* olmak üzere sayısız ithâm ve suçlamalarla yargılandı. Önce Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, sonra *Mason* oldu. 1950 seçimlerinde Konya'dan *Demokrat Parti Milletvekili* seçildi. TBMM'de iken 13 Mart 1952'de İstanbul'da öldü.

Te'lif ve tercüme yüzü aşkın eser yayınlayan *Ömer Rıza Doğrul*'un basılmamış eserleri ölümünden sonra Eşref Edip tarafından yayınlandı. Kayınpederi *Mehmed Âkif Bey*'in ölümü sonrasında, yayınlanmış bütün şiirlerini *Safahat* adıyla tek ciltte toplayarak yayınlatan Doğrul; Kur'ân'ın kendi yaptığı bir türkçe tercümesini de *"Tanrı Buyruğu"* adıyla kitaplaştırdı. En önemli eserleri arasında; *İslâm Tarihi* (1935), *Yeryüzündeki Dinlerin Tarihi* (1938), *İslâm'ın Özü ve Kur'ân'ın Rûhu* (1946), *İslâmiyet'in Geliştirdiği Tasavvuf* (1948) ve *Ana Davalarımız Ana Prensiplerimiz* (1949) sayılabilir.

***

C- ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ ÂZALARI*

Ali (Çetinkaya, Afyon Mebûsu, 1878-1949);

Afyon'da doğdu. İlk öğretimini Afyon'da yaptı. Bursa Askeri Lisesi'ni ve sonrada Harbokulu'nu bitirdi. Arnavudluk ve Makedonya'da görev aldı. Bulgar çetelerine karşı savaştı. Manastır'da 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. 31 Mart olayından sonra Selânik'te Abdülhamit'in korunması ile ilgili birliğin komutanlığını yaptı. 1911'de Trablusgarp'da İtalyanlar'a karşı savaştı. Derne'de M. Kemal'in yanında bulundu. Birinci Dünya Savaşında çeşitli cephelerde bulundu ve yarbaylığa yükseldi. Mütarekeden sonra Ayvalık bölgesi komutanı oldu. 29 Mayıs 1919'da 172'nci Piyade Alayı ile Yunan ilerleyişine karşı koyarak Ayvalık Milli Mücadele cephesini açtı.

1920'de Afyon milletvekili olarak, İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına katıldı. İstanbul'un işgali üzerine, Kuva-i Milliyeci olduğu için Malta'ya sürgün edildi. 1921'de serbest bırakılınca Ankara'ya döndü. Müdafaa-i Hukuk ve daha sonra CHP idare meclislerinde görev aldı. İkinci dönemde yine Afyon milletvekili olarak Meclise katıldı. 1925 yılında Ankara İstiklâl Mahkemesi Başkanı oldu. 1934-1939 yılları arasında Bayındırlık Bakanlığı yaptı. Devlet Demiryolları ve limanların gelişmesinde ve yabancı şirketlerin millîleştirilmesinde büyük hizmeti oldu. 1939-1940 yıllarında Ulaştırma Bakanı oldu.

Adı, Ayvalık bölgesindeki eski Cunda adasına ve soyadı Erzurum-Sivas demiryolu üzerinde bir istasyona, ayrıca İzmir'de bir bulvara da verildi.

***

(*) Mahkeme âzalarının biyografileri verilirken Ergün AYBARS'ın Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları arasından çıkan İstiklâl Mahkemeleri Cilt I-II (İzmir 1988, 548 sh.) adlı eserinden yararlanılmıştır.

Reşit Galip (Aydın Mebûsu, 1893-1934);

Rodos'ta doğdu. Babası yargıç Mehmed Galip Bey, annesi Rodos'lu Münevver Hanım'dır. İlk öğrenimini evde özel ders alarak yaptı. Sonra Alliance İsraélite'ye girdi. Fakat Abdülhamit'in emriyle çıkarıldı. Rüştiye ve beş yıllık idadiyi Rodos'ta, yedi senelik idadiyi 1908'de İzmir'de bitirdi. 1911'de Askeri Tıbbiye'ye girdi. Üçüncü sınıfta iken gönüllü olarak Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Ağır hastalanarak İstanbul'a döndü. 1917'de okulu bitirdi ve asistan olarak görev aldı. Sonra çeşitli yerlerde görev yaptı. 1919'da sıhhi sebeplerden dolayı askerlikten emekli oldu. 1919'da onbeş arkadaşıyla "Köycüler" adlı bir cemiyet kurarak, Anadolu köylerinde çalışmaya karar verdi. Tavşanlı'da bir yandan kendi işini yaparken, diğer yandan Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin Başkanlığını üzerine aldı. Yunan saldırısından sonra "Köycüler" dağıldılar. Bunun üzerine Kızılay bünyesinde görev aldı. 1921 sonunda sağlığı bozulduğu için Mersin'e atandı. Başka görevler verildiyse de sağlık sebebi dolayısıyla kabul etmedi. 1 Ocak 1924'de resmi görevden ayrılarak Mersin'de özel muayenehâne açtı. 10 Ocak 1925'te Aydın milletvekili seçilerek Ankara'ya geldi. Ankara İstiklâl Mahkemesi üyeliğine seçildi. Sonuna kadar bu görevde kaldı. Türk Ocakları Merkez Heyeti Reis Vekilliği de yaptı. Nisan 1930'da "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti"nin Genel Sekreterliği'ne seçildi. 1931'de Türk Ocakları'nın kapanması üzerine Halkevleri'nde görev aldı. 19 Eylül 1932'de Milli Eğitim Bakanı oldu. Bakanlığı sırasında "Üniversite Reformu" gibi önemli bir konuda başarılı oldu. 13 Ağustos 1933'de Bakanlık'tan ayrılıp bütün çalışmalarını Türk Tarih Kurumu'na ve tarih çalışmalarına ayırdı. 4 Mart 1934'de kırk yaşında iken zatürreden öldü. Bir çok kitap ve makalesi vardır.

***

Kılıç Ali Bey (Ayıntеb (Gaziantep) Mebûsu, 1906-1970);

Mülkiyeden askeriyeye geçerek subay, 1918'de fahri yüzbaşı oldu. Kafkas Ordusu başyaverliğine atandı. Mondros'tan sonra, askeri görevinden ayrıldı. İstanbul'da bulunduğu bu yıllarda daha sonraları bu mahkeme ile yargılayıp 15 yıl kürek cezâsına çarptıracağı Suûd'ül Mevlevî Bey'den 'hüsn ü hat' dersleri aldı. Kimin yazdığı belli olmayan bir mektubun hocası tarafından yazıldığına vicdânî kanaati oluştuğu için mahkûm etmişti. 1919'da tekrar orduya katıldı. Aynı yıl M. Kemal tarafından Elbistan ve Maraş dolaylarındaki milis kuvvetlerini düzenlemekle görevlendirildi. Maraş ve Gaziantep'te Fransızlar'a karşı yapılan savaşlara katıldı. BMM'nin açılmasından sonra Gaziantep mebusu seçilerek Ankara'ya geldi. Yozgat ayaklanmasının bastıran kuvvetlerin arasında bulundu. 33 yaşında Ankara İstiklâl Mahkemesi üyeliğine getirildi. Uzun seneler M. Kemal'in yanında bulundu ve Mebûsluk yaptı. 1970 yılında öldü.

***

Necip Ali (Küçüka, Denizli Mebûsu 1893-1941);

Denizli'de doğdu. İstanbul Hukûk Fakültesi'ni bitirdi. Yunanlılar'ın İzmir'i işgali sırasında Denizli'de Kuvâ-i Millîye Teşkilâtını kurdu. Sivas Kongresi'ne katıldı. BMM.'nin ikinci dönemi sonuna kadar milletvekili olarak bulundu. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde savcı olarak görev aldı. Hakikat gazetesi'ni çıkardı. Kadın Hukûku adlı bir eseri vardır. Tahsil için İstanbul'da bulunduğu yıllarda tasavvuf ehlinin ve ilim erbâbının kahvehâne sohbetlerinde bulundu. Geçirdiği bir kalp krizi sonucu 1941 Eylül sonlarında Heybeliada'da öldü.

***

Ali (Zırh, Rize Mebûsu 1881-1951);

Rize'de doğdu. Hukûk öğrenimini yaptı. Şeyh Sâid ayaklanması üzerine kurulan Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde üye oldu. Çeşitli tarihlerde Rize ve Çoruh milletvekillikleri yaptı.

***

D- ASRIMIZIN İLK ÇEYREĞİNDE İZ BIRAKAN CEMİYYETLER - FIRKALAR *

Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti

Cemiyet olarak ilk kuruluşu *"İttihâd-ı Osmâniyye"* adıyladır. Kuruluş gayesi; Sultan II. Abdülhamid idâresini, gerektiğinde bir askerî darbe ile değiştirme gayesiyledir. 1889 yılında *Mekteb-i Tıbbıye-i Askeriyye* öğrencileri tarafından gizli olarak kurulmuştu. Cemiyetin ilk kurucuları; *Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbekirli İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmed Reşid ve Bakülü Hüseyin zâde Ali*'dir.

İlk toplantısını Edirnekapı dışındaki bir bağevinde yapan öğrenciler, bilâhare Paris'te aynı gayeye yönelik faaliyetlerde bulunan Ahmed Rıza Bey ile ittifaka girerek Cemiyet'in adını *İttihat ve Terakkî Cemiyeti* olarak değiştirmişlerdi.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti, kısa sürede *Tıbbıye, Harbiye* ve *Mülkiye* mekteplerinde gizli kollar ve komitalar şeklinde örgütlenmiş, var olan *Paris* şubesi yanında, Avrupa'nın belli başlı merkezlerinde de şubeler açarak; bir taraftan cemiyetin faaliyetleri için maddî yardımlar sağlayabilmiş, diğer taraftan da bülten, bildiri vb. yayınlarını bu merkezler aracılığıyla bastırıp dağıtabilmişti. Bu teşkilatlanma döneminde, başta İzmir'de çıkmakta olan *Hizmet, Âhenk* ve *Saadet* gazeteleri olmak üzere matbuat âleminden kimi yayın organlarının da desteğini sağlayabilmiştir.

(*) "Cemiyetler-Fırkalar" bölümü hazırlanırken, Prof.Dr. Tarık Zafer TUNAYA'nın ilk baskısı 1952 yılında Doğan Kardeş Yayınları Matbaası'nda yapılan Türkiye'de Siyâsî Partiler adlı eserdeki belgeler ve bilgiler esas alınmıştır.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti 'nin faaliyetleri bir ara hükûmet tarfından da haber alınmış ve kimi üyeleri mahkeme önüne çıkarılmışsa da; mahkeme üyelerinin bir kısmının yine kendi adamları olmaları sayesinde, çok hafif cezalarla bu ilk dağılma tehlikesini atlatabilmişlerdir.

II. Meşrûtiyet öncesi dönemde, Rumeli mıntıkasındaki şehirler başta olmak üzere hemen bütün Osmanlı vilâyetlerinde teşkilâtlanan ve şubeler açan *İttihat ve Terakkî Cemiyeti* , kısa sürede ordu ve bürokrasi üzerindeki en etkili güç hâline gelebilmişti. Ulaşılan bu etkinlikte, *Selânik'e* yerleşmiş ve Rumeli'deki *II. Ordu*'yu hemen tümüyle denetimine almış bulunan *Merkez Komitesi'* inin yanında, cemiyetin özellikle de maddî yükünü tamâmen üstlenmiş bulunan *Paris, Cenevre* ve *Kahire* şubelerinin hizmetleri oldukça önemliydi. Cemiyet'in dış şubelerinin kimi beynelminel toplantılara katılarak yeni müttefikler bulması, *İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin* Avrupa kamuoyundan da yoğun bir destek almasını sağlamıştı.

Cemiyetin üyelerinden bir kısmı, 1906 yılında ve bu kez Selânik'te *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* adıyla yeni ve alenî bir cemiyet daha kurmuşlar, böylelikle teşkilatlanmalarına ve siyâsî hareketlerine yeni bir hız ve ivme kazandırmışlardı. Kısa bir süre sonra da, *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti* ile *İttihat ve Terakkî Cemiyeti* birleşerek adlarını *Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti* olarak değiştirmişlerdi.

Genel merkez olarak *Selanik'* i seçen *Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti*, faaliyetlerini özellikle de subaylar arasında alenî olarak sürdürmeye başlamıştı. Kendilerine ve faaliyetlerine engel olmaya çalışan kimi vali ve paşalara da suikastler düzenlemekten çekinmeyen cemiyet; başta *Enver* ve *Niyâzi* gibi kimi adlar olmak üzere ordu içerisindeki mensuplarının isyânı ve silahlı adamlar ile dağa çıkmaları sonrasında Saray ve hükûmet üzerinde de etkili olmuşlardı. Nihayet, 10 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908'de ilân edilen *II. Meşrûtiyet* ile devletin anayasal düzene tekrar geçişini ve parlemento seçimlerinin yapılmasını sağlayabilmişlerdi.

Meşrûtiyet 'in ilânı ile birlikte İstanbul'a taşınan *Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti Merkez-i Umûmî Âzaları*, buradaki şubenin de aracılığıyla devletin hemen bütün kademesine hâkim olarak, teşkilatlarını ve nüfuzlarını bütün memlekete yaymanın da ötesinde yapılacak ilk genel seçimlere hazırlanma gayesini de yürütmeye başlamışlardı. Kendileri ile aynı hedefe hizmet gayesiyle kurulmuş kimi küçük cemiyetleri de bünyesine katan ve adındaki *Terakkî* ve *İttihad* kelimelerini takdim-tehir yapan cemiyet, kuruluşundan yıkılışına kadar geçen sürede kendini iktidarda tutabilmek için gerektiğinde, cinayet, komplo, şantaj, baskı, sürgün gibi her türlü melâneti işlemekten de çekinmedi.

1909 seçimleri ile memleketin dört köşesinden mebûs olarak *İstanbul*'a gelen *Bulgar, Romen, Arnavut, Rum, Arap* milliyetçileri ve ayrılıkçıları ile ittifak kurmaktan çekinmeyen cemiyet, kısa sürede hükûmete girme hakkına da kavuştu. *31 Mart Vak'ası* sebep gösterilerek *Sultan II. Abdülhamid*'in tahttan idirilmesi ile de, memlemketin idaresi üzerinde tek kuvvet hâline geldi.

II. Meşrûtiyet ile birlikte devlet üzerinde söz sahibi olmaya da başlayan *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*'nin bu ilk iktidar dönemi, *Arnavutluk isyânı* bahane edilerek, ordu içerisinde oluşan *Halaskarân Zâbitan Hareketi*'nin baskısı sonucu, *Said Paşa* hükümetinin istifâsı ile sona erdi (4 Temmuz 1328/17 Temmuz 1912). Cemiyet, her ne kadar, 1328/1912 seçimleri ile oluşan *Meclis-i Mebûsân*'ın hemen tümüne hâkim idiyse de, gerek *Gazi Ahmed Muhtar Paşa* ve gerekse *Kâmil Paşa* hükûmetleri üzerine fazla bir nufûz tesir edemedi.

Âdeta devletten de dışlanma sayılabilecek bu tavırları bir türlü hazmedemeyen *İttihat ve Terakkî* mensuplarının tekrar iktidâra dönüşleri, ilkinde olduğu gibi yine kanla ve isyânla oldu. *Balkan Harbi*'nde uğranılan bozgun ve yenilgiyi *-ki, bu savaşta İttihatçı subaylar bırakınız savaşmayı, hükûmeti ve devleti başarısız kılmak için âdeta düşmanlarla işbirliği sayılabilecek büyük ihânetler içerisinde idiler-* ve *Edirne'nin işgâlini* bahane ederek *Bâbıâli*'yi bastılar, *Harbiya Nâzırı Nâzım Paşa*'yı öldürdüler ve *Sadrıâzam Kâmil Paşa*'yı da zorla istifâ ettirdiler (10 Ocak 1328/23 Ocak 1913). Aynı gün silâh zoruyla alınmış istifâ mektubu ile Saray'a giden baskının kahramanı *Enver Bey (Paşa)*'in Padişah *V. Mehmed Reşad*'a dayatması ile *Mahmud Şevket Paşa* hükûmeti kuruldu. Bu hükûmet ile birlikte *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*'nin 1918 yılı sonuna kadar sürecek son iktidar dönemi de başlamış oldu.

Bâbiâli Baskını'nın misillemesi sayılabilecek bir suikast sonrasında *Sadrıâzam Mahmud Şevket Paşa*'nın katli (29 Mayıs 1329/11 Haziran 1913), İttihatçılar'a bu mutlak iktidân sağlayacak fırsatı da vermiş oldu. *Said Halim Paşa* başkanlığında alelacele kurulan yeni İttihatçı kabinede *Talat Bey (Paşa)* Dâhiliye nâzırlığına getirildi ve İstanbul'da derhal sıkıyönetim ilân edilerek, büyük bir muhâlif avı başlatıldı. Kurulan sıkıyönetim mahkemesi ile bir yandan suikast olayına karıştığı iddiâ edilenlerin tümü idâm edilirken, diğer taraftan da hemen bütün muhâlifler ağır hapis cezâları ile Anadolu'ya sürüldüler. Bu *suikast* hâdisesi ile İstanbul'da ilân edilen sıkıyönetim, sınırları ve yetkileri daha da genişletilerek altı yıl sürdü. Bu süre içerisinde her ne kadar parlemanto açık bulunsa da, başta *Meclis-i Mebûsân* 'ın yetkileri

olmak üzere bütün siyâsal kurumlar devre dışı bırakıldığı gibi, *Kânun u Esâsî* de dâhil bütün hukuk kuralları hiçe sayıldı. Hiç bir muhâlif düşüncenin varlığına izin verilmeyen bu dönem boyunca; suikastlar, suistimaller ve vurgunlar ile ayakta kalınabilen bir büyük zulûm ve ihânet yılları yaşandı.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti liderlerinin kendi parti yönetimine bile danışmadan aldıkları I.Dünya Savaşı'na katılma kararı sonrasında *Said Halim Paşa* ve kimi nâzırların istifâsı ile *Talat Paşa* sadrıâzamlığa getirildi. *Enver Paşa*'nın *Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı* olarak devletin en tepesinde olduğu bu dönemde *Cemal Paşa* ise *Bahriye Nâzırı ve Suriye Vilâyeti Umum Kumandanı* idi.

Altıyüzbin şehid ve üçbuçuk milyon yaralı ve esir zâyiatının da ötesinde, altıyüz yıllık bir cihân devletinin de sonu olan *I. Dünya Savaşı*'nın yenilgi ile bitmesi üzerine *Talat Paşa* hükümeti 14 Teşrinievvel 1334/ 27 Ekim 1918 günü istifâ etti. Bu tarih aynı zamanda *İttihat ve Terakkî* iktidârının da sonu idi.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin son kongresi 1 Teşrînisâni 1324/1 Kasım 1918 günü toplandı. Beş gün süren çalışmalar boyunca, delegeler geçmişin muhâsebesinin yanında cemiyetin geleceğini de tartıştılar. İlk gün riyâsette bulunan *Enver, Talat ve Cemal Paşalar*'ın 3 Teşrînisâni 'Kasım' 1334/1918 gecesi bir Alman denizaltısıyla gizlice kaçmaları partinin fesih kararını da hızlandırdı. Kongrenin son günü oybirliği ile alınan bir kararla parti kendi kendisini feshetti. Mal varlığı ise, delegelerden bir kısmının katılımıyla oluşturulan *Teceddüt Fırkası*'na devredildi.

Mütâreke döneminde *İstanbul'da* kalan *İttihat ve Terakkî Cemiyeti* üyelerinin büyük çoğunluğu tutuklanarak, iktidarda bulunan *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası* hükûmetlerinin biraz da *İngilizler*'in baskısı ve zorlamasıyla kurdurdukları *Dîvân-ı Örfî*'lerde *'savaş suçlusu olmak', 'Ermeni katliâmına sebebiyet vermek' ve 'vazifede suistimal yapmak'* gibi iddialarla yargılandılar. İdâmlar da dâhil çeşitli hapis cezâlarına çarptırıldılar. Bir kısmı ise, *İngiliz İşgâl Komiserliği* emriyle Malta'ya sürüldü.

Memleket dışındaki *İttihatçılar*'dan *Talat Paşa, Berlin*'de; *Said Halim Paşa Roma*'da Ermeni komitacılar tarafından düzenlenen suikastler ile katledildiler (1922). Yine aynı yıl içerisinde, *Cemal Paşa Tiflis*'te; *Enver Paşa* ise *Türkistan*'da Bolşevikler tarafından katledildi.

Hemen hepsi, 1919-1922 yılları arasında çeşitli sebeplerle öldürülen, sürülen ya da memleket hâricinde yaşamak zorunda bırakılan *İttihat ve Terakkî Cemiyeti* yöneticilerinden yurt içinde kalanlar ile rejimin son hesaplaşması, 1926 yılında *İzmir Suikasti Dâvâsı* ile oldu. BMM içerisindeki

muhâlifler ile birlikte tevkif edilen son *İttihat ve Terakkîciler*, bu hâyalî suikast davasına bakan *Ankara İstiklâl Mahkemesi* tarafından önce *İzmir* ve sonra da *Ankara*'da yargılandılar. Sanıklardan *Kara Kemâl* yakalanacağı sırada intihâr etmiş (27 Temmuz 1926); *Câvit, Dr. Nâzım, Hilmi ve Nâil Beyler* mahkeme kararlarının açıklandığı gece (26 Ağustos 1926); kaçak olan *Abdülkâdir* ise, aynı karar gereği yakalandığı gün (31 Ağustos 1926) asılarak idâm edilmişlerdi.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti kan ile geldi ve yaptıklarının diyetini kendi kanları ile ödeyerek tarih sahnesinden çekildi.

***

Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası

Meşrûtiyet'ten Cumhûriyet'e uzanan siyâsal hayatımız içerisinde *İttihat ve Terakkî Cemiyeti* karşısındaki en büyük güç ve muhâlefet hareketi olarak gelişen siyâsal parti.

Resmî kuruluşu 1911 yılı olmakla birlikte, *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası*'nı oluşturan güçlerin birliktelik arayışları *Meşrûtiyet*'in ilânına kadar uzanır. 1908'de *Kânun u Esâsî*'nin tekrar uygulamaya konulması ile açılan *Meclis-i Âyan ve Mebûsân*'da bulunan *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*'nin dışındaki kimi âzaların, daha etkili ve güçlü bir muhâlefet arayışı ile bir araya gelerek oluşturdukları siyâsal ortaklığa *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası* adı verildi.

İstanbul, Şehzâdebaşı, İmârat Caddesi No:19'da faaliyete geçen ve resmî kuruluş beyannâmesini 8 Teşrînisâni 1327/21 Kasım 1911 tarihinde ilân eden *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası*'nın bu beyannâme ile açıklanan ilk kurucuları; *Amasya Mebûsu İsmail Hakkı Paşa, Sivas Mebûsu Dr. Dagavaryan, Tokat Mebûsu Mustafa Sabri Efendi, Hama Mebûsu Abdülhamid Zöhrevî Efendi, Âyan âzası Müşir Fuad Paşa, Damad Ferid Paşa, Emekli Ferik Süleyman Paşa, Priştine Mebûsu Volçetrinli Hasan, Emekli Miralay Sâdık, Dr. Rıza Nur ve Muharrir Tâhir Hayrettin Efendiler* idi.

Kısa sürede Âyan ve Mebûsan'da hayli kalabalık ve etkili bir muhâlefet hareketi oluşturan *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası*'nın toplanan ilk kongresi son-

rasında seçilen idâre heyetinde; *Damad Ferid Paşa* reisliğe, *Emekli Miralay Sâdık* ikinci reisliğe, *Dr. Rıza Nur, Gümilcine Mebûsu İsmail, Şam Mebûsu Şükrü el-Asalî, Debre Mebûsu Basri, Ankara Mebûsu Mahir Sait, Edirne Mebûsu Filozof Rıza Tevfik, Aydın Mebûsu Sıtkı Beyler ile Hamdi Efendi, Şair ve Muharrir Hüseyin Siyret, Kemâl Midhat ve Midhat Fraşerî Beyler* ise âzalığa getirildiler.

Partinin Mebûsan Meclisi İdâre Hey'eti'nde ise; *Amasya Mebûsu İsmail Hakkı Paşa* Reis, *Tokat Mebûsu Mustafa Sabri Efendi ve Sivas Mebûsu Dr. Dagavaryan Efendiler* İkinci Reisler, *Kudüs Mebûsu Said Hüseynî Bey, Konya Mebûsu Zeynelabidin, Karesi Mebûsu Vasfî, Musul Mebûsu Davut Yusufânî, Sivas Mebûsu Şükrü Efendiler ile Trabzon Mebûsu Mahmut Mazhar Bey ise* âza olarak vazife almıştı.

Parlemanto içerisinde ve dışında savunduğu *Osmanlıcılık* ve *Âdem-i Merkeziyetçilik* fikirleri ile iktidardaki *İttihât ve Terakkî* çizgisinden hayli farklı bir politik tavır içerisinde olan *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası*, kendi içerisinde ortak bir siyâsal bütünlük sağlamamakla birlikte, yine de etkili bir muhalefet hareketi olarak gelişti.

Bu muhalefetten oldukça rahatsız olan *İttihat ve Terakkî* iktidârının meclisi feshederek yeni kanunlarla seçimlere gitmesi sonucunda *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası*'nın meclis içi etkinliği azalmış, onlar da muhâlefetlerini ordu içerisinde oluşturdukları *Halaskarân Zabitân Hareketi* ile sürdürmeye çalışmışlardı. Bu hareketin desteği ile ve Arnavutluk isyânı bahane edilerek *İttihat ve Terakkî* hükümeti düşürülmüş, sonrasında parlemento feshedilerek yeni seçimler yapılması kararı alınmışsa da çıkan *Balkan Harbi*, bu seçimlerin yapılmasını engellemişti (1327-28/1911-12).

Acı bir bozgun ve büyük bir yenilgi ile biten Balkan Harbi sonrasında *İttihat ve Terakkî* fedâilerinin *Bâbıâli*'yi basarak, zorla iktidara sahip olmaları ve *Mahmud Şevket Paşa* hükûmetini kurmaları (10 Ocak 1328/23 Ocak 1913) ile misillemeye geçen Hürriyet ve İ'tilâfçılar, bu kez kendi silahşörleri ile düzenledikleri bir suikast ile *Mahmud Şevket Paşa*'yı katlettirdiler (29 Mayıs 1329/11 Haziran 1913). Bu suikst sonrasında ilân edilen sıkıyönetim ve başlatılan muhalefet avı ile belli başlı üyeleri memleket dışına kaçan ya da sürgüne gönderilen *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası*, Mütâreke dönemine kadar faaliyetlerine ara vermek zorunda kaldı.

I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra *İttihat ve Terakkî Cemiyeti*'nin iktidardan uzaklaşması ile 10 Kanunusânî 1324/24 Ocak 1919 tarihinde tekrar faaliyete geçen *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası*, aynı gün yaptıkları ilk toplantısı sonrasında yeni *Merkez-i Umûmî* heyetini oluşturdu. Reis,

Müşir Nuri Paşa'nın başkanlığında kurulan ve geçmişte İttihatçılar'a karşı yaptıkları muhâlefetleri ile tanınan bu idâre heyetinde, *Müşir Zeki Paşa, Âyan âzası Abdülkadir, eski Konya* Meb'ûsu *Zeynelabidin, eski Tokat Mebûsu Mustafa Sabri, eski Karesi Mebûsu Vasfi Efendiler, emekli askerlerden Süleyman ve Celâlettin Paşalar, Sabah gazetesi başmuharriri Ali Kemâl, muharrir Refik Hâlid, İkdam'dan Nureddin Beyler, eski Tahran Sefiri Hasip, sâbık Maarif Nâzırı Rıza Tevfik ve tüccardan Hacı Osman ile Mehmed Ali Beyler* bulunuyordu.

Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası, bu ikinci kuruluş devresi sonrasında 22 Kanunusâni 1335/ 4 Şubat 1919 tarihinde yayınladıkları bir beyannâme ile; devrik *İttihat ve Terakkî* iktidarını çok ağır bir dil ile suçladıktan başka, '*savaş sonrası çıkan bu büyük bunalımdan ancak kendilerinin yapabilecekleri faaliyet ve icraatla kurtulunabileceğini*' belirterek kendilerini '*en büyük siyâsî parti ve iktidârın olması gereken gerçek sahipleri*' olarak ilân ettiler.

Özellikle de *Dâmad Ferid Paşa*'nın şahsî ihtirâsı ile hemen bütün mütâreke döneminin tek iktidâr gücü olarak kaldılar. Partinin 26 Mayıs 1336/1920 tarihinde toplanan son genel kurulunda yeni *Merkez-i Umûmî* heyeti de oluşturuldu. Bu heyette reis olarak *Sâdık Bey* bulunuyordu. Diğer âzalar ise; *Adliye Nazırı Rüştü, Âyan âzası Seyyid Abdülkâdir, sâbık Maarif Nâzırı Rıza Tevfik, Âyan âzası ve sâbık Adliye Nâzırı Vasfi Efendi, Sadâret Müsteşarı Cemal, sâbık Dahiliye Nâzırı Ali Kemal, sâbık Hüdâvendigâr Valisi Gümülcineli İsmail, eski İstanbul Valisi Yusuf Ziya, eski İşkodra Valisi Seyfettin, Adliye Müsteşarı Said Molla, Prens Hayreddin, Rusûmât Umum Müdürü Mahir Said, Dâru'l Hikmet'ül Âliyye âzası Ahmed Avnî, Şeyh Ömer, Dersiâm Atâ, Dâr'ül Hikmet'ül İslâmiyye kâtibi Hâfız İsmâil, sâbık Karahisâr-ı Şarkî Mebûsu Ömer Feyzi Efendiler, Harputlu Remzi, Bedirhanzâde Emin Âli, Evrenoszâde Sâmi, Mithat Paşa oğlu Midhat Kemâl, Müverrih Ahmed Refik Beyler ile Halil Rıfat Paşazâde Fuâd Paşa* idi.

Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası, dört yıl süren ve hemen tamamı İngiliz işgâli ile geçen bu Mütâreke dönemi (1919-1922) boyunca Saltanat'ın ve iktidârın tek gücü olarak kaldı. Bu dönem içerisinde kurulan hemen büatün hükûmetlerde, neredeyse tek parti olarak temsil edildi. Özellikle de beş defa işbaşına geçen Dâmad *Ferid Paşa* hükûmetleri eliyle izlediği İngiliz yanlısı ve iğrenç politikaları ile büyük nefretler kazandılar.

Parlementosuz ve denetimsiz geçen bu yıllarda *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası,* koyu bir *İttihatçı* düşmanlığı tavrı sergiledi. Sâbık *İttihatçılar*'ı cezâlandırmak ve geçmişin intikâmını alabilmek için âdeta bir insan avı başlatan *Hürriyet ve İ'tilâfçılar,* bu kinleri uğruna *İngilizler* ile işbirliğinden bile çe-

kinmediler. Eski *İttihatçılar'ın* hemen tümü ile geçmiş dönemin devlet,hükûmet ve ordu erkânından İstanbul'da kalanlar tevkif edilerek *Dîvân-ı Harp* mahkemelerinde yargılandılar.

Anadolu'da başlayan *Millî Mücâdele* hareketini de *İttihâtçılar* 'ın yeni bir oyunu olarak değerlendiren ve hemen bütün güçleri ile bu harekete karşı çıkan *Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası* ve mensupları Anadolu'nun zaferi ve Cumhuriyet'in ilânı ile birlikte siyâset sahnesinden çekildiler.

Hürriyet ve İ'tilâf Fırkası tarihimize, muhâlefetlerin de haklı ve doğru olan iyi insanların, geçmişte çektikleri zulûm ve acılarının da etkisiyle, iktidarda olduklarında uyguladıkları yanlış ve kötü politikaların günahkârları olarak geçtiler. Yanmış, yıkılmış ve topraklarının çok büyük bir kısmı düşman işgâline uğramış bir ülkede, daha iyi politikalar uygulayabilirler miydi, kim bilir?

***

Cemiyet-i Müderrisîn

Cemiyet-i Müderrisîn mütâreke ve işgâl dönemi başıboşluğu içerisinde ulemânın ve dersiâmların hukukunu korumak ve ümmetin eğitimini yüceltmek gayesi ile 1918 yılı ortalarında istanbul'da kuruldu. Kurucuları; Fatih dersiâmlarından *Abdülfettâh* Fatih dersiâmlarından *Geyveli İbrahim Hakkı* Fatih dersiâmlarından *Muhammed* (Mehmed) *Âtıf*, ve Bayezid dersiâmlarından Ermenekli *Mustafa Safvet* idi.

Cemiyet, kuruluş gayesini ve bağlı bulunacağı prensipleri 47 maddelik bir tüzük ile tesbit ve ilân etmişti. Bu beyannâmeye göre cemiyet;

a- İslâm milletinin eğitimini en üst seviyeye çıkartmak için gerekli teşebbüslerd bulunmak,

b- İslâmi ilimleri çok iyi derecede bilmelerinin yanında diğer ilimlerden de zamanın ihtiyacına yetecek kadar malumat sahibi talebeler ve hocalar yetiştirmek

c- Bütün müslümanları İslâm'ın terbiyesi ile donatmak İslâm âdabını ve şiârını muhafaza maksadıyla kardşlik bağlarını kuvvetlendirici çalışmalarda bulunmak,

d- Bütün Osmanlı memleketlerindeki müdderislerin hukuk ve menfaatlarını korumak refahlarını te'min hususunda gayret sarfetmek, hedeflerine yönelik faaliyetlerde bulunacaktı.

İstanbul'un hemen bütün dersiâmlarını ve müdderislerini bünyesinde toplayan *Cemiyet-i Müderrisîn*'in ilk idâre heyeti yine beyannâme ile şöyle teşekkül etmişti;

Birinci reis: Fâtih dersiâmlarından Mustafa Sabri Efendi. İkinci reis: Dârü'l Hilâfet'ül Âliyye İbtidâ-i Dâhil Medreseleri Umum Müdürü İskilipli Mehmed Âtıf Efendi. Kâtib-i Ûmûmi; Dârü'l Hilâfet'ül Âliyye İbtidâ-i Dâhil Medreseleri Osmanlı Edebiyatı müderrisi Ermenekli Safvet Efendi. Âzâlar: Dârü'lHikmeti'l İslâmiyye âzasından Sâid-i Nursî, Fatih dersiâmlarından Düzceli Zâhid Dârü'l Hilâfet'ül Âliyye Sahn Medresesi Fıkıh müderrislerinden Seydişehirli Hasan Fehmi, Dârü'l Hilâfet'ül Âliyye İbtidâ-i Dâhil Medreseleri Mantık müderrisi Manisalı Mustafa, Fatih dersiâmlarından İstanbullu Hâfız Abdullah ve Sinoplu Mehmed Emin Efendiler.

Cemiyet-i Müderrisîn kısa sürede teşkilâtlanarak İstanbul'da 8 Anadolu'da ise 17 şube açmıştı. Birinci reis *Mustafa Sabri fendi* 'nin Şeyhülislâmlığa (Şer'iyye ve Evkâf Nazırlığına) getirilmesi üzerine bir süre sonra *İskilipli Mehmed Âtıf Hoca* bu vazifeyi üzerine almış ve cemiyet faaliyette bulunduğu kısa süre içerisinde otuza yakın ilmî eser neşrederek bütün memlekete ücretsiz dağıtmış idi.

Cemiyet-i Müderrisîn 19 Şubat 1335/1919 tarihinde Süleymaniye'de yapılan toplantısında adını *Teâli-i İslâm Cemiyeti* olarak değiştirmiş ve faaliyetlerini parti olarak sürdürmüştü.

***

Teâlî-i İslâm Cemiyeti

Daha önce kurulmuş olan *Cemiyet-i Müderrisîn*'in devamı olarak tüzüğü, kurucuları ve yönetim kurulu üyeleri hemen hemen aynı kalarak 19 Şubat 1919 (R. 1335) tarihinde kuruldu. İstanbul, Süleymaniye Elmâruf Mahallesi, Kirazlı Mescid sokağı No:17 İstanbul adresini parti merkezi olarak kullanan *Teâlî-i İslâm Cemiyeti;* İstanbul'un bir çok semtinin yanında, başta Tekirdağı, Isparta, İskilip, Kastamonu Çal, Manisa, Eskişehir, Bursa, Çorum, Ödemiş, Konya, Uşak, Merzifon, Çankırı, Yenişehir, Afyonkarahisar, Kütahya ve Bolu olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde de şubeler açtı.

Teâlî-i İslâm Cemiyeti 'nin tamamı İstanbul'un çeşitli medreselerinde müderris olan ve kuruluş nizamnâmesinde belirtilen idâre heyeti âzâları şunlardı: *Başkan; İskilipli Hoca Âtif Efendi, ikinci Başkan; Konyalı Hoca Âtıf Efendi, Genel Sekreter; Bergamalı Hoca Mehmet Zeki Efendi. Âzâlar; Erzincanlı Hasan Efendi, İstanbullu Şerâfettin Efendi, Manisalı Hayrettin Efendi, Tâhiru'l Mevlevî Bey, Seydişehirli Hasan Fehmi Efendi ve Kayserili Şemsettin Efendi.*

Kuruluş beyannâmesinde de açıkça belirtildiği gibi şeriatçı ve hilâfetçi bir parti hüviyetinde olan *Teâlî-i İslâm Cemiyeti,* Özellikle mütâreke döneminde, iktidarda bulunan *Hürriyet ve İ'tilaf Fırkası* ile yakın bir işbirliği içerisinde olmuştu. Gerek Cemiyet mensuplarının fikirlerinden ve beyânat-

larından ve gerekse Cemiyetin yayınladığı beyannâmelerinden de anlaşılacağı üzere *Teâlî-i İslâm Cemiyeti*;

a) İslâm dinini, şeriatını hâkim kılmak, bunun için de yüceltmek ve Osmanlı Devletini Millî olmaktan da öte, bütün müslümanları kucaklayan bir birlik ve Kardeşlik bağı olarak yüceltmeye yönelik ümmetçilik fikrini savunmuş,

b) Bu siyasal prensipler çerçevesinde *İttihat ve Terakkicileri* "Selânik dönmeleri ile aslı, nesli, nesebi belirsiz türedilerden oluşmuş bir fitne ve bid'at ocağı.." olarak tanımlamış ve uğranılan bütün müsîbetlerin kaynağı olarak değerlendirmiş, fırka mensuplarına ve icraatlarına şiddetle karşı çıkmış, bu meyanda *Hürriyet ve İ'tilâfçıları* destekler bir tavır içerisinde olmuş,

c) *Mütâreke ve Millî Mücâdele* dönemlerinde "Allah'a, peygamberine ve hâlife-i müslimîn'e bağlı bir politika izlemiş, *"Kuvva-i Milliyecileri*'i ittihatçı artıkları olarak görmüş, hoş karşılamamış ama *Millî Mücâdeleye* karşı engelleyici bir tavır içerisinde de olmamış,

d) Zaten politik kimlik olarak 1920 ve sonrasında pek fazla bir ağırlığı ve politik faaliyeti bulunmayan cemiyetin üyelerinden bir kısmı, 1926 yılında *"İrtica ve isyan"* suçlamaları ile Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından yargılanmış ve mahkeme *İskilipli Âtıf Hoca*'nın idâmı ile sonuçlanmıştı.

***

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

11 Eylül 1335 (1919) tarihinde toplanan Sivas Kongresi'nce alınan karar gereği kurulmuştur. Kongreye katılan *"Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"* ile Batı Anadolu'dan ve Rumeli'den katılan müstakil delegelerin kongre içerisinde aldıkları karar ile kurulan cemiyetin varlığı, bir beyannâme ile bütün dünyaya ilân edilmiş idi.

İlk kuruluş merkezi *Sivas* olan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin kurucu üyeleri ve ilk yönetim kurulu *Erzurum*'daki kongrede seçilen *Heyet-i Temsiliye âzâları* ile Ege bölgesinden katılan delegeler arasından seçilen âzâlar idi.

BMM açılışı öncesinde merkezini Ankara'ya taşıyan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* kuruluşu ile birlikte *Anadolu*'da ve *Rumeli*'de münferid olarak yürütülen direniş hareketleri ile yerel milis kuvvetlerini kendisine bağlamış, bütün yurtta verilen bağımsızlık mücâdelelerini tek bir merkezden ve tek bir ordu ile sürdürülmsi gâysine yönelmişti. Kongrede seçilen *"Heyet-i Temsiliye"* üyeleri; kendilerini halkın yegâne mümessilleri olarak kabul edip ve muvakkat bir hükûmet kurarak BMM'nin açılışına kadar icrâ gücü olarak faaliyetlerde bulunmuştur.

İşgal dışında kalmış bütün vilâyetlerde; kasabalara ve hatta köylere kadar uzanan şubeler açarak teşkilatlanan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i*

Hukuk Cemiyeti, işgal bölgelerinde de gizli komiteler ve yerel milis kuvvetleri ile faaliyetlerde bulunmuştur.

Bütün yurt topraklarında 1919 yılında yapılan son *Osmanlı Meclis-i Mebûsân* seçimlerine *Müdafâ-i Hukuk* şubeleri aracılığı ile katılan ve büyük bir ekseriyetle seçimleri kazanan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti,* İstanbul'da toplanan *Meclis-i Mebûsân*'da *Misâk-ı Millî*'yi kabul etmiş, Meclis'in İngilizler tarafından basılması üzerine gizlice Ankara'ya kaçan Mebûslar ile onlara yeni katılan diğer temsilciler ile birlikte Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde açılan BMM'nde faaliyetlerine devam etmiştir.

1920-23 arasında BMM'nin tamamına hâkim olan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* bir süre sonra birinci ve ikinci grup diye iki ayrı hizbe bölünmüştü.

Kuruluşundan itibaren reisliğini *Mustafa Kemâl Paşa*'nın yaptığı *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* ikinci devre seçimleri sonrasında *(Cumhûriyet) Halk Fırkası* adını almıştır (9 Eylül 1923).

***

İkinci Grup

Son Osmanlı Meclis-i Mebûsânı'na (1919-1920) ve ilk *Türkiye Büyük Millet Meclisi*'ne (1920-1922) tâmamen hâkim olan *Anadolu ve Rumli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* âzalarından bir kısmının *Mustafa Kemâl Paşa, -İsmet Paşa- Fevzi Paşa* yönetimine ve bu yönetim tarafından ortaya konulan icrâ ve faaliyetlere karşı Meclis'te oluşturdukları muhâlefet hareketine verilen addır.

I. BMM devresinde etkili olan II. Grup'un kuruluş ve teşkilatlanış devresi için kesin bir tarih belirtilmemekle birlikte, değişik sebeplerle hükûmet ve idareye muhalif bazı mebusların *"Başkumandanlık Yetkisi"* kânununu üçüncü defa uzatılması müzakereleri sırasında, birlikte hareket ederek bir grup halinde ortaya çıktıkları görülmekte. Bu tarih de grubun kuruluş tarihi olarak değerlendirilmekte.

Meclis ve idârede *"her türlü şahıs istibdadını önlemek şahsî hâkimiyetler yerine kanunî hâkimiyetler te'sis etmek"* maksadı ile ortaya çıkan *II. Grub*'un asıl muhâlefeti *Mustafa Kemâl Paşa*'nın şahsına ve icrâsına, bu meyanda da *İstiklâl Mahkemeleri*'nin kuruluşuna ve yetkilerine yönelik olmuştur.

1923 yılında yapılan II. Devre seçimlerine hiçbir âzâsı aday gösterilmeyen müstakil olarak katılmalarına bile izin verilmeyen ve meclis dışında

kalan *II. Grub*'un sayıları 70'i bulan âzâları arasında asıl çoğunluğu Şeriat ve hilâfet yanlısı hocalar teşkil ediyordu. Bu grup âzaları arasında gerek muhâlefetleri ve gerek konuşmaları ile ilk akla gelen isimler; *Mehmed Âkif Bey* (Burdur), *Mehmed Vehbi Efendi* (Konya), *Celâlettin Arif Bey* (Erzurum), *Hüseyin Avni Bey* (Erzurum), *Hasan Basri Hoca* (Karasi), *Ziya Hurşit Bey* (Lazistan) *Cemâl Paşa* (Isparta) idi.

***

Muhafazâ-i Mukaddesât ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Eski Erzurum mebûsları olan *Raif Hoca* ve *Yeşilzâde Sâlih Hoca* tarafından 1921 yılında Erzurum'da kurulan cemiyet. Erzurum ve kazalarında şubeler açan ve *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* 'ne muhâlif Erzurum *II. Grub* mebûsları *Celâlettin Ârif Bey, Hüseyin Avni Bey, Mehmed Sâlih Efendi, İsmâil Bey, Nusret Efendi, Mustafa Durak Bey* ve *Süleyman Necâti Efendi* tarafından da desteklenen cemiyet II. Devre BMM seçimlerine Erzurum bölgesinden katılmışsa da muvaffak olamamıştır.

Dağıttığı "Seçim Beyannâmesi" ile iki noktaya muhâlif olduğunu belirten cemiyet bu iki noktayı; hükûmet tarafından izin verilen komünist teşekküller ve faaliyetleri ile *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* 'ndeki reformist değişiklikler olarak açıklamıştı. Hilâfetçi ve Şeriâtçı bir görüşü benimseyen cemiyetin üyeleri Erzurum'daki "Şapka İsyanı" dolayısıyla kurulan *Divân-ı Örfî* de ve *Ankara İstiklâl Mahkemeleri* 'nde yargılanmışlar ve ağır cezalara çarptırılmışlardı (1925-26).

***

Cumhûriyet Halk Fırkası (Partisi)

1919 Eylül'ünde Sivas'ta toplanan kongerede alınan karar gereği kurulan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti,* 1919-1923 döneminde gerek İstanbul'daki son *Osmanlı Meclis-i Mebûsân*'ında ve gerekse *Ankara*'daki ilk *Büyük Millet Meclisi*'nde hemen bütün mebûsların dâhil olduğu yegâne güç ve iktidar idi.

Birinci Meclis'te 70 kadar mebusun *II. Grup* adıyla bir araya gelerek başta *Mustafa Kemâl Paşa* olmak üzere, hükûmetin keyfî kimi icraatlarına karşı çıkmaları, BMM içerisinde *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'ne karşı ilk büyük muhâlefet hareketini oluşturdu. Mecliste oluşan bu muhalif hava sonrasında *İstiklâl Savaşı*'nı yapan ve kazanan bu Meclis'in, *Mustafa Kemâl Paşa*'nın bütün tehdit ve dayatmalarına rağmen *Lozan Barış Konferansını* onaylamaması yanında yapılması düşünülen *Hilâfet ve Saltanat'ın lağvı ile Cumhûriyet'in ilânı* kararlarına da karşı çıkacakları belli olunca, bir erken seçim kararı alınarak Meclis feshedildi ve seçimler yenilendi. İkinci Meclis'in teşekkül ettiği bu seçimler esnasında Ankara'dan hazırlanan tek liste ile seçimlere gidildi. Aynı yıl alınan bir diğer karar ile de *9 Umde* adıyla bir proğram yayınlandı ve Anadolu ve *Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin ismi *Halk Fırkası* olarak değiştirildi (9 Eylül 1923).

Kurucular olarak; *Anadolu ve Rumeil Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* namzedi olarak seçilen bütün Büyük Millet Meclisi İkinci Dönem mebûslarının gösterildiği parti kuruluş beyannâmesine göre, *Halk Fırkası*'nın ilk idârecileri şu isimlerden teşekkül etti:

Umumî Reis: Büyük Millet meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa, Umumî Reis Vekili: İcra vekilleri Heyeti Reisi İsmet Paşa, Umumî Kâtip: Kütahya Mebûsu Recep Bey, Diğer âzalar: Sâbit (Erzurum Mebûsu) *Celâl* (İzmir Mebûsu), *Cemil* (Tekirdağ Mebûsu), *Refik* (İstanbul Mebûsu), *Saffet* (İzmit Mebûsu), *Münir Hüsrev* (Erzurum Mebûsu), *Kâzım Hüsnü* (Konya Mebûsu) *ve Zülfü* (Diyarbekir Mebûsu) *Beyler.*

İkinci Meclis'in toplanmasından hemen sonra kurulan *Cumhûriyet Halk Fırkası, Lozan Barış Antlaşması*'nı şartsız onayladığı gibi; *"Cumhûriyetin İlânı"* ile *"Saltanatın ve Hilâfet'in Lağvı"* başta olmak üzere bütün Kemalist inkılâpların hazırlayıcısı ve kabûl edicisi de oldu. *"İstiklâl Mahkemeleri"*ni büyük yetkiler ile donatarak muhaliflerini ezen parti özelliğini de taşıyan *Cumhûriyet Halk Partisi,* çoğulcu demokratik hayata geçiş denemesinde iki önemli adım olan *Terakkiperver Cumhûriyet Fırkası* (1924) ve *Serbest Fırka* (1930) hareketleri esnasında da, bu partilerin kapatılmasındaki en büyük âmil oldu.

Cumhuriyet Halk Partisi ile 1923-1946 yılları arasında, *Mustafa Kemal Paşa*'nın (1923-1938) ve *İsmet Paşa*'nın (1938-1950) *Cumhurreislikleri* döneminde, başka hiç bir parti veya düşüncenin varlığına izin verilmeyen bir siyâsal hayat ve tek parti diktatöryası yaşandı. Böylece, 1923 yılından 1946 yılına kadar yapılan bütün seçimlerde tek lider, tek parti, tek liste, tek ses, tek meclis düşüncesi Türkiye siyâsetine hâkim kılındı.

Cûmhuriyet Halk Partisi, 1950 seçimleri ile iktidârı *Demokrat Parti*'ye kaptırdı. 1961-65,1973-74 ve 1978-79 yıllarında kısa süreli ve koaliasyonlu iktidar dönemleri de yaşayan parti, diğer siyâsal partiler ile birlikte 12 Eylül askerî rejimi döneminde kapatıldı.

***

Terakkiperver Cumhûriyet Fırkası

Kurucularının tümü *Millî Mücâdele*'nin önde gelen şahsiyetleri ve *Büyük Millet Meclisi*'nin ikinci dönem mebûsları olan *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası; Cumhurreisi Mustafa Kemâl Paşa ve Başvekil İsmet Paşa*'nın şahsında iktidardaki güce ve tek parti konumunda bulunan *Cumhuriyet Halk Fırkası*'na karşı kurulmuş bir muhâlefet hareketidir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş tarihi; 17 İkinciteşrin 'Kasım' 1340/1924, genel merkez adresi ise; Postahane Sokağı No:7 Ankara'dır.

Partinin kurucuları; *Ali Fuad Paşa*, (Ankara Mebusu), *Besim* (Mersin Mebûsu), *Sabit* (Erzurum Mebusu), *Muhtar* (Trabzon Mebûsu) *Beyler*'dir. Parti tarafından *Hey'et-i Merkeziye* diye adlandıran ve hepsi de Mebûs olan ilk İdâre Meclisi üyeleri şu isimlerden oluşmuştu:

Reis: *Kâzım Karabekir Paşa* (İstanbul), *Reis-i sânî: Dr.Adnan* (İstanbul) *ve Hüseyin Rauf* (İstanbul) *Beyler, Umumî Kâtip: Ali Fuad Paşa* (Ankara), *Diğer âzâlar: Rüştü Paşa* (Erzurum), *İsmail canbulat* (İstanbul), *Sabit* (Erzincan), *Şükrü* (İzmit), *Muhtar* (Trabzon), *Halis Turgut* (Sivas), *Necati* (Bursa) *ve Faik* (Ordu) *Beyler.*

İdâre Meclisi'ndeki üyeleri dışında başta *Cafer Tayyar, Refet*(Bele), *Nureddin* (Sakallı) Paşalar olmak üzere her birisi *Millî Mücâdele*'nin en önde

gelen komutanları ve halkın dürüstlüğü ve vatanpervrliği ile tanıdığı sivil şahsiyetler tarafından kurulan *Terakkiperver Cumhûriyet Fırkası,* çok kısa bir sürede hemen bütün yurtta teşkilâtlanmış, yayınladığı Fırka Beyannâmesi ve mecliste ortaya koyduğu haklı muhâlefti ile bütün milletin teveccühünü kazanmıştı. Hemen bütün matbuat tarafından da desteklenen *Terakkiperver Cumhûriyet Fırkası;* açık kaldığı yedi aylık süre içerisinde yapılan kısmî mebûs ve belediye reislikleri seçimlerine müstakil adaylar ile katılmış, büyük başarılar kazanmıştı. *Cumhûriyet Halk Fırkası*'nın bütün yurtta tabanını kaybettiği acıkça ortaya çıkmış, yapılacak ilk genel seçimlrde iktidar olacağı kesinleşmiş iken, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Sait İsyanı* bahane edilerek ve *Takrîr-i Sükûn Kânunu*'na dayanılarak *Hey'et-i Vekîle* kararı ile 5 Haziran 1925 tarihinde kapatıldı.

Taşra teşkilâtı mensuplarından bir çoğu, sudan sebeplerle *İstiklâl Mahkemeleri* 'nde yargılandı ve diğerlerine de gözdağı olmak üzere ağır cezâlara çarptırıldı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hareketini yok etmeğe yönelik en büyük komplo, 1926 yılında *Ankara İstiklâl Mahkemesi* tarafından yapılan *İzmir Suikasti Dâvâsı*'nda gerçekleştirilmeğe çalışıldı. Hayâlî bir suikast olayı ortaya çıkartılarak yapılan bu muhâkeme esnâsında suikastin tertipçilerei olarak *Terakkiperver Cumhûriyet Fırkası*'nın başta *Kâzım Karabekir, Câfer Tayyar Ali Fuat, Refet* ve *Rüştü Paşalar* olmak üzere herbirisi *İstiklâl Harbi*'nin en önda gelen şahsiyetleri olmak üzere hemen bütün mebûsları muhâkeme edildiler. Halkın ve özellikle de ordunun isyân etmesinden korkularak asılmalarından son anda vazgeçildi. Ancak, serbest bırakıldıktan sonra adı TBMM olsa da, bir diktatoryanın korkak ve komik temsilcileri olmaktan öteye gitmeyen Meclis'ten ve siyâsetten uzaklaştırıldılar. Uzun bir süre polis gözetiminde yaşadılar.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhûriyet döneminde ilk defa çok partili rejim adına kurulan bir fikir partisi hüviyetiyle sadece yedi ay yaşıyabildi.

***

İSİMLER DİZİNİ

-A-
Abbas Bey (Miralay) : 260
Abbas Hilmi Paşa (Mısır Hidivi): 77
Abdulaziz Çaviş: 80,284
Abdulhalim Hilmi Çelebi (Mevlevî Şeyhi): 127,128129,130,131,132
Abdulhamit (Padişah): 239,257
Abdulgafur Efendi (Ispartalı): 24, 25, 27, 28, 32,
Abdullah Arif (Konyalı) : 107,129,131,132,
Abdullah Efendi (Hoca) : 22, 24, 25, 27, 28, 32, 182,186,190,192, 244,245,250, 272,
Abdullatif Efendi (Batumlu, Hacı,Hoca): 14,39,51,
Abdurrahim Efendi: 192
Abdurrahim (Seyyid,Tahir Efendi'nin Babası): 83
Abdurrahman (Gostuvarlı, Hasan'ın Babası): 24
Ağa Bey: 143,151,192,
Agop (Mebûs): 42
Ahmet (Hacı İsmail'in babası): 200
Ahmet (Köseoğulları'ndan Hacı oğlu) : 277,289
Ahmet Bey: 145
Ahmet Bey (Semih Beyin Biraderi): 219
Ahmet Efendi (Karakol Kumandanı) : 245
Ahmet Efendi (Uşaklı, Kösezâde): 234, 237, 238 292
Ahmet Efendi (Hâfız) : 117
Ahmet (Hacı, Alioğlu) : 6,242
Ahmet Paşa: 259
Ahmet Şirânî: 63
Âkif (Halid'in babası): 224
Âkif Ağa (Gulamızâde) : 147
Âkif Ağa (Kalayızâde) : 171,199
Ali (Deli): 229
Ali (Sürmeli, Hafız): 203 279,293
Ali Ağa (Topaloğlu): 228,229
Ali Asgar (Kırtasiyeci): 215
Ali Bey (Kel, Çetinkaya, Afyon Mebûsu): 5, 6, 7, 8, 13, 34, 609, 108, 110, 111, 113, 114, 116, 250, 264, 265, 266, 271
Ali Bey (Kılıç,Gaziantep Mebûsu) : 5, 6, 7, 8, 13, 19, 20, 34, 37, 46, 47, 48, 53, 54, 69, 90, 91, 92, 109, 110, 113, 116, 141, 181, 236, 250, 255, 261, 262, 271, 280, 289, 128, 131, 141, 181, 236, 265, 266, 271, 280,
Ali Bey (Kilis Mebûsu,âza): 17,
Ali Bey (Murâkıp): 220, 278, 284, 289, 291, 292
Ali Bey (Rize Mebûsu, azâ): 22, 67, 68
Ali Bey (Zühdü Efendi'nin amcazadesi, Bekârzâde): 142,143
Ali Efendi: 73
Ali Efendi (Silifkeli) : 47, 53
Ali Haydar (Şeyh): 116, 293
Ali Hikmet Nâhid: 78
Ali Rıza (Alay Kumandanı): 286
Ali Rıza (Batumlu,Babaeski eski Müftüsü): 13, 15, 25, 26, 27, 28, 34, 35, 36, 37, 39, 44, 51, 52, 55, 56, 57, 73, 74, 87, 255, 272, 273, 279, 281, 289, 290, 291,
Ali Rıza (İhsan el-Mevlevi'nin babası): 123
Ali Rıza (Sürmeneli,Hamal): 20,28,29,30,31,32,
Ali Said Paşa: 198
Arif Bey (Hacı, Hamzazâde) : 167,193
Arif Bey (Oruç): 212,213
Arif Bey (Yarbay, Ayıcı): 149,162,208, 209
Arif Efendi (İmam): 16,
Asım Efendi (Rizeli): 109
Asım (Yüzbaşı): 208, 209, 210
Asım (Paşa,Gündüz): 190,192,193,286
Askeri Hoca: 47
Atâ Bey (Binbaşı): 71
Âtıf Hoca (İskilipli): 17, 22, 23, 27, 37, 38, 44, 45, 51, 52, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 86, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 106, 107, 109,110, 111, 117,120, 121, 122, 123, 129, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 252, 253, 255, 256, 267, 267, 272, 273, 274, 275, 276, 279, 280, 281, 289, 290, 291,
Âtıf Efendi (Kırkkiliseli): 45,48
Aziz Efendi (Kitapçı): 134,293
Aziz Mahmud Efendi (İstanbullu): 69,94

-B-
Baha Bey (Yüzbaşı): 143
Bahaettin Efendi: 144
Bahaettin Şâkir Bey (Mebûs): 195,209,210,285
Baki Bey (Sapanca): 261
Bekir Ağa (Hacı) : 151
Battal (Hazer'in Babası): 226
Behçet Bey (Binbaşı) : 229
Bekir Bey: 181,189
Besim Bey (Hâfız) : 85
Boşo (Mebûs): 42

-C -
Cafer (Erzurumlu, İbrahimoğlu):184,188,202,20-7,278,281,293
Cebbar (Karslı Hacı) : 147,188,191
Cemal Ahmet Ağa: 179
Cemal Bey: 173
Cemal Efendi: 87
Cemal Paşa (Mersinli) : 135,136
Cevad Bey (Kasımpaşalı):145,148,149,176, 201,208,263,264,265
Cevad Bey (Ortaokul Müdürü):162, 215
Çarşambalı Hoca: 117

-D-
Derviş Ağa: 231
Derviş Hüseyin (Giresunlu): 20,45

Durak (Jandarma) : 245
Durak Bey (Mebûs): 192
Durmuş Ali Ağa: 244

-E-
Edhem (Erzurumlu, Muhsin Bey'in babası):170
Edip Hoca: 171
Emin (Saatçi Halit Efendinin babası): 233
Emin Bey (Resülzâde): 86
Emrullah Nabi Efendi (Hâfız,Giresunlu): 18, 20, 21, 23, 25
Enver (Paşa): 209, 210, 213
Esad Bey: 180
Esat (Hacı): 198
Eşref Efendi (Hacı, Şeyh): 51, 64, 192
Eyüp Paşa: 215

-F-
Falih Rıfkı Bey: 260
Faruk Bey (Yarbay) :148, 215
Ferid (Vecdi) Bey: 80
Ferid (Damat,Sadrıâzam) Paşa:108, 130, 133, 168, 182, 197
Fettah Efendi (Dağıstanlı, Hoca): 23, 26, 27, 32, 37, 44, 45, 49, 52, 57, 73, 86, 105, 112, 277, 281, 289, 293
Fuat Bey (Köprülüzâde) : 125
Fuat (Doktor)Bey: 207
Fevzi (Maraşal, Çakmak) Paşa: 193

-G-
Galip Kemâlî (Söylemezoğlu): 131,203
Gavur İmam: 203,205
Gazzal Bey: 143
Güvelizâde: 110

-H-
Hacı Bey (Erzurumlu) : 286,289,291
Hafız Efendi (Saraçzâde) : 182,191,192
Hakkı (Kaymakam) : 149
Hakkı Bey: 72,261
Hakkı Paşa: 170,219
Halid (Hasankale Telgraf Müdürü): 184, 198, 224, 278, 284, 289, 291, 292
Halid Usta: 243
Halid Yekta (Darendeli) : 129,131
Halit (Sivaslı): 160,161
Halil (Kahveci) : 199
Halil Bey: 260
Halit Efendi (Saatçi) : 6,7, 233, 245, 246, 249, 277, 293
Halis Paşa: 285
Hamdi Efendi (Bekirzâde) : 190
Hamdullah Suphi (Tanrıöver) : 173,174
Hamit Bey: 143
Hamit Efendi: 111
Harun: 228
Hasan (Erzurumlu): 107
Hasan (Gazel): 64
Hasan (Hasan Fehmi'nin babası): 103
Hasan Efendi (Erzincanlı) : 106,131
Hasan Efendi (Hoca) : 275
Hasan Efendi (Komiser) : 177
Hasan Fehmi Efendi (Seydişehirli, Hoca) : 60, 64, 103, 129, 131, 137,253, 276, 280, 289, 293
Hasan Fehmi Efendi (Sinop Müftüsü): 39,129
Hasan Tahsin Efendi (Hacı,Fatih Türbedarı) : 21, 34, 58, 61, 65, 277, 282, 289, 291, 292
Haydar Bey: 127
Hayri Bey: 96,106
Hayri Efendi (Muğlalı) : 133
Hazer (Battal oğlu): 226,227,278,293
Hikmet Bey: 143
Hilmi (Kitapçı, Çığıraçan): 122,215,207,208
Hilmi Bey: 264,265,266,267
Hilmi Efendi (Evliyazâde) : 111
Hulusi Efendi (Saatçi) : 110, 120, 121, 122, 123, 243
Hurşid: 229
Hürrem Bey: 176,179
Hüsam (Baharatçı) : 202
Hüseyin (Arapgirli): 51
Hüseyin (Giresunlu, Derviş): 20, 45
Hüseyin (Hasan Fehmi'nin amcazâdesi): 39
Hüseyin (Hoca) : 22
Hüseyin (incelioğlu): 231
Hüseyin (Ispartalı, Yağlıkçı):59, 61, 134, 135, 136, 277, 293
Hüseyin (Karagümrüklü, Kömürcü): 42
Hüseyin (Samih Bey'in babası): 164
Hüseyin Avni (Ulaş) Bey: 144, 145, 148, 149, 185
Hüseyin Hüsnü Paşa (Topçu Kumandanı): 95
Hüsnü Efendi (Polis): 179
İbn-i Batuta: 121
İbrahim Cevdet (Selanikli) : 262
İbrahim Edhem (Urfalı, Hafız): 21, 22, 87, 138, 139
İbrahim Efendi (Haydarizâde): 42, 43, 96, 107
İbrahim: 204, 229
İdris (Hafız) : 73
İhsan Mahvi: 139, 293
İhsan Mevlevî: 124, 139, 277
İlhamı Bey (Mezbaha Müdürü) : 198
İlyas (Gevelizâde'nin babası): 119
İlyas (Osmanoğlu): 227
İmam-ı Azam: 276
İsa (Hacı) : 197,198
İsa Ruhi Paşa: 54
İsmail (Erzurumlu,Kitapçı) : 235
İsmail (Hacı): 200
İsmail (Hızarcı) : 147
İsmail Ağa (Sürmeneli) : 227,229
İsmail Bey: 193,235
İsmail Hakkı Efendi (Süvari Topçu Teğmeni): 210, 213

İsmail Hakkı Efendi (Yüzbaşı):148, 149, 154, 286, 289, 291, 292
İsmail Hakkı Paşa (Amasyalı Mebûs) : 253
İsmet Paşa (İnönü): 166, 266, 286
İzzet Efendi (Hacı) : 39

-K-
Kadir Ağa (Kamburoğlu): 228, 229
Kaptan Bey (Galizâde) : 266
Karabıyık: 244,245,249,250
Kâzım (Dirik) Paşa: 149, 162, 190, 191
Kâzım (Karabekir) Paşa: 148, 155, 186, 196, 208, 212, 213, 214, 215

-M-
Mahmud (Aziz Bin): 293
Mahmud Şevket Paşa: 41, 51, 53, 243, 274, 291
Marks (Karl): 276
Mehmed (Hacı, Fettah Efendi'nin Babası): 49
Mehmed (Hacı, Süleyman Efendi'nin babası): 88
Mehmed (Hafız): 39,211
Mehmed (Hoca Osman'ın kardeşi): 291
Mehmed (Hoca): 289
Mehmed Emin Efendi: 47
Mehmed Fazıl Paşa (Dağıstanlı): 84
(Hz) Muhammed: 276
Mehmed Efendi (Köseoğlu): 246
Mehmed Fevzi: 132
Mehmed İbrahim: 92
Mehmed Kamil Bey (Doktor): 97
Mehmed Nadir Bey: 135
Mehmed Sadık (Aziz Mahmud Efendi'nin babası): 94
Mehmed Tahir Efendi: 132
Mehmed (Pirikzâde) : 187,188,189
Mehmed (Trabzonlu, Hafız) : 209
Mehmed Ağa (Balyalı) : 246, 247
Mehmed Ali Efendi: 243
Mehmed Bey (Samih'in Kayınpederi): 165
Mehmed Efendi (Erzurumlu) : 157, 159
Mehmed İbrahim (Müvezzi) : 249
Mehmed Nuri (Tüccar) : 132
Mehmed Nuri Efendi (Şeyhülislâm): 97
Mehmed Şerif (Ali Haydarı'ın Babası): 116
Mehmed Zeki (Bergamalı) : 129,131
Memiş Bey: 219
Mesud (Mevlevî): 140
Mesud Bey (Dava Vekili): 149, 208
Mevlüd (Mehmet Efendi'nin Babası): 157
Mihran (Kitapçı): 277
Mihran: 293
Milner (Lord): 78
Mithat Bey: 144, 145, 146, 148, 149, 150, 160, 161, 162, 180, 183, 185, 191, 193, 197, 211, 213, 214, 215
Muhammed (Erzurumlu Zühdü'nün babası): 141
Muhammed (Hoca) : 277
Muhammed Coşkun: 13
Muhammed Efendi (Tırnavalı Hacı): 14
Muhammed Salih (Ayintebizâde Rasihoğlu): 6
Muhammed Salih: 6
Muharrem (Giresunlu Hâfız): 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 37, 44, 45, 46, 52, 56, 57, 58, 73, 74, 86, 90, 112, 250, 272, 273, 277, 281, 289, 290, 291
Muharrem (Şeyh): 48, 209
Muhlis (Gürcü, Kâmil Paşazâde):6, 234, 239, 247, 248, 249, 281, 290, 292
Muhlis (Uşaklı,Kitapçı): 277
Muhlis Efendi: 240,243
Muhsin Bey (Erzurumlu):167,170,178,193,278,285
Muhyiddin (Hazer'in oğlu): 226, 230, 278, 293
Muhyiddin (Ispartalı, Tekel Müdürü): 71,72
Muhyiddin: 70
Mustafa (Ahmed oğlu) : 277
Mustafa (Balıkçı): 293
Mustafa (Eğinli Berber): 27,55,57,73,293
Mustafa (Emanetçi): 117
Mustafa (Erzincanlı): 53
Mustafa (Fatih Türbedarı Hacı Hasan Efendi'nin babası): 34
Mustafa (Fırıncı) : 244
Mustafa (Saatçi) : 6, 236, 246, 248, 281, 293
Mustafa Asım:109, 110, 111, 120, 121, 122, 134, 136, 293
Mustafa Bey (İaşe Zabiti): 179, 208
Mustafa Efendi (Hacı, Sabunzâde): 217, 244, 247, 289, 293
Mustafa Efendi (İzmirli): 47
Mustafa Efendi (Lazzâde) : 211
Mustafa Efendi (Sabuncuzâde): 278,286
Mustafa Efendi (Söğüt Müftüsü): 53
Mustafa Efendi (Yağlıkçı, Ispartalı): 59,63, 64, 68, 134, 135, 136, 277
Mustafa Efendi:176,189,234,235
Mustafa Kemal Paşa (Gazi Paşa): 127, 139, 183, 194, 195, 196, 197, 207, 245, 250, 260, 261, 266
Mustafa Nâfiz (Ömer Rıza Bey'in Babası): 75
Mustafa Nuri (Sultan Reşad Türbedârı): 127
Mustafa Sabri Efendi (Şeyhülislam): 37, 41, 42, 53, 54, 96, 105, 107, 113, 130, 132, 237, 253, 275
Mustafa Suphi: 209, 210, 211, 212, 213
Mustafa: 244
Muzaffer Bey: 197
Münir Bey (İzmit Mebusu): 222
Müştak Sıdkı: 146, 193 184, 185, 191, 193, 201, 207, 214, 215 222, 289, 291, 252, 254, 255, 260, 261, 264, 266, 271, 280, 289

-N-
Nâfiz (Hafız): 27, 69
Nâfiz (Hâfız, Saatçi): 32, 277, 293
Nâfiz Efendi (Erzurum Belediye Reisi): 219
Nail Bey: 209, 211, 213

Nâim Cevad: 211, 213
Nâzım Bey (Erzurumlu Zühdü'nün amcazâdesi): 142
Nazım Paşa: 284
Nazır Çavuş: 247
Nazmi Bey: 235
Necati (Süleyman, Güner) Bey: 144, 145, 146, 148, 149, 150, 161, 162, 180,
Necati Efendi (Kastamonulu): 111
Necip Ali (Küçüka) (Denizli Mebusu): 271, 280, 289
Nedai Bey: 85
Nurettin Bey: 260
Nuri (Derviş Alioğlu): 228
Nuri Efendi: 97
Nuri: 229
Nurizâde: 186
Nusret Bey: 284
Nusret Efendi: 171,286

-O-
Osman (Eğinli Berber Mustafa'nın Babası): 55, 277
Osman (Hacı) (Yağlıkçı Hüseyin'in Babası): 59, 64
Osman (Hoca): 205,291
Osman (Muallim): 249
Osman (Şeyh Hacı): 89, 147, 150, 156, 158, 169, 196, 199, 203, 205, 218, 219, 221,
Osman (Tatar): 64
Osman Efendi (Hacı, Mehmed Efendi'nin kardeşi): 157,158,159,160
Osman Efendi (Hafikli): 150
Osman Efendi (İdam edilen): 158
Osman Efendi (Nuruosmaniye Hocası): 110, 119, 121, 122, 134, 136, 193
Osman: 229
Osman: 285

-Ö-
Ömer Efendi (Hacı Abdullah Çilingirzâde): 166
Ömer (Geveilzâde'nin babası): 121
Ömer (Hacı): 69
Ömer (Rize Mebusu, Âza): 5,6,7,8
Ömer Efendi (Şahid,Belediye Müfettişi): 178,179
Ömer Faruk (Tikveşli) : 130,132
Ömer Rıza (Doğrul) Efendi: 75,79,278,279,283,293

-R-
Raif (Dinç, Hoca) Efendi: 146, 147, 158, 161, 166, 184, 186, 191, 192, 200, 201, 218
Rasih (Ayintebizâde): 240
Rasim Ağa: 16
Rasim Bey: 127,153
Recep (Kitapçı İsmail'in babası): 206
Recep (Peker) Bey: 184, 195
Recep Bey (Binbaşı Hacı): 186,192,257
Recep Bey: 198
Recep Efendi (Fatih Kayyumu): 39
Recepzâdeler (Hacı): 189
Refik (Attar): 158
Refik Bey: 188
Reşad Bey (Mısır Hakimlerinden): 284
Reşid Galib (Afyon Mebusu, Âza): 13, 34, 69, 109, 116, 141, 181, 212, 236, 250,
Reşid Rıza (Şeyh): 284
Rıfkı (Kör): 194
Rıza Bey (Reis): 209
Rıza Bey (Korukçuoğlu): 192, 196, 199
Rıza Bey (Kuyrukçuzâde): 147, 161, 196
Rıza Bey: 196
Rüştü Paşa (Tümgeneral, Erzurum Mebusu): 149, 153, 158, 184, 185, 186, 187, 197, 289, 293 277, 281, 289, 292
Hoca Süleyman Efendi: 56, 74, 276, 277, 282, 289, 291

-S-
Sabit Bey (Topçu Kumandanı): 285
Sabit Bey: 197,218
Sabri (Kara) : 204, 217, 286, 289, 291, 292
Sadettin Bey: 286
Sadi Bey (Doktor): 149, 215
Sadık Bey: 41, 42
Sadık Zâdeler: 29, 31
Sadrettin (Gözübüyükzâdeler): 190,191
Said (Şeyh): 187, 197, 222
Sakıb Efendi: 158
Salah Avşaroğlu: 247
Salih (Ayintebizâde): 137, 239, 240, 246, 250, 251, 277, 282, 290, 292
Salih (Mehmed, Onurtak) Paşa: 193
Salih Ağa: 171,172
Salih Bey (Doktor): 208
Salih Bey: 198
Salih Bey: 53, 137, 138, 187
Salih Efendi: 234
Sâlim Bey: (Kitabçızâde): 177,179
Sami: 289
Samih Sabit Paşa: 197, 198
Saraçzâde: 189, 190
Said Bey: 130
Selami Efendi: 266
Selim Efendi (Çorumlu): 111
Selim Efendi: 16, 48
Semih Bey (Erzurumlu, Hüseyinoğlu): 8, 164,165, 170, 172, 176, 177, 193, 278, 285, 293
Semih Bey: 219
Seyfullah Efendi: 180, 186, 192, 193, 196
Seyyid (Erzincanlı): 197,198
Sıdkı Bey: 197
Suudü'l Mevlevi: 126, 128, 277, 282, 289, 292
Süleyman (Uşaklı): 250

Süleyman Efendi (Hoca, Erzurumlu Hacı): 88,292
Süleyman Fehmi: 260
Süleyman Nazif Bey: 96,100,111,117
Süleyman Sami (Saatçi Mustafa Ef.oğlu): 6, 7, 8, 234, 236, 243, 246, 248, 249, 250, 272.
Süleyman: 26

-Ş-
Şakir Bey: 198
Şakir Efendi: 235
Şefik Bey (Bayburt Kaymakam Vekili): 285
Şemsettin Bey (Doktor): 18
Şerif Paşa (Damat): 260
Şevket Efendi (Oktruva Memuru): 165
Şevki Efendi (Bakkal): 195,196, 197
Şevki Efendi: 167, 168, 281
Şükrü Bey (Erzurumlu Binbaşı): 149, 208, 209
Şükrü Bey (Kolağası): 235
Şükrü Bey (Nurizâde): 181, 188, 189
Şükrü Bey: 208,209
Şükrü Bey: 262
Şükrü Efendi (Gürcüzâde): 210,212
Şükrü Paşa: 53

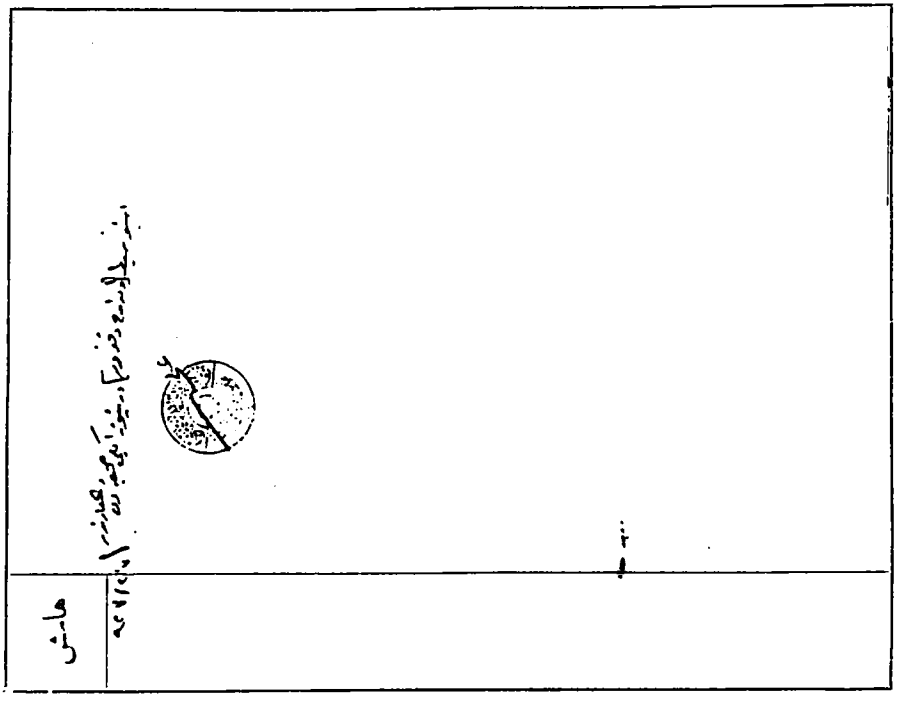
-T-
Tahir Bey: 192
Tahir Efendi (Hoca, Konyalı Hacı): 48,52,57,73,113
Tahir Efendi (Hoca, Seyyid, Dağıstanlı): 22,37,44,52,83,86,105,112,277,281,
Tahir Efendi (Laz): 39
Tahir Efendi (Safvetoğlu): 26,27
Tahirü'l Mevlevi: 107,113,117,126,139,140,277,282,293
Tahsin Bey: 189
Talat Bey (Külür): 209,210,212,213
Talat Bey: 262
Tanaş (Bahçıvan): 71
Tavukçuzâde: 111
Tevfik (Kırzâde): 221
Tevfik Bey (Aktarzâde): 215
Tevfik Bey (Alemdarzâde Çil): 149
Tevfik Efendi: 147,148
Tevfik Kâzım Bey: 181,182,185,186,189
Tevfik Paşa (Sadrazam Ahmed): 95

-V-
Vahideddin (Mehmet 4.): 50,51,54,130,275,282
Vasıf (Çınarlı) Bey: 126
Veled Çelebi Efendi: 127
Vildan Efendi: 51

-Y-
Yahya Efendi (Rizeli Gevelizâde): 119,120,121,122,129,277,293
Yakub (Hafız, Sabuncuzâde Mustafa'nın babası): 217
Yakub ağa (Peçelioğlu): 228,229
Yakub Cemil: 172
Yakub Efendi: 195
Yunus Nadi Bey: 284
Yusuf (Şeyh): 222
Yusuf Kemal (Hacı Recep Bey oğlu): 5
Yusuf Kenan Bey (Yemenli): 257,278,289,292
Yusuf Ziya Bey: 262,263
Yusuf Ziya: 150,159,160,161,201

-Z-
Zekeriya Reis (Dericizâde): 143
Zeki (Mustafa Sabri'nin Damadı): 107,130,132,275
Zeki Bey (Gümüşhane Mebusu): 166
Zeynelabidin Efendi (Ispartalı): 61,63,65,66,67,68,135
Zihni Bey (Bitlis Valisi): 182,190,191
Zihni Bey (Kars Valisi): 198
Ziya Ef.: 191
Ziya Hoca: 218
Zühdü Bey (Erzurum Valisi): 166,176,179,193
Zühdü Efendi (Erzurumlu): 141, 166, 278, 285, 289, 293

III. BÖLÜM
ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ ZABITLARI
(metin)

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

[...]

[...]

[...]

[...]

[...]

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

سلیمان — اقتدم شیخ کرا یه بدست آورده بود که آن را دادی . شد نه نخیر نامه بدم هیچکه
او داده سلیمان جوابه داد . خواه کنیم او داده مکاتبه کنیم و خواهیم برسیم چاپخانه او نداده
صلاحیت مدرسه نداشتم . بدیه سوء نیتم . کمک بنده الله نظرم .

رئیس — تجدید بایاکه افتاده ؟

سلیمان — خیر افتم .

[سلیمان مطمئن نامه دوسیه محفظه سانه نامه کی وخوانده]

رئیس — سند دیگه اول وقتی طرف نبوده ؟

مطمئن — بسند دیگه بود فقط اول کی افتم .

[سلیمان باشنده فقط دوسیه محفظه سانه نامه کی وخوانده]

رئیس — خیانت وخلع جرمنه بکم اول کیه ؟

مطمئن — خیانت افتم .

[خلع جرم تقاضا دوسیه محفظه سانه نامه کی وخوانده]

[خلع جرم تقاضا دوسیه محفظه سانه نامه کی وخوانده]

[جعفر نکمل دوسیه محفظه سانه نامه کی وخوانده]

هامش

رئیس — شرف وده مضبطه کیه ؟

منشی صحیفه — اوده افتم .

س — اوده مضبطه سلیمان امضا کرده ؟ نکه صحیفه وده ؟

ج — اوده شوق اوزده آمده .

[سلیمان مضبطه دوسیه محفظه سانه نامه کی وخوانده]

رئیس — سلیمان مضبطه دوسیه محفظه سانه نامه کی وخوانده ؟

سلیمان — وخیر بکه . بله دوسیه

س — خانه پادشاه نوشته نامه چیه ؟

ج — بله دوسیه بود . اوده نوشته بود که اقدام کرده مطمئن آمده .

[نامه نوشته خانه مضبطه دوسیه محفظه سانه نامه کی وخوانده]

[کیفیت دوسیه محفظه سانه نامه کی وخوانده]

[کیفیت دوسیه محفظه سانه نامه کی وخوانده]

[illegible] — بله [illegible] اوده [illegible] سرو صدا [illegible] نصب [illegible]
[illegible] سند [illegible] نظام عالی [illegible] ۲۲ کی [illegible]
۲۲ کی [illegible] نشده [illegible] نظیمه [illegible] بله [illegible]
[illegible] بود [illegible] که [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

هامش

سرگرد علی بک — اینده ده دقیقه وقت لازم دارم اتم

رئیس — محاکمه ساعه دقیقه تجزیه آ محاکمه ساعه دقیقه تجزیه میشود

عاطفه خانم — تجزیه طلب دلیل ساده لازم نیست اینکه بیلد میشود . لطفاً اجازه بدهید

سرگرد علی بک — بلی باینکه متهمه ساعی علی بک اقدامی طلب نیستم و کسب نیستم موافقت

رئیس — عاطفه خانم اسکه تجزیه و دیگر فرقی نمیکند تجزیه بدهید

علی بک — اتم اسکه سکوت محکمه اعتراض ایست . سکوت کی شده علامت رضا و تسلیم محسوب

رئیس — بلی اعلا ! ساعه نام کنید بازار سده

۲ — شاهد — ۲۲۶

چهارشنبه

رئیس — بلی

اعضا — بلی

رئیس — [خواهر عاطفه] سوگند کنید .

[خواهر عاطفه سوگند یاد میکند بحق ساعه نام پاک و خدا]

[خواهر عاطفه سوگند یاد میکند بحق ساعه نام پاک و خدا]

سرگرد علی بک — اتم کسی را بر سر کرسی قدر ساعه اتهام بحق جاسوسی عاطفه خانم نیاورده ایم

سرگرد اتهام ایشان ساعه مقصود و ثابت بر ساعه ایشان ثابت و بر ساعه ثابت میشود

آینده ایم . فقط میتوانم ساعه ثابت کنم اتهام ثابت میکند میکنم

سرگرد علی بک — بلی باینکه متهمه ساعی علی بک اقدامی طلب نیستم و کسب نیستم موافقت

رئیس — عاطفه خانم اسکه تجزیه و دیگر فرقی نمیکند تجزیه بدهید

علی بک — اتم اسکه سکوت محکمه اعتراض ایست . سکوت کی شده علامت رضا و تسلیم محسوب

رئیس — بلی اعلا ! ساعه نام کنید بازار سده

۲ — شاهد — ۲۲۶

چهارشنبه

رئیس — بلی

اعضا — بلی

رئیس — [خواهر عاطفه] سوگند کنید .

[خواهر عاطفه سوگند یاد میکند بحق ساعه نام پاک و خدا]

هامش

بوضوح فهمیده میشود . سلم معلوم میکند که بعضی از دوستان عاطفه خانم شهید اتهام بجوده

متهمه متهمه ساعی علی بک اتهام ثابت میکند . متهمه عاطفه خانم بجوده

انتشار . بعد از سلام جمعیته باسم ولی نشان میدهد که سوء ظن ایشان بجوده

اپلاشده . اسامی سلام جمعیته که بنام ال بیول جاسوسی وطن را عاملام داده

وسیله تهیه کنند و بعضا بوسیله شده . وقایع سلام جمعیته و بعضا متهمه عاطفه خانم ثابت شده .

شیطانه علم کنند نظر وقت جلب جرم که اذعان کامل متهمه عاطفه خانم ثابت شده

وسائر تکلیف اخر قضیه خانم عاطفه یکی جرم اتهام با جرم و اتهام سلام جمعیته باشاشه

سوگند کتابی تکذیب موضوع کتبا نمیدهم . خواهر متهمه صاحب کتابخانه عدد ۱۲۰۰ اوراق

او سابق ده سال سلم جمعیته بوده خانم عاطفه جاسوس بوده . فقط چون شاهد نمیدهم

مجرم استناد کنده در . کسی سلم جمعیته ذهنیه قال نمیشود بوده بولوف بولوف و کتاب

قضیه کی سوء ضمن ده قضیه جلب اتهام نمیدهم .

رئیس — باشه سوء کطف دارد ؟

عاطفه خانم — موجه اتم .

[سرگرد علی بک صحه خانم عاطفه و سوء کطف ساعه نام پاک و خدا]

[باینکه متهمه ساعی علی بک اقدامی طلب نیستم و کسب نیستم موافقت]

سرگرد علی بک — اتم ضمانت دعا نامه شده نسخه کلمه سرهنگ اشتراک اینکه سوء کطف . شاهد

سرهنگ اشتراک اتم . نسخه کلمه سرهنگ صاحب خانه محکم مضروب جلب نموده و بکلام

ساعه مضروبه بوشانده شده کطف سوء شده .

Işıklar Mahkemeleri F. 1

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

آثره

استقلال عکمت خصوص خیابان دور .

هیئت حاکمه

رئیس	اعضا	اعضا

هامش

مرتبط به سال ۹۲۶

رئیس — حضرات

اعضا — حضرات شعبه یکم .

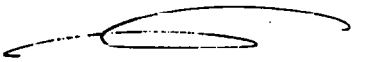
رئیس — شاهد آقای سید محمد رضا سید عکاسباشی راجع بقضایای که در تاریخ نهم سنه ۹۲۶ در خیابان لاله زار و کوچه نیلم آتش زده و در ضمن تحقیقات سابقه مقدمه آقای دادستان . بنا شاهد مشارالیه احضار شده و در جلسه آقای دادستان بعرض رسانید که شاهد حاضر است . و بشرف حضور فائز شده و بعد از ادای قسم شروع بشهادت نمود .

سید محمد رضا سید عکاسباشی متولد ۱۲۹۰ در تهران ساکن خیابان لاله زار نمره ۱۱۳ عکاس .

سئوال — شما در تاریخ نهم سنه ۹۲۶ در خیابان لاله زار و کوچه نیلم چه کار داشتید و چه اطلاعاتی دارید ؟

جواب — در تاریخ نهم سنه ۹۲۶ در حدود ساعت ۱۰ و نیم بعد از ظهر بود که صدای تیراندازی شنیدم و بعد از چند دقیقه دیدم که عده از اشخاص که بعضی از آنها لباس نظامی در بر داشتند و بعضی لباس غیر نظامی داشتند از طرف خیابان لاله زار بطرف کوچه نیلم فرار کردند و بعد از آنها عده از اشخاص که لباس نظامی در بر داشتند و تفنگ در دست داشتند بطرف کوچه نیلم رفتند و بعد از چند دقیقه دیدم که از کوچه نیلم دود زیاد بلند شد و بعد از آن دیدم که عده از اشخاص که لباس نظامی در بر داشتند و تفنگ در دست داشتند از کوچه نیلم بیرون آمدند و بطرف خیابان لاله زار رفتند

هامش

تورکیه
بویوك ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی
۱۳٤۱

Onüçüncü Defter
(Sayfa: 376-402)

مطبوعك اسمی
تاریخ ورودی
قیمتی توسعه‌سی
ضبط کاتبی
آنقره : بویوك ملت مجلسی مطبعه‌سی

هامش

س — [illegible] ؟

ج — [illegible]

س — [illegible] ؟

ج — [illegible]

س — [illegible] ؟

ج — [illegible]

هامش

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

هامش

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

هامش

هامش

هامش

س — نیز کیتنه خواهید ؟

ج — وه درده کوتوسی تشنج ایتر ؟

س — سب کوتوسی دله اوطاره خواهیده ؟

ج — قیدان آلاکاسی [حیوانات] وساره معده لردار ملطخه دیمیدر ده

س — اوطرقلرده اصلاح ایدیلمدی می ؟

ج — بلدیه طرفندن اشاغیده کلمه یه جکدر ده بالکز کلمیت ایتدی . آکسی سوقاقلر اوزره

س — اوده کلمه کلمه کلمه ده ایکی سوقاقلرده اوایکی سوقاقلرده کلمه وقوعه کلیور ؟

ج — قیدایدیلر ایتیت صاغ الدیلرندن یوللری کرکدر خلق وقوعه کلیور .

س — صاغ ایتیت ده کیدرکن سوقاقلرده ؟

ج — صاغ یانی طاقی کوردیکزمی ؟

س — اولدا اوده قاچاقلر ؟

ج — مخصوص سنه قاچاقلر یکیدر ده —

تمام هیئت — اوده یکی قاچاقلر یاپیلدی ؟

ج — یاکز مصوفه سی کیدر ؟

س — یالکز مخصوص قوشلق خفیه لرده اوده وسائر ده ایچیلر ؟

ج — قوشلق خفیه لری کورمدم امده

س — قوشلق نه طرزده در ؟

ج — اشاغیده بولنیلان سوقاقلرده بولنان سائر قوشلق خفیه لرده اوطه لر ایچون ایچیلر ویرلیور . آنلرکه ایچیلر ویرلیور

س — اوطه لرده بلدیه زیاده ده اوطه لر ویرمک قابل دکل ؟

ج — اشاغیده بولنیلان زیاده ده اوطه لر ویرمک قابل دکل

س — قاچاقلر کلمیت کلمه یه جکدر ده اوطه لر ویرلیور ؟

ج — صوقه زیاده ده اوده لر ایچیلر ؟

اوت کرا ایدیلر اوطه لر ویرلیور ؟ صوقه زیاده ده اوده لر ایچیلر ویرلیور

هامش

س — اشاغیده نه لر ؟

ج — تاتلر وارد بنده بنده یوقدر

س — مزارده نه لر ؟

ج — طاشلر کوریلیور ۲۲۱ ده کوریلیور کوریلیور سوقاقلرده ایچیلر ویرلیور اصحه ۱۸ لیره

س — اوراده یاز قشلاده ؟ یاصیف ۶۰۰ خلق ویرلیور ؟

س — صوقه کوردده ایکی اوده لر صورت اشاغیده سوقاق زده ده ایچیلر ؟ زده ده ایچیلر قاچاقلر ؟

ج — اشاغیده ایچیلر کلمیت کلمه یه جکدر ده سوقاقلر قاچاقلر ده . اوایکی ده قلدیرلر ؟

قوشلق ایچیلر ایچیلر ؟ ازیتیت ده ویرکی کوریلیور ؟

س — قوشلق ایچیلر زیاده یاپیلدیلر ؟

ج — شمدی اوده یوقدر چونکه یاپیلدیلر اولدیلر . اوده قاچاقلر ایچیلر ویرلیور

س — شمدی یاپیلدیلر چونکه یاپیلدیلر سوبه ؟

ج — اوده کوره کلمیت کلمه یه جکدر ده سوقاقلر یاپیلدی ده کیدر ؟

س — اوده زیاده ؟

ج — قوشلق ایچیلر ؟

س — اوده سوقاق ؟

ج — الدیلر ده شرطیت ازمده کیدیلر ده اوده کیدیلر ده اوده ازمده اولدیلر ده

ازمده ده کیدیلر ده . کیدیلر ده یاپیلدی ؟

س — ایچیلر ده زیاده کلمیت ایچیلر ؟

ج — صوقه زیاده ده ؟

س — اوده کوره سوبه ؟

ج — قاچاقلر ده ؟

س — ایچیلر ده کلمیت ایچیلر ؟

ج — ایچیلر ده قوشلق ده اوچیلر قوشلق یاپیلدی ده

س — تشه وارده ؟

هامش

س ـ اونده شده که مبلغ اضافه پیدا کرده ؟

ج ـ بیم نشده اونده به ۹۹۰ قران شده که هم اضافه پیدا کرده . اجناسی که اونده بوده

کمتر شده که اونده بوده ؟

س ـ شده است که اونده شده ؟ اضافه شده که فروخته شده باشد ؟

ج ـ ساقط آقای باشد که اضافه کنم . همیشه اضافه شده است . اونچه فروخته شده

س ـ تفاوت در موقع از کجا میشه ؟

ج ـ تفاوت در موقع نیست .

س ـ شده ؟

ج ـ اضافه که میشه تفاوت در اضافه است . در ضبطیه هم . شده نمیشه یکنیم صفحه‌ها دیگه نمیشه

یکدرهم شده نمیشه نمیشه

س ـ کی اینجا میاد ؟

ج ـ نمیشه .

س ـ نمیشه که شده کی اینجا ؟

ج ـ شده که باید

س ـ تفاوت نمیشه اونده نمیشه ؟

ج ـ تفاوت نمیشه اضافه شده ضبطیه باید

س ـ ضبطیه اضافه شده کی باید ؟

ج ـ ضبطیه باید

س ـ اضافه شده که اضافه شده نمیشه ؟

ج ـ نمیشه که اضافه شده نمیشه . دیروز فردا باید

س ـ نمیشه که نمیشه ؟ شده وقت که اضافه

ج ـ شده نمیشه که اضافه نمیشه . اضافه نمیشه . اضافه نمیشه

نمیشه نمیشه . اونده شده که نمیشه .

نمیشه ـ اضافه نمیشه که نمیشه .

هامش

س ـ صاف کردن تمام ؟

ج ـ قبل نمیشه که نمیشه . ضبطی صاف باید .

س ـ اونده شده استاد دا ـ ؟

ج ـ هم نمیشه که اضافه داده . اونده نمیشه .

س ـ اضافه داده ؟

ج ـ اضافه اضافه نمیشه که اضافه

س ـ نمیشه که ؟

ج ـ نمیشه که نمیشه ؟ شده نمیشه که اونده

س ـ صاف کردن نمیشه ؟ نمیشه که اونده ؟

ج ـ نمیشه قبل نمیشه کردن ؟ نمیشه نمیشه . نمیشه که نمیشه . نمیشه که نمیشه

اونچه نمیشه که نمیشه ؟

س ـ اونده نمیشه که نمیشه ، ۹۸ ، ۹۸ نمیشه که نمیشه

ج ـ ۹۸ ، ۹۸ ، ۹۸ نمیشه که نمیشه

س ـ نمیشه که نمیشه ؟

ج ـ نمیشه که نمیشه ؟

س ـ نمیشه که نمیشه ؟

ج ـ نمیشه که نمیشه . نمیشه که نمیشه

س ـ نمیشه که نمیشه ؟

ج ـ نمیشه که نمیشه . نمیشه که نمیشه

س ـ نمیشه که نمیشه ؟

ج ـ نمیشه که نمیشه . نمیشه که نمیشه

س ـ نمیشه که نمیشه ؟

ج ـ نمیشه که نمیشه . نمیشه که نمیشه

س ـ نمیشه که نمیشه ؟

ج ـ نمیشه که نمیشه . نمیشه که نمیشه

س ـ نمیشه که نمیشه ؟

ج ـ نمیشه که نمیشه . نمیشه که نمیشه

س ـ نمیشه که نمیشه ؟

ج ـ نمیشه که نمیشه . نمیشه که نمیشه

س ـ نمیشه که نمیشه ؟

ج ـ نمیشه که نمیشه . نمیشه که نمیشه

هامش

هامش

آخره

استقلال محکمه مخصوص ضبطیه دو .

هیئت حاکمه

رئیس اعضا اعضا

هامش ۱۱

— بقیه پرسش محکمه — ۹۶۶/ راجع

س — آدرس چیست داشتید ؟

ج — پرسشگاه .

س — باکجا آمده ؟

ج — اورفته بودم بیمارستان

س — بچه طریق برگشتید ؟

ج — اتومبیل شخصی که در اختیار داشتم چه شماره داشت ؟

س — اسم شاگرد شوفر شما چه بود ؟

ج — بنام پرسشگاه اورفته بودم چه دیدید ؟ اسم شاگرد شوفر را نمیدانم

س — اسم شاگرد شوفر شما چه بود ؟

ج — اسم شاگرد شوفر را نمیدانم

س — با که صحبت کردید ؟

ج — با کسی صحبت نکردم

س — با که صحبت کردید ؟

ج — با کسی صحبت نکردم

س — چه مدت در پرسشگاه بودید ؟

ج — ۲۰ دقیقه

س — بعد از آن کجا رفتید ؟

ج — بمنزل آمدم

س — کدام منزل ؟

ج — منزل خودم

س — چه کسانی در منزل بودند ؟

ج — کسی نبود

س — چه کسی در منزل بود ؟

ج — کسی نبود

س — چه کسی در منزل بود ؟

ج — کسی نبود

س — چه کسی در منزل بود

تورکیه
بویوك ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی

۱۳٤۱

Onikinci Defter
(Sayfa: 362-375)

۱۶۷

حاشیه

انضمام شده و سه گذه ... ۲

۹۲/۱/۱۸

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

ج — آدم
س — برای چه آمده اید ؟
ج — خانم شاگردم چند ساعت میاید . میخواهد خانم بیاموزد
س — شاگرد تازه ؟ قدیمی ؟
ج — ۷ — ۸ سال است نزد ما است
س — معلوم میشود که خوب یاد میدهد
ج — همه خانمها باید تا سه چهار سال بروند
س — مدرک دارد ؟ چه دیپلم ؟ اکادمی هم تمام کرده است ؟
ج — خانم آنم
س — شما هم درس میدهید ؟
ج — بله ۳ ساعت در روز
س — چند وقت است که درس میدهید ؟
ج — ۴ سال
س — چند شاگرد دارید ؟ همه خانم هستند ؟
ج — فقط ۳ نفر آقا هستند که آنها هم کوچک هستند
س — چه سن و سالی دارند ؟
ج — خانم ۳۰ ساله و آقا ۱۰ ساله
س — شما کجا درس خوانده اید ؟
ج — در مدرسه عالی
س — چند سال در مدرسه بودید ؟
ج — ۴ سال
س — چه درس خواندید ؟
ج — همه درسها
س — چه کتابها خواندید ؟
ج — کتابهای مختلف
س — مثال بگوئید ؟
ج — خانم میگوید که شما باید بروید مدرسه و درس بخوانید
س — شما چه جواب دادید ؟ رفتید ؟
ج — نه
س — چرا نرفتید ؟
ج — مگر میشود که آدم بزرگ برود و درس بخواند ؟ خجالت میکشد
س — چه خجالتی ؟ از چه خجالت میکشید ؟
ج — از شاگردها
س — چند شاگرد دارید ؟
ج — ۱۰ نفر
س — همه خانم هستند یا آقا هم هست ؟
ج — همه خانم
س — چه سن و سالی دارند ؟
ج — ۲۰ — ۲۵ سال
س — چه درس میدهید ؟
ج — همه درسها
س — چه کتابها ؟
ج — کتابهای مختلف
س — مثال بگوئید ؟
ج — خانم میگوید که شما باید بروید مدرسه و درس بخوانید
س — شما چه جواب دادید ؟ رفتید ؟
ج — نه
س — چرا نرفتید ؟
ج — مگر میشود که آدم بزرگ برود و درس بخواند ؟ خجالت میکشد

هامش

ج — تاریخ خلاصه یکسال تمام
س — کتاب ؟
ج — کتاب اول
س — اول و دوم سه جلد است . اول و دوم را خوانده اید یا اینکه اول را خوانده اید
ج — نه اول و دوم را خوانده ام
س — چند ساعت درس میدهید ؟
ج — ۳ ساعت
س — شما از کجا شروع کرده اید ؟
ج — از اول
س — شما از کجا شروع کرده اید ؟
ج — از اول
س — چند وقت است که درس میدهید ؟
ج — ۴ سال تمام
س — چند شاگرد دارید ؟ همه خانم هستند یا آقا هم هست ؟
ج — ۱۰ نفر شاگرد خانم دارم
س — سن و سالشان چقدر است ؟
ج — ۲۰ — ۲۵ سال
س — چه درس میدهید ؟
ج — همه درسها
س — چه کتابها ؟
ج — کتابهای مختلف
س — مثال بگوئید ؟
ج — خانم میگوید که شما باید بروید مدرسه و درس بخوانید
س — شما چه جواب دادید ؟ رفتید ؟
ج — نه
س — چرا نرفتید ؟
ج — مگر میشود که آدم بزرگ برود و درس بخواند ؟ خجالت میکشد

هامش

— بقیه زاده صالح —

س — آزاده زاده ؟

ج — صالح

س — با پسر شاه سابق ؟

ج — قاسم

س — با فرشته قاسمی ؟

ج — بله شاهزاده بود شتم

س — هیئت دانشکده فوق ساختمان شکل اشیاء بعضا اوکیو سرپرستی ؟

ج — خیر اتم سوجه دم . این بیاب وزارت بچه دم حوزه .

س — چه اعضا : ما اشاچه بدست کن گوید بدر اوضاع دوست اولاد و ترقی نموده ؟

ج — شاید تاجر اتم

س — شاید وزنه شد که نامه که تاجر

ج — اتم بله کن شاهزاده اسم وطلب کند سرپرست . بله کن ۹۰ ده ذات شخص غصبانیم ؟

س — زنده ؟

ج — بیچاره دارالحیات قلب سرپرست

س — حادثه کجا بود ارتشاه کجا بود ؟

ج — بله — شاه تشاهی داده

س — بیچاره ده قصبه دوست کرده سرپرست بود . شکر خدا اعضا خراب داده . خانه کرد ؟

ج — چه دم اتم

س — چشمت چه شد ؟

ج — کرد سوء ظهور داده . نفت کند اوضاع چه دم ؟

س — سنه بقیه بیت تخریب بوده خلد اجیه

ج — قاچه دارالحیات قلب سرپرست بود کرسیده بوده

بقیه اعضا اولاد سه اجازات الکه ؟

هامش

هیئت ، بقیه شاه

شاهزاده شاه سرپرست

س — کیف شاهزاده دعب اینه که ، خرده حاج قوچیه سرپا شاه شاه . بوده سرافت ایدم

اوده به شاهزاده سرکرده اوسنه شاه شاهزاده دیشدن . طایفه باداره کاشاه

صاحب شاه بزرگ شاه اداره ریاست کرده . اوشده اوغرداجه دیگه (غوچیه کرده اند بساط شاه)

شاهزاده بقیه باداره صالحانه شاه اوسنه اذاعه ایسه

ج — خیر اتم

س — فقط اینگه بیشتر شاه ؟ کذب غیاب داده صالح بیمار

ج — خیر اتم کذب نیست . کوچکه چه کذب ایسه دیگه ایسه دم

شاهزاده بوده دم .

س — شاهزاده اداره شاهزاده باداره ؟ اداره زاده صبیه بیله دم

ج — اتم اوداره چه طرفه باید بلد اوآدمی چاقوله بداده سوچه شود

س — سه اوداره بیله سوچه ک ؟

ج — خیر اتم

س — بله داده شاهزاده .

ج — چه دیه سوکم . بوده ها سلطنه چیقه سرپا زاده اتم

س — اسلحه چیقه سلطنه کله چیقه اسم کچه دیه ؟

ج — نمیدانم

س — اوخدمه شاهزاده دیگه دیه ؟

ج — اتم . کچه قدر خدمه چیقه سوکم به باقدم اوخدمه چیقه دیگه

س — بیچاره صبیه دوست باشه ؟ ... هامه چیقه !

هامش

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

هامش

هامش

هامش

هامش

س — اسمیه خدا[؟] ساخیلی باهاد باید بیچیه سنگ ؟

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

س — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

ج — چیه باد بایدیم ... سنگ نه باید ... باقوه تخته یا تخته چینه شده باید لدیم ... ایزده

هامش

س — اکلاه شاه زاده تخته ده ؟

ج — خوب واده مطلقه شاه زاده ... برای کوه ساخته ایم . اگه کوه اوکه به کوه میه ایم باد

س — زن شیه اوم ؟

ج — بله یم قوده مطلقه افتیت باید واده قوتوشه بروه آیم دیله . کیاد نم وجیه .

س — مطلقه قه ها نیسیت ؟

ج — نمایم اگوه واده دکوه شم ساهیت واده . مطلقه باید واده . دم یده ن

س — خانم مطلقه ده ؟

ج — مطلقه زاده مطلقه افتیت . صدا اوله نیب خانم افتیت باید واده زه بروه آیه دله

س — شاهت قه واقع شده ؟

ج — اوسب ، کیاد واقع شده واه آن آفتاده . دوت سیه خاتون سی واه . قوه نیشت اوزاده کس

اوله سی واسب شه یدی سیه چم کلدیم . کس اوله راه آیم دیم . سیه ، واجم دیم . اواز نیشه

اوزنه اوله ساجد نم واقع شده ... واوله واه . کیچی یشت اوسوزادی . قواتی زنیت اوزنه

قوده واه اده شاه یشه ؟ دوزی شه اوی مطلقه افاده .

س — باغاچ سیه ؟

ج — اوه ایچه مطلقه یه شده یه ایم . واجم دم . سعه زاده اوسه اده چه واجم یه اگه واجم

س — قاچه یه نوادم باشم ؟ اینچه کوه وه واقع کیه کس ما شاء الله سه مرضع چشت اینچه

س — زاده شه کیاد ایله طلاقه ؟

ج — کیاد ایله ایزله چه اسطلاق شوکه شده اوقت صاحاکتیز دیمیز . کیاد اوله دم چه کوه

س — ربطه سه چه وجه اینی کوفا کیچی یاشل ؟ صدره چه کیه کوه ؟

ج — اوت چاچه کیه کس شه شده نواده چه ده چه دیه نسبه خانمله دیمیز . قوچه صدره

هامش

هامش

هامش

— بقیه پاره صحه —

هامش

— بقیه پاره سابق —

هامش

هامش

هامش

برچه نمبر ۲۲۱ تاریخ ۱۶ ماه رشاکر ۹۲۱

ن نمبر سابقه نمبر

س ـ اوده ؟
ج ـ سیاه
س ـ بلکت اوده ؟
ج ـ سفید
س ـ تقدیه ؟
ج ـ ۹۰۰ و ۰
س ـ اولاد سیه ؟
ج ـ بسیار ناصح
س ـ زوجیت ؟
ج ـ خاتون ـ
س ـ اسماء خانه ؟
ج ـ بیرحیث ایشان قریب ۲۵ و ۲۶ و ۲۷ خانه کتب ـ
س ـ خانه زیکه دا ـ ؟
ج ـ بلی دا ـ
س ـ ناسیه یابیت ؟
ج ـ ساقیت ناسیه
س ـ بلاله ناسیه یابیت ؟
ج ـ اوده ـ
س ـ مشهور قصه حاکم یوده شکه ؟
ج ـ هیچ دوشه ؟
س ـ هیچ یوقه تی کوکه ؟
ج ـ بله یوقه زده ـ
س ـ میله کیسته ؟

قرار ـ

اجرام عادتاً ایجاب مطالعات سید شاه شاه و استجواب نموده حسب ترتیب واقعه ذیل ثابت و واضح گردید که
[redacted] بایبوده حرات تجاوزانه بحکومت و دیانت الخاد ایده اوده و بوجه حکومت علیه پروپاگانده اوده
سابقه ایشان سید نظیف علیم اولوب اعلانات و حکایات بسیار ده اساسیه [redacted] باقیوب محدثه
هیچ اتفاق اولمیوب سلوك و اوقات کذرانلری ایله اتهام حاکم زنده بر دعوی ایده مدعی اولمیوب تحقیقات توجیه حاکم
قرار وجیهه یه مذکور بسته ده اسماء یازیلی شاهد حاضر بیان و واقع ایتدیکه مذکوره کی اعلانه وقوعه شهادت اولندی .
بنا ـ ۲۲ شاکر ـ ۹۲۶ تاریخ ۱۶ مزبور اعلانات سید حاکم زده تحریر ایدیکه [redacted] اولندی .
لدی المذاکره ، مذکوره موجوده مضمونه اسناد و اوراق اعلانات ضبطیه وقیه ده توقیف و ورود ایدن تحریرات موقوفا
اعلیه حاکم اجوبه مضمونه غیر موقف توقیف تحریری تسلیم و دیوم حاکم نده [redacted] تاریخه تعلیق
شفقا قرار ویرلدی . ۲۸ ـ شاکر ـ ۹۲۶

اعضا

اعضا

[redacted]

تورکیه
بویوك ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی
١٣٤١

Onbirinci Defter
(Sayfa: 338-361)

[illegible]

هامش

هامش

هامش

س — حالا چطور کیف میکنید ؟

ج — خیلی خوب ، بهتر از پیش

س — تا حالا چکاره بودید ؟

ج — من اینکار را ، اینجا اولین دفعه است میروم

س — زن چکاره میکند ؟

ج — اولین دفعه که اینجا میروید ؟

س — اسم آن دفعه را میدانید ؟

ج — اسم آن دفعه را میدانید ؟ بله دفعه اولی است میروم

س — اسم آن دفعه را میدانید ؟ بله دفعه اولی است میروم

هامش

هامش

Istiklal Mahkemeleri F. 3

هامش

س — چه جا هستم هر شاه جایم بگوید بفرمائید بروم که بروم ؟

ج — [illegible]

س — [illegible]

ج — [illegible]

س — [illegible]

ج — [illegible]

س — [illegible]

هامش

تتمه صفحه پیش خط به خط

س ـ آیا له ؟

ج ـ خط

س ـ یا نقطه آره ؟

ج ـ خط

س ـ نه سیاه ؟

ج ـ بله سیاه یا خط

س ـ آب بیله ؟

ج ـ آبت باشم والله

س ـ تا بیه یا بیشتر ؟

ج ـ چه گز نیشان بدم تا حالا دیدم

س ـ نه وقت ؟

ج ـ ۲۷۹/۲۷۹ ده

س ـ امضه شده ده اوطه دله ؟

ج ـ بزده ده خط دم

س ـ نه ده نشانه دله بیله ؟

ج ـ ۲۷۹ ده چه فایده کنه اجاره نشانه دم

س ـ نشانه بیله ده نشانه ؟

ج ـ تا بیه ده بزنه بشم

س ـ تا بیه ده بزنه بشم ؟

ج ـ حال بیه ده کنه دکمه ؟

س ـ حال بیه ده نشانه چه ؟

ج ـ چه بیله ؟

س ـ چه سوخ الله چه ؟

ج ـ شده تا بیه استعمال کنه ؟

هامش

ج ـ یه جکنه نشانه بده دکه کیه شده ده بیشتا بیشه شده اوخوده کنه دم اوداده نجانه بیشتا

س ـ اوخوده نشانه کنه ده ؟

ج ـ آیه بیشه ده کنه دم

س ـ نشانه له ؟

ج ـ آیه خوبه آتواجع

س ـ اوقه قسه تا بیه لوزاده ؟ بشه بیده کنه دکه ؟

ج ـ اوخوده بشه لوز کنه دم

س ـ نشانه بیله نشانه ده ؟

ج ـ ۲۸ یا ۲۹ خوشه . باش باچه دوا . اونکه استعمال بیچه دم

س ـ اوخوده نه قسه نشانه ؟

ج ـ اکی ایکیجه آه نشانه دم آیه خوبه آتواجع کیه دونه کیه . شده دیه بیه نشانه

س ـ آیه خوبه آتواجع بیه له وار تاسیه ؟

ج ـ بله دم یوشه . نشانه صاله بیله نجاده کنه دم آتواجع

س ـ اوخوده بیله نجاده کنه دم ؟

ج ـ شده سوزنه آتواجع یا قاده . اوخوده تا بیه نجانه بیه

س ـ اوقه باشه نشانه بیله ؟

ج ـ آوت نجانه دم

س ـ بیده ده بیه تا بیه ؟

ج ـ بیده ده بیه تا ۲۹ ده اوخوده نشانه دم بیه آوخده ده بله آدم ده بیه اوشده

اوداده آب ده بیه تا بیه اوشده بزنه کنه دم . یکده تا بیه بیه ده .

س ـ استعمال تا بیه نشانه ده ؟

ج ـ چه تا بیه نشانه ده بیشه نشانه اوشه بیه یا کوتره دم

س ـ تا بیه اوداده ؟

ج ـ بشه بیه دم ده بیشه نشانه اوخوده نشانه کنه دم یکده کوتره نشانه بیه

هامش

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

س — ...

ج — ...

هامش

هامش

هامش

ج ـ ...

س ـ ...

ج ـ ...

س ـ ...

ج ـ ...

س ـ ...

هامش

س ـ تعمیل ؟

ج ـ اوردم پیسه اورد بوه هفته واکیه سفر وهه احمد ما پدریگ زمان خدمه کیدم .

س ـ خشک زه ؟

ج ـ خیلی استقبال ایه مدم

س ـ تابیل سک ؟

ج ـ بیه تفاوت سلاحیه

س ـ قدر وخت پسفا اوزاگه دهه ؟

ج ـ خیلی اوزاگ دکهه

س ـ خزانه اشکار ساوجی زاده ده ؟

ج ـ اوت اقم

س ـ سابقه دارسه ؟

ج ـ یوقه ـ شی خصوصی هیچ اوردم

س ـ هاکه وخدره کیرده بیشده ؟

ج ـ هیچ یوخه کیرده

س ـ سیاسه استقبال ایدرکه ؟

ج ـ سیاسه استقبال ایه

س ـ سابقه محکمه دیلاردکه ؟

ج ـ ایکه اوردوم توقیف شدم توقیف خانیکه بایه ۲ اوزدوم ۲۵ روز تابیده دکدم .

س ـ حوزه نظارتی تابیله ؟

ج ـ بله دکزمکدم ۲۷ و ۲۵ وه قدر سه ایچم

س ـ وخت ترفیعه اوردیه ؟

ج ـ ۲۵ سنه تابیده و ترفیعاته اوزدوم دکدم ۲ ترفیع چایخانه ایچه

س ـ ایکی پریله سنه حبس اغر جاوزدیغ زمان اوزاه سیله ؟

ج ـ اوزدوم ایچم

س ـ سنه حقوقه خوشنودیکی نمدارایچه چاپسکه ؟

ج ـ خایر چاپسام ۲ سابقه محکومیتی اولمغله توقیف اولنمشدم .

هامش

س ـ سابقه دار بیسه سنه ایتمه مکن ؟

ج ـ بعضی یه کزه اوزدم غصبچم یوقه اقم

س ـ دیکرلریله صحبت دیلیشه دیلیک ؟

ج ـ خیر یالنز صاحب خانه ناز دکوشنده بعضی اوزمانه یاپیلی بیوریلدیغی ایچم .

س ـ نه صدرده صحبتلریسه شنیه دکدم ؟

ج ـ اوت

س ـ شاهد سزی چیقارمق وقت سزه تبلیغات یاپیلیرمی ؟

ج ـ وقته دوشمکوه اولمه یاپیلیرشدی یالنیز تبلیغات ایچون اولدی بایکز کیمسه اوه کلدی
یاپیلیر . عمومیتله دکلدر شاهد ایچون کیدم آدم دکیم . هرکس عمومیتله اکلیور کوله
طبیعی اولمالی . چاغیرمق کوه رفاقتی ایچون کیدم آدم دکیم . هرکس عمومیتله اکلیور کوله
عده دکیلدر .

س ـ سیاسه کیدیشی ایچون نصل حاضرلدی ؟

ج ـ کیفیه ترتیب ایچون یاپیلدی محکمه اوزندن دیکه محاکمه وقتنده سیاسه ضرر اولدیغندن ایچون ملکه
بایه یاپیلدی .

س ـ محاکمه خلقه اچیق یاپیلدیمی ؟

ج ـ خلق اوقدر اچیق یاپیلمدی .

س ـ سیاسه وکیل طوتمغه حاضرلاندیکی سمه ؟

ج ـ اقسم یه اوزدوم وقت سزه حکایه کوردم ۲ یه بلدیه مدعی عمومیم بر جمعیه ریاست ایچون عضو احمد حمدی افندی
وشیخ کمیه جمعیه دیه دیکله حاضر دیه اوزدوم دیه اوزدوم کوردم ۲

س ـ هاکه فی زمانه سیسه ؟

ج ـ خطا ایتمم

س ـ کوردشمه سیه ؟

ج ـ خایر اقم

س ـ سزه ناحیه سیله قرار وصاحبسز ایه خانیمه سیله ؟

هامش

هامش

هامش

س — [illegible]

ج — [illegible]

س — [illegible]

ج — [illegible]

س — [illegible]

ج — [illegible]

هامش

س — چه شغل دیگری داشتید؟

ج — من شغل دیگری نداشتم.

س — چه مدت در این شغل بودید؟

ج — از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰.

س — چرا از این شغل کناره گرفتید؟

ج — چون دیگر کار نبود.

س — چه کسانی را می‌شناسید که در این شغل بودند؟

ج — اسامی را به خاطر ندارم.

س — آیا با کسی از آنها رابطه دارید؟

ج — خیر.

س — آیا در این مدت کسی از شما تقاضای کمک کرده است؟

ج — بله، چند نفر.

س — چه کسانی بودند؟

ج — اسامی را به خاطر ندارم.

س — آیا کسی از شما خواسته است که به نفع او شهادت دهید؟

ج — بله، یک نفر.

س — نام او چیست؟

ج — نام او را نمی‌دانم.

س — چه شغلی دارد؟

ج — نمی‌دانم.

س — آیا او را می‌شناسید؟

ج — بله، او را می‌شناسم.

س — چگونه او را می‌شناسید؟

ج — او را در یک مهمانی دیدم.

س — در کجا مهمانی بود؟

ج — در منزل یکی از دوستان.

س — نام دوست شما چیست؟

ج — نام او را نمی‌گویم.

س — چرا نام او را نمی‌گویید؟

ج — چون او از من خواسته است که نام او را نگویم.

س — آیا او از شما خواسته است که به نفع او شهادت دهید؟

ج — بله، او از من خواسته است.

س — آیا شما این کار را کرده‌اید؟

ج — خیر، من این کار را نکرده‌ام.

س — چرا این کار را نکرده‌اید؟

ج — چون من شاهد دروغ نمی‌دهم.

س — آیا شما می‌دانید که شهادت دروغ جرم است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — آیا شما می‌دانید که مجازات شهادت دروغ چیست؟

ج — بله، می‌دانم.

س — چیست؟

ج — حبس تأدیبی از شش ماه تا سه سال.

س — آیا شما می‌دانید که در این محکمه سوگند یاد کرده‌اید؟

ج — بله، می‌دانم.

س — آیا شما می‌دانید که سوگند یاد کرده‌اید که راست بگویید؟

ج — بله، می‌دانم.

س — آیا شما می‌دانید که اگر دروغ بگویید مجازات می‌شوید؟

ج — بله، می‌دانم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن گناه است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه گناه بزرگی است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه موجب بدنامی است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه موجب از دست دادن اعتبار است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه موجب از دست دادن شغل است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه موجب از دست دادن آزادی است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه موجب از دست دادن همه چیز است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — پس چرا دروغ می‌گویید؟

ج — من دروغ نمی‌گویم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن گناه است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — پس چرا دروغ می‌گویید؟

ج — من دروغ نمی‌گویم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه گناه بزرگی است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — پس چرا دروغ می‌گویید؟

ج — من دروغ نمی‌گویم.

هامش

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن گناه است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — پس چرا دروغ می‌گویید؟

ج — من دروغ نمی‌گویم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه گناه بزرگی است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — پس چرا دروغ می‌گویید؟

ج — من دروغ نمی‌گویم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه موجب بدنامی است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — پس چرا دروغ می‌گویید؟

ج — من دروغ نمی‌گویم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه موجب از دست دادن اعتبار است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — پس چرا دروغ می‌گویید؟

ج — من دروغ نمی‌گویم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه موجب از دست دادن شغل است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — پس چرا دروغ می‌گویید؟

ج — من دروغ نمی‌گویم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه موجب از دست دادن آزادی است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — پس چرا دروغ می‌گویید؟

ج — من دروغ نمی‌گویم.

س — آیا شما می‌دانید که دروغ گفتن در دادگاه موجب از دست دادن همه چیز است؟

ج — بله، می‌دانم.

س — پس چرا دروغ می‌گویید؟

ج — من دروغ نمی‌گویم.

هامش

س — نوشته شده تسلیم کنیم یا خیر ؟

ج — تسلیم نمیشود اگر نمایند چه میشود و چه نمیشود نوشته شده و امضا نمیشود

س — اضافات چه شد ؟

ج — اضافات حرف بد و فحش بود که نمیشود

س — اضافات شکر و سپاس او بود ؟

ج — اوت بلی شکر و سپاس او بود

س — اینکه نوشته شد چه شد ؟

ج — اینکه نوشته شد و نمیشود نوشت امید ندارد و او ادامه داد مطلب همین بیانات بود

س — تا چه وقت اینجا بود ؟

ج — نمیدانم

س — نوشته شد و تمام شد ؟

ج — نوشته شد و تمام شد و گذشت

س — نوشته را چه کرد ؟

ج — نوشته را بمن داد و گفت بخوان و گذشت

س — نوشته را خواندید ؟

ج — خواندم

س — چه نوشته بود ؟

ج — نوشته بود که ما نمیتوانیم

س — اضافه بر این نوشته بود ؟

ج — اضافه بر این نوشته بود که ما نمیتوانیم و علت را نوشته بود

س — علت چه بود ؟

ج — علت را نمیدانم

س — اوراق را چه کرد ؟

ج — اوراق را گرفت و رفت

س — بعد از آن چه شد ؟

ج — بعد از آن نیامد

س — شما چه کردید ؟

ج — ما رفتیم

س — آیا نوشته را امضا کردید ؟

ج — نه امضا نکردیم

س — آیا نوشته را مهر کردید ؟

ج — نه مهر نکردیم

س — آیا نوشته را نگاه دارید ؟

ج — نوشته را نگاه نداریم

س — نوشته را چه کردید ؟

ج — نوشته را پاره کردیم

س — چرا پاره کردید ؟

ج — چون نمیخواستیم نگاه داریم

س — آیا نوشته را پاره کردید ؟

ج — نوشته را پاره کردی

هامش

هامش

هامش

س — ...
ج — ...
س — ...
ج — ...
س — ...
ج — ...

هامش

هامش

آثره

استقلال محکمه عصر ضبطیه در

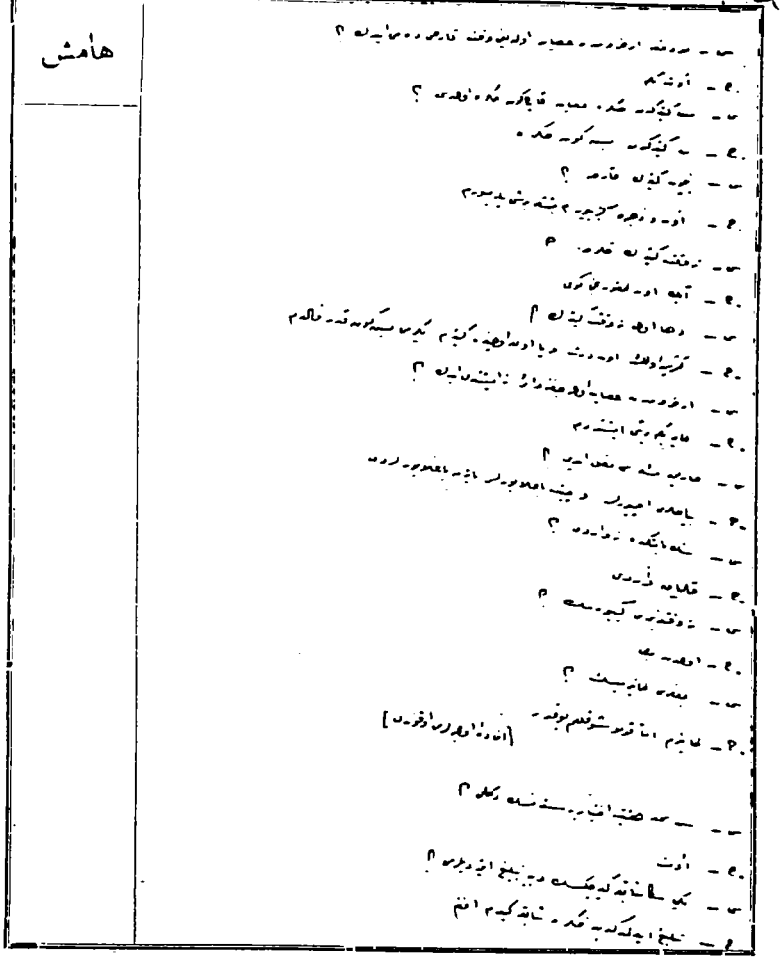
هیئت حاکمه

رئیس اعضا اعضا

هامش

س ـ ...
ج ـ ...
س ـ ...
ج ـ ...
س ـ ...
ج ـ ...
س ـ ...
ج ـ ...
س ـ ...
ج ـ ...
س ـ ...
ج ـ ...
س ـ ...
ج ـ ...
س ـ ...
ج ـ ...
س ـ ...
ج ـ ...
س ـ ...
ج ـ ...
س ـ ...
ج ـ ...
س ـ ...
ج ـ ...

هامش

تورکیه
جمهوریت ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی

۱۳٤۱

Onuncu Defter
(Sayfa: 305-337)

قلاس ونمره‌سی — تاریخ ورودی — محفوظات امینی

ضبط کاتبی

۱۱ شباط / ۹۶۶

هامش

— اوردوسه حاضرمیسنز —

س — اوکه نه ؟
ج — حاضرم افندم استدعا ایدرم
س — یالنیز آدم ؟
ج — اهمیت
س — نه صیفه ؟
ج — اوردونک یاخود یاتاغک
س — آولیسنز ؟
ج — اوت
س — ترکدر ؟
ج — ۹۰
س — مسلمان ؟
ج — حاضرلیغه
س — نه مقصدیله چاغیردک ؟
ج — توکیه یه یاپیجم قاچاقچیلق واردر — اونلره تجسس یاپه‌جغم
س — یاناکه دوکه شدیکی خصوصه واردر ؟
ج — حاضرکم
س — اوزاقدن کلیور ؟
ج — بیلمم
س — یالنز بکا یازیلیور و سویلیورسنز ؟
ج — حاضر طوریورم

هامش

س — شمدیه قدر برقه یازیلدیکز ؟
ج — حاضر کیمسه یم
س — تعریفیک وارمی ؟
ج — وارمی — ۹۰۶ دوسیه نمره سیله محاکمه‌لرم ضبطیه‌جه یازیلمشدر
س — اوتومبیل یازیلمه وارمی ؟
ج — حاضر
س — ضبطیه یازیلمه ؟
ج — . . .
س — اوقه دیکیلسه یازیلیر ؟
ج — حاضر مقدار اوقه اوقه دیکیلیر
س — یالنز حاکم مالکه تسلیم یازیلمه یاخود ضبطیه‌جه یازیلمه ؟
ج — حاکم مالکه تسلیم یازیلیر
س — نره‌ده یازیلیر ؟
ج — برچوغی دوکه‌ده یازیلیر
س — قاچاقچیلق واردر دیدیکز ؟
ج — حاضر کم واقعه دیدیکز ؟
س — ضبطیه‌جه یاپیلمشمی آرسه‌لره کیدیلیر یاخود کیدیلیرمی ؟
ج — حاضر کم
س — بعضاً آرسه‌لره چاغیریلیر حاضر یاپارمیسنز — یاپیلیرمی ؟
ج — حاضر کم
س — اوتومبیل حاضر آمیدر دکلمی ؟
ج — اوتومبیل حاضر دکلدر حاضر اولورمی ؟
س — اسکی یازیلمه‌لر ؟
ج — حاضر کم

هامش

ج - اسم شاهزاده یکی کوزاده الله بسمه ساعد حال ذهنی که آدم بچه بیچاره
ج - بله بله شاهزاده کوچکم. هوکس بیچاره. دیگه کی. بیچاره بیچاره
شاهزاده آیشه اولدوکدن بعد دایه سی بیچاره بیچاره
باشیوردم بره فالسم.
س - کاسول سؤالاه جواب ویرمیورم. محافظه مصلحتنه بلیورم که فلان شاهزاده
سنه بوقدر اقتصاده عیاله نایشیه اولدیکنه دعا ایچون رسله. سنه بوقدر چوجق
آیکلره سله. بوعصباله ساتش کیلدی؟
ج - بیکلرجه عیالدن هر بیرسی بر دایه کلدی.
س - بیکلرجه عیالدن هر بیرسی بر دایه کلدی.
ج - اسمی ما اعتباریه ؟
س - اسم اعظم کی بیکلرجه شاهزاده وجوده کلدی. عیالدن هر بیرسی بر دایه کلدی.
ج - اسم اعظم کی بیکلرجه شاهزاده وجوده کلدی. عیالدن هر بیرسی بر دایه کلدی.
آیدیلر خلقه کتیه. دیدی اه یاصی دکه. عیالدن هر بیرسی بر دایه کلدی.
س - اشاغیلره بوقدر ایرمیلی بعضه لیله لر. ایرمیسه بوقدر بوقدر سنه
آیشه اولدیکی حالده بوقدر چوجق دیه خطاف یاپشدیرر؟
ج - اسم عیالدن هر بیرسی بر دایه کلدی.
زمانه بوقدر اولاد حسن شیخ مسلمه ایتمش؟
ج - اسم عیالدن هر بیرسی بر دایه کلدی.
دیه لردی. سنه کما یجور حسن بیچاره دیم
س - سیدی اولدی؟
ج - الحمد لله اسم اعظم کما حسن بیچاره. سیدی دیه یاپشدیرر.
بش یاشیه کیرمیوردم. بیلدیکم واقعه سی بو آی اولدی.
س - نه یاشه کیرمیورسه؟

هامش

ج - یاشدیکه آدم بیلسه دولتلیه مخلصه ر جرباره لازم اولدیغی خدمتلری یاپا
س - سلطنت زمانه صالح کیمه کوسترمیورسه؟
س - اوت صاحبده بولونمادقلری تجربه الله نیاده زمانه عالی اولدقلرنده ؟
ج - اولدقلری کیبی دکلدر.
س - اعظم اولونمادقلری ایچون برخصوصی تحصیل ایدرلرکه آدمه ده
ج - اعظم اولونمادقلری ایچون برخصوصی تحصیل ایدرلرکه آدمه ده
س - سیمه آری ؟
ج - بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم.
س - بیلمیورم ؟
ج - بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم.
س - بیلمیورم ؟
ج - بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم.
س - بیلمیورم ؟
ج - بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم.
س - بیلمیورم ؟
ج - بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم.
س - بیلمیورم ؟
ج - بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم.
س - بیلمیورم ؟
ج - بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم. بیلمیورم.

هامش

هامش

هامش

ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...

هامش

ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...

هامش

ج - بله اقم .

س - زنده ؟

ج - مرده . بعد کله اش .

س - اوه ته . بطور کلی تاریکه آسمانه دوشه له . یاوه چیکی یاپه له . سکاره یکه برسیح

س - اوه ته . بطور کلی تاریکه آسمانه دوشه له . یاوه چیکی یاپه له . سکاره یکه برسیح

داخل اولدله ؟

ج - بله افندم . اوده بابه جالیشم . یانده کیمسه یوق ایدی جالیشدیم تحقیقات یوکزاقم .

س - بابه ک اوده یاتمه سوزله اغاجلری آلدیکه ؟

ج - اغاجلرم یه قارشه اقم .

س - اوقشورمه سلطانی سیفیسه اقشه دار شاهیدسه ؟

ج - اوقشورم . بوقاری شوقی اقشه دار .

س - اوقشه برکیمسه دار ؟

ج - سکز یاشنده اقم .

س - سوله ایشدرسه جه اقشه یه سیاه یکمکی شاهیدی ؟

ج - هیچ شاهیدم . شوقی اقشه شاهیدی آدمه .

س - سیاه اقشه ده اوقشورمه جم دکیلدی ؟

[سیاه اقشه یه بقیه سه کوزه اقشه سی اوقشورمه]

س - سیاه یاشه ؟

ج - سکز اوچ یاشنده سیاه سم .

س - غیرشاکیدی ؟

ج - شاهیدم . هیچ غیرشاکیدی . اقشه یاه سیاه جه یه قارشه جوقدی .

هامش

شاهیدسه سوله ده تصحیح ایتمکدی .

س - سکز یاشنده ده بلند شاهیدی ؟

ج - بله یاشنده بلند شاهیدم . اوقشه اشیدرسه اساساً شاهیدی یه قارشی

س - بوقاری یاشکیدیکه وقته یه جه یه کیمسه یوق ایدی یالکز سیاه شاهیدی . جه یه کیمسه

قوجه سی یاشکیدیکه وقته یه جه یه کیمسه یوق ایدی یالکز سیاه شاهیدی . جه یه کیمسه

پدری اقشه یه شاهیدی شاهیدی آلمسه . اوکسه ایجه کیمسه یوق

س - سیاه ده وار شاهیدی ؟

ج - شاهیدم .

س - اسامی ایچه شیئی شاهیدسه ؟

ج - هیچ شاهیدم .

س - آدم یاقمی ؟

ج - آدم یاقمی . هیچ شاهیدی یوق ایدی .

س - آدم یاقمی ؟ هیچ شاهیدی یوق ایدی .

ج - شاهیدی یوق ایدی . یالکز آیدی آیدی شاهیدی یوق ایدی .

س - شاهیدی یوق ایدی . یالکز آیدی آیدی شاهیدی یوق ایدی .

ج - یوق ایدی . یالکز آیدی آیدی شاهیدی یوق ایدی .

س -

هامش

هامش

هامش

سلطنه اینجا بود . شبه کردم مرتکب اینکار و امثال آنها نمیشوم ترک میکنم .

س - کیها اینجا بودند ؟

ج - خلوت اختصاصی با شاه داشتند . قاسم والی نمیگذارد کسی بیاید . به حضرت هم پیغام دادند .

س - چه اشخاص با شاه ملاقات کردند ؟

ج - اشخاص مهم نبودند . از اعیان بزرگ کسی نیامد . یکی دو نفر آمدند که مرخص کردم .

س - چه کاره بودند ؟

ج - یکی از آنها حاجی ... بود که خانه اش همراه بلیط میکند .

س - دیگر چه کاره اند ؟

ج - دیگر نمیدانم .

س - با شاه چکار داشتند ؟

ج - ۹۶۸ ده اشم .

س - با شاه چه صحبت داشتند ؟

ج - ۹۶۸ ده اشم خواهش داشتند که مرخص کنم . بنده هم مرخص کردم .

س - آدرس ... چه اسم دارد ؟

ج - آدرس ندارم . اسمش ... است .

س - چه کاره است ؟

ج - ۹۶۸ ده اشم . اصل منصب ... بود .

س - سلام اصل منصب چه کاره است ؟

ج - سلام

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

س - با ساده نقه ؟!

ج - رشیده بابام ده برگرده آیلم . فروغ نقه یم کشا دغه بابا هنز میزلیا میره کجیمه میله .

س - زده ده ؟

ج - استا نبوله . میم ؟ : هیچ و فروغ یکجه میکلم بابام ده میخونه . بیجانه نشیلم

س - خیر کرده رشیده بابات نشیلم خونه بیراقلا کیتمه ؟

ج - خیر میم نشیلم . آیکجه کرده رشیده بابا حضرتلرینکلکه . بابا چه کسی نشیلم که

س - خیر بیلیم ؟ چه آشلغه . هیچ و فروغ یکجه میکلم میم . بیلیم نشیلم

ج - میله . نابیه بابام کسی نشیلم . چه هیچ و فروغ یکجه کسی نشیلم

س - میزلیا میله جم هیچ و فروغ یکجه کسی نشیلم نبوله بابام کلکه

ج - بیلیم بابام . نشیلم کلکه اعمه نقه هدیکجه . نشیلم نبوله بابام

س - چه بیلیم بابام . نشیلم کجه کرده ؟

ج - میله . نابیه بابام کسی نشیلم . نشیلم کجه کرده

س - چه بیلیم بابام . نشیلم کجه کرده ؟

ج - میله . نابیه بابام کسی نشیلم . نشیلم کجه کرده

س - نقطه نابیه بیلیم

ج - کجه نبوله

س - چه بیلیم بابام سویا ؟

ج - کجه کرده رشیده بابات چه بیلیم

س - بابه چه بیلیم . فروغ یکجه الزه ده ؟

ج - نبیلم بابا . نشیلم . اچکجه بابه کسی نشیلم . اچکجه کرده بابه نقه یکجه

هامش

رشیده بابات کسی نشیلم . آیکجه کرده کجا برگرده بابه چه . یم کشا چه یکجه بابه . نقطه

کجه یم ؟

س - کجه کرده ؟

ج - نجانه رشیده بابات نشیلم . بابه چه یم کجه نجانه

نشیلم . فروغ یکجه میکلم

س - بیکره چه یکجه بابه ؟ اشتا یه کلکه کیدیه . بابه چه کسی نشیلم که

ج - استا بابه کلکه کجه کرده . بابه چه . اشتا یه کلکه کیدیه . بابه چه کسی نشیلم که

س - چه بیلیم بابام . نشیلم . نقطه کجه . چه بیلیم . چه بیلیم کلکه . چه بیلیم

ج - چه بیلیم بابام . نشیلم . چه بیلیم . چه بیلیم کلکه . چه بیلیم

س - چه بیلیم بابام . نشیلم

هامش

س - ۹۹۹ ده خانه‌یان نداریم ؟ یا باشه ده‌لله ؟

ج - چه اداره و اینجه‌ها ؟

س - یا اینجه ؟

ج - اداره‌که خصوص اشیاء هاشه

س - یا کجه ؟

ج - آه یا جای خصوصی داره ؟

س - شه‌هلله آدمایان‌نه سوال عدد کوز دار ؟

ج - اصلاً نیم . سوالشه یک خصوص دارد . ۹۹۹ ده بر سطح تشکیل اشیاء صحبت‌نه نیز اینجه
کسان‌دار صحبت‌نایم اینجه‌ان و تشخیص نمیکنم . مرده سطح؟ یا گرگ تشخیص یا بدهکار شده کوز ویرشم
اداره‌که گرگ‌که صحبت‌نه عظم به‌الله‌نه آیلم . کتب ده سایه‌نه دوره‌ایشه‌یوده .

س - چه آنجه‌ی ده‌نه انجمنه باشه‌دایمی صحبت‌لره تحریره‌ده‌ایکیز ؟

ج - ایشه‌ده‌ایم .

س - انجمنه‌یه نصایحه‌یه‌ده‌ایکیزمه ؟

ج - نصایحه‌یه نصایحه‌یه‌ده‌ایم . چه‌یکیز نصایحه‌یه‌نه‌شه‌یه‌ده‌ایکیزمه‌ایم . صحبت‌لره
نصایحه‌یه‌ده‌ایم چه‌یکیز نصایحه‌یه‌نه‌شه‌یه‌ده‌ایکیزمه‌ایم .

س - اوقت‌انسانه‌ایکیزمه‌یه‌ده‌ایکیزمه‌یه‌ده‌ایکیزمه‌یه‌ده

هامش

س - ... اشتباه نمی‌کنید؟ ...

ج - ... آمده‌ام ... نمی‌دانم ... آمده‌ام ...

س - ... اراده‌ام ... اراده‌ام چیست؟

ج - ... اراده‌ام ... ارا

هامش

هامش

آتره استنلاق محکمه خصوص ضبطیه

آتره

استنلاق محکمه خصوص ضبطیه دور .

هیئت حاکمه

رئیس اعضا اعضا

هامش

تورکیه
بویوك ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی
۱۳٤۱

Dokuzuncu Defter
(Sayfa: 271-304)

کاتب نومره‌سی کارج دوره‌سی مشروك امضی

ضبط ناظری

آنقره : بویوك ملت مجلسی مطبعه‌سی

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

س - خط کی کرده که آنرا بدو سپرده اید ؟ شما یا او ؟

ج - او خط را کرده .

س - او خط را کرده بود ؟

ج - بلی .

س - و شما تصدیق کردید ؟

ج - بلی تصدیق کردم .

س - چند اشخاص بودند ؟ کمیته مالیه متشکله از چند نفر بود ؟

ج - اصله تقریباً پنج شش نفر بودند . کمیته مالیه ۷۰ - ۷۵ یا شش نفر بود .

شما هم درین کمیته بودید ؟

س - آنچه دیگران کرده اند کرده باشند ، شما چه کردید ؟

ج - من اوراق را که تهیه شده بود امضا کردم . فقط همین قدر کار کردم .

س - آیا شما در مجلس سنا هم بودید ؟

ج - بلی در مجلس سنا هم بودم .

س - آیا در مجلس سنا هم اوراق را امضا کردید ؟

ج - بلی در مجلس سنا هم اوراق را امضا کرد

هامش

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

هامش

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

	حاشیه

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

Istiklal Mahkemeleri F: 6

هامش

هامش

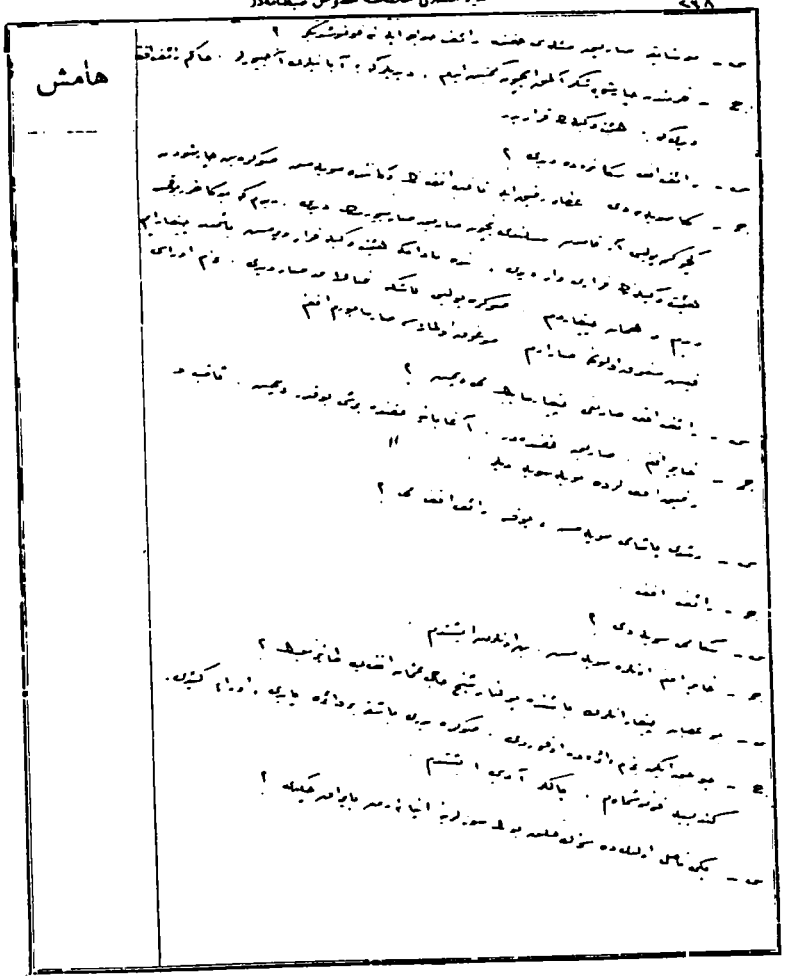
آقره

استنطاق عکاسخانه غصوص ضبطیه دو .

هیئت حاکمه

رئیس اعضا اعضا

هامش

تورکیه
بویوك ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی
۱۳٤۱

Sekizinci Defter
(Sayfa: 239-270)

اسمای نوسروسی	تاریخ ورودی	مطبوعك اسمی
سیط کاتبی		

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

س - خوب اینکه دو نفر شاهد چه طور شد ؟

ج - [خوب دیگه] اینکه دو نفر شاهد میخواد .

س - چه اصطلاحی شما دارید ؟

ج - [خوب] اینها رو میگن دیگه .

س - چرا اینها رو میگن ؟

ج - [خوب] اینها رو میگن دیگه .

س - چه اصطلاحی شما دارید ؟

ج - [خوب] اینها رو میگن دیگه .

س - [خوب]

هامش

هامش

هامش

س - چقدر بود ؟

ج - کپیهائی از صورتجلسه‌ها چاپ شده بود - شروع کردم به خواندن - شنیدم که

س - ساعت چند بود ؟

ج - چه عرض کنم ؟ [illegible]

س - خط شما بد است ؟

ج - [illegible]

س - چه کسی ؟

ج - [illegible]

س - چه کسی ؟

ج - [illegible]

س - چه کسی

هامش

هامش

ج - چیزی به بینید .

س - آقای بازپرس ضابطه چه بوده ؟

ج - بنده کر آقای بازپرس را دیده ام . ۳ سه دفعه خدمتشان حاضر شده ام . ولی
اطلاع ندارم و صورتی نگرفته اند . فقط تا بحال دو دفعه از من سئوال کرده اند .
س - چه شما را تحقیق کرده اند ؟ چگونه تحقیق کرده اند ؟ هرچه تحقیق کرده اند
شما جواب داده اید ؟ آقای بازپرس چه سئوال کرده اند ؟ آنچه را که دیده اید
صحبت کرده اید ؟ بله صحبت کرده ایم .

ج - تحقیقات بیشتر در چه خصوص بوده ؟

س - در خصوص محافظ محکمه تحقیقات کرده اند ؟ آنها چه بوده ؟

ج - اینها را نمی دانم . از محافظ محکمه تحقیقات نکرده اند .

س - محافظ محکمه چه تشکیلاتی دارند ؟ آنها چه کار می کنند ؟

ج - نمی دانم . فقط صورت کلی آنها را میدانم .

س - بنده کر آقای بازپرس . آنها چه وظیفه دارند ؟ محافظ محکمه تشکیلات چگونه باشد
که بتواند وظیفه خود را انجام دهد ؟

ج - نمی دانم . آنها وظیفه دارند .

س - بنده کر آقای بازپرس . آنها چه وظیفه دارند ؟ آنها چه کار می کنند ؟
کیفرخواست را چه کسی می دهد ؟

ج - بنده کر . در محکمه ۵ پنج نفر محافظ هستند . آنها در محکمه چه وظیفه دارند ؟
آنچه را که دیده اند بگویند . آنچه را که دیده اند گفته اند . آنها چه وظیفه دارند ؟
آنچه را که دیده اند گفته اند . آنها چه وظیفه دارند ؟ آنچه را که دیده اند گفته اند .

س - محافظ محکمه چه وظیفه دارند ؟ آنها چه کار می کنند ؟ آنها چه وظیفه دارند ؟
آنچه را که دیده اند گفته اند . آنها چه وظیفه دارند ؟ آنچه را که دیده اند گفته اند .

ج - نمی دانم . آنها وظیفه دارند .

س - بنده کر آقای بازپرس . آنها چه وظیفه دارند ؟ آنچه را که دیده اند گفته اند .
آنها چه وظیفه دارند ؟ آنچه را که دیده اند گفته اند . آنها چه وظیفه دارند ؟
آنچه را که دیده اند گفته اند . آنها چه وظیفه دارند ؟ آنچه را که دیده اند گفته اند .

س - ۲۲۵ شماره تلفن منزل آقای بازپرس چیست ؟

هامش

ج - بنده کر آقای بازپرس را دیده ام . ۳ سه دفعه خدمتشان حاضر شده ام . ولی
اطلاع ندارم و صورتی نگرفته اند . فقط تا بحال دو دفعه از من سئوال کرده اند .
س - چه شما را تحقیق کرده اند ؟ چگونه تحقیق کرده اند ؟ هرچه تحقیق کرده اند
شما جواب داده اید ؟ آقای بازپرس چه سئوال کرده اند ؟ آنچه را که دیده اید
صحبت کرده اید ؟ بله صحبت کرده ایم .

ج - تحقیقات بیشتر در چه خصوص بوده ؟

س - در خصوص محافظ محکمه تحقیقات کرده اند ؟ آنها چه بوده ؟

ج - اینها را نمی دانم . از محافظ محکمه تحقیقات نکرده اند .

س - محافظ محکمه چه تشکیلاتی دارند ؟ آنها چه کار می کنند ؟

ج - نمی دانم . فقط صورت کلی آنها را میدانم .

س - بنده کر آقای بازپرس . آنها چه وظیفه دارند ؟ محافظ محکمه تشکیلات چگونه باشد
که بتواند وظیفه خود را انجام دهد ؟

ج - نمی دانم . آنها وظیفه دارند .

س - بنده کر آقای بازپرس . آنها چه وظیفه دارند ؟ آنچه را که دیده اند گفته اند .
آنها چه وظیفه دارند ؟ آنچه را که دیده اند گفته اند . آنها چه وظیفه دارند ؟
آنچه را که دیده اند گفته اند . آنها چه وظیفه دارند ؟ آنچه را که دیده اند گفته اند .

س - محافظ محکمه چه وظیفه دارند ؟ آنها چه کار می کنند ؟ آنها چه وظیفه دارند ؟
آنچه را که دیده اند گفته اند . آنها چه وظیفه دارند ؟ آنچه را که دیده اند گفته اند .

ج - نمی دانم . آنها وظیفه دارند .

س - بنده کر آقای بازپرس . آنها چه وظیفه دارند ؟ آنچه را که دیده اند گفته اند .
آنها چه وظیفه دارند ؟ آنچه را که دیده اند گفته اند . آنها چه وظیفه دارند ؟
آنچه را که دیده اند گفته اند . آنها چه وظیفه دارند ؟ آنچه را که دیده اند گفته اند .

س - ۲۲۵ شماره تلفن منزل آقای بازپرس چیست ؟

هامش

ج - شنیده نمی‌شود نمی‌دانم - چگونه نمی‌دانم

س - کیست برادر ؟

ج - آن نشانه‌ها - چیزهائی که چراغ دارد - و طرز حرکت و اجرای آن - وده باشد

ماشین‌هائی که چراغ دارد

س - نمی‌دانم از کجا می‌آید ؟

ج - اوت اتم

س - طرز وزنه کیلو دارد ؟

ج - نشانه‌ها - قرمز - کجا - وده هفت - دو - قرمز - چراغ قرمز - کجا - وده یکی - وده - ذکر نمایید

س - نمی‌دانم چه قرمز کجا ؟

ج - باشد کجا که نمی‌دانم

س - اتومبیل ؟

ج - نمی‌دانم - نمی‌دانم - نمی‌دانم

س - چه کسی نمی‌داند ؟

ج - چه کسی ؟ - نمی‌دانم

س - قصد چگونه دارد ؟ چه کسی ؟

ج - نمی‌دانم - والله نمی‌دانم - اوت نمی‌دانم

س - اشاره نمی‌دانید ؟

ج - نمی‌فهمم

س - قصد اراده نمی‌دانید ؟

ج - چگونه اراده نمی‌دانم - خاموش - اوت

هامش

نمی‌دانم

س - چه اراده نمی‌دانید ؟

ج - نمی‌فهمم - اوت

س - کیست ؟

ج - نمی‌دانم

س - چه کسی ؟

ج - نمی‌دانم

س - چه کسی ؟

ج - نمی‌دانم

س - چه کسی

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

آغره

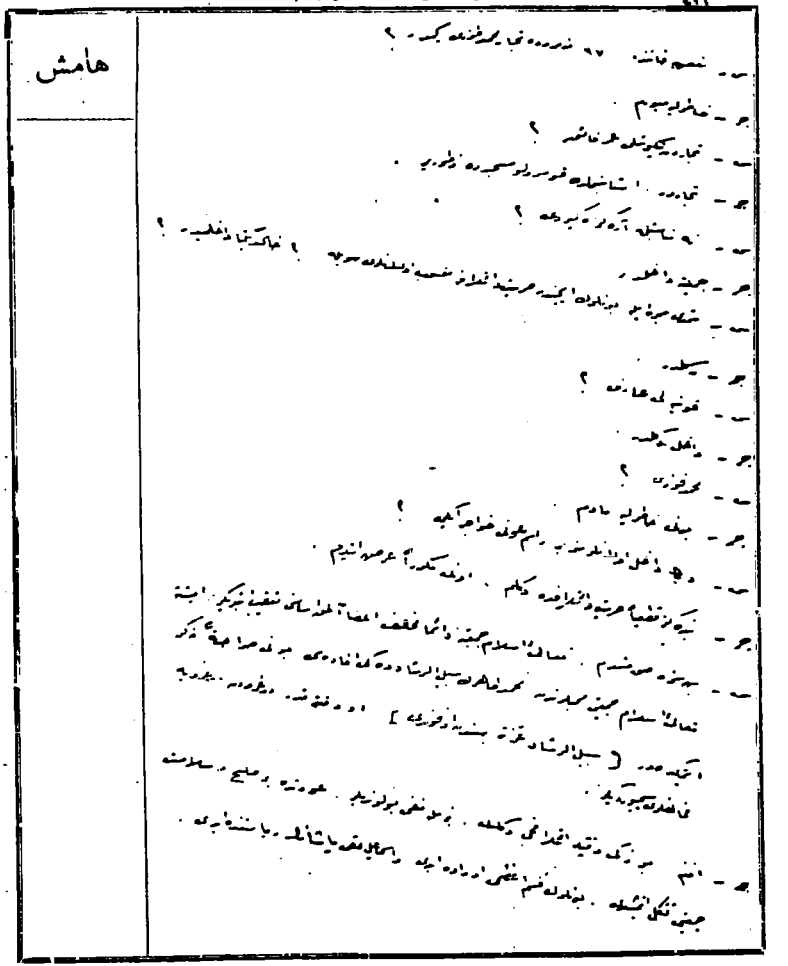
استنطاق عکس خصوص ضبطانه دو .

هیئت حاکمه

رئیس اعضا اعضا

هامش

هامش

تورکیه

بیوک ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی
۱۳٤۱

Yedinci Defter
(Sayfa: 205-238)

شماره نومروسی	تاریخ ورودی	متروک اسمی

هامش

هامش

هامش

س - ... صحبت و عقد مصالحه ... صلح نامه ... ؟

ج - ... مصالحه ... مکاتبه ... صلح نامه ... آمد ...

س - ... مصالحه ... ؟

ج - ... مصالحه ... صلح نامه ... ؟

س - ... صلح نامه ... ؟

ج -

هامش

ج - نام اصلی خود را نمی دانم .

س - شما را چه نام نهادند ؟

ج - مرا ابوالقاسم نامیدند .

س - چه سال در آنجا بودید ؟

ج - تقریباً شش سال .

س - چه سن داشتید ؟

ج - سن خود را نمی دانم .

س - چه کار می کردید ؟

ج - کار مکتب می کردم .

س - در کجا ؟

ج - در مکتبی که پدرم داشت .

س - چه کتاب می خواندید ؟

ج - قرآن و کتاب های دیگر .

س - آیا در مکتب شما را می زدند ؟

ج - بلی گاهی می زدند .

س - از مکتب چه وقت بیرون آمدید ؟

ج - وقتی که پدرم مرد .

س - چه کار کردید ؟

ج - در دکان پدرم کار می کردم .

س - چه کسی دکان را اداره می کرد ؟

ج - من اداره می کردم .

س - چه کسی به شما کمک می کرد ؟

ج - کسی کمک نمی کرد .

س - آیا دکان پدرتان بدهکار بود ؟

ج - بلی مقداری بدهکار بود .

س - چه کسی بدهی دکان را می پرداخت ؟

ج - من می پرداختم .

س - آیا دکان پدرتان سرمایه داشت ؟

ج - بلی سرمایه داشت .

س - آیا دکان سرمایه شما را می پرداخت ؟

ج - بلی می پرداخت .

س - آیا دکان پدرتان سود می داد ؟

ج - بلی سود می داد .

س - آیا دکان پدرتان سود کافی می داد ؟

ج - بلی سود کافی می داد .

س - آیا دکان پدرتان سود کافی می داد که شما را و خانواده شما را اداره کند ؟

ج - بلی سود کافی می داد که ما را و خانواده ما را اداره کند .

س - آیا شما را و خانواده شما را اداره می کرد ؟

ج - بلی ما را و خانواده ما را اداره می کرد .

س - آیا دکان پدرتان سود کافی می داد که شما را و خانواده شما را اداره کند ؟

ج - بلی دکان پدرم سود کافی می داد که ما را و خانواده ما را اداره کند

هامش

س - شکر لکیم نه واخشه ده لیکیر ؟

ج - خاصیاً بیاسه پرتی آلاده . لیکیر ناصر حساب ناصره ساده اجم .

س - چه نسه ده واخشه تیپیلیر ؟

ج - [illegible] ساده اشتما اشیم .

س - [illegible] ده چوله نیره دیکیر ؟

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

هامش

هامش

هامش

س - چه کاره اید ؟

ج - ...

س - نام کیست ؟

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - نام کیست ؟

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

هامش

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

هامش

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

هامش

Altıncı Defterde buradan sonra gelen on sayfası (181-189. sayfalar) bize ulaştırılan belgeler arasında yoktu. İŞARET YAYINLARI

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

س - نام دوست ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

هامش

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

هامش

هامش

آقره

استقلال محکمه مخصوص سیطانه دور .

هیئت حاکمه

وئیس اعضا اعضا

هامش

تورکیه
بویوك ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی
۱۳٤۱

Altıncı Defter
(Sayfa: 171-204)

اصلی نومروسی　　تاریخ دوومی　　مطلوبك اسمی

ضبط کاتبی

Beşinci Defter'in tümü
bize ulaştırılan belgeler arasında yoktu.
İŞARET YAYINLARI

تورکیه
بویوك ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی

۱۳٤۱

Beşinci Defter
(Sayfa: 137-170)

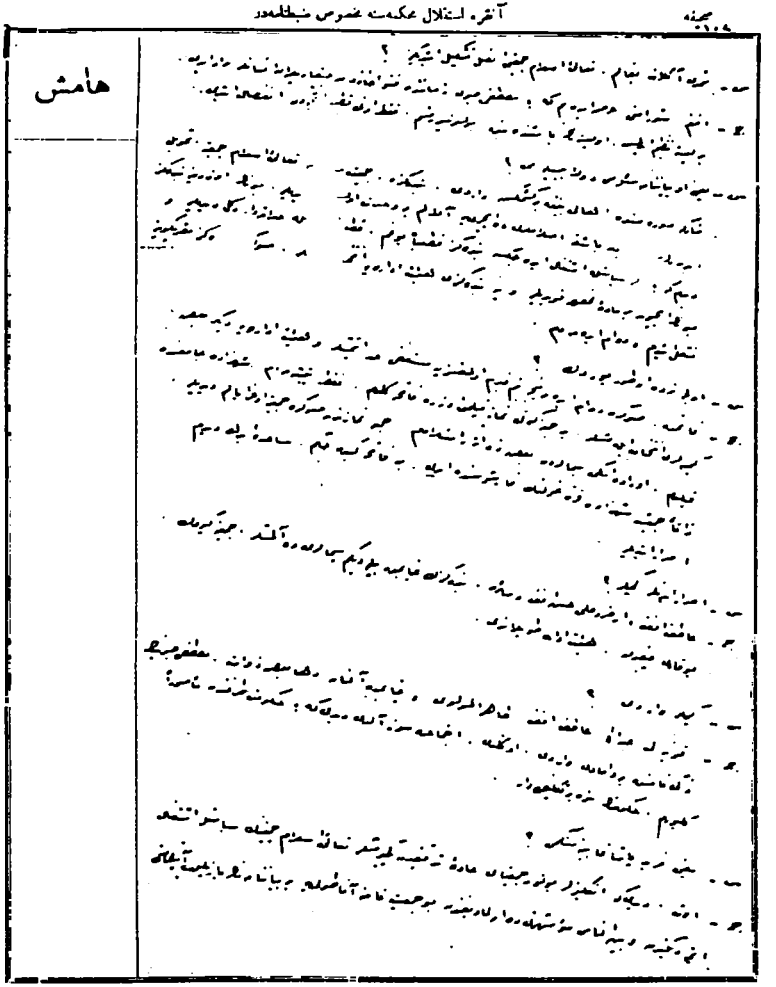

اساس نومره‌سی	تاریخ ورودی	مشروك امضا

ضبط ناظری

آنقره : بویوك ملت مجلسی مطبعه‌سی

Dördüncü Defter'in tümü
bize ulaştırılan belgeler arasında yoktu.
İŞARET YAYINLARI

Türkiye

Büyük Millet Meclisi

Ankara
İstiklâl Mahkemesi
Zabıt Cerîdesi
1341

Dördüncü Defter
(Sayfa: 103-136)

Defterin No'su	Tarih-i Vürudu	Muhtevâsı

Sayfa Adedi

Ankara : Büyük Millet Meclisi Matbaası

هامش

س - کجا به مسافرت میرفتید و مقصدتان چه جا بود ؟

ج - بندر پهلوی .

س - با چه وسیله ؟

ج - با اتومبیل .

س - شما کار میکنید ؟

ج - بله آقا .

س - چه کار میکنید ؟

ج - عکاسی میکنم .

س - کجا عکاسی میکنید ؟ در دکان یا در خانه ؟

ج - در دکان عکاسی میکنم و در خانه هم عکاسی میکنم .

س - آیا در خانه هم دکان دارید ؟

ج - خیر در خانه دکان ندارم .

س - چند نفر مشتری دارید ؟

ج - مشتری زیاد دارم .

س - چند نفر مشتری دارید ؟

ج - مشتری های من مرتب نیست .

س - در سال چند نفر مشتری دارید ؟

ج - در سال ۱۰۰ یا ۲۰۰ نفر مشتری دارم .

س - آیا در خانه هم عکاسی میکنید ؟

ج - بله در خانه هم عکاسی میکنم . [illegible]

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

س - شماره ؟
ج - شماره ۳۱۳
س - شماره اردیف ؟
ج - شماره ۳۱۳
س - شماره ؟
ج - ۳۱۳
س - شماره ؟
ج - ۳۱۳
س - شماره ؟
ج -

هامش

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

هامش

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

هامش

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

س - [illegible] ؟

ج - [illegible]

هامش

هامش

Istiklal Mahkemeleri F. 9

هامش

س - ... ؟
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...

هامش

س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...

هامش

س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...

هامش

س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...

هامش

س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

س - [illegible]

ج - [illegible]

هامش

هامش

آقره

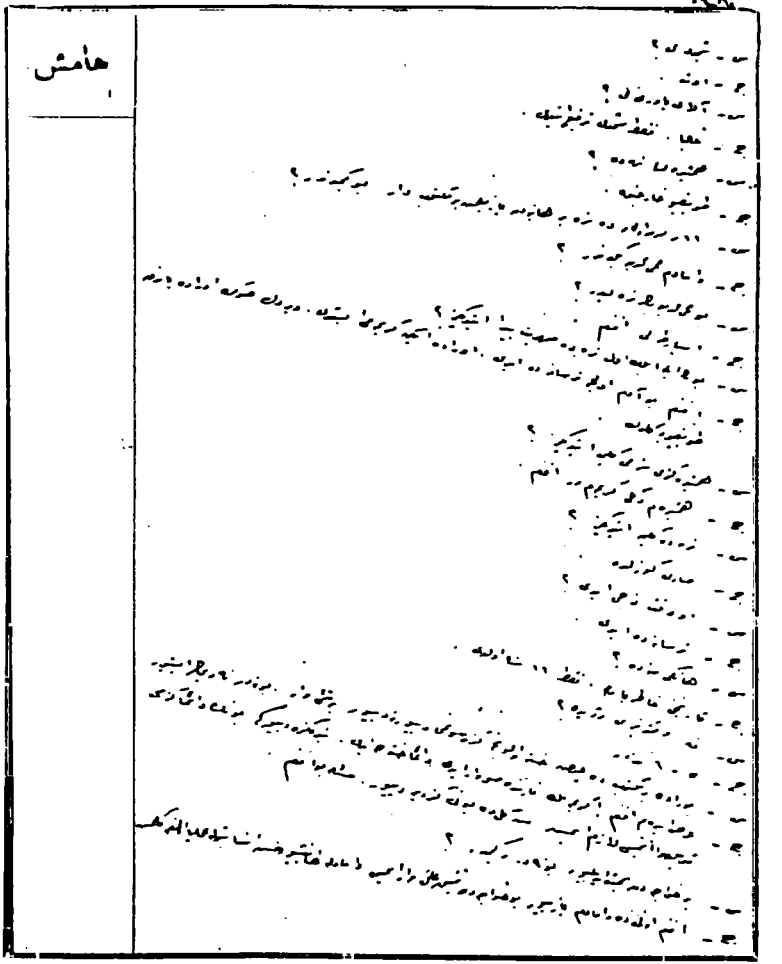
استقلال عکس عضو ضبطیه دور .

هیئت حاکمه

رئیس اعضا اعضا

هامش

هامش

نورکیه

جیوك ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی

۱۳٤۱

Üçüncü Defter

(Sayfa: 69-102)

سنی وراسی تاریخ ورودی مصدقه امضاسی

سید فان

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

س - چند سال دارید ؟

ج - هشتاد و اند سال دارم .

س - چند بچه دارید ؟

ج - سه پسر و دو دختر دارم .

س - بچه‌های شما کجا هستند ؟

ج - پسرهای من در خانه‌های خودشان هستند و دخترهای من در خانه‌های شوهرهایشان .

س - شما چند سال است که در این خانه هستید ؟

ج - بیست و پنج سال است که در این خانه هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار نمی‌کنم . من در این خانه استراحت می‌کنم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه رختشوی هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه آشپز هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه باغبان هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه دربان هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه شوفر هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه مستخدم هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه منشی هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه مترجم هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه معلم هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه دکتر هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه وکیل هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه قاضی هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه رئیس هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه رئیس‌جمهور هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه پادشاه هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه ملکه هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه خدا هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه شیطان هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه فرشته هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه مرده هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه زنده هستم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌دانم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌خواهم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌توانم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌دانم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌خواهم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌توانم .

هامش

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌دانم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌خواهم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌توانم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌دانم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌خواهم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌توانم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌دانم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌خواهم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌توانم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌دانم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌خواهم .

س - شما در این خانه چه کار می‌کنید ؟

ج - من در این خانه کار می‌کنم . من در این خانه نمی‌توانم .

هامش

هامش

هامش

س - وقت وقت حاضرت اعلیحضرت همایونی شاهنشاه ارواحنا فداه؟ وکجا تشریف داشتند؟

ج - اعلیحضرت همایونی شاهنشاه ارواحنا فداه وقتی که بنده وارد شدم در کاخ سعدآباد تشریف داشتند.

س - اسم مخترعین پرچم استقلال چه بود؟

ج - نمیدانم

س - نمیدانید چه کسانی بودند؟

ج - نمیدانم

س - نمیدانید؟

ج - نمیدانم

س - چه کسانی بودند که پرچم استقلال را اختراع کردند؟

ج - نمیدانم

س - چه کسانی بودند که پرچم استقلال را اختراع کردند؟

ج - نمیدانم

س - نمیدانید؟

ج - نمیدانم

س - نمیدانید؟

ج - نمیدانم

س - نمیدانید

هامش

هامش

هامش

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

ج - نگرفته‌ام .

س - ساعی سینما کرد .

ج - در سینما به دوستم [illegible]

س - سینما استقلال نزدیم حیف و انداز داخل دام و بیرون سینما با دوستان آنجا دیدید .

ج - [illegible] . [illegible] . [illegible] . [illegible] . [illegible] .

س - [illegible] . [illegible] . [illegible] .

ج - [illegible] . [illegible] .

س - [illegible] . [illegible] .

ج - [illegible] . [illegible] .

س - [illegible] . [illegible] .

ج - [illegible] . [illegible] .

س - [illegible] . [illegible] .

ج - [illegible] . [illegible] .

س - [illegible] . [illegible] .

ج - [illegible] . [illegible] .

س - [illegible] . [illegible] .

[illegible]

س - [illegible] . [illegible] .

ج - [illegible] . [illegible] .

هامش

س - اسم خانه‌ات را چه گفتند ؟

[جواب را از دهن او نمی‌فهمد]

ج - سرخه‌ی خانه‌ی سه‌گنبد ، به ده‌ی دولت‌آباد تعلق دارد .

س - ها ! حافظ فرمانروا هستی !

ج - حافظ کدام ؟ فرمانروا کدام ؟ فقط یک نفر خانه‌بگوش هستم که نامش حافظ است و در دولت‌آباد زندگی می‌کند .

اما حافظ نیز او را نمی‌شنید . او نیز سر به گوش حافظ دیگری داشت .

س - شغل تو چیست ؟

ج - خانه‌بگوش ، یا بگویم سخن‌چین ؟ یا بگویم جاسوس ؟

س - سوال را بدقت گوش کن ! شغل تو در دولت‌آباد چیست ؟

ج - خانه‌بگوش ، سخن‌چین ، جاسوس ، هر چه می‌خواهی بگو .

س - میان خانه‌ی تو و خانه‌ی حافظ فرمانروا چه فاصله است ؟

ج - سه‌ده .

س - یعنی چند فرسخ ؟ یا چند میل ؟ یا چند کیلومتر ؟

ج - نمی‌دانم . فاصله‌ی ما را با ده و فرسخ نمی‌سنجند . فاصله‌ی ما را با سکوت می‌سنجند .

س - حافظ فرمانروا ، حافظ فرمانروا ، چه می‌گوید ؟ چه می‌شنود ؟ چه می‌بیند ؟

ج - نمی‌دانم ، نمی‌دانم ! حافظ فرمانروا چه می‌گوید ، چه می‌شنود ، چه می‌بیند ، فقط خدا می‌داند .

س - خدا را چه به این کارها ؟ خدا را چه به جاسوسی ؟

ج - نمی‌دانم . فقط می‌دانم که خدا همه‌چیز را می‌داند .

س - خدا را چه به این کارها ؟ خدا را چه به جاسوسی ؟

ج - نمی‌دانم . فقط می‌دانم که خدا همه‌چیز را می‌داند .

س - نمی‌دانی ، نمی‌دانی ، نمی‌دانی ! فقط می‌دانی که نمی‌دانی ! فقط همین را می‌دانی ؟

ج - فقط همین را می‌دانم .

س - خدا را چه به این کارها ؟ خدا را چه به جاسوسی ؟

ج - نمی‌دانم . فقط می‌دانم که خدا همه‌چیز را می‌داند .

س - نمی‌دانی ، نمی‌دانی ، نمی‌دانی ! فقط همین را می‌دانی ؟

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...

آغره

استقلال محکمه مخصوص ضبطیه دور .

هیئت حاکمه

رئیس اعضا اعضا

هامش

س - چه اندازه خانواده دارید ؟

ج - سه نفر هستم ، اندازه مصارفات نمیدانم .

س - سه نفر هستید ، وقت اجازه آمدید ؟

ج - ۹۰۸ ماه اجازه آمدم ۲۹۹۰ ماه هستم اجازه میدهم

س - اسباب معاش شما چه چیز است ؟

ج - باغبانی میکنم .

س - شما چه قدر مواجب میگیرید ؟ از کجا میگیرید ؟

ج - ۹۰۰ تومان از مستوفی میگیرم ۲۹۹ ماه هستم اجازه میدهم

س - چه قدر از مواجب خود میدهید ؟

ج - ۹۰۰ تومان از مستوفی میگیرم ۲۹۹ ماه هستم اجازه میدهم

س - چه قدر از مواجب خود میدهید ؟

ج - خانه ، عائله ، خانواده میدهم

س - شما کجا منزل دارید ؟

ج - ۹۰۰ خانه دارم

س - حین حرکت از کجا سوار شدید ؟ از کجا سوار شدید ؟

ج - از خانه سوار شدم

س - آیا در راه توقف نکردید ؟

ج - در راه توقف نکرد

هامش

[ضبطنامه محکمه‌ی مزبوره ختام بولمشدر.]

تورکیه
بیوك ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی
۱۳٤۱

İkinci Defter
(Sayfa: 35-68)

نشر تاریخی | تاریخ ورودی | مخزونات اسمی

مجلد قابی

آنقره : بیوك ملت مجلسی مطبعه‌سی

هامش

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

ج - ...

س - ...

هلمش

ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...

هامش

س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...
س - ...
ج - ...

هامش

هامش

هامش

س - اون فاصله که خانمت گفته چه زمستونیه ؟

ج - چه میدونم .

س - دوست خانمت اسمش چیه ؟

ج - یادم نمیاد اسمش چیه .

س - شما با خانم چه نسبتی دارید ؟

ج - هیچی .

س - پرده خانم اومد شما چیکار کردید ؟

ج - هیچی .

[صفحه ۵۷]

رئیس - یادم میاد که شما گفتید که خانم پرده اومد و شما گفتید که هیچکس نبود .

س - چه میدونم . شاید هم بوده .

رئیس -

هامش

هامش

Istiklal Mahkemeleri F. 11

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

هامش

س - ... نمی‌توانید ؟
ج - ... آمادگی ندارم .
س - ... کی می‌توانید بیائید ؟
ج - ... نمی‌دانم .
س - ... اسم شما چیست ؟
ج - ... اسم من ... است .
س - ... کجا هستید ؟
ج - ... در ... هستم .
س - ... چند سال دارید ؟
ج - ... سال دارم .
س - ... چه کار می‌کنید ؟
ج - ... کار می‌کنم .
س - ... چند سال است که در ... کار می‌کنید ؟
ج - ... سال است که در ... کار می‌کنم .
س - ... چه مدت در ... کار کرده‌اید ؟
ج - ... مدت ... سال در ... کار کرده‌ام .
س - ... چرا از ... رفتید ؟
ج - ... رفتم زیرا ...
س - ... آیا ... را می‌شناسید ؟
ج - ... او را می‌شناسم .
س - ... او را چه مدت می‌شناسید ؟
ج - ... او را ... سال است که می‌شناسم .
س - ... او چه کاره است ؟
ج - ... او ... است .
س - ... او چه کار می‌کند ؟
ج - ... او ... می‌کند .
س - ... او چه مدت ... کار کرده است ؟
ج - ... او ... سال است که ... کار می‌کند .
س - ... او چه مدت در ... کار کرده است ؟
ج - ... او ... سال در ... کار کرده است .
س - ... او چرا از ... رفت ؟
ج - ... او از ... رفت زیرا ...

هامش

هامش

آثره

استقلال محکمت مخصوص ضبطیه دد .

هیئت حاکمه

رئیس اعضا ، اعضا

قرار

بمصرف اشتمار مراجعه بسوابق امر دیده آثار نامبرده قائم مقامیت بمحکمه ولیه سابقه طرز سابقه قومی و خواسته اجرآت و مقررات محکمه مخصوصه بیانات بدلو توضیح اعضای محترم علیه فاتحه بخط جاریه بسنه ۱۳۲۸ نمره ۱۱ اوراق ادعائیه ۱۶۶ نمره ۱۱ اوراق بیوتکای مخصوصه که اوراق تمام ادعائیه بسجل نمره ۱۱ ثبت و بعد ایکله تحقیق و مطالعه اولندی

مدعی آکره : موقوفا سنه ادعائیه جرحه ماهیتجه نظراً موقوفاً اجرای محاکمه و فصله پایان بولمق اوزره تحقیقات مختصره و دلائل عائده مشاهده اولندقدن صکره کما تقدم غیر موقوفا و علناً و بکیدیکر ایله مباحثه و مطالعه اولندقدن صکره غیر موقوفه توقیف سنکرکی تحریراً قرار ویرلدکدن و بیانات نهائیه دخی توقیفدن مقدم و مطالعه اولندقدن صکره غیر موقوفه توقیف سنکرکی تحریراً قرار ویرلدکدن صکره

تاریخ توقیفدن قرار ویرلدکی ۱۰ تشرین ثانی ۱۱

رئیس
آنجه بیوتی

اعضا
غازی فتنا بیوتی

اعضا
رئیس بیوتی

آثره — استقلال محکمت مخصوص ضبطیه — صحیفه

هامش

ذیل قرار

رئیس محکمه مخصوصه ضبطیه و اعضای محترم محکمه مخصوصه ضبطیه

سابقه ده بیانات نهائیه داخله سنه ۱۱ تشرین ثانی ۱۱ ۱۷ تشرین ثانی ۱۱ تاریخلی موقوفه توقیفه

اولنمیه قرار موقوفه مشاهده نمره سنه ۱۱ تشرین ثانی ۱۱ تاریخلی موقوفه توقیفه

سنکرکی

تورکیه
جومهوریك ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی
١٣٤١

Birinci Defter
(Sayfa: 1-34)

-(Bos)-

سنهی تورکوسی تاریخ ورودی مخصوصدر قسمی

ضبط نامه

آنقره: جومهوریت ملت مجلسی مطبعه‌سی

تورکیه

بویوك ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی
۱۳٤۱

آنقره : بویوك ملت مجلسی مطبعه‌سی

تورکیه
بویوك ملت مجلسی

آنقره
استقلال محکمه‌سی
ضبطنامه‌سی
۱۳٤۱

مطبوعك اسمی

تاریخ ورودی

لماس نومروسی

ضبط کاتبی

آنقره : بویوك ملت مجلسی مطبعه‌سی

ISBN 975-350-042-4